

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
РАДА МОЛОДИХ ВЧЕНИХ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY
YOUNG SCIENTISTS COUNCIL

ISSN 2308-4855 (Print)
ISSN 2308-4863 (Online)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК:

**Міжвузівський збірник наукових праць молодих
вчених Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка**

HUMANITIES SCIENCE CURRENT ISSUES:

**Interuniversity collection of Drohobych
Ivan Franko State Pedagogical University
Young Scientists Research Papers**

ВИПУСК 72. ТОМ 1
ISSUE 72. VOLUME 1

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 4 від 18.04.2024 р.)*

Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомря]. – Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2024. – Вип. 72. Том 1. – 390 с.

Видання розраховане на тих, хто цікавиться питаннями розвитку педагогіки вищої школи, а також філології, мистецтвознавства, історії.

Редакційна колегія:

Пантюк М.П. – головний редактор, доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Душний А.І.** – співредактор, кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ільницький В.І.** – співредактор, доктор історичних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Дмитрів І.І.** – відповідальний секретар, кандидат філологічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Андрєєв В.М.** – доктор історичних наук, професор (Київський університет імені Бориса Грінченка); **Батюк Т.В.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Баукова А.Ю.** – кандидат історичних наук, доцент (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Бермес І.Л.** – доктор мистецтвознавства, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Волошин С.М.** – кандидат педагогічних наук (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Гриценко Г.З.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Галів М.Д.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Галик В.М.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Гжесьяк Ян** – доктор габлітований, надзвичайний професор кафедри (Державна вища професійна школа); **Дутчак В.Г.** – доктор мистецтвознавства, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Заєць В.М.** – кандидат мистецтвознавства, доцент (Національна музична академія України імені Петра Чайковського); **Зимомря І.М.** – доктор філологічних наук, професор (Ужгородський національний університет); **Іванишин П.В.** – доктор філологічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Кекош О.М.** – кандидат педагогічних наук (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Корсак Р.В.** – доктор історичних наук, професор (Ужгородський національний університет); **Лазурко Л.М.** – доктор історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Мартинів Л.І.** – кандидат мистецтвознавства, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Маршалек-Кава Джоанна** – доктор наук, доцент (Університет Миколая Коперника в Торуні, Торунь, Польща); **Масненко В.В.** – доктор історичних наук, професор (Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького); **Мафтин Н.В.** – доктор філологічних наук, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Мацьків П.В.** – доктор філологічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Медвідь О.В.** – кандидат історичних наук (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Невмержицька О.В.** – доктор педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Оршанський Л.В.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пагута М.В.** – кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пантюк Т.І.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Петренко О.М.** – доктор історичних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Печарський А.Я.** – доктор філологічних наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Попп Р.П.** – кандидат історичних наук (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Синкевич Н.Т.** – кандидат мистецтвознавства, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ситник О.М.** – доктор історичних наук, професор (Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького); **Сташевська І.О.** – доктор педагогічних наук, професор (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України; **Сташевський А.Я.** – доктор мистецтвознавства, професор (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України; **Стецик Ю.О.** – доктор історичних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Стреначікова Марія** – доктор наук (doc. ScS., PhD.), (Академія мистецтв у Банській Бистриці); **Тельвак В.П.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Устименко-Косоріч О.А.** – кандидат мистецтвознавства, доктор педагогічних наук, професор (Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка); **Футала В.П.** – доктор історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Чик Д.Ч.** – доктор філологічних наук, доцент (Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка); **Яворська Г.Х.** – доктор педагогічних наук, професор (Міжнародний гуманітарний університет); **Янишин Б.М.** – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник (Інститут історії України НАН України); **Яремчук В.П.** – доктор історичних наук, професор (Національний університет «Острозька академія»).

Збірник індексується в міжнародній базі даних Index Copernicus International.

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 6143 від 28.12.2019 р. (додаток 4) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі педагогічних наук (011 – Освітні, педагогічні науки, 012 – Дошкільна освіта, 013 – Початкова освіта, 014 – Середня освіта (за предметними спеціалізаціями), 015 – Професійна освіта (за спеціалізаціями), 016 – Спеціальна освіта).

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р. (додаток 1) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі філологічних наук (035 – Філологія) та у галузі культури і мистецтва (022 – Дизайн, 023 – Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація, 024 – Хореографія, 025 – Музичне мистецтво, 026 – Сценічне мистецтво, 027 – Музеєзнавство, пам'яткознавство, 028 – Менеджмент соціокультурної діяльності).

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 1290 від 30.11.2021 р. (додаток 3) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі історичних наук (032 – Історія та археологія).

Свідомство про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації «Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка» Серія КВ № 19906-9706Р від 14.05.2013 р.

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційному сайті видання www.aphn-journal.in.ua

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних та посилань.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Засновник і видавець – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, співзасновники Ільницький В.І., Душний А.І., Зимомря І.М.
Адреса редакції: Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, обл. Львівська, 82100. тел.: (03244) 1-04-74, факс: (03244) 3-81-11, e-mail: info@aphn-journal.in.ua

Recommended for publication
by Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Academic Council
(protocol No 4 from 18.04.2024)

Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers / [editors-compilers M. Pantyuk, A. Dushnyi, V. Ilnytskyi, I. Zymomyra]. – Drohobych : Publishing House „Helvetica”, 2024. – Issue 72. Volume 1. – 390 p.

The journal is intended for all interested in high school pedagogy, philology, art, and history.

Editorial board:

M. Pantyuk – Editor-in-Chief, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-Rector for Scientific Work (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical); **A. Dushnyi** – Co-Editor, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Ilnytskyi** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **I. Dmytriv** – Corresponding Secretary, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Andrieiev** – Doctor of History, Professor (Kyiv Grinchenko University); **T. Batiuk** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **A. Baukova** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Lviv National University); **I. Bermes** – Doctor of Arts, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **S. Voloshyn** – Candidate of Pedagogical Sciences (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **H. Hrytsenko** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **M. Haliv** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Halyk** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **J. Gzhesiak** – Dr. Gab., Associate Professor (Konin Higher Secondary School of Education); **V. Dutchak** – Doctor of Arts, Professor (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **V. Zaiets** – Candidate of Art Studies, Associate Professor (National Music Academy of Ukraine named after Peter Tchaikovsky); **I. Zymomyria** – Doctor of Philology, Professor (Uzhgorod National University); **P. Ivanyshyn** – Doctor of Philology, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Kekosh** – Candidate of Pedagogical Sciences (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **R. Korsak** – Doctor of Historical Sciences, Professor (Uzhhorod National University); **M. Kravchyk** – Ph.D. in Philosophy, Associate Professor (International Humanitarian University); **L. Lazurko** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **L. Martyniv** – Candidate of Art Studies, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **Marszalek-Kawa Joanna** – Doctor of Science, Associate Professor (Nicolaus Copernicus University in Torun, Torun, Poland); **V. Masnenko** – Doctor of History, Professor (Bogdan Khmelnytsky Cherkasy National University); **N. Maftyn** – Doctor of Philology, Professor (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **P. Matskiiv** – Doctor of Philology, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Medvid** – Ph.D. in History, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Nevmerzhytska** – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (General Pedagogy and Preschool Education of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **L. Orshanskyi** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **M. Pahuta** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **T. Pantiuk** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Petrechko** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **A. Pecharskyi** – Doctor of Philological Sciences, Professor (Lviv National University); **R. Popp** – Ph.D. in History, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **N. Synkevych** – Candidate of Arts, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Sytnyk** – Doctor of Historical Sciences, Professor (Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University); **I. Stashevskia** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Academic Affairs of Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine; **A. Stashevskiyi** – Doctor of Arts, Professor (Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine; **Y. Stetsyk** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **M. Strenachikova** – Doctor of Science (Doc. CSc., Ph.D.), (Academy of Arts in Banska Bystrica); **V. Telvak** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Futala** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Ustymenko-Kosorich** – Candidate of Art History, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko); **D. Chyk** – Doctor of Philology, Associate Professor (Taras Shevchenko Kremenets Regional Humanities and Pedagogical Academy); **H. Yavorska** – Doctor of Education, Professor (International Humanitarian University); **B. Yanyshyn** – Candidate of Historical Sciences, Senior Research Associate (Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine); **V. Yaremchuk** – Doctor of History, Professor (Ostroh Academy National University).

The collection is included in such international databases as Index Copernicus International.

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 28.12.2019 № 6143 (annex 4), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on pedagogical sciences (011 – Educational, pedagogical sciences, 012 – Pre-school education, 013 – Primary education, 014 – Secondary education (subject specialization), 015 – Professional education (in the field of specializations), 016 – Special education).

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 17.03.2020 № 409 (annex 1), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on philological sciences (035 – Philology) and culture and arts (022 – Design, 023 – Fine arts, decorative arts, restoration, 024 – Choreography, 025 – Musical arts, 026 – Performing art, 027 – Museum and monument studies, 028 – Management of socio-cultural activities).

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 30.11.2021 № 1290 (annex 3), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on historical sciences (032 – History and Archeology).

Print media registration certificate «Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers» series KV № 19906-9706P dd. 14.05.2013.

All electronic versions of articles in the collection are available on the official website edition
www.aphn-journal.in.ua

Editorial board do not necessarily reflect the position expressed by the authors of articles,
and is not responsible for the accuracy of these data and references.

The articles were checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com developed by the Polish company Plagiat.pl.

Founder and Publisher – Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,
co-founders V. Ilnytskyi, A. Dushnyi, I. Zymomyra.

Editorial address: Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ivana Franka str., 24, Drohobych, Lviv region,
82100. tel.: (03244) 1-04-74, fax: (03244) 3-81-11, e-mail: info@aphn-journal.in.ua

© Drohobych State Ivan Franko
Pedagogical University, 2024
© M. Pantyuk, A. Dushnyi, I. Zymomyra, 2024

ІСТОРІЯ

УДК 94. Історія

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-1-1>

Ельнур Н. АБІЛОВ,
orcid.org/0000-0002-3539-069X
дисертант історичного факультету
Бакинського державного університету
(Баку, Азербайджан) elnurabilov@bsu.edu.az

ПИТАННЯ АРМІЙСЬКОГО БУДІВНИЦТВА НЕЗАЛЕЖНОГО АЗЕРБАЙДЖАНУ У СПАДЩИНІ ГЕЙДАРА АЛІЄВА

Основна мета статті полягає у дослідженні питань армійського будівництва незалежного Азербайджану у спадщині Гейдара Алієва. Відзначається, що до того, як Гейдар Алієв вдруге повернувся до влади, в армії, як і у всіх сферах, панував хаос. Повідомляється, що одним з важливих завдань великого лідера було врятування армії від кризи і направлення її на шлях розвитку.

Методи і методика. У статті широко використані методи історико-хронологічного аналізу, аналізу рішень, що приймаються в надзвичайних ситуаціях, аналізу нормативно-правових документів, що зумовлюють будівництво армії, опису та абстрагування історичних процесів.

Новизна статті. Відзначається, що Гейдар Алієв тоді, коли над Азербайджаном нависла чорна хмара, насамперед приділив особливу увагу суспільно-політичній стабільності і спокою на території країни і актуалізував важливий фактор побудови армії в її забезпеченні. У статті у зв'язку з цим були проаналізовані виступи і доповіді великого лідера, що висвітлюються у засобах масової інформації, з точки зору актуальності, приділено увагу оцінкам іноземних державних і політичних лідерів.

Висновки та пропозиції. У висновку йдеться, що в галузі армійського будівництва завдяки реалізації унікальних принципів і вимог Алієва як керівника республіки, так і Верховного Головнокомандувача Збройними силами нашої національної армії зарекомендувала себе як найсильніша збройна сила регіону. Отже, саме завдяки Алієву наша армія за 44 дні боїв вересня-листопада 2020 року поставила противника на коліна і забезпечила свою територіальну цілісність. Продовження цих принципів і вимог Верховним Головнокомандувачем Ільхамом Алієвим привело наш народ до перемоги.

Повідомляється, що протягом усієї історії потужне армійське будівництво ефективно діяло в країнах, де політична влада була побудована на міцних опорах. Загальнонаціональний лідер Гейдар Алієв, який узяв на себе історичну місію у важкі для свого народу дні, заклав основи сучасної і потужної національної армії. Саме тому у спадщині Гейдара Алієва армійське будівництво незалежного Азербайджану посідає одне з головних місць.

Ключові слова: Гейдар Алієв, збройні сили, будівництво армії, військове будівництво, Верховний Головнокомандувач.

Elnur N. ABİLOV,
orcid.org/0000-0002-3539-069X
Dissertation student at the Faculty of History
Baku State University
(Baku, Azerbaijan) elnurabilov@bsu.edu.az

THE ISSUE OF ARMY CONSTRUCTION OF INDEPENDENT AZERBAIJAN IN THE LEGACY OF HAYDAR ALIEV

The main goal of the article in the legacy of Heydar Aliyev is to study the issues of army construction in independent Azerbaijan. It is noted that before Heydar Aliyev returned to power for the second time, chaos reigned in the army, as in all spheres. It is reported that one of the important tasks of the great leader was to save the army from the crisis and direct it to the path of development.

Methods and methodologies. The article widely uses the methods of historical-chronological analysis, analysis of decisions made in emergency situations, analysis of normative and legal documents that condition the construction of the army, description and abstraction of historical processes.

New in the article. It is noted that Heydar Aliyev, at a time when a black cloud hung over Azerbaijan, first of all paid special attention to socio-political stability and peace in the country and actualized the important factor of building the army in its provision. In this regard, the article analyzed the speeches and reports of the great leader covered in the mass media from the point of view of relevance and paid attention to the assessments of foreign state and political leaders.

Conclusions and proposals. *The conclusion states that in the field of military construction, thanks to the implementation of Aliyev's unique principles and requirements as the head of the republic and the Supreme Commander-in-Chief of the Armed Forces, our national army has established itself as the strongest armed force in the region. So, it was thanks to Aliyev that our army, during the 44 days of fighting in September-November 2020, brought the enemy to its knees and ensured its territorial integrity. The continuation of these principles and demands by the Supreme Commander-in-Chief Ilham Aliyev led our people to victory.*

It is reported that throughout history, powerful military construction has been effective in countries where political power has been built on strong foundations. National leader Heydar Aliyev, who undertook a historic mission in difficult days for his people, laid the foundations of a modern and powerful national army. That is why in the legacy of Heydar Aliyev, the military construction of independent Azerbaijan occupies one of the main places.

Key words: Heydar Aliyev, armed forces, army construction, military construction, Supreme Commander.

Вступ. Те, що нині Азербайджан має сильну армію, яка вважається головним гарантом нашої незалежності, є однією з безцінних заслуг Гейдара Алієва перед азербайджанським народом. Гейдар Алієв, який повернувся до влади 15 червня 1993 року на вимогу і прохання народу, прекрасно розумів, що в азербайджанській армії наявна важка криза. В середині армії панував хаос, свавілля, беззаконня. Держава не мала конкретної програми будівництва армії, тому зв'язок між державою та армією був розірваний. Армія перебувала під впливом іноземних сил і використовувалася в різних політичних цілях. Була незліченна кількість проблем.

У такій ситуації загальнонаціональний лідер азербайджанського народу Гейдар Алієв взяв на себе відповідальність і почав рятувати країну від цієї кризової ситуації. Саме тому у спадщині великого лідера закладені основи побудови національної армії, незалежності і територіальної цілісності Азербайджану; забезпечення внутрішньої військово-політичної безпеки, поліпшення морально-ідеологічної роботи в армії, боєздатності армії, військової мобілізації і т.д. – ці питання посіли центральне місце. У своїх виступах Гейдар Алієв завжди підкреслював важливість єдності армії і народу, забезпечення уваги і турботи народу про будівництво армії: «Наша армія повинна бути оточена турботою народу. Про кожну сім'ю солдата варто піклуватися особливим чином. Треба поважати кожного солдата, кожного офіцера. Армія – це частина нашого народу. Наші воїни – це люди, які захищають нас, роблять себе мучениками, не щадять себе перед кулями» (Aliyev, 2008: 57).

Роль армії у забезпеченні незалежності та територіальної цілісності Азербайджану у виступах Гейдара Алієва. Після перемоги на президентських виборах 3 жовтня 1993 року Гейдар Алієв розглядав формування національної армії як один з основних напрямів своєї подальшої діяльності. У своїх виступах він неодноразово підкреслював, що армія є найсвятішою структурою для незалежності Азербайджану, і буде проведена вся робота

з її організації та зміцнення. З азербайджанською армією, що перебуває в кризі в умовах триваючої вірменської агресії, коли до влади повернувся загальнонаціональний лідер, було б неможливо захистити незалежність і територіальну цілісність Азербайджану.

17 квітня 1994 року Гейдар Алієв у своєму вступному слові на нараді, присвяченій завданням мобілізації всіх сил для створення сильної армії у зв'язку з новими наступами Збройних сил Вірменії на територію Азербайджану, зазначив, що Збройні сили Вірменії розширили військову агресію, були організовані атаки на азербайджанські позиції з декількох напрямків, на фронті розгорнулися кровопролитні бої. Він сказав: «Це свідчить про те, що всі наші миролюбні ініціативи, кроки були відкинуті керівниками Республіки Вірменія, хоча вони так і не погодилися з цим, але продовжують свої дії, як раніше, і знову силою змушують Азербайджанську Республіку піти на вигідну для них угоду» (Aliyev, 1994).

12 травня 1994 був підписаний «бішкекський протокол», що передбачає припинення вогню на фронті. Гейдар Алієв високо оцінив період припинення вогню з точки зору зміцнення армії. У своїх виступах Глава держави також заявляв, що найнадійнішим способом запобігання державній незалежності Азербайджану і спрямованого на нього тиску ззовні є зміцнення армії.

У своєму виступі на урочистому зібранні, присвяченому 5-й річниці утворення Збройних сил Азербайджанської Республіки (культурний центр імені Шахріяра, 7 жовтня 1996 року), великий лідер Гейдар Алієв з почуттям гордості зазначив, що за останні 5 років азербайджанська армія пройшла славний шлях. «Це велике національне досягнення азербайджанського народу», – говорив загальнонаціональний лідер (Aliyev, 1996).

На думку Гейдара Алієва, для реалізації державної стратегії в галузі військового будівництва в армії насамперед повинен служити грамотний офіцерський склад, що відповідає сучасним вимогам. Він також з особливою чуйністю ставився до

виховання солдатів і офіцерів у національному патріотичному дусі. У зв'язку з цим він говорив: «Азербайджанський солдат, азербайджанський офіцер, кожен, хто служить у Збройних силах Азербайджану, повинен жити, працювати з почуттям постійної відданості своїй нації, батьківщині, землі, державі, народу» (Aliyev, 2009: 63). Гейдар Алієв відзначає можливість впливу офіцерського складу на зміцнення або фрагментацію армії і підкреслює важливість зосередження уваги на цьому питанні (Suleymanov, 2019: 579). Під цим глава держави мав на увазі також участь низки офіцерів у спробі державного перевороту в березні 1995 року. На жаль, ця подія відбулася в період перемир'я, коли існували сприятливі умови для проведення реформ у військовій сфері, виникла загроза громадянського конфлікту всередині країни. Військовослужбовці та члени їхніх сімей, які брали участь у знешкодженні цього злочинного угруповання, що вчинило замах на азербайджанську державність, главою держави були нагороджені високими нагородами. 17 березня 1999 року на церемонії вручення високих державних нагород групі військовослужбовців і членам їхніх сімей Президент Азербайджану, Верховний Головнокомандувач Гейдар Алієв у своєму виступі сказав: «Всі нагороджені можуть пишатися тим, що саме ви, дорогі друзі, виконали велике почесне завдання – захистили державність Азербайджану, державу Азербайджан. Це правда. За минулі чотири роки події березня 1995 року були детально вивчені та проаналізовані. Відповідні правоохоронні органи і суди з'ясовують причини виникнення цих подій і т.д., вони детально проаналізували самі події, всіх, хто скоїв цей злочин, справедливо встановили провину кожного, і саме більшість винних були покарані» (Aliyev, 1999).

Гейдар Алієв твердо заявляв, що армія незабаром повинна бути очищена від таких елементів. У цьому напрямі він вважав важливим насамперед оздоровлення морально-психологічного клімату в Збройних силах. Фактично звернення Гейдара Алієва по радіо і телебаченню від 2 листопада 1993 року можна вважати першим кроком до оздоровлення морального духу в армії. Безсумнівно, чим вищим був би моральний дух в армії, тим вищою була б бойова майстерність армії. Геніальний лідер говорив: «Вірна служба в армії, відданість Батьківщині, нашій землі, незалежному Азербайджану, сьогоднішню і майбутньому нашої нації повинні бути обов'язком кожного азербайджанця, кожного громадянина, молодої людини, кожного солдата» (Suleymanov, 2019: 573).

Великий лідер Гейдар Алієв розглядав азербайджанську армію як один з атрибутів незалежної Азербайджанської держави і тому розглядав зміцнення армії як зміцнення незалежності Азербайджану. В одному зі своїх виступів Глава держави сказав: «Кожен співробітник наших Збройних сил прекрасно знає, що сильна, потужна армія є основним чинником збереження державної незалежності Азербайджану, відновлення територіальної цілісності нашої країни. Це гарант миру і спокою» (Aliyev, 2009: 57). Як видно з озвученої думки, Гейдар Алієв ніколи не був прихильником війни, завжди підтримував мир. Він також особливо підкреслював, що азербайджанський народ не хоче війни і демонструє це своєю політикою (Mehdiyev, 2006).

Продовжуючи свої ідеї, загальнонаціональний лідер заявив, що зміцнення армії зовсім не є підготовкою до війни. Але для міцного миру, а також для того, щоб наша незалежність була постійною, Азербайджан повинен мати сильні Збройні сили: «Для міцного, постійного миру незалежна держава повинна мати сильну армію» (Aliyev, 2008: 53).

Президент Азербайджанської Республіки Гейдар Алієв добре розумів, що перед армією в майбутньому стояло священне завдання щодо забезпечення територіальної цілісності Азербайджану і звільнення окупованих азербайджанських земель. Він неодноразово в послідовній формі після припинення вогню на фронті висловлювався за мирне врегулювання наслідків військової агресії Вірменії проти Азербайджану і доводив це своєю політичною діяльністю. Глава держави на високих постах у міру можливості доповідав міжнародному співтовариству, що 20 відсотків азербайджанських земель перебуває під окупацією, що з цих земель насильно виселено більше мільйона осіб, що наші багатства піддаються розграбуванню. Але, незважаючи на все це, вірменська сторона не відмовлялася від своїх лицемірних дій. Вони продовжували ухилятися від світу, роблячи все можливе, щоб продовжити проблему. Саме тому глава держави поряд з мирними шляхами усунення проблеми не виключив і інші шляхи. Гейдар Алієв рішуче заявив, що «ми повинні звільнити наші землі. Для цього наша армія повинна з кожним днем зміцнюватися, ставати сильнішою, могутнішою. Щоб звільнити наші землі, азербайджанська молодь повинна знати службу в армії як свій найпочесніший обов'язок» (Garaev, 2004).

Гейдар Алієв і нові вимоги до будівництва армії. У своїх виступах і заявах Гейдар Алієв висунув низку важливих вимог щодо будівництва

армії. Це були завдання, що стоять перед азербайджанською державою і народом у галузі будівництва армії, а також принципи, прийняті фахівцями. Ці принципи та вимоги такі:

- забезпечення державного управління будівництвом армії;
- високий рівень військово-технічного оснащення;
- організація порядку і дисципліни в армії.

Однією з передумов було забезпечення державного управління будівництвом армії. Загальнонаціональний лідер знову і знову підкреслював, що одним із факторів, необхідних для досягнення прогресу і дисципліни у військовій сфері, є те, що будівництво армії здійснюється під контролем держави і далеко від політики. Сутність цієї вимоги полягає в тому, що створення армії є виключною компетенцією держави, цей процес здійснюється державою загалом, все її постачання забезпечується державою, особливості формування визначаються державою, а практичне застосування здійснюється також у рамках прийнятих державою законів (Suleymanov, 2019: 554). Використання армії в політичних цілях і залучення в різні провокації в перші роки нашої незалежності значно послабило азербайджанську армію в боротьбі з вірменською агресією, в результаті чого наші землі опинилися під окупацією. Одна тільки ця причина є доказом того, наскільки важлива ця вимога Гейдара Алієва.

Військова міць країни насамперед залежить від її економічних можливостей. Матеріально-технічна база Збройних сил створюється на базі економіки країни. Саме з цієї причини військові теоретики і фахівці, говорячи про фактори, що зумовлюють розвиток армійського будівництва, особливо відзначають економічний фактор. Одним з основних факторів, що послабили азербайджанський народ у боротьбі проти вірменської агресії за цілісність наших земель, була економічна відсталість. Після розпаду СРСР економічний потенціал країни не відповідав вимогам війни. Більш того, Азербайджану не надавалася допомога ззовні, як Вірменії. З численних виступів великого лідера ми доходимо висновку, що високий рівень матеріально-технічного постачання армії повинен стояти на шляху сильного економічного розвитку. 17 червня 2002 року на зустрічі у військовій частині № «Н» у Нахчивані Президент Азербайджану, Верховний Головнокомандувач Гейдар Алієв у своєму виступі з цього приводу сказав: «Азербайджан має сильну, потужну армію, відповідну сучасним вимогам. Але і це не межа. Ми повинні ще більше зміцнити нашу

армію. Ми повинні озброїти її більш сучасною зброєю» (Aliyev, 2002). За часів СРСР на території Азербайджану розташовувалася техніка, споруди, що належали Радянській Армії, в тому числі склади боєприпасів і військові бази. Гейдар Алієв з жалем заявив, що насправді вони повинні були залишитися в Азербайджані, але багато з них були вкрадені і привласнені окремими особами в той час (Mehdiyev, 2013).

За сильною армією повинен стояти сильний народ. Армія з народом повинні утворювати єдність. Якщо народ має віру в армію, якщо народ піклується про свого солдата, то він також має безмежну віру у свою незалежність. Саме тому Гейдар Алієв вважав армію невід'ємною частиною народу, бачив силу армії в єдності народу. Великий лідер говорив, що раніше у азербайджанського народу не було своєї армії, а тепер у нас є сильна, потужна армія, ця армія належить нашому народу і народ завжди повинен піклуватися про неї: «До здобуття державою незалежності у нас не було Національної армії. Наші люди, наша молодь служили в армії держави, до якої ми належали в той час. Нині з почуттям великої гордості можна сказати, що сини Азербайджану і в ті роки гідно служили, показували приклади великого героїзму. Але, на відміну від усіх минулих епох, зараз наша армія – це армія нашої держави, нашого народу. Єдність народу і армії підвищує і могутність народу, і могутність країни, а також робить армію ще сильнішою. Тому одне з головних завдань, що стоять перед нами, – забезпечення здорової моральної єдності народу і армії» (Babayeva, 2011).

Одним з важливих моментів, на які звернув увагу Гейдар Алієв під час будівництва армії, стало оздоровлення морального духу і психологічного клімату всередині армії. Тому що від здорового морального духу і психологічного клімату насамперед залежить висока боєздатність армії. Для зміцнення морального духу в Збройних силах Гейдар Алієв вважав за необхідне підвищення патріотичних настроїв серед особового складу армії: «Дух військового патріотизму повинен жити у серці кожної людини. Якщо у неї немає почуття патріотизму, вона не може бути громадянином своєї країни. Без почуття військового патріотизму наш народ не зможе вийти з цього важкого становища» (Babayeva, 2011).

Гейдар Алієв завжди у своїх виступах зазначав, що військова служба зовсім не легка і вимагає великих жертв. Однак він особливо підкреслив, що це обов'язок честі для кожного азербайджанського молодого чоловіка: «Служба в армії вимагає

величезних жертв, вимагає марнославства. Кожна молода людина нашої країни, що належить до азербайджанського народу, нації, повинна обов'язково виконати свій почесний обов'язок, служити в армії. Молода людина, яка відслужила в армії, а потім звільнена, вважається найціннішою людиною як у нашому суспільстві, так і у всіх сферах нашого життя» (Алієв, 2009: 65). Одним з основних факторів, що виправдовують здоровий морально-психологічний клімат в армії, є питання про фізичну підготовленість особового складу. Саме тому великий лідер поставив перед Збройними силами одне з найважливіших завдань – фізичну підготовку особового складу. В одному зі своїх виступів Гейдар Алієв сказав, що будь-який молодий чоловік може бути фізично дуже сильним. Якщо він дійсно ефективно використовує фізичні можливості свого тіла, веде правильний спосіб життя, не схильний до негативних ситуацій, він завжди буде здоровий, фізично сильний. Це необхідно самій людині. Але для нашої армії, для кожного офіцера, державі це теж потрібно (Gurbani, 2002: 360).

Висловлювання і вимоги, висунуті всесвітньо відомим державним діячем Гейдаром Алієвим щодо армії, підтвердилися і в ході 44-денної Вітчизняної війни. Всебічно оснащена, що володіє високою боєздатністю, потужна азербайджанська армія під керівництвом пана Президента, Верховного Головнокомандувача Ільхама Алієва успішно продовжила курс великого лідера, як і у всіх сферах військового будівництва, про-

тягом 44 днів звільнила наші землі від окупації і поклала край 30-річній тузі! Нинішній рівень азербайджанської армії, закладений загальнонаціональним лідером азербайджанського народу Гейдаром Алієвим в галузі будівництва армії, ще раз доводить, що певна політика побудови армії абсолютно правильна (Suleymanov, 2018: 725).

Висновки. Сильна армія означає сильну державу. Протягом усієї історії створення сильної армії існувало в країнах, де політична влада була побудована на міцних опорах. У важкі дні нашого народу цю історичну місію взяв на себе загальнонаціональний лідер Гейдар Алієв і заклав основи азербайджанської армії. Саме тому у спадщині Гейдара Алієва армійське будівництво незалежного Азербайджану посідає одне з головних місць. Великий лідер завжди твердо заявляв у своїх виступах і промовах як на міжнародних трибунах, так і на загальнонаціональному рівні, що азербайджанська армія здатна звільнити наші землі від окупації. Вірменська агресія була доведена до світової громадськості з найвищих трибун. Він створив азербайджанську армію з нуля. Це було безпосередньо пов'язано з тим, що він був професійним державним діячем, володів високою військовою грамотністю, добре розбирався у військовій справі. З огляду на все це можна з упевненістю сказати, що погляди Гейдара Алієва на будівництво армії, висловлені ним цінні ідеї і висунуті вимоги, повинні бути вивчені, детально проаналізовані.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Əliyev H. Ə. Müdrik fikirlər: iyun 1993 – 1998 oktyabr: I kitab. Bakı : Çaşıoğlu, 2008. 399 s.
2. Əliyev H. Ə. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Azərbaycan ərazisinə Ermənistan silahlı qüvvələrinin yeni hücumları ilə əlaqədar güclü ordu yaratmaq üçün bütün qüvvələrin səfərbərliyə alınması vəzifələrinə həsr olunmuş müşavirədə giriş sözü. 17 aprel 1994. URL: <https://lib.aliyev-heritage.org/az/4066738.html>.
3. Əliyev, H. Ə. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin yaranmasının 5-ci ildönümü münasibətilə keçirilən təntənəli yığıncaqda nitqi – Şəhriyar adına Mədəniyyət mərkəzi, 7 oktyabr 1996. URL: <https://lib.aliyev-heritage.org/az/66880884.html>.
4. Əliyev H. Ə. Müdrik fikirlər: oktyabr 1998–2003 oktyabr: II kitab. Bakı : Çaşıoğlu, 2009. 415 s.
5. Süleymanov M. S. Azərbaycan Ordusunun tarixi: V cild: 1991–2017. Bakı : Maarif, 2019. 784 s.
6. Əliyev H. Ə. Bir qrup hərbi qulluqçuya və onların ailə üzvlərinə yüksək dövlət mükafatlarının təqdim edilməsi mərasimində Azərbaycan Prezidenti, Ali Baş Komandan Heydər Əliyevin nitqi. 17 mart 1999. URL: <https://lib.aliyev-heritage.org/az/271489.html>.
7. Mehdiyev R. Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar / bur. məsul R. Ə. Mehdiyev, 18-ci kitab. Bakı : Azərənşr, 2006. 552 s URL: http://files.preslib.az/projects/toplu/v2/f3_12.pdf.
8. Qarayev Ə. M. Gələcək gənclərindir / red. Ə. M. Qarayev. Bakı : Azərbaycan nəşriyyatı, 2004. 496 s. URL: http://files.preslib.az/projects/toplu/v2/f3_6.pdf.
9. Əliyev H. Ə. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Cəmşid Naxçıvanski adına hərbi liseyin Naxçıvan filialında kursantlarla görüşdə nitqi. 17 iyun 2002. URL: <https://lib.aliyev-heritage.org/az/943664.html>.
10. Mehdiyev R. Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar. Bakı : Azərənşr, 2013. 384 s. URL: http://files.preslib.az/projects/toplu/v2/f3_4.pdf.
11. Babayeva M. Azərbaycan vahid və bölünməz Avropada: 2001–2011: Heydər Əliyev və İlham Əliyevin çıxışları / Heydər Əliyev İrsini Araşdırma Mərkəzi; tərc., red. M. Babayeva. Bakı : CBS Polygraphic Production, 2011. 436 s. URL: http://files.preslib.az/projects/toplu/v2/f3_11.pdf.

12. Qurbani A. Heydər Əliyev və Azərbaycan ordusu. Bakı : Əbilov, Zeynalov və oğulları, 2002. 392 s.

13. Süleymanov M. S. Azərbaycanca ali baş komandanlıq institutunun Heydər Əliyev mərhələsi. Bakı : Elm və təhsil, 2018. 731 s.

REFERENCES

1. Aliyev, H. A. (2008). Müdrik fikirlər: iyun 1993–1998 oktyabr: [Thoughts: June 1993 – October 1998: Book I], I kitab. Bakı: Çarşıoğlu, 399 s. [in Azerbaijani].

2. Aliyev, H. A. (1994). Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Azərbaycan ərazisinə Ermənistan silahlı qüvvələrinin yeni hücumları ilə əlaqədar güclü ordu yaratmaq üçün bütün qüvvələrin səfərbərliyə alınması vəzifələrinə həsr olunmuş müşavirədə giriş sözü [Introduction speech of the President of the Republic of Azerbaijan Heydar Aliyev at the meeting dedicated to the task of mobilizing all forces to create a strong army in connection with the new attacks of the Armenian armed forces on the territory of Azerbaijan]. 17 aprel. Retrieved from: <https://lib.aliyev-heritage.org/az/4066738.html> [in Azerbaijani].

3. Aliyev, H. A. (1996). Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin yaranmasının 5-ci ildönümü münasibətilə keçirilən təntənəli yığıncaqda nitqi – Şəhriyar adına Mədəniyyət mərkəzi [Speech of the President of the Republic of Azerbaijan Heydar Aliyev at the ceremonial meeting held on the occasion of the 5th anniversary of the establishment of the Armed Forces of the Republic of Azerbaijan – Cultural center named after Shahriyar], 7 oktyabr. Retrieved from: <https://lib.aliyev-heritage.org/az/66880884.html> [in Azerbaijani].

4. Aliyev, H. A. (2009). Müdrik fikirlər: oktyabr 1998–2003 oktyabr: II kitab [Wise Thoughts: October 1998–2003 October: Book II]. Bakı: Çarşıoğlu, 415 s. [in Azerbaijani].

5. Suleymanov, M. S. (2019). Azərbaycan Ordusunun tarixi: V cild: 1991–2017 [History of the Azerbaijani Army: Volume V: 1991–2017]. Bakı: Maarif, 784 s. [in Azerbaijani].

6. Aliyev, H. A. (1999). Bir qrup hərbi qulluqçuya və onların ailə üzvlərinə yüksək dövlət mükafatlarının təqdim edilməsi mərasimində Azərbaycan Prezidenti, Ali Baş Komandan Heydər Əliyevin nitqi [Speech of the President of Azerbaijan, Commander-in-Chief Heydar Aliyev at the ceremony of presenting high state awards to a group of military personnel and their family members]. 17 mart. Retrieved from: <https://lib.aliyev-heritage.org/az/271489.html> [in Azerbaijani].

7. Mehdiyev, R. Ə. (2006). Müstəqilliyimiz əbədidir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublər, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar [Our independence is eternal: speeches, statements, interviews, letters, reports, appeals, decrees / bur. responsible R. A. Mehdiyev, 18th book] / bur. məsul R.Ə. Mehdiyev, 18-ci kitab. Bakı: Azərənşr, 552 s. Retrieved from: http://files.preslib.az/projects/toplu/v2/f3_12.pdf [in Azerbaijani].

8. Qarayev, Ə. M. (2004). Gələcək gənclərindir [The future belongs to the youth] / red. Ə. M. Qarayev. Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı, 496 s. Retrieved from: http://files.preslib.az/projects/toplu/v2/f3_6.pdf [in Azerbaijani].

9. Aliyev, H. A. (2002). Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Cəmşid Naxçıvanski adına hərbi liseyin Naxçıvan filialında kursantlarla görüşdə nitqi [Speech of the President of the Republic of Azerbaijan Heydar Aliyev at a meeting with cadets at the Nakhchivan branch of Jamshid Nakhchivansky military high school]. 17 iyun. Retrieved from: <https://lib.aliyev-heritage.org/az/943664.html> [in Azerbaijani].

10. Mehdiyev, R. Ə. (2013). Müstəqilliyimiz əbədidir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublər, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar [Our independence is eternal: speeches, statements, interviews, letters, reports, appeals, decrees / bur. responsible R. A. Mehdiyev, 45th book]. Bakı: Azərənşr, 384 s. Retrieved from: http://files.preslib.az/projects/toplu/v2/f3_4.pdf [in Azerbaijani].

11. Babayeva, M. (2011). Azərbaycan vahid və bölünməz Avropada: 2001–2011: Heydər Əliyev və İlham Əliyevin çıxışları [Azerbaijan in a united and indivisible Europe: 2001–2011: Speeches of Heydar Aliyev and Ilham Aliyev] / Heydər Əliyev İrsini Araşdırma Mərkəzi; tərc., red. M. Babayeva. Bakı: CBS Polygraphic Production, 436 s. Retrieved from: http://files.preslib.az/projects/toplu/v2/f3_11.pdf [in Azerbaijani].

12. Qurbani, A. (2002). Heydər Əliyev və Azərbaycan ordusu [Heydar Aliyev and the Azerbaijani army]. Bakı: Əbilov, Zeynalov və oğulları, 392 s.

13. Suleymanov, M. S. (2018). Azərbaycanca ali baş komandanlıq institutunun Heydər Əliyev mərhələsi [Heydar Aliyev stage of the supreme command institute in Azerbaijan.]. Bakı: Elm və təhsil, 731 s. [in Azerbaijani].

УДК 93/94:2-6

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-1-2>**Олександр БАЖЕНОВ,***orcid.org/0000-0002-8643-914X*

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри археології, спеціальних історичних і правознавчих дисциплін
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(Кам'янець-Подільський, Хмельницька область, Україна) revera2003@ukr.net**Людмила ДРОГОМИРЕЦЬКА,***orcid.org/0000-0002-9770-2724*

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри історії України і методики викладання історії
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) l.drogomyretska@gmail.com**Олександр ЛЮБИЧ,***orcid.org/0000-0001-5099-0821*

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри економіки та соціальних дисциплін
Пенітенціарної академії України
(Чернігів, Україна) Lubich.Sasha@ukr.net

ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА УКРАЇНИ: АСПЕКТИ ІНСТИТУАЛІЗАЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті акцентовано увагу на знакових подіях, пов'язаних з процесом інституалізації Православної Церкви України та набуття нею автокефалії – Томосу. Окремо варто наголосити на ролі концепту «руської мір» в пропагандистській та агресивній політиці росії проти України. Зокрема – на його конфесійній складовій, як важливому важелі впливу Російської Православної Церкви на чолі з Кірілом (Гундяєвим). Наголошено, що конструктивно протидіяти згубній ідеології «руського міра» можливо за умови консолідації зусиль навколо творення власного «Українського світу» (за Святославом Шевчуком).

Проблема практичної реалізації ідеї «незалежній державі – незалежну Церкву» була на порядку денному в політиці усіх Президентів України (за винятком В. Януковича, який відверто демонстрував свою прихильність та всіляке сприяння УПЦ МП). Чи не найближче до практичного втілення об'єднання православних конфесій України та отримання автокефалії від Вселенського патріарха Варфоломія I підійшов Президент України В. Ющенко у 2008 р. Але на той час ні суспільство всередині країни, ні міжнародні обставини (насамперед, вкрай негативне ставлення до автокефалії українського православ'я з боку РПЦ), ні концептуальні підходи політичного керівництва України не сприяли остаточному вирішенню проблеми. Питання об'єднання православних конфесій та отримання автокефалії було одним з ключових напрямків політики Президента України П. Порошенка. Шляхом тривалих перемовин, дипломатичної діяльності, консолідації та мобілізації усіх відповідних ресурсів як всередині країни, так і за кордоном, ідея «незалежній державі – незалежну Церкву» була втілена в життя. 15 грудня 2018 р. відбувся Об'єднавчий Собор Православних Церков в Софії Київській. На ньому було утворено Православну Церкву України, затверджено Статут, обрано Главою Церкви митрополита Епіфанія. 5 січня 2019 р. Варфоломій I підписав Томос для ПЦУ, наступного дня його урочисто вручили Епіфанію.

За п'ять років своєї діяльності ПЦУ значно посилилася інституційно, регіонально та духовно. Однак попереду важкий шлях до справжнього оновлення та інтеграції в суспільно-соціальне життя України на засадах української православної традиції. Створення ПЦУ та отримання Томоса – ще один крок на шляху України до деколонізації та деімперіалізації, остаточного розриву з путами «руського міра».

Ключові слова: автокефалія, Варфоломій I, Епіфаній, Кіріл (Гундяєв), Православна Церква України (ПЦУ), Томос.

Oleksandr BAZHENOV,

orcid.org/0000-0002-8643-914X

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor;

*Associate Professor at the Department of Archaeology, Special Historical and Legal Disciplines
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University
(Kamianets-Podilskyi, Khmelnytskyi region, Ukraine) revera2003@ukr.net*

Liudmyla DROGOMYRETSKA,

orcid.org/0000-0002-9770-2724

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor;

*Associate Professor at the Department of History of Ukraine and Methods of Teaching History
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) l.drogomyretska@gmail.com*

Oleksandr LIUBYCH,

orcid.org/0000-0001-5099-0821

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor;

*Associate Professor at the Department of Economy and Social Disciplines
Penitentiare academy Ukraine
(Chernihiv, Ukraine) Lubich.Sasha@ukr.net*

ORTHODOX CHURCH OF UKRAINE: ASPECTS OF INSTITUTIONALIZATION AND PERSPECTIVES

The article focuses on significant events related to the process of institutionalization of the Orthodox Church of Ukraine and its acquisition of autocephaly – Tomos. Separately, it is worth emphasizing the role of the «Russian measure» concept in the propaganda and aggressive policy of Russia against Ukraine. In particular, on its confessional component, as an important lever of influence of the Russian Orthodox Church headed by Kirill (Gundyaev). It is emphasized that it is possible to constructively counter the pernicious ideology of the «Russian world» under the condition of consolidation of efforts around the creation of one's own «Ukrainian world» (according to Svyatoslav Shevchuk).

The problem of practical implementation of the idea of «an independent state – an independent Church» was on the agenda in the politics of all Presidents of Ukraine (with the exception of V. Yanukovich, who openly demonstrated his support and all kinds of support for the UOC MP). President of Ukraine V. Yushchenko came closest to the practical embodiment of the unification of Orthodox confessions of Ukraine and receiving autocephaly from Ecumenical Patriarch Bartholomew I in 2008. But at that time, neither society in the middle of the country nor international circumstances (first of all, an extremely negative attitude towards autocephaly of Ukrainian Orthodoxy on the part of the Russian Orthodox Church), nor the conceptual approaches of the political leadership of Ukraine contributed to the final solution of the problem. The issue of uniting Orthodox denominations and obtaining autocephaly was one of the key directions of the policy of the President of Ukraine P. Poroshenko. Through long negotiations, diplomatic activity, consolidation and mobilization of all relevant resources both inside the country and abroad, the idea of «an independent state – an independent Church» was put into practice. On December 15, 2018, the Unification Council of the Orthodox Churches was held in Sofia of Kyiv. The Orthodox Church of Ukraine was formed there, the Statute was approved, and Metropolitan Epiphany was elected as the Head of the Church. On January 5, 2019, Bartholomew I signed the Tomos for the OCU, and the next day it was solemnly handed over to Epiphanius.

Over the five years of its activity, OCU has significantly strengthened institutionally, regionally, and spiritually. However, there is a difficult path ahead to real renewal and integration into the social life of Ukraine on the basis of the Ukrainian Orthodox tradition. The creation of the OCU and obtaining the Tomos is another step on Ukraine's path to decolonization and de-imperialization, the final break with the shackles of the «Russian world».

Key words: *autocephaly, Bartholomew I, Epiphanius, Kirill (Gundyaev), Orthodox Church of Ukraine (OCU), Tomos.*

Постановка проблеми. Релігійний чинник в етноконсолідуючих та державотворчих процесах в Україні історично завжди відігравав помітну роль. Зокрема, А. Ярчись вказав на таку роль українського православ'я, а також на певних етапах – греко-католицизму та окремих протестантських конфесій (Ярчись, 2013: 84). Питання інституційного та канонічно виваженого створення

Єдиної Помісної Православної Церкви було частиною політики практично всіх Президентів України (за винятком Віктора Януковича): «Для Константинополя українське питання не нове, воно не виникло позавчора. Кожен президент України, крім Віктора Януковича, прийїжджав на Фанар (до стамбульської резиденції Константинопольського патріарха) і просив про автокефалію»

(Хоменко, Денисов, 2018). Якщо вести мову про історичні витоки процесу унезалежнення українського православ'я та його органічного розвитку в межах національної традиції, то вони сягають подій кількасотрічної давнини, починаючи ще від, за влучним висловом О. Сагана, рейдерського церковного та політичного захоплення Київської митрополії Московією у 1686 р. та подальшого цілеспрямованого нищення українського православ'я та затирання історико-культурної пам'яті (Саган, 2019: 7). Тому практичне втілення в Україні принципу «незалежній державі – незалежну Церкву» актуальне як ніколи.

Аналіз досліджень. Проблематика релігійно-церковної сфери є вагомим вектором соціогуманітарних досліджень, як всеохопного характеру, так і вузькоспеціалізованого. О. Саган значну частину свого наукового доробку присвятив вивченню та обґрунтуванню необхідності інституціонування та розбудови Єдиної Помісної Православної Церкви, її ролі у державотворчих процесах (Саган, 2017; Саган, а, 2019; Саган, б, 2019). Аналізу проекту «руського міра» як механізму імперських амбіцій росії присвячена стаття С. Здіорука та В. Яблонського (Здіорук, Яблонський, 2014). Конфесійну складову «руського міра» висвітлював Р. Халіков (Халіков, 2022). Філософсько-релігієзнавчий аналіз та духовний вимір локусу «український світ», як опір та відповідь на «руській мір», розглядали О. Горкуша та Л. Филипович (Горкуша, Филипович, 2021). Основні засади державної релігійно-церковної політики та перспективи створення канонічної помісної Церкви в Україні, можливі шляхи реалізації такого проекту розглядав Ю. Чорноморець (Чорноморець, 2015). О. Єремєєв свою дослідницьку увагу зосередив на фактологічних аспектах в житті православних конфесій України, особливо після Революції Гідності та зміні політичної ситуації в країні. О. Бокоч вивчав ключові аспекти екуменічного руху українських православних конфесій у контексті боротьби релігійних та політичних сил (Бокоч, 2019). Загальній характеристиці процесам всередині православних конфесій протягом 2001–2009 рр. присвячена стаття Н. Белікової (Белікова, 2010). С. Кагамлик розглядала історичний шлях православної Церкви в Україні від колоніального підпорядкування до автокефалії (Кагамлик, 2018). Повнокровне функціонування релігійних спільнот вимагає відповідного законодавчого забезпечення та його дотримання на всіх щаблях влади та в суспільному житті. Питанням державної релігійно-церковної політики в розрізі розбудови

ПЦУ присвячена монографія А. Кобетяка (Кобетяк, 2022). Складний клубок викликів та загроз, з якими стикнулися православні Церкви в Україні після 2019 р., розплутує Л. Филипович: трансформації православної спільноти у зв'язку з отриманням Томоса, агресія росії проти України, втрата глобальної безпеки, змішування політичних та релігійних проблем, приправлених амбіціями політичних та релігійних діячів (Филипович, 2019). Питання отримання автокефалії – не нове в історії православ'я. Тому вивчення такого досвіду в інших країнах та релігійних спільнотах є важливим для України – задля неповторення чужих помилок та опертя на власну традицію з врахуванням геополітичних тенденцій в цій царині. Огляду історичних прецедентів визнання автокефалії в глобальній церковній політиці присвячена стаття С. Гераськова (Гераськов, 2019). Трансформації православного середовища України та можливі напрямки його подальшого розвитку стали предметом наукової уваги Т. Висоцької (Висоцька, 2020).

Навіть такий побіжний огляд наукової літератури засвідчує значну увагу дослідників до теми статті. Однак, зважаючи на різноманіття підходів (релігієзнавчий, історичний, соціологічний, політологічний, філософський, культурологічний), динаміку розвитку процесу конституювання та утвердження в Україні ПЦУ, а також у вселенській православній спільноті, то подальше наукове вивчення ПЦУ в усьому різноманітті її діяльності та взаємодії з різними акторами, має наукове та практичне значення.

Мета статті полягає у висвітленні основних етапів інституалізації Православної Церкви України у контексті державотворчих процесів. Також важливо розкрити її роль і функції в українському суспільстві в умовах російсько-української війни як одного з чинників державної безпеки України.

Виклад основного матеріалу. В умовах екзистенційної війни, яку агресивно й жорстоко веде росія проти України, релігійні питання також мають свою специфіку та важелі впливу. Зокрема, необхідно у контексті нашого дослідження, акцентувати увагу на експансивних небезпеках «руського міра», який активно використовується як один з рупорів Кремля в особі Кіріла (Гундяєва) та російської Православної Церкви (РПЦ). З середини 2000-х рр. «руській мір» вийшов за межі інтелектуальних рефлексій та став одним з векторів російської зовнішньої політики. Все більшої ваги набувала конфесійна складова з претензіями на глобальне панування, починаючи зі «створення «слов'янського трикутника» у вигляді росії, Біло-

русі та України» (Халіков, 2022: 160). А згодом у своїх промовах Кіріл (Гундяєв) в орбіту інтересів «руського міра» долучив Молдову (з 2009 р.) та Казахстан (з 2010 р.) (Халіков, 2022: 161–163). Тому так важливо мати міцний світоглядний фундамент, що базується на національній, культурній, релігійній ідентичності. У цьому контексті важливим видається концепт «Український Світ» (за рекомендацією предстоятеля УГКЦ Святослава Шевчука), який органічно суголосний з євроінтеграційними прагненнями України та є «щепленням» від «руського міра». У тому числі й отримання Томоса та реакція на цю подію «руського міра» (Горкуша, Филипович, 2021: 21) вкотре засвідчили агресивне небажання росії до будь-яких самостійних кроків України та її цивілізаційного вибору. Отже, вибудовування свого «Українського світу», заснованого на єдності української громади по усьому світу та взаємодії на спільних ціннісних засадах (Савицький, 2012) – важливий чинник Перемоги України та подальшого існування українців як нації.

Набуття статусу автокефалії ПЦУ, як наголошує Т. Висоцька, є «частиною деімперіалізації та деколонізації» (Висоцька, 2020: 3). Її думки суголосні з поглядами О. Сагана на процес конституювання ПЦУ як важливу частину «зміни культурно-цивілізаційної парадигми в умовах постколоніальної України» (Саган, б 2019: 26). На цьому також акцентує увагу й А. Кобетяк, до того ж у глобальному масштабі: «<...> автокефалія нового часу була «винайдена» заново і стала інструментом деімперіалізації та деколонізації. В основі кожної національної автокефалії XIX–XX ст. було бажання відмежуватися від імперії та отримати незалежний політичний статус» (Кобетяк, 2022: 249).

За кілька місяців до об'єднавчого Собору представник Вселенського Патріархату при Всесвітній раді церков, доктор богослов'я, Архієпископ Тельмінський Іов (Геча) у своєму інтерв'ю озвучив позицію Вселенського Патріархату щодо становища православної Церкви в Україні та її подальших перспектив діяльності та розвитку. По-перше, автокефалія української православної Церкви не повинна призвести до розколу Вселенського Православ'я. По-друге, автокефалія жодним чином не стане причиною релігійної напруги в самій Україні. По-третє, вкотре було озвучено звернення до РПЦ з проханням до єднання зі Вселенським Патріархатом та припинення погроз щодо розколу у православної спільноті (Хоменко, Денисов, 2018).

Противники Об'єднавчого Собору та отримання Томоса ПЦУ (Кіріл та РПЦ, УПЦ МП, про-

російські політичні сили в Україні) насичували свою риторику стандартними «лякалками» та епітетами:

- звинувачення українських православних конфесій у розкольницькій діяльності;
- використання термінів «лжеєпископи», «неканонічні архієреї», «неканонічні предстоятелі» стосовно ієрархів ПЦУ та митрополита Епіфанія;
- звинувачення українських політичних діячів, зокрема, тодішнього Президента України Петра Порошенка, у використанні релігійної проблеми задля досягнення своїх політичних цілей та втілення політичних амбіцій;
- звинувачення української влади у втручанні у внутрішньоправославні справи;
- заклики до світової православної спільноти не визнавати ПЦУ та не вступати у жодне спілкування з її представниками;
- звинувачення Вселенського Патріарха Варфоломія у «духовній зраді»;
- залякування прихильників УПЦ МП переслідуваннями, репресивними заходами, грубим та насильницьким прилученням до ПЦУ;
- російська пропаганда волила про залежність від Вселенського Патріархату та повний контроль з боку Стамбулу (Бокоч, 2019: 17).

Необхідно зробити короткий історичний екскурс для демонстрації перебігу подій, які передували Об'єднавчому Собору та отриманню Томоса. Це важливо з огляду на насиченість інформаційного простору, коли хвилі інформації накривають собою попередні інформаційні потоки. Таким чином, створюється враження про новизну чогось чи, навпаки, незрозумілості причин та передумов тих чи інших явищ, подій та процесів.

Президент України Леонід Кравчук (1991–1994) плекав ідею практичної реалізації «незалежній державі – незалежну Церкву». Він звертався до Московського патріарха Алексія II з проханням надати автокефалію Українській Православній Церкві. Однак це було потрактовано як втручання у внутрішньоцерковні справи. До того ж наявність в Україні кількох досить-таки численних і впливових православних деномінацій також ускладнювало процес автокефалізації. Усвідомивши безперспективність спроб отримати автокефалію від Московського патріархату, Л. Кравчук звернув свою увагу на Константинопольську православну церкву. Однак і у цьому напрямку зусилля не увінчалися успіхом, не в останню чергу через шалений спротив РПЦ (Бокоч, а 2020: 86–88). Президент Леонід Кучма (1994–2005) більшу прихильність виявляв до УПЦ МП, однак при цьому

«визнавав намагався не обходити увагою й інших церков та релігійних організацій <...>» (Бокоч, 6 2020: 30). Так само як і Л. Кравчук, Л. Кучма чудово розумів політичний потенціал та можливі дивіденди від наявності в країні незалежної православної Церкви. Однак і його звернення до Алексія II також не принесли очікуваного результату. До того ж в Україні тривали міжконфесійні протистояння, які також необхідно було конструктивно вирішувати та унеможливити у майбутньому. Йшлося про національну безпеку держави. Поміж іншого, необхідно згадати 2000-ліття Різдва Христового, яке в Україні святкували на високому державному рівні, маючи сподівання на покращення міжконфесійного клімату в країні. На роки президентських каденцій Л. Кучми припав також візит до України Глави Ватикану папи Римського Івана Павла II. Надзвичайно близько до інституційного оформлення Єдиної Помісної Православної Церкви та отримання автокефалії України була за роки президентської каденції Віктора Ющенка (2005–2010). Великі сподівання поклалися на 1020-ліття хрещення Русі, яке відзначалося в Україні на найвищому державному рівні. 25–27 липня 2008 р. Україну відвідав Вселенський Патріарх Варфоломій I. Це був його другий візит до України. Вперше Вселенський Патріарх відвідав Україну у вересні 1997 р. Тоді він побував в Одесі, на симпозиумі «Екологія, релігія й довкілля» й зустрівся з Алексієм II (Хоменко, Червоненко, Івшина, Лотарьова, 2021). Якщо перший візит Варфоломія I був малопомітний широкому загалу, то вже під час його другого відвідування Україна ситуація була кардинально іншою. Також під час цього візиту Вселенського Патріарха з ним у Києві зустрівся й Алексій II. І керівництво держави, і суспільство мали великі сподівання, що Вселенський Патріарх вирішить проблему об'єднання православних Церков України. Однак нічого такого не сталося. Як зазначає О. Саган, Президент В. Ющенко не врахував досвід Л. Кучми у питаннях релігійно-церковної політики. Тоді державний апарат і українське суспільство поклали на цей візит надзвичайні надії щодо розв'язання питання церковного розділення та становлення Єдиної Помісної Церкви. І, навіть усвідомлюючи важливість інституційного становлення та повнокровного функціонування саме української Православної Церкви, «зробив ставку на адміністративний ресурс», «не підкріпив його реальними й ефективними супроводжувальними діями», і навіть вдався до «загравання» з очільниками УПЦ МП. Замість того, щоб об'єднувати сповідників православ'я навколо

ідеї єдиної Церкви. Ставку було зроблено на об'єднання ієрархів – такий підхід на той час був приречений на невдачу (Саган, 2019: 25). Наступний Президент України, экс-президент В. Янукович, підкреслено публічно фаворитизував УПЦ МП. Ідея, не говорячи вже про практичні кроки, об'єднання православних конфесій в українську православну Церкву, зійшла з порядку денного на кілька років. Ситуація знову змінилася після Революції Гідності. російська агресія проти України сприяла різкому зменшенню популярності серед населення УПЦ МП. 16 червня 2016 р. Верховна Рада України прийняла Постанову «Про Звернення Верховної Ради України до Його Всесвятості Варфоломія, Архієпископа Константинополя і Нового Риму, Вселенського Патріарха щодо надання автокефалії Православній Церкві в Україні». У документі Вселенському Патріархові нагадали про його промову, виголошену 26 липня 2008 р. під час візиту до Києва для святкування Хрещення Русі. Тоді Варфоломій висловив своє ставлення до акту 1686 р. як до «анексії [Української Церкви] до російської держави», а також навів приклади благословення Константинополем «утворення чотирьох автокефальних церков: Грецької (1850), Сербської (1831), Болгарської (1945) та Албанської (1937)» й право та обов'язок Церкви-Матері всіляко сприяти утвердженню аналогічного стану в православному середовищі України. У Постанові особливо наголошено на історичній тягlostі боротьби України «за помісний автокефальний статус давньої Київської митрополії, яка протягом семи століть перебувала у складі Вселенського Патріархату, а 1686 року з грубим порушенням канонів була приєднана до патріархату Московського». Очевидно, що після 2014 р. «Україна вже ніколи не буде ані політичною, ані церковною колонією росії. Як свідчить стан Православної Церкви в Україні, вона вже давно за всіма належними критеріями готова до статусу Помісної автокефальної церкви». Тому так важливо, щоб Вселенський Патріарх Варфоломій всіляко сприяв й активно долучився до визнання нечинним акту 1686 р., до скликання Всеукраїнського об'єднаноного собору, який має вирішити контраверсійні питання в українському православ'ї та об'єднати його. Завершенням такого шляху має бути надання Томоса про автокефалію Православній Церкві в Україні, що дозволить їй зайняти гідне місце у Вселенському Православ'ї, а також налагодити достойні взаємовідносини між Києвом та Константинополем (Про Звернення Верховної Ради України, 2016). У тому ж 2016 р., 19–26 червня, у Критській духовній ака-

демії (Крит, Греція) відбувся Святий і Великий Собор Православної Церкви, зібрання предсто-ятелів і представників вищого єпископату Все-ленського православ'я. Це було перше зібрання такого рівня за понад 1200 років! РПЦ на чолі з Кірілом (Гундяєвим) бойкотували зібрання (їх у бойкоті підтримали Антіохійська, Болгарська і Грузинська Церкви). Однак на Соборі було 10 Церков та 164 єпископи, чого достатньо для його канонічності та легітимності. Українські Церкви на Соборі представляли предстоятель УПЦ США митрополит Антоній (Щерба) та офі-ційний спікер Собору архієпископ Іов (Геча). Вони були у складі Константинопольської деле-гації (Яроцький, 2020). На соборі було розглянуто низку важливих для православного світу питань, однак з порядку денного було знято питання про процедуру надання автокефалії. Але процес вже був запущений. Тому події розгорталися досить стрімко, хоча з боку це так і не виглядало.

Одним з ключових векторів політики Прези-дента П. Порошенка став якраз процес станов-лення помісної православної Церкви як одного зі «стовпів» українського державотворення. У одному зі своїх виступів, вже після Об'єднавчого Собору та отримання Томоса, П. Порошенко наго-лосив: «Ніхто вже не здатен зупинити Україну та українців в нашій роботі на нашому шляху по роз-будові власної держави. Ніхто не може зупинити українців, які відходять геть від російської імперії та Радянського Союзу. Ніхто не здатен зупинити Україну та українців, які знімають ярмо москов-ської церкви й московської імперії. Ніхто не може зупинити українців у нашому шляху до свободи, до ЄС» (Порошенко, 2019).

9 квітня 2018 р. під час свого візиту до Стам-була П. Порошенко зустрівся із Вселенським патріархом Варфоломієм I та членами Синоду Константинопольського Патріархату. Президент України також звернувся до Варфоломія I як до лідера православного світу із закликом надати Томос Православній Церкві в Україні (Саган, 2019: 80–81). Верховна Рада України своєю Постановою 19 квітня 2018 р. підтримала Звер-нення Президента України (Про підтримку звер-нення Президента України, 2018). Практичні кроки з об'єднання українського православ'я та отримання Томоса підтримали й Л. Кравчук, Л. Кучма та В. Ющенко та інтелектуали України з Ініціативної групи «Першого грудня» (Кравчук, Кучма і Ющенко підтримали, 2018; Автокефалія православної церкви України, 2018).

Константинополь, попри шалений спротив РПЦ, ухвалює 22 квітня рішення про початок про-

цедури Томоса. Протягом травня-серпня 2018 р. делегації Константинопольського та Московського Патріархатів ведуть активні перемовини з Вселен-ським Православ'ям на предмет автокефалії для Православної Церкви в Україні. У серпні 2018 р. Варфоломій I та Кіріл (Гундяєв) зустрілися у Стам-булі. У жовтні 2018 р. Синод Вселенського Патрі-архату підтвердив намір надання українському православ'ю автокефалії, а також скасував акт 1686 р. та поновив в сані глав незвизнаних Церков. Це був надзвичайно рішучий та сміливий крок. У відповідь Синод РПЦ розриває стосунки з Кон-стантинополем. 3 листопада 2018 р. Президентом України П. Порошенком і Вселенським Патріархом Варфоломієм I була підписана Угода про співпра-цю. Почалася активна підготовка до проведення Об'єднавчого Собору (Саган, 2019: 68, 87–92).

Питання створення Єдиної Помісної Право-славної Церкви було й у полі зору соціологічного моніторингу налаштованості українського сусп-ільства. За результатами соціологічного дослі-дження, проведеного Центром Разумкова з 4 по 16 листопада 2016 р., ситуація виглядала наступ-ним чином:

На запитання «Чи вважаєте Ви необхідним створення в Україні Єдиної Помісної Православ-ної Церкви, незалежної від інших церковних цен-трів за межами України?» відповіді респондентів виглядали:

- 37,7% – так серед усіх опитаних;
- 21,1% – не підтримували таку ідею;
- 36,7% – важко відповісти.

На питання «Чи підтримуєте Ви звернення Верховної Ради України до Вселенського Патрі-арха Варфоломія із проханням надати автокефа-лію (незалежність) Православній Церкві в Укра-їні?» відповіді респондентів розподілилися:

- 40,7% – підтримали;
- 21,1% – не підтримали;
- 38,3% – важко відповісти (Ставлення громадян України, 2016: 4).

Протягом 19–25 грудня 2018 р. соціологічна служба Центру Разумкова спільно з Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва відстежували динаміку настроїв громадян щодо проблеми створення помісної автокефальної пра-вославної церкви:

Травень 2018 р. – 31,3% опитаних підтриму-вали створення такої релігійної інституції в Укра-їні; 19,8% не підтримували; 14,2% – важко відпо-вісти; 34,7% байдуже до цієї проблеми;

Серпень 2018 р. – 35,4% опитаних вислови-лись «за»; не підтримували 19,2%; вагалися з відповіддю 11,9%; 33,5% висловили байдужість;

Грудень 2018 р. – 43,1% опитаних підтримували ідею створення такої Церкви; 22,0% не підтримували; 8,9% було важко відповісти на питання; байдуже ставлення висловили 26,0% респондентів.

Найвищий рівень підтримки створення помісної автокефальної православної церкви зафіксований на Заході (69,5%), найнижчий – на Сході (15%) (Динаміка ставлення громадян України, 2019: 2).

У Софії Київській 15 грудня 2018 р. відбувся Об'єднавчий Собор Православних Церков (УПЦ КП, УАПЦ та частини УПЦ МП). На Соборі було утворено Православну Церкву України (ПЦУ), затверджено її Статут та шляхом таємного голосування обрано Главу Церкви, митрополита Епіфанія (Думенка). Його титул – Блаженніший Митрополит Київський і всієї України. 5 січня 2019 р. Вселенський Патріарх Варфоломій підписав Томос про Автокефалію Православної Церкви України. Наступного дня у церкві святого Георгія в Константинополі Томос урочисто був вручений митрополиту Епіфанію. 9 січня на Томосі поставили свої підписи всі члени Синоду Константинопольського Патріархату. Це знаменувало собою формальне завершення юридичного оформлення здобуття автокефалії Помісною Українською Православною Церквою (Православна Церква України: шлях крізь віки).

Напередодні інтронізації митрополита Епіфанія (3 лютого 2019), був оприлюднений документ «10 тез для Православної Церкви України». Його автори, як священнослужителі, так і миряни України, висловили побажання в цих тезах, які, на їхню думку, будуть сприяти справжньому оновленню православної спільноти України та духовному поступу ПЦУ: справжня соборність, «оновлення парафіяльного життя і євхаристійне відродження», залучення вірян до життя Церкви, фаховий переклад релігійної літератури українською мовою, відновлення біблійних першовитоків, відмова від політизації Церкви, акцент на співпрацю з громадянським суспільством, прозорість діяльності ПЦУ, активна соціальна позиція ПЦУ, реформа церковної освіти, діалог та відкритість (10 тез для ПЦУ, 2019). 8 березня 2019 р. у Київській православній богословській академії відбулася зустріч митрополита Епіфанія з делегацією священнослужителів, журналістів, інтелектуалів з метою обговорення «10 тез» (Сидор, 2019). Зустріч Епіфанія з мирянами засвідчує, на наш погляд, про відкритість ПЦУ до комунікацій, до медіатизації, публічності своєї діяльності, що є суголосним настроям суспільства, яке прагне до

оновлення, до пошуку нових, прогресивних шляхів поступу.

Після повномасштабного вторгнення зростає частка громадян, які позиціонують себе як віруючі (з 68% наприкінці 2021 р. до 74% на листопад 2022 р.), однак вже за рік рівень віруючих дещо знизився майже до показників 2021 р. (70,5%). Стабільною є тенденція більшої кількості віруючих серед людей старшого віку, порівняно з молоддю та серед жінок, порівняно з чоловіками. Також помітні регіональні відмінності – зазвичай рівень релігійності на Заході значно вищий, аніж на Сході; приблизно однаковими є показники Центру та Півдня України. Щодо конфесійного розподілу, то роками найвищі показники тримаються серед православних, далі йдуть греко-католики та «просто християни». Прикметно, що у 2021 р. було зафіксовано 19% респондентів, які не відносили себе до жодного з віросповідань. Тоді як після повномасштабного вторгнення їх рівень впав до 12% і до 13% – у 2023 р. (Рівень релігійності, довіра до Церкви, 2023).

У рамках нашого дослідження важливим є ставлення громадян України саме до ПЦУ. Саме зі зміною організаційно-інституційного оформлення православних Церков в Україні після 2018 р., повномасштабним вторгненням Росії в Україну 24 лютого 2022 р. та позицією й діяльністю РПЦ щодо війни визначаються на сьогодні конфесійні орієнтири багатьох православних України. У 2020 р. число вірних ПЦУ було меншим, аніж число УПЦ КП до 2018 р., а саме ця конфесія стала ядром ПЦУ. Це пояснюється і недостатньою поінформованістю вірян, і деякими одіозними заявами Патріарха УПЦ КП Філарета (Глушко, 2020), що не могло не вплинути на бажання людей долучитися до ПЦУ або просто потрібен був час – щоб розібратися в ситуації, що склалася. Як свідчать дані соціологічних досліджень, вже у 2021 р. частка вірних ПЦУ збільшилася до 24%, у 2022 р. – 36%, 2023 р. – 42% від усіх опитаних. Разом з тим, істотно зменшилося число вірних УПЦ МП – 13% у 2021 р., 6% – 2023 р. Також помітне зменшення людей, що ідентифікують себе «просто православний». По всій Україні зростає кількість людей, які підтримують думку, що діяльність у нашій державі УПЦ МП має бути повністю заборонена (Рівень релігійності, довіра до Церкви, 2023). Можемо зробити обережне припущення, що повномасштабне вторгнення суттєво вплинуло на самоідентифікацію, в тому числі й через національний та релігійний маркери.

Висновки. Не зважаючи на свій відносно короткий термін інституційного оформлення (з 15 грудня

2018 р.), Православна Церква України має глибокі історичні корені та зануреність в українську православну традицію. Дані маркери є вкрай важливими в умовах російсько-української війни, адже є частиною національної та культурної ідентифікації. Попри складні та несприятливі умови, ПЦУ за п'ять років своєї діяльності спромоглася на суттєве посилення свого впливу як в суспільстві, так і в

православній спільноті, що засвідчують, зокрема, й дані соціологічних моніторинрів.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у вивченні досвіду отримання автокефалії православними Церквами, особливо у постсоціалістичних країнах, міжнародної співпраці Вселенського Православ'я, розвитку взаємовідносин православних конфесій та громадянського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 10 тез для ПЦУ: віряни опублікували пропозиції до плану дій нової помісної Церкви. Вебсайт Релігійно-інформаційної служби України. 2019. URL: https://risu.ua/10-tez-dlya-pcu-viryani-opublikovali-propoziciji-do-planu-diy-povoji-romisnoji-cerkvi_n96159 (дата звернення: 19.02.2024).
2. Автокефалія православної церкви України – звільнення від церковного диктату Москви. Вебсайт Ініціативної групи «Першого грудня». 2018. URL: <http://1-12.org.ua/2018/05/03/4096#more-4096> (дата звернення: 16.02.2024).
3. Белікова Н. Православні церкви України на початку XXI ст.: пошук шляхів порозуміння. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2010. № 1. С. 69–79.
4. Бокоч В. Президент України Л. Кравчук: формування та реалізація державної релігійної політики. *Регіональні студії*. 2020. № 20. С. 85–89. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/39644/1/16.pdf> (дата звернення: 23.02.2024).
5. Бокоч В. Президент України Л. Кучма: особливості релігійної політики. *Регіональні студії*. 2020. № 21. С. 28–33. URL: <http://regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/21/6.pdf> (дата звернення: 18.02.2024).
6. Бокоч В. Православна Церква України: кроки до автокефалії. *Регіональні студії*. 2019. № 16. С. 14–18. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/50210/1/%D0%91%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D1%87%D0%925.pdf> (дата звернення: 20.02.2024).
7. Висоцька Т.М. Автокефалія православних як чинник змін в релігійно-церковному та суспільно-політичному житті України : дис. д-ра філософії. 031. Релігієзнавство. Київ : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2020. 334 с. URL: https://npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/Doctor_filosofii/Diser/Vysotska.pdf (дата звернення: 22.02.2024).
8. Гераськов С. Православна Церква України в глобальній церковній політиці: виклики та перспективи для церкви й держави. *Збірник наукових праць НАДУ*. 2019. випуск 2. С. 138–154. URL: https://www.researchgate.net/profile/Sergii-Geraskov-2/publication/338205860_PRAVOSLAVNA_CERKVA_UKRAINI_V_GLOBALNIJ_CERKOVNIJ_POLITICI_VIKLIKI_TA_PERSPEKTIVI_DLA_CERKVI_I_DERZAVI/links/5fedeb5692851c13fedb315c/PRAVOSLAVNA-CERKVA-UKRAINI-V-GLOBALNIJ-CERKOVNIJ-POLITICI-VIKLIKI-TA-PERSPEKTIVI-DLA-CERKVI-I-DERZAVI.pdf (дата звернення: 17.02.2024).
9. Глушко А. Філарет відкликав підпис під постановою щодо ліквідації УПЦ КП. У ПЦУ відреагували. Вебсайт Суспільне.Новини. 10.01.2020. URL: <https://suspilne.media/8289-filaret-vidklikav-pidpis-pid-postanovou-sodo-likvidacii-urc-kr-u-pcu-vidreaguvali/> (дата звернення: 18.02.2024).
10. Горкуша О., Филипович Л. Концепт «Український світ» як когнітивний ідентифікатор життєвого простору сучасних українців (філософсько-релігієзнавчий аналіз). *Українське релігієзнавство*. 2021. № 93. С. 13–31.
11. Динаміка ставлення громадян України до створення помісної автокефальної православної церкви. Соціологічне дослідження. Центр Разумкова та Фонд «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва. С. 09.01.2019. URL: https://razumkov.org.ua/images/sociology/2019_01_09/dynamic_avtocefalii.pdf (дата звернення: 19.02.2024).
12. Єремєєв О. Проблеми та перспективи становлення Української Помісної Православної Церкви на сучасному етапі розвитку українського суспільства. *Православ'я в Україні* : матеріали V Міжнар. наук. конф. Київ: Київська православна богословська академія, 2015. Ч. 1. С. 215–225. URL: <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/24281> (дата звернення: 20.02.2024).
13. Кагамлик С. Православна церква в Україні: від колоніального стану до автокефалії. *Українознавчий альманах*. 2018. Випуск 23. С. 55–60.
14. Кобетяк А. Релігійна політика України на шляху формування Помісної православної церкви : монографія. Житомир : ТОВ «Видавничий дім «БукДрук»», 2022. 484 с.
15. Кравчук, Кучма і Ющенко підтримали ініціативу створення єдиної помісної церкви. Вебсайт Радіо Свобода. 2018. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/29215143.html> (дата звернення: 16.02.2024).
16. Порошенко: Україна з утворенням ПЦУ знімає ярмо Московської церкви та імперії. Вебсайт Радіо Свобода. 2019. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29707367.html> (дата звернення: 23.02.2024).
17. Православна Церква України: шлях крізь віки. Вебсайт Православної Церкви України. URL: <https://www.romisna.info/uk/tserkva/istoriya/> (дата звернення: 18.02.2024).
18. Про Звернення Верховної Ради України до Його Всесвятості Варфоломія, Архієпископа Константинополя і Нового Риму, Вселенського Патріарха щодо надання автокефалії Православній Церкві в Україні : Постанова Верховної Ради України № 1422-VIII від 16.06.2016. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1422-19#Text> (дата звернення: 16.02.2024).

19. Про підтримку звернення Президента України до Вселенського Патріарха Варфоломія про надання Томосу про автокефалію Православної Церкви в Україні : Постанова Верховної Ради України № 2410-VIII від 19.04.2018. Вебсайт Liga 360. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/t182410?an=1> (дата звернення: 19.02.2024).
20. Рівень релігійності, довіра до Церкви, конфесійний розподіл та міжцерковні відносини в українському суспільстві (листопад 2023р). Соціологічне дослідження. Центр Разумкова. 26.12.2023. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/riven-religiinosti-dovira-do-tserkvy-konfesiinyi-rozpodil-ta-mizhtserkovni-vidnosyny-v-ukrainskomu-suspilstvi-lystopad-2023r> (дата звернення: 23.02.2024).
21. Савіцький Ю. Не біймося «русского міра», будуймо український світ – глава УГКЦ Святослав Шевчук. Вебсайт Радіо Свобода. 2012. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/24598350.html> (дата звернення: 19.02.2024).
22. Саган О. Єдина українська помісна православна церква: суспільний запит та необхідність конституювання. Київ : світ Знань, 2017. 40 с.
23. Саган О. Конституювання Православної Церкви України як чинник зміни культурно-цивілізаційної парадигми незалежної України. *Українське релігієзнавство*. 2019. № 88. С. 23–39.
24. Саган О. Православна Церква України: конституювання та перспективи розвитку. Київ, 2019. 103 с.
25. Сидор І. Митрополит Епіфаній зустрівся зі співавторами «10 тез для Православної Церкви України». Вебсайт Православної Церкви України. 08.03.2019. URL: <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/mytropolyt-epifanij-zustrivsyu-zi-spivavtoramy-10-tez-dlya-pravoslavnoyi-tserkvy-ukrayiny/> (дата звернення: 23.02.2024).
26. Ставлення громадян України до деяких релігійних лідерів та до створення Єдиної Помісної Православної Церкви. Соціологічне дослідження. Центр Разумкова. 2016. URL: <https://razumkov.org.ua/images/sociology/PresRelig1116.pdf> (дата звернення: 19.02.2024).
27. Филипович Л. Православні Церкви України в новій релігійній і соціо-політичній реальності: безпеки і виклики. *Волинський Благосвітник*. 2019. № 7. С. 329–339. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/654b7ec5-1613-4bae-b453-b312551b3b57/content> (дата звернення: 19.02.2024).
28. Халіков Р. Повстання проти секулярного світу. Київ : Видавництво Руслана Халікова, 2022. 186 с.
29. Хоменко С., Денисов М. Константинополь: Московського патріархату в Україні більше немає. Вебсайт BBC News Україна. 02.11.2018. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/features-46069420?ocid=socialflow_facebook (дата звернення: 20.02.2024).
30. Хоменко С., Червоненко В., Івшина О., Логарьова А. Патріарх Варфоломій у Києві. Чому це важливо для України і як протидіє РПЦ. Вебсайт BBC News Україна. 21.08.2021. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-58290420> (дата звернення: 23.02.2024).
31. Чорноморець Ю. Перспективи створення канонічної Помісної Церкви в Україні. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова*. 2015. Випуск 34(47). С. 83–95. URL: https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/22329/Nchnpu_7_2015_34_14.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 21.02.2024).
32. Яроцький П. Всеpravoslavний собор 2016. Вебсайт Великої української енциклопедії. 27.04.2020. URL: https://vue.gov.ua/%D0%92%D1%81%D0%B5%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%80_2016 (дата звернення: 23.02.2024).
33. Яртісь А. Українське православ'я як етнонаціональний феномен: рух за створення Єдиної Помісної Православної Церкви. *Соціогуманітарні проблеми людини*. 2013. № 7. С. 84–94.

REFERENCES

1. Vebsait Relihiino-informatsiinoi sluzhby Ukrainy. (2019) 10 tez dlia PTsU: viriany opublikuvaly propozytsii do planu dii novoi pomisnoi Tserkvy [10 theses for the OCU: believers published proposals for the action plan of the new local Church]. URL: https://risu.ua/10-tez-dlya-pcu-viryani-opublikovali-propoziciji-do-planu-diy-novoji-pomisnoji-cerkvi_n96159 [in Ukrainian].
2. Vebsait Initsiatyvnoi hrupy «Pershoho hrudnia». (2018) Avtokefaliia pravoslavnoi tserkvy Ukrainy – zvilnennia vid tserkovnoho dyktatu Moskvu [Autocephaly of the Orthodox Church of Ukraine – liberation from the ecclesiastical dictates of Moscow]. URL: <http://1-12.org.ua/2018/05/03/4096#more-4096> [in Ukrainian].
3. Bielikova N. (2010) Pravoslavni tserkvy Ukrainy na pochatku XXI st.: poshuk shliakhiv porozuminnia [Orthodox churches of Ukraine at the beginning of the 21st century: the search for ways of understanding]. *Science. Religion. Society*, 1, 69-79. [in Ukrainian].
4. Bokoch V. (2020) Prezydent Ukrainy L. Kravchuk: formuvannia ta realizatsiia derzhavnoi relihiinoi polityky [President of Ukraine Leonid Kravchuk: formation and implementation of state religious policy]. *Regional Studies*, 20, 85–89. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/39644/1/16.pdf> [in Ukrainian].
5. Bokoch V. (2020) Prezydent Ukrainy L. Kuchma: osoblyvosti relihiinoi polityky [President of Ukraine Leonid Kuchma: peculiarities of religious policy]. *Regional Studies*, 21, 28–33. URL: <http://regionalstudies.uzhnu.edu.ua/archive/21/6.pdf> [in Ukrainian].
6. Bokoch V. (2019) Pravoslavna Tserkva Ukrainy: kroky do avtokefalii [The Orthodox Church of Ukraine: steps towards autocephaly]. *Regional Studies*, 16, 14–18. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/50210/1/%D0%91%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D1%87%D0%925.pdf> [in Ukrainian].
7. Vysotska T.M. (2020) Avtokefaliia pravoslavnykh yak chynnyk zmin v relihiino-tserkovnomu ta suspilno-politychnomu zhytti Ukrainy [Autocephaly of the Orthodox as a factor of changes in the religious-church and social-political life of Ukraine]. Dissertation of Doctor of Philosophy. 031. Religious studies. Kyiv: National Pedagogical University named

after M.P. Drahomanova, 334. URL: https://npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/Doctor_filosofii/Diser/Vysotska.pdf [in Ukrainian].

8. Heraskov S. (2019) Pravoslavna Tserkva Ukrainy v hlobalnii tserkovnii politysi: vyklyky ta perspektyvy dlia tserkvy y derzhavy [The Orthodox Church of Ukraine in global church politics: challenges and prospects for the church and the state]. *Zbirnyk naukovykh prats NADU*, 2, 138–154. URL: https://www.researchgate.net/profile/Sergii-Geraskov-2/publication/338205860_PRAVOSLAVNA_CERKVA_UKRAINI_V_GLOBALNIJ_CERKOVNIJ_POLITICI_VIKLIKI_TA_PERSPEKTIVI_DLA_CERKVI_I_DERZAVI/links/5fedeb5692851c13fedb315c/PRAVOSLAVNA-CERKVA-UKRAINI-V-GLOBALNIJ-CERKOVNIJ-POLITICI-VIKLIKI-TA-PERSPEKTIVI-DLA-CERKVI-I-DERZAVI.pdf [in Ukrainian].

9. Hlushko A. (2020) Filaret vidklykav pidpys pid postanovoju shchodo likvidatsii UPTs KP. U PTsU vidreahuvaly [Filaret withdrew his signature under the resolution on the liquidation of the UOC KP. OCU reacted], *Vebsait Suspilne.Novyny*. URL: <https://suspilne.media/8289-filaret-vidklykav-pidpis-pid-postanovou-sodo-likvidacii-upc-kp-u-pcu-vidreaguvali/> [in Ukrainian].

10. Horkusha O., Fylypovych L. (2021) Kontsept «Ukrainskyi svit» yak kohnityvnyi identyfikator zhyttievoho prostoru suchasnykh ukrainsiv (filosofsko-relihiieznavchyi analiz) [The concept «Ukrainian world» as a cognitive identifier of the living space of modern Ukrainians (philosophical and religious analysis)], *Ukrainian Religious Studies*, 93, 13–31. [in Ukrainian].

11. Tsentrazumkova ta Fond «Demokratychni initsiatyvy» im. I. Kucheriva. (2019) Dynamika stavlennia hromadian Ukrainy do stvorennia pomisnoi avtokefalnoi pravoslavnoi tserkvy. Sotsiologichne doslidzhennia [The dynamics of the attitude of Ukrainian citizens to the creation of a local autocephalous Orthodox church]. Sociological research. URL: https://razumkov.org.ua/images/sociology/2019_01_09/dynamic_avtocefalii.pdf [in Ukrainian].

12. Yeriemiciev O. (2015) Problemy ta perspektyvy stanovlennia Ukrainiskoi Pomisnoi Pravoslavnoi Tserkvy na suchasnomu etapi rozvytku ukrainskoho suspilstva [Problems and prospects of the formation of the Ukrainian Local Orthodox Church at the current stage of the development of Ukrainian society]. *Pravoslavia v Ukraini – Orthodoxy in Ukraine: materials of the 5th International Scientific Conference*. Kyiv: Kyiv Orthodox Theological Academy, 1, 215–225. URL: <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/24281> [in Ukrainian].

13. Kahamlyk S. (2018) Pravoslavna tserkva v Ukraini: vid kolonialnogo stanu do avtocefalii [The Orthodox Church in Ukraine: from the colonial state to autocephaly]. *Ukrainian Studies Almanac*, 23, 55–60. [in Ukrainian].

14. Kobetiak A. (2022) *Relihiina polityka Ukrainy na shliakhu formuvannia Pomisnoi pravoslavnoi tserkvy [Religious policy of Ukraine on the path of formation of the Local Orthodox Church]*, monograph. Zhytomyr: LLC «BukDruk Publishing House». [in Ukrainian].

15. Vebsait Radio Svoboda. (2018) Kravchuk, Kuchma i Yushchenko pidtrymaly initsiatyvu stvorennia yedynoi pomisnoi tserkvy [Kravchuk, Kuchma and Yushchenko supported the initiative to create a single local church]. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/29215143.html> [in Ukrainian].

16. Vebsait Radio Svoboda. (2019) Poroshenko: Ukraina z utvorenniam PTsU znimaie yarmo Moskovskoi tserkvy ta imperii [Poroshenko: With the formation of the OCU, Ukraine is removing the yoke of the Moscow church and empire]. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29707367.html> [in Ukrainian].

17. Vebsait Pravoslavnoi Tserkvy Ukrainy. Pravoslavna Tserkva Ukrainy: shliakh kriz viky [The Orthodox Church of Ukraine: a path through the ages]. URL: <https://www.pomisna.info/uk/tserkva/istoriya/> [in Ukrainian].

18. Pro Zvernennia Verkhovnoi Rady Ukrainy do Yoho Vsesviatosti Varfolomiia, Arkhiiepyskopa Konstantynopolia i Novoho Rymu, Vselenskoho Patriarkha shchodo nadannia avtocefalii Pravoslavnii Tserkvi v Ukraini : Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy № 1422-VIII vid 16.06.2016 [On the Address of the Verkhovna Rada of Ukraine to His Holiness Bartholomew, Archbishop of Constantinople and New Rome, Ecumenical Patriarch regarding the granting of autocephaly to the Orthodox Church in Ukraine: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine No. 1422-VIII dated 16.06.2016]. *Ofitsiinyi portal Verkhovnoi Rady Ukrainy – The official portal of the Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1422-19#Text> [in Ukrainian].

19. Pro pidtrymku zvernennia Prezydenta Ukrainy do Vselenskoho Patriarkha Varfolomiia pro nadannia Tomosu pro avtocefaliiu Pravoslavnoi Tserkvy v Ukraini : Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy № 2410-VIII vid 19.04.2018 [On support of the appeal of the President of Ukraine to the Ecumenical Patriarch Bartholomew on the granting of a Tomos on the autocephaly of the Orthodox Church in Ukraine: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine No. 2410-VIII dated 04/19/2018], *Website Liga 360*, URL: <https://ips.ligazakon.net/document/t182410?an=1> [in Ukrainian].

20. Tsentrazumkova. (2023) Riven relihiinosti, dovira do Tserkvy, konfesiinyi rozpodil ta mizhtserkovni vidnosyny v ukrainskomu suspilstvi (lystopad 2023r) [Level of religiosity, trust in the Church, denominational distribution and inter-church relations in Ukrainian society (November 2023)]. Sociological Research. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/riven-relihiinosti-dovira-do-tserkvy-konfesiinyi-rozpodil-ta-mizhtserkovni-vidnosyny-v-ukrainskomu-suspilstvi-lystopad-2023r> [in Ukrainian].

21. Savitskyi Yu. (2012) Ne biimosia «ruskoho mira», buduimo ukrainskyi svit – hlava UHKTs Sviatoslav Shevchuk [Let's not be afraid of the «Russian peace», let's build a Ukrainian world – head of the UGCC Sviatoslav Shevchuk], *Vebsait Radio Svoboda*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/24598350.html> [in Ukrainian].

22. Sahan O. (2017) *Yedyna ukrainska pomisna pravoslavna tserkva: suspilnyi zapyt ta neobkhdnist konstytuiuvannia [The unified Ukrainian local Orthodox church: public demand and the need for constitution]*. Kyiv: World of Knowledge. [in Ukrainian].

23. Sahan O. (2019) Konstytuivannia Pravoslavnoi Tserkvy Ukrainy yak chynnyk zminy kulturno-tsyvilizatsiinoi paradyhmy nezalezhnoi Ukrainy [Constitution of the Orthodox Church of Ukraine as a factor in changing the cultural and civilizational paradigm of independent Ukraine]. *Ukrainian Religious Studies*, 88, 23–39. [in Ukrainian].
24. Sahan O. (2019) Pravoslavna Tserkva Ukrainy: konstytuivannia ta perspektyvy rozvytku [The Orthodox Church of Ukraine: constitution and development prospects]. Kyiv. [in Ukrainian].
25. Sydor I. (2019) Mytropolyt Epifanii zustrivsia zi spivavtoramy «10 tez dlia Pravoslavnoi Tserkvy Ukrainy» [Metropolitan Epiphany met with the co-authors of «10 theses for the Orthodox Church of Ukraine»], *Vebsait Pravoslavnoi Tserkvy Ukrainy – Website Pravoslavnoyi Tserkvy Ukrayiny*. URL: <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/mytropolyt-epifanij-zustrivsvya-zi-spivavtoramy-10-tez-dlya-pravoslavnoyi-tserkvy-ukrayiny/> [in Ukrainian].
26. Tsentrazumkova. (2016) Stavlennia hromadian Ukrainy do deiakykh relihiinykh lideriv ta do stvorennia Yedynoi Pomisnoi Pravoslavnoi Tserkvy. Sotsiolohichne doslidzhennia [The attitude of Ukrainian citizens towards some religious leaders and towards the establishment of the Unified Local Orthodox Church]. Sociological research. URL: <https://razumkov.org.ua/images/sociology/PresRelig1116.pdf> [in Ukrainian].
27. Fylypovych L. (2019) Pravoslavni Tserkvy Ukrainy v novii relihiinii i sotsio-politychnii realnosti: nebezpeky i vyklyky [Orthodox Churches of Ukraine in the new religious and socio-political reality: dangers and challenges], *Volynsky Herald*, 7, 329–339. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/654b7ece-1613-4bae-b453-b312551b3b57/content> [in Ukrainian].
28. Khalikov R. (2022) Povstannia proty sekuliarnoho svitu [Uprising against the secular world]. Kyiv: Ruslan Khalikov Publishing House. [in Ukrainian].
29. Khomenko S., Denysov M. (2018) Konstytynopol: Moskovskoho patriarkhatu v Ukraini bilsh ne maie [Constantinople: Moscow Patriarchate no longer exists in Ukraine]. *Website BBC News Ukraine*. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/features-46069420?ocid=socialflow_facebook [in Ukrainian].
30. Khomenko S., Chervonenko V., Ivshyna O., Lotarova A. (2021) Patriarkh Varfolomii u Kyievi. Chomu tse vazhlyvo dlia Ukrainy i yak protydiie RPTs [Patriarch Bartholomew in Kyiv. Why is this important for Ukraine and how does the Russian Orthodox Church oppose it], *Website BBC News Ukraine*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-58290420> [in Ukrainian].
31. Chornomorets Yu. (2015) Perspektyvy stvorennia kanonichnoi Pomisnoi Tserkvy v Ukraini [Prospects for the creation of a canonical Local Church in Ukraine], *Scientific journal of the NPU named after M.P. Dragomanova*, 34(47), 83–95. URL: https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/22329/Nchnpu_7_2015_34_14.pdf?sequence=1&isAllowed=y [in Ukrainian].
32. Yarotskyi P. (2020) Vsepravoslavnyi sobor 2016 [All-Orthodox Council 2016]. Vebsait Velykoi ukrainskoi entsyklopedii. URL: https://vue.gov.ua/%D0%92%D1%81%D0%B5%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%80_2016 [in Ukrainian].
33. Yartys A. (2013) Ukrainske pravoslavia yak etnonatsionalnyi fenomen: rukh za stvorennia Yedynoi Pomisnoi Pravoslavnoi Tserkvy [Ukrainian Orthodoxy as an ethno-national phenomenon: the movement for the creation of the Unified Local Orthodox Church], *Socio-humanitarian problems of man*, 7, 84–94. [in Ukrainian].

UDC 930.1

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-1-3>

Aida Allaxverdi gizi BANDALIYEVA,
orcid.org/0000-0003-3481-6510
Senior Lecturer at the Department of Pharmacy
Azerbaijan State Medical University,
PhD student
Institute of Manuscripts named after Muhammad Fuzuli
(Baku, Azerbaijan) bandaliyeva@mail.ru

ABOUT THE CREATIVITY OF FAMOUS DOCTORS OF MEDIEVAL AZERBAIJAN

The aim of this article is to study the history of world medicine in the context of its development in Azerbaijan. The author tried to consider this topic directly related to an in-depth study of the ethnic composition, way of life, geographical environment, as well as the historical and cultural development of large and small peoples who lived on this land and exist now.

Methods and methodologies. *The author widely used methods such as analysis of handwritten sources, comparative analysis of similar periods in sources. It should be noted that today's scientific research and studies have shown that the first origins of the development of the rapidly developing science of medicine and pharmacy are associated with the names of the countries of the East. But, unfortunately, there is very little information about these sources and the work of scientists of that time in the development of pharmaceuticals and medicine.*

Novelty in the article. *The above confirms the relevance of studying all available materials on the history of medicine, as well as the need for a comprehensive and complete study of the history of pharmaceuticals and medicine as an important area of healthcare. It is noted that the Azerbaijani people continuously developed their science and culture in ancient times and the Middle Ages. Scientists and specialists who were educated in the central cities of the East (Cairo, Iskanderiya, Baghdad, Tabriz, Samarkand, Bukhara, Isfahan) collaborated in scientific cooperation. Among them, Abul-ula Ganjavi, Falafi Shirvani, Ibrahim ibn Ali Najar Khagani, Ibn Yusif, Sheikh Ilyas, Katran Tabrizi, Omar Osman oglu and others entered the world cultural treasury.*

Conclusions. *It is noted that modern research in Europe and the USA has confirmed that the ancient manuscripts stored in our archives and in the archives of other eastern countries are indeed effective in treating various types of diseases. It is emphasized that, recently, developments in the medicinal herb St. John's wort are widely used in US medicine for the treatment of many diseases and ailments. It's a fact that in 2000 alone, \$160 million worth of drugs were sold in the country. The medicinal properties of St. John's wort (dazy otu) were noted in medieval Azerbaijani medical manuscripts, in the works of Haji Suleyman Iravani and Hassan ibn Reza Shirvani in the 18th century. These facts once again prove the wisdom and deep knowledge of our ancestors.*

Key words: *doctor, scientist, manuscript, medicine, pharmacy, Middle Ages.*

Аїда Аллахверді Гізи БАНДАЛІЄВА,
orcid.org/0000-0003-3481-6510
старший викладач кафедри фармації
Азербайджанського державного медичного університету,
аспірант, дисертант
Інституту рукописів імені Мухаммада Фізулі
(Баку, Азербайджан) bandaliyeva@mail.ru

ПРО ТВОРЧІСТЬ ВІДОМИХ ЛІКАРІВ СЕРЕДНЬОВІЧНОГО АЗЕРБАЙДЖАНУ

Мета цієї статті – вивчення історії світової медицини в контексті її розвитку в Азербайджані. Автор спробував розглянути цю тему, безпосередньо пов'язану з поглибленим вивченням етнічного складу, побуту, географічного середовища, а також історико-культурного розвитку великих і малих народів, які жили на цій землі та існують зараз.

Методи та методології. Автор широко застосовував такі методи, як аналіз рукописних джерел, порівняльний аналіз аналогічних періодів у джерелах. Зазначається, що сьгоднішні наукові дослідження та дослідження показали, що перші витoki розвитку науки медицини і фармації, що бурхливо розвивається, пов'язані з назвами країн Сходу. Але, на жаль, дуже мало інформації про ці джерела та роботу вчених у той час у розвитку фармацевтики та медицини.

Новизна у статті. Вищевикладене підтверджує актуальність вивчення всіх наявних матеріалів з історії медицини, а також необхідність всебічного та повного вивчення історії фармацевтики та медицини як важливої галузі охорони здоров'я. Зазначається, що азербайджанський народ у давнину та середньовіччя безперервно

розвивав свою науку та культуру. На науковій ниві співпрацювали вчені та фахівці, які здобули освіту в центральних містах Сходу (Каїрі, Іскандерії, Багдаді, Тебрізі, Самарканді, Бухарі, Ісфахані). Серед них у світову культурну скарбницю увійшли Абул-ула Гянджеві, Фалафі Ширвані, Ібрагім ібн Алі Наджар Хагані, Ібн Юсіф, Шейх Ільяс, Катран Тебрізі, Омар Осман огли та інші.

Висновки. Зазначається, що сучасні дослідження в країнах Європи та США підтвердили, що стародавні рукописи, що зберігаються в наших архівах і в архівах інших країн Сходу, дійсно ефективні в лікуванні різних видів хвороб. Наголошується, що останнім часом розробки по лікарській траві звіробій продріявлений широко застосовуються в медицині США для лікування багатьох хвороб та недуг. Заслуговує на увагу факт, що тільки 2000 року в країні було продано ліків на 160 мільйонів доларів. Лікувальна властивість звіробію (дази оту) була відзначена у середньовічних азербайджанських медичних рукописах, у працях Хаджі Сулеймана Іравані та Хасана ібн Рези Ширвані у XVIII столітті. Ці факти ще раз доводять мудрість та глибокі знання наших предків.

Ключові слова: лікар, вчений, рукопис, медицина, аптека, середньовіччя.

Introduction (statement of the problem). The people who lived in Azerbaijan several thousand years ago already had medical knowledge, and this stage was developing in an ascending manner.

The aim of this article is to study the history of world medicine in the context of its development in Azerbaijan. The author tried to consider this topic directly related to an in-depth study of the ethnic composition, way of life, geographical environment, as well as the historical and cultural development of large and small peoples who lived on this land and exist now.

Methods and methodologies. The author widely used methods such as analysis of handwritten sources, comparative analysis of similar periods in sources. It should be noted that today's scientific research and studies have shown that the first origins of the development of the rapidly developing science of medicine and pharmacy are associated with the names of the countries of the East. But, unfortunately, there is very little information about these sources and the work of scientists of that time in the development of pharmaceuticals and medicine.

Novelty in the article. The above confirms the relevance of studying all available materials on the history of medicine, as well as the need for a comprehensive and complete study of the history of pharmaceuticals and medicine as an important area of healthcare. It is noted that the Azerbaijani people continuously developed their science and culture in ancient times and the Middle Ages. Scientists and specialists who were educated in the central cities of the East (Cairo, Iskanderiya, Baghdad, Tabriz, Samarkand, Bukhara, Isfahan) collaborated in scientific cooperation. Among them, Abul-ula Ganjavi, Falafi Shirvani, Ibrahim ibn Ali Najjar Khagani, Ibn Yusif, Sheikh Ilyas, Katran Tabrizi, Omar Osman oglu and others entered the world cultural treasury.

Mine matters. Azerbaijani doctors who are fluent in Arabic and Persian have visited, studied and worked in various cities of the Caliphate, such as Baghdad, Damascus and Cairo. Books by foreign authors also came to Azerbaijan (Aleperov, 2005: 3–12; 16).

During this period, madrassas operated at large mosques in the cities of Azerbaijan. Arabic and Persian languages, Arabic grammar, logic (religious dogma), jurisprudence (Islamic law), mathematics, calligraphy (calligraphic handwriting), history and eternity were taught in these madrasas. Greek philosophy, astrology, logic, oratory, geometry, medicine, alchemy and other subjects were taught in large madrasas similar to modern universities. Children of landowners and clergy read here (Aleperov, 1992: 88).

This rise, which was laid in the VIII–IX centuries, lasted until the end of the XIV century. It is no exaggeration to say that in the tenth and fourteenth centuries, the Islamic world was the pinnacle of human civilization. The largest universities, observatories, hospitals, pharmacies and libraries were located in the Muslim East, where the most influential scientists worked (Aleperov, 1999: 330–407).

During this period, the pharmacological encyclopedia of Abu Osman Muwaffaq al-Harawi was distributed in Azerbaijan. Although Abu Osman lived and worked in the 10th century in the Iranian province of Herat, his books were popular throughout the Muslim East, including Azerbaijan. In order to collect information about medicinal plants, Abu Usman travelled all over the world and got acquainted with the medical traditions of many peoples, including Azerbaijanis.

One of the first researchers in the field of pharmacology, Abu Mansur Muwaffaq, an outstanding physician, pharmacologist of the 10th century, probably came from Northern Azerbaijan and wrote the first book on pharmacology in 980. The “Scientific work on the basics of pharmacology”, written by Mivaffag or Abu Mansur at the end of the tenth century, deserves attention.

Before writing the book, the author visited Iran and India, studied the drugs used for treatment, and noted that he encountered many difficulties here (Rustamov, 1993: 92).

Ali Asadi systematized Abu Mansour's book on pharmacology in the 11th century and translated it from Arabic into Persian.

Abu Mansour proposed very interesting ways to introduce drugs into the body: eating, drinking, rubbing, moisturizing, drying, blowing, tampons, wicks, etc. Here he paid special attention to the treatment of asthma, skin diseases and prostate diseases.

Abu Mansour considered it necessary for a person to be his own doctor. He said that a person can determine the cause of changes in the body by observing the individual characteristics of his body (Bandaliyeva, 2008: 78–81).

One of the outstanding scientists of Azerbaijan was the uncle of our famous poet Ibrahim Ibn Ali-Najjar-Hagani Shirvani, the great organizer of science and health, Dr. Kafiyaddin Omar Osman oglu. A follower of Ibn Sina's school, Kafiyaddin was also a great philosopher, mathematician, astronomer and chemist.

Umar ibn Uthman Kafiyaddin is by origin the most famous physician and scientist among the Azerbaijani Turks. In Shamakhi, he created and managed a health house there, from where his fame spread throughout the East (Rustamov, 1995).

About Omar Kafiyaddin 1080 – in Shirvan, the capital of Shamakhy, it is believed that he was born in this city. He was one of the most outstanding personalities of his time, and his fame as an Azerbaijani scientist spread everywhere.

In the treatment centres of that time, a corridor system of buildings was usually used. There were waiting rooms and treatment rooms at the entrance, wards on both sides of the corridor and, finally, a morgue at the end of the clinic.

Omar Osman oglu taught his students moral purity, patriotism and service to the people, just as he demanded of himself: “You do good to people, even if you harm yourself”, “Don't be selfish”, and so on.

Omar Osmanoglu's treatment methods corresponded to his views when the disease arose in the 11th century. He believed that in case of malnutrition and overeating, the culture should be cleaned and torn out. In this case, he preferred sour milk taken when heated.

Isa al-Raqqa recommended a variety of foods, herbs and minerals as a remedy. For example, in the case of kidney and intestinal diseases, he treated them with very sweet remedies: honey, grapes, fruits, sweet pomegranate. In case of gastrointestinal diseases, a diet was followed to cleanse the stomach. He also used sour milk, grape leaves (for skin diseases), cherry jam for sore throat and opium “when nature is disturbed”.

Traveling to many countries, Isa-ur-Raki got acquainted with their medical problems and, in addition to translating many works, enriched them with his science and experience.

In his writings Isa-ur-Raki showed that experience is a decisive factor (Bandaliyeva, 2009: 421–424).

Among the good customs of Isa-ur-Raqqa at one time meant food, rest, movement, cleanliness, neatness, restraint and patience. They should be obtained as a result of studying past experiences, the mysteries of nature, their theoretical verification and analysis. Therefore, the legacy of medicine and pharmacology should be studied at the level of these principles and modern understanding. It should also be noted that the origin, development, emblem and basis of medicine and healing are the same, and the common goal is healing. Nevertheless, as a result of the development of these sciences and arts and the expansion of their fields of activity, medicine and pharmacology began to develop as independent fields of science and art in 754 with the aim of uniting them forever by action.

According to religious law, medicine is a field of science and art that works to ensure the physical and mental health of people.

It is well known that when a person is physically ill, he suffers spiritually. When you are mentally ill, the normal functioning of the body is disrupted, and the person becomes mentally and physically disturbed. Therefore, a doctor can become a doctor only if he can feel the patient's pain, determine the cause of his illness and his taste, prescribe the right treatment, gain the patient's trust and not violate the patient-doctor relationship. The task of the doctor is to heal the patient and be able to enjoy him spiritually. Therefore, a doctor should know both medical and religious sciences, he should have a deep philosophical worldview, and a doctor should be wise and modest, as well as a wise psychologist. As a true master of his craft, he should be able to approach the patient individually. He should be able to understand not only the mood of the patient, but also the mood of the people around him (Ibragimov, 1960: 282).

A doctor and pharmacist should fear God and remember the Hippocratic oath, repeat it daily and observe it. After prescribing treatment to the patient, the doctor should monitor the development of the disease, because the same disease does not occur in the same way in all people.

In the past, attar pharmacies were in most cities and villages of Azerbaijan. For example, in Shamakhi, Shusha, Ganja, Aghdam, Nakhchivan, Lahij, Ordubad, Salyan, Lankaran and others. These pharmacies had a wide range of herbs and spices. For example, in the attar pharmacy of Mirbaba Mir Abdullah oglu, the father of Yusif Wazir Chamanzaminli, more than a hundred of 142 medicines were herbal.

However, currently 5–6 “green pharmacies” operating in the country do not have 20–25 such medicinal

plants. However, on the pages of medical literature of that time, including Mirza Mehdi Nakhtash Ganjavi's book "Garabaddin" (1791), hundreds of names of medicines were included in 74 dosage forms. Among them are anushdaru, pasta, kuvarish, torture, vodka, zimad, pills, ointment, hakna, ayaraj and others. You can show it. However, currently the number of dosage forms does not exceed 20. The words "May God heal" were written in recipes as "Huwallahu shafa" (Goyushov, 1987: 42–47).

Among them, Abul-ula Ganjavi, Falafi Shirvani, Ibrahim Ibn Ali Najjar Hagani, Ibn Yousif, Sheikh Ilyas, Nizami Ganjavi, Katran Tabrizi, Imameddin Nasimi, Muhammad Fuzuli and others entered the world cultural treasury (Fuzuli, 1327: 323; Ganjavi, 1983: 22).

Since 1828, when Azerbaijan was occupied by the Russian Empire and European-style pharmacies were established in Azerbaijan, the trend towards studying traditional medicine has decreased. Nevertheless, the work of doctors and attars continued until the 1920s.

In the Middle Ages, along with the economic and cultural development of Azerbaijan, medicine also developed. One of the historical and cultural events of this period was the Maraga Observatory, founded by Nasruddin Tusi in the 13th century, and the observatory of Seyid Yahya Badgubey in Baku (Valiyeva, 2013: 424).

In the writings of Mansur ibn Muhammad ibn Yusuf ibn Ilyas, there is a special chapter in his book "Tibb" (Medicine, 1436), entitled "Rules for the preparation of medicines". He was a proponent of the rule that in the treatment of the disease it is necessary to treat the body with general tonic agents that directly affect the diseased organ. In his comments, the scientist pointed out the occupational diseases of nomads, painters, doctors, weavers and advised them to follow the rules of hygiene for the above professions.

The works of Ramadan ibn Sheikh Ali Lan-Korani (late 13th century) deserve attention. In one of them, in the work "Farrukhname Jamali" (1409), the author spoke about the healing properties of organic and inorganic medicines, showed the healing qualities of milk, brain and stomach. Azerbaijan at the service of this author is the discovery of medicinal mud and the determination of the healing properties of Azerbaijani clay – gulaba.

One of the valuable examples of the Middle Ages is Tokhfatul-Mumin – contribution to the cause of believers (1277) 1863 – new. It was written by Muhammadali Tehrani and published by Dar al-Khalifat Publishing House in Tehran. The author reveals that Akhund Mola Ali and Seyid Hussein Isfa-

hanni helped him write the book. He also mentions authors who wrote before him in Persian and Arabic: Sheikh-ur-Rais, Ibn Ashdas, Abu Hanifa, Yahya Ibn Chozla, Jarjas Ibn Johanna, Sayyaf, Amin al-Dawla, Ibn Talmin, Ibn Baytar, Sheikh David, shows Dr. Ali Gilani (Rustamov, 1993).

Azerbaijani scientist Najmaddin Ahmad Nakhchivani wrote commentaries and additions to Ibn Sina's works on medicine and philosophy. Nakhchivan Najmaddin ibn Ahmad ibn Abubakr ibn Muhammad (born in Nakhchivan, died in 1253 in Aleppo (Haleb), Syria) is a famous Azerbaijani philosopher in the Muslim East, studied in Nakhchivan, studied all fields of science perfectly. He lived part of his life in Azerbaijan and worked at the Maragha Observatory (Valiyeva, 2013: 424). The Arab scientist Ibn al-Ibri (Abu-el Faraj, 1226–1286) wrote about Nakhchivan in his "A Brief History of the States": he was engaged in philosophy. "Nakhchivan was forced to leave his homeland, probably due to political circumstances. The philosopher, who for some time was the vizier of Amir Jaleddin Garatai, could not remain indifferent to the socio-political events around him when he witnessed injustice in high circles. He left palace life in protest and went to Aleppo. Ibn al-Ibri writes: "He traveled a lot around the countries, and finally arrived in Rome, where he held senior positions".

The famous physician Abu Abdullah Muhammad Ibn Namwar Tabrizi (1194–1245), who lived and worked in the city of Tabriz, is the author of the work "Advarul-hammiyyat" ("The most important medicines").

During the Safavid era, several outstanding doctors grew up in Azerbaijan. Yusif Garabagi emigrated from Azerbaijan in the 17th century and lived in Samarkand, where he taught at a madrasah. He wrote commentaries and commentaries on the "Eve" of Ibn Sina. The residents of Samarkand called him "The Great Akhund" as a sign of respect.

Murtuza Gulu khan Shamlu was known as a specialist in sexually transmitted diseases. Besides being a scientist and a doctor, he was the governor of Ardabil (1678) and one of the Safavid emirs.

The activities of Muhammad Momin (died in 1697), originally from Mazandaran, were also connected with Azerbaijan. He was the court physician of Shah Suleiman the Magnificent and, by order of the Shah, created an encyclopedia of medicine and pharmacy called Tokhfatul-Mumin (Contribution of Believers, 1669).

Pharmacist Mohammad Momun, who lived in the 17th century, had already used herbal extracts to treat skin cancer (carcinoma). Modern research in the United States and Europe has confirmed that these

ancient manuscripts are indeed effective. Recently, perforated St. John's wort has been widely used in medicine in the United States. Doctors recommend it for the treatment of mild forms of depression. In 2000 alone, \$160 million worth of medicines were sold in the country. However, the antidepressant effect of dasiot (St. John's wort). It was noted in medieval Azerbaijani medical manuscripts, in the works of Haji Suleiman Irvani and Hassan Ibn Reza Shirvani in the XVIII century. These facts once again prove the wisdom and deep knowledge of our ancestors (Rustamov, 1993).

Hassan Ibn Reza Shirvani, who lived in Shamakhi in the 18th century, wrote "Sirajut-tibb" ("Lamp of Medicine"). This book examines hundreds of complex medicines (pills, candles, pastes, ointments, powders, etc.).

The work of Haji Suleiman Gajjar Irvani "Fawaydul-Hikmat" ("The benefits of wisdom") is devoted to pharmacology. It lists thousands of natural remedies and shows how to use them. Yerevan manuscripts are kept in Azerbaijan, Iran, Egypt and other countries.

Garabadin (pharmacopoeia), written by Syed Muhammad Hussein Khan in 1185 AH and 1771 AD, consists of 20 chapters (Valiyeva, 2013: 424).

Muhammad Yousif Shirvani is one of the famous scientists, doctors and calligraphers of Azerbaijan, who lived in the late 17th and early 18th centuries. Muhammad Yousif Shirvani was born and raised in Shamakhi, where he studied medicine. He was a doctor under Lutfali Bey, the butler of the Shirvan beylerbey Huseyn Khan. In 1711–1712, Muhammad Yousif Shirvani copied the cover of an unknown work "Tibbnameh" and wrote an introduction, comments and explanations. Thanks to his ministry, this book has been preserved to this day. "Tibbnameh" is one of the most important medieval medical works in Turkish. This book is devoted to the treatment of most diseases known at that time.

Muhammad Yousif Shirvani (1704–1813) summarized the views that existed in Azerbaijan up to that time in his work "Tibbname". The "Dictionary of Oriental Medicine" compiled by the author in Azerbaijani, "Treatment standards in the works of famous scientists", various information about the medicinal properties of medicines. Mohammad Yousif Shirvani used grape vinegar, walnut juice, mustard, white

lime, berries, garlic, mulberry leaves, black pepper, blackberry root, peas, ginger, sumac, pomegranate root, tarragon and other rose water the ingredients used. As a medicine, he used decoctions, ointments, plasters, pills, pastes.

As in the pages of Eastern medical literature, the book "Tibbname" says that when treating or giving medicines to patients, "with God's help he will be healed", "God will heal" (Shirvani, 1990: 192).

Originally written in 1775–1776 by Abulkhasan Maragai, originally from the city of Maraga in Southern Azerbaijan, "Treatment-munfarida" ("The most advanced methods of treatment") is dedicated to the treatment of various diseases. The book contains detailed information about herbal, animal and mineral medicines and their therapeutic effects. Currently, this work has been translated and republished at the Mohammad Fuzuli Institute of Manuscripts of ANAS (Bandaliyeva, 2011: 411–412).

In the 18th and 19th centuries, collections of hadiths about the sayings of the Prophet Muhammad and his companions about medicine were compiled and copied in Azerbaijan. The title of these works was "Tibbi-Nabawi" ("Medicine of the Prophet"). Three different Tibbi-Nabawi manuscripts are kept at the Institute of Manuscripts; one of them was handed over by an Azerbaijani secretary named Mohammad Bargushadi.

Since the 19th century, the influence of European medicine has been felt in Azerbaijan, and medical science has entered a new stage (Valiyeva, 2011: 282–284).

Conclusions. It is noted that modern research in Europe and the USA has confirmed that the ancient manuscripts stored in our archives and in the archives of other eastern countries are indeed effective in treating various types of diseases. It is emphasized that, recently, developments in the medicinal herb St. John's wort are widely used in US medicine for the treatment of many diseases and ailments. It's a fact that in 2000 alone, \$160 million worth of drugs were sold in the country. The medicinal properties of St. John's wort (dazy otu) were noted in medieval Azerbaijani medical manuscripts, in the works of Haji Suleyman Irvani and Hassan ibn Reza Shirvani in the 18th century. These facts once again prove the wisdom and deep knowledge of our ancestors.

BIBLIOGRAPHY

1. Alakbarli F. On the study of medical history in Azerbaijan. Proceedings of the I Republican Scientific Conference "Historical Problems of Medical Science in Azerbaijan". Baku, February 1–2, 2005, "Science" Publishing House. Baku. 2005. P. 3–12.
2. Алекперов Ф. У. Сравнительный анализ лекарственных растений средневекового (XIII–XVIII вв.) и современного Азербайджана. Баки : Örnək nəşr., 88 с.
3. Алекперов Ф. У. Охрана здоровья в средневековом (X–XVIII вв.) Азербайджане. Баку : Иршад, 1999. 88 с.

4. Bəndəliyeva A. A. İsa əl-Rahinin Azərbaycan təbabətinin inkişafında rolu. Orta əsr əlyazmaları və Azərbaycan mədəniyyəti tarixi problemləri, XI Respublika elmi konfransının materialları, Bakı, 2008, s. 421–424.
5. Bəndəliyeva A. A. Təbabətdə və dərmanşünaslığın inkişafında Ər-Razinin rolu. Tibb elmləri doktoru Əzəm Təyyar oğlu Ağayevin anadan olmasının 65 illiyinə həsr edilmiş elmi konfransın materialları, c. 2. Bakı, 2009, s. 82–84.
6. Bəndəliyeva A. A. Əbdülhəsən Əl-Marağainin “Müalicəti-münfəridə” əsəri haqqında. Azərbaycan Tibb Universitetinin Respublika Dövlət mükafatı laureatı, Əməkdar elm xadimi, professor T. Ə. Əliyevin anadan olmasının 90 illiyinə həsr edilmiş elmi konfransın materialları. Bakı, 2011, s. 411–412.
7. Göyüşov N. Xalq təbabətinin izi ilə. Bakı : Azərənəsr, 1987, s. 13.
8. Ибрагимов Ф. И., Ибрагимова В. С. Основные лекарственные средства китайской медицины. М. : Медгиз, 1960. 411 с.
9. Məhəmməd Yusif Şirvani. Tibbnamə. Mətni hazırlayanlar: M.Sultanov, F. Fərzəliyev, F. Ələkbərov, A. Ramazanov. Bakı, İşıq, 1990, 192 s.
10. Məhəmməd Füzuli. «Səhhət və Mərz». Trabzon. 1327.
11. Низами Гянджеви. Искендернаме. / Перевод К. Липскерова. Москва, 1953, 343 с.
12. Rüstəmov A. Y. «Orta əsr şərq təbabətinin inkişaf tarixindən». Təbib. Bakı. 1993.
13. Vəliyeva M. N., İmanov T. M., İmanov T. İ., XX əsr Azərbaycan əczaçılığının inkişafında vacib ensiklopedik məlumatlar. I və II cild, 2011., 300 s.
14. Vəliyeva M. N., Bəndəliyeva A. A. Əczaçılıq tarixi. Bakı, 2013. 424 s.

REFERENCES

1. Alekperov, F. U. (2005). On the study of medical history in Azerbaijan. Proceedings of the I Republican Scientific Conference “Historical Problems of Medical Science in Azerbaijan”. Baku, February 1–2, 2005. “Science” Publishing House”. Baku, p. 3–12.
2. Alekperov, F. U. (1992). Srovnitelnyy analiz lekarstvennykh rasteniy srednevekovogo (XIII–XVIII vv.) i sovremennogo Azerbaidzana [Comparative analysis of medicinal plants of the Middle Ages (XIII–XVIII centuries) and modern Azerbaijan]. Bakı: Örnək nəşr., 88 p. [in Russian].
3. Alekperov, F. U. (1999). Okhrana zdorovyya v srednevekovom (X–XVIII vv.) Azerbaidzane [Protection of health in the Middle Ages (X–XVIII vv.) Azerbaijan]. Bakı: Irshad, 88 s. [in Russian].
4. Bandaliyeva, A. A. (2008). İsa əl-Rahinin Azərbaycan təbabətinin inkişafında rolu [The role of İsa Al-Rahi in the development of Azerbaijani], Orta əsr əlyazmaları və Azərbaycan mədəniyyəti tarixi problemləri, XI Respublika elmi konfransının materialları, Bakı, s. 421–424 [in Azerbaijani].
5. Bandaliyeva, A. A. (2009). Təbabətdə və dərmanşünaslığın inkişafında Ər-Razinin rolu [The role of Ar-Razi in the development of medicine and medicine]. Tibb elmləri doktoru Əzəm Təyyar oğlu Ağayevin anadan olmasının 65 illiyinə həsr edilmiş elmi konfransın materialları, c. 2. Bakı, s. 82–84 [in Azerbaijani].
6. Bandaliyeva, A. A. (2011). Əbdülhəsən Əl-Marağainin “Müalicəti-münfəridə” əsəri haqqında [Abdülhasan Al-Maraghai “Treatment-single”]. Azərbaycan Tibb Universitetinin Respublika Dövlət mükafatı laureatı, Əməkdar elm xadimi, professor T. Ə. Əliyevin anadan olmasının 90 illiyinə həsr edilmiş elmi konfransın materialları, Bakı, s. 411–412 [in Azerbaijani].
7. Goyushov, N. (1987). Xalq tebabətinin izi ilə [In the footsteps of folk medicine]. Bakı, Azərənəsr, s. 13 [in Azerbaijani].
8. Ibragimov F. I., Ibragimova V. S. (1960). Chin tibbinde əsas derman vasiteleri [Basic drugs of Chinese medicine]. Bakı: Tibneshr, 411 s. [in Azerbaijani].
9. Shirvani, Mahammad Yusif (1990). Tibbname [Medical certificate]. Bakı, İşıq, 192 s. [in Azerbaijani].
10. Fuzuli, Mahammad (1967–1327 in hijry), «Səhhət və Mərz». [“Health and Illness”]. Trabzon [in Azerbaijani].
11. Gahjavi, Nizami (1953). Iskendername [Iskendername]. Bakı, 343 s. [in Azerbaijani].
12. Rustamov, A. Y. (1993). «Orta əsr şərq təbabətinin inkişaf tarixindən» [“From the history of development of medieval oriental medicine”]. Təbib. Bakı [in Azerbaijani].
13. Valiyeva, M. N., İmanov, T. M., İmanov, T. İ., (2011). XX əsr Azərbaycan əczaçılığının inkişafında vacib ensiklopedik məlumatlar [Important encyclopedic information in the development of Azerbaijani pharmacy in the XX century]. I və II cild, 300 p. [in Azerbaijani].
14. Valiyeva, M. N., Bandaliyeva, A. A. (2013). Ajzachilig tarixi. [History of pharmacy]. Bakı. 424 s. [in Azerbaijani].

UDC 930.253(477.86/.87)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-1-4>

Volodymyr VELYKOCHYY,

orcid.org/0000-0002-6926-1474

Doctor of Historical Sciences,

Professor at the Department of Historiography and Source Studies

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

(Ivano-Frankivsk, Ukraine) volodymyr.velykochyy@pnu.edu.ua

Liliia KOPCHAK,

orcid.org/0000-0002-1554-1868

Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages and Country Studies

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

(Ivano-Frankivsk, Ukraine) liliya.kopchak@pnu.edu.ua

Alexandr NOVOSIOLOV,

orcid.org/0000-0002-1407-4508

Candidate of Historical Sciences (Ph.D. in History),

Associate Professor at the Department of Hotel, Restaurant and Resot Business

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

(Ivano-Frankivsk, Ukraine) alexandr.novosiolov@pnu.edu.ua

ARCHIVAL SOURCES FOR STUDYING THE HISTORY OF BROSHNIV-OSADA UNITED TERRITORIAL COMMUNITY AS PARTS OF THE AREA BOYKIVSHCHYNA

The research was carried out within the framework of the project «Gateway to the Central Gorgans: Intercultural Dialogue on the Polish-Ukrainian Borderlands», the purpose of which was to draw attention to the historical and cultural heritage of the Broshniv-Osada united territorial community, which is a constituent part of the ethnographic area of Boykivshchyna. The main purpose of the study was to identify the corpus of documents in archival and library institutions of Ivano-Frankivsk and Lviv regions about the history of the Broshniv-Osada united territorial community. The search for documents of a socio-economic, cultural, and religious nature was carried out. As a result, a significant volume of a wide variety of documents was discovered.

Among the processed documents, especially valuable, in our opinion, are metrical books of various denominations. This corpus of sources is the largest and most informative in terms of volume. Important information about the economic and social life of the region is reflected in the «Josephine Metric» and «Franciscan Metric». Note that these landmarks are considered the first land cadastres of Galicia, known in the historical scientific literature as the “«Josephine» (1785–1788) and «Franciscan» (1819–1820) metrics. These documents are an inexhaustible source for studying the history of the development of productive forces in agriculture and industry, socio-economic relations and culture in the western Ukrainian lands during the period of the dissolution of the feudal-serf system and the emergence of capitalist relations. Documents of a legal nature deserve special attention: lawsuits, complaints, decisions. This part of the sources is significant from the point of view of studying the level of development of legal and property relations in the region. We believe that the intensification of work in this direction will contribute to the introduction into scientific circulation of an array of previously unpublished materials, which will contribute to the further deepening of scientific developments, will contribute to the development of tourism and popularization of the historical and cultural heritage of the Broshniv-Osada united territorial community as part of the area of Boykivshchyna.

Key words: *Boykivshchyna, Broshniv-Osada united territorial community, archival documents, library funds, historical and cultural heritage.*

Володимир ВЕЛИКОЧИЙ,
 orcid.org/0000-0002-6926-1474

доктор історичних наук,
 професор кафедри історіографії та джерелознавства
 Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
 (Івано-Франківськ, Україна) volodymyr.velykochyuu@pnu.edu.ua

Лілія КОПЧАК,
 orcid.org/0000-0002-1554-1868

старший викладач кафедри іноземних мов і країнознавства
 Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
 (Івано-Франківськ, Україна) liliya.kopchak@pnu.edu.ua

Олександр НОВОСЬОЛОВ,
 orcid.org/0000-0002-1407-4508

кандидат історичних наук,
 доцент кафедри готельно-ресторанної та курортної справи
 Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
 (Івано-Франківськ, Україна) alexandr.novosiolov@pnu.edu.ua

АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА ЩОДО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ БРОШНІВ-ОСАДСЬКОЇ ОБ'ЄДНАНОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ ЯК ЧАСТИНИ АРЕАЛУ БОЙКІВЩИНИ

Дослідження було здійснено в рамках проекту «Ворота в Центральні Горгани: міжкультурний діалог на польсько-українському прикордонні» метою якого було привернути увагу до історичної та культурної спадщини Брошнів-Осадської об'єднаної територіальної громади, яка є складовою частиною етнографічного ареалу Бойківщини. Основною метою дослідження було виявлення корпусу документів в архівних та бібліотечних установах Івано-Франківської та Львівської області про історію Брошнів-Осадської об'єднаної територіальної громади. Було проведено роботу із пошуку документів соціального-економічного, культурного, релігійного характеру. Результатом є виявлений значний обсяг найрізноманітніших документів. Серед опрацьованих документів, особливо цінними, як на наш погляд є метричні книги різних конфесій. Цей корпус джерел найбільший за об'ємом та найінформативніший за обсягом. Важлива інформація про господарсько-економічне та соціальне життя краю відображено в «Йозефінській метриці» та «Францисканській метриці». Зауважимо, що ці пам'ятки вважаються першими поземельними кадастрами Галичини, відомі в історичній науковій літературі як «Йосифінської» (1785–1788 рр.) та «Францисканської» (1819–1820 рр.) метрики. Означені документи є невичерпним джерелом для вивчення історії розвитку продуктивних сил у сільському господарстві й промисловості, суспільно-економічних відносин і культури у західноукраїнських землях в період розкладу фільварково-панщинної системи і зародження капіталістичних відносин. Особливої уваги заслуговують документи юридичного характеру: судові позови, скарги, рішення. Ця частина джерел є значущою з точки зору вивчення рівня розвитку правових та майнових відносин в краї. Вважаємо, що активізація роботи у даному напрямку сприятиме введенню у науковий обіг масиву неопублікованих раніше матеріалів, що сприятиме в подальшому поглибленню наукових розробок, сприятиме розвитку туризму та популяризації історичного та культурного спадку Брошнів-Осадської об'єднаної територіальної громади як частини ареалу Бойківщини.

Ключові слова: Бойківщина, Брошнів-Осадська об'єднана територіальна громада, архівні документи, бібліотечні фонди, історико-культурна спадщина.

Problem state. Boykivshchyna is an ethnographic region occupying the central, most developed part of the Carpathians (the Beskyds, the Gorgans, Subcarpathia). On the territory of Ivano-Frankivsk region, Boykivshchyna covers Dolyna, Kalush, Rozhniativ and part of Bogorodchany districts. The uniqueness and originality of the population of the Boyko region is manifested in their worldview, beliefs, rituals, and material culture. However, we must

acknowledge that the rich ethno-cultural potential of Boykivshchyna is not fully used in promoting the region and tourism. It is notable that individual territorial communities are actively seeking ways to promote the region participating in cross-border projects. For example, Broshniv-Osada united territorial community is involved in the implementation of the «Gateway to the Central Gorgans: Intercultural Dialogue on the Polish-Ukrainian Border» project.

Analysis of recent research and publications.

The study of the historical heritage of Boykivshchyna actually began in the 19th century. These were separate works of both domestic and foreign researchers. However, we note that source studies specifically for the study of archival collections appeared only in the second half of the 20th century. One of the first such publications is the fundamental collective work «Boykivshchyna. Historical and ethnographic research» (Бойківщина. Історико-етнографічне дослідження, 1983). We will also note the study «Boikivshchyna. A monographic collection of materials about the Boykiv region from geography, history, ethnography and everyday life» (Бойківщина. Монографічний збірник матеріалів про Бойківщину з географії, історії, етнографії і побуту, 1980). The studies of R. Kirchiv (Кирчів, 1978) and O. Drozdovska (Дроздовська, 2003: 68–69) are dedicated to source studies. We must admit that despite the significant scientific interest of researchers in the ethnographic region of Boykivshchyna, at the same time, the study of archival documents and collections requires special attention.

The purpose. As part of the project implementation, there was a need for archival research and study of library collections and funds of archival institutions of Ukraine, as well as published materials about Boykos region, the settlements of Broshniv-Osada united territorial community, located in the modern Rozhniativ district.

Presenting main material. Implementing the project tasks, we focused on studying the funds of the State Archive of Ivano-Frankivsk region and the Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv.

An important corpus of documents, which we consider particularly valuable for our research, are the metric books of religious institutions in the region. It is worth noting that the term «metric» (Latin *matricula*) – a list, register, is used in various meanings: as a book for recording births, baptisms, marriages and burials – a metric book; as a separate document, a certificate; as a collection of ancient government documents (Polish Crown, Lithuanian, Ruthenian (Volyn) *metriCs*); as a separate unit in the office, and later in the archive. The emergence of metric books was necessitated by the need to register the population. The tradition of registering the faithful began with the keeping of various types of lists of the newly baptized, catechized, and deceased, known since the early Christian times.

After the annexation of Galicia to Austria (1772), as early as 1775, a reform of church *metriCs* was initiated, which lasted until 1788. Austria considered the parish as the lowest but very important link in the state

governance, through which the authorities conveyed their orders to the wider populace, and from the parish received statistical «*vykazy*» (reports) from the priests for circular bodies, from which demographic data was drawn. The Lviv governor, in a letter to the bishops dated July 10, 1775, demanded that the priests diligently fill in the metric books, «*so that marriage, baptismal, and death metriCs are properly kept, so that in case of need – every moment when such need arises – they could be referred to, and they would serve as confirmation of the truth.*» At the same time, printed metric forms were introduced. The relevance of the measure was due to the fact that distortions of surnames often occurred in peasant families, some deliberately changed them, and married women continued to use their maiden names. In this regard, Maria Theresa issued a patent on February 3, 1776, which prohibited such practices and required «*every son or daughter, while retaining their accustomed surname, to be called by their paternal surname, with the exception of married women, who were to adopt the husband's surname.*»

From the bishops and consistories, it was simultaneously demanded that they compel their parish priests «*to keep the metric books in order, and in the case of marriage, to record the true surname of the bride and groom; this also applied to baptism and burial.*» However, the fundamental reform of metric books was implemented only in 1784. By the patent of Emperor Joseph II dated March 20, 1784, parish priests were required to «*maintain three separate registers, namely – A Marriage Book, A Birth Book, and A Death Book.*» It was also required that these books be kept in Latin, separately for each village. The birth and baptism books were to contain the following information: the year, month, and day of the child's birth, house number, the name of the baptized child, gender, information – whether the child was born in wedlock or out of wedlock, the names and surnames of the parents, their religion, the names and surnames of the godparents, their status and occupation. In the case of a child born out of wedlock, the patent recommended not to record «*the father's name in the birth book, as such entries were made from the words of the mother, other information, or assumptions of the pastor, and therefore they could be untrue, as for the right – this had no significance for either the mother or the child.*» According to the norm of the patent, the father's name could only be entered when he himself declared it (Любко, 2010: 161–162).

The new Marriage Books, introduced in 1784, had the following columns: year, month, and day of marriage, house number, name and surname of the groom, his religion, age, and marital status (single, widower). For the bride, in addition, the name,

surname, and status information of the witnesses were also entered. The metriCs were to be written by those who gave the marriage, and they were signed by the witnesses. In the column «*characteristiCs of the witnesses*», their social status was indicated.

The Books of the Dead had the following columns: year, month, and day of death, house number, name and surname, religion, gender, age of the deceased, nature of the illness or cause of death.

These metric book forms existed until the First World War.

In the State Archive of Ivano-Frankivsk region (hereinafter referred to as the SAIFR), a unique collection of metric books of churches, chapels, and synagogues of Stanisław voivodeship is gathered, which, in the context of increased interest in genealogy, is widely used for reference work. Fund 631 «Collection of Metric Books of Churches, Chapels, and Synagogues of Stanisław voivodeship, 1752–1938» is particularly valuable for our research (ДАІФО. Ф. 631, Оп. 1). The fund stores information about the birth, marriage, and death of the inhabitants of Stanisław voivodeship; metric books were kept in Latin, Polish, and Ukrainian; an index of settlements of Stanisław voivodeship is compiled for the metric books; information about the Greek-Catholic, Roman-Catholic, and Jewish denominations is included. A significant corpus of the documents presented is the metric books of Greek-Catholic parishes, which are the subject of our research.

Below is a list of the fund's cases, which, in our opinion, are of particular scientific interest for our research.

Lviv Eparchy (Rozhniativ Deanery)

Church of St. Archangel Michael, vill. Tsineva of Dolyna district.

Villages: Broshniv, Verkhniy Strutyn, Vilkhivka, Dymnia, Dobrohostiv, Kniazivske, Lypovytsia, Nyzhniy Strutyn, Rivnia, Ripne, Rozniate, Slyvky, Topilske, Yakivka, Yasenovets

Birth Records:

1820–1839: fund 631, Descr. 1, Cs. 505;

1840–1862: Fund 631, Descr. 1, Cs. 506;

1862–1878: Fund 631, Descr. 1, Cs. 507;

1865–1876: Fund 631, Descr. 1, Cs. 508;

1878–1908: Fund 631, Descr. 1, Cs. 509.

Marriage Records:

1851–1894: Fund 631, Descr. 1, Cs. 510;

854–1873: Fund 631, Descr. 1, Cs. 511

Death Records:

1835–1876: Fund 631, Descr. 1, Cs. 512

Lviv Eparchy (Rozhniativ Deanery)

Church of Annunciation of the Holy Virgin Mary, Vill. Krekhovychi of Dolyna district.

Birth Records:

1866–1910: Fund. 631, Descr. 1, Cs. 490.

Of a significant scientific interest, in our opinion, is the collection of Roman Catholic metric books of the Central State Historical Archives of Ukraine in Lviv (hereinafter – CSHAL). Clearly adhering to the purpose and objectives of our research, we note that this source corpus is significant, meaningful and informative. In particular, in the Birth Books, we find information about: the year, month, and day of the child's birth, house number, name of the baptized child, gender, information about the legality of the parents' marriage, names and surnames of the parents, their social status and occupation, the surname and name of the priest who baptized the child, the surname and name of the midwife. The Marriage Books contain information about: the year, month, and day of the marriage, house number, names and surnames of the bride and groom, their religion, age and marital status (single, widowed), names and surnames, as well as the status data of the witnesses (indicated in the «characteristic of the witnesses» section) who signed the metric. In the Death Books, we find sections about: the year, month, and day of death, house number, name and surname, religion, gender, and age of the deceased, the nature of the illness or cause of death. Interesting and rare sources are the books of the Easter confession (only two of which are Roman-Catholic), in which the data of the confessors were indicated: serial number, surname, first name, and social status of the head of the household, surname and first name of the wife, names and ages of the children of the couple, surnames and names of the servants (if any), if the person was not a Catholic, this was also noted («meż rusin», «żona ruska»).

In the CSHAL, Roman-Catholic metric books are kept in the Fund 618, Descr. 2 «Roman Catholic Metropolitan Consistory, Lviv» (ЦДІАЛ. Ф. 618. Оп. 2). Some of the books are also in the Fund 201, Descr. 4a «Greek-Catholic Metropolitan Consistory, Lviv» (ЦДІАЛ. Ф. 201. Оп. 4a).

Below is a list of cases of the Fund, which in our opinion represent a special scientific interest for our research.

Town Rozhniativ, Dolyna district

Broshniv (Broszniów), Vilkhivka (Olchówka), Demnia (Demnia), Duba (Duba), Krekhovychi (Krechowice), Letsivka (Lecówka), Perehinsko (Perehińsko), Rivnia (Równia) / Kalush povit (district)/, Svarychiv (Swaryczów), Spas (Spas), Strutyn Vishniy (Strutyn Wyżny), Strutyn Nizhniy (Strutyn Niżny), Topilsko (Topolsko), Tsineva (Ceniawa)

Birth Records:

1830–1832, 1835: Fund. 618, Descr. 2, Cs. 1591;
1836–1840: Fund 618, Descr. 2, Cs. 1592;
1841, 1843–1844, 1846: Fund. 618, Descr. 2,
Cs. 1593;
1847–1848: Fund 618, Descr. 2, Cs. 1594;
1849–1852: Fund 618, Descr. 2, Cs. 1595;
1853–1856: Fund 618, Descr. 2, Cs. 1596;
1857–1858: Fund 618, Descr. 2, Cs. 1597;
1859–1861: Fund 618, Descr. 2, Cs. 1598;
1862–1865: Fund 618, Descr. 2, Cs. 1599.

Marriage Records:

1830–1832, 1835: Fund 618, Descr. 2, Cs. 1591;
1836–1840: Fund 618, Descr. 2, Cs. 1592;
1841, 1843–1844: Fund 618, Descr. 2, Cs. 1593;
1846–1848: Fund 618, Descr. 2, Cs. 1594;
1849–1852: Fund 618, Descr. 2, Cs. 1595;
1853–1855: Fund 618, Descr. 2, Cs. 1596;
1856–1858: Fund 618, Descr. 2, Cs. 1597;
1859–1861: Fund 618, Descr. 2, Cs. 1598;
1862–1865: Fund 618, Descr. 2, Cs. 1599.

Death Records:

1830–1832, 1835: Fund 618, Descr. 2, Cs. 1591;
1836–1840: Fund 618, Descr. 2, Cs. 1592;
1841, 1843–1844: Fund 618, Descr. 2, Cs. 1593;
1846–1849: Fund 618, Descr. 2, Cs. 1594;
1850–1851: Fund 618, Descr. 2, Cs. 1595;
1852–1855: Fund 618, Descr. 2, Cs. 1596;
1856–1859: Fund 618, Descr. 2, Cs. 1597;
1860–1861: Fund 618, Descr. 2, Cs. 1598;
1862–1865: Fund 618, Descr. 2, Cs. 1599.

Collection of Greek-Catholic metric books of the
Central State Historical Archives of Ukraine in Lviv
(CDIAL)

Vill. Broshniv (Brosznięw), Dolyna district

Church of St. Paraskeva (daughter parish of
Holyn)

Birth Records:

1834–1835, 1843–1844: Fund 201, Descr. 4a,
Cs. 555;
1835–1839: Fund 201, Descr. 4a, Cs. 554;
1840–1845, 1847–1849: Fund 201, Descr. 4a,
Cs. 556;
1846: Fund 201, Descr. 4a, Cs. 59;
1850, 1852–1855, 1858–1859, 1862–1863, 1865:
Fund 201, Descr. 4a, Cs. 557;
1856: Fund 201, Descr. 4a, Cs. 1359;
1861: Fund 201, Descr. 4a, Cs. 1358.

Death Records:

1835–1839: Fund 201, Descr. 4a, Cs. 554;
1840–1842, 1845, 1847–1849: Fund 201,
Descr. 4a, Cs. 556;
1843–1844: Fund 201, Descr. 4a, Cs. 555;
1846: Fund 201, Descr. 4a, Cs. 59;

1850, 1852–1855, 1858–1859, 1862–1863, 1865:
Fund 201, Descr. 4a, Cs. 557;

1861: Fund 201, Descr. 4a, Cs. 1358.

Death Records:

1834–1839: Fund 201, Descr. 4a, Cs. 554;
1836, 1843–1844: Fund 201, Descr. 4a, Cs. 555;
1840–1842, 1844–1845, 1847–1849: Fund 201,
Descr. 4a, Cs. 556;

1846: Fund 201, Descr. 4a, Cs. 59;

1850, 1852–1855, 1858–1859, 1862–1863, 1865:
Fund 201, Descr. 4a, Cs. 557;

1856: Fund 201, Descr. 4a, Cs. 1359.

2. Vill. Krekhovychi (Krechowice), Dolyna
district

3. Church of Annunciation /Rozhniativ deanery/

Birth Records:

1835–1847, 1849–1851, 1853–1855, 1858–1863,
1865: Fund 201, Descr. 4a, Cs. 2751;

1864: Fund 201, Descr. 4a, Cs. 1357.

Marriage Records:

1835–1847, 1849–1851, 1853–1855, 1858–1863,
1865: Fund 201, Descr. 4a, Cs. 2751;

1864: Fund 201, Descr. 4a, Cs. 1357.

7. 1834–1847, 1849–1851, 1853–1855,
1858–1863, 1865: Fund 201, Descr. 4a, Cs. 2751;

1864: Fund 201, Descr. 4a, Cs. 1357.

We believe that these Funds are quite representative
and allow studying various aspects of the socio-
economic, cultural, and religious life of Broshniv-
Osada united territorial community.

Valuable information regarding the economic
activity of the region is contained in «Josephine
Metric» and «Franciscan Metric»

The first land cadastres of Galicia, known in
historical literature as «Josephine» (1785–1788)
and «Franciscan» (1819–1820) metrics, are an
abundant source for studying the history of the
development of productive forces in agriculture
and industry, socio-economic relations, and culture
in the western Ukrainian lands during the decline
of the feudal-serf system and the emergence of
capitalist relations.

«Josephine Metric» is the first land cadastre of the
Kingdom of Galicia and Lodomeria – a census and
economic assessment of land use. It was compiled
in 1785–1788 based on the decree of the Austrian
Emperor Joseph (Josif) II (1741–1790) dated
April 12, 1785. It was named «Josephine» in honor of
the Emperor Joseph II.

The purpose of «Josephine Metric» was to
organize the tax legislation of the Austrian Empire,
including Galicia, over which the authority of the
Habsburgs was extended in 1772, to regulate land
relations and the tax system. Regarding the subject

of our research, the source contains the following separately:

The Ground Metric – a book of land income from the bound printed forms with paragraphs including the topographic number of the land plot, the surname of its owner with the house number, the size of the surface of the land plot with an indication of the type of land and the income from it.

At the end of the book, there are summary data on the size of all community lands and the income from them, certified by the signatures of representatives of the commission (representatives from the dominion and the community).

Description of the Community's Land Boundaries – a protocol for demarcating the lands of the community from neighboring communities.

Rules of Land Allocation – a Description of the field with the sowing types and quantity of grain per 1 morg (Prussian morg – 0.2553 ha) and the income from it. At the end of the rules, there are summary records for each field and land of the community as a whole, comparisons of the quality of land and income from them with similar indicators of neighboring communities, etc., notes of the land commission, certified by the signatures of its representatives, the community, and neighboring communities.

It was used in the resolution of disputes related to land ownership. «Josephine Metric» reflects the development of social relations, agricultural and industrial production, and economic development of the region as a whole at the end of the 18th century and the beginning of the 19th century.

The texts of the books of «Josephine Metric» of the populated areas of the Kingdom of Galicia and Lodomeria were written in Polish and German.

The documents of «Josephine Metric» are preserved in the Central State Historical Archives of Ukraine in Lviv (ЦДІАЛ. Ф. 19. Оп. 16. Спр. 172; ЦДІАЛ. Ф. 19. Оп. 16. Спр. 174).

Based on «Josephine Metric», «Franciscan Metric» was created – the second land cadastre of Galicia and Lodomeria (1819–1820).

«Franciscan Metric» (Franciscan cadastre) is a census and economic assessment of the land use in Galicia conducted by the Austrian government in 1819–1820. The name comes from the name of the Austrian Emperor Franz II, during whose reign the census was conducted. «Franciscan Metric» Describes in detail the sizes of manorial estates and peasant communities, the quality of the soil and the use of land, land income, and reflects changes in land use that occurred since the first land cadastre – «Josephine Metric.» «Franciscan Metric» is an important source for studying the development

of productive forces in agriculture and industry, socio-economic relations, and culture in Galicia in the first half of the 19th century. The materials of «Franciscan Metric» are also significant for the study of historical geography, metrology, phragistiCs, toponymy, and anthroponymy.

The texts of «Franciscan Metric» books of the settlements of the Kingdom of Galicia and Lodomeria were written in Polish and German.

The documents of «Franciscan Metric» are preserved in the Central State Historical Archives of Ukraine in Lviv (ЦДІАЛ. Ф. 20. Оп. 16, Спр. 144; ЦДІАЛ. Ф. 20, Оп. 16, Спр. 143).

Of particular interest to our research is Kraiova Tabula (the Regional Land Registry) – a legal institution subordinate to the Nobility Court in Lviv. It was created to keep records of large immovable property by making relevant entries in tabular books, a significant amount of which is preserved in the Central State Historical Archives of Ukraine in Lviv. According to the imperial patent, any change in the state of immovable property acquired legal weight only after its registration in the Tabula.

In addition to a significant corpus of tabular books (Descr. 1, 5664 cases), accompanied documentation related to them is preserved in the archive, which resulted from the consideration of property cases by the Nobility (Higher Regional) Court. It serves as a logical and integral complement to tabular entries, providing information about the reasons and legal consequences of their appearance. In some cases, the accompanying documentation allows for a detailed reconstruction of all stages of the case consideration and related legal disputes. This complex of documents also helps to determine the features, principles, procedures, and mechanisms of the functioning of the Nobility (Higher Regional) Court in the judicial system of Galicia, particularly in matters of accounting and control of private land ownership, as well as the adoption of relevant legal decisions in this area (ЦДІАЛ. Ф. 166. Оп. 1).

The accompanying documentation in the archive is represented by many Descriptions. Each of the Descriptions refers to tabular entries for a specific year in ascending order. Usually, the year of tabular entries is the lower chronological limit of the documents in a specific Description. However, in some cases, documents of an earlier time than the tabular entries they relate to are encountered. The imperial patent clearly regulated the tasks, powers, and duties of the Nobility (Higher Regional) Court in the sphere of functioning of Kraiova Tabula (the Regional Land Registry), defining a certain

typological composition of documents based on which the general scheme and sequence of case consideration by the court within its competence can be determined. It is worth noting that in Fund 166, Descr. 4, Cs. 81 (ЦДІАЛ. Ф. 166. ОП. 4. Спр. 8) documents are preserved regarding the legal status of immovable property of Stefan Krekhovetsky in the villages of Krekhovychi of Stryi district, and Berezdivtsi of Berezhany district, dating from 1782 to 1805 (ЦДІАЛ. Ф. 166. ОП. 4. Спр. 8. Арк. 18). The language of the documents is Latin.

In this Fund 166, Descr. 4, Cs. 341 (ЦДІАЛ. Ф. 166. ОП. 4. Спр. 441) documents about the legal status of immovable property of Franciszek Stzhatkovsky in the villages of Kotsiubynchyky, Burdiakivtsi, Zbryz, Bossyry of the Zalishchyky district, and Krekhovychi of the Stryi district, dating from 1805 to 1824, are preserved (ЦДІАЛ. Ф. 166. ОП. 4. Спр. 441. Арк. 93). The language of the documents is Latin.

The uniformity of documents of the Description and their repetition in cases led to the choice of a standardized unified heading. The term «documents», which is a component of all headings, includes the types of documents that are usually available in every case. This includes appeals to the court (requesting to make new entries or strike out old ones from the land register in order to change the legal status of immovable property), powers of attorney (if the plaintiff's interests in court were represented by an officially authorized person), court orders to Kraiova Tabula (the Regional Land Registry) (demanding to make new entries or strike out old ones from the land register in order to change the legal status of real estate), and the court's responses to the plaintiff and other interested in the case parties (with justification for the decision made. In this case, copies of land register entries may be added). The chronological scope of the documents covers the period from 1782 to 1891. The documents are written in Latin, Polish, and German.

An important source preserved in the Funds of the Central State Historical Archives of Ukraine in Lviv is «Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej polskiej z Archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie» (Grodski (castle) and zemski (district) acts from the times of the Polish Republic from the so-called Bernardine Archive in Lviv) (Akta grodzkie ziemskie, t. I–XXV. Lwów, 1868–1935). The documents were published in 25 volumes from 1868 to 1935 in Lviv and contain records from the times of the Kingdom of Poland and the Republic of Both Nations (the Polish-Lithuanian Commonwealth). The Funding for the publication was provided by the chief scholar, Count Alexander Stadnitski.

The publication was supported by the Galician Regional Department. Ivan Vahylevych participated in the work on the publication.

The editors of the publication were successively Lucian Tatomir (1836–1901), who prepared only the first volume for publication, Ksaverii Liske (1838–1891), Antoni Prokhaska (1852–1930), and Wojciech Heynosh.

Zemski (district) and grodski (castle) acts (*Acta terrestria et castrensia*) are among the most valuable sources for the history of Ukrainian lands from the 15th to the first half of the 17th century. They arose as a result of the activities of zemski (district) and grodski (castle) courts.

Zemski courts (district courts) (*Iudicia terrestria, termini particulares*), sitting at sessions («rochki»), considered civil cases of the nobility (property, land, financial, border), recorded agreements, transactions, and wills. Various documents and acts of higher government bodies and officials of the Polish-Lithuanian state were entered into zemski (district) and grodski (castle) books: royal charters, privileges, mandates, resolutions of the Sejm (the representative legislative body of an Austrian province), Sejm constitutions, universals, manifestos, orders of kings and hetmans, inventories, and lustrations. Three categories of zemski (district) books are distinguished: books of decisions (*Libri decretorum*), judgments (*condemnationum*), and registers of cases (*regestra causarum*).

Grodski (castle) courts (*iudicia, officia castrensia capitanealia*), named after their location in grods (castles), were headed by starostas (settlement heads) and functioned constantly. Therefore, alongside criminal cases, they also took over some civil cases within the competence of zemsky (district) courts. The grodski (castle) books contain numerous official documents that gained legal force after being certified in court. Entries in the judicial records are literal (complete, without changes or abbreviations) records (mainly of agreements, contracts, wills, etc.) or excerpts, called «oblata.» Three types of protocols of grodski (castle) courts are distinguished: entries (*inscriptionum*), reports, testimonies, or reports on judicial processes and their completion (*relationum*), and powers (*plenipontentiarum*).

The volumes of the series are divided into 3 groups:

the 1st group contains mainly documents from the 13th to the beginning of the 16th century, relating to various aspects of the history of feudal (secular and ecclesiastical) land ownership, the history of bishoprics (mainly Roman-Catholic) in western Ukrainian and neighboring Polish lands,

cities, relations with Moldova, etc. (Vols. I–IX). The documents in these volumes are arranged in chronological order but without clear thematic grouping by volume;

the 2nd group contains registers (records) of 15th–17th century acts from Lviv urban and land books (vol. X);

the 3rd group contains judicial acts and documents of seymiks (gatherings of the nobility of individual regions) from the 15th to the 17th century (Vols. XI–XXIV).

We believe that separate attention should be paid to the object of the cultural heritage of the Boikos – the Catholic Church of St. Cecil in the village of Krekhovychi. It is interesting that the established oral tradition refers to this church as the *kostel* (Catholic church) of St. Cecil. At the same time, we are reasonably inclined to think that this sacred object is dedicated to St. Cecilia (Цецілія // Шевченківська енциклопедія, 2015: 690). However, this topic requires a separate in-depth study.

The village of Krekhovychi was founded in 1419 by a minor Polish nobleman named Krekhovych, who received land there, and the village was named after his surname. The tax register of 1515 documents 4 fields (about 100 hectares) of cultivated land in the village (Zródła dziejowe, 1902: 82–83).

A Catholic church, also known as a *kostel* (Czech: *kostel*, Slovak: *kostol*, Polish: *kościół*, Belarusian: *касцёл*), is a Roman-Catholic church, or by another definition, a West Slavic name for a Roman-Catholic church, its building, and its community. The word «kościół» is derived (presumably through the intermediary of the Old Czech word «*kostel*») from the Latin «*castellum*,» meaning «fortified place» or «castle».

The Church of St. Cecilia is a subsidiary church, subordinate to a church of a higher hierarchical level, and does not have a specific parish.

According to historical tradition, Krekhovychi were supposed to have their own independent parish. In the historical literature about Rozhniativ and Krekhovychi in 1925, A. Vaida noted that as early as 1738, there were supposed to be parish centers in Broshniv, Krekhovychi, Strutyn, and Svarychiv in this district (Wajda, 1925: 16).

Due to the lack of documents, it is currently difficult to speak about the date of the parish's establishment.

It is known that the inhabitants of Krekhovychi built a parish church in the 18th century and decided to build a *kostel* (Catholic church) there as well.

Before the First World War, attempts were made to create an independent parish for the parishioners in Krekhovychi and Broshniv. However, these attempts were thwarted until the beginning of the Second World War. Meetings were also held in the village to build a new church and a priest's residence.

The laying of the first stone for the construction of the *kostel* (Catholic church) of St. Cecilia in Krekhovychi took place in 1900. The wooden *kostel* (Catholic church) was built and consecrated in 1901, by the efforts of Fr. Francis Malinovsky, the pastor of Rozhniativ, with Funds provided by Fr. Lyubomirsky and the management of the steam sawmill in Krekhovychi. It seems, this church was the only one for Broshniv and Krekhovychi until 1937. According to the 1936 inventory, a new church began to be built in Broshniv.

In the scientific work «*Kościóły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*» (Kościóły i klasztory, 2008: 618) in the 10th volume, there is a lack of a section between the holy places of Broshniv and Krekhovychi. They are considered as one object.

With the departure of Fr. Yan Potepa from the Broshniv parish, the *kostel* (Catholic church) was closed on March 15, 1944, and soon it was transformed into a warehouse, and then into a club. It is currently not in use due to the poor condition of the building. The *kostel* (Catholic church) is empty and gradually deteriorating. The stone foundation is well preserved. The bell tower and church inventory are absent. However, we should note that thanks to the project «Gateway to the Central Gorgans: intercultural dialogue on the Polish-Ukrainian border», this historical and cultural monument will receive new life and become an original tourist attraction.

Conclusions. Thus, we consider that the discovered corpus of archival materials and published sources is informative and rich. Historical documents reflect certain aspects of the life and activities of the inhabitants of the region, and their potential can be useful for the development of tourism as well as the promotion of the Boykivshchyna and the Boykos.

BIBLIOGRAPHY

1. Akta Grodzkie i Ziemskie. Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej. Vol. 4. Lviv, 1873. 308 s.
2. Akta Grodzkie i Ziemskie. Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej. Vol. 5. Lviv, 1875. 295 s.
3. Akta Grodzkie i Ziemskie. Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej. Vol. 6. Lviv, 1876. 307 s.
4. Akta Grodzkie i Ziemskie. Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej. Vol. 7. Lviv, 1879. 335 s.
5. Akta Grodzkie i Ziemskie. Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej. Vol. 9. Lviv, 1883. 344 s.

6. Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego. Praca zbiorowa. Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury, Drukarnia narodowa, 2008. T. 10. 618 p.
7. Wajda Alf. Z dziejów Rożniatowa i okolicy ze szczególnem uwzględnieniem Krechowic. Z drukarni i litografji St. Chowańca w Stanisławowif. 1925. 16 st.
8. Źródła dziejowe. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. Tom VII. Cz. I. Ziemie ruskie. Ruś Czerwona. Warszawa: Warszawska Drukarnia Estetyczna. 1902. 402.
9. Бойківщина. Історико-етнографічне дослідження. / З.Є. Болтарович, А.Ф. Будзан, Р.П. Гарасимчук та ін. Київ: Наукова думка, 1983. 304 с.
10. Бойківщина. Монографічний збірник матеріалів про Бойківщину з географії, історії, етнографії і побуту / редактор і голова редколегії мгр. Мирон Утриско. Філадельфія; Нью-Йорк, 1980. 522 с.
11. Державному Архіві Івано-Франківської області. Ф. 631, Оп. 1.
12. Дроздовська О. Історія заснування й краєзнавчі студії журналу «Літопис Бойківщини» (Самбір, 1931–1939 рр.). *Студії з архівної справи та документознавства*. 2003. Т. 10. С. 66–69.
13. Кирчів Р. Етнографічне дослідження Бойківщини. Київ: Наукова думка, 1978. 174 с.
14. Лобко Н. З історії запровадження метричних книг на українських землях. *Сумський історико-архівний журнал*. 2010. № VIII–IX. С. 159–164.
15. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Ф. 618. Оп. 2.
16. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Ф. 201, Оп. 4а
17. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Ф. 19. Оп.16. спр. 174.
18. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Ф. 19. Оп.16. спр. 172.
19. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Ф. 20, Оп.16, спр. 144
20. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Ф. 20, Оп.16, спр. 143.
21. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Ф. 166. Оп.4. Спр. 8. Арк. 18.
22. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Ф. 166. Оп.4. Спр. 441. Арк. 93
23. Цецілія. Шевченківська енциклопедія: у 6 т. / Гол. ред. М. Г. Жулинський. Київ: Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка, 2015. Т. 6: Т – Я. С. 690.

REFERENCES

1. Akta Grodzkie i Ziemskie. (1873). Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej [The acts of the castle and land courts from the time of the Polish Commonwealth]. Vol. 4. Lviv, 308 s. [in Polish].
2. Akta Grodzkie i Ziemskie. (1875). Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej [The acts of the castle and land courts from the time of the Polish Commonwealth]. Vol. 5. Lviv, 295 s. [in Polish].
3. Akta Grodzkie i Ziemskie. (1876). Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej [The acts of the castle and land courts from the time of the Polish Commonwealth]. Vol. 6. Lviv, 307 s. [in Polish].
4. Akta Grodzkie i Ziemskie. (1879). Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej [The acts of the castle and land courts from the time of the Polish Commonwealth]. Vol. 7. Lviv, 335 s. [in Polish].
5. Akta Grodzkie i Ziemskie. (1883). Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej [The acts of the castle and land courts from the time of the Polish Commonwealth]. Vol. 9. Lviv, 344 s. [in Polish].
6. Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego. Praca zbiorowa (2008) [Roman Catholic Churches and Monasteries in the Former Rus' Voivodeship. Collective work]. Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury, Drukarnia narodowa. T.10. 618 s. [in Polish].
7. Wajda Alf. (1925). Z dziejów Rożniatowa i okolicy ze szczególnym uwzględnieniem Krechowicz [From the history of Rożniatów and the surrounding area, with particular emphasis on Krechowicz]. Z drukarni i litografji St. Chowańca w Stanisławowif. 16 st. [in Polish]
8. Źródła dziejowe. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym (1902) [Historical sources. Poland of the 16th century in terms of geography and statistics]. Tom VII. Cz. I. Ziemie ruskie. Ruś Czerwona. Warszawa: Warszawska Drukarnia Estetyczna. 402 s. [in Polish].
9. Boikivshchyna. Istoryko-etnohrafichne doslidzhennia. (1983). [Boykivshchyna. Historical and ethnographic research] / Z.Ie. Boltarovych, A.F. Budzan, R.P. Harasymchuk ta in. Kyiv: Naukova dumka, 1983. 304 s. [in Ukrainian].
10. Boikivshchyna. Monohrafichnyi zbirnyk materialiv pro Boikivshchynu z heohrafii, istorii, etnohrafii i pobutu. (1980) [Boykivshchyna. A monographic collection of materials about Boykivshchyna in geography, history, ethnography and everyday life]. / redaktor i holova redkolehii mgr. Myron Utrysko. Filadelfia; Niu-York, 1980. 522 s. [in Ukrainian].
11. Derzhavnomu Arkhivi Ivano-Frankivskoi oblasti. [State Archive of Ivano-Frankivsk region]. F. 631, Op. 1.
12. Drozdovska O. (2003). Istorii zasnuvannia y kraieznavchi studii zhurnalu «Litopys Boikivshchyny» (Sambir, 1931–1939 rr.) [History of the foundation and local history studies of the magazine «Chronicle of Boykivshchyna» (Sambir, 1931–1939)]. *Студії з архівної справи та документознавства*. Т. 10. С. 66–69. [in Ukrainian].
13. Kyrchiv R. (1978). Etnohrafichne doslidzhennia Boikivshchyny [Ethnographic study of Boikivshchyna]. Kyiv: Naukova dumka. 174 s. [in Ukrainian].
14. Lobko N. (2010). Z istorii zaprovadzhennia metrychnykh knyh na ukrainskykh zemliakh [From the history of the introduction of metric books on Ukrainian lands]. *Sumskiy istoryko-arkhivnyi zhurnal*. № VIII–IX. S. 159–164. [in Ukrainian].

15. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv. [Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv]. F. 618. OP. 2.
16. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv. [Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv]. F. 201, Op. 4a.
17. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv. [Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv]. F. 19. Op.16. spr. 174.
18. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv. [Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv]. F. 19.Op. 16. spr. 172.
19. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv. [Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv]. F. 20, Op. 16, spr. 144.
20. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv. [Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv]. F.20, Op.16, spr.143.
21. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv. [Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv]. F. 166. OP.4. Spr.8. Ark. 18.
22. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv. [Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv]. F. 166. OP.4. Spr. 441. Ark. 93
23. Tsentsilia. (2015) Shevchenkivska entsyklopediia [Cecilia (2015)// Shevchenko encyclopedia]: u 6 t. / Hol. red. M. H. Zhulynskiy. Kyiv: In-t literatury im. T. H. Shevchenka. T. 6: T – Ya. S. 690. [in Ukrainian].

УДК 94(477):327.51(1-622НАТО)]»20»
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-1-5>

Володимир ВЛАДИКА,
orcid.org/0009-0005-7047-8709

аспірант кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
(Тернопіль, Україна) vovavladyka12345@gmail.com

БАЗОВІ ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ НАТО: БЕЗПЕКА ТА ДЕМОКРАТІЯ. УКРАЇНСЬКИЙ ШЛЯХ

Метою дослідження є вивчення ключових ціннісних орієнтирів діяльності НАТО (Організація Північноатлантичного договору), таких як безпека та демократія. Перший принцип розглядається, як основна базова цінність, що виступає гарантом утвердження порядку, а другий – являється ефективною моделлю, яка сприяє його реалізації. Метою дослідження також є аналіз політики України у відповідності до згаданих принципів та їх прояв у відносинах між членами альянсу, міжнародній співпраці. **Методологію** роботи становить комплекс наукових принципів історизму та об'єктивності. Застосовано спеціально-історичні методи дослідження, а саме: історико-генетичний та історико-системний. **Наукова новизна.** Вперше в українській історичній науці висвітлено основні базові ціннісні орієнтири НАТО: безпека та демократія. Простежено окремо значення цих принципів, а також їх прояв через призму історичного, політичного, нормативно-правового, організаційного аспектів функціонування Північноатлантичного блоку. Окремо досліджено напрацювання України по відношенню до таких принципів. **Висновки.** Політика НАТО заснована на дотриманні та реалізації спільних ціннісних орієнтирів. Серед основних можна виділити принцип безпеки, свободи особистості, демократії, прав людини та верховенства права. Такі орієнтири складають основу не лише НАТО як організації, а і базу глобальної моделі функціонування сучасних суспільств, що в своєму наслідку дозволяє вибудувати таку форму організації громад, котра на даному етапі вважається найефективнішою.

Україна на шляху до Європейської інтеграції впродовж останніх років зайняла позицію переходу на стандарти НАТО, які торкаються не лише сфери воєнного характеру, а і переосмислення фундаментальних ціннісних орієнтирів організації. Їх успішне впровадження дозволяє у кінцевому результаті отримати висококваліфікованих працівників, які з легкістю досягатимуть поставлених перед ними завдань.

Ключові слова: Україна, НАТО, цінності, принципи, відносини, співпраця, безпека, демократія, Європа.

Volodymyr VLADYKA,
orcid.org/0009-0005-7047-8709

Postgraduate student at the Department of World History and Religious Studies
Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk
(Ternopil, Ukraine) vovavladyka12345@gmail.com

BASIC VALUE ORIENTATIONS OF NATO: SECURITY AND DEMOCRACY. THE UKRAINIAN PATH

The research method is the study of key value orientations of NATO (North Atlantic Treaty Organization), such as security and democracy. The first principle is considered as the main basic value that acts as a guarantor of the establishment of order, and the second – creates an effective model that contributes to its implementation. The research method is also an analysis of Ukraine's policy in accordance with known principles and their manifestation in relations between members of the alliance and international cooperation. **The methodology** of the work is a complex of scientific principles of historicism and objectivity. Special historical methods of research are applied, namely: historical-genetic and historical-systemic. **Scientific novelty.** For the first time, the main basic values of NATO: security and democracy are highlighted in Ukrainian historical science. The importance of these principles, as well as their manifestation through the prism of historical, political, normative and legal, organizational aspects of the functioning of the North Atlantic bloc, are traced separately. The development of Ukraine in relation to such principles is separately studied. **Conclusions.** NATO's policy is based on the observance and implementation of common value guidelines. Among the main ones, the principle of security, individual freedom, democracy, human rights and the rule of law can be singled out. Such orientations form the basis not only of NATO as an organization, but also the basis of the global model of the functioning of modern societies, which in turn allows building such a form of community organization that is considered the most effective at this stage.

Ukraine, on the way to European integration, in recent years has adopted the position of transition to NATO standards, which affect not only the sphere of a military nature, but also the rethinking of the organization's fundamental value

orientations. Their successful implementation allows, as a final result, to obtain highly qualified employees who will easily achieve the tasks set before them.

Key words: *Ukraine, NATO, values, principles, relations, cooperation, security, democracy, Europe.*

Постановка проблеми. НАТО діє як союз колективної безпеки з метою забезпечення взаємного захисту військовими та політичними засобами задля гарантування безпеки державам, які зіткнулися із зовнішньою загрозою. Наріжним каменем організації є положення про колективну оборону, закладені 5 статтею.

Залишаючись військово-політичною організацією, основна ідея якої спрямована на становлення безпеки, не слід забувати і про невід’ємний демократичний орієнтир, який у останні роки стає все більш виразним та займає вагоме місце у діяльності НАТО.

Історія становлення та розвитку української державності завжди визначалась прагненням до загальноєвропейського вектору політичного розвитку. Цей процес зараз досягає завершальної стадії, коли Україна офіційно подала заявки на вступ до ЄС та НАТО.

Аналіз джерел та останні дослідження. В українській історичній науці питанню НАТО приділялось не мало уваги. Серед дослідників можна виділити І. Мінгазутдінова, О. Семікова, Т. Горфиняка. У контексті вивчення інтеграційних процесів України по відношенню до НАТО слід згадати Л. Алексієвець, М. Алексієвець у працях яких акцентується увага на дослідженні історичних взаємозв’язків, починаючи із часів здобуття незалежності.

Мета статті – виявити та показати базові ціннісні орієнтири діяльності НАТО, такі як безпека та демократія. А також простежити українську приналежність стосовно вищевказаних орієнтирів.

Виклад основного матеріалу. Поняття цінностей, зокрема політичних, є важливим предметом вивчення філософів, соціологів, політологів ще з античних часів. Більш сучасні теорії, зокрема визначальні для сучасної європейської цивілізації можна виводити з системи І. Кант, теорія якого набула великого значення як сфера морально-етичної можливості цілковитого існування та активної діяльності особистості в соціумі. Значну увагу цінностям приділяв Макс Вебер, який під цінностями розумів певні установки людини чи організації людей, що відповідають історичним етапам розвитку суспільства (Вебер, 1990: 360–361). А. Маслоу відзначав, що першочергова потреба особистості є не чим іншим, як самоактуалізацією, тобто бажанням самовдосконалюватися та самостверджуватися, що в наслідку, сприяє

виникненню потреби в реалізації привілейованих матеріальних цінностей (Маслоу, 1982: 109).

Таким чином, цінності формувались впродовж багатьох століть людського існування, як ментальні опори, що слугують ключовим орієнтиром у виборі життєвих стратегій.

Свобода, гідність, рівність, справедливість, солідарність, довіра, толерантність, права людини, громадянство і громадянськість, моральна автономія, соціальний порядок – усе це сукупність універсальних стандартів цінності людей демократичних суспільств, гарантом яких залишається безпековий фактор.

Оскільки НАТО засноване демократичними режимами західних європейських держав, які протиставляли тоталітарним, диктаторським режимам, зрозумілим стає ідейне наповнення організації, яке базуються на фундаментальних цінностях: безпека, демократія, свобода особистості, верховенство права. Преамбула Північноатлантичного договору містить наступні слова: «Сторони цього Договору, підтверджуючи свою відданість цілям і принципам Статуту Організації Об’єднаних Націй та своє прагнення жити у мирі з усіма народами і урядами, сповнені рішучості захистити свободу, спільну спадщину своїх народів і їхню цивілізацію, засновану на принципах демократії, свободи особистості і верховенства права...» (Північноатлантичний договір, 1949: 6–7).

Першою і ключовою базовою цінністю НАТО постає **безпека** – міжнародна та регіональна. Її можна визначити, як набір бажаних властивостей системи, моделей поведінки, цілей і методів впровадження, які знижують ймовірність реалізації загрози і зменшують наслідки в разі її реалізації.

В основу НАТО покладено принцип колективної оборони, прописаний статтею 5 Північноатлантичного договору, який зазначає, що напад на одну з держав-членів Альянсу вважається нападом на них усіх. Тобто, жодна з держав-членів НАТО не повинна покладатися лише на спроможності своїх збройних сил для забезпечення основоположних потреб у галузі національної безпеки. Внаслідок цього між членами Альянсу виникає відчуття спільної безпеки, що сприяє стабільності на євроатлантичному просторі (Слюсар, 2019: 47).

З огляду на те, що виникнення криз і конфліктів поза межами кордонів Альянсу може пере-

шкодити досягненню першорядної мети НАТО, Альянс також сприяє миру і стабільності шляхом проведення операцій із запобігання і врегулювання криз, а також розбудові партнерських стосунків з іншими організаціями і державами в усьому світі (Голопатюк, 2004: 31).

НАТО не лише допомагає забезпечувати захист території своїх членів, але й розвиває зв'язки – при нагоді і за доцільності – з метою поширення своїх цінностей за межами Альянсу, запобігання і врегулювання криз, стабілізації посткризових ситуацій і сприяння відбудові.

У звіті бельгійського міністра закордонних справ П'єра Армеля у 1967 році вказується, що територія Північноатлантичного договору не може розглядатися в ізоляції від решти світу. Міністр наголошує, що НАТО постійно адаптується до умов, що змінюються і має дві головні функції: першу – підтримувати силу і солідарність, необхідні для стримування агресії, і другу – розвивати більш стабільне довгострокове політичне середовище (Семіков, Фурашев, 2007: 24).

Практична реалізація принципу безпеки простежується у операціях та місіях НАТО. Найвідомішими є операції на території колишньої Югославії впродовж 1992–2002 років; в Афганістані впродовж 2006–2009 років; операції по боротьбі з піратством у Індійському океані, Аравійському морі, Аденській затоці впродовж 2004–2011 років. А також неодноразові військові навчання.

Україна є однією із перших країн-партнерів, яка включена до складу Сил реагування НАТО, а з 2010 року українські відповідні підрозділи виконують бойові завдання у рамках сил спеціального призначення НАТО (Скрипникова, Тутік, Гринчак, 2015: 160).

Слід зазначити, що окрім спільних навчань у країнах НАТО, Україна організовує і проводить такі навчання на своїй території. Протягом останніх 5 років їх кількість склала понад 30 на рік.

Особливого значення взаємодія з НАТО у сфері безпекових спроможностей України набуває в контексті російсько-українського воєнного конфлікту (Алексієвець М., Алексієвець Л., 2020: 126). З його початком інтеграційні процеси значно прискорилися, так як стали необхідними кроками для ефективної оборони та продовження існування держави.

Безпека виступає основним гарантом забезпечення та впровадження ідей свободи, рівності, верховенства права, тоді коли демократія слугує механізмом їх реалізації. Безпека та демократія є базовими ключовими «підпорами» діяльності НАТО. Завдяки такому порядку відбувається

побудова міцних оборонно-демократичних ідеалів, до яких так прагне і Україна.

У 2024 році демократія, права людини, повага до суверенітету і свобод важать не менше, ніж 70 років тому. Такі цінності є основоположними для архітектури Північноатлантичної безпеки, оскільки НАТО об'єднує не лише армії, але й нації.

Демократія – це відповідальність усіх за збереження суспільних цінностей. У формулюванні 16-го президента США Авраама Лінкольна, демократія – врядування «іменем народу, силами народу і для народу».

Отже, демократія є набором ідей та принципів, що стосуються свободи, вільного вибору. Основними із таких принципів є свобода совісті, свобода слова, моральна автономія, приватність, людська гідність, соціальний порядок тощо (Губерський, 2004: 806).

Насамперед слід наголосити, що демократичні принципи у діяльності НАТО простежується на різних рівнях: від прийняття зовнішньо-політичних рішень до внутрішньо-організаційної діяльності.

Найбільш показово демократичний принцип простежується у процедурі ухвалення рішень. Як міжурядова організація, НАТО забезпечує форум, у рамках якого держави-члени мають змогу проводити консультації з будь-яких питань і ухвалювати рішення з політичних і військових аспектів, що впливають на їхню безпеку. Усі рішення в НАТО ухвалюються на основі консенсусу. Вони мають бути одностайними, через що окремим рішенням передують досить тривалі переговори та консультації. Адже кожна країна-член НАТО має право вето, що дозволяє їй заблокувати будь-яке неприйнятне для неї рішення Альянсу. Така система ухвалення рішень виглядає доволі громіздкою та повільною, однак їй притаманні істотні переваги: «по-перше, вона забезпечує дотримання суверенітету кожної з країн – членів Альянсу. По-друге, коли вже рішення досягнуто, воно користується стовідсотковою підтримкою усіх держав-членів і підкріплене готовністю його виконувати» (Бадрак, 2006: 23).

Прийняття рішень на основі консенсусу стосується усіх справ Альянсу і віддзеркалює той факт, що думка кожного із членів буде почутою та розглянутою окремо. Принцип консенсусу є наріжним, і діє на всіх рівнях організації.

Альянс розбудовує своє співробітництво з країнами, які не є членами НАТО, в рамках партнерства та програм, в основі яких демократичні ідеали. Серед євроатлантичного простору, існує

Рада євроатлантичного партнерства, що об'єднує 50 країн, а також програма «Партнерство заради миру» між НАТО й окремими країнами-партнерами. Така взаємодія відбувається через призму обговорень на різних рівнях та консультаційних слухань (Мінгазутдінов, 2004: 654).

Блок НАТО розвиває відносини з країнами Середземномор'я у рамках Середземноморського діалогу, а з країнами ширшого Близькосхідного регіону у рамках Стамбульської ініціативи співпраці.

Однією із програм по формування стійких демократичних принципів є програма по вихованню доброчесності, що може включати як союзників, так і країни, що не є членами організації. Мета програми полягає у допомозі країнам утверджувати ідеї доброчесності, прозорості, підзвітності та зменшенні ризиків корупції у секторі безпеки та оборони (Семіков, Фурашев, 2007: 24).

Окрім цих структурно оформлених партнерських відносин, Альянс організовує низку програм із країнами, які не входять до цих об'єднань, але які розділяють подібні спільні стратегічні інтереси та ключові цінності. Прикладами таких країн є Австралія, Японія, Республіка Корея та Нова Зеландія (Вонсович, 2012: 739).

Україна на своєму шляху до НАТО продовжує впроваджувати та, у певних позиціях, закріплювати здобутки у царині демократизації. За словами заступника міністра оборони України з питань європейської інтеграції Анатолія Петренка, Україна починає підготовку нових військових фахівців та державних службовців, які матимуть якісно нові знання, та готові ці знання об'єднувати з унікальним бойовим досвідом, яких вони набули захищаючи Україну. Людям, які займатимуть високі посади, пропонуватиметься формула «нової культури» що пропонує роботу в новому професійному культурному середовищі (Шелест, Кравченко, Шеренговський, 2020: 5).

Під «ною культурою» розуміються можливості іншої організації роботи: делегування повноважень, здатність працювати у багатонаціональному середовищі, вміння застосовувати новітні технології та цифрові мережі.

У цьому плані, особлива увага керівництва Міністерства оборони і вищого командування Збройних сил зосереджена на системі військових навчальних закладах та якості матеріалу який викладається. Такі впровадження закладають початок формуванню системи кадрової полі-

тики, де найкращі і найбільш достойні отримують посади та стають лідерами перетворень (Горфиняк, 2021: 139).

Засобом реалізації позитивних змін на даний час є результативні та ефективні використання міжнародних освітніх програм, які реалізують спільно з НАТО. Вищезгадані перетворення відбуваються в тому числі і завдяки схваленій стратегії воєнної безпеки за прикладом НАТО, яка базується на тих самих демократичних принципових вимогах стійкості, стримуванні, взаємодії та колективізму (Алексієвець М., Алексієвець Л., 2020: 8–11).

Висновки. Отже, НАТО складає унікальну спільноту країн, об'єднаних не лише метою спільної безпеки, але й для реалізації спільних політичних цінностей, віддану принципам безпеки, свободи особистості, демократії, прав людини та верховенства права. Такі орієнтири будують основу не лише НАТО як організації, а і як глобальної моделі мислення суспільств, що в своєму наслідку дозволяє побудувати таку форму організації громад, котра на даному етапі вважається найефективнішою.

Безпека, як основна базова цінність виступає гарантом утвердження та подекуди впровадження ідей демократії. А остання в свою чергу дозволяє вибудувати найефективнішу модель діяльності безпекового сектору. Таким чином, безпека та демократія є базовими взаємозалежними ключовими «підпорами» діяльності НАТО, діяльність яких поодиноці – неефективна.

У зв'язку з розробкою нових напрямків діяльності, НАТО із закритої структури поступово трансформувалася в організацію, для якої вельми актуальною стала «політика відкритих дверей». Тобто, на сьогодні Північноатлантичний альянс – це своєрідна «ідеологічна машина», котра захищає свої цінності і завдяки власній ідеології створює умови для поширення демократичних ідей та запрошення нових держав-членів до своїх лав.

Взаємини «Україна – НАТО» розвиваються, починаючи з 1991 року. Вони врегульовані низкою договорів і угод, прийнятих за роки співробітництва. Існує взаємна зацікавленість у співпраці з обох сторін. Адже для України це досвід міжнародного співробітництва, і найголовніше – безпека, а для Альянсу – зміцнення позицій на Сході.

Впродовж останніх двох років Україна активізувала свої зусилля для реалізації інтеграційних процесів, насамперед у частині безпекового сектору та демократизації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексієвць М. М., Алексієвць Л. М. Трансформація відносин України та НАТО в 1991–2019 рр. *Український історичний журнал*. 2020. Число 1. С. 126.
2. Алексієвць М. М., Алексієвць Л. М. Особливості та проблеми співробітництва України з НАТО (1991–2019). *Стратегія розвитку держави в умовах новітніх викликів міжнародному порядку: політичний, правовий, економічний, гуманітарний, екологічний виміри*: зб. тез доп. учасн. Міжнар. наук-практ. Конф. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2020. С. 8–11.
3. Шелест Г., Кравченко В., Шеренговський Д.В. Вісім тез від української експертної спільноти щодо стратегічної концепції НАТО-2030. *Українська призма*. 2020. URL: http://prismua.org/eight_point_nato/
4. Бадрак В.В. Випробування на сумісність: Україна намагається «підлаштуватися» під стандарти НАТО. *День*. 2006. № 42.
5. Вебер М. Об'єктивність соціально-наукового і соціально-політичного пізнання / пер. з нім. / за ред. Ю.Н. Давидова, П.П. Гайденко. Москва: Прогрес, 1990. 361 с.
6. Вонсович О. С. Безпечний вимір європейського геополітичного регіону. *Гілея: науковий вісник. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки*. 2012. Вип. 50 (№ 4). С. 739–748.
7. Голопатюк Л.С. Військові аспекти співробітництва України з НАТО: стан і перспективи розвитку. *Національна безпека і оборона*. 2004. № 8. С. 31–33.
8. Горфиняк Т.В. Безпечне співробітництво України та НАТО на сучасному етапі (2014–2021 рр.): диплом. роб. на здобуття ступеня магістра / Чернівці. ЧНУ ім. Ю. Федьковича, 2021. 139 с.
9. Маслоу А. Самоактуалізація. Психологія особистості. / за ред. Ю.Б. Гіппенрейтер, А.А. Пузірей. Москва: Прогрес, 1982. 108–117 с.
10. Українська дипломатична енциклопедія: у 2 т. / гол. Ред. Л.В. Губерський. Київ: Знання України, 2004. Т. 2. 812 с.
11. Слюсар В.І., Кулагін К.К. Особливості процесу оборонного планування НАТО. *Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України*. 2019. № 3 (36). С. 47–59.
12. Петренко В.М., Шевченко О.М. Методика воєнно-ідеологічної підготовки: навч. посіб. Суми, 2017. 480 с.
13. Північноатлантичний договір (Вашингтонський договір): станом на 09 квіт. 1949 р. / Вашингтон: Право, 1949. 4 с.
14. Семіков О.В., Фурашев В.М., Що таке НАТО? Створення, розвиток та сучасний стан. *Знання України*. 2007. С. 20.
15. Скачко Л. Україна-НАТО: стан та перспектива розвитку співробітництва. *Вісник Львівського університету*. 2020. Вип. 48. С. 108–116.

REFERENCES

1. Aleksiiievets M. M., Aleksiiievets L. M. (2020) Transformatsiia vidnosyn Ukrainy ta NATO v 1991–2019 rr. [Transformation of relations between Ukraine and NATO in 1991–2019: Historical aspect, 17 p.] *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. – Ukrainian historical journal. 1. 126. [in Ukrainian].
2. Aleksiiievets M. M., Aleksiiievets L. M. (2020) Osoblyvosti ta problemy spivrobotnytstva Ukrainy z NATO (1991–2019). [Peculiarities and problems of Ukraine's cooperation with NATO (1991–2019)] *Stratehiia rozvytku derzhavy v umovakh novitnikh vyklykiv mizhnarodnomu poriadku: politychni, pravovi, ekonomichni, humanitarni, ekolohichni vymiry: zb. tez dop. uchasn. Mizhnar. nauk-prakt. Konf. Ternopil: TNPU im. V. Hnatiuka*. – The strategy of state development in the conditions of the latest challenges to the international order: political, legal, economic, humanitarian, ecological dimensions: coll. theses add. participation International science and practice conference. 8–11. [in Ukrainian].
3. Shelest H., Kravchenko V., Sherenhovskiy D.V. (2020) Visim tez vid ukrainskoi ekspertnoi spilnoty shchodo stratehichnoi kontseptsii NATO-2030. [Eight theses from the Ukrainian expert community regarding the NATO-2030 strategic concept] *Ukrainska pryzma*. – Ukrainian prism. URL: http://prismua.org/eight_point_nato/. [in Ukrainian].
4. Badrak V.V. (2006) Vyprobuvannia na sumisnist: Ukraina namahaetsia «pidlashtuvatsia» pid standarty NATO. [Compatibility tests: Ukraine is trying to “adjust” to NATO standards] *Den*. – Day. 42. [in Ukrainian].
5. Veber M. (1990) Ob'iektyvnist sotsialno-naukovoho i sotsialno-politychnoho piznannia [Objectivity of socio-scientific and socio-political knowledge] / per. z nim. / za red. Yu.N. Davydova, P.P. Haidenko. Progres, – / translated from German / edited by Y.N. Davydova, P.P. Haydenko. Progress, 361. [in Ukrainian].
6. Vonsovych O. S. (2012) Bezpekovi vymir yevropeiskoho heopolitychnoho rehionu [The security dimension of the European geopolitical region] *Hileia: naukovyi visnyk. Istorychni nauky. Filosofske nauky. Politychni nauky*. – Gilea: Scientific Bulletin. Historical sciences. Philosophical sciences. Political sciences, 50. 739–748. [in Ukrainian].
7. Holopatiuk L.S. (2004) Viiskovi aspekty spivrobotnytstva Ukrainy z NATO: stan i perspektvy rozvytku [Military aspects of Ukraine's cooperation with NATO: status and development prospects] *Natsionalna bezpeka i oborona*. – National security and defense, 8. 31–33. [in Ukrainian].
8. Horfyniak T.V. (2021) Bezpekove spivrobotnytstvo Ukrainy ta NATO na suchasnomu etapi (2014–2021 rr.) [Security cooperation between Ukraine and NATO at the current stage (2014–2021)] *dyplom. rob. na zdobuttia stupenia mahistra*. – thesis for obtaining a master's degree, 139. [in Ukrainian].
9. Maslovu A. (1982) Samoaktualizatsiia. Psykholohiia osobystosti [Self-actualization. Personality psychology] / za red. Yu.B. Hippenreiter, A.A. Puzyrei. Progres. – under the editorship Yu.B. Hippenreiter, A.A. Blister. Progress. 108–117. [in Ukrainian].

-
10. Ukrainska dyplomatychna entsyklopediia: u 2 t. (2004) [Ukrainian diplomatic encyclopedia: in 2 volumes] / hol. Red. L.V. Huberskyi. Znannia Ukrainy. – / head Ed. L.V. Hubersky. Knowledge of Ukraine. 2. 812. [in Ukrainian].
 11. Sliusar V.I., Kulahin K.K. (2019) Osoblyvosti protsesu oboronnoho planuvannia NATO [Peculiarities of NATO's defense planning process] Nauka i tekhnika Povitrianykh Syl Zbroinykh Syl Ukrainy. – Science and technology of the Air Force of the Armed Forces of Ukraine, 3 (36). 47–59. [in Ukrainian].
 12. Petrenko V.M., Shevchenko O.M. (2017) Metodyka voienno-ideolohichnoi pidhotovky [Methodology of military and ideological training]: navch. posib. – Tutorial. 480. [in Ukrainian].
 13. Pivnichnoatlantychnyi dohovir (Vashynhtonskyi dohovir) (1947) [North Atlantic Treaty Organization] Pravo. – Law, 4. [in Ukrainian].
 14. Semikov O.V., Furashov V.M. (2007) Shcho take NATO? Stvorennia, rozvytok ta suchasnyi stan [What is NATO? Creation, development and current state] Znannia Ukrainy. – Knowledge of Ukraine, 20. [in Ukrainian].
 15. Skachko L. (2019) Ukraine-NATO: Current State and Prospects of Cooperation [Ukraine-NATO: Current State and Prospects of Cooperation]. Visnyk Lvivskoho universytetu. – Bulletin of Lviv University. 48. 108–116. [in Ukrainian].

УДК 37(091):364-787.26:908(091) М. Драгоманов (497.2)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-1-6>

Михайло ГАВРИЛЮК,
orcid.org/0000-0003-4533-2407
учасник бойових дій,
аспірант кафедри етнології та історії України
Українського державного університету імені М.П. Драгоманова
(Київ, Україна) pamamisha@gmail.com

ПЕДАГОГІЧНА ТА ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ М. ДРАГОМАНОВА У БОЛГАРІЇ

Дослідження діяльності Михайла Драгоманова – це великий пласт інформації та історіографії. Наше завдання полягає в тому, щоб мовою документів вказати на: оригінальність праць дослідника та визначити фактори, які впливали на організацію наукової та публічної роботи. Назагал, наукова спільнота визначає глобальну взаємодію М. Драгоманова із європейським простором та має невисвітлені історичні лакуни. Через активну науково-педагогічну діяльність та власні методологічні підходи, ученій намагається довести тезу про глобалізацію наукових знань, нові методики роботи з тодішнім студентством. Саме на студентський склад він покладав подальшу місію щодо вдосконалення не тільки наукових знань, але і національних рухів, які мотивували національні спільноти до витоків самовизначення та націоствердження. Зарубіжжя – стало останнім місцем, де Михайло Петрович зміг потужно розвивати наукові принципи та методологічні підходи. Детальний опис ми можемо знайти, використовуючи «погляд зі сторони», а саме відгуки на наукову складову глобальної діяльності М. Драгоманова. Об'єктивний погляд на діяльність Михайла Драгоманова був розміщений у багатьох зарубіжних та вітчизняних виданнях, в яких висвітлено науково-педагогічну діяльність вченого та його проєкти, що мали на меті змінити уявлення не тільки про викладання, але і про розуміння історичного процесу. Методологічна складова статті базується на загальноісторичних принципах: історизму та об'єктивності, загальнонаукових підходах системності та аналізу історичних фактів та подій та хронологічно-послідовному принципі.

Підвалини професійної компетентності М. Драгоманова як історика заклалися на ґрунтовній базі історичних шкіл першої половини XIX ст. Саме в цей час формується академічна історична наука, відбувається її інституціоналізація, підведення під неї методологічної основи. Історичні студії М.П. Драгоманова охоплюють широкий спектр проблем української та світової історії. Дослідження історичних поглядів та інтересів великого вченого розкриває перед дослідником багатоманітну палітру історичних знань, наукових концепцій, ідеологічних і логічних побудов тлумачення історичних фактів та варіантів перебігу історичних фактів та варіантів подій.

Ключові слова: М. Драгоманов, Болгарія, історія, освіта, катедра, дослідження, зарубіжжя, науковець, викладання, Софійський університет, науково-педагогічна робота, особистість, історія, архівні джерела.

Mykhailo HAVRYLIUK,
orcid.org/0000-0003-4533-2407
Participant in Hostilities,
Postgraduate Student at the Department of Ethnology and History of Ukraine
Mykhailo Dragomanov Ukrainian State University
(Kyiv, Ukraine) pamamisha@gmail.com

PEDAGOGICAL, SOCIAL AND LOCAL HISTORY ACTIVITIES M. DRAGOMANOV IN BULGARIA

The purpose of the study. On the basis of publicly available and little-known archival materials, memorial heritage about MP Drahomanov to determine the role of Mikhail Petrovich Drahomanov in the formation of science at Sofia University, to find out the main activities, methods and techniques of teaching and teaching, to analyze the personality of M. Drahomanov as a teacher and scientist. The methodological basis is based on general historical principles: historicism and objectivity, general scientific approaches to systematics and analysis of historical facts and events and chronologically consistent principle. The scientific novelty the content of M. Drahomanov's scientific approaches in teaching in higher education institutions in Ukrainian and foreign territories was revealed and supplemented, personal character traits were determined, which formed the basis of M. Drahomanov's scientific and pedagogical activity in different chronological periods of professional activity.

Conclusions. Many sources reproduce the path and scientific and pedagogical path of Mikhail Drahomanov, point to his achievements and general rise in science, which was carried out on his initiative and experience in various higher

education institutions, as well as monitoring education and mental behavior in different parts of the world. he managed to be, publish his own works and influence the formation of civic position.

As a result of his work as a scientist, obituaries of contemporaries indicate not only his professionalism as a specialist, but also as a professor-innovator who sought not only to have "the most prominent Slavic-Bulgarian" experiments as indicated by the author in the newspaper "Narodnaya Sprava", but also to form own civic position, opinion on a certain phenomenon of public life. These opinions were to be based on arguments and facts, and therefore were not empty. Drahomanov set such goals in his work with the historical sciences, to draw historical parallels with modernity among young people to understand the urgent and urgent needs of contemporaries.

Key words: M. Drahomanov, Bulgaria, history, education, department, research, abroad, scientist, teaching, Sofia University, scientific and pedagogical work, personality, history, archival sources.

Постановка проблеми. Історична проблематика та сучасна історіографія вказує на малодосліджені лакуни, серед яких постає питання всебічного дослідження «болгарських стежок» М. Драгоманова. Саме тому пропонується проаналізувати джерела та творчу спадщину дослідника, погляди та відгуки на його роботу у візях сучасників. Зорієнтувати наукову спільноту щодо наукових пропозицій М. Драгоманова інтегральної освіти та спроби до академічної мобільності у історичній галузі науки. В публікації, яка базується на малодосліджених архівних матеріалах та працях сучасників М. Драгоманова, нових статтях дослідженнях, що представляє сучасна історична вітчизняна та зарубіжна історична наука уточнено та систематизовано внесок М. Драгоманова у формування наукових інституцій Болгарії, розкрито та доповнено зміст наукових підходів М. Драгоманова у викладанні в закладах вищої освіти на українських та зарубіжних територіях, визначено особисті риси характеру, що склали основу науково-педагогічної діяльності М. Драгоманова у різні хронологічні проміжки часу професійної діяльності.

Мета статті. На основі загальнодоступних та маловідомих архівних матеріалів, меморіальної спадщини про М.П. Драгоманова визначити роль Михайла Петровича Драгоманова у процесах становлення науки в Софійському університеті, з'ясувати основні діяльнісні підходи, способи та методипроведення занять під час викладацької роботи та наукової роботи, проаналізувати особистість М. Драгоманова як викладача та науковця. Визначити «історичний портрет» фахового спеціаліста.

Аналіз досліджень. Питаннями драгоманівської спадщини та оригінальності методології історії, подачі контраверсійності російсько-імперської ідеології займалися науковці: Л.Г. Іванова, В. Андрущенко, Ю. Куценко, С. Русова, В. Гарнага, В. Пісіжкова, О. Ясь. Серед публікацій, що стосуються зарубіжного періоду життя та діяльності Михайла Драгоманова варто віднести таких авторів як: Москаленко В., що окреслив особис-

тисний та науковий рівень взаємостосунків між Михайлом Драгомановим та Іваном Шишмановим, Піскіжова В., яка вказала на особливу роль родини Драгоманова у налагодженні україно-болгарської міжнаціональної та державної комунікацій, Якімова А. здійснила внесок у сучасну історіографію описавши та надавши перелік праць науковця, які є частиною архівно-джерельної бази в наукових та суспільних установах Болгарії, Олексій Ясь проаналізував методологічні підходи та наріжні принципи діяльності М. Драгоманова у підготовці історичних досліджень. Важливу роль відіграли при підготовці наукової статті матеріали Центрального державного історичного архіву у місті Києві та Центрального державного історичного архіву у місті Львові, які відкрили можливість систематизувати уявлення про спогади та меморіальну спадщину Драгоманова.

Виклад основного матеріалу. «Його діяльність, починаючи з часів женецької еміграції і до самої смерті, була вирішальною в історії українсько-болгарських взаємин, оскільки майже усі наукові, літературні і політичні зв'язки українців з болгарами в той час ведуть до Драгоманова і його найближчого оточення» – ці слова належать Віталію Москаленку, який досить влучно описав не тільки постать Михайла Петровича та його роль в еміграції. Невід'ємною складовою науковця Драгоманова є його родина, яка підтримала його в складний час та відважилася на виїзд закордон (Романченко, 1965: 127).

Склад родини Драгоманова був таким: Людмила Михайлівна Драгоманова – дружина, Лідія Михайлівна – старша дочка, Світозар Михайлович – син, Іван Дімітров Шишманов – зять. Кожен із представників родини Драгоманових так, чи інакше відіграв важливу роль у підтримці взаємозв'язків України та Болгарії, їх спільного культурного коду в контексті еміграційних процесів (Якімова, 2019: 1–280).

Коротко слід зазначити про роль дружини Михайла Петровича Драгоманова – Людмилу Михайлівну Драгоманову, яка зробила визначний внесок підтримці прагнень науковця, а також

була співавтором публікації «Народні говірки та місцевий елемент в освіті», що вийшла друком у «Вістнику Європи» 1874 року. Після смерті чоловіка разом з М. Павликом видавала спадщину науковця (Середа, 2003: 52).

«Знайомство» з Болгарією розпочалося через публікацію народних болгарських легенд, які показали зацікавленість вченого у вивченні нового культурного коду та своєрідного «культурного реверансу» з боку Михайла Петровича (ЦДІА України у Києві. Ф. 442. Оп. 826. Спр. 112: 28). Ідеями самостійності була просякнута праця науковця «Російський кулак і болгарська свобода», де Михайло Петрович з характерним для нього духом прямоти та свободи народів обґрунтовував ідею відмежування тодішньої Болгарії та Російської імперії, якій характерна не просто активна зовнішня політика, а пряме втручання у внутрішній стан будь-якої слов'янської країни й донині (ЦДІА України у Києві. Ф. 442. Оп. 826. Спр. 112: 28).

132 архівні одиниці праць різноманітного плану одна з особистих відзнак Драгоманова, яка дає змогу повністю розкрити усі напрямки діяльності, що над ними працював учений (ЦДІА України у Києві. Ф. 146. Оп. 6. Спр. 1153: 487). Михайло Драгоманов був досить перспективним, тому міністр освіти по його приїзді та під час зустрічі пропонував дуже вакантну посаду. Джерела фіксують: очільник вищої школи. Михайло Петрович у своєму «болгарському щоденнику» зазначив, що він не мав ніякого адміністративного досвіду, для того щоб займати таку посаду. Звісно, Драгоманов був амбіційним чоловіком, але він чудово розумів на що здатний і чим дійсно прагне займатися. Можливо, й мовні питання, незважаючи на високий інтелектуальний рівень ученого теж впливали на внутрішні рішення знаного науковця-історика. Тому, вибудувавши мовну стратегію ведення занять, Михайло Петрович поступово від російської переходив на болгарську мову, якою активно послуговувався (ЦДІА України у Києві. Ф. 442. Оп. 826. Спр. 112: 28).

Але виникла інша проблема, яку слід було негайно вирішити. «Братня Болгарія» як зазначають автори книги «Михайло Драгоманов. Документи і матеріали» надала політичний притулок, адже каральна машина Російської імперії пильно слідувала за фактично політичним в'язнем. З Михайлом Петровичем був підписаний трирічний контракт, а в 1891 році його термін закінчився. Драгоманов зміг потрапити до Болгарії як викладачем він мусив залишити її як підданий Російської імперії. Ситуація була дуже напру-

женою, оскільки вчений відмовився від оплати праці на погодинній основі і готувався виїжджати з країни, розуміючи усю небезпеку та наслідки. Авторитет вченого та заступництво спричинили скасування вимог адміністрації Російської імперії. Як наслідок – з Михайлом Драгомановим було подовжено контракт ще на три роки. Умови, що склалися сприяли плідній громадській роботі та науковій роботі вченого. Джерельна база, зокрема газета «Правда», що була видана у Львові у жовтні 1890 року містила у собі публікацію про незадоволення урядових кіл адміністрації царату з приводу призначення професором болгарського університету Михайла Петровича. Головна вістрія спрямована проти його активної політичної діяльності. Побоювання, що потужна громадська та освітня робота все ж підірвуть «політичний імідж» Російської імперії (ЦДІА України у Києві. ЦДІА України у Львові. Ф. 442. Оп. 826. Спр. 141. Арк. 3–4; ЦДІА України у Києві. Ф. 442. Оп. 826. Спр. 112: 28, зв. 28; ЦДІА України у Києві. Ф. 442. Оп. 826. Спр. 87: 3–3 зв.).

Цікавим фактом є «розкриття» Франком Драгоманова як дослідника, зі стажем, який той використовував для дослідження фольклору. Також він виокремив його як спеціаліста-релігієзнавця, а підтвердженням цього стала публікація про «Марію» Шевченка та про «науку теологічну в сучасній Європі» (ЦДІА України у Києві. ЦДІА України у Львові. Ф. 442. Оп. 826. Спр. 141. Арк. 3–4; ЦДІА України у Києві. Ф. 442. Оп. 826. Спр. 112: 28, зв. 28; ЦДІА України у Києві. Ф. 442. Оп. 826. Спр. 87: 3–3 зв.). Багато уваги Іван Якович приділяє дослідженням Михайла Драгоманова, але важливим спостереженням стає осмислення досвіду дослідника, який набув Драгоманов. Цей досвід дозволив йому утвердити себе в Болгарії та написати IV та V томи «Сборника», що видавався болгарським міністерством просвіти ...поміщені дві його праці, котрі вводять в об'яг порівнюючих дослідів також багатий український матеріал усний і писаний і для того повинні в високій мірі звертати увагу вчений Поляків, Великорусів, Німців в т[ак]е і[нше] (ЦДІА України у Києві. ЦДІА України у Львові. Ф. 442. Оп. 826. Спр. 141. Арк. 3–4; ЦДІА України у Києві. Ф. 442. Оп. 826. Спр. 112: 28, зв. 28; ЦДІА України у Києві. Ф. 442. Оп. 826. Спр. 87: 3–3 зв.).

Іван Якович описує діяльність науковця в еміграції і особливу увагу приділяє болгарському періоду. Він наводить цитату, яка характеризує постать Драгоманова. Зміст її дуже влучний: «Не даремно буду їсти болгарський хліб». Франко вказує на Драгоманова-зачинателя болгарського уні-

верситету. Результатом працелюбності та позитивних особистих якостей стала допомога Михайла Петровича, який «поставив на ноги наукове товариство «Сборникъ за народни умиротворения, наука и книжнина, издава министерството на народного просвещение». Також ми дізнаємося, що було опубліковано «досі три чи чотири» томи, які містили 700–800 сторінок тексту. Особливою цінністю є друк «матеріалів з уст народа»; розміщено також «малорусские предания и рассказы». Ще Драгоманов постає співвидавцем «Исторических песен малоруського народа» (Франко, 1891 р.: №143; ЦДІА України у Києві. ЦДІА України у Львові. Ф. 442. Оп. 826. Спр. 141. Арк. 3–4; ЦДІА України у Києві. Ф. 442. Оп. 826. Спр. 112. Арк. 28, зв. 28; ЦДІА України у Києві. Ф. 442. Оп. 826. Спр. 87. Арк. 3–3 зв.). Франко пояснює, що саме «Сборникъ» став основною працею Драгоманова в Болгарії, «котрий на своїй землі не найшов місця для своєї праці» (Франко, 1891 р.: №143). Весь матеріал у збірнику не належав перу Драгоманова, але окремі публікації були написані науковцем. І. Франко коментує коротеньку розправу «Славянскиетъ варианты на една евангелска легенда», де знову позиціонує Драгоманова як історика-релігієзнавця. Михайло Петрович зміг опрацювати велику кількість народних оповідань. Вважається, що першим твором, на який він звернув увагу – міф «про перемену дідом-богом двох попів в ослів». Виявлення цього історичного прикладу є вагомим фактом, оскільки показує окреме місце болгарського народу, мови, історії та культури у науково-педагогічній творчості дослідника (ЦДІА України у Києві. ЦДІА України у Львові. Ф. 442. Оп. 826. Спр. 141. Арк. 3–4; ЦДІА України у Києві. Ф. 442. Оп. 826. Спр. 112. Арк. 28, зв. 28; ЦДІА України у Києві. Ф. 442. Оп. 826. Спр. 87. Арк. 3–3 зв.).

Софія стає останнім місцем, де жив і працював український дослідник та фундатор науки. Визнанням його численних здобутків стають листи, зокрема лист від 1891 року (23 листопада – 5 грудня). Комітет товариства «Січ» з Відня надсилає запрошення «взяти участь у святкуванні ювілею товариства». У зазначено про 25-річчя від дня створення товариства «Січ», тому Драгоманова запросили як почесного гостя «до участі в обході ювілейнім». Також просили Драгоманова й про те, щоб він надіслав фотографії для «уложення альбому, табльо почесних членів і бувших голов». Авторитет дослідника підтверджують і такі слова з листа: «Просимо о написання мемуарів з часу свого членства, про тогдішній рух в товаристві, число членів і котрі се були, маніфестації на вні і

присилку евентуальних документів» (ЦДІА України у Києві. Ф. 442. Оп. 826. Спр. 141: 3–4; ЦДІА України у Києві. Ф. 274. Оп. 1. Спр. 247: 65, зв. 66; ЦДІА України у Києві. Ф. 294. Оп. 1. Спр. 166: 4). Також Михайла Петровича дуже хотіли бачити присутнім під час цих заходів, про що знову вказано в історичному джерелі «Високоповажний Добродій Михайло Драгоманов почесний член «Січи». Софія» (ЦДІА України у Києві. Ф. 274. Оп. 1. Спр. 247. Арк. 65, зв. 66; ЦДІА України у Києві. Ф. 294. Оп. 1. Спр. 166: 4).

Так як Михайло Драгоманов був знавцем не тільки української та всесвітньої історії, він ще був громадським, політичним діячем, «соціально активним громадянином». «Шкоду» імперським догмам від такої всебічної діяльності ми знаходимо у «описі забороненої літератури, серед якої є твори М. Драгоманова, вилучені російською поліцією в австрійського підданого Якова Неверстюка на залізничній станції Волочиськ» (ЦДІА України у Києві. Ф. 442. Оп. 826. Спр. 141. Арк. 3–4; ЦДІА України у Києві. Ф. 442. Оп. 826. Спр. 112. Арк. 28, зв. 28).

Вказаний опис розкриває нам важливу річ, що в різні періоди своєї науково-педагогічної діяльності та творчості публікації Драгоманова мали великий вплив. Пік цього впливу на інших діячів, студентів, революційно налаштованих громадян припав на «болгарський етап життя». Видання зарахували до «груп», зокрема: «а»):

1. До біографії А.І. Желябова – Драгоманова.
2. Народна воля – до централізації революційної боротьби в Росії – Драгоманова.
3. Вільна спілка – досвід української політико-соціальної програми – Драгоманова. Женева, 1884 р. [...]
6. Лібералізм і земство у Росії – Драгоманова. Женева, 1889 р.
7. Напередодні нових заколотів – Драгоманова. Женева, 1886 р.
8. Історична Польща й великоруська демократія – Драгоманова. Женева, 1882 р.
9. Дионізій III Санкт-Петербурзький і Платон II Московський – Драгоманова. Женева, 1882 р. (ЦДІА України у Києві. Ф. 442. Оп. 826. Спр. 141. Арк. 3–4; ЦДІА України у Києві. Ф. 442. Оп. 826. Спр. 112: 28, зв. 28).

Вказана література лише частина творів, що підлягала вилученню та на основі неї формували підстави для арешту. Таких описів у історичних документах ми знаходимо два. З першим ми ознайомилися та зрозуміли, що він був погрупований («а», «б», «в»), а інший поділений на групи за мовами: російська, українська та французька.

Другий опис мав назву «опис доказам доданим до даної справи». «Відкриємо» частини цих груп для детального ознайомлення та розуміння впливу еміграційних праць Драгоманова на суспільство та формування його думки. Найкращими джерелами серед опублікованих документів являються збережені вирізки з газет та офіційних вісників, до відомих некрологів належать промови Димитара Агурі-болгарського історика та ректора Болгарського університету, студентів, зокрема Іллі Димитрова і К. Пастухова, професора Бориса Мінцеса та багатьох інших видатних діячів. Все це створює підґрунтя для того, щоб скласти цілісний образ науковця-історика, дослідника окремих тем; дозволяє визначити сфери або коло наукових інтересів та викладацькі принципи, форми і методи роботи з історичними дисциплінами, а також зрозуміти моральні правила життя людини, що працює у сфері освіти.

Загальновідомим фактом є те, що Михайло Драгоманов помер у червні 1895 року. В повідомленні про смерть від гамбурзького кореспондента увагу зосереджено на його політичній активності, про наукову діяльність ми знаходимо лише офіційну інформацію, що він займав посаду професора історії (ЦДІА України у Києві. ЦДІА України у Львові. Ф. 442. Оп. 826. Спр. 141: 1–7). В повідомленні академічного товариства «Союз», що знаходилося у м. Чернівці було вказано про його відданість Батьківщині, визначено як працювану особистість на ниві українсько-російських історичних взаємозв'язків і мови (ЦДІА України у Києві. ЦДІА України у Львові. Ф. 442. Оп. 826. Спр. 141: 1–7). В промові Димитира Агурі біля надгробку М. Драгоманова він надає особливу увагу неперевності самоосвіти свого колеги, вказав на те, що покійний дбав про освіту свого народу та відкрив одну з шкіл, також він відзначає публікації науковця саме українською мовою. Димитар Агурі зазначає про особливу увагу до «свого народу», тобто внесок полягав, насамперед у користі для суспільства його праць, актуалізації історичних проблем і запитань, що виринали у період активної діяльності Драгоманова. З слів Димитара ми виокремлюємо стратегію розвитку майбутньої України Драгоманова як «угадливого історика», а саме: політична воля, але не політичний переворот або революція. Димитар Агурі характеризує професора Драгоманова як історика знаним у своєму предметі та наукових пошуках; в роботі з молодими кадрами він також показав власний професіоналізм та зміг долучити до взаємодії та наукової діяльності, в роботі зі студентами відзначив його «шанобливістю і безгранич-

ною любовію від студентів». Агурі вказав на те, що важко знайти заміну такій постаті у «вищій школі». В кінці промови він зазначає, що «Болгарія щаслива, що може прийняти його останки» – це свідчить про високу оцінку діяльності Драгоманова у зарубіжжі (ЦДІА України у Києві. Ф. 442. Оп. 826. Спр. 87: 3–3 зв.).

Важливими свідченнями також є слова і промови студентів, які наочно могли побачити та зрозуміти рівень наукового професіоналізму Драгоманова. Ілля Димитров відзначав його «солодку мову», яка мотивувала працювати та діяти. Як дослідник, він говорив завжди аргументовано та «залізною» викладати свої думки. Звісно, ми не можемо оминати увагою й емоційну складову, яка ще більше підносила авторитетність та вагомість постаті Михайла Драгоманова (ЦДІА України у Києві. Ф. 274. Оп. 1. Спр. 247: 65, зв. 66). Серед опублікованих джерел ми також виділяємо надгробну промову професора Бориса Мінцеса, в якій зазначено й години роботи професора Драгоманова, зазвичай з одинадцятої ранку. Мінцес відзначає Драгоманова як знаного науковця, адже Михайло Петрович створив собі наукове ім'я «замолоду», також Мінцес звернув увагу й на те, що Драгоманов відрізнявся від інших науковців великою працюваністю (ЦДІА України у Києві. Ф. 442. Оп. 826. Спр. 87: 3–3 зв.).

Від імені слухачів університету, так званої студентської спільноти виступив К. Пастухов, який в досить емоційній формі розтлумачив ставлення студентів до Драгоманова, його роль у розвитку революції та змін, що мали би відбутися в Російській імперії, також він виокремив роль характеру Драгоманова, його непохитність перед життєвими змінами та обставинами, що відбулися (ЦДІА України у Києві. Ф. 442. Оп. 826. Спр. 87: 3–3 зв.). Цікавими фактами, що можуть характеризувати науково-життєвий шлях вченого є публікація-некролог в газеті «Прогрес», де досить коротко та змістовно подано основні етапи та складнощі становлення Драгоманова-особистості та Драгоманова-науковця. Про Драгоманова-науковця ми дізнаємося як про доцента, який мав високий рівень ерудиції та залишився на посаді доцента, а згодом Драгоманов отримує можливість «удосконалити» власні навички та, вочевидь, виїхати закордон. Далі автор відзначає трансформації думок Драгоманова та недовгий час перебування на викладацькій роботі в університеті Святого Володимира. В тексті ми знаходимо і звинувачення Драгоманова з боку офіційної влади та звільнення Драгоманова з посади. Цінним фактом постає також і інформація щодо його останніх

досліджень у галузі фольклористики, але деталі за цього питання в даній публікації обмежені словами «ми бачили як провадилися ці дослідження, тому не бачимо сенсу розповідати».

В червні 1895 року в газеті “Monitor” вийшов змістовний некролог, в якому Драгоманова показали як просвітителя, оскільки він багато часу приділяв освіті сільських вчителів, а за це царський уряд прийняв заборони на такі форми діяльності. Також автори публікації окреслили місце в науковій роботі, вказавши Драгоманова як професора гімназії. В 1870 році йому запропонували очолити кафедру стародавньої історії в університеті імені Святого Володимира та сама царська адміністрація забороняла очолити кафедру саме через прогресивність думок Драгоманова, тільки у 1873 році він зміг зайняти посаду (ЦДІА України у Києві. Ф. 442. Оп. 826. Спр. 112: 28, зв. 28).

В газеті «Діло» Михайла Драгоманова називають «найвизначнішим українським ученим й письменником». Коротко та змістовно подають інформацію, що стосується його біографії. Для нашого дослідження цінними є факти, що стосуються його діяльності як науковця, зокрема віднесення за фаховими ознаками Драгоманова як «доцента всесвітньої історії» в університеті Святого Володимира. В публікації також вказано про значну роль окремих праць, які вплинули на становлення історичної науки: «Исторические песни малорусского народа» та стаття «Рицарські отголоски в українських народних песнях». Щодо «історичних пісень» мусимо відзначити колективність праці, оскільки була «оброблена» спільно з Володимиром Антоновичем. Стаття «Рицарські отголоски в українських народних песнях» характеризується як нове бачення історії України в контексті фольклорних аспектів, зазначається про історико-порівняльний метод, який став одним із особливостей «наукового почерку» Михайла Петровича. В некролозі подано й публікації Драгоманова щодо зросійщення країн, де перебували резиденти та піддані Російської імперії. Серед цих назв ми знаходимо вказані у переліку: «Восточная политика Германій ии обрусение», «Русские в Галиции», «Литературное движение в Галиции». Всі перераховані дописи були розміщені у «Вістнику Європи» (ЦДІА України у Києві. Ф. 442. Оп. 8. Спр. 1: 689).

Було вказано і цікавість Михайла Драгоманова до археології, оскільки він був референтом на археологічному з'їзді. Ми дізнаємося і про основні проблеми, які стосувалися подальшого науково-професійного розвитку Драгоманова в Російській імперії – це доноси. Саме через них

розпочинається еміграційний етап дослідника і виїзд до Відня, а згодом до Женеви. За матеріалами джерела ми дізнаємося про видання так званих «політичних брошур», прикладом цього може слугувати «Историческая Польша і великорусская демократія». Висвітлено і структуровано подано роки його роботи над певною тематикою та історичними джерелами: історичні пісні, тематика історичних козацьких пісень XVIII століття, етнографія. Автор статті відзначає велику продуктивність Драгоманова як видавця різних актуальних для тогочасної України та суспільства тем. Надається перелік творів, що на думку автора є значущими: «Про українських козаків, турків та татар», «Про багатство та бідність», «Про те, як земля наша стала не наша», «600 років швейцарської спілки», «Про братство Хрестителів на Україні». Одним із завдань, які за словами редакції Драгоманов виконав «відмінно» – стала організація Болгарського університету (ЦДІА України у Києві. Ф. 442. Оп. 826. Спр. 112: 28, зв. 28).

Цікавою є згадка студента Димитрова про останню лекцію, що провів професор. З неї ми дізнаємося про список навчальних матеріалів та джерел, які використовував Драгоманов для проведення підготовки семінарського заняття. Тема стосувалася Нідерландів у XV столітті. Для розгляду цієї теми Драгоманов просив студентів підготувати переклад з французької мови «великих привілеїв», що були видані у 1476 році. Вочевидь, ці матеріали застосовувалися для глибшого розуміння теми, освоєння історичних лакун з визначеного питання. Зі спогадів ми дізнаємося і про його долученість до впорядкування Народної бібліотеки Болгарії. Драгоманов зазначив, що це теж потребує окремої уваги, оскільки є важливим для розвитку науки при університеті (ЦДІА у Львові. Ф. 663. Оп. 2. Спр. 97: 7).

Цінним для нас є й той факт, що увагу до діяльності Драгоманова звертали багато зарубіжних видань. Так, наприклад автор допису німецькомовної газети, що збереглася в архівних фондах ЦДІАЛу вказує на «запрошення болгарського уряду» для роботи викладачем у Вищій школі. Важливою рисою, що підкреслив автор, була самовідданість не тільки науково-педагогічній роботі, але і громадянській справі щодо тлумачення серед суспільства державотворчих прагнень та думок українців. Різномановна робота Михайла Петровича сягала й бібліотечної справи, адже за публікацією автора ми дізнаємося про його роботу як співробітника «Бібліотеки російських пам'яток». Завдяки його активній роботі було видано кілька томів листування Тургенєва з Герценом і листування Баку-

ніна та Герцена. Тобто, вчений займався не тільки загальною історією, але й біографічними та меморіальними нарисами. Поле історії було настільки велике в дослідженнях Драгоманова, що перетворилося на цілу складну систему зі своєю структурою та окремими напрямками (ЦДІА України у Львові. Ф. 663. Оп. 2. Спр. 94: 48).

Думки щодо науки, виходу публікацій не полишали Драгоманова навіть тоді, коли він був зовсім не здоровий. Це вказує у спогадах І. Димитрова про останню прочитану лекцію професором М. Драгомановим, що відбулася 8 червня (за словами автора) 1895-го року. Драгоманов розказав про свою долученість до впорядкування Народної Бібліотеки і зазначив, що знаходиться вона у «жахливому стані», саме тому новий період її впорядкування має бути кращим за інші. «Панове, софійська народна бібліотека; єї історія має три періоди: перший-під управу д. Йірічека, коли вона була в цвітушому стані; другий – при комусь инчому (не назвав его), за якого було куплено багато французьких, англійських і німецьких книг, але роскидао як попало; а третій – ще за инчого – те ж (не назвав его) – за котрого вона стала похожа на хаос (тут він говорив сміючись). Вибачайте, що пропускаю свою лекцію за для сего: що робити! і вона школа, та окрім того від доброго впорядкування бібліотеки залежить те, що праці учених будуть удатніші. удатніші. А софійська бібліотека має цінні річі, панове; звиніть!» (ЦДІА у Львові. Ф. 663. Оп. 2. Спр. 97: 7).

Висока працездатність не полишала Драгоманова за свідченнями сучасників не полишала його, навіть у хворобливому стані. Він мав багато ідей щодо публікацій та написання історичних праць. Це підтверджують спостереження Ярослава та Теофіла Окуневських, яка була опублікована в газеті «Діло» у липні 1895 року: «От балакаючи з вами – мовив він – мені здається, що я здоров. Мені видиться, що я цілий світ обгорну своїми думками» (ЦДІА України у Львові. Ф. 663. Оп. 2. Спр. 102: 6; ЦДІА у Львові. Ф. 663. Оп. 2. Спр. 94: 46; Якімова, 2012: 2–4).

Також Драгоманов планував ще більше розгорнути «європеїзацію історії», актуалізувати не тільки історичну науку, але й показати власний внесок у розвиток міждисциплінарного підходу в контексті поєднання фольклору та історії: «Я написав тепер розвідку про казку Едипову. Се так-робота європейська, щоб Англичани, Німці, Французи провідали про такого учителя “невелика та школа” в Софії. Се так-для мене та для Болгар, що покликали мене на катедру. Але від тепер посьвячу всі свої сили українській етнографії»

(ЦДІА України у Львові. Ф. 663. Оп. 2. Спр. 102: 6; ЦДІА у Львові. Ф. 663. Оп. 2. Спр. 94: 46; Якімова, 2012: 2–4).

Опубліковані джерела характеризують та окреслюють специфіку наукового почерку Михайла Драгоманова у його працях. Варто згадати статтю Віссаріонова, в якій досить детально вказано головні риси, які помітно під час читання та аналізу праць: по-перше – це різномайття тематики, що подана та опублікована вченим, по-друге – формування Драгомановим списку використаних джерел та літератури. Драгоманов використовував архівні джерела, сучасну та історіографію минулого, дотримувалася порівняльно-історичного методу, що допоміг сформувавши стиль історичних та політичних праць дослідника. Третьою рисою стає публікація праць історично-гуманітарного спрямування (за спостереженнями Віссаріонова) саме українською мовою. Четвертою рисою стає помічений науково-публіцистичний характер праць: «Насамперед, не можна не зазначити, що у Драгоманова дивовижним робом сполучались дві стихії: з одного боку – щиро ученої людини, а з другої – публіциста» (Г. Болотова, І. Бутич, Н. Грабова, О. Купчинський, 2001: 1–700).

Фаховість і відповідальне ставлення до своїх зобов'язань М. Драгомановим та оплати статей видавцем збірників яскраво показане в опублікованих доктором філологічних наук Олександром Дорошкевичем листів М. Драгоманова до О. Пипіна: «Високоповажний Олександр Миколайович, я Вам дуже вдячний за розміщення статті, яку я навіть не очікував. Щоб закінчити з нею, тут..відповідь щодо грошей. Ви питаєте, куди надсилати і скільки. Надішліть в Гадяч Полтавської губернії (де я буду до 10 серпня). Кількість має бути 180 р., так як за минулорічну мені заплатили 60 р. за лист. Ви пишете про необхідність продовження статті і взагалі про моральний обов'язок розповісти про те, що сталося нещодавно. Хоча ви з делікатності і пом'якшуєте зауваження про борг, але я готовий висловитися про це ще сильніше – і вважаю на своїй совісті в цьому стосунку дві статті: одну про малоросійський рух, а іншу – записки про студентське і взагалі навчально-університетське життя і рухи в Києві у 1858–1863 рр.» (Г. Болотова, І. Бутич, Н. Грабова, О. Купчинський, 2001: 1–700). Даний уривок показує як зацікавленість в науковій роботі, бажання публікувати власні твори та думки, але і важливість оплати за працю та час, який М. Драгоманов виділяв для створення твору або публікації.

Висновки. Багато джерел відтворюють шлях та науково-педагогічний шлях Михайла Драго-

манова, вказують на його здобутки та загальне піднесення в науці, що було здійснено за його ініціативи та досвіду роботи в різних закладах вищої освіти, а також моніторинг освіти та ментальної поведінки у різних куточках світу, де він встиг бути, видавати власні праці та впливати на формування громадянської позиції. Внаслідок його реалізації як науковця некрологи сучасників вказують не тільки про його фаховість як спеціаліста, але і як про професора – новатора, що прагнув не тільки мати «найвидніші слов'яно-болгарські» дослідження як вказано автором статті у газеті «Народна справа», але і сформувати власну громадянську позицію, думку щодо певного явища суспільного життя. Ці думки мали базуватися на аргументах та фактах, а отже – не були пустими. Саме такі цілі ставив Драгоманов у роботі з історичними науками – проводити історичні паралелі з сучасністю серед молоді для розуміння актуальних і нагальних потреб сучасників. Відповідно до цього відгуки про його роботу були не тільки позитивними, але й повно охарактеризували весь

спектр науково-педагогічної діяльності Михайла Драгоманова. Окремим питанням стає його місія, зміст якої полягав у спробах показати людям різних станів проблему політичну, яка виникла, оскільки українські землі перебували у складі Російської імперії. Ігнорування інтересів, знищення національного чинника та авторитарний стиль керування як наслідок породжують спротив. Розуміючи, що в Російській імперії фактично неможливо щось робити, друкувати та висловлювати власну радикальну позицію, Драгоманов зробив вибір на користь Європи. Завдяки його невеликим працям Європа «дизналася» про народ, який живе на її сході, а також має право на існування, власну історію, особливості мови та культурного життя. У своїх творах Драгоманов наголошував, що ситуація з українцями є критичною. Він нагадував аудиторії, для якої писалися праці, що вони є українцями з самосвідомістю. Саме через власну активність, наполегливість, чіткі дії Драгоманов показав усі проблеми українства, як внутрішні, так і зовнішні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Михайло Драгоманов. Документи і матеріали. 1841–1994 / упоряд. Г. Болотова, І. Бутич, Н. Грабова, О. Купчинський [та ін.]. Львів, 2001. 733 с.
2. Романченко І. Болгарський щоденник М.П. Драгоманова. Жовтень. 1965. Вип. № 6. С. 127.
3. Якімова А. Болгарський період життя Михайло Драгоманова: монографія / ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, Київ, 2019. 280 с.
4. Енциклопедія історії України: у 10 т. / за ред.: В. А. Смолія. Київ: Наукова думка, 2003. 688 с.
5. Канцелярія київського, подільського і волинського генерал-губернатора, м. Київ. ЦДІА України у Києві. Ф. 442. Оп. 826. Спр. 112. Арк. 28. Копія. Переклад з російської.
6. Канцелярія київського, подільського і волинського генерал-губернатора, м. Київ. ЦДІА України у Києві. Ф. 442. Оп. 6. Спр. 1153. Арк. 487. Рукопис. Оригінал. Переклад з німецької.
7. Канцелярія київського, подільського і волинського генерал-губернатора, м. Київ. ЦДІА України у Києві. Ф. 442. Оп. 826. Спр. 112. Арк. 28, зв. 28. Копія. Переклад з російської.
8. Канцелярія київського, подільського і волинського генерал-губернатора, м. Київ. ЦДІА України у Києві. ЦДІА України у Львові. Ф. 442. Оп. 826. Спр. 141. Арк. 1–7. Засвідчена копія. Переклад з німецької.
9. Канцелярія київського, подільського і волинського генерал-губернатора, м. Київ. ЦДІА України у Києві. Ф. 442. Оп. 826. Спр. 87. Арк. 3–3 зв. Рукопис. Копія.
10. Київське губернське жандармське управління, м. Київ. ЦДІА України у Києві. Ф. 274. Оп. 1. Спр. 247. Арк. 65, зв. 66. Рукопис. Переклад з російської.
11. Канцелярія Київського окремого цензора, м. Київ. ЦДІА України у Києві. Ф. 294. Оп. 1. Спр. 166. Арк. 4. Рукопис. Переклад з російської.
12. Канцелярія Київського окремого цензора, м. Київ. ЦДІА України у Києві. Ф. 294. Оп. 1. Спр. 157. Арк. 11, зв. Рукопис. Переклад з російської. Оуб.: Катренко А. Викривач царського самодержавства. Архіви України. 1966. № 4. С. 70.
13. Канцелярія київського, подільського і волинського генерал-губернатора, м. Київ. ЦДІА України у Києві. Ф. 442. Оп. 8. Спр. 1. Арк. 689, зв. Рукопис. Переклад з російської.
14. Павлик Михайло (1853–1915), публіцист, письменник, громадсько-політичний діяч, дійсний член НТШ. ЦДІА у Львові. Ф. 663. Оп. 2. Спр. 97. Арк. 7. Оригінал.
15. Павлик Михайло (1853–1915), публіцист, письменник, громадсько-політичний діяч, дійсний член НТШ. ЦДІА України у Львові. Ф. 663. Оп. 2. Спр. 94. Арк. 48. Вирізка з газети. Переклад з польської.
16. Павлик Михайло (1853–1915), публіцист, письменник, громадсько-політичний діяч, дійсний член НТШ. ЦДІА України у Львові. Ф. 663. Оп. 2. Спр. 102. Арк. 6.
17. Павлик Михайло (1853–1915), публіцист, письменник, громадсько-політичний діяч, дійсний член НТШ. ЦДІА у Львові. Ф. 663. Оп. 2. Спр. 94. Арк. 46. Вирізка з газети. Переклад з німецької.
18. Якімова А. М. Творча спадщина М. П. Драгоманова в архівах та бібліотеках Болгарії. Сумська старовина. 2014. № 45. С. 5–12.

REFERENCES

1. H. Bolotova, I. Butych, N. Hrabova, O. Kupchynskiy [ta in.]. (2001) Mykhailo Drahomanov. Dokumenty i materialy. 1841–1994. [Mykhailo Drahomanov. Documents and materials. 1841–1994], 733 s. [In Ukrainian].
2. Romanchenko I. (1965) Bolharskyi shchodennyk M.P. Drahomanova. [Bulgarian diary M.P. Drahomanova. October]. Issue N., p. 127. [In Ukrainian].
3. Iakimova A. (2019) Bolharskyi period zhyttia Mykhailo Drahomanova: monohrafiia. [The Bulgarian period of Mykhailo Drahomanov's life: a monograph]. IMFE im. M. T. Rylskoho NAN Ukrainy. Institute of art studies, folkloristics and ethnology named after M. T. Rylsky of the National Academy of Sciences of Ukraine. 1–280. [In Ukrainian].
4. Smolii V. A. (2003). Entsyklopediia istorii Ukrainy. [Encyclopedia of the history of Ukraine]. Naukova dumka. Scientific thought. 1–688. [In Ukrainian].
5. Central State Historical Archive of Kyiv (1827–1916). Kantseliariia kyivskoho, podilskoho i volynskoho heneral-hubernatora, m. Kyiv. [Office of the Governor-General of Kyiv, Podilsk and Volhynia, Kyiv]. № 442. 1–28. [In Ukrainian].
6. Central State Historical Archive of Kyiv (1827–1916). Kantseliariia kyivskoho, podilskoho i volynskoho heneral-hubernatora, m. Kyiv. [Office of the Governor-General of Kyiv, Podilsk and Volhynia, Kyiv]. № 442. 1–487. [In Ukrainian].
7. Central State Historical Archive of Kyiv (1827–1916). Kantseliariia kyivskoho, podilskoho i volynskoho heneral-hubernatora, m. Kyiv. [Office of the Governor-General of Kyiv, Podilsk and Volhynia, Kyiv]. № 442. 1–28. [In Ukrainian].
8. Central State Historical Archive of Kyiv (1827–1916). Kantseliariia kyivskoho, podilskoho i volynskoho heneral-hubernatora, m. Kyiv. [Office of the Governor-General of Kyiv, Podilsk and Volhynia, Kyiv]. № 442. 1–7. [In Ukrainian].
9. Central State Historical Archive of Kyiv (1827–1916). Kantseliariia kyivskoho, podilskoho i volynskoho heneral-hubernatora, m. Kyiv. [Office of the Governor-General of Kyiv, Podilsk and Volhynia, Kyiv]. № 442. 3–3. [In Ukrainian].
10. Central State Historical Archive of Kyiv (1829–1917). Kyivske huberske zhandarmske upravlinnia, m. Kyiv. [Kyiv provincial gendarmerie administration]. №274. 1–65. [In Ukrainian].
11. Central State Historical Archive of Kyiv (1865–1906). Kantseliariia Kyivskoho okremoho tsenzora, m. Kyiv. [Office of the Kyiv Independent Censor, Kyiv]. №274. 1–4. [In Ukrainian].
12. Katrenko A. (1966) Kantseliariia Kyivskoho okremoho tsenzora, m. Kyiv TsDIA Ukrainy u Kyievi. Fund № 294, Description 1, Case 157. Sheet 11. [Office of the Kyiv Independent Censor, Kyiv Central State Historical Archive of Kyiv (1865–1906).]. Issue № 4. 1–70. [In Ukrainian].
13. Central State Historical Archive of Kyiv (1827–1916). Kantseliariia kyivskoho, podilskoho i volynskoho heneral-hubernatora, m. Kyiv. [Office of the Governor-General of Kyiv, Podilsk and Volhynia, Kyiv]. № 442. 1–689. [In Ukrainian].
14. Pavlyk Mykhailo (1843–1940), publitsyst, pysmennyk, hromadsko-politychnyi diiach, diisnyi chlen NTSh. TsDIA u Lvovi. Fund № 663, Description 2, Case 97. Sheet 7. [Publicist, writer, social and political activist, active member of the National Academy of Sciences. Central State Historical Archive of Lviv]. 1–7. [In Ukrainian].
15. Pavlyk Mykhailo (1843–1940), publitsyst, pysmennyk, hromadsko-politychnyi diiach, diisnyi chlen NTSh. TsDIA u Lvovi. Fund № 663, Description 2, Case 94. Sheet 48. [Publicist, writer, social and political activist, active member of the National Academy of Sciences. Central State Historical Archive of Lviv]. 1–48. [In Polish].
16. Pavlyk Mykhailo (1843–1940), publitsyst, pysmennyk, hromadsko-politychnyi diiach, diisnyi chlen NTSh. TsDIA u Lvovi. Fund № 663, Description 2, Case 102. Sheet 6. [Publicist, writer, social and political activist, active member of the National Academy of Sciences. Central State Historical Archive of Lviv]. 1–6. [In Ukrainian].
17. Pavlyk Mykhailo (1843–1940), publitsyst, pysmennyk, hromadsko-politychnyi diiach, diisnyi chlen NTSh. TsDIA u Lvovi. Fund № 663, Description 2, Case 94. Sheet 46. [Publicist, writer, social and political activist, active member of the National Academy of Sciences. Central State Historical Archive of Lviv]. 1–46. [In German].
18. Якімова А. М. Tvorchа spadshchyna M. P. Drahomanova v arkhivakh ta bibliotekakh Bolharii. [Creative heritage of M. P. Drahomanov in the archives and libraries of Bulgaria.]. Сумська старовина. Sumy antiquity. № 45. 5–12.

УДК 930.2:070(438)»2022»:355.01(470:477)»20»
 DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-1-7>

Микола ГАЛІВ,

orcid.org/0000-0001-7068-3124

доктор педагогічних наук, професор,
 професор кафедри історії України та правознавства
 Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
 (Дрогобич, Львівська область, Україна) *halivm@yahoo.com*

Михайл ГРАНД,

orcid.org/0000-0002-3587-2162

аспірант кафедри історії України та правознавства
 Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
 (Дрогобич, Львівська область, Україна) *tykhailgrand@gmail.com*

Роман БОЙЧИН,

orcid.org/0009-0003-2791-5665

аспірант кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін
 Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
 (Дрогобич, Львівська область, Україна) *bojcinr@gmail.com*

ПОЧАТОК ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ У ВИСВІТЛЕННІ ПОЛЬСЬКОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПОРТАЛУ «NOWA EUROPA WSCHODNIA» (ЛЮТИЙ – БЕРЕЗЕНЬ 2022 Р.)

Мета статті – проаналізувати висвітлення польським інформаційним порталом «Nowa Europa Wschodnia» початку повномасштабної російсько-української війни (лютий – березень 2022 р.), виокремити проблематику публікацій та найважливіші висновки польських експертів і журналістів. Методологія дослідження спирається на принципи історизму, системності, об'єктивності, а також на метод логіко-семантичного аналізу публіцистичних текстів. Наукова новизна статті полягає у тому, що вперше аналізуються матеріали польського інформаційного порталу «Nowa Europa Wschodnia» щодо початку повномасштабної російсько-української війни.

Встановлено, що початок повномасштабної російсько-української війни зайняв значне місце в інформаційних матеріалах порталу «Nowa Europa Wschodnia». За жанровими характеристиками, стилістикою текстів і формою подання інформації матеріали порталу можна поділити на аналітичні статті, інтерв'ю (з литовським політиком Л. Лінкавічюсом та українською письменницею О. Забужко), описово-подієві емоційні розповіді, авторські соціокультурні рефлексії. Серед аналітичних статей слід виокремити публікації А. Бриць, А. Бальцера, М. Доманської, Я. Коцішевського. Польські автори присвячували значну увагу причинам російської агресії проти України, суспільно-політичній ситуації в Росії, впливу і ролі російської влади та суспільства на початок війни, російській ментальності, людиноненавистницькій путінській ідеології та пропаганді, позиції Заходу у цьому цивілізаційному протистоянні. Важливо, що, окрім пошуку відповідей у подіях сучасної історії російсько-українських стосунків (з 1991 р.), польські експерти брали до уваги й більш глибокі пласти історичного минулого (починаючи від Київської Русі) та намагалися з'ясувати значення історичних міфів для розв'язання повномасштабної війни з боку Росії. Деякі аналітичні міркування польських авторів порталу «Nowa Europa Wschodnia» ґрунтувалися на оприлюднених результатах соціологічних досліджень, політологічному аналізі з використанням цивілізаційного, гуманістичного та соціокультурного підходів. Важливо, що, попри деякі помилкові трактування російсько-українських взаємин, уже на початковому етапі війни польські аналітики закликали Захід до максимальної підтримки України, вбачаючи в Росії загрозу не лише для української нації та її культури, але й для основоположних європейських цінностей.

***Ключові слова:** інформаційний портал «Nowa Europa Wschodnia», російсько-українська війна, політологічний аналіз, Україна, Росія, Євросоюз.*

Mykola HALIV,

orcid.org/0000-0001-7068-3124

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
 Professor at the Department of Ukraine's History and Law
 Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
 (Drohobych, Lviv region, Ukraine) *halivm@yahoo.com*

Mykhail GRAND,

orcid.org/0000-0002-3587-2162

*Graduate Student at the Department of History of Ukraine and Law
Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) mykhailgrand@gmail.com*

Roman BOYCHYN,

orcid.org/0009-0003-2791-5665

*Graduate Student at the Department of World History and Special Historical Disciplines
Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) bojcinr@gmail.com*

THE BEGINNING OF A FULL-SCALE WAR OF RUSSIA AGAINST UKRAINE ACCORDING TO THE POLISH INFORMATION PORTAL “NOWA EUROPA WSCHODNIA” (FEBRUARY – MARCH 2022)

The purpose of the article is to analyze the coverage by the Polish information portal “Nowa Europa Wschodnia” of the beginning of the full-scale Russian-Ukrainian war (February – March 2022), to highlight the issues of the publications and the most important conclusions of Polish experts and journalists. The research methodology is based on the principles of historicism, systematicity, objectivity, as well as the method of logical-semantic analysis of journalistic texts. The scientific novelty of the article lies in the fact that for the first time the materials of the Polish information portal “Nowa Europa Wschodnia” regarding the beginning of the full-scale Russian-Ukrainian war are analyzed.

It was established that the beginning of the full-scale Russian-Ukrainian war occupied a significant place in the information materials of the Nowa Europa Wschodnia portal. According to the genre characteristics, text style and form of information presentation, the materials of the portal can be divided into analytical articles, interviews (with the Lithuanian politician L. Linkavičius and the Ukrainian writer O. Zabuzhko), descriptive-event emotional stories, author’s socio-cultural reflections. Among the analytical articles, publications by A. Bryts, A. Baltser, M. Domanska, and Ya. Kotsishevsky should be singled out. Polish authors devoted considerable attention to the causes of Russian aggression against Ukraine, the socio-political situation in Russia, the influence and role of the Russian government and society at the beginning of the war, the Russian mentality, Putin’s misanthropic ideology and propaganda, and the position of the West in this civilizational confrontation. It is important that, in addition to searching for answers in the events of the modern history of Russian-Ukrainian relations (since 1991), Polish experts also took into account deeper layers of the historical past (starting with Kievan Rus) and tried to find out the meaning of historical myths for unleashing a full-scale war on the part of Russia. Some analytical considerations of the Polish authors of the “Nowa Europa Wschodnia” portal were based on the published results of sociological research, political analysis using civilizational, humanistic and sociocultural approaches. It is important that, despite some erroneous interpretations of Russian-Ukrainian relations, already at the initial stage of the war, Polish analysts called on the West to provide maximum support to Ukraine, seeing in Russia a threat not only to the Ukrainian nation and its culture, but also to fundamental European values.

Key words: *information portal “Nowa Europa Wschodnia”, Russian-Ukrainian war; political analysis, Ukraine, Russia, European Union.*

Постановка проблеми. Інформаційний портал «Nowa Europa Wschodnia» утворений завдяки фундації Колегіуму Східної Європи ім. Яна Новака-Єзьоранського у 2020 р. Головним редактором цього інформаційного ресурсу, який став дуже популярним у Польщі серед інтелектуалів, політиків та експертів, є Ярослав Коцішевський. На початку повномасштабної російсько-української війни левова частка матеріалів порталу була присвячена саме російській агресії проти України. Аналіз цих публікацій дасть змогу виявити ставлення польського інтелектуального середовища, зосередженого навколо Колегіуму Східної Європи ім. Яна Новака-Єзьоранського, до проблеми війни у сусідній країні, а відтак упривняти спроби осмислення нової геополітичної реальності у світі загалом і Центрально-Східній Європі зокрема.

Аналіз останніх досліджень. Висвітлення російсько-української війни у польській газеті «WYBORCZA.PL» проаналізувала Оксана Медвідь (Медвідь, 2022). Оприлюднені у періодичних виданнях думки польського експертного середовища щодо агресії Росії проти України з’ясовували й осмислювали Лілія Скорич, Дмитро Харук (Скорич, Харук, 2022; Харук, 2016), Віталій Тельвак та Василь Ільницький (Telvak & Pnytskyi, 2023), частково Руслан Демчишак (Демчишак, 2022), Ольга Близняк (Близняк, 2023), Василь Ільницький, Володимир Старка та Микола Галів (Ільницький, Старка, Галів, 2022; Галів, Ільницький, 2023). Деякі аспекти досліджуваного питання були оприлюднені в публіцистичному форматі (Сценарії, 2023), а також представлені у вигляді наукових тез (Бойчин, Терещенко, 2023).

Мета статті – проаналізувати висвітлення польським інформаційним порталом «Nowa Europa Wschodnia» початку повномасштабної російсько-української війни (лютий – березень 2022 р.), виокремити проблематику публікацій та найважливіші висновки польських експертів і журналістів.

Виклад основного матеріалу. Сучасна російсько-українська війна займає значне місце в аналітичних матеріалах порталу «Nowa Europa Wschodnia». У перший день повномасштабного вторгнення російських військ в Україну, з'явилася публікація журналістки Агнешки Бриц, яка переказала промову В. Путіна про мету нападу («денацифікація» і «демлітаризація») й особливо підкреслила слова російського президента про те, що «Росія готова на все» (Вгус, 2022). Журналістка наголосила, що Росія тривалий час готувалася до вторгнення. У квітні 2021 р. вона перевірила реакцію Заходу, а в грудні висунула вимоги до США і НАТО. Росія сподівалася, що Захід залишиться пасивним, тому що він «розбещений» вигідними контрактами («Північний потік-2», дешевий газ для Угорщини), грошима олігархів (Велика Британія) або традиційно прихильний до «великої російської культури» (Франція), а також ослаблений дезінформацією російської пропаганди, яка увесь час стверджувала, що «західна цивілізація знаходиться на межі краху» (Вгус, 2022). Надалі Агнешка Бриц представила заклик України до західних країн увести масштабні санкції проти Росії, зокрема відключити державу-нападника від SWIFT.

Через два дні (26 лютого 2022 р.) на порталі з'явилося інтерв'ю литовського політика Лінаса Лінкавічюса, питання якому ставив грузинський журналіст Ваха Тавберідзе. У ньому колишній міністр закордонних справ Литви наголосив, що Захід упустив момент, коли міг зупинити В. Путіна, однак це потрібно зробити зараз. Інакше російський лідер, поводячись як гангстер, не зупиниться на Україні (Tavberidze, 2022). Відзначимо, що Л. Лінкавічюс був дуже категоричним й наголосив на тому, що не можна використовувати дипломатію з лідерами в Кремлі, тому що вони діють за «бандитськими правилами». Він також передбачав, що після України Росія захопить Молдавію, Грузію, Вірменію, Казахстан (Tavberidze, 2022). Водночас Л. Лінкавічюс пропонував посилити санкції проти Росії, зокрема, вів мову про відключення від міжнародної системи транзакцій SWIFT. «Загалом, ми продовжимо прораховувати та балансувати санкції в той час, коли Київ під обстрілом і гинуть люди. Може

виявитися, що для України санкції проти Росії запізнилися – але це не означає, що їх не варто вводити. Санкції мають бути швидкими та жорсткими. Росію відрізають від цивілізації, що відбувається за її власним бажанням» (Tavberidze, 2022) – зазначив політик.

Польський журналіст Адам Бальцер узяв інтерв'ю в Оксани Забужко, яке було опубліковане на порталі «Nowa Europa Wschodnia» 27 лютого 2022 р. Українська письменниця надзвичайно емоційно окреслила плани Росії щодо України, образно й алегорично охарактеризувавши країну-агресора: «Росія – країна, якою керують діти Дзержинського, люди з Федеральної служби безпеки (ФСБ) – злочинної організації, яка раніше називалася КДБ, НКВД і ЧК. Диявол має багато імен, але він є дияволом, відповідальним за геноцид і масові злочини» (Balcer, 2022a). О. Забужко навела яскраві історичні аналогії. Наголосивши, на потребі ретельно вивчати історію ХХ ст., вона навела приклади того як А. Гітлер розпочинав війни в 1930-х рр. (Рейнська область, аншлюс, Судети, Мюнхен, ліквідація Чехословаччини, Клайпеда і, нарешті, Друга світова війна). Відтак письменниця різко розкритикувала тих західних журналістів, політиків і експертів, які ведуть розмови про те, щоб Україна відмовилася від вступу до НАТО (Balcer, 2022a).

Через тиждень після повномасштабного вторгнення на порталі «Nowa Europa Wschodnia» з'явилася стаття редактора порталу Ярослава Коцішевського. Він наголосив на тому, що вже перші дні російської агресії проти України показали, що Москва не є нестримною силою, яка, використовуючи елементи традиційної та інформаційної війни, легко перемаже та принизить набагато слабшу жертву. Журналіст коротко окреслив результати боїв за Київ, навколо Харкова і Сум. Він також окреслив враження європейських журналістських спільнот від опору українців. Я. Коцішевський наголосив, що боротьба триває, але безсумнівно, Росія після закінчення війни не матиме таких позицій, як до її початку. Це результат не лише об'єднання Заходу, а насамперед морального духу та непоступливості самих українців, які довели, що Москві можна ефективно протистояти як на полі бою, так і в інтернеті (Kociszewski, 2022).

Варшавська аналітикиня др. Марія Доманська охарактеризувала політичні тенденції Росії, наголосивши, що остання переходить до режиму військової диктатури. Вона висловила думку, що саме під час війни з Україною в Росії відбудеться остаточна розправа з громадянським суспільством

та «інакодумними елементами» (Domańska, 2022). Дослідниця намагалася простежити ставлення російського суспільства до війни на початковому етапі. Вона помітила наявність протесту проти війни, відзначивши, що росіяни набагато охочіше використовують менш «показні» форми протесту, ніж вуличні акції, наприклад, онлайн-петиції. Станом на 27 лютого під онлайн-антивоєнною петицією демократичної партії «Яблоко» підписалися майже 75 тисяч осіб. Петиція з вимогою негайного припинення вогню російської армії та її виведення з території України (опублікована правозахисниками на сайті Change.org) до 27 лютого збрала майже мільйон підписів, хоча невідомо, скільки з них росіян. Крім того, у соціальних мережах проти війни висловлюються знаменитості, представники світу культури, спорту, науки, експертних і журналістських кіл, лікарі. Серед них такі відомі імена, як письменники Дмитро Глуховський і Борис Акунін. Дмитро Муратов, головний редактор «Новой газеты» і минулорічний лауреат Нобелівської премії миру, зробив дуже критичну заяву на адресу Кремля. Антивоєнні заклики публікували також незалежні редакції, зокрема, телеканал «Дождь». Майже 2000 російських діячів мистецтва та культури закликали у відкритому листі негайно припинити війну. З подібним зверненням до Путіна звернулися понад 530 російських неурядових організацій і 10 тисяч студентів і викладачів. Понад 250 муніципальних рад також направили звернення до громадян Російської Федерації (Domańska, 2022).

З іншого боку, М. Доманська вказала на значну підтримку російським суспільством т.зв. «спеціальної військової операції». Вона зауважила, з одного боку, певну пасивність росіян у ставленні до зовнішньої проблематики (однак, такий висновок було зроблено на основі соціологічних опитувань до початку повномасштабної війни), з іншого, – підкреслила всеосяжність російської пропаганди і посилення тиску держави на суспільство (Domańska, 2022). Загалом польська аналітикиня більше уваги присвятила проявам негативного і осудливого ставлення представників російської ліберальної інтелігенції до війни, тим більше, що ці факти доволі легко можна було виявити з інформаційних повідомлень різних інтернет-ресурсів та соціальних мереж. Однак вона не змогла репрезентативно представити проєктні настрої значної частини російського суспільства. На нашу думку, аналітичні міркування М. Доманської щодо ставлення російського суспільства до війни будувалися на формальній логіці, й не спиралися на серйозні соціологічні дослідження.

Зрештою, це визнавала й сама авторка, яка зауважила, що такі студії навряд чи вдасться провести у Росії в умовах війни з Україною.

Через тиждень (7 березня 2022 р.) А. Бальцер у розлогій історико-політологічній публікації намагався розкрити «історичний міф» як один з фундаментів російсько-української війни. Він розкрив історичні візії Путіна щодо Києва, Київської Русі, а відтак послідовно заперечив їх, висвітливши ключові віхи історії України від X до XVIII ст. Публіцист розкрив справжнє значення понять «Руська земля», «Малоросія» (Мала Русь), аналізував історіософське значення терміну «Київ – другий Єрусалим». На його думку, і хронологічно, і географічно «Україна має однозначно сильніші права на Київську Русь, ніж Москва». Велику увагу він присвятив київській церкві і відзначив те, якого удару завдав по імперським амбіціям Росії факт отримання Православною церквою України томосу у 2019 р. Важливо, що у своїх історичних екскурсах А. Бальцер опирався на англомовну працю українсько-американського історика Сергія Плохія «The Origins of the Slavic Nations: Premodern Identities in Russia, Ukraine and Belarus» (Balcer, 2022b).

Польський письменник Міхал Кацевіч, який у свій час написав біографію Путіна, 8 березня 2022 р. наголошував на прагненні росіян знищити українську культуру. «Росіяни чинять нищівні напади на цивільні та промислові об'єкти та пам'ятки культури. Вони здаються все більш відчайдушними і, можливо, це їхня продумана стратегія цивілізаційної деградації України» (Kasiewicz, 2022), – зауважував автор. На його думку, Росія чинить з Україною так сам як у свій час із Чечнею: спочатку спустошує, руйнує, знищує не лише військові сили, але й цивільне населення, а відтак встановлює контроль і підкорює країну. З економічного погляду такі дії безглузді. Окупація повністю зруйнованої країни не виглядає раціональним планом. Логіка підказує, що окупанти повинні уникати руйнування в країні, яку вони мають намір у тій чи іншій формі захопити. Однак саме такої логіки в діях Росії мало. Натомість, як припустив М. Кацевіч, у Путіна є такий план: здійснити повну цивілізаційну деградацію України, знищити українську промисловість та енергетику, звести України до ролі експлуатованої території і встановити контроль над українськими сільськогосподарськими землями з метою, наприклад, продажу їх інвесторам із країн Перської затоки, Китаю та російським олігархам (Kasiewicz, 2022).

Водночас М. Кацевіч дещо емоційно запевняв, що української економіки «вже немає», наводив приклади зруйнованих аеродромів (Гостомель, Житомир, Рівне), заводів («Азовсталь» та металургійний комбінат ім. Ілліча в Маріуполі), знищення літака Ан-225 «Мрія», флагмана українського флоту фрегата «Гетьман Сагайдачний», зупинку роботи найбільших промислових і гірничодобувних підприємств тощо. Водночас, ведучи мову про «війну з культурою», репортер згадує обстріл росіянами комплексу пам'яті Голокосту в Бабиному Яру й міста Умань, яке є місцем паломництва для тисяч ізраїльтян. На думку М. Кацевіча, поряд з нападами на житлові будинки, школи та лікарні це найбільш злочинні дії російських агресорів (Kasewicz, 2022).

Наголосимо, що репортер М. Кацевіч був одним із небагатьох публіцистів, який у перші дні війни замислився над майбутньою післявоєнною відбудовою України. Він висловив розуміння того, що для «одужання» Україні доведеться отримати масштабну допомогу, яка обчислюється десятками, якщо не сотнями мільярдів доларів. Оцінити збитки сьогодні важко, тому що їх повної картини немає. Водночас він зауважив, що зараз це не найголовніше. Натомість найголовніше – зупинити агресію та трагічну кількість загиблих і руйнувань, які щогодини зростають (Kasewicz, 2022).

Імперські амбіції росіян узявся викривати й письменник та науковець др. Куба Бенедичак, який зізнався у своїй попередній русофільії і відтепер заявив про докорінну зміну поглядів: «З датою 24 лютого я розвернувся на 180 градусів. Я вважаю, що Володимира Путіна і Росію необхідно перемогти всіма можливими засобами в інтересах України, Європи і самої Росії» (Benedyczak, 2022). Однак таке самовикриття автор доповнив низкою важливих аналітичних тез. По-перше, він наголосив на органічному зв'язку В. Путіна з російським суспільством. Диктатор «не впав на росіян як *deus ex machina*», а є продуктом цієї нації та суспільства. Певною мірою він уособлює російське суспільство і є проекцією його прагнень, страхів і характеру. «Адже росіянам подобаються його погони і сила. Їм подобається його цинічне, грубе почуття гумору та його вуличні зауваження в ситуаціях, коли це заборонено політичним етикетом. Їм подобається його бравада і схильність до ризику в міжнародних відносинах» (Benedyczak, 2022). Таким чином, К. Бенедичак відкинув спроби візії диктатора Путіна як одноосібно відповідальної особи у розв'язанні війни з Україною, переклавши значну частину вини

саме на російське суспільство. Визнавши, що сучасні експерти наразі не мають достовірних даних про ставлення російського суспільства до війни. Звісно, дослідникам на той час було відоме опитування громадської думки, проведене державним соціологічним центром WCIOM, яке стверджує, що «російську військову операцію» підтримують понад 70% громадян Російської Федерації. Крім того, незалежний дослідницький проект «Чи хочуть росіяни війни?» повідомив – на основі телефонних розмов з респондентами та досліджень соціальних мереж – що 59% дорослих росіян підтримують агресію своєї країни проти України (Benedyczak, 2022).

По-друге, колишній русофіл К. Бенедичак наголосив на тому, що санкції з боку демократичних країн світу повинні вдарити по кожному росіянину. На його думку це забере в росіян «імперський кокаїн, який вони нюхають раз на кілька років». Водночас це зруйнує комфортну зону байдужості росіян, яка завжди дозволяла їм уникати відповідальності і перекладати вину на державну владу (Benedyczak, 2022). Наголосимо, що такі твердження автора видаються сумнівними, оскільки імперське мислення і пов'язаний з ним шовінізм росіян навряд чи вдасться подолати за рахунок масштабних санкцій і навіть повної військової перемоги над Україною над Росією. Для цього потрібні десятиліття трансформацій у політичній (демократизація) і соціокультурній, насамперед освітній і інформаційно-медійній сферах, що потребує велетенських політичних і фінансових зусиль світової спільноти.

Крім того, нам видається помилковою думка К. Бенедичака, яка відкидав думку про те, що «росіянам мізки перекручені пропагандою». Він стверджував, що «прості росіяни» несприйнятливий до пропаганди, а тому не вірять у «путінізми», «дугінізми», «євразійства» та «консерватизми» (Benedyczak, 2022). Безумовно, пересічний росіянин може не замислюватися над глибокими ідеологічними постулатами комунізму, путінізму чи лібералізму, навіть складати анекдоти про Леніна, Сталіна чи Путіна з Шойгу, однак він завжди буде сприйнятливий до тих пропагандистських кліше, які відповідають його химерному світогляду, еkleктичному світогляду, що складається з імперсько-шовіністичних візій і закоріненого у свідомості «права сили». На нашу думку, саме путінська пропаганда є одним з ключових механізмів мобілізації російського суспільства для розгортання війни в Україні. Зрештою, це неодноразово підкреслювали науковці (Ільницький, Старка, Галів, 2022).

З іншого боку, К. Бенедичак вдався до короткострокових футуристичних припущень щодо майбутнього Росії. Для цього він навів короткий роман Володимира Сорокіна «День опричника», дія якого розгортається у 2027 році. Росія від західних країн відділена великою стіною. Тут править тиран за зразком Івана Грозного, який має власну опричнину. Очолює його Андрей Данілович Комяга. Монарх наказав дотримуватися вірності релігії та традиціям, спалювати паспорти та висилати іноземних дипломатів. Росіяни можуть виживати тільки завдяки експорту нафти і газу і завдяки Китаю – єдиному постачальнику товарів першої необхідності, від їжі до літаків (Benedyczak, 2022). Ми не маємо наміру аналізувати соціально-літературні аналогії, однак підкреслимо схожість передбачень К. Бенедичака з думками М. Доманської, яка наголосила, що у процесі війни Росія остаточно перетвориться на тоталітарну, закриту державу. Цікаво, що для польських експертів і міжнародних оглядачів уже на початку повномасштабної російсько-української війни був очевидним варіант дрейфу Росії у бік Китаю, але ніхто з них не міг передбачити узалежнення Путіна від допомоги з боку КНР.

17 березня 2022 р. Агнешка Бриц та Ярослав Коцішевський у спільній статті попереджали польську і європейську громадськість про загрозу російської перемоги над Україною. На їхню думку, сценарій урізаної, бідної та нестабільної України, залишеної на милість Кремля та фактично покинутої Заходом, означав би перемогу Путіна та реалізацію його наддержавних амбіцій, незважаючи на понесені втрати. Автори підкресливали, що війна ще триває і недооцінювати ворога не можна, тим паче, що параметри перемоги, визначені в Кремлі, можуть суттєво відрізнятись від тих, які використовують у Вашингтоні, Брюсселі чи Варшаві (Bryc & Kociszewski, 2022).

Безумовно, ця стаття польських експертів була спрямована на формування тверезої оцінки подій в Україні і воєнно-політичних намірів Росії. Автори статті зауважили, що з погляду Заходу, війна, яка призвела до загибелі або каліцтва тисяч людей, втрати військової техніки та повільного прогресу на місцях із місцевим опором, жертвами серед цивільного населення та економічно спустошливими санкціями, спровокувала б внутрішній бунт, який би поклав кінець намірам путінського режиму продовжувати агресію. Однак у «війни Путіна» – інші правила. По-перше, В. Путін керується логікою полковника КДБ/ФСБ, згідно з якою завжди потрібно захищати свою спину. Тому Путін заздалегідь придушив потенційний зако-

лот у своєму найближчому оточенні, та серед фінансово-бізнесової еліти. Лояльним гарантується збереження майна, а бунтівникам – колонія або порція «Новічка». Серед його довірених осіб є лише кілька людей: міністр оборони Сергій Шойгу, керівників спецслужб Сергій Наришкін, голову ФСБ Олександр Бортніков, колишній керівник ФСБ, а зараз секретар Ради безпеки Російської Федерації Николай Патрушев.

По-друге, це війна усього життя В. Путіна, його *idée fixe*, яка полягає у тому, щоб возз'єднати російські землі та повернути назад «найбільшу катастрофу ХХ століття», якою став розпад СРСР. Місія вважається історично-доленосною, а тому з втратами не рахуються. На думку, А. Бриц та Я. Коцішевського, у Кремлі вважають, що Росія «занадто велика, щоб розвалитися», а попит на дешеві російські енергоносії завжди буде на Заході, тож там рано чи пізно знайдуться прихильники «миру за всяку ціну». По-третє, на думку В. Путіна і його соратників, якщо Україна не хоче бути частиною «російської цивілізації», її взагалі не буде. Польські експерти слушно назвали В. Путіна не лише ревізіоністом, який змінює державні кордони, але й реваншистом. Українці щонайменше двічі відхиляли «пропозицію з Москви», спочатку через Помаранчеву революцію, а через десятиліття на Майдані на зламі 2013/2014 рр. Саме цим А. Бриц та Я. Коцішевський пояснюють запекле руйнування Української держави не лише замахом на її інфраструктуру, а й на її дух (культуру, освіту, церкву) (Bryc & Kociszewski, 2022).

Як і К. Бенедичак, згадані польські автори звернули увагу на масову підтримку дій В. Путіна російським суспільством. Звісно, вони усе пояснили тотальною пропагандою та продукованою нею імперською ностальгією і комплексом до Заходу. Вони також вказали на ліквідацію незалежних ЗМІ в Росії, запровадження воєнної цензури (4 березня 2022 р.), яка паралізувала іноземні редакції, що працювали в цій країні. Відтак А. Бриц та Я. Коцішевський наводять дані прокремлівського опитувальника FOM, згідно з якими – 68% громадян Росії підтримують «спекооперацію», а згідно з незалежним дослідженням, яке цитує The Washington Post 8 березня 2022 р., цей відсоток становить 58%. При цьому польські експерти висловили певну недовіру до опитування громадської думки в Росії, назвавши їх «подвійно недостовірними», бо, по-перше, ними найчастіше керують центри, пов'язані з Кремлем, а по-друге, опитування під час війни ніколи не дають правдивої картини (Bryc & Kociszewski, 2022). Склада-

ється враження, що польські експерти на початку повномасштабної війни мали надію на значно менший відсоток прихильників воєнної політики В. Путіна серед росіян. Вони навіть висловлювали сподівання, що росіяни, «доходи яких падають з кожним днем», можуть обернути своє розчарування проти уряду. Насправді уже тоді такі міркування видавалися дещо нереалістичними.

Ще одне важливе спостереження А. Бриц та Я. Коцішевського полягало у порівнянні воєнних дій російських військ у Сирії та Україні. Для них очевидним стало те, що росіяни в Україні використовують тактику, навчену під час інтервенції в Сирію, яка почалася в 2015 році, яка врятувала режим президента аль-Асада та спустошила багато міст. На думку польських експертів, росіяни намагаються повторити цей сценарій у Маріуполі, Харкові чи Сумах, з тією різницею, що українська армія має набагато більше боєздатності, ніж сирійські ополченці, і найважчу та криваву роботу мають виконувати російські солдати, а не новобранці сирійської армії або члени ліванської Хезболли (Brys & Kociszewski, 2022). Крім того, А. Бриц та Я. Коцішевський все ж припустили утворення проросійської квазідержави на окупованих територіях України й наголосили на можливості російської перемоги, якщо Захід не надасть необхідної допомоги українцям.

Низку публікацій про російсько-українську війну оприлюднила на порталі «Nowa Europa Wschodnia» українська публіцистка і політологиня Зоряна Вареня. В одній з них під красномовною назвою «Найбільша помилка Путіна» вона розповіла свою особисту історію про перші три дні війни і виїзд за кордон. Водночас вдалася до соціокультурний міркувань. На думку З. Варені, «найбільша помилка Путіна» полягає у тому, що він не врахував появу нового покоління українців, свідомих громадян, воїнів, які навчилися за вісім років війни після окупації Криму і війни на Донбасі боронити нашу землю. Визначальною рисою цього покоління, на думку української публіцистки, є гідність і прагнення свободи, а також «національна впертість». Водночас вона спробувала дати деяку характеристику російсько-українській війні, назвавши її війною «демократії і диктатури», «прогресу і ностальгії за СРСР»,

«майбутнього і минулого» (Varenia, 2022). Інші статті З. Варені були присвячені становищу оточеного Маріуполя і наслідкам російських бомбардувань Миколаєва. Відзначимо, що через місяць після початку повномасштабної війни все більшу увагу журналістів і дописувачів порталу «Nowa Europa Wschodnia» почала привертати доля обложеного Маріуполя.

Висновки. Отже, початок повномасштабної російсько-української війни зайняв значне місце в інформаційних матеріалах порталу «Nowa Europa Wschodnia». За жанровими характеристиками, стилістикою текстів і формою подання інформації матеріали порталу можна поділити на аналітичні статті, інтерв'ю (з литовським політиком Л. Лінкавічюсом та українською письменницею О. Забужко), описово-подієві емоційні розповіді, авторські соціокультурні рефлексії. Серед аналітичних статей слід виокремити публікації А. Бриц, А. Бальцера, М. Доманської, Я. Коцішевського. Польські автори присвячували значну увагу причинам російської агресії проти України, суспільно-політичній ситуації в Росії, впливу і ролі російської влади та суспільства на початок війни, російській ментальності, людиноненависницькій путінській ідеології та пропаганді, позиції Заходу у цьому цивілізаційному протистоянні. Важливо, що, окрім пошуку відповідей у подіях сучасної історії російсько-українських стосунків (з 1991 р.), польські експерти брали до уваги й більш глибокі пласти історичного минулого (починаючи від Київської Русі) та намагалися з'ясувати значення «історичних міфів» для розв'язання повномасштабної війни з боку Росії. Деякі аналітичні міркування польських авторів порталу «Nowa Europa Wschodnia» ґрунтувалися на оприлюднених результатах соціологічних досліджень, політологічному аналізі з використанням цивілізаційного, гуманістичного та соціокультурного підходів. Важливо, що, попри деякі помилкові трактування російсько-українських взаємин, уже на початковому етапі війни польські аналітики закликали Захід до максимальної підтримки України, вбачаючи в Росії загрозу не лише для української нації та її культури, але й для основоположних європейських цінностей: свободи, демократії, прав людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Близняк О. Позиції країн Вишеградської групи в політиці ЄС щодо України в умовах російсько-української війни. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2020. № 42. С. 27–35.
2. Бойчин Р., Терещенко Р. Початок повномасштабної війни Росії проти України у висвітленні польського порталу «Nowa Europa Wschodnia». *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Том XV: Наукові пошуки в контексті викликів і конфліктів* / Ред.: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Льницький. Конін – Ужгород – Перемишль – Херсон: Посвіт, 2023. С. 11–13.

3. Галів М., Ільницький В. Характер сучасної російсько-української війни (2014–2023): вітчизняний історіографічний дискурс. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Серія Історія. 2023. Вип. 13/55. С. 47–73.
4. Демчишак Р. Російсько-українська війна як фактор геополітичного позиціонування регіону ЦСЄ та ПСЄ. *Вісник Львівського університету*. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Вип. 43. С. 247–254.
5. Ільницький В., Старка В., Галів М. Російська пропаганда як елемент підготовки до збройної агресії проти України. *Український історичний журнал*. 2022. № 5. С. 43–55.
6. Медвідь О. В. польська преса про початок українсько-російської війни: за матеріалами газети «WYBORCZA.PL» (квітень – серпень 2014). *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph*. Riga, Latvia: “Baltija Publishing”, 2022. С. 599–03.
7. Скорич Л. В. Харук Д. А. Висвітлення повномасштабної російської агресії проти України у військовій періодиці Польщі. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: Історичні науки. 2022. Том 33 (72) № 4. С. 272–277.
8. Сценарії розвитку російсько-української війни: погляд із Польщі. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/stsenariyi-rozvytku-rosiysko-ukrayinskoji-viyny-pohlyad-iz-polski>
9. Харук А.І. Висвітлення участі Повітряних Сил України в АТО на сторінках польської фахової періодици. *Виклики політики безпеки: історія і сучасність: зб. тез доповідей Міжнар. наук. конф. 16–18 червня 2016 р.* Львів, 2016. С. 145–146.
10. Balcer A. Działania Putina nie wzięły się znikąd. Czas odrobić lekcje. URL: https://new.org.pl/2166,balcer_wywiad_z_zabuzko_o_putinie.html
11. Balcer A. Kijów i Putin, historia pewnej nienawiści. URL: https://new.org.pl/2178,balcer_rosja_ukraina_wojna_kijow.html
12. Benedyczak K. «W najgorszych koszmarach nie przyśniła mi się inwazja na Ukrainę». Spowiedź rusofila. URL: https://new.org.pl/2192,benedyczak_spowiedz_rusofila.html
13. Bryc A. Rosja napadła na Ukrainę i jest gotowa na wszystko. URL: https://new.org.pl/2162,bryc_rosja_ukraina_wojna.html
14. Bryc A., Kociszewski J. Putin wciąż może wygrać. Rosja gra inaczej niż Zachód. URL: https://new.org.pl/2194,putin_jeszcze_nie_przegral.html
15. Domańska M. Wojenna dyktatura w Rosji. Kreml kontra społeczeństwo. URL: https://new.org.pl/2172,domanska_rosjanie_wojna_ukraina.html
16. Kaciewicz M. Rosyjska armia chce zamienić Ukrainę w zgliszcza. URL: https://new.org.pl/2181,kaciewicz_ukraina_wojna.html
17. Kociszewski J. Mizeria agresora. Pierwsze dni rosyjskiej agresji na Ukrainę nie po myśli Kremla. URL: https://new.org.pl/2167,kociszewski_rosja_ukraina_wojna.html
18. Tavberidze V. Putina trzeba zatrzymać. Inaczej pójdzie dalej. URL: https://new.org.pl/2163,linkevicius_ostrzega_przed_putinem.html
19. Telvak V. & Ilnytskyi V. A Year of Existential War in Analytical Reflections of the Warsaw Centre for Eastern Studies. *Skhidnoievropejskyi Istorychnyi Visnyk [East European Historical Bulletin]*. 2023. Issue 27. P. 249–258.
20. Varenia Z. Największy błąd Putina. URL: https://new.org.pl/2195,varenia_ukraina_wojna_mlodzi.html

REFERENCES

1. Blyzniak, O. (2020). Pozytsii krain Vyshehradskoi hrupy v politytsi YeS shchodo Ukrainy v umovakh rosiisko-ukrain-skoi viiny [The positions of the Visegrad Group countries in the EU policy towards Ukraine in the conditions of the Russian-Ukrainian war]. *Historical and Political Problems of the Modern World*, 42. 27–35. [in Ukrainian].
2. Boichyn, R., Tereshchenko, R. (2023). Pochatok povnomasshtabnoi viiny Rosii proty Ukrainy u vysvitleni polskoho portalu «Nowa Europa Wschodnia» [The beginning of Russia’s full-scale war against Ukraine in the coverage of the Polish portal “Nowa Europa Wschodnia”]. Development of modern education and science: results, problems, prospects. Volume XV: Scientific research in the context of challenges and conflicts. / Red.: Ya. Gzhesiak, I. Zymomria, V. Ilnytskyi. Konin – Uzhhorod – Peremyshl – Kherson: Posvit, 11–13. [in Ukrainian].
3. Haliv, M., Ilnytskyi, V. (2023). Kharakter suchasnoi rosiisko-ukrainskoi viiny (2014–2023): vitchyzniani istoriohra-fichniy diskurs [The nature of the modern Russian-Ukrainian war (2014–2023): Ukrainian historiographical discourse]. *Problems of the humanities: a collection of scientific works of Ivan Franko Drohobytz State Pedagogical University*. History series, 13/55. 47–73. [in Ukrainian].
4. Demchyshak, R. (2022). Rosiisko-ukrainska viina yak faktor heopolitychnoho pozytsionuvannia rehionu TsSY ta PSY [The Russian-Ukrainian war as a factor in the geopolitical positioning of the CEE and SEE regions]. *Bulletin of Lviv Univer-sity. Philosopher-political scientist series*, 43. 247–254. [in Ukrainian].
5. Ilnytskyi, V., Starka, V. & Haliv M. (2022). Rosiiska propaganda yak element pidhotovky do zbroinoi agresii proty Ukrainy [Russian propaganda as an element of preparation for armed aggression against Ukraine]. *Ukrainian historical jour-nal*, 5. 43–55. [in Ukrainian].
6. Medvid, O. V. (2022). Polska prasa pro pochatok ukrainsko-rosiiskoi viiny: za materialamy hazety «WYBORCZA.PL» (kviten – serpen 2014) [Polish press about the beginning of the Ukrainian-Russian war: according to the materials of the newspaper “WYBORCZA.PL” (April – August 2014)]. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cul-tural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph*. Riga, Latvia: “Baltija Publishing”, 599–603. [in Ukrainian].

7. Skorych, L. V. Kharuk, D. A. (2022). Vysvitlennia povnomasshtabnoi rosiiskoi ahresii proty Ukrainy u viiskovii periodytsi Polshchi [Coverage of full-scale Russian aggression against Ukraine in Polish military periodicals]. *Academic notes of TNU named after V.I. Vernadskyi. Series: Historical sciences*, 33 (72), (4), 272–277. [in Ukrainian].
8. Stsenarii. (2023). Stsenarii rozvytku rosiisko-ukrainskoi viiny: pohliad iz Polshchi [Scenarios of the development of the Russian-Ukrainian war: a view from Poland]. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/stsenarii-rozvytku-rosiysko-ukrayinskoyi-viiny-pohlyad-iz> [in Ukrainian].
9. Kharuk, A. I. (2016). Vysvitlennia uchasti Povitrianykh Syl Ukrainy v ATO na storinkakh polskoi fakhovoi periodyky [Coverage of the participation of the Air Force of Ukraine in ATO on the pages of Polish professional periodicals]. *Challenges of security policy: history and modernity: coll. abstracts of reports of the International science conf. (June 16–18, 2016)*. Lviv, 145–146. [in Ukrainian].
10. Balcer, A. (2022a). Działania Putina nie wzięły się znikąd. Czas odrobić lekcje [Putin's actions did not come out of nowhere. Its time to do your homework]. URL: https://new.org.pl/2166,balcer_wywiad_z_zabuzko_o_putinie.html [in Polish].
11. Balcer, A. (2022b). Kijów i Putin, historia pewnej nienawiści [Kiev and Putin, a history of certain hatred]. URL: https://new.org.pl/2178,balcer_rosja_ukraina_wojna_kijow.html [in Polish].
12. Benedyczak, K. (2022). “W najgorszych koszmarach nie przyśniła mi się inwazja na Ukrainę”. Spowiedź rusofila [“In my worst nightmares I never dreamed of an invasion of Ukraine”. Confession of a Russophile]. URL: https://new.org.pl/2192,benedyczak_spowiedz_rusofila.html [in Polish].
13. Bryc A. (2022). Rosja napadła na Ukrainę i jest gotowa na wszystko [Russia has invaded Ukraine and is ready for anything]. URL: https://new.org.pl/2162,bryc_rosja_ukraina_wojna.html [in Polish].
14. Bryc A., Kociszewski J. (2022). Putin wciąż może wygrać. Rosja gra inaczej niż Zachód [Putin can still win. Russia plays differently than the West]. URL: https://new.org.pl/2194,putin_jeszcze_nie_przegral.html [in Polish].
15. Domańska M. (2022). Wojenna dyktatura w Rosji. Kreml kontra społeczeństwo [Wartime dictatorship in Russia. The Kremlin versus society]. URL: https://new.org.pl/2172,domanska_rosjanie_wojna_ukraina.html [in Polish].
16. Kacewicz M. (2022). Rosyjska armia chce zamienić Ukrainę w zgliszcza [The Russian army wants to turn Ukraine into ashes]. URL: https://new.org.pl/2181,kacewicz_ukraina_wojna.html [in Polish].
17. Kociszewski J. (2022). Mizeria agresora. Pierwsze dni rosyjskiej agresji na Ukrainę nie po myśli Kremla [The aggressor's misery. The first days of Russian aggression against Ukraine did not go the Kremlin's way]. URL: https://new.org.pl/2167,kociszewski_rosja_ukraina_wojna.html [in Polish].
18. Tavberidze V. (2022). Putina trzeba zatrzymać. Inaczej pójdzie dalej [Putin must be stopped. Otherwise it will go further]. URL: https://new.org.pl/2163,linkevicius_ostrzega_przed_putinem.html [in Polish].
19. Telvak V. & Ilnytskyi V. A (2023). Year of Existential War in Analytical Reflections of the Warsaw Centre for Eastern Studies. *Skhidnoievropejskyi Istorychnyi Visnyk [East European Historical Bulletin]*, 27. 249–258.
20. Varenia Z. (2022). Największy błąd Putina [Putin's biggest mistake]. URL: https://new.org.pl/2195,varenia_ukraina_wojna_mlodzi.html [in Polish].

UDC 94(479,24)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-1-8>

Anar HAMIDOV,

orcid.org/0009-0008-3609-5108

PhD student at the Department of Azerbaijani History (for humanitarian faculties)

Baku State University

(Baku, Azerbaijan) anarhamidov@bsu.edu.az

HEYDAR ALIYEV'S INTEREST IN THE STRENGTHENING AND DEVELOPMENT OF OUR STATEHOOD

Azerbaijan's statehood was developed and strengthened in large part because to Heydar Aliyev. Heydar Aliyev took significant strides in this direction by working seriously in a variety of disciplines, including science and education. As a result, the area of people training saw tremendous advancement. It started to pay particular attention to the training of military and educational personnel. An increasing number of Azerbaijanis started enrolling in the USSR's top universities every year. However, this has also created a lot of opportunities for highly skilled individuals to receive training in a variety of sectors. The national deaf started receiving special attention. The prerequisites for the strengthening of the state administrative system were created by the training of highly skilled professionals. Military personnel also started to become a particularly important concern. Heydar Aliyev gave military personnel's training particular consideration. Positive improvements were attempted in the oil sector, which received special attention under Heydar Aliyev's leadership of the Azerbaijan USSR. The discovery of oil and gas reserves in various USSR regions was greatly aided by the efforts of Azerbaijani oil workers, scientists, and specialists. As a result of Heydar Aliyev's actions from 1969 to 1982, notions of national statehood were able to become a driving force in the future.

Research methods. *Several research techniques were applied in the investigation of the subject. The comparison method was used to assess the materials that were discovered through investigating different sources. The essay follows the historical-chronological structure. Scientific results were obtained by extensive use of comparison and analysis methodologies.*

Research novelty. *The thorough examination of the actions made to uphold statehood customs under Heydar Aliyev's presidency of the Azerbaijan SSR from 1969 to 1982 is the scholarly originality of the study. Based on materials gathered from multiple sources, the work done in the direction of staff training in various fields was examined throughout the aforementioned period.*

Conclusion. *Finally, it should be highlighted that Heydar Aliyev's multifarious statesmanship in the 1970s and the first part of the 1980s greatly enhanced Azerbaijan's social and political environment, encouraged more political engagement among the populace, and raised hopes for the nation's eventual independence.*

Key words: *Heydar Aliyev, education, human capital, policy.*

Анар ГАМІДОВ,

orcid.org/0009-0008-3609-5108

докторант кафедри історії Азербайджану (для гуманітарних факультетів)

Бакинського державного університету

(Баку, Азербайджан) anarhamidov@bsu.edu.az

ДІЯЛЬНІСТЬ ГЕЙДАРА АЛІЄВА У ПОСИЛЕННІ І РОЗВИТКУ НАШОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Державність Азербайджану розвинулася і зміцнилася багато в чому завдяки Гейдару Алієву. Гейдар Алієв зробив значні кроки в цьому напрямі, серйозно працюючи в різних галузях, включаючи науку та освіту. У результаті сфера підготовки людей значно просунулася вперед. Особливу увагу почали приділяти підготовці військових і педагогічних кадрів. З кожним роком усе більше азербайджанців почали вступати в найкращі вузи СРСР. Однак це також створило багато можливостей для висококваліфікованих осіб отримати навчання в різних секторах. Підготовка висококваліфікованих кадрів створювала передумови для зміцнення системи державного управління. Військовий персонал також почав ставати особливо важливою проблемою. Особливу увагу Гейдар Алієв приділив підготовці військовослужбовців. Позитивні поліпшення були зроблені в нафтовому секторі, якому під керівництвом Гейдара Алієва в Азербайджані часів СРСР приділялася особлива увага. Виявленню запасів нафти і газу в різних регіонах СРСР значно сприяли зусилля азербайджанських нафтовиків, учених і фахівців. У результаті дій Гейдара Алієва з 1969 по 1982 роки ідеї національної державності змогли стати рушійною силою в майбутньому.

Методи дослідження. *У дослідженні предмета було застосовано кілька методів дослідження. Метод порівняння використовувався для оцінки матеріалів, які були виявлені в результаті дослідження різних джерел.*

Нарис дотримується історико-хронологічної структури. Наукові результати були отримані шляхом широкого використання методології порівняння та аналізу.

Новизна дослідження. Науковою оригінальністю дослідження є ретельний розгляд дій, здійснених для підтримання звичаїв державності під час президентства Гейдара Алієва в Азербайджанській РСР з 1969 по 1982 рік. За матеріалами, зібраними з багатьох джерел, досліджено роботу в напрямі підготовки кадрів за різними галузями протягом зазначеного періоду.

Висновок. Отже, слід підкреслити, що різноманітна державна мудрість Гейдара Алієва в 1970-х і першій половині 1980-х років значно покращила соціальне та політичне середовище Азербайджану, сприяла більшій політичній активності серед населення та породила надії на остаточну незалежність нації.

Ключові слова: Гейдар Алієв, освіта, людський капітал, політика.

Introduction. Ever since Heydar Aliyev assumed leadership of the Azerbaijan SSR, despite the challenges of the era, significant strides have been made not only across all socio-economic and public domains of the republic, but also within the realms of science and education. These advances were particularly evident in the pursuit of policies rooted in Azerbaijani identity. A notable upswing in development began to take shape. The political course charted by this eminent leader, linking educational reform and scientific progress to national interests, aimed to enhance the nation's scientific potential. It sought to fortify the intellectual capabilities of the youth through a strategic educational approach. This effort included augmenting the number of students at prominent higher education institutions within the Soviet Union who were exempt from competition-based admissions. A primary focus was also placed on the intensified training of highly skilled national personnel, manifesting through the inauguration of new fields of education and scientific inquiry, as well as the establishment of the nation's inaugural military training school. In light of these endeavors, this era could be aptly characterized as a period marked by rejuvenation and reawakening within the socio-political and social fabric of the USSR.

Main part. On July 14, 1969, with the election of Heydar Aliyev as the head of the republic, a significant historical turning point was initiated in Azerbaijan. This marked the strengthening of national self-awareness, fostering independent thinking by overcoming ideological barriers. Throughout Heydar Aliyev's tenure, the advancement of science and education in the republic was prominently emphasized. Large-scale projects, rooted in our national and moral values, were implemented, serving as a catalyst for a revival of national spirit, self-awareness, and ideals of freedom, independence, and autonomy. These efforts also played a pivotal role in boosting societal engagement. Alongside the determination of scientific and educational development priorities, vital measures enacted in this direction laid the theoretical and practical foundations to address emerging challenges in this realm.

A comprehensive approach was taken to enhance scientific research, establishing an environment where individuals could acquire fresh knowledge and skills within the educational framework. This commitment contributed significantly to the republic's scientific and educational advancement.

In the contemporary world, the acquisition of knowledge across diverse disciplines and drawing from pioneering global experiences holds paramount importance. Considering this perspective, the endeavors and personal influence of Heydar Aliyev played a pivotal role in initiating a pivotal phase. The initiative to send Azerbaijani youth to esteemed higher education institutions in the USSR for studies, devoid of competitive admission, stood as the initial manifestation of the strategies set in motion during this period. During the discussed era, comprehensive programs were formulated to holistically nurture the development of the youth chosen for prestigious higher education institutions. Their engagement in these projects influenced both the quality and quantity of the outcomes. As a natural outcome of these efforts, our nation's national consciousness was revitalized. The sentiments of freedom and independence were fortified, leading to an extensive renaissance that became evident in the socio-political, socio-economic, scientific, and cultural aspects of our republic's life.

The plenum held on August 5, 1969 marked a pivotal historical day that played an exceptional role in the trajectory of Azerbaijan's history. This event aimed to eradicate adverse factors hindering the republic's progress. The objective was to cultivate a workforce equipped with contemporary skills and experiences while devising a strategy to enhance the populace's quality of life.

Simultaneously, the strategy addressed the causes of Azerbaijan SSR's lag behind other Soviet republics and proposed methods to combat this situation. Fundamental reforms in the material and technical foundations were also outlined, encompassing the future educational directions.

Heydar Aliyev's concept within the realm of science and education created a fertile ground for

the training of proficient personnel, contributing to the reinforcement and advancement of our statehood within Azerbaijan SSR. This concept, put forth by the esteemed leader, fundamentally emerged as a novel developmental model. This model effectively actualized crucial concerns like integrating the republic's education into the global education framework and continually enhancing the people's social well-being as the paramount objective.

In the 1970s and 1980s, more than 15.000 young Azerbaijanis received education in over 250 essential fields for our republic, within 170 prestigious higher education institutions situated in more than 50 major cities across the USSR. These individuals were meticulously trained as highly skilled professionals (Mardanov, 2011:10).

The policies implemented by the esteemed leader were validated and championed during the All-Union scientific-practical conference held in Baku in April 1979, with the theme "Formation of an Active Life Position: Experience and Current Issues of Moral Education". In his address, Heydar Aliyev highlighted key aspects, emphasizing that the elevated ideological and moral achievements already attained provided a robust foundation for more resolute efforts to elevate the population's developmental level. This approach also included a more extensive and rigorous struggle against residual remnants of the past and all negative circumstances. Comprehensive preparation in this direction was deemed as a vital and responsible stance.

Heydar Aliyev stressed the pivotal role that institutions of higher education, technical colleges, and vocational schools should play in fulfilling this task. He highlighted the significant strides taken to enhance higher education, as well as general and specialized secondary education, to elevate the quality of educational institutions' work, and to cultivate a morally healthy atmosphere therein. The remarkable progress witnessed in the political awareness, professional competence, and social engagement of many specialists who had joined various sectors of the national economy, science, and culture in recent years was acknowledged as a noteworthy outcome of these efforts. Furthermore, it was acknowledged that these achievements were not easily gained; they were the result of comprehensive reorganization within all educational institutions. It was recognized that during the 1960s, especially in higher education, shortcomings and negative situations had detrimentally impacted professional training and education, corroding the overall spiritual and psychological climate within the republic. In higher education operations, the selection and assignment of personnel were marred by grave

violations of principles, distortions in entrance exam procedures and applicant selection, unethical behavior among teaching staff, and instances of bribery and abuse of authority (Ismayilov, 2011: 506–507).

Through this speech, the esteemed leader provided a profound scientific and political analysis of the socio-economic state within the republic, as well as the ongoing ideological endeavors. He highlighted prevailing deficiencies while assessing the policy's purpose, consistency, adequacy, and alignment with national interests. Moreover, he outlined the envisioned future stages of development. Heydar Aliyev conducted a critical examination of the administrative practices of the republic's institutions, substantiating his points with concrete evidence. He remarked that despite measures undertaken to accelerate scientific, educational, and economic development, to fortify ideological initiatives, to enhance personnel responsibility, and to foster a spirit of combatting negative situations, these efforts were inadequately mirrored. The application of advanced experiences had, in fact, revealed significant shortcomings in their execution.

Much later, in 2000, the National Leader Heydar Aliyev shared his insights on this matter during a conversation with journalists on the occasion of National Press Day. He recounted his efforts to combat bribery in university admissions, particularly recalling a scenario from the 1970s. At that time, the law faculty of the state university admitted 50 students annually. He observed that around 95 percent of these admissions were individuals with familial connections to prosecutors, court presidents, ministers, and other high-ranking officials. This trend, where a father's profession led to the same career path for the son and even the grandson, raised concerns for Heydar Aliyev. He questioned the opportunities for talented young individuals from less privileged backgrounds, who lacked the connections to gain admission. In response, he took significant action. For instance, faculties like history and oriental studies were in vogue at the time. He prohibited the admission of officials' children, especially those affiliated with law enforcement agencies such as the militia and the prosecutor's office, to these faculties. This decision stirred considerable discussion within society. In subsequent years, Heydar Aliyev encountered some individuals employed within the prosecutor's office and the police force who expressed their gratitude. They shared that their ability to enter law school was a direct result of his measures. Otherwise, they would have faced challenges accessing such education due to their origins in rural areas and their financial constraints. The ban on admitting officials' children

ensured that opportunities for education were accessible to all, irrespective of their background, and it reflected Heydar Aliyev's commitment to fairness and equal access to education (Magarramov, 2023: 117).

The esteemed leader held young individuals distinguished by their elevated spiritual and moral qualities, intellectual prowess, and extensive knowledge in high regard. He prioritized their inclusion in state administration roles. Prior to Heydar Aliyev's leadership, there were instances where high-ranking officials, particularly those within law enforcement, employed various means to secure prestigious placements for their children in the faculties of the Azerbaijan State University. Consequently, this unfair practice infringed upon the rights of children from modest backgrounds such as the poor, workers, and peasants. It dashed the aspirations of educated, innovative young minds who longed to gain entry to these faculties. Under Heydar Aliyev's governance, such inequitable practices were eradicated through resolute and decisive measures, ensuring the prevalence of genuine justice. The processes unfolded within a transparent framework, fostering an environment of openness and fairness.

Heydar Aliyev dedicated his efforts to the advancement and prosperity of our national education system. Naturally, as the leader of the republic, he couldn't ignore the distressing circumstances prevailing at the time. Recognizing the immense value of national talent, Heydar Aliyev referred to the national personnel as "our golden reserve". He advocated the principle that "knowledge is the sole criterion" in a bid to fundamentally revolutionize personnel training in Azerbaijan. His aim was to elevate the moral and psychological climate within higher education institutions, enhance the efficacy and quality of education, and bring about significant changes. To achieve this, he directed his attention towards higher education collectives. He established stringent requirements, fostering a culture of rigorous control over every facet of higher education. This encompassed student admissions, end-of-semester examinations, state-level exams, and thesis submissions. Heydar Aliyev's commitment to raising educational standards and nurturing a culture of knowledge-based excellence in personnel training was instrumental in shaping the transformation of Azerbaijan's education system during his leadership (Gurbanov, 1997: 14).

Through sustained efforts, Azerbaijan achieved the establishment of an exceptional moral and political climate within a relatively brief timeframe. These accomplishments were the result of a series

of steps meticulously designed to assess the existing conditions, bring about a more systematic approach to the ongoing efforts, and institute an educational system that would stand out among the Union republics in terms of quality outcomes and significance. This involved offering proficient education supported by advanced infrastructure and knowledge.

The progressive changes witnessed in the republic's economic landscape had profound repercussions on the societal fabric, enriching the social and cultural life, uplifting the material well-being of the populace, and elevating the quality of both their material and spiritual needs. This period laid the groundwork for the establishment of the economic, political, and moral foundations underpinning Azerbaijan's present-day independence.

During this era, Azerbaijan transformed into a highly industrialized republic within the Soviet Union, marked by widespread utilization of cutting-edge technologies. This accomplishment was undoubtedly a consequence of the robust economic foundation established during this phase.

The subsequent course of historical events unequivocally demonstrated that Heydar Aliyev's activities from 1969 to 1982 set the stage for the ascendancy of ideas concerning national statehood, with these concepts progressively becoming central and galvanizing in the years to come. This era witnessed the creation of a tangible conducive business environment within the republic. A robust and positive psychological and spiritual atmosphere emerged, further bolstering socio-economic advancement. These favorable conditions contributed to the expansion of scientific and practical centers, fueling rapid development across all sectors of the economy. Scientific and technological progress accelerated, as did labor productivity. Leveraging Azerbaijan's historical background, these efforts facilitated the attainment of high esteem at the level of the Soviet Union and even global recognition. Indeed, the foundation laid during Heydar Aliyev's tenure played a pivotal role in shaping the trajectory of Azerbaijan's future development as a sovereign state with a strong commitment to its national identity and the well-being of its citizens.

Beginning in the early 1970s, under the initiative of the esteemed leader, numerous young individuals were sent to the most esteemed universities across the former Soviet Union to pursue a wide array of professions and specialties. This undertaking signified the implementation of a visionary policy directed at ensuring the preparation of future personnel, the establishment of an enduring foundation for comprehensive and extensive development. Heydar

Aliyev, the great leader, accorded exceptional attention to nurturing the holistic development of young people. He emphasized their education, opportunities for employment, broadening their global perspective through international relations, integrating them into intellectual heights, fostering their capacity for innovation, and supporting their physical and mental well-being. "Young people are our future", he often reiterated, expressing his desire for a future Azerbaijan in the hands of intelligent, educated, and capable youth. Heydar Aliyev understood that the youth is a mirror of society, an indicator that reflects the state of affairs. They serve as a litmus test, determining the societal level within every country. The leader recognized that the progress and potential of a society are intricately tied to the aspirations and accomplishments of its youth. His visionary policies and unwavering commitment to young people continue to be felt in Azerbaijan's present and will undoubtedly resonate in its future (Mehdiyev, 2019: 96).

In the early 1970s and 1980s, the National Leader Heydar Aliyev introduced a strategically crucial education concept, leveraging the abundant scientific and intellectual resources cultivated within the republic. He remained steadfastly focused on devising solutions for the challenges that emerged from this strategy. During this period, the integration of education into the global education system on a national basis emerged as a principal objective. Moreover, progressive reforms in the domains of science and education were systematically enacted. Throughout the 1970s and 1980s, the Academy of Sciences, universities, and specialized institutes played a pivotal role in training talented scientists and skilled experts in fields like electronics, automation, and computer engineering. These institutions contributed to the establishment of factories dedicated to the production of electronic equipment. Notable scientific research establishments such as the Institute of Cybernetics, Space Research Center, Information and Communication Science Center, and "Oil-Gas Automation" were established. As a result, a novel and remarkably advantageous industrial sector took root within the republic, supported by a robust scientific foundation. The visionary approach of Heydar Aliyev propelled the establishment of a vibrant industrial landscape, enhancing Azerbaijan's capabilities in the fields of science, technology, and innovation. This strategic vision not only set the course for the republic's present-day achievements but also laid the groundwork for its future success (Abbasov, 2023: 76).

These cumulative efforts contributed to a heightened focus on enhancing the higher and

technical vocational education system. This direction aimed to better equip the national workforce to meet the demands of modernizing both industrial and agricultural sectors, aligning them with contemporary requirements. Concurrently, initiatives were launched to rectify shortcomings in agricultural planning, with Heydar Aliyev spearheading significant historical decisions in this realm. This proactive approach yielded observable outcomes in the form of an annual rise in the training of national personnel. The network of higher education institutions expanded, and their material and technical resources were fortified. This comprehensive approach ensured that the education system was adequately aligned with the evolving needs of society, propelling both industrial and agricultural advancements. Heydar Aliyev's visionary actions facilitated a seamless transformation towards a more sophisticated and efficient education system, fostering a well-prepared workforce capable of driving the nation's progress.

It is undeniably true that establishing state independence without an intellectual foundation is an implausible feat. Statistical data verifies that until 1970, certain artificial barriers were erected for Azerbaijanis seeking admission to esteemed universities within the USSR, and even a cap on enrollment was enforced. Typically, Azerbaijanis were limited to studying disciplines like literature and music at the union-level institutions. However, a significant transformation in this approach was realized since the 1970s. During this period, under the astute direction of Heydar Aliyev, a noteworthy change emerged. Hundreds of young Azerbaijanis were granted the opportunity to pursue studies in vital fields such as economics, law, international relations, diplomacy, and technology at some of the most esteemed universities in the Soviet Union. This policy represented a courageous stride towards nurturing the intellectual bedrock of Azerbaijani statehood. The undeniable significance of this initiative in shaping the foundation of an independent nation is evident (Habibbayli, 2020: 448).

Heydar Aliyev's visionary strategy not only expanded educational prospects for Azerbaijani youth but also contributed substantially to the evolution of the nation's intellectual capital. This approach was pivotal in laying the groundwork for the development of an independent, informed, and competent nation capable of assuming a leading role on the global stage.

Young people were selected out of competition and sent to prestigious higher education institutions in the Soviet Union because the great leader Heydar Aliyev, who considers the future destiny of the republic, pays special attention and care to them.

.....

This was done so they could gain special skills that were important for increasing the scientific, technical, and cultural potential of the republic. Harmonious development in the republic was secured and the groundwork for economic and cultural advancement was laid as a result of such intricate organizational socio-economic, scientific, and cultural measures. However, the republic's higher education institutions set the stage for a major qualitative shift in this area by taking the necessary steps to secure the Soviet Union's integration with the developed higher education sector of the globe.

Heydar Aliyev's initiatives have resulted in notable advancements in military higher education. Since 1972, 300–400 young people have been sent annually to the higher military institutions of the former USSR under the supervision of the great commander. Later, national people educated at military base schools constructed outside of the republic in the 1970s and 1980s were used when the army building and the national military system of independent Azerbaijan were founded. This was the great leader's insight, and it was one of the major services he provided to Azerbaijan (Mardanov, 2011: 350).

As a result, from the perspective of our republic's future, which is marked by complex and contradictory dynamic processes, Azerbaijanism has been the primary content, and ongoing effort has been done to base the republic's activities on it. Of course, the conditions that were most influential on this were those that were produced by the socio-political and scientific-religious environments.

Heydar Aliyev made a distinction between the question of a deserving citizen and the concept of Azerbaijanism. He advised us to produce a generation that loves, respects, preserves, and promotes our nation while also doing its duty to represent it abroad. Heydar Aliyev also frequently counseled the younger generation to uphold their national traditions, to uphold moral principles, to fully know and respect their language and culture, and at the same time he wished to see them as educated, contemporary individuals who are familiar with European values and languages. Heydar Aliyev viewed the youth of Azerbaijan as educated, competent, and intellectual individuals with a free style of thinking, the ability to learn from social and global processes, a strong sense of patriotism, and a strong state mentality (Gasnov, 2018: 6).

In addition to these, the republic was home to branches of the Odessa Marine Engineers, Rostov Railway Transport, All-Union Absentee Food Industry, All-Union Absentee Cooperative, and lastly the Krasnodar Polytechnic Institutes (Baku).

All of these achievements helped Heydar Aliyev develop higher education, his broad outlook, and the advancement of science and education. All of this was made possible by citizens' concern for enhancing the republic's human resources capacity (Mardanov, 2011: 355).

At the same time, it's crucial to remember that Heydar Aliyev was in power when Azerbaijan's issues first became apparent and a large space for criticism and self-criticism was created. The decisions made as a result of examining the perspectives of common people toward high-ranking authorities on certain subjects and thorough examination of the current situation went beyond stereotypes and was well received. The economy of Azerbaijan received a significant amount of investment in a short period of time thanks to Heydar Aliyev's heroic efforts and sane initiatives, and the foundation for the implementation of consistent, comprehensive, and radical changes aimed at developing a strong industrial potential in the country was laid. In addition to producing outstanding political and economic outcomes in the future, the advancement of science, technology, and advanced technology, as well as the building of contemporary industrial enterprises, may cause a significant shift in the social structure of the republic as well as a radical transformation of its cultural identity. The rise in the level of national self-awareness among our people was significantly influenced by the Constitution's declaration of Azerbaijani as the official language, the preference given to nationals for employment in government positions, the defense of Azerbaijani moral and national values, and the advancement of Azerbaijani culture, art, and literature.

The oil industry experienced significant successes during Heydar Aliyev's leadership. The significance of the factory that builds oil machines should be specifically noted among them. It is well known that in the 1970s, Azerbaijani oil engineering facilities produced 70% of the oil equipment used in the Soviet Union. The finding of oil and gas deposits in numerous USSR regions has been greatly assisted by the oil workers, scientists, and specialists of Azerbaijan. The vast oil-producing regions of the Russian Federation are now home to a sizable Azerbaijani population. It is important to note that the Azerbaijan Oil Academy was instrumental in preparing high-level employees for all of the former USSR's territories, not only Azerbaijan (Sardarov, 2020: 24).

Heydar Aliyev implemented the program of training highly qualified workers as a part of the national policy during all of his periods of leadership in Azerbaijan, saying "A youth without education cannot have a happy future" (Mardanov, 2011: 10).

Heydar Aliyev successfully achieved greater flexibility and functionality of the development mechanism with the reforms he carried out. He also ensured the dynamic rise of our republic with the pragmatist choices and actions he made, as well as the steps arising from the objective reality.

Conclusion. In conclusion, it should be noted that Heydar Aliyev's multifaceted statesmanship during the 1970s and the first half of the 1980s significantly improved the social and political climate in Azerbaijan, spurred the nation's citizens

to become more politically active, and increased their belief in the country's eventual independence. Today, Azerbaijan has developed a state administration system based on the vast experience of democratic nations. In this framework, the foundation for the state administration system's education of intelligent and creative individuals serving the interests of the state and its citizens has been established. Therefore, in nearly every aspect of social life, we have high-level professional staff potential.

BIBLIOGRAPHY

1. Abbasov Ə. Heydər Əliyevin İkt siyasəti müasir mərhələdə, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası, Məqalələr (2009–2014-cü illər), Bakı, s. 76–80. URL: <https://dq.mia.gov.az/upload/2.pdf>.
2. Həbibbəyli İsa. Heydər Əliyevin siyasi irsi və azərbaycançılıq: II kitab / İ. Həbibbəyli, İ. Ə. İ. R. Məmmədşadə, E. Y. Mədətli, Elm və təhsil, Bakı. 2020.
3. Həsənov Ə. Heydər Əliyev və milli dövlətçilik təlimi – azərbaycançılıq, *Geostategiya*, 2018. May – İyun, № 03 (45), s. 3–7.
4. İsmayılov Əmralı. Heydər Əliyev: mənəviyyat, mənəvi dəyərlər, mənəvi tərbiyə, Müəllim, Bakı. 2011.
5. Qurbanov Abdulla. Heydər Əliyev və Azərbaycan təhsilinin inkişafı. Gənclik, Bakı. 1997.
6. Mərdanov Misir. Azərbaycan təhsil tarixi: II cild: 1920–1991-ci illər, Təhsil, Bakı. 2011.
7. Məhərrəmov A. Xalqa layiqli xidmət məramı. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası, Məqalələr (2009–2014-cü illər), Bakı, s. 117–121. URL: <https://dq.mia.gov.az/upload/2.pdf>.
8. Mehdiyev Ramiz. Heydər Əliyev akademik yaddaşda, İmakofset, İstanbul. 2019.
9. Sərdarov Məmmədağa. Mahir siyasətçi, müdrik rəhbər (məqalələr və xatirələr) / M. Sərdarov, E. Mədətli, Ə. İbrahimoğlu–Afpoliqraf, Bakı. 2020.

REFERENCES

1. Abbasov, A. (2014). Heydər Əliyevin İKT siyasəti müasir mərhələdə, [IT policy of Heydar Aliyev in the contemporary era]. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası, Məqalələr (2009–2014-cü illər), Bakı, s. 76–80. Retrieved from: <https://dq.mia.gov.az/upload/2.pdf> [in Azerbaijani].
2. Həbibbəyli, İsa (2020). Heydər Əliyevin siyasi irsi və azərbaycançılıq: [The political legacy of Heydar Aliyev and Azerbaijanism] II kitab / İ. Həbibbəyli, İ. Ə. İ. R. Məmmədşadə, E. Y. Mədətli, Elm və təhsil, Bakı [in Azerbaijani].
3. Hasanov, A. (2018). Heydər Əliyev və milli dövlətçilik təlimi – azərbaycançılıq [Azerbaijanism – Heydar Aliyev's and training for national statehood]. *Geostategiya*, May – İyun, № 03 (45), s. 3–7 [in Azerbaijani].
4. İsmayılov, Amralı (2011). Heydər Əliyev: mənəviyyat, mənəvi dəyərlər, mənəvi tərbiyə [Heydar Aliyev: moral education, moral principles, and spirituality]. Müəllim, Bakı [in Azerbaijani].
5. Qurbanov, Abdulla (1997). Heydər Əliyev və Azərbaycan təhsilinin inkişafı [Heydar Aliyev and the advancement of education in Azerbaijan], Gənclik, Bakı [in Azerbaijani].
6. Mərdanov, Misir (2011). Azərbaycan təhsil tarixi: [An Overview of Education in Azerbaijan], II cild: 1920–1991-ci illər, Təhsil, Bakı [in Azerbaijani].
7. Məhərrəmov, A. (2015). Xalqa layiqli xidmət məramı [Decent service to the people], Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası, Məqalələr (2009–2014-cü illər), Bakı, s. 117–121. Retrieved from: <https://dq.mia.gov.az/upload/2.pdf> [in Azerbaijani].
8. Mehdiyev, Ramiz (2019). Heydər Əliyev akademik yaddaşda [The remembrance of Heydar Aliyev in academia]. İmakofset, İstanbul [in Turkish].
9. Sərdarov, Məmmədağa (2020). Mahir siyasətçi, müdrik rəhbər (məqalələr və xatirələr) [Competent politician and astute leader] / M. Sərdarov, E. Mədətli, Ə. İbrahimoğlu–Afpoliqraf, Bakı [in Azerbaijani].

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 75.03:78.04“18/19”

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-1-9>**В'ячеслав БОЙКО,***orcid.org/0000-0002-0842-7450*

кандидат філософських наук, доцент,

т.в.о. завідувача кафедри мистецтвознавчої експертизи

Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв

(Київ, Україна) *vboiko@dakkkim.edu.ua***РОМСЬКІ ЧОЛОВІЧІ ОБРАЗИ В РЕАЛІСТИЧНОМУ ЖИВОПИСІ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ**

На тлі зростання рівня уваги вітчизняних науковців до ромської теми в історичному, культурно-мистецькому й соціальному контекстах засобами аналізу зразків образотворчого мистецтва, все більше уваги приділено жіночим та дитячим ромським образам. Натомість увага до інтерпретації чоловічих ромських зображень майже повністю відсутня в наукових публікаціях. У зв'язку з цим, вбачається потреба у введенні таких матеріалів у науковий обіг. Мета статті полягає в аналізі зображень ромів-чоловіків у різних жанрах реалістичного живопису другої половини XIX – початку XX ст. Для її вирішення було використано ряд методів, до яких належать хронологічний, історіографічний та джерелознавчий методи, класифікація, аналітичний та логіко-узагальнюючий методи. Узагальнені результати: у статті встановлено факт наявності ряду ромських чоловічих образів у творах, що належать до стилю реалізму в живописі другої половини XIX – початку XX ст., із врахуванням жанрового підходу. Серед них – роботи Антонія Козакевича, Х'юго Бірґера Пітерсона, Франца Штрайта та інших митців. Зауважено, що в спектрі ромської теми переважають жіночі та дитячі образи як такі, що значно більше приваблювали увагу художників зазначеного періоду своєю імпульсивністю та колоритністю. Натомість чоловічі образи, як більш стримані та менш естетично виразні, не були настільки актуальними для митців. Класифіковано 2 види таких зображень, проявлені в портретному та побутовому жанрах. У ході дослідження зроблено акцент на тому, що об'єктами дослідження стали як твори, де наявні індивідуальні портрети ромів-чоловіків, так і групові портрети й жанрові сцени, оскільки відокремлених портретних зображень ромів-чоловіків є вкрай мало. Підсумовано, що цим образам притаманний особливий психологізм, виразна деталізація, що компенсує деяку візуальну стриманість в емоціях та вбранні.

Ключові слова: ромська музична культура, образотворче мистецтво, роми, цигани.

Viacheslav BOIKO,*orcid.org/0000-0002-0842-7450*

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor;

Acting Head of the Department of Art Expertise

National Academy of Culture and Arts Management

(Kyiv, Ukraine) *vboiko@dakkkim.edu.ua***ROMANI MALE IMAGES IN THE SECOND HALF
19TH – EARLY 20TH CENTURIES REALISTIC PAINTING**

Against the background of the growing attention of domestic scholars to the Roma theme in the historical, cultural, artistic and social contexts by means of analysis of samples of fine art, more and more attention has been paid to female and children's Roma images. At the same time, attention to the interpretation of male Roma images is almost completely absent in scientific publications. In this regard, there is a need to introduce such materials into scientific circulation. The purpose of the article is to analyze the images of Roma men in various genres of realistic painting of the second half 19th – early 20th centuries. To solve it, a number of methods were used, including chronological, historiographical and source study methods, classification, analytical and logical generalization methods. The generalized results: the article establishes the fact of the presence of a number of Roma male images in works belonging to the style of realism in painting of the second half 19th – early 20th centuries, taking into account the genre approach. Among them are the works of Antoni Kozakevych, Hugo Birger Peterson, Franz Streit and other artists. It is noted that in the spectrum of the Roma theme, female and children's images prevail as those that attracted the attention of artists of this period much more with their impulsiveness and colorfulness. At the same time, male images, as more restrained and less aesthetically expressive, were not so relevant for artists. Two types of such images are classified, manifested in the portrait and everyday genres.

In the course of the study, emphasis is placed on the fact that the objects of research were both works with individual portraits of Roma men, and group portraits and genre scenes, since there are extremely few separate portrait images of Roma men. It is summarized that these images are characterized by a special psychologism, expressive detailing, which compensates for some visual restraint in emotions and attire.

Key words: Roma musical culture, Fine arts, Roma people, Gypsies.

Постановка проблеми. Ромська тема уже кілька століть викликає жвавий інтерес у митців, які звертали увагу на самобутню ромську культуру і кочовий спосіб життя, на вміння ромів зберегти свою етнічну самобутність і любов до життя навіть у найнесприятливіших соціальних умовах. Таким чином, у їхній творчості виникали ромські сюжетні лінії, які нині варті особливої уваги фахівців мистецтвознавчої, історичної, культурної, соціальної та інших наукових галузей. Чи не найбільша кількість таких зображень належить до другої половини XIX – початку XX ст., коли з розвитком реалістичного напрямку в образотворчому мистецтві, було створено численні майже фотографічні сцени з життя цього етносу.

Виразні типажі залишали в серцях митців глибокий слід, оскільки кардинально відрізнялись від того суспільного середовища, в якому вони жили. Найчисельнішими є жіночі та дитячі образи, які вражали митців своєю відвертою емоційністю, колоритом зовнішнього вигляду, що проявлявся не лише в рисах обличчя чи постаті, а й, наприклад, у костюмі та прикрасах, які, безумовно, були більш виразними, аніж чоловічі. Тому на сьогодні ми спостерігаємо значно меншу кількість чоловічих ромських образів у творах. Однак, це ніяким чином не применшує їхнього значення. Аналіз чоловічих ромських образів, на наше переконання, дає змогу більш тонко зрозуміти затребуваність даної теми в реалістичному живописі.

Аналіз досліджень. Робота над обраною темою передбачила аналіз масиву наукових досліджень на предмет таких, які присвячені встановленню факту наявності та подальшої характеристики зображень ромів-чоловіків у творах живопису як складової частини ромської теми в образотворчому мистецтві. Однак, не було зафіксовано жодного дослідження на цю тему, тому вона вбачається нами як маловивчена. У працях окремих вчених вона зустрічається як складова частина основної теми. Варті уваги й дослідження, присвячені ромській історії та культурі, де приділено увагу ролі чоловіків у житті ромських громад. Так, дослідник ромського етногенезу, побуту й фольклору ромів, в 1931 р. у фундаментальному дослідженні «Українські цигани» описав традиційні заняття ромів-чоловіків, серед яких виділив лудіння, ковальство, шевську справу, продаж

та обмін коней, гру на музичних інструментах (Баранніков, 1931). Цю ж тему у 2013 р. розвинули у своїй статті «Цигани в Україні» В. Наулко та Н. Зіневич (Наулко, 2013).

У 2023 р. С. Оборська, досліджуючи золоті прикраси як невід’ємну складову частину ромської культури на прикладі мистецтвознавчого аналізу творів живопису, привернула увагу до того, що «...асортимент одноосібних чоловічих образів, тим більше з наявними прикрасами значно скромніший. До циганських чоловічих прикрас належать переважно підвіски-амулеті, перстні, розмір яких відповідав ієрархічній сходинці в соціумі, а також сережки, які носили як в одному вусі, так і в двох. Така вушна прикраса слугувала «візитівкою» цигана. Наприклад, одна сережка в лівому вусі означала те, що чоловік – єдиний або перший син в родині (або те, й інше), або ж такий, який народився в сім’ї після смерті першої дитини. Носити дві сережки означало, що чоловік є молодшим, другим сином» (Оборська, 2023: 89).

У тому ж році О. Афоніна, вивчаючи ромську тему в живописі й графіці в творах портретного та побутового жанру, виокремила ряд робіт, де наявні ромські чоловічі образи – як-то, у творах Огюста Раффе, «...французького графіка-літографа, ілюстратора, баталіста, який у 1837 р. побував в експедиції Кримом, територіями сучасної Молдавії, Румунії та Угорщини. Створив понад 100 робіт, багато з яких описують циганський побут...» (Афоніна, 2023: 20).

У зарубіжному мистецтвознавстві серед невеликої кількості публікацій, в яких у цьому ракурсі проаналізовано деякі ромські образи, можна виділити дослідження М. Брауна від 1978 р., присвячене твору Едуарда Мане «Старий музикант» (Brown, 1978). З огляду на те, що проблематикою дослідження є виокремлення творів живопису саме реалістичного напрямку, зафіксовано матеріали, присвячені реалізму, серед яких праці О. Рославець (1979), Т. Недошовенко (Недошовенко, 2018), О. Ясенєва (Ясенєв, 2023), Г. Володимирської (2023) та інших вчених.

Мета статті полягає в аналізі зображень ромів-чоловіків у різних жанрах реалістичного живопису другої половини XIX – початку XX ст. Для її вирішення було використано ряд методів, до яких належать хронологічний, історіографічний

та джерелознавчий методи, класифікація, аналітичний та логіко-узагальнюючий методи.

Виклад основного матеріалу. У реалізмі як напрямку живопису, що виник у Франції в середині XIX ст. і стрімко поширився у мистецьких середовищах інших країн та спонукав до появи художніх творів, яким була притаманна фотографічна точність, але з суб'єктивною складовою бачення митця, поширеною була ромська тема. Вона розвивалась переважно у двох жанрах – портретному і побутовому, відображаючи колорит кочового стилю життя ромського етносу. Реалістичну манеру митці використовували як інструмент для зображення ромських типажів без зайвої міфологізації й підкресленої романтизації. Хоча подекуди, з огляду на стереотипне бачення кочівництва в ареалі романтики, художники звертались до цього прийому. Однак, саме завдяки реалізму роми XIX–XX століть і нині постають перед нами у всій повноті свого існування, дещо відособлені від суспільних правил завдяки життю на колесах, із притаманною їм вірою в краще.

Розглянемо кілька характерних ромських чоловічих образів. Провідною темою творчої спадщини польських художників Франца Шрайта (1839–1890) та Антонія Козакевича (1841–1929), які довгий час жили та працювали в Мюнхені та сформувались як видатні представники побутового жанру, була саме ромська. Попри те, що в них відсутні безпосередньо чоловічі портрети, для нас становлять інтерес жанрові сценки кочового життя.

У багатьох роботах цих двох художників композиційним центром виступає саме чоловіча постать. Як-то, в роботі Франца Шрайта «Цигани в дорозі» (1877) (рис. 1). Чоловіча постать – батько невеликої кочової родини, який впрігся у віз, на якому сидять його діти й жінка старшого

віку (ймовірно, мати або теща) і тягне його вперед, попри те, що це дуже важко. Художник вміло показав, що чоловік не опирається своїй долі, а смиренно приймає її як належне, йдучи вперед. Суворий вираз обличчя ніби підтверджує його стійкість до життєвих труднощів, і свідчить про те, що він є опорою своїм близьким. Фотографічна деталізація цього зображення спонукає уявити до дрібниць непросте життя ромів, які таким чином долали великі відстані.

Батько-ром сповнений шляхетної сили, яку підкреслює його костюм: червоні штани, біла сорочка з широкими рукавами та головний убір такого ж кольору, чорна жилетка. Костюму притаманний яскравий ромський колорит, який, ймовірно, не залишав байдужим кожного, хто зустрічав цю родину на своєму шляху, як і свого часу Франц Шрайт. Цікавою деталлю є те, що чоловік взутий у високі добротні чоботи, які, ймовірно, допомагають йому берегти ноги та сили загалом, керуючи возом силою свого тіла. А також, підкреслюють статус голови родини, адже саме взуття нарівні з золотими прикрасами є найдорожчим елементом костюма. Те, що інші члени родини зображені босоніж, підтверджує дану думку. Можемо підсумувати, що художник уособив у чоловічій постаті незламну силу ромського духу та продемонстрував родинну ієрархію цього етносу.

У роботі Антонія Козакевича «У циганському таборі» (1885) (рис. 2) голова родини зображений не з такою емоційною напругою, оскільки згідно з сюжетом, роми перебувають на відпочинку між кочовими переходами з одного місця на інше. Розслаблена атмосфера теплого надвечір'я додає роботі особливої настроєвості та спонукає радіти за цю ромську родину, яка відпочиває та щиро спілкується між собою. Як і в роботі Франца

Рис. 1. Франц Шрайт «Цигани в дорозі», 1877

Рис. 2. Антоній Козакевич
«У циганському таборі», 1885

Штрайта, тут чоловіча постать знову є центром композиції, її художньою та емоційною віссю. Тому ніщо не може приховати від глядача задоволення чоловіка від того моменту, в якому він зображений, завдяки його розслабленій позі та посмішці. Адже попереду відпочинок і смачна вечеря, поруч із ним його рідні, які перебувають в хорошому настрої; є дах над головою, нехай і небагатий.

Серед найвідоміших творів Х'юго Біргера Пітерсона (1854–1877), шведського художника-портретиста і майстра жанрового реалістичного живопису – картина «Циган» (1882) (рис. 3), що

Рис. 3. Х'юго Біргер Пітерсон «Циган», 1882

зберігається в Національному музеї в м. Стокгольм. Портрет, виконаний в реалістичній манері (але в же з віянням імпресіонізму), представляє чоловіка середніх років, який сидить, притулившись головою та плечем до вікна чи дверей будівлі, на перший погляд, є сценою відпочинку цього рома від гри на музичному інструменті. Але, попри яскраві зелені барви заднього плану, вся чоловіча постать, хворобливий колір жилавих рук, змучені очі і виснажене обличчя свідчать про втому від життєвих турбот. Така трагічна достовірність, притаманна зразкам реалістичного живопису, задокументувала один із чоловічих ромських образів, залишивши його в історії мистецтва назавжди.

Х'юго Біргер Пітерсон підкреслив належність чоловіка до ромської громади червоною хусткою й поясом, продовгуватим кучерявим волоссям, смуглою шкірою. У роботі відчувається небайдужість автора до портретованого, його щире намагання зобразити непросте ромське життя, сповнене щоденних клопотів про родину, думок про завтрашній день. Попри те, що ми ніколи не дізнаємось, яка сторінка ромського життя застигла в очах і виразі обличчя рома, цей твір є свідченням глибини душі ромського народу, який, попри життєві перипетії, залишається прекрасним у деякому своєму трагізмі.

Герман Армін фон Керн (1838–1912) – австрійсько-словацький художник, один із найпопулярніших представників портретного й побутового жанру Австро-Угорської імперії, відомий великою кількістю колоритних чоловічих портретів різних верств населення, в 1912 р. створив портрет музиканта – молодого рома (рис. 4). Це є традиційна тематика ромського життя, яке неможливо уявити без гри на музичних інструментах (найчастіше – смичкових). Бідність тла контрастує з його доволі добротним костюмом тогочасного європейського зразка та одухотвореним виразом обличчя чоловіка, який немовби перебуває не тут, а на сцені, в складі якогось відомого оркестру. Його щаслива посмішка ніби промовляє про те, що музика є смыслом життя. Але, зауважимо, що й впевненості в завтрашньому дні також, оскільки гра на музичних інструментах для ромів-чоловіків здавна була традиційним способом заробітку. Тож, Герман Армін фон Керн не випадково так тонко зобразив концентрацію рома на музиці, використавши емоційну виразність, світло-тіньовий контраст, де тло, навпаки, не є темним, а світлим, відтіняючи (немов, підсвічуючи) доволі тьмяну за кольорами чоловічу постать.

Рис. 4. Герман Армін фон Керн
«Циган-музикант», 1912

Висновки. У статті з позицій мистецтвознавчого аналізу охарактеризовано твори представників реалізму в живописі другої половини

XIX – початку XX ст. на предмет наявності ромських чоловічих образів. Дані твори виокремлено з масиву художніх творів на ромську тематику досліджуваного періоду. Наголошено на тому, що в цій темі переважають жіночі та дитячі образи. Зроблено припущення, що саме вони більше приваблювали увагу митців своєю імпульсивністю та колоритністю. Тому наявна велика кількість портретів ромських жінок та дітей.

Своєю чергою, чоловічі образи як більш стримані та менш естетично виразні, були не настільки актуальними для переважної більшості художників, тому натепер їх відомо небагато. Класифіковано 2 види ромських чоловічих образів – це зразки портретного й побутового жанру. У зв'язку з чим об'єктами дослідження стали як твори, де наявні індивідуальні портрети ромів-чоловіків, так і групові портрети й жанрові сцени.

Вивчено чотири роботи, створені в період між 1877 та 1912 рр. авторства Франца Штрайта, Антонія Козакевича, Х'юго Біргера Пітерсона та Германа Арміна фон Керна. Встановлено, що цим образам притаманний певний символізм, пов'язаний з тим чи іншим сюжетом; глибокий психологізм; виразна фотографічна деталізація, що компенсує деяку візуальну стриманість в емоціях та вбранні. Акцентовано на тому, що кожен із цих ромських образів є центром композиції, навіть якщо це твір не портретного, а побутового жанру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Афоніна О. Образи ромів і коней в живописі та графіці: символіка та значення. Український мистецтвознавчий дискурс. 2023. № 5. С. 18–23. DOI: <https://doi.org/10.32782/uad.2023.5.2>.
2. Баранніков О. П. Українські цигани / ред. А. М. Лобода. Київ : друк. Всеукр. Акад. Наук, 1931. 70 с.
3. Наулко В., Зіневич Н. Цигани в Україні : Енциклопедія історії України : / ред. В. А. Смолій. Київ : Наук. думка. Т. 10 : Т – Я. 2013. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Tsyhany> (дата звернення: 26.02.2024).
4. Недошовенко Т. Реалізм як основа образотворчості. Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури. 2018. № 40. С. 367–377.
5. Оборська С. Відображення в європейському живописі ювелірного мистецтва (на прикладі культурних традицій ромів). Український мистецтвознавчий дискурс. 2023. № 5. С. 87–93. DOI: <https://doi.org/10.32782/uad.2023.5.9>.
6. Ясенев О. П. Реалізм як стиль у живописі. Культура і мистецтво: сучасний науковий вимір: матеріали VII Всеукр. наук. конф. молод. вч., асп. 2023. С. 140.
7. Brown M. R. (1978). Manet's «Old Musician»: Portrait of a Gypsy and Naturalist Allegory. *Studies in the History of Art*. 1978. Vol. 8. P. 77–87.

REFERENCES

1. Afonina, O. (2023). Obrazy romiv i konei v zhyvopysi ta hrafitsii: symbolika ta znachennia. [Art of the Violin in Polish Fine Art of the late 19th – early 20th centuries (Genre Art)]. *Ukrainskyi mystetstvoznavchyi dyskurs*, (5), 18–23. DOI: <https://doi.org/10.32782/uad.2023.5.2>. [in Ukrainian].
2. Barannikov, O. P. (1931). *Ukrainski tsyhany [Ukrainian Gypsies]* (A. M. Loboda, Red.). *drukarnia Vseukrainskoi Akademii Nauk*. [in Ukrainian].
3. Oborska, S. (2023). Vidobrazhennia v yevropeiskomu zhyvopysi yuvelirnogo mystetstva (na prykladi kulturnykh tradytsii romiv). [Reflection of Jewellery Art in the European Painting (On the example of Cultural Traditions of Roma People)]. *Ukrainskyi mystetstvoznavchyi dyskurs*, (5), 87–93. DOI: <https://doi.org/10.32782/uad.2023.5.9>.

4. Naulko, V., & Zinevych, N. (n.d.). Tsyhany v Ukraini [Gypsies in Ukraine]: Т. 10. Т – Ya (V. A. Smolii, Red.). Naukova dumka. Retrieved from <http://www.history.org.ua/?termin=Tsyhany> [in Ukrainian].

5. Nedoshovenko T. (2018). Realizm yak osnova obrazotvorchosti [Realism as the basis of fine art]. Aktualni problemy istorii, teorii ta praktyky khudozhnoi kultury, (40), 367–377. [in Ukrainian].

6. Yaseniev, O. P. (2023). Realizm yak styl u zhyvopysi [Realism as a style in painting]. Kultura i mystetstvo: suchasnyi naukovyi vymir: materialy VII Vseukr. nauk. konf. molod. vch., asp., 140. [in Ukrainian].

7. Brown, M. R. (1978). Manet's «Old Musician»: Portrait of a Gypsy and Naturalist Allegory. Studies in the History of Art, 8, 77–87.

УДК 76.012:[744.42:316.774-028.22]:316.342.2-021.23
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-1-10>

Андрій БУДНИК,
orcid.org/0000-0002-0719-2231
кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри графічного дизайну
Київського національного університету культури і мистецтв
(Київ, Україна) budnik_andriy@ukr.net

ЗМІСТОВІ СКЛАДНИКИ І ПРИЙОМИ ІНФОГРАФІКИ ДЛЯ ДОСЯГНЕННЯ СТАЛОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ГОМОГЕННОСТІ

Характеристика основної теми. Матеріал цієї публікації зорієнтований на пропагування і досягнення сталої соціальної рівності шляхом забезпечення впливовості візуальних комунікацій на процеси просвітництва суспільства. Наукова проблема. В нинішні часи інформаційного перевантаження всі форми масових комунікацій потребують ефективних дизайнерських рішень, однак потреби результативного впливу соціальної інфографіки є найбільш нагальними, оскільки вона презентує дані, що потребують роздумів, поєднання емоційного та аналітичного сприйняття для засвоєння. При цьому суспільно значуща інформація не повинна викликати втому та бажання відсторонитись від неї. Мета. Метою цієї статті є наукове обґрунтування змістових складників та прийомів їх втілення, рекомендованих для впровадження у соціально орієнтовані інфографічні звернення, створені для донесення інформації широким верствам населення про переваги сталого майбутнього шляхом досягнення соціальної рівності. Узагальнені результати. В публікації висвітлено комплекс інформаційного контенту та прийомів, завдяки яким соціально орієнтована інфографіка стає дієвим інструментом, здатним забезпечувати синергію впливу змістового наповнення. До контенту належать: якість освіти та медичного обслуговування, вільне висловлювання та поширення інформації, екологічна безпека та екологічний добробут, культурний та символічний капітал, способи життя та моделі споживання. До ефективних прийомів представлення цього контенту в інфографіці віднесено: синтез графіків і діаграм з текстовими та зображувальними комунікативними елементами, що реалізується через такі композиційні типи як: порівняння, інформаційний список та часовий ланцюг. Встановлено, що найбільш результативними формами втілення інфографічних повідомлень є ті, в яких зображувальний ряд інтегрується з засобами візуалізації даних. Доведено, що поширення інфографіки в масових публічних комунікаціях здатне стимулювати когнітивну ефективність кожного окремого індивідуума, забезпечувати загальну доступність просоціальної інформації, створювати переконливі візуальні оповідання, відстоювати сталі інтереси суспільства, підвищувати обізнаність всіх верств населення щодо стану розвитку суспільства та сприяти глобальній співпраці. Всі наведені визначники роблять інфографічні повідомлення важливими складниками побудови більш гуманного та справедливого світу.

Ключові слова: графічний дизайн, візуальні комунікації, інфографіка, суспільство, соціальні класи, соціальна рівність.

Andriy BUDNYK,
orcid.org/0000-0002-0719-2231
Ph.D,
Associate Professor at the Graphic Design and Advertising Department
Kyiv National University of Culture and Arts
(Kyiv, Ukraine) budnik_andriy@ukr.net

CONTENT COMPONENTS AND TECHNIQUES OF INFOGRAPHICS FOR ACHIEVING SUSTAINABLE SOCIAL HOMOGENEITY

Characterization of the main topic. The material of this publication is oriented towards promoting and achieving sustainable social equality by ensuring the influence of visual communications on societal enlightenment processes. Scientific problem. In the current era of information overload, all forms of mass communication require effective design solutions. However, the needs for the impactful influence of social infographics are most urgent, as it presents data that requires reflection, combining emotional and analytical perception for assimilation. Importantly, socially significant information should not induce fatigue or a desire to disengage from it. Objective. The aim of this article is to scientifically justify the substantive components and techniques of their implementation recommended for integration into socially oriented infographic presentations. These are designed to convey information to the broader population about the benefits of a sustainable future through achieving social equality. Generalized results. The publication highlights the complex information content and techniques through which socially oriented infographics become an effective tool capable

of providing synergy in the impact of content. Content includes: the quality of education and healthcare, freedom of expression and information dissemination, environmental safety and ecological well-being, cultural and symbolic capital, lifestyles, and consumption patterns. Effective presentation techniques in infographics include: synthesis of graphics and diagrams with textual and visual communicative elements, realized through compositional types such as comparison, informational lists, and timelines. It is established that the most effective forms of infographics integration involve visual sequences integrated with data visualization tools. It is proven that the dissemination of infographics in mass public communication can stimulate cognitive efficiency for individuals, ensure general accessibility of prosocial information, create compelling visual narratives, advocate for societal interests, increase awareness across all population strata regarding societal development, and contribute to global cooperation. All these indicators make infographic messages essential components in constructing a more humane and just world.

Key words: graphic design, visual communications, infographics, sociology, society, social classes, social equality.

Постановка проблеми. Актуальною проблемою в суспільних візуальних комунікаціях є максимізація ефективності та уніфікація графічного коду ключових повідомлень, що транслюються для різних груп населення.

Аналіз досліджень. В даному науковому дослідженні були використані класичні авторитетні праці світових авторів у галузі соціології: Е. Дюркгейм (1897), М. Вебер (1922), Е. Райт (1978), Х. Ганс (1971), П. Бордіо (1979), які всебічно висвітлювали розподіл суспільства на соціальні класи. П. Четті та ін. (2014), М. Дімер та С. Лі (2019), М. Мармот (2004), Е. Дінер та Р. Бісвас-Дінер (2022) комплексно дослідили вплив належності до певних соціальних класів на розподіл людських ресурсів.

General Assembly resolution 2200A (XXI), International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, General Assembly resolution 2542 (XXIV), Declaration on Social Progress and Development, General Assembly resolution 41/128, Declaration on the Right to Development, General Assembly resolution Res/70/1, Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development, Universal Declaration of Human Rights – основоположні юридичні документи, прийняті на всесвітньому рівні, що констатують та наголошують на безумовній необхідності досягнення соціальної рівності. World inequality report (2022) – звіт, в якому зафіксовані дані щодо нерівності у світі по різноманітним визначникам.

А. Сен (1999), Р. Грегори (1997), С. Макклауд (1993), П. Маутон та Р. Мейер (2001), Д. Хайт (2012), М. Гладвелл (2006), Е. Тафті (2006), Е. Бакши та ін. (2012) розглядали дифузії інформації та процеси її засвоєння людиною на свідомому та підсвідомому рівнях, питання кодування та декодування інформаційних масивів.

Необхідність і результативність інформування суспільства щодо формування урядом складників соціального добробуту та здобутків у цій царині наочно і переконливо викладено і впроваджено О. Нейратом (Neurath, 1936).

В даній публікації також взято до уваги наступні наукові розвідки: О. Васильєвої та ін (2023), де окреслено особливості проектування анімованої інфографіки та виділено кілька прийомів її композиційної організації; О. Мельник та В. Штець (2022), в якій класифіковано загальні прийоми роботи з інфографічним контентом; публікацію О. Мельник та І. Селіванова (2022), де представлено типи інфографіки, класифіковані за композиційною структурою; та розвідку В. Олійник та О. Чуєвої (2023) з дослідженням таксономії інфографіки та виділенням її найбільш поширених жанрів.

Метою цієї статті є наукове обґрунтування прийомів інфографіки, рекомендованих для впровадження у соціально орієнтовані візуальні звернення, створені для донесення інформації широким верствам населення про переваги сталого майбутнього шляхом досягнення соціальної рівності.

Мета статті. Мета статті полягає у науковому обґрунтуванні змістового наповнення і тієї сукупності прийомів інфографіки, що є доцільними для привертання уваги та заохочення широких верств суспільства до участі у процесах сталого розвитку, усунення соціальної нерівності та донесення світовій спільноті переваг та перспектив досягнення гомогенного суспільства.

Виклад основного матеріалу. У сфері соціологічних наук заведено розділяти представників суспільства на класи. Так, за визначенням М. Вебера «Соціальні класи засновані не тільки на економічних факторах, але також на соціальному престижі та владі. Клас – це складна взаємодія економічних, соціальних та політичних вимірів» (Weber, 1922: 18). Е. Дюркгейм акцентує, що «соціальні класи відображають різні моральні цінності та норми, яких дотримуються люди у суспільстві. Ці цінності сприяють соціальній згуртованості та порядку» (Durkheim, 1893: 210). «Соціальні класи визначаються не тільки як економічні чинники, а й як культурний та символічний капітал. Габітус, набір схильностей, грає роль у підтримці соціаль-

них відмінностей» (Bourdieu, 1979: 313). «Соціальні класи структуровані відносинами до засобів виробництва» (Wright, 1978: 46). «Соціальні класи відрізняються не тільки економічними факторами, але також способом життя та моделями споживання» (Gans, 1971: 51).

Керуючись всіма вище наведеними визначеннями, маємо надалі встановити ті змістові складники, що є найбільш впливовими на досягнення гомогенного суспільства і мають бути актуалізовані через інфографічні повідомлення. А також розглянути ті прийоми інфографіки, за допомогою яких ці змістові складники мають бути представлені найбільш наочно і переконливо.

Дослідження кореляції належності до певного соціального класу та рівня добробуту П. Четті та ін. (2014) показало наступний результат: особи, що належать до вищих соціально-економічних класів, зазвичай мають кращий доступ до освітніх ресурсів та можливостей отримання послуг з охорони здоров'я (Chetty et al., 2014).

Доступ до якісної освіти є ключовим фактором соціальної мобільності та добробуту. Наукове дослідження М. Дімера та С. Лі (Diemer & Li, 2019) показало, що діти, які перебувають у «нижчому» соціально-економічному становищі, можуть зіткнутися з труднощами при доступі до освітніх ресурсів, що може вплинути на їх професійні досягнення та загальний добробут (Diemer & Li, 2019).

Соціально-професійний клас пов'язаний із станом здоров'я. Соціальні детермінанти здоров'я, включаючи умови праці та стрес, сприяють нерівності у стані здоров'я між різними соціально-професійними класами. Люди, які володіють професіями з «вищим» статусом, як правило, мають краще здоров'я та добробут і навпаки (Marmot, 2004).

Хоча дохід та соціальний клас можуть сприяти різним аспектам добробуту, взаємозв'язок із суб'єктивним показником щастя є складним. Дослідження Е. Дінер і Р. Бісвас-Дінер показало, що за межами певного порога додатковий дохід може мати віддачу від щастя, що зменшується. Такі фактори, як соціальні відносини та особиста реалізація, відіграють важливу роль у загальному добробуті (Diener & Biswas-Diener, 2002).

Вивчивши приклади вищевказаних наукових досліджень, доцільно зробити висновки, що численні групи населення, які не належать до привілейованих елітарних класів, ущемлені у праві доступу до життєво необхідних ресурсів, отже, на сьогодні йдеться про фактичну глобальну соціальну нерівність.

На сьогодні існує низка всесвітніх легітимних документів, що закріплюють загальне право на рівність у всіх соціальних інтеракціях:

1. Загальна декларація прав людини, прийнята 1948 року, є основним документом, що підкреслює рівність і права всіх громадян світу. Стаття 1 цього документа свідчить: «Всі люди народжуються вільними та рівними у своїй гідності та правах» (United Nations General Assembly, United Nations, 1948: 4).

2. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, прийнятий у 1966 році, визнає право на працю, право на освіту та право на достатній рівень життя. Він наголошує на важливості соціальних та економічних прав як на частину невід'ємних прав людини (General Assembly resolution 2200A (XXI), United Nations, 1966).

3. Декларація соціального прогресу та розвитку, прийнята 1969 року, у якій офіційно закріплюється важливість соціального прогресу та розвитку. Цей документ оголошує необхідність рівних можливостей та справедливого розподілу благ (General Assembly resolution 2542 (XXIV), United Nations, 1969).

4. Декларація про право на розвиток, прийнята у 1986 році, визнає право на розвиток як універсальне та невід'ємне право. Він висвітлює необхідність соціальної справедливості та справедливого розподілу благ (General Assembly resolution 41/128, United Nations, 1986).

5. Порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2030 року, прийнятий у 2015 році, включає 17 цілей сталого розвитку, до складу яких входить скорочення нерівності всередині країн та між ними; досягнення соціальної, економічної та політичної інклюзивності (General Assembly resolution Res/70/1, United Nations, 2015).

Гуманізм, з його основним упором на людську гідність, права та добробут (Sen, 1999), впливає на досягнення й реалізацію Цілей сталого розвитку. Ставлячи людей у центр зусиль з розвитку, гуманізм сприяє більш етичній, справедливій та стійкій реалізації стратегії, що закріплена вищезазначеним документом.

Соціальна рівність відіграє ключову роль у досягненні цілей сталого розвитку, спрямованих на вирішення соціальних, економічних та екологічних проблем до 2030 року. Досягнення сталого розвитку потребує як економічного зростання, так й інклюзивного і справедливого розподілу ресурсів, можливостей та переваг. Умови досягнення соціальної гомогенності також потребують цілеспрямованих зусиль для боротьби з бідністю, забезпечення справедливого доступу до освіти,

охорони здоров'я та економічних можливостей. Коли маргіналізовані групи мають рівний доступ до ресурсів, рівень бідності знижується, сприяючи створенню більш інклюзивних суспільств.

Нерівність у показниках здоров'я тісно пов'язана із соціальною нерівністю. Сприяння соціальній рівності за допомогою загальної охорони здоров'я, освіти та ініціатив зі скорочення бідності позитивно впливає на загальний стан здоров'я та добробут, сприяючи досягненню суспільного благополуччя.

Соціальна рівність в освіті, можливості отримання якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх, є основоположною умовою для забезпечення суспільного добробуту. Усуваючи нерівність у доступі до освіти, особливо для ущемлених груп, суспільство може гарантувати, що кожен буде мати можливість набувати знань та навичок, необхідних для сталого розвитку.

Соціальна рівність нерозривно пов'язана з гендерною рівністю. Розширення прав та можливостей жінок за допомогою рівних можливостей в освіті, працевлаштуванні та процесах прийняття рішень має важливе значення для досягнення сталого розвитку. Забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчаток є дієвою умовою цілісному розвитку суспільства.

Скорочення нерівності як всередині кожної з країн, так і між ними є основою для досягнення гомогенної світової спільноти, вимагаючи політики, спрямованої на усунення нерівності у доходах, соціальній інтеграції та справедливого розподілу ресурсів.

Досягнення соціальної рівності нерозривно пов'язано з екологічною справедливістю. Вразливі спільноти часто несуть на собі основний тягар наслідків зміни клімату. Забезпечення соціальної рівності має вирішальне значення для ефективних дій у боротьбі зі зміною клімату, оскільки маргіналізовані групи (етнічні меншини, низько оплачувана робоча сила, бездомні, люди з інвалідністю, внутрішні переселенці) повинні брати активну участь у стійких екологічних практиках та отримувати від них вигоду.

Соціальна рівність у правах на публічне висловлення інформації зміцнює партнерські відносини, як між соціальними угрупованнями всередині кожної з країн, так і між країнами в світі. Інклюзивні суспільства, в яких право публічного висвітлення інформації мають усі категорії населення, сприяють співпраці та спільній відповідальності, створюючи основу

для успішної реалізації ініціатив у сфері сталого розвитку.

Наразі доречно підсумувати змістові складники, що є найбільш впливовими на досягнення гомогенного суспільства і мають бути актуалізовані через інфографічні повідомлення. До таких складників належать: якісна освіта та медичне обслуговування, вільне висловлювання та поширення інформації, екологічна безпека та екологічний добробут, соціальний престиж, культурний та символічний капітал, гендерна рівність, способи життя та моделі споживання, аномалії яких варто урегулювати та згладити для набуття суспільної однорідності.

Можна дійти висновку, що загально поширена, синхронна та юридично зафіксована й фактично реалізована рівність людей на глобальному рівні з високою ймовірністю сприятиме сталому розвитку у світі.

Наразі все ще існує необхідність просвітлення суспільства щодо соціальної рівності. Візуальні комунікації стали динамічним інструментом модерації громадської думки, вони мають здатність формувати суспільні наративи, викликати колективні емоційні реакції та впливати на соціальні перспективи. Наукові роботи, такі як публікації Р. Грегорі (Gregory, 1997) і С. Макклауд (McCloud, 1993), сприяють визнанню впливовості інформаційних стимулів в цілому і їх візуальних складників зокрема. Проте маємо розуміти, що інформаційний контент може бути як автентично відповідний дійсності, так і маніпуляційним, що не зменшує його впливовості на громадську думку. Звідси маємо акцентувати на необхідності створення і поширення контенту, що спонукає до синтезу його емоційного та критичного сприйняття, сприяє медіаграмотності та етичності у інформаційному ландшафті, що можливо за рахунок все більшої його візуалізації та удосконалення структурної організації.

Інфографіка, завдяки своїй когнітивній ефективності, здатностям розповідати оповідання, чіткій інформаційній ієрархії, розширеному розумінню та сумісності з потребами диверсифікованих цільових груп реципієнтів, є потужним рішенням для переконання громадськості в аспекті сприйняття інформації у візуальному модусі. Як науково обґрунтований та доказово результативний інструмент комунікації, інфографіка пропонує універсальні та ефективні опції передачі інформації, що робить її важливим компонентом сучасних стратегій суспільної візуальної комунікації.

Інфографіка, завдяки своїй здатності перетворювати складну інформацію на візуально

доступні формати, виступає потужним інструментом просвітлення суспільства з соціально важливих тем, включаючи проблеми соціальної (класової) нерівності.

У публікації В. Олійник та О. Чуєвої (2023) пропонується класифікувати інфографічні повідомлення за наступними жанрами: журналістський, навчальний і науковий, що можуть бути представлені як виокремлено, так і у симбіотичному поєднанні. З огляду на потребу якнайширшого поінформування всіх верств населення щодо умов досягнення гомогенного суспільства, вважаємо, що найбільш результативним є апелювання до журналістського та навчального жанрів. Вважаємо, що саме вони роблять інфографіку ефективним інструментом підвищення обізнаності, сприяють розумінню та просуванню змістового контенту, суспільному обговоренню найважливіших соціальних проблем.

Наукові дослідження, у тому числі робота П. Маутон та Р. Мейера (Mautone & Mayer, 2001) про мультимедійне навчання, показують, що включення візуальних елементів у стимулюючі матеріали (як журналістського, так і навчального жанрів) покращує когнітивну обробку та допомагає їх розумінню. Інфографіка використовує цей принцип, представляючи інформацію у візуально організованій формі, що підходить для різних стилів навчання, тим самим роблячи соціально важливі теми доступнішими для більш широкої аудиторії.

Розглянемо такі можливості інфографіки, як утримання та залучення уваги. Збалансоване управління увагою, описане Е. Тафті (2006), підкреслює дефіцит здатності утримувати увагу в інформаційний вік. Інфографіка завдяки своєму візуально атрактивному дизайну захоплює та утримує увагу більш ефективно, ніж сам текст. Ця невід’ємна властивість гарантує, що соціально значущі повідомлення реципієнти не тільки декодують, а й запам’ятають.

Інфографіка сприяє грамотності щодо декодування інформації та масивів даних, підвищує засвоєння комплексних даних в інформаційно-орієнтованому суспільстві та виступає як освітній інструмент. Е. Тафті наголошує на важливості ясного представлення візуальних доказів (Tufte, 2006) та стимулюванні інтерпретації й критичного оцінювання багаторівневої інформації та складних даних, що сприяє формуванню гомогенного суспільства.

Наступні можливості інфографіки можна охарактеризувати як здатність до розповіді та встановлення емоційного зв’язку. Як дове-

дено Д. Хайдтом, (Haidt, 2012), поєднуючи зображувальні інформаційні масиви з переконливим оповіданням, інфографіка створює емоційний зв’язок, посилює соціальний вплив повідомлення, що передається.

Інфографіка, у тому числі, активно здійснює демократизацію інформації. Досліджуючи концепцію переломних моментів поширення інформації М. Гладвелл доводить, що саме інфографіка з її коротким та візуально привабливим змістом є каталізатором переломних моментів, спрощуючи складні теми та сприяючи всебічному поширенню інформації (Gladwell, 2000).

Розширення соціальних мереж у соціологічному розумінні також є прерогативою інфографічного дизайну: інфографіка відповідає тенденціям розвитку платформ соціальних мереж, як це стверджується в публікації І. Бакши та ін. (Bakshy et al., 2010), соціальні мережі з результативним поширенням інформації сприяють посиленню уваги до соціально значущих тем, представлених у вигляді інфографіки, створюючи мультиплікативний ефект підвищення обізнаності суспільства.

Інфографіка, сформована на науково обґрунтованих засадах пізнання, інтеграції уваги та емоцій, є винятковим інструментом просвітлення суспільства з соціально важливих тем. Її здатність робити складну інформацію доступною, привабливою та достатньо легко засвоєною наділяє інфографіку ключовим аспектом комунікацій, уподібнює її потужному рупору щодо найважливіших соціальних проблем, сприяє формуванню більш поінформованої та освіченої громадськості.

Ключова роль інфографіки у формуванні уявлень про соціальну рівність та сталий суспільний розвиток стверджується її унікальними властивостями транслювати складні інформаційні блоки, синтезуючи зображення та конвенційний текст. У подальших наукових дослідженнях є сенс заглибитись у когнітивні, комунікативні та мотиваційні аспекти інфографіки, пояснити їх багаторівневий вплив на суспільну свідомість та дії.

Сучасні інфографічні принципи розробки все ще значною мірою базуються на протоінфографічних теоретичних та практичних здобутках О. Нейрата (Neurath, 1936), який вважав, що зображувальна статистика повинна бути не лише інформативною, а й естетично привабливою. Він запропонував ряд принципів, яких фахівці-дизайнери повинні дотримуватися при створенні зображувальної статистики, зокрема:

1. Відповідність зображень змістовому наповненню інформації, яку вони репрезентують;

2. Проста форма зображень, що повинні бути достатньо схематизованими і зрозумілим для глядачів;

3. Оригінальність зображень, що посилює образний вплив від їх сприйняття.

Проте вимогу щодо оригінальності зображень О. Нейрат вважав обов'язковою лише для комерційної графіки, мріючи про створення універсального довідника графічних символів, прийнятних для суспільних комунікацій у всіх країнах. А формою представлення таких даних визнавав тільки фігурні кількісні діаграми (Neurath, 1936).

Натомість сучасний етап розвитку інфографіки виявляє можливості і результативність застосування значно більшого спектру структурно-композиційних типів інфографіки. Зокрема, у публікації О. Мельник та І. Селіванова (2022: 124) виділено наступні типи: змішана інфографіка; інформаційний список; часовий ланцюг; інструкція; процес; порівняння; локалізація; ієрархічна інфографіка; одична діаграма; візуалізація чисел, анатомія; резюме.

У публікації О. Васильєвої та ін. (2023: 54) знаходимо доповнення цього переліку, проте у цих авторів структурно-композиційний тип ідентифікується як прийом представлення інформації, і виділено наступні типи: інфографіка-довідник; інфографіка-конструктор; інфографіка-порівняння.

Зважаючи на наявність заглибленого висвітлення відмінностей кожного з типів у вище наведених публікаціях, вважаємо недоцільним вдаватися тут до їх деталізації. Натомість відмітимо, що не всі наведені типи сприяють результативному унаочненню встановлених вище змістових складників соціально-орієнтованої інфографіки. Серед представленого варіативного спектру структурно-композиційних типів інфографіки виділимо: порівняння, інформаційний список, часовий ланцюг та довідник, як такі, що є найбільш відповідними до потреб і переконливого донесення виділених змістових аспектів досягнення гомогенного суспільства.

Зауважимо, що порівняння може бути як дуалістичним, так і багатовимірним. Збільшення складників для порівняння поступово наближає цей тип інфографіки до інформаційного списку, який також може бути представлений варіативно; від уподібнення до лінійних графіків і діаграм до секторного розподілу даних. Часовий ланцюг найбільш наочно демонструє динаміку змін протягом певного періоду, а довідник дозволяє отримати і порівняти дані, що змінювались як в часі,

так і за географічними параметрами, в тому числі і в різних країнах.

Зосереджуючись на безпосередньо прийомах представлення комунікативних складників в інфографіці, звернемось до матеріалів наукової роботи О. Мельник та В. Штець (2022), де було виділено наступні прийоми:

«1. Композиційні (використання динамічної чи статичної композиції, ритм та акцентування).

2. Художньо-образні прийоми формування ілюстративних зображень (реалістичне відтворення, спрощення, стилізація, умовність зображення).

3. Технічні особливості роботи з зображеннями (дво-чи тривимірна графіка, лінійна графіка, кольоро-текстурне вирішення).

4. Стилістичні прийоми (стилізація під певний історичний стиль; авторська пластична стилізація).

5. Робота з типографікою (гарнітура, накреслення, композиційні прийоми)» (Мельник & Штець, 2022: 125).

Вважаємо, що наведені тут прийоми окреслюють загальні можливості упорядкування комунікативних складників інфографіки, проте не акцентують уваги на головній властивості результативних і впливових інфографічних повідомлень. Цією властивістю вважаємо синтез графіків і діаграм з зображеннями (фотографічними, графічно-реалістичними або стилізованими чи схематизованими), що реалізується через їх композиційне злиття та підкріплюється текстовими і цифровими викладами. Ще однією вагомою умовою створення результативних комунікацій, вважаємо доповнення інфографічних повідомлень інтерактивними кьюар-кодами, що надають доступ до розширеної інформації, або до повторного відтворення інфографічних повідомлень та їх співставлення з статистичними даними минулих років або даними з інших країн.

Висновки. Інфографіка володіє високим потенціалом для вирішення актуальних глобальних проблем соціальної нерівності та досягнення позитивної суспільної гомогенності завдяки унікальним симбіотичним властивостям інтеракції зображень та конвенційного тексту, що набуває форми ефективного графічного стимульного матеріалу для різних цільових груп. Завдяки здатності кодування багатовимірної інформації інфографіка усуває бар'єри інтелектуальних та культурних відмінностей, а також диверсифікованих лімітувальних факторів у рівні освіти реципієнтів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Васильєва О., Слітюк О., Васильєв О. Визначення особливостей проектування анімованої інфографіки. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Вип. 68, том 1, С. 51–56.
2. Мельник О. Я., Штець В. О. Проектно-художній інструментарій дизайну хронологічної інфографіки. *Культура і сучасність : альманах*. 2022. № 1. С. 122–126.
3. Мельник О., Селіванов І. Особливості розробки інфографіки для вебсередовища. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2022. Вип. 50, С. 121–127.
4. Олійник В.А., Чуєва О.В. Exploring the taxonomy and creative dynamics of infographics: a comprehensive classification and analysis. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Вип. 67, том 1. С. 188–194.
5. Bakshy E., Rosenn I., Marlow C., Adamic L. The role of social networks in information diffusion. *Proceedings of the 21st international conference on World Wide Web*. 2012. P. 519-528. DOI: 10.1145/2187836.2187907
6. Bourdieu P. *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge: Harvard University Press. 1979. 613 p.
7. Chancel L., Piketty T., Saez E., Zucman G. *World inequality report 2022*. Cambridge: Harvard University Press. 2022. 236 p.
8. Chetty R., Stepner M., Abraham S. The Association Between Income and Life Expectancy in the United States, 2001-2014. *JAMA*, 2016. 315(16). P. 1750–1776. DOI: 10.1001/jama.2016.4226
9. Diemer M. A., Li C. H. Pathways to occupational attainment among children of lower socioeconomic status: A focus on early achievement, self-concept, and perceived social support. *Developmental Psychology*, 2019. 55(2). DOI:10.1177/0011000007309858
10. Diener E., Biswas-Diener R. Will money increase subjective well-being? A literature review and guide to needed research. *Social Indicators Research*, 57(2). 2002.
11. Durkheim E. *Suicide: A Study in Sociology*. Oxfordshire: Routledge. 1897. 432 p.
12. Gans H. J. *The Urban Villagers: Group and Class in the Life of Italian-Americans*. New York: The Free Press. 1971. 443 p.
13. General Assembly resolution 2200A (XXI), United Nations. *International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*. 1966. 8 p.
14. General Assembly resolution 2542 (XXIV), United Nations. *Declaration on Social Progress and Development*. 1969. 9 p.
15. General Assembly resolution 41/128, United Nations. *Declaration on the Right to Development*. 1986. 3 p.
16. General Assembly resolution Res/70/1, United Nations. *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*. 2015. 41 p.
17. Gladwell M. *The tipping point: How little things can make a big difference*. New York: Little, Brown. 2006. 280 p.
18. Gregory R. L. *Eye and Brain: The Psychology of Seeing*. Princeton: Princeton University Press. 1997. 277 p.
19. Haidt J. *The righteous mind: Why good people are divided by politics and religion*. New York: Vintage. 2012. 528 p.
20. Marmot M. *The Status Syndrome: How Social Standing Affects Our Health and Longevity*. New York: Henry Holt and Company. 2004. 336 p.
21. Mautone P. D., Mayer R. E. Signaling as a cognitive guide in multimedia learning. *Journal of educational Psychology*, 2001. 93(2), P. 377–389.
22. McCloud S. *Understanding Comics: The Invisible Art*. New York: William Morrow Paperbacks. 1993. 224 p.
23. Neurath, O. *International Picture Language, The first Rules of Isotype*. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. 1936. 117 p.
24. Sen A. *Development as Freedom*. Oxford: Oxford University Press. 1999. 384 p.
25. Tufte E. R. *Beautiful evidence* (Vol. 1). Cheshire, CT: Graphics Press. 2006. 213 p.
26. United Nations General Assembly, United Nations. *Universal Declaration of Human Rights*. 1948. 72 p.
27. Weber M. *Economy and Society*. Berlin: Springer. 1922. 504 p.
28. Wright E. O. *Class, Crisis, and the State*. London: Verso Books. 1978. 220 p.

REFERENCES

1. Vasyliєva O., Sliutiuk O., Vasyliєv O. (2023). Vyznachennia osoblyvosti proektuvannia animovanoi infohrafiky yak napriamku multymediinoho dyzainu. [Determining the features of designing animated infographics as a direction of multimedia design] *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. - Topical issues of the humanities*, 68, Vol. 1, 51–56. [in Ukrainian].
2. Mel'nyk O., Shtets V. (2022). Proiektno-khudozhnii instrumentarii dyzainu khronolohichnoi infohrafiky. [Artistic and project tools in the chronological infographics design] *Kultura i suchasnist : almanakh. – Culture and Modernity: Almanac*, 1, 122–126. [in Ukrainian].
3. Mel'nyk O., Selivanov I. (2022). Osoblyvosti rozrobky infohrafiky dlia vebseredovyscha. [Peculiarities infographic development for website] *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. – Topical issues of the humanities*, 50, 121–127. [in Ukrainian].
4. Oliinyk V.A., Chuieva O.V. (2023). Exploring the taxonomy and creative dynamics of infographics: a comprehensive classification and analysis. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. – Topical issues of the humanities*, 67, Vol. 1, 188–194.
5. Bakshy, E., Rosenn, I., Marlow, C., & Adamic, L. (2012). The role of social networks in information diffusion. In *Proceedings of the 21st international conference on World Wide Web* (pp. 519–528).

6. Bourdieu, P. (1979). *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Harvard University Press. 613 p.
7. Chancel, L., Piketty, T., Saez, E., & Zucman, G. (2022). *World inequality report 2022*. Harvard University Press. 236 p.
8. Chetty, R., Stepner, M., Abraham, S. (2014). The Association Between Income and Life Expectancy in the United States, 2001-2014. *JAMA*, 315(16).
9. Diemer, M. A., & Li, C. H. (2019). Pathways to occupational attainment among children of lower socioeconomic status: A focus on early achievement, self-concept, and perceived social support. *Developmental Psychology*, 55(2).
10. Diener, E., & Biswas-Diener, R. (2002). Will money increase subjective well-being? A literature review and guide to needed research. *Social Indicators Research*, 57(2).
11. Durkheim, E. (1897). *Suicide: A Study in Sociology*. Routledge. 432 p.
12. Gans, H. J. (1971). *The Urban Villagers: Group and Class in the Life of Italian-Americans*. The Free Press. 443 p.
13. General Assembly resolution 2200A (XXI), United Nations (1966). *International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*. 8 p.
14. General Assembly resolution 2542 (XXIV), United Nations (1969). *Declaration on Social Progress and Development*. 9 p.
15. General Assembly resolution 41/128, United Nations (1986). *Declaration on the Right to Development*. 3 p.
16. General Assembly resolution Res/70/1, United Nations. (2015).
17. Gladwell, M. (2006). *The tipping point: How little things can make a big difference*. Little, Brown. 280 p.
18. Gregory, R. L. (1997). *Eye and Brain: The Psychology of Seeing*. Princeton University Press. 277 p.
19. Haidt, J. (2012). *The righteous mind: Why good people are divided by politics and religion*. Vintage. 528 p.
20. Marmot, M. (2004). *The Status Syndrome: How Social Standing Affects Our Health and Longevity*. Henry Holt and Company. 336 p.
21. Mautone, P. D., & Mayer, R. E. (2001). Signaling as a cognitive guide in multimedia learning. *Journal of educational Psychology*, 93(2), 377.
22. McCloud, S. (1993). *Understanding Comics: The Invisible Art*. William Morrow Paperbacks. 224 p.
23. Neurath, O. (1936). *International Picture Language, The first Rules of Isotype*. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. 117 p.
24. Sen, A. (1999). *Development as Freedom*. Oxford University Press. 384 p.
25. Tufte, E. R. (2006). *Beautiful evidence* (Vol. 1). Cheshire, CT: Graphics Press. 213 p.
26. United Nations General Assembly, United Nations (1948). *Universal Declaration of Human Rights*. 72 p.
27. Weber, M. (1922). *Economy and Society*. Springer. 504 p.
28. Wright, E. O. (1978). *Class, Crisis, and the State*. Verso Books. 220 p.

УДК 788.6+78.087.51

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-1-11>**Зиновій БУРКАЦЬКИЙ,***orcid.org/0000-0002-3566-0821*

кандидат мистецтвознавства, професор,

завідувач кафедри духових та ударних інструментів

Одеської національної музичної академії імені А.В. Нежданової

(Одеса, Україна) *Zinovyburkatskyu@gmail.com***ЖАНР ЕТЮДУ В СУЧАСНОМУ КЛАРНЕТОВОМУ ВИКОНАВСТВІ**

У статті досліджуються питання створення та функціонування жанрової форми інструментального етюду в кларнетовій творчості; розкриваються специфічні особливості та значення даного жанру у навчальній і концертній практиці кларнетового мистецтва. Стверджується, що появі і розвитку такої нової жанрової форми початково сприяло прагнення виконавців удосконалювати свою технічну майстерність, але згодом, з усвідомленням ролі специфічних інструментальних прийомів гри у процесі музичних мово- і образотворення, жанр етюду став на шлях втілення віртуозно-концертних принципів, а його кращі взірці посіли своє почесне місце у скарбниці світової кларнетової літератури. Наводяться ієрархічні приклади використання в етюдному матеріалі технічних прийомів для вдосконалення виконавської майстерності кларнетиста, цінних за тими чи іншими показниками.

Подальшому розвитку у статті підлягає проблематика функціонального та художнього значення жанрової форми інструментального етюду, зокрема, його концертні зразки, в яких опрацьовуються найсучасніші фактурні, артикуляційно-динамічні, дихальні, амбушурні прийоми кларнетової гри, а також новітні музично-мовні інструментально-кларнетові мовні засоби.

У статті доводиться, що палецева швидкість, як основа технічної підготовки інструменталістів, в кларнетовій грі органічно поєднана з кантиленністю і вимагає суто індивідуалізованого підходу в розробці методики оволодіння етюдними труднощами гри; багатство штрихів у кларнетних етюдах потребує поповнення інструктивно-мистецькими напрацюваннями, що відображають стильові перетворення від минулих століть до ХХ та ХХІ сторіччя. Останнє завдання блискуче розв'язується у маловідомому в Україні циклі «Десять віртуозних етюдів для кларнета» чеського кларнетиста і композитора Іржі Главача. У роботі коротко аналізуються перші п'ять з вказаних «Десяти віртуозних етюдів», які автор статті вважає найбільш захоплюючими, виразно й технічно різноманітними і вельми корисними для розвитку виконавської техніки сучасного кларнетиста, а також такими, що відносяться до жанру концертного етюду і можуть слугувати розширенню концертно-репертуарного списку.

Ключові слова: кларнет, звукова культура кларнетиста, виконавська художня техніка, техніка гри на кларнеті, кларнетове виконавство, музично-виконавське мислення, етюд, віртуозність, концертність, амбушур, дихання кларнетиста, штрихи.

Zinovy BURKATSKYY,*orcid.org/0000-0002-3566-0821*

PhD of Art, Professor;

Head of the Wind and Percussion Department

Odessa National A.V. Nezhdanova Academy of Music

(Odessa, Ukraine) *Zinovyburkatskyu@gmail.com***GENRE OF ETUDUS IN CONTEMPORARY CLARINET PERFORMANCE**

The article examines the creation and functioning of the genre form of the instrumental etude in clarinet work; the specific features and significance of this genre in the educational and concert practice of clarinet art are revealed. It is argued that the appearance and development of such a new genre form was initially facilitated by the desire of performers to improve their technical skill, but later, with the awareness of the role of specific instrumental techniques of playing in the process of musical language and image creation, the etude genre began to embody virtuoso-concert principles, and its the best examples took their place of honor in the treasury of world clarinet literature. Hierarchical examples of the use in etude material of technical techniques for improving the clarinetist's performance skills, which are valuable according to certain indicators, are given.

The article is subject to further development of the problematic of the functional and artistic significance of the genre form of the instrumental etude, in particular, its concert samples, in which the most modern textural, articulation-dynamic, breathing, embouchure techniques of clarinet playing, as well as the latest musical-linguistic instrumental-clarinet language tools are elaborated.

The article proves that finger speed, as the basis of technical training of instrumentalists, in clarinet playing is organically combined with cantilenity and requires a purely individualized approach in the development of techniques for mastering etude difficulties of playing; the wealth of touches in clarinet etudes needs to be replenished with instructional and artistic works that reflect stylistic transformations from past centuries to the 20th and 21st centuries. The last task is brilliantly solved in the cycle “Ten virtuoso clarinet etudes” by the Czech clarinetist and composer Jiří Hlaváč, little known in Ukraine. The work briefly analyzes the first five of the specified “Ten virtuoso etudes”, which the author of the article considers the most exciting, expressively and technically diverse and very useful for the development of the performance technique of a modern clarinetist, as well as those that belong to the concert etude genre and can serve expansion of the concert repertoire list.

Key words: clarinet, sound culture of a clarinetist, performance art technique, clarinet playing technique, clarinet performance, musical and performing thinking, etude, virtuosity, concert performance, embouchure, clarinetist breathing, strokes.

Постановка проблеми. У тривалій еволюції жанрів інструментальної мініатюри особливе місце належить етюдів. Спочатку такі п'єси розумілися як суто інструктивні, навчального порядку, але згодом вони еволюціонують до статусу складного віртуозного концертного жанру в історії інструментальної музики, з одного боку, або тонкої музичної ідеї, що вимагає майстерних виконавських звукових якостей, з іншого. Від XIX століття цей жанр став дуже популярним у навчальній, концертній та композиторській практиці європейських музикантів. Фортепіанні твори Ф. Ліста, Ф. Шопена та інших композиторів у цьому інструментальному жанрі стали вищими досягненнями у сфері піанізму, що характеризуються повнотою змісту, багатотою палітрою образів, різноманітними піаністичними прийомами. Не менш велике значення має жанрова форма етюдів і для інших інструментальних культур, зокрема – для порівняно молодого кларнетового творчості. Найкращі зразки цього жанру не тільки допомагають виконавцям системно просуватися у бік найвищих щаблів виконавсько-технологічної майстерності, а й впевнено розвивають концертний репертуар кларнетиста, демонструючи комплекс художньо-звукових якостей різної стилістичної забарвленості, зокрема, його втілення найсучаснішими мовними інструментальними засобами.

Аналіз досліджень. Жанрова форма етюдів для кларнета не була предметом спеціальної предметної уваги науковців. Дане питання частково розглядалося З. Буркацьким у його кандидатській дисертації «Інструктивно-художній матеріал у системі формування майстерності кларнетиста» (Буркацький, 2004: 81–90), спорадично – наступними українськими та іноземними дослідниками: П. Бойко (Бойко, 2021), Р. Вовк (Вовк, 2004), В. Метлушко (Метлушко, 2014), М. Тиновський (Тиновський, 2000); К. Birsak (Birsak, 2000), J. Hull (Hull, 1966), Н. Klosé (Klosé, 1956), J. Liu (Jiaqi Liu, 2023), А. Paulová (Paulová, 2022) та д.і.

У зв'язку з дослідженням жанру інструментального етюдів виникає необхідність обговорювати і проблематику віртуозності, яка у цілому користується невпинною увагою виконавців та музикознавців, адже поза нею неможливо системно аналізувати дану жанрову форму. Дослідженню віртуозного боку виконавської майстерності, окрім вказаної дисертації автора даної статті (Буркацький, 2004), присвячені численні роботи музикознавців: В. Апатський (Апатський, 2013), П. Вовк (Вовк, 2004), В. Громченко (Громченко, 2020), В. Метлушко (Метлушко, 2014), А. Черноіваненко (Черноіваненко, 2021), К. Birsak (Birsak, 2000), Н. Fricke (Fricke, 2004), Н. Klosé (Klosé, 1956), А. Rice (Rice, 2003) та ін.

Мета статті – розкрити особливості функціонування та значення жанру інструментального етюдів в кларнетовій творчості.

Виклад основного матеріалу. Кларнетове виконавське мистецтво протягом усього етапу свого становлення та розвитку технічно вдосконалювалося, що виявлялося у відточуванні виконавцями своєї майстерності, а також розширенні репертуару. Зазначимо, що в процесі свого навчання грі на кларнеті музикант стикається з різними технічними і тембрально-звуковими труднощами, і для їх успішного подолання в кларнетовій літературі існує безліч вправ, гам, а також окремих творів, призначених для відпрацювання різноманітних видів виконавських прийомів, технік, штрихів, амбушуру, дихання тощо. Прагнення виконавців удосконалювати свою майстерність сприяло появі таких нових жанрів у скарбниці кларнетової літератури, як етюдів.

«Етюд» (від фр. *étude* – «вивчення») в музиці – це інструментальна п'єса, як правило, невеликого обсягу, заснована на частому застосуванні якогось важкого прийому виконання та призначена для вдосконалення техніки виконавця, зокрема підвищення рівня володіння інструментами. Але виконання етюдів (особливо для такого мелодійного,

технічного, здатного управляти стаціонарною частиною звуку та інтонацією-тембральністю, як кларнет) передбачає багатоканальні завдання оволодіння виконавською майстерністю (включаючи, крім віртуозності у вузькому значенні, якість звуковидобування й звуковедіння), що дозволяє етюдному жанрові набувати виражені риси концертності.

Жанр етюдів відомий у музичній практиці від XVIII століття. У сучасному понятті, як самостійна жанрова форма, він представлений в музичному виконавстві з XIX століття. Це пов'язане з органологічно-акустичним розвитком музичних інструментів, з удосконаленням техніки гри та розквітом віртуозного виконавства, передусім, фортепіанного. На новий рівень цей жанр вивели Ф. Шопен та Ф. Ліст, етюдів яких стали не тільки вправами на інструментальну техніку, але також мають велику художню цінність і часто виконуються в концертах, етюдів цих авторів завоювали визнання слухачів у світських салонах, через що почали набувати своєї популярності, яка не вщухає і до сьогодні. На початку XX століття етюдів придбали міць, іскристість, ніжність у них почала поступатися місцем драйву, як того вимагав новий час та нова музично-мисленева парадигма епохи.

Ми акцентуємо у відборі етюдів для вдосконалення виконавської майстерності кларнетиста ієрархію технічних прийомів, цінних за тими чи іншими показниками. Зокрема, це етюдів, спрямованих на оволодіння рухливістю в legato при незручних інтервальних переходах у швидкому темпі (для виконання класичних композицій за типом «Кларібель» С. Бозза); на відпрацювання пунктирних ритмів (для вдосконалення техніки концертної гри, наприклад, в «П'єсі у соль мінорі» Ж. Бара); на відпрацювання техніки мелізмів в тональностях з великою кількістю знаків альтерації, складними метрами, розмірами, позаключовими знаками, модуляціями (як у сучасних творів на фольклорній основі); на опрацювання чутливості до незвичних ритмічних змін груп у несиметричних розмірах (так, болгарські ритми з точки зору Б. Бартока втілюють найбільш актуальний і найскладніший бік ритміки XX ст. – саме такими п'єсами «у болгарських ритмах» Б. Барток закінчує свій «Gradus ad Parnasum» – VI зошит «Мікрокосмосу»); на розвиток умінь виконання хроматичних послідовностей у різних тональностях, темпах, динаміці; на освоєння надзвичайно важливого для кларнету штриха staccato, де тут потрібна точність координації у рухах язика та пальцевого апарату музиканта-кларнетиста; на різні інтервали, особливо широкі інтервали в

legato, що становить великі труднощі; на освоєння змішаних видів техніки, де поєднані перераховані вище види техніки у своїй сукупності, тобто, ці етюдів припускають швидке психологічне та технічне переключення виконавця, що відповідно вимагає від нього підвищеної уваги та майстерності. Подібні етюдів найбільш близькі до концертних творів, оскільки відрізняються технічною та образною різноманітністю та допомагають виконавцю виразніше та точніше втілити намічені композитором характер та емоційну якість образу (Буркацький, 2004: 82–88).

Надзвичайно цікавий взірець жанрової форми концертного етюдів являють «Десять віртуозних етюдів для кларнета» Їржі Главача.

Їржі Главач народився в 1948 році в Готвальдові (сьогодні Злін) Чеської Республіки і є всесвітньо відомим кларнетистом, саксофоністом, викладачем, професором і колишнім деканом факультету музики і танцю Академії сценічних мистецтв у Празі. Він також залишив свій слід в історії чеської культури як композитор, популяризатор музики і поет. У 1974 році заснував всесвітньо відомий джазовий квінтет Varock, яким керував 34 роки. З цим же періодом пов'язане його членство в Чеському духовому тріо та робота в Артквартеті. Зараз він є учасником квартету кларнетів Five Star. Як соліст і камерний музикант він здійснив понад 5000 публічних виступів і записів для радіо, телебачення та звукозаписних компаній у понад 60 країнах на п'яти континентах. Його дискографія налічує понад тридцять компакт-дисків; записав понад чотириста композицій для радіо. Для Чеського телебачення він як драматург і сценарист готував цикли програм. Його педагогічна діяльність охоплює сорок років, він виховав багато лауреатів престижних міжнародних конкурсів кларнетистів. Главач обіймав посаду голови Постійного конкурсного комітету Міжнародного музичного конкурсу «Празька весна» з 1995 по 2016 рік і директора Фонду Богуслава Мартіну з 2017 по 2021 рік. Він був співзасновником Music Performance, Курсів Прага-Відень-Будапешт, Фестивалю кларнетів у Жировницькому замку; брав участь як член журі у понад 100 міжнародних та національних конкурсів виконавства в Європі та інших країнах.

«Десять віртуозних етюдів для кларнета» Їржі Главача були опубліковані в 1992 році (він писав їх протягом кількох років як вправи для себе і своїх студентів) і присвячені, передусім, меті вдосконалення різних видів техніки гри на кларнеті. Але з точок зору складності та художності їх можна по праву порівняти з такими творами цього жанру,

як «Каприччіо для кларнета» Ернесто Кавалліні, «18 етюдів для вдосконалення» Поля Жанжана або «24 віртуозні етюдів» Роберта Старка, які заслуговують на визнання у світовому концертно-сценічному масштабі. Це повноцінні концертні твори, які можна презентувати на професійній концертній естраді. Главач зазначає: «Сольне виконання етюдів у сольних концертах є можливим. Це не повинно виглядати як інструктивний етюд. Кожен етюд має свій характер і виразність, але він вирішує певну технічну проблему» (Paulová, 2022: 69). За словами автора, його «Віртуозні етюдів» можуть виконуватися кларнетистом будь-якого рівня, з відповідною адаптацією темпу до своїх можливостей, поступово його підвищуючи до заданого в тексті. Автор навмисно зробив деякі місця «незручними», адже намір полягає в тому, щоб поступово дати кларнетисту змогу впровадитися з важкими штрихами в легато і стаккато та з легкістю їх грати, досягаючи більшої свободи та гнучкості виконання. Тут доцільно нагадати, що природі кларнетового звуковидобування притаманний органічний зв'язок пальцевої швидкості та кантіленності, з суто індивідуалізованим підходом до першого (Буркацький, 2004: 80). За словами самого Главача, «...головне було: не зупинятися на думці про те, що це так звана складна гра на кларнеті. Нікого це не хвилює. Навіть те, що зіграно погано, може бути доведено до точки, коли гравець це відчуває, але слухач більше не помічає. Інший момент: я не хотів писати нічого довшого за двосторінковий етюд з однієї простої причини. Увага має постійно працювати на повній швидкості, і якщо я додаю ще дві сторінки, часто трапляються помилки просто через втому, ми не можемо дихати повністю вільно тощо. Серед іншого, я хотів натренувати цей рівень концентрації та увагу, тому що ці дві сторінки можна освоїти» (Paulová, 2022: 70). Їржі сам часто виконував свої етюдів, зокрема, на живописних виставках і вернісажах, де стоячи перед картиною, вибирав етюд, який, на його думку, відповідав картині за кольором (зелений, коричневий, червоний, синій, жовтий, бірюзовий), що виражає їх характер. Проте ідея кольороназви розвинулась пізніше, тому у нотному виданні етюдів кольори не згадуються (автор визнав, що таких асоціацій не було і на стадії написання етюдів).

Композитор пише у вступі до етюдів: «Етюдів та технічні вправи мають на меті дати нам, інструменталістам, відчуття впевненості гри та свободи. ... У цих етюдів постають питання дотику, техніки дихання та аплікатури, практики легато та стаккато, тонального діапазону та повного

динамічного діапазону – все суттєве та важливе. Позначки темпу визначають остаточну форму, до якої ви прийдете, поступово репетируючи зі значно повільнішими темпами. Етюдів повинні стати вашим щоденним «супутником» у роботі. Якщо протягом 8–10 місяців ви будете приділяти їм увагу по 30 хвилин на день, ваш технічний рівень значно підвищиться, а якщо займатися ними щодня роками, то придбаєте майстерність гри. Не гордість привела мене до цього твердження, а перевірена практика, і я бажаю вам сильної волі та великої самодисципліни, щоб досягти цього стандарту» (Paulová, 2022: 72).

Коротко розглянемо деякі з етюдів Главача. Етюд № 1 має дуже ігровий характер і часто чергує парні та непарні розміри (10/8, 9/8, 3/8). При цьому темп позначений *Allegro fresco* (пізніше колірне визначення – зелений). Цей етюд є «сходиною» до виконання концерту А. Копленда. Етюд написано у невеликій тричастинній формі (А, Б, А). Вказане вище чергування розмірів у першій частині дозволяє виконавцеві покращити ритмічне відчуття (потрібне для виконання концерту Копленда та багатьох інших творів ХХ та ХХІ століть, що включають джазову ритміку). Етюд ні в якому разі не слід грати громіздко; кларнетист повинен намагатися грати легко і грайливо. Важливо «наспівувати» мелодію і зосередитися на логіці фразування. Незважаючи на те, що в етюдів є кілька коротких пауз, які іноді спокушають робити невиправдано часті вдихи, кларнетист повинен намагатися витримати всю фразу на одному диханні. Це додасть етюдів багатого легшого відчуття, і кларнетист не втомиться так швидко. В етюдів часто з'являється віртуозний мотив, який може викликати технічні труднощі, бо звучить у невеликих варіаціях, спочатку в третьому такті від ноти *re*, а потім кілька разів на октаву вище. Крім того, автор додав акценти, які допоможуть підтримувати ритм і темп етюдів. Важливо грати ритмічно точно (також – мелодійно й виразно), не втрачаючи не тільки правильний пульс, але й дихальну здатність, необхідну для легкого звучання стаккато й акцентів.

На написання Етюдів № 2 автора, мабуть, надихали Скрипкові партити Й.С. Баха. Барокова стилістика помітна у структурі, а також у мелодії всього ре-мінорного етюдів, який написаний у формі теми з варіаціями. Цей етюд автор відніс до коричневого кольору. Тема у *Moderato* має дещо енергійний характер. Кларнетист повинен намагатися розрізняти різні способи виконання *tenuto* і *staccato*, щоб різниця була помітною. Однак ноти *staccato* не повинні здаватися занадто різкими або

навіть кричущими. Це особливо вірно, починаючи з дев'ятого такту і далі, для нот А і G у тому місці, де головна тема викладається на октаву вище. В легато необхідно (спочатку в повільному темпі) прислуховуватись, головним чином, до якості тону. Перша варіація – *Vivace* (чверть=144) – для багатьох кларнетистів знаходиться на межі гри. Тож рекомендовано спочатку відпрацьовувати всі варіації в повільнішому темпі і поступово його нарощувати. Також є можливість почати грати першу варіацію трохи повільніше, а потім поступово прискорювати. Кожна варіація може починатися трохи швидше, і кларнетист досягне природної градації.

Етюд № 3 – один із найскладніших (червоний колір). Тут автор працює з темою каденції з концерту чеського композитора О. Фріда для кларнета, фортепіано, ударних та бас-гітари. Етюд не є тональним, необхідно спиратися в інтонуванні на мелодію і логіку цілої фрази. У першій частині з'являються два різних виразно-технічних засоби: тема легато, в якій діапазон кларнета представлений цілком; потім ліга переривається шістнадцятими в артикуляції дві легато / дві стаккато. Це місце необхідно зіграти з великою точністю. В легато необхідно зосередитися переважно на диханні, при цьому жодна нота не має звучати сильніше або слабше, ніж інші. Ще одним так званим балансуєчим елементом в даному випадку є губи. Їржі Главач стверджує, що в цьому етюді він намагався змусити кларнетиста уважно прочитати нотний текст. Зрушення та зміни півтонів сприяють тому, що виконавець не зациклюється на тональності й має попередньо проаналізувати кожен патерн очима. Важливо стабілізувати підтримку дихання незалежно від того, грає виконавець ноти, які потребують менше чи більше дихання. Стівчик дихання повинен залишатися таким самим; лише язик визначає різницю в тому, як розгортається тон. Кларнетист повинен стежити за нотним записом і грати всі акценти, які потребують допомоги діафрагми.

Етюд № 4 справляє враження досить безтурботного і «пофарбований» у жовтий колір. Їржі Главач грав цей етюд на відкритті виставки графіки художника Оти Янечка, який часто працював із жовто-золотим і рожевим аж до фіолетового. За словами композитора, весь етюд має на меті створити відчуття легкості та розслабленості під час гри. Перша частина має темп *Andante etereo* (ефірний, як вітерець). Цей етюд дуже мелодійний і має співочий характер. У ньому чергуються пасажі легато з пасажами стаккато, які кларнетист повинен грати з легкістю.

Етюд № 5 – *Allegro ritmico* – позначено кольором «синій». У цьому етюді розміри 2/8, 2/4, 3/4 чергуються з 3/8 або навіть 3/16 чи 5/16. Саме цю різноманітну ритмічну чуттєвість потрібно відпрацьовувати в етюді. Етюд починається дво-чвертним розміром, який залишається незмінним протягом перших чотирьох тактів. Розмір 3/16 спочатку з'являється в п'ятому такті, а потім метр змінюється майже в кожному такті. Ідея в основному полягає в тому, щоб звикнути до частого чергування різних розмірів (як це люблять сучасні композитори). Етюд також демонструє гучнісно-динамічний рух від форте до фортіссімо, не менш різноманітні акценти та чергування різних способів артикуляції. Рекомендується починати розучування етюду у повільному темпі для досягнення всіх вказаних акцентуацій та артикуляційно-динамічних вказівок. Їржі Главач також використовує в етюді апострофи, які повинні служити легким розділенням окремих частин, але без довгих пауз.

Висновки. У світі інструментальної музики мініатюра має широку жанрову розгалуженість – від творів на розвиток виконавської техніки (етюди) до найскладніших у художньому та емоційно-образному сенсах творів. Етюди є визначною ланкою жанру непрограмовної мініатюри в інструментальному виконавстві, зокрема, й кларнетовому. Цей жанр відіграв істотну роль у процесі становлення та розвитку будь-якого виду інструментального мистецтва. Етюд було створено як універсальний твір, що містить вправи для розвитку виконавської техніки музиканта-інструменталіста. Сьогодні в репертуарі кларнетистів можна знайти безліч етюдів на розвиток різних видів виконавської техніки. Етюди в кларнетовому виконавстві можна поділити на два типи: інструктивні, тобто спрямовані безпосередньо на розвиток виконавської техніки та концертні, які постають як окремі концертні мініатюри, що мають за мету передачу художнього образу віртуозно-технічними та звуко-технологічними засобами. Останній підвид етюдів хоч і передбачає втілення художнього образу, але не позбавлений технічних прийомів для розвитку виконавської техніки кларнетистів. Складні виконавські завдання, що вимагають віртуозного володіння інструментом, відкрили перспективу для вираження нових граней художнього змісту жанрової форми етюду.

Методологічні (й художні) наміри та поради Їржі Главача, втілені в етюдному жанрі, можуть бути цінними та стимулюючими для українських кларнетистів. З десяти віртуозних етюдів для кларнета Їржі Главача кожен може вибрати для

кожного, наприклад, тижня один етюд, який допоможе вирішити технічну проблему, що потрібно вдосконалити, і практикувати його щодня. Вважаю, що твори І. Главача належать до найкращих зразків жанру етюдів для кларнету; їх радісно-

веселий, позитивний характер буде стимулювати кларнетистів до виконання, а відтворення автором новітніх прийомів гри та музично-мовних засобів постане чудовою підготовчою базою та концертним втіленням музики ХХ–ХХІ століть.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Апатський В.Н. Актуальні проблеми духового музично-виконавського мистецтва. Київ: Задруга, 2013. 588 с.
2. Бойко П.А. Кларнет в оркестровому мисленні: дис. ... канд. мист.: 17.00.03 / Нац. муз. акад. України імені П.І. Чайковського. Київ, 2021. 196 с.
3. Буркацький З.П. Інструктивно-художній матеріал у системі формування майстерності кларнетиста: дис. ... канд. мист.: 17.00.03 / Одесь. держ. муз. акад. імені А.В. Нежданової. Одеса, 2004. 164 с.
4. Вовк Р.А. Історія, акустична природа і виразні можливості аплікатури кларнета: дис. ... канд. мист.: 17.00.03 / Нац. муз. акад. України імені П.І. Чайковського. Київ, 2004. 164 с.
5. Волик О. О. Поетика Етюдів Фридерика Шопена: музикознавча та виконавська інтерпретації: дис. ... докт. філос.: 025 / Харк. нац. ун-т мист. імені І.П. Котляревського. Харків, 2014. 205 с.
6. Громченко В.В. Духове соло в європейській академічній композиторській та виконавській творчості ХХ – початку ХХІ ст. (тенденції розвитку, специфіка, систематика). Київ; Дніпро: Ліра, 2020. 304 с.
7. Димитров С. Школа за кларинет. Софія: Музика, 1966. 85 с.
8. Метлушко В.О. Кларнет як сольо-ансамблевий інструмент в творчості композиторів ХХ століття: автореф. дис. ... канд. мист.: 17.00.03 / Харк. нац. ун-т мист. імені І.П. Котляревського. Харків, 2014. 18 с.
9. Мурга О.Л. Принцип віртуозності у художній культурі другої половини ХІХ – початку ХХ століття та еволюція жанру романтичного фортепіанного концерту: автореф. дис. ... канд. мист.: 17.00.03 / Нац. муз. акад. України імені П.І. Чайковського. Київ, 2003. 16 с.
10. Тиновський М. Репертуарні тенденції формування виконавської майстерності кларнетиста. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Дрогобич, 2015. Вип. 14. С. 111–118.
11. Черноіваненко А.Д. Академічне музично-інструментальне мистецтво як предмет музикознавчої системології: монографія. Одеса: ВД «Гельветика», 2021. 704 с.
12. Birsak K. Die Klarinette. Eine Kulturgeschichte. 3. Auflage. Buchloe 2000. 213 p.
13. Fricke H. Faszination Klarinette. In: Restle, Conny. *Faszination Klarinette*. München u. a. 2004. Pp. 41–118.
14. Hull J. A discussion of clarinet. Method books. Master's Thesis / The University of Houston. Houston, 1966. 41 p.
15. Klosé H. Méthode Complète de clarinette. Paris: Alphonse Leduc, Éditions Musicales, 175, Rue Saint-Honoré, 1956. 282 p.
16. Liu J. (2023). The Art of Clarinet Fingerings: Doctor's thesis. Columbus: of The Ohio State University. 85 p.
17. Paulová A. Jiří Hlaváč and his ten virtuoso etudes for clarinet: an interpreter's analysis of the first five movements of the cycle. *Paedagogia Musica*. Prague, 2022. Iss. 3 (November). Pp. 67–94.
18. Rice A.R. The Clarinet in the Classical Period. Oxford: University Press, 2003. 297 p.

REFERENCES

1. Apatskyi, V.N. (2013). *Aktual'ni problemy dukhovoho muzychno-vykonavs'koho mystetstva* [Actual problems of spiritual music and performing arts]. Kyiv: Zadruga. 588 p. [in Ukrainian]
2. Boyko, P.A. (2021). *Klarnet v orkestrovomu myslenni* [Clarinet in orchestral thinking]: dys. ... kand. myst.: 17.00.03 / Nats. muz. akad. Ukrayiny imeni P.I. Chaykovs'koho. Kyiv. 196 s. [in Ukrainian]
3. Burkats'kyi, Z.P. (2004). *Instruktyvno-khudozhnyy material u systemi formuvannya maysternosti klarnetysta* [Instructional and artistic material in the system of formation of clarinetist skills]: dys. ... kand. myst.: 17.00.03 / Odes'. derzh. muz. akad. imeni A.V. Nezhdanovoyi. Odesa. 164 s. [in Ukrainian]
4. Vovk, R.A. (2004). *Istoriya, akustychna pryroda i vyrazni mozhlyvosti aplikatury klarneta* [History, acoustic nature and expressive possibilities of clarinet application]: dys. ... kand. myst.: 17.00.03 / Nats. muz. akad. Ukrayiny imeni P.I. Chaykovs'koho. Kyiv. 164 s. [in Ukrainian]
5. Volyk, O.O. (2014). *Poetyka Etyudiv Fryderyka Shopena: muzykoznavcha ta vykonavs'ka interpretatsiyi* [The poetics of Frideric Chopin's Etudes: musicological and performing interpretations]: dys. ... dokt. filos.: 025 / Khark. nats. un-t myst. imeni I.P. Kotlyarevs'koho. Kharkiv. 205 s. [in Ukrainian]
6. Hromchenko, V.V. (2020). *Dukhove solo v yevropeys'kiiy akademichniy kompozytors'kiiy ta vykonavs'kiiy tvorchosti XX – pochatku XXI st. (tendentsiyi rozvytku, spetsyfika, systematyka)* [Wind solo in the European academic compositional and performing works of the 20th – early 21st centuries. (development trends, specificity, systematics)]. Kyiv; Dnipro: Lira. 304 s. [in Ukrainian]
7. Dimitrov, S. (1966). *Shkola za klarinet* [Clarinet school]. Sofiya: Muzika. 85 s. [in Bulgarian].
8. Metlushko, V.O. (2014). *Klarnet yak sol'no-ansamblevyy instrument v tvorchosti kompozytoriv KHKH stolittya* [The clarinet as a solo-ensemble instrument in the work of composers of the 20th century]: avtoref. dys. ... kand. myst.: 17.00.03 / Khark. nats. un-t myst. imeni I.P. Kotlyarevs'koho. Kharkiv. 18 s. [in Ukrainian]
9. Murha, O.L. (2003). *Pryntsyp virtuoznosti u khudozhniy kul'turi druhoyi polovyny KHKH – pochatku KHKH stolittya ta evolyutsiya zhanru romantychnoho fortepiannoho kontsertu* [The principle of virtuosity in the artistic culture of the second

half of the 19th and early 20th centuries and the evolution of the romantic piano concerto genre]: avtoref. dys. ... kand. myst.: 17.00.03 / Nats. muz. akad. Ukrayiny imeni P.I. Chaykovs'koho. Kyiv. 16 s. [in Ukrainian]

10. Tynovs'kyi, M. (2015). *Repertuarni tendentsiyi formuvannya vykonavs'koyi maysternosti klarnetysta* [Repertoire trends in the formation of performance skills of a clarinetist]. *Aktual'ni pytannya humanitarnykh nauk*. Drohobych. Vyp. 14. S. 111–118. [in Ukrainian]

11. Chernoiivanenko, A.D. (2021). *Akademichne muzychno-instrumental'ne mystetstvo yak predmet muzykoznavchoyi systemolohiyi* [Academic musical and instrumental art as a subject of musicological systemology]: monohrafiya. Odesa: VD «Hel'vetyka». 704 s. [in Ukrainian]

12. Birsak, K. (2000). *Die Klarinette. Eine Kulturgeschichte* [The clarinet. A cultural history]. 3. Auflage. Buchloe. 213 p. [in German]

13. Fricke, H. (2004). *Faszination Klarinette* [Fascination with the clarinet]. In: Restle, Conny. *Faszination Klarinette*. München u. a. Pp. 41–118. [in German]

14. Hull J. (1966). A discussion of clarinet. Method books. Master's Thesis / The University of Houston. Houston. 41 p.

15. Klosé, H. (1956). *Méthode Complète de clarinette* [Complete Clarinet Method]. Paris: Alphonse Leduc, Éditions Musicales, 175, Rue Saint-Honoré. 282 p. [in French]

16. Liu, J. (2023). *The Art of Clarinet Fingerings*: Doctor's thesis. Columbus: of The Ohio State University. 85 p.

17. Paulová, A. (2022). Jiří Hlaváč and his ten virtuoso etudes for clarinet: an interpreter's analysis of the first five movements of the cycle. *Paedagogia Musica*. Prague. Iss. 3 (November). Pp. 67–94. [in Czech]

18. Rice, A.R. (2003). *The Clarinet in the Classical Period*. Oxford: University Press. 297 p.

УДК 78.077

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-1-12>

Петро ВАКАЛЮК,
orcid.org/0000-0002-4544-1657
кандидат мистецтвознавства,
професор кафедри виконавського мистецтва
Навчально-наукового інституту мистецтв Державного вищого навчального закладу
«Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
(Івано-Франківськ, Україна) petrovakalyuk@gmail.com

ВНЕСОК АВСТРІЙСЬКОГО КОМПОЗИТОРА КАРЛА ПІЛЬСА ДО СОЛЬНОГО РЕПЕРТУАРУ ДЛЯ МІДНИХ ДУХОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.

У статті актуалізовано проблему оновлення сольного репертуару виконавця на мідних духових інструментах в контексті емансипації тембру кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. Для збагачення виконавського та педагогічного репертуару запропоновано внести до нього твори австрійського композитора Карла Пільса. Творчість цього композитора є незаслужено забутою як на батьківщині митця, так і за її межами. Його доробок дуже масштабний і включає концерти для труби, валторни, бас-тромбона та фортепіано, сонати для труби, скрипки та гобоя, духові квінтели та октети, фортепіанні п'єси, хоріві твори та численні великі та малі твори для духових інструментів. Серед них особливої ваги набула Соната для труби і фортепіано (1935), яка майже не виконується. Представлений матеріал дозволить звернути більше уваги на ці композиції та увести їх як до педагогічного, так і до концертного репертуару українських виконавців.

Наведені короткі відомості про життєвий і творчий шлях австрійського композитора Карла Пільса (1902–1979). Представлено суспільно-історичний контекст його творчості загалом та творів для труби зокрема. Вказується, який вплив справила на формування композитора австрійська музика пізнього романтизму. Докладно проаналізовані взаємозв'язки формування творчого стилю К. Пільса під впливом його педагога Франца Шмідта. В цьому контексті тематизоване ще одне маловідоме для української музикознавчої науки ім'я: австрійського композитора Франца Шмідта. Проаналізовано два основних твори К. Пільса для труби великої форми.

Перспектива розвитку запропонованої теми полягає в уведенні до репертуару українських виконавців творів австрійського композитора Карла Пільса та поглибленні необхідних для цього історіографічних знань про автора, а також теоретичного аналізу композицій та методичних рекомендацій.

Ключові слова: *трубне виконавство, соната для труби, концерт для труби, австрійська музика, історія західноєвропейської музики ХХ ст., Карл Пільс, Франц Шмідт.*

Petro VAKALYUK,
orcid.org/0000-0002-4544-1657
Candidate of Art Sciences,
Associate Professor at the Department of History and Theory of the Music Performance
Institute of the Music Art of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) petrovakalyuk@gmail.com

THE CONTRIBUTION OF THE AUSTRIAN COMPOSER KARL PILSS TO THE SOLO REPERTOIRE FOR BRASS INSTRUMENTS IN THE FIRST HALF OF THE TWENTIETH CENTURY

The problem of updating the solo repertoire for the brass instruments in the context of timbre emancipation of the late nineteenth and first half of the twentieth century is actualised. To enrich the performing and pedagogical repertoire, it is proposed to include works by the Austrian composer Karl Pilss. The work of this composer is undeservedly forgotten both in his homeland and abroad. His oeuvre is very extensive and includes concertos for trumpet, French horn, bass trombone and piano, sonatas for trumpet, violin and oboe, wind quintets and octets, piano pieces, choral works and numerous large and small works for wind instruments. Among them, the Sonata for Trumpet and Piano (1935), which is almost never performed, has acquired a special significance. The material presented here will allow us to draw more attention to these compositions and introduce them to both the pedagogical and concert repertoire of Ukrainian performers.

The article provides brief information about the life and work of the Austrian composer Karl Pilss (1902–1979). The socio-historical context of his works in general and his works for trumpet in particular is presented. It is indicated what influence the Austrian music of late Romanticism had on the composer's formation. The interconnections of the formation

of K. Pilss creative style under the influence of his teacher Franz Schmidt are analysed in detail. In this context, another little-known name for Ukrainian musicology is discussed: the Austrian composer Franz Schmidt. Two main works by K. Pilss for large trumpet are analysed.

The prospect of developing the proposed topic is to introduce the works of the Austrian composer Carl Pils into the repertoire of Ukrainian performers and to deepen the historiographical knowledge about the author, as well as theoretical analysis of compositions and methodological recommendations.

Key words: trumpet performance, trumpet sonata, trumpet concerto, Austrian music, history of Western European music of the twentieth century, Karl Pilss, Franz Schmidt.

Вступ. Постановка проблеми. Творчості австрійського композитора Карла Пільса присвячені вельми нечисленні наукові розвідки і публікації. Його плідна діяльність немов загубилася у історичному вихорі Другої світової війни, залишившись відомою дуже незначному колу фахівців. Тож звернення до даної теми інспіроване фактичною відсутністю ґрунтовнішого українського дослідження, яке було б присвячене вивченню творчості Карла Пільса загалом та його внеску до репертуару для труби в ХХ столітті зокрема. **Актуальність** теми представленої публікації полягає у введенні до музикознавчого та інтерпретологічного обігу цілковито нового для українського музичного соціуму імені, у аналізі та пропагуванні забутих історією творів, які варті того, аби знову звучати з концертних естрад.

Мета статті – розкрити художній феномен творчості Карла Пільса в контексті музики першої половини ХХ ст. на прикладі його композицій великої форми для труби.

Аналіз публікацій. Найважливішим джерелом для аргументації внеску Карла Пільса до репертуару для мідних духових у першій половині ХХ ст. стали нотні публікації двох його творів для труби великої форми – Концерту (в клавирі) (Pilss, 1973) та Сонати для труби й фортепіано (Pilss, 1972).

Джерельну базу з вищенаведеної проблематики становлять окремі статті та дисертаційні дослідження О. Обермайєра (Obermaier, 1988), Р. Сугса (Suggs, 2004), Дж. Уокера (Wacker, 2008).

Цим питанням, як нам відомо, досі не присвячене жодне дослідження українською мовою, що обумовлює **наукову новизну** статті. Також на основі дослідження уперше стверджено, що першою сонатою для труби і фортепіано була власне Соната К. Пільса, а не П. Гіндеміта, як прийнято вважати. Соната К. Пільса написана на п'ять років раніше.

Для досягнення поставленої у статті мети обрано філософсько-естетичний, аналітичний та історичний **методи дослідження**.

Виклад основного матеріалу. Творчість австрійського композитора Карла Пільса є незаслужено забутою як на батьківщині митця, так і за її межами. Його доробок дуже масштаб-

ний і включає концерти для труби, валторни, бас-тромбона та фортепіано, сонати для труби, скрипки та гобоя, духові квінтети та октети, фортепіанні п'єси, хорові твори та численні великі та малі твори для духових інструментів.

Недостатньо вивченим навіть на батьківщині композитора є шлях його становлення. Відомо, що народився Карл Германн Пільс 7 квітня 1902 року у Відні в робітничій родині. Втім, його батько був захопленим валторністом-аматором, грав у духовій капелі, музикували й інші члени сім'ї. Тому і Карл, і його брат Антон обрали шлях професійних музикантів.

Музичну освіту Карл Пільс розпочав відносно рано, і вже у віці 16 років вступив до Віденської музичної академії, де навчався спершу в класі фортепіано та музичної теорії Фердинанда Ребая (1918–22), тоді композиції в класі Франца Шмідта (1925–27), а паралельно диригування в Роберта Гегера.

В цьому контексті на особливу згадку заслуговує постать композитора Франца Шмідта (1874–1939), котрий справив особливий вплив не лише на формування Карла Пільса, але й австрійської композиторської школи першої половини ХХ століття загалом.

Це була багатогранна особистість – композитор, піаніст, віолончеліст, педагог (докладніше див. (Brusatti, 1977; Liess, 1951; Nemeth, 1957; Obermaier, 1988)). Народився в Пресбурзі (Братиславі), походив з частково угорськомовної родини, свого часу вважався вундеркіндом, його підтримували відомі аристократичні родини. Був учнем Теодора Лешетицького, Роберта Фукса. Виступав як віолончеліст у оркестрах Віденської придворної опери та Віденської філармонії. Після кількох років викладання був призначений професором по класу віолончелі, фортепіано, контрапункту та композиції у Віденській вищій школі мистецтв у 1911 р., присвятив себе композиторській творчості, викладанню та продовжив активну концертну діяльність як соліст, акомпаніатор, камераліст та диригент. 1925–27 – директор Віденської вищої школи мистецтв, 1927–31 – ректор Вищої школи музики та акторського мистецтва. Серед його численних учнів були Вальтер Пангофер,

Марсель Рубін, Вальтер Таузіг, Фрідріх Вюрер, Рудольф Віммер і Альфред Уль. Відомому піаністу Паулю Вітгенштайну, котрий втратив одну руку в Першій світовій війні, Ф. Шмідт присвятив, як і багато його сучасників-композиторів (Ріхард Штраус, Моріс Равель, Бенджамин Бріттен, Сергій Прокоф'єв, Ернст Корнгольд і навіть український композитор Сергій Борткевич) 2 фортепіанні концерти, 3 квінтели і сольну токкату для лівої руки.

Хоча до найближчих друзів Ф. Шмідта належали Альбан Берг, Арнольд Шенберг та Франц Шрекер, за стилістикою композиторського письма він радше наближається до Йоганнеса Брамса та Антона Брукнера, продовжуючи в своїх чотирьох симфоніях традицію австрійського пізнього романтизму. В багатьох творчих моментах Ф. Шмідта можна також порівняти із Ріхардом Штраусом, Францом Шрекером та Гансом Пфіцнером.

Франц Шмідт проявив себе насамперед як майстер монументальних творів: окрім чотирьох симфоній, до його здобутків належить ораторія «Книга за сімома печатями (за Одкровеннями Св. Йоанна)», дві опери: «Нотрдам» та «Фредігундіс». Іншою важливою сферою діяльності композитора стала творчість для органа, яку характеризує вдалий синтез контрапункту строгого письма, поліфонії Й. С. Баха з пізньоромантичною гармонією і традиційними формами. Останній твір Ф. Шмідта, хвалебна кантата «Німецьке воскресіння» (*Deutsche Auferstehung*), залишився незавершеним, але тим не менше викликає постійні суперечки як композиція, замовлена для прославлення ідеології нацизму. Цей твір фактично став причиною забуття і заперечення здобутків композитора у повоєнні роки, інакше він, безперечно, увійшов би до переліку найвидатніших композиторів Австрії першої третини ХХ ст.

Не лише як композитор, але й як педагог Ф. Шмідт особливої уваги приділяв великим формам, симфонічному письму, майстерності оркестрування. Ці, здобуті від іменитого наставника знання, стали в пригоді його учневі Карлу Пільсу і як композиторові, і як диригенту. З 1919 року Карл Пільс був концертмейстером Віденського Хорового товариства, пізніше Віденської співацької академії (Suggs, 2004). Поміж тим майже три роки (1922–1924) прожив у Афінах, де проявив себе також і як художник. У наступні роки К. Пільс працює здебільшого як диригент та концертмейстер численних віденських хорів, передовсім того ж хору Віденської опери, де пропрацював загалом 38 років. Із 1934 по 1966 був щорічно

здіяний як репетиційний керівник славетного Зальцбургського фестивалю, завдяки чому познайомився і близько співпрацював з такими видатними диригентами як Артуро Тосканіні, Герберт фон Караян, Бруно Вальтер, Вільгельм Фуртвенглер. Але особливе захоплення викликала в Карла Пільса творча постать Ріхарда Штрауса, з котрим він також був добре знайомим особисто. Р. Штраус – неперевершений майстер оркестрування та особливий знавець специфіки мідних духових – був першим слухачем і критиком творів Пільса для цієї групи інструментів, зокрема таких *Tre Pezzi in forma di sonata* для валторни та фортепіано (1924), як також і аналізованих у представленому дослідженні Сонати та Концерту для труби (Wacker, 2008).

Загалом домінантою в творчості К. Пільса завжди залишалися мідні духові інструменти. Вочевидь, такий інтерес до цієї групи був зумовлений як і особистісним досвідом із дитинства, так і загальною тенденцією розвитку музики першої третини ХХ ст., зокрема тих композиторів, які завжди були для К. Пільса дороговказами – А. Брукнера, Р. Штрауса та його вчителя Ф. Шмідта.

З 1960 по 1968 роки Карл Пільс викладав у Віденській Вищій школі музики та театру фортепіано та теорію музики. За свою діяльність та творчі здобутки був відзначений Срібною медаллю Франца Шмідта (1958), Почесним хрестом науки та мистецтва (1966) та ювілейним перснем Віденської опери (1968).

Концерт для труби з оркестром і Соната для труби і фортепіано Карла Пільса написані в 1934 і 1935 роках відповідно. В першу чергу в них стилістично відчутні впливи пізнього німецького романтичного стилю, сприйнятого і відтвореного крізь призму творчого світобачення вчителя К. Пільса Франца Шмідта. Хоча творів для труби соло Шмідт ніколи не писав, його Четверта симфонія починається і закінчується розширеними пасажами для труби соло. Ці впливи виразно відчутні й у Концерті для труби з оркестром, і в Сонаті для труби з фортепіано.

Концерт для труби присвячений Францу Денглеру, тогочасному першому трубачу Віденської філармонії. Формально він відповідає бароково-класичному прототипу із темповим чергуванням трьох частин «швидко-повільно-швидко». Ця композиція є доволі розлогою за об'ємом і тривалістю (приблизно 25 хвилин), що суттєво перевершує майже всі попередні взірці жанру концерту для труби, на що звертає увагу і американський дослідник Джон Уокер: «Більшість оркестро-

вих творів пізнього романтизму таких авторів як Штраус, Малер, Брукнер і Франц Шмідт, перевершують своїх попередників як за тривалістю, так і за потужностями виконання. Пільс зростав у приривчанаєнні до розлогих творів» (Wacker, 2008).

Є відомості, що існує лише один запис твору з оркестровим супроводом і має він суто архівну цінність: солісткою у ньому виступила одна із перших жінок-солісток, виконавиць на трубі Керол Доун Рейнхарт (її значення для трубного виконавства другої половини ХХ ст. загалом та популяризації творів К. Пільса зокрема ще буде докладніше розглянуто нижче) із Угорським національним оркестром. Цей запис згадує в своїх дослідженнях і Уокер. Однак загалом твір не закріпився на симфонічній сцені. Більш поширеною є авторська версія концерту в супроводі фортепіано (Pills, 1973), на основі якої ґрунтується і представлений у даній статті аналіз композиції.

Концерт для труби з оркестром Карла Пільса складається з трьох частин, розташованих за традиційною схемою швидко – повільно – швидко: I. Allegro moderato, II. Largo – Allegretto scherzando і III. Allegro. Загальна тривалість виконання у 25 хвилин суттєво перевершує традиційні масштаби творів схожого жанру. Втім, така тривалість не є дивною, враховуючи час написання та стиль, в якому він був написаний. Більшість оркестрових творів композиторів пізнього романтизму, таких як Р. Штраус, Г. Малер, А. Брукнер і Франц Шмідт, є масштабнішими за більшість творів оркестрового репертуару як за тривалістю, так і за потужностями, необхідними для виконання. Враховуючи те, що К. Пільс формувався саме в цьому стилістичному середовищі, а середня тривалість симфоній його вчителя з композиції Франца Шмідта становила 43 хвилини, закономірним виглядає і така аугументація композитором жанру концерту для труби. Він і досі залишається одним із небагатьох взірців великого романтичного концерту для цього інструмента.

Стилістично Концерт вимагає від виконавця сценічної зрілості та досконалого знання оркестрових стилів. Зокрема, ліричні пасажі другої та третьої частин ставлять високі вимоги до фразування та темпів. Навіть технічні на перший погляд пасажі першої та другої частин слід виконувати лірично і плавно, відповідно до «віденської» традиції, а не демонструвати технічну досконалість лише заради віртуозності. Потрібно завжди пам'ятати, що Пільс у першу чергу був вокальним педагогом і піаністом, а також узяти до уваги історичний факт того, кому був присвячений Концерт: Як багатолітній головний трубач Віденської

філармонії Франц Денглер не лише ідеально втілював пізньоромантичний стиль, але й передав його своїм знаменитим учням, солістам Гельмуту Вобішу та Адольфу Шербауму.

Соната для труби і фортепіано

Хоча Соната для труби і фортепіано написана в близькій хронологічній близькості, всього лиш на рік пізніше (1935), вона демонструє більшу композиційну зрілість, ніж Концерт для труби з оркестром. Складається враження, що Концерт став для композитора можливістю випрацювати власний стиль творчості для труби соло. Однак ці два твори мають і багато спільного.

Як і Концерт для труби з оркестром, Соната для труби і фортепіано складається з трьох частин, розташованих за традиційною схемою швидко – повільно – швидко: I. Allegro appassionato, II. Adagio, molto cantabile та III. Allegro agitato. Щільнішим стає час тривання – близько 16 хвилин. Для порівняння, Соната для труби і фортепіано Пауля Гіндеміта має фактично такий самий час звучання.

Соната розпочинається закличною темою, що звучить спочатку у фортепіано, а потім підхоплюється трубою. Головна партія (соль мінор) відрізняється за настроєм від головної партії Концерту (сі-бемоль мажор), але обидві містять фанфарні мотиви та інтервальні елементи, пов'язані з початковим і завершальним соло труби в Четвертій симфонії Франца Шмідта, наставника композитора.

Після початкового сплеску енергії головна тема лірично злітає, поки схвильований перехід, введений фортепіано, не поступається місцем умиротвореній побічній партії. Аналогічно до Концерту ця тема має ліричний характер, але зберігає ритмічну активність і життєву енергію початку. Фортепіано відіграє рівноправну роль у розробці з частими контрапунктичними пасажами на противагу трубі. Розробка також відзначається частими мелодичними переходами між темами головної, побічної та зв'язуючої партій. Напружені гармонії підкреслюють драматизм розробки, а реприза справляє враження підбиття підсумків перед короткою кодою і раптовим завершенням.

Друга частина, Adagio molto cantabile, розпочинається з пульсуючого ритму в партії фортепіано, який створює основу для першої теми у труби, простої у своїй пісенності, але не примітивної. Шістнадцяті акомпанементу контрастують із контрапунктичним характером мелодичної лінії, тим самим створюючи враження незалежності двох інструментів.

Друга тема другої частини – героїчного характеру – спочатку вступає у фортепіано в тональності мі-бемоль мажор, але згодом модулює до медіанти соль мажор, готуючи вступ труби. Ця тема ритмічно активна і різко контрастує з першою. У репризному розділі теми використовуються елементи обох тем одночасно, щоб плавно поєднати їх разом. Після повернення вступної теми коротка кода містить елементи обидвох тем, перш ніж завершитися фінальним тонічним тризвуком.

Заключна частина, *Allegro agitato*, відкривається раптово і драматично в соль-мінорі, тональності першої частини. Таким чином, загальний тональний план Сонати побудований як рух від тоніки (соль-мінор) до субмедіанти (мі-бемоль мажор) і назад до тоніки (соль-мінор), котра водночас є і медіантою середньої частини.

Вступні звуки початкової теми труби («заклик») в фіналі відтворюють аналогічну тему першої частини, що забезпечує тематичну цілісність сонати. Ця ж інтервальна схема, до слова, відкриває другу частину, але в інверсії. Стрімкі сексти у фортепіано надають темі труби енергійної сили. Початкова тема звучить як у соль-мінорі, так і в сі-бемоль мажорі, паралельній тональності, поступово переходячи шляхом відхилень до мі-бемоль мажору, який виявляється домінантою ля-бемоль мажору, тональності наступного розділу. Фугатний квазі-розробковий розділ на основі матеріалу головної теми готує репризу. В коді К. Пільсс знову звертається до одного зі своїх улюблених прийомів: використання елементів тем попередніх частин у зіставленні. Твір

закінчується так само несподівано і драматично, як і перша частина, але з ефектом пікардійської терції – на тоніці однойменного соль мажору.

Важливим є в контексті даного дослідження відмітити, що Соната присвячена Гельмуту Вобішу, учневі Франца Денглера. Г. Вобіш на час створення Сонати якраз очолював групу труб Віденської філармонії, а згодом рівно тридцять років, з 1939 по 1969, був першою трубою Віденської філармонії, окрім К. Пільса, йому присвячували свої твори Ріхард Штраус та Альфред Уль. Гельмут Вобіш став фактично основоположником нового – сольного – напрямку в трубному виконавстві західноєвропейської традиції ХХ ст. (Suggs, 2004).

Висновки. Документальні відомості про те, що П. Гіндеміт був ознайомлений із Сонатою К. Пільса, відсутні, однак можемо з певною вірогідністю припустити це. Втім, передумови виникнення Сонати для труби і фортепіано в творчості П. Гіндеміта мали небагато спільного із зовнішніми впливами: дослідники слушно вказують на те, що це один із найбільш особистісних творів у доробку митця, можливо тому, що припав на час еміграції: Сонату композитор написав ще в Швейцарії, але вже обмірковував свій переїзд до США (Morton, 1995). Також це був перший твір, який композитор написав безпосередньо під впливом звістки про початок Другої світової війни.

Отже, підсумовуючи, можемо ствердити, що хронологічна близькість цих двох творів – сонат для труби і фортепіано Карла Пільса і Пауля Гіндеміта – ілюструє завершення однієї музичної традиції та початок наступної.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Brusatti O. Studien zu Franz Schmidt. Wien : Universal Edition, 1977.
2. Liess A. Franz Schmidt, Graz : Böhlau, 1951.
3. Morton P. D. The influence of Paul Hindemith's "The Craft of Musical Composition" on his Sonata for Trumpet in B-Flat and Piano: diss. PhD. The University of Alabama, 1995.
4. Nemeth C. Franz Schmidt. Leipzig : VEB, 1957.
5. Obermaier O. (Hrsg.). Franz Schmidt und seine Zeit : Symposium 1985, Wien-München : Doblinger, 1988.
6. Pilss K. Concerto in B-flat Major: Version for Trumpet and Piano made by the composer. North Easton, Mass. : Robert King Music, 1973.
7. Pilss K. Sonate für Trompete und Klavier. Wien : Universal Edition, 1972.
8. Suggs R. Brilliant Music for a Dark Era : Karl Pilss, Helmut Wobisch, and the Trompeterchor der Stadt Wien. International Trumpet Guild Journal. Davenport, 2004. 28, no. 2. P. 12–16.
9. Suggs R. Karl Pilss: Late Romantic Heir to the Viennese Tradition of Trumpet and Brass Ensemble Music : DMA diss. University of Maryland, 1998.
10. Tarr E. The Trumpet. Portland, OR : Amadeus Press, 1988.
11. Wacker J. An Examination of the Influence of Selected Works of Franz Schmidt on the Concerto for Trumpet and Orchestra and the Sonata for Trumpet and Piano by Karl Pilss: DMA diss. University of North Texas, 2008.

REFERENCES

1. Brusatti O. (1977) Studien zu Franz Schmidt [Studies on Franz Schmidt]. Wien: Universal Edition. [in German].
2. Liess A. (1951) Franz Schmidt [Franz Schmidt]. Graz: Böhlau. [in German].

3. Morton P. D. (1995) The influence of Paul Hindemith's "The Craft of Musical Composition" on his Sonata for Trumpet in B-Flat and Piano: diss. PhD. The University of Alabama.
4. Nemeth C. (1957) Franz Schmidt [Franz Schmidt]. Leipzig: VEB. [in German].
5. Obermaier O. (Hrsg.) (1988) Franz Schmidt und seine Zeit: Symposium 1985 [Franz Schmidt and his time: Symposium 1985]. Wien-München: Doblinger. [in German].
6. Pilss K. (1973) Concerto in B-flat Major: Version for Trumpet and Piano made by the composer. North Easton, Mass.: Robert King Music.
7. Pilss K. (1972) Sonate für Trompete und Klavier [Sonata for trumpet and piano]. Wien: Universal Edition. [in German].
8. Suggs R. (2004) Brilliant Music for a Dark Era: Karl Pilss, Helmut Wobisch, and the Trompeterchor der Stadt Wien. *International Trumpet Guild Journal*. 28, no. 2. 12–16.
9. Suggs R. (1998) Karl Pilss: Late Romantic Heir to the Viennese Tradition of Trumpet and Brass Ensemble Music: DMA diss. University of Maryland.
10. Tarr E. (1988) The Trumpet. Portland, OR: Amadeus Press.
11. Wacker J. (2008) An Examination of the Influence of Selected Works of Franz Schmidt on the Concerto for Trumpet and Orchestra and the Sonata for Trumpet and Piano by Karl Pilss: DMA diss. University of North Texas.

Шутін ВАН,

orcid.org/0009-0001-3733-0455

аспірантка кафедри монументального живопису
Харківської державної академії дизайну і мистецтв
(Харків, Україна) 531184413@qq.com

ЖІНОЧИЙ ОЛІЙНИЙ ЖИВОПИС У КИТАЙСЬКОМУ МИСТЕЦТВОЗНАВЧОМУ ДИСКУРСІ: ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ (1990-ТІ – 2020-ТІ РР.)

Стаття присвячена дослідженню жіночого живопису в образотворчому мистецтві Китаю, яке для китайського мистецтвознавства є порівняно новим явищем. Жіноче мистецтво закріпилося в наративі про живопис лише упродовж останніх декількох десятиліть ХХІ ст. Такий стрімкий вихід на арену образотворчого мистецтва пов'язаний із загальною трансформацією художнього процесу в Китаї, а також із змінами в патріархальній ідентичності китайського суспільства. Авторка аналізує наукові студії китайських дослідників, виконані наприкінці ХХ – початку ХХІ ст.

У статті робиться висновок, що живопис жінок є на сьогодні актуальним художнім явищем, яке віддзеркалює складний процес модернізації китайського суспільства у ХХ–ХХІ ст. Авторкою на основі проаналізованих історіографічних джерел визначаються наступні етапи в загальному розвитку проблеми:

1) етап формування хронологічного простору живопису жінок, виявлення його історико-культурної актуальності (середина 1990-х рр. – початок 2000-х);

2) етап визначення та дослідження історичної традиції жіночого мистецтва, що спонукало до перегляду існуючої системи репрезентації образотворчого мистецтва Китаю, а також актуалізувало питання присутності жінки-художниці в універсальному художньому наративі (2000-ні – 2010-ті рр.);

3) етап ствердження феномену жіночого живопису як комерційно успішного та визначного на світовій художній арені; ствердження мистецтва жінок як автономного явища, що спирається на власну систему мистецької ієрархії (2010-ті роки);

4) етап критичного переосмислення накопиченого дослідницького досвіду, визнання універсальності художньої мови живопису жінок, що існує за межами локальної гендерної репрезентації (2010-ті – 2020-ті рр.).

Ключові слова: китайське образотворче мистецтво, жіноче мистецтво, олійний живопис, художня традиція, мистецтвознавчий дискурс.

Shuting WANG,

orcid.org/0009-0001-3733-0455

Postgraduate Student at the Department of Monumental Painting
Kharkiv State Academy of Design and Fine Arts
(Kharkiv, Ukraine) 531184413@qq.com

WOMEN'S OIL PAINTING IN THE CHINESE ACADEMIC ART DISCOURSE: THE MAIN STAGES OF DEVELOPMENT OF THE PROBLEM (1990S – 2020S)

The article is devoted to the study of women's painting in the fine arts of China, which is a relatively new phenomenon for Chinese art history. Women's art was formed in the narrative of painting only during the last few decades of the 21st century. Such a rapid entry into the arena of fine arts is a consequence of the transformation of the artistic process in China. This is due to changes in the patriarchal identity of Chinese society. The author analyzes the scientific studies of Chinese researchers at the end of the 20th and the beginning of the 21st centuries.

The article concludes that the painting of women is a relevant artistic phenomenon today, which reflects the complex process of modernization of Chinese society in the 20th – 21st centuries. Based on the analyzed historiographical sources, the author identifies the following stages in the general development of the problem:

1) the stage of forming the chronological space of women's painting, identifying its historical and cultural relevance (mid-1990s – early 2000s);

2) the stage of defining and researching the historical traditions of women's art, which activated the revision of the existing system of representation of fine art in China, and also actualized the issue of the presence of a female artist in the universal artistic narrative (2000s – 2010s);

3) the stage of asserting the phenomenon of women's painting as commercially successful and prominent on the world art scene; design of women's art as an autonomous phenomenon based on its own system of artistic hierarchy (2010s);

4) the stage of critical rethinking of the accumulated research experience, recognition of the universality of the artistic language of women's painting, which exists outside the boundaries of local gender representation (2010s – 2020s).

Key words: Chinese fine art, women's art, oil painting, art tradition, art history discourse.

Постановка проблеми. У китайському мистецтвознавстві мистецтво жінок є порівняно новітнім явищем, яке закріпилося в наративі про живопис лише упродовж останніх декількох десятиліть XXI ст. Такий стрімкий вихід явища на арену образотворчого мистецтва пов'язаний із загальною трансформацією художнього процесу в Китаї, а також із особливістю зміни в патріархальній ідентичності китайського суспільства.

Як стверджує Сяо Цзін (肖晶), незалежно від точки зору світової історії, або позиції китайського бачення минулого, жінки досить часто виступали вразливою групою. В багатьох випадках саме ця характеристика була чи не найбільш репрезентативною і стосовно мистецтва жінок-художниць. У Китаї мисткині, з одного боку, демонстрували опір та рішучість проти будь-якої несправедливості або нерівності в реальному житті; проте водночас так само властивою лишалися для жінок у мистецтві і «безпорадність та слабкість самоефективності». Як підкреслює вчений, голос жінки «на шляху звільнення розуму та тіла в патріархальному суспільстві» завжди здавався «ледь чутним або слабким», що породжувало відповідне ставлення до живопису жінок (肖晶, 2008: 93–94).

Після нетривалого виходу жіночого живопису на художню авансцену на початку XX ст., розпочалися десятиріччя забуття, невизнання та заперечення. За цей період часу виникала нова китайська історіографія мистецтва, яка в багатьох питаннях демонструвала інноваційність підходів та інтерпретацій, проте практично усі вони були за межами гендерного контексту. Лише в середині 1990-х рр., вкрай обережно та із суттєвими пересторогами, проблематика живопису жінок, як цілісного та автономного явища, почала набувати дослідницькі контури. Яо Цін і Чжан Сяодун (姚青, & 张小东) характеризують цей період як «золоту добу» в ідентифікації досвіду жіночого мистецтва, що допомогло зняти маскувальну полуду з проблеми та заявити про її актуальність (姚青, 张小东, 2014: 225).

На наше переконання, на сьогодні винесена в заголовок проблема потребує чергового узагальнення. За останнє десятиріччя живопис жінок постійно перебуває у фокусі уваги дослідників. Як художній феномен, він продовжує викликати гострі дискусії та усе ще містить нереалізований потенціал гендерної репрезентації.

Аналіз досліджень. Зважаючи на історіографічне спрямування нашого дослідження, виділимо праці тих авторів, що мають особливе значення для становлення дослідницької парадигми проблеми.

У першу чергу, слід відмітити вагомість наукового доробку Тао Юнбай. Дослідниця є провідним вченим у сучасному мистецтвознавстві КНР в межах винесеної у назву проблеми, що віддзеркалено нами в окремому аналізі її робіт. Праці Чень Юньфей (陈云飞), Чжоу Цзюньцзе (周琼洁) та Чжао Юаньюань (赵媛媛) представляють напрямок історичного ревізійонізму, який важливий для інтерпретації ролі мистецтва жінок в загальній системі розвитку образотворчого мистецтва Китаю.

Важливо підкреслити, що проблематика жіночого мистецтва постійно присутня в академічних виданнях китайських університетів та академій мистецтв, що засвідчує сталий інтерес фахових спільнот до проблематики. Серед таких досліджень виокремимо праці Сюй Лін (徐令; Університет Сучжоу), Лін Сяохуа (林晓华; Університет мистецтв Цзіліня), Цін Янь (秦艳; Університет Чаоу), Чень Юньфей (陈云飞; Університет Шаньдун).

Мета статті – феномен живопису жінок-художниць в загальній еволюції китайського образотворчого мистецтва наприкінці XX – початку XXI ст.

Виклад основного матеріалу. Повноцінне наукове визначення поняття «жіночий живопис» здійснила у своїх працях в середині 1990-х рр. видатна китайська дослідниця Тао Юнбай (陶咏白), охарактеризувавши його як специфічно китайський художній феномен, що візуально зорієнтований на «зображення жіночого життя», а з точки зору художньо-образного репертуару, є «вираження жіночих духовних почуттів». Крім цього вчена наголосила на особливій динаміці цього феномену в рамках загального генезису образотворчого мистецтва Китаю. На її думку, жіноче олійне мистецтво поступово «втраатило свою історію» та на момент формування концепції модерного бачення розвитку мистецтва Китаю (кінець XIX – початок XX ст.) опинилося за межами універсального наративу про мистецтво. І хоча в XX ст. спостерігається декілька нетривалих періодів відносної концентрації уваги дослідників на цьому феномені, в подальшому, як

підкреслює Тао Юнбай, «спонтанне повернення жінок до образотворчого мистецтва змінювалось їхнім свідомим переслідуванням (як, наприклад, у 1980-х рр.) (陶咏白, 1997: 45–46).

Головним наслідком цього періоду стала констатація розподілу образотворчого мистецтва за гендерною ознакою. Критерій статті набув естетичного значення та в багатьох тогочасних дослідженнях формулювався як художня категорія, де «жіноче» означає конкретно візуальне із запрограмованою емоційної експресією та типовим тематичними арсеналом. Сам по собі цей розподіл вже означав визнання факту іншого художнього досвіду за межами вже існуючого, що виявилось фактором актуалізації мистецтва жінок.

Період поступового осмислення жіночого живопису пов'язаний із внесенням цього феномену до наявного художнього контексту. Наприкінці 1990-х – на початку 2000-х рр. це переважно відбувалося у формі відкриття жіночої картини як, у першу чергу, «іншого» (часто невідомого) художньо-емоційного досвіду, що довгий час був недоступний чоловікам-митцям або свідомо маргіналізувався.

Наприклад, Чень Чженьчжень (陈珍珍) показує це як практику свідомого уникнення «чоловічого» репертуару в живописі, наприклад, в архітектурному пейзажі, історичній картині або традиційних темах релігійно-філософського напрямку. В його роботах остаточно сформувалася нова термінологічна норма, яку можна узагальнити як «чоловіче та жіноче художнє бачення дійсності» (陈珍珍, 2003: 94).

На такій основі поступового самоствердження здобуло і поняття «стиль сучасного жіночого живопису», яке стало ознакою визнання цілісності та повноцінного значення феномену. Наприклад, подібну модель аналізу ми бачимо в роботі Чень Юньфей (陈云飞), який одним з перших констатував стильову парадигму жіночої образотворчої культури та спробував осмислити її в актуальних термінах (陈云飞, 2004).

Пошук місця в історичному наративі про мистецтво став для жіночого живопису важливою віхою у визнанні статусу та значення, а також початком для академічних дискусій про живопис практично на рівні із іншими явищами у китайському образотворчому мистецтві. У контексті подібних трансформацій варто згадати про дослідження Сюй Лін (徐令), в якому вчений представив проблематику маргіналізації жіночого живопису як частину повноцінного історико-генетичного сюжету, який простежується практично в усіх періодах розвитку китайського мистецтва в цілому.

Важливо підкреслити, що на цьому етапі формування актуального наукового дискурсу проблеми, вагоме значення мав сам ракурс аналізу та проблематизація гендерно орієнтованого мистецтва в контексті існуючих історичних аналогій (徐令, 2006: 39–41).

Усе це дозволило дослідникам констатувати якісні зміни в підходах до аналізу образотворчого мистецтва жінок, що Чжоу Цзюньцзе (周琼洁) підсумував так: «Художниці поступово переміщуються в центр мистецької сцени, художнє середовище не тільки приймає їх, але й підносить та ушлявлює» (周琼洁, 2006: 105).

Одним з вагомих практичних наслідків очевидного визнання жіночого живопису як актуального художнього феномену, який спирається на власну історичну традицію (як маргіналізації, так і піднесення), стала поступове розширення вузького гендерного підходу. Якщо на початку та в середині 1990-х рр. про художниць писали як про явище, яке поступово виривається із зони замовчування, то у другій половині 2000-х рр. в центрі уваги перебуває мисткиня як така: її біографія, творчий шлях, художні методи. Важливого значення набуває аналіз картин, про які все частіше говорять як про видатні твори, що мають такий статус незалежно від походження або статті авторки (龚云表, 2007).

На цьому етапі усе ще лишається потреба в обговоренні патріархального тиску на жіноче мистецтво, який є невід'ємним елементом історичних репрезентації та вкрай популярним компонентом інтерпретації художньої сутності мистецтва художниць. Так, Чжан Тяньцзяо (张天娇) наголошував на тривалості патріархального впливу, що перетворився на фактор «тихого» супротиву. При цьому автор у своєму аналізі все одно лишався в парадигмі фізіологічного детермінізму, аналізуючи образотворче мистецтво як або «чоловічий», або «жіночий» спосіб вираження художньої мови, що спирається на відмінні між собою моделі мислення (张天娇, 2010: 65).

Міцне вкорінення патріархального підходу у зазначений період часу простежуються і в дослідженнях, які намагалися підсумувати досвід модернізації китайського мистецтва на початку ХХ ст., коли входження олійної техніки до образотворчого репертуару пом'якшило практики репрезентації традиційних шкіл *гохуа*. Роль жінок-художниць у цьому процесі було вкрай важко ігнорувати, що переконливо показав у своєму дослідженні Чжао Юаньюань (赵媛媛) (赵媛媛, 2010: 70).

Насамкінець, фіналом цього етапу можна вважати дослідження Лі Яньян (李艳艳), у якому

вчений запропонував узагальнену інтерпретацію феномену жіночого олійного живопису, як типологічного явища, що має спільну художньо-образну основу, подібність тематичного репертуару та достатньо стійкий арсенал засобів художньої виразності. Усе це взяте разом, на думку вченого, стало ознакою особливого типу художньої мови, яка є «суто жіночою»: «Жінки-художниці не можуть уникнути спокуси власних тем і не існує способу позбутися цього фактору» (李艳艳, 2012: 112).

Незаперечно важливе значення мав на цьому етапі злет статусу жіночого живопису на західному арт-ринку, що надало феномену доказові ознаки комерційної успішності та відкрило нові контексти для аналізу (张梦秋, 2012).

Поява у сучасному художньому просторі «впливових жінок-художниць», які «привертають увагу колекціонерів по всьому світі», примусило вчених вчергове переглянути базовий апарат дослідження цього феномену та більш уважно зосередитись на образній структурі живопису, шукаючи відповіді на питання за межами вже традиційних риторичних формул про «сповненість життям» та «емоційну жіночу експресію» таких картин (滕群群, 2012: 211–212).

Бажання побачити в жіночому живописі більше ніж просто констатацію гендерної сутності, активувало і критичні позиції, які до цього часу не мали художньо-образного підґрунтя. Зазначений феномен не розглядали як «серйозне мистецтво», яке завжди викликає різні художні оцінки. В 2010-х рр. очевидне розмаїття мистецької мови сучасного олійного живопису та глибокий художній потенціал жіночих картин набули нового значення для образотворчого мистецтва, що призвело до виявлення контрверсивних точок зору.

Наприклад, Лу Сюеян (娄雪阳) звертає увагу на свідоме небажання художниць звертатися до «чоловічих» тем, а в окремих випадках – відверто уникати їх навіть тоді, коли присутність гендерної ознаки є елементом художнього символізму (наприклад, тема кохання, родини, героїчного пафосу тощо). З точки зору вченого, жіноче мистецтво часто паразитує на соціальних комплексах та почутті провини, яке характерне для дискусій про утиск жінок-художниць у минулому (т. зв. комплекс «пожалійте мене») (娄雪阳, 2012: 21).

Ознакою більш глибокого аналізу феномену жіночого живопису стало і чергове переосмислення історичного генезису образотворчого мистецтва на теренах Китаю. На наш погляд, слід врахувати той факт, що китайська арт-критика дуже часто спирається на аналіз історичних художніх

явищ, використовуючи принципи винайдення традиції для пояснення сучасних феноменів у мистецтві. Так само важливе значення має і еволюційський підхід, за допомогою якого будується художня ієрархія, визначаються етапи розвитку та причинно-наслідкові зв'язки. Усе це дозволяє вченим не порушувати баланс між традиційними та сучасними художніми явищами та постійно виявляти між ними лінії співіснування. У контексті мистецтвознавчого дискурсу жіночого мистецтва це означало поступове переосмислення вже визначених періодів в мистецтві Китаю. Наприклад, у роботі Лін Сяохуа (林晓华) подібна дослідницька ревізія здійснена щодо китайського мистецтва початку ХХ ст. на прикладі імпресіонізму (林晓华, 2013).

Зрештою, своєрідним підсумком цього періоду стало визнання жіночого олійного живопису в якості самобутнього явища як в історичному контексті, так і в аспекті розвитку сучасного образотворчого мистецтва Китаю. Як зазначав Луо Лі (罗丽): «У сучасному суспільстві жінки-художниці перетворилися на фактор, який неможливо ігнорувати. Їхні досягнення в репрезентації життя за допомогою особливої художньої свідомості є очевидними, зрілими та незаперечно високими» (罗丽, 2013: 74–75).

Як засвідчують проаналізовані нами дослідження, для китайської арт-критики та теоретичної думки на середину 2010-х рр. жіноче мистецтво є сформованим та автономним напрямом аналізу із розробленою проблематикою та внутрішньої тематичною сегрегацією. Як окремий художній феномен, жіноче мистецтво вже на середину 2010-х рр. характеризується власною історією становлення та розвитку. Цей феномен також є інтегрованим до вже існуючої моделі художнього генезису образотворчого мистецтва Китаю.

У багатьох дослідженнях за відправну точку в хронології цього процесу береться початок 1990-х рр. (常迪, 2015: 32–33), проте така чітка констатація появи жіночого художнього дискурсу в актуальному мистецтві не може залишатися без історичної репрезентації. Відтак, зрозумілою є постійна увага вчених до «історизації» мистецтва жінок, що прослідковується на прикладі багатьох досліджень.

Наприклад, віддзеркаленням такої історіографічної традиції стала ґрунтовна стаття Цін Янь (秦艳), яка присвячена еволюції жіночих образів у сучасному китайському мистецтві олійного живопису (秦艳, 2016).

Станом на середину 2010-х рр. жіночий олійний живопис спирається на репертуар видатних

та визнаних творів. Як повноцінний художній феномен він поєднує «історію авторів» та «історію шедеврів», що є наслідком двох попередніх академічних здобутків: появи обґрунтованої хронології розвитку із визначенням основних етапів генезису, а також історізації мистецтва жінок, здобуття ним власного традиційного коріння. Так, серед художниць, які на сьогодні вважаються видатними представницями жіночого мистецтва слід назвати Пань Юліан (潘玉良), Гуань Цзілань (关紫兰), Цай Вільям (蔡威廉), Фан Цзюньбі (方君璧), Сунь Дуочі (孙多慈), Лі Цінпін (李青萍) тощо.

Наприклад, Чжан Хунцзян та Луо Дан (张红江 & 罗丹) вважають, що в межах сучасного етапу аналізу жіночого мистецтва варто говорити про іконографії образів, які характерні для жіночого репертуару та прослідковуються в історичних лініях розвитку образотворчого мистецтва Китаю, із особливим акцентом на історичний період Китайської республіки (张红江, 罗丹, 2016: 160).

На наш погляд, огляд історіографії питання буде неповним без окремої згадки про найбільш впливову дослідницю проблематики живопису жінок Тао Юнбай (陶咏白, 1937 р.н.). Ми вже зазначали, що саме їй належить першість у формуванні аналітичного контуру проблеми та визначенні її поняттєвої сутності. У працях вченої простежуються усі згадані нами етапи розвитку жіночого мистецтва. Особливе значення має чіткість та однозначність її формулювань, які практично не залишають простору для сторонніх інтерпретацій, що вкрай важливо для такої чутливої теми.

Так, у 2008 р. вчена першою звернула увагу на архаїчність гендерного підходу у порівнянні із художньо-образним аналізом «картини, якою вона є». Її заклик до академічної спільноти бачити мистецтво, а не стаття, по суті репрезентує нову культуру дослідження проблеми (陶咏白, 2008).

Не менш важливе значення мала і констатація зміни ролі мистецтва жінок в актуальних завданнях сучасного образотворчого мистецтва Китаю, що з точки зору Тао Юнбай засвідчило переміщення жіночого мистецтва «з краю культури до її центру» (陶咏白, 2008).

Тао Юнбай є відомою дослідницею історії олійного живопису, зокрема її монографія «280 років китайського олійного живопису» («中国油画280年»), яка вийшла друком наприкінці 1980-х рр., неодноразово перевидавалась та вважається класичним науковим твором про сучасне олійне мистецтво Китаю. У подальшому на основі цього дослідження, вчена переглянула історичну пара-

дигму жіночого живопису, виявила історичні коріння цього феномену та запропонувала системне бачення розвитку художньої образності. З середині 2010-х рр. її концепція універсальності «жіночої теми» в образотворчому мистецтві стала розглядатися як академічний мейнстрім. Саме завдяки цьому до репертуару «жіночого живопису» стали включати і творчість чоловіків-художників, які звертаються до «жіночої» проблематики (кохання, материнство, родина тощо) (陶咏白, 2015).

Слід відмітити, що концепція Тао Юнбай охоплює більш широкий дослідницький простір, ніж власне мистецькі студії. У цьому сенсі найбільш вагоме значення має її монографія «Втрачена історія. Розвиток жіночого мистецтва у Китаї» (2000 р.), яка стала першим вагомим узагальненням теми.

Аби пояснити своєму читачеві сутність змін та масштаб еволюції жіночого мистецтва, дослідниця в цілому розглядає історико-культурний генезис Китаю. Феномен мистецтво жінок постає на цьому тлі як історія спротиву патріархальним традиціям, яка фіксує боротьбу жінок за соціальну та політичну рівність, в якій мистецтво постає однією з ключових арен. Тао Юнбай вважає, що еволюція образотворчого мистецтва наочно показує як змінювався статус художниці упродовж довгої політичної історії Китаю («нелюдина – людина – жінка»), а художня культура та мистецтво були тими умовними просторами, де зміни мали можливість накопичуватись та ставати основою для змін (陶咏白, 李堤, 2000: 5).

Сьогодні Тао Юнбай продовжує дослідження проблеми, зокрема згадаємо її нещодавнє розгорнуте інтерв'ю (2022 р.), в якому дослідниця визначила феномен жіночого живопису як «історії відсутності», яка має чимало прикладів подолання соціальних бар'єрів за допомогою символічної мови живопису (吴静, 2022).

Висновки. У китайському мистецтвознавчому дискурсі жіноче мистецтво посідає особливе місце. Сьогодні воно розглядається як повноцінний художній феномен, історія розвитку якого є унікальною, оскільки репрезентує не тільки власне мистецький генезис, але й віддзеркалює складний процес модернізації китайського суспільства у XX – XXI ст.

Проведений нами історіографічний аналіз дозволяє визначити наступні етапи в загальному розвитку академічного дискурсу проблеми:

1) формування хронологічного простору живопису жінок, виявлення його історико-культурної актуальності (середина 1990-х – початок 2000-х рр.);

2) визначення та дослідження історичної традиції жіночого мистецтва, що спонукало до перегляду існуючої системи репрезентації образотворчого мистецтва Китаю, а також актуалізувало питання присутності жінки-художниці в універсальному художньому наративі (2000-ні – 2010-ті рр.);

3) ствердження феномену жіночого живопису як комерційно успішного та визначного на світовій художній арені; ствердження мистецтва жінок як автономного явища, що спирається на власну систему мистецької ієрархії (2010-ті рр.);

4) критичного переосмислення накопиченого дослідницького досвіду, визнання універсальності художньої мови живопису жінок, що існує за межами локальної гендерної репрезентації (2010-ті – 2020-ті рр.).

Перспектива подальшого дослідження проблеми пов'язана із проблематикою художньо-образного репертуару жіночого мистецтва, дослідженні його естетичного та культурно-історичного значення (особливо у контексті репрезентації «історії відсутності» жіночого голосу в еволюції художніх процесів в образотворчому мистецтві Китаю).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 吴静. 书写缺席的历史-陶咏白研究员访谈录. 文艺研究. 2022.
2. 周琼洁. 心灵的自觉-试从周思聪的艺术经历看女性意识. 艺术探索. 2006. 数字 20(2), 页104-107.
3. 娄雪阳. 中国当代女性绘画中的自语. 美术教育研究. 2012. 数字 10, 页 21-26.
4. 常迪. 解读新生代的女性绘画艺术-中国 20 世纪 90 年代女性油画家的自我凝视与缤纷呈现. 美与时代: 美术学刊(中). 2015. 数字 9, 页 3-33.
5. 张天娇. 略论象征性与隐喻在女性油画艺术中的表现. 美与时代: 美学(下). 2010. 数字 5, 页 65-67.
6. 张梦秋. 浅谈女性绘画艺术中的表现性与欣赏性. 大众文艺: 学术版. 2012. 数字 10, 页 35-38.
7. 张红江, 罗丹. 浅析民国时期女性油画家艺术特征. 艺术评论. 2016. 数字 12, 页 159-161.
8. 徐令. 关于明清女性绘画艺术边缘性的解读. 苏州大学学报: 工科版. 2006. 数字 26(5), 页 39-41.
9. 李艳艳. 寻找自我的方向-解读当代女性油画艺术. 戏剧丛刊. 2012. 数字 4, 页 112-117.
10. 林晓华. 寻找女性意识-从印象派讲到中国当代的女性油画家. 吉林艺术学院学报. 2013. 数字 1, 页 11-15.
11. 滕群群. 美丽的女性艺术-关于当代女性油画的探析. 神州. 2012. 数字26, 页211-218.
12. 秦艳. 当代中国油画艺术中女性形象的嬗变. 巢湖学院学报. 2016. 数字 1, 页 91-95.
13. 罗丽. 中国女性绘画的自我觉醒. 艺术科技. 2013. 数字 1, 页 74-79.
14. 赵媛媛. 论中国现代女性油画艺术. 美术观. 2010. 数字 5, 页 70.
15. 陈云飞. 中国当代女性绘画风格简析. 齐鲁艺苑: 山东艺术学院学报. 2004. 数字 4, 页 18-19.
16. 陈珍珍. 体验与意识-关于女性绘画. 美术观察. 2003. 数字 8, 页 94.
17. 陶咏白. 走向自觉的女性绘画. 美术观察. 1997. 数字 3, 页 45-47.
18. 陶咏白. “进行时”的女性艺术. 中国油画. 2008. 数字 4, 页 44.
19. 陶咏白. 进行时”女性艺术-从女性的“自觉”走向人的“自由”. 中国艺术. 2008. 数字 4, 页 8-13.
20. 陶咏白. 走向自觉的女性绘画. 当代油画. 2015. 数字 7, 页 1-5.
21. 陶咏白, 李堤. 历史: 中国女性绘画史. 2000.
22. 龚云表. 朦胧诗意的女性表达-谢中霞油画艺术评述. 中国油画. 2007. 数字 3. 页 53-56.
23. 肖晶. 失声的缺口: 纪尘的女性写作. 南方文坛. 2008. 数字 2, 页 93-98.
24. 姚青, 张小东. 浅谈中国女性绘画. 戏剧之家, 2014. 数字 5, 页 225-228.

REFERENCES

1. 吴静. (2022). 书写缺席的历史-陶咏白研究员访谈录. 文艺研究 [Wu Jing. Writing the History of Absence – an Interview with Researcher Tao Yunbai. Literary Studies]. [In Chinese]
2. 周琼洁. (2006). 心灵的自觉-试从周思聪的艺术经历看女性意识 [Zhou Qiongjie. Self-Awareness of the Soul – Looking at Female Consciousness from Zhou Sicong's Artistic Experience] 艺术探索. 数字 20(2), 页 104-107. [In Chinese]
3. 娄雪阳. (2012). 中国当代女性绘画中的自语 [Lou Xueyang. Self-Talk in Contemporary Chinese Women's Paintings] 美术教育研究. 数字 10, 页 21-26. [In Chinese]
4. 常迪. (2015). 解读新生代的女性绘画艺术-中国 20 世纪 90 年代女性油画家的自我凝视与缤纷呈现 [Chang Di. Interpretation of the New Generation of Women's Painting – the Self-Gazing and Colorful Presentation of Chinese Women's Oil Painters in the 1990s] 美与时代: 美术学刊(中). 数字 9, 页 32-33. [In Chinese]
5. 张天娇. (2010). 略论象征性与隐喻在女性油画艺术中的表现 [Zhang Tianjiao. A Brief Discussion on the Expression of Symbolism and Metaphor in Women's Oil Painting] 美与时代: 美学(下). 数字 5, 页 65-67. [In Chinese]
6. 张梦秋. (2012). 浅谈女性绘画艺术中的表现性与欣赏性 [Zhang Tianjiao. A Brief Discussion on the Expressiveness and Appreciation of Women's Oil Painting] 大众文艺: 学术版. 数字 10, 页 35-38. [In Chinese]
7. 张红江, 罗丹. (2016). 浅析民国时期女性油画家艺术特征 [Zhang Hongjiang, Luo Dan. A Brief Analysis of the Artistic Characteristics of Women's Oil Painting During the Republic of China period]. 艺术评论. 数字 12, 页 159-161. [In Chinese]
8. 徐令. (2006). 关于明清女性绘画艺术边缘性的解读 [Xu Ling. An Interpretation of the Marginality of Women's Painting in the Ming and Qing Dynasties] 苏州大学学报: 工科版. 数字 26(5), 页 39-41. [In Chinese]

9. 李艳艳. (2012). 寻找自我的方向—解读当代女性油画艺术 [Li Yanyan. Finding Your Own Direction – Interpretation of Contemporary Women’s Oil Painting] 戏剧从刊. 數字 4, 頁 112-117. [In Chinese]
10. 林晓华. (2013). 寻找女性意识—从印象派讲到中国当代的女性油画家 [Lin Xiaohua. Searching for Female Consciousness – from Impressionism to Contemporary Chinese Women’s Oil Painters] 吉林艺术学院学报. 數字 1, 頁 11–15. [In Chinese]
11. 滕群群. (2012). 美丽的女性艺术—关于当代女性油画的探析 [Teng Qunqun. Beautiful Female Art – Analysis on Contemporary Women’s Oil Paintings] 神州. 數字 26, 頁 211–218. [In Chinese]
12. 秦艳. (2016). 当代中国油画艺术中女性形象的嬗变 [Qin Yan. The Evolution of Women’s Images in Contemporary Chinese Oil Painting] 巢湖学院学报. 數字 1, 頁 91–95. [In Chinese]
13. 罗丽. (2013). 中国女性绘画的自我觉醒 [Luo Li. Self-Awakening of Chinese Women’s Paintings] 艺术科技. 數字 1, 頁 74–79. [In Chinese]
14. 赵媛媛. (2010). 论中国现代女性油画艺术 [Zhao Yuanyuan. On Chinese Modern Women’s Oil Painting Art] 美术大观. 數字 5, 頁 70. [In Chinese]
15. 陈云飞. (2004). 中国当代女性绘画风格简析. [Chen Yunfei. A Brief Analysis of Contemporary Chinese Women’s Painting Styles] 齐鲁艺苑: 山东艺术学院学报. 數字 4, 頁 18–19. [In Chinese]
16. 陈珍珍. (2003). 体验与意识—关于女性绘画 [Chen Zhenzhen. Experience and Consciousness – About Women’s Painting] 美术观察. 數字 8, 頁 94. [In Chinese]
17. 陶咏白. (1997). 走向自觉的女性绘画 [Tao Yongbai. Towards Self-Conscious Women’s Painting] 美术观察. 數字 3, 頁 45–47. [In Chinese]
18. 陶咏白. (2008). “进行时”的女性艺术 [Tao Yongbai. “Ongoing” Feminine Art] 中国油画. 數字 4, 頁 44. [In Chinese]
19. 陶咏白. (2008). 进行时”女性艺术—从女性的“自觉”走向人的“自由. [Tao Yongbai. “Ongoing” Feminine Art – from Women’s “Consciousness” to Human “Freedom”] 中国艺术. 數字 4, 頁 8–13. [In Chinese]
20. 陶咏白. (2015). 走向自觉的女性绘画 [Tao Yongbai. Towards Self-Conscious Woman’s Painting] 当代油画. 數字 7, 頁 1–5. [In Chinese]
21. 陶咏白, 李堤. (2000). 历史: 中国女性绘画史 [Tao Yongbai, Li Di. The Lost History: History of Women’s Painting in China] 湖南美术出版社. [In Chinese]
22. 龚云表. (2007). 朦胧诗意的的女性表达—谢中霞油画艺术评述 [Gong Yunbiao. Misty and Poetic Female Expression – a Review of Xie Zhongxia’s Oil Painting Art] 中国油画. 數字 3, 頁 53–56. [In Chinese]
23. 肖晶. (2008). 失声的缺口: 纪尘的女性写作 [Xiao Jing. The Voiceless Gap: Ji Chen’s Women’s Writing] 南方文坛. 數字 2, 頁 93–98. [In Chinese]
24. 姚青, 张小东. (2014). 浅谈中国女性绘画 [Yao Qing, Zhang Xiaodong. A Brief Discussion on Chinese Women’s Paintings] 戏剧之家. 數字 5, 頁 225–228. [In Chinese]

УДК 008:312.421

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-1-14>**Валентина ВАСКЯЛІТЕ,**

orcid.org/0000-0002-9409-1286

аспірантка кафедри дизайну та технологій

Київського національного університету культури і мистецтв

(Київ, Україна) vaskjalite@gmail.com

СИНТЕЗ МИСТЕЦТВ В ДИЗАЙНІ БАУХАУЗУ

Актуальність проблеми обумовлена визначенням проектної методології Баухаузу (Bauhaus), який по праву вважається одним із фундаторів синтетичного напрямку в дизайн-проектванні, як синтезу мистецтв. В статті здійснюється порівняння культурно-історичного потенціалу цієї дизайнерської школи ще одним «Баухаузом» – українським, Харківським художньо-промисловим інститутом, який виникає на три роки пізніше: це було Харківське художнє училище, потім Художній інститут, і зрештою Харківський художньо-промисловий інститут; зараз він перетворився на Державну Академію дизайну і мистецтв. **Мета дослідження** – визначити процеси взаємозв'язків моделей рефлексії синкретизму і синтетизму в дизайні початку ХХ століття. **Методологія дослідження** задіює методи історико-культурної реконструкції, компаративний, системний підходи. **Наукова новизна** визначається системним підходом щодо формотворення у контексті синтезу мистецтв в дизайні. Баухауз був надзвичайно драматично упереджений в своїх конфліктах ремісників, тих, хто займався декоративно-прикладним мистецтвом (а це був наслідок стилю модерн), і власне новим функціоналізмом. В. Гропіус подолав ці розбіжності суто методологічно як педагогічну пропедевтику дизайн-проектвання. Отже, проектні завдання починалися з того, що майбутній дизайнер, теоретик функціонального образу світу, спочатку мав бути майстром, що пройшов всі шаблі ремісничого виробництва, і після того, як він їх засвоїв, у нього навряд чи виникне спокуса їх просто так відкидати. Зрештою, Баухауз як парадигмічна реальність проектного синтезу, яку чомусь обмежили функціоналізмом, стає надзвичайно продукуючим принципом синтезу мистецтв. Якщо говорити про всі ті ідеї, все те, що утворюється в архітектурі і в дизайні ХХ-го століття, то це мінімалізм, модернізм, функціоналізм. **Висновки.** Маніфести Баухаузу свідчили, що межа синтезу мистецтв виникає не між матеріальними забудовами, а між забудовами духовними і квазіматеріальними, тобто ремісничими. Самі ремісничі забудови ніхто не хотів називати суто матеріальними, бо вони несли в собі дух давнини, пам'яті народної творчості, все це створювало дух гільдії, дух новітніх ремісничих угруповань, все це переносилося автоматично в простір школи.

Ключові слова: дизайн, Баухауз, синтез мистецтв, ремісництво, проектний синтез.

Valentina VASKYALITA,

orcid.org/0000-0002-9409-1286

Graduate Student at the Department of Design and Technologies

Kyiv National University of Culture and Arts

(Kyiv, Ukraine) vaskjalite@gmail.com

SYNTHESIS OF THE ARTS IN THE DESIGN OF THE BAUCHAUZ

The relevance of the problem is due to the definition of the design methodology of Bauhaus, which is rightfully considered one of the founders of the synthetic direction in design and planning, as a synthesis of arts. The article compares the cultural and historical potential of this design school with another «Bauhaus» – the Ukrainian, Kharkiv Art and Industrial Institute, which emerged three years later: it was the Kharkiv Art School, then the Art Institute, and finally the Kharkiv Art and Industrial Institute; now it has turned into the State Academy of Design and Arts. The purpose of the research is to determine the processes of interrelationships of the reflection models of syncretism and synthetism in the design of the beginning of the 20th century. The research methodology includes methods of historical and cultural reconstruction, comparative and systemic approaches. Scientific novelty is determined by a systematic approach to form-making in the context of the synthesis of arts in design. Bauhaus was extremely dramatically biased in its conflicts of craftsmen, those who were engaged in decorative and applied arts (which was a consequence of the Art Nouveau style), and the new functionalism itself. V. Gropius overcame these disagreements purely methodologically as pedagogical propaedeutics of design-projection. So, the design tasks began with the fact that the future designer, the theoretician of the functional image of the world, should first be a master who has passed all the schools of craft production, and after he has mastered them, he is unlikely to be tempted to simply discard them. Ultimately, Bauhaus as a paradigmatic reality of project synthesis, which for some reason was limited by functionalism, becomes an extremely productive principle of art synthesis. If we talk about all those ideas, all that is formed in the architecture and design of the 20th century, then this is minimalism, modernism, functionalism. **Conclusions.** The Bauhaus manifestos testified that the limit of the

synthesis of arts does not arise between material buildings, but between spiritual and quasi-material buildings, that is, artisanal buildings. No one wanted to call the craft buildings themselves purely material, because they carried the spirit of antiquity, the memory of folk creativity, all this created the spirit of guilds, the spirit of the newest craft groups, all this was automatically transferred to the space of the school.

Key words: *design, Bauhaus, synthesis of arts, craftsmanship, project synthesis.*

Постановка проблеми. В Баухаузі творчість Вальтера Гропіуса, Василя Кандинського, Ласло Моголі-Надя, Пауля Клеє, Піта Мондріана та ін. існувала як складова великого проектного антихолоїзму, великої антисистеми, яку чомусь визначили як функціоналізм. Багато теоретиків (зокрема англійський теоретик Кеннет Фремптон) приписують Баухаузу суто функціоналістську парадигму формотворення (Frampton, 2020). Це зовсім не так, зокрема про це свідчить в своїх промовах Вальтер Гропіус, які здійснював вже після того, як емігрував з Німеччини. В Гарварді він пише що тоді не вживали слово «дизайн», не вживали слово «синтез», не вживали поняття, яке можна було б охарактеризувати як сьогодишні імплікації синтетичних реалій формотворчості. Вживали слово «Gesamtkunstwerk», за Ріхардом Вагнером. Загальний твір мистецтва ставав альфою і омегою формотворення. Зрештою, ключовим словом дизайнерської концепції Гропіуса стає «формотворення».

Втім, європейський досвід Баухаузу є синтетичним, як і досвід синтетики українського дизайну. Звичайно, можна йти різними шляхами щодо опису формотворчих реконструкцій. Частіше всього звертаються до періодів Баухаузу, визначають їх пріоритетні напрямки, але сутність зовсім в іншому. Так, існує об'єктний підхід мистецтвознавчої дескрипції, коли інституції і школи характеризуються своїми здобутками і розгалуженням в контексті інших шкіл, інших реалій культуротворення дизайну як проектної дисципліни. Адже існує й суб'єктний підхід, коли можна відчути сам нерв творчості, драматичне існування синтезу мистецтв, який здійснюється на межі зламу систем, формотворчих трансформацій класичної культури.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблеми синтезу мистецтв, зокрема в дизайні досліджувалася в роботах Р. Арнхейма, С. Брауна, А. Гільдебранда, В. Гропіуса, Е. Диссанаяке, Я. Джозефа, В. Кандинського, Ю. Легенького, Анрі де Морана, А. Шенберга та ін. Адже синтез мистецтв в дизайні Баухаузу є ще маловизначеним.

Мета дослідження – визначити процеси взаємозв'язків моделей рефлексії як синтетичний досвід в дизайні початку ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. В чому полягає сутність синтезу мистецтв в дизайні? Якщо

просто і ясно сказати: у відкритості намагання здійснити образний аналог єдності ремісничого, міфотворчого та авангардного витоків формотворчості в архітектурному, предметному середовищі, дизайні одягу, графічному дизайні тощо.

Надамо декілька витримок з листування В. Кандинського та А. Шенберга. «18.01.1911. (Ми опускаємо тут преамбулу Кандинського: «Вельмишановний пане професор, я прошу прощення, що, не маючи задоволення знати Вас особисто, звертаюся до Вас напряду»). Далі йде текст, який подаємо з певними купюрами. «В своїх творах Ви здійснили те, чого я, нехай і в неясній формі, так нетерпляче очікував від музики. Незалежне слідування за власними долями та самостійне життя окремих голосів у Ваших композиціях – саме цього я намагаюся досягти у живописній формі. Зараз у живопису наявним є міцне прагнення знайти на шляхах конструктивізму «нову» гармонію, при цьому ритмічність вибудовується на майже повністю геометричних формах. Щодо мене, я лише частково поділяю ці почуття та устремління. Конструкція – це те, чого живопису останнім часом так відчайдушно не вистачало. І дуже добре, що тепер її шукають. Але сам тип конструкції я уявляю собі інакше». «Я вважаю, – пише він, – що в наш час гармонію можна знайти не «геометричним» шляхом, а як раз антигеометричним, антилогічним» (Schoenberg / Kandinsky, 1984).

Про що тут йдеться? Живописець з самого початку задає парадигму: алогізм замість раціоналізму, а це вже нова синтактика авангарду, що формується як постсинтез формотворчих реалій стилю модерн.

Шенберг – Кандинському, «24.04.1911. Сердечно дякую Вам, дорогий друже, за Ваш лист, якому я надзвичайно радий. В наш час моїм речам заторено шлях до широких мас, але тим вірніше вони підкорюють окремі особистості. Ті воістину значущі особистості, які тільки і важливі для мене. І особливо мене тішить, що спорідненість зі мною відчув художник, який творить в іншій галузі, ніж я. Така спорідненість і така спільність невідомо, але, гадаю, не випадково існують сьогодні між найкращими і шукаючими. Я пишаюся тим, що завоював симпатії здебільшого саме найкращих» (Schoenberg / Kandinsky, 1984).

Цього достатньо, щоб побачити, що ці артистичні, великі і цікаві, будемо так говорити, протагоністи синтезу мистецтв задавали парадигму, намагалися своїми акціями, чисто духовними пошуками, здійснити той вирок долі, який вже фактично здійснювався поза ними. Чому поза ними? Тому, що Баухауз вже існував, тому, що вже виникає модель нових синтезів, ремесел, мистецтв і всього іншого.

В. Гропіус пише: «Так, в 1919-му році був урочисто відкритий Баухауз, зі спеціальним завданням зрозуміти сутність мистецтва архітектури, котра відповідно людській природі охоплювала б собою всі проявлення життя. Школа добровільно зосередила свою увагу на тому, що є зараз суттєвою необхідністю – на запобіганні поневолення людини машиною шляхом рятування масового виробництва і побуту від анархії механізації і повернення їх до сенсу, почуття і життя» (Grohnius, 1970).

Можна сказати, що Гропіус сформулював ідею загального гуманістичного пошуку творчості. В його виступі перед учнями Баухаузу, на виставці студентських робіт в 1919-му році, можна в кінці почути такий вислів: «Отже, ми, як хліба насущного, потребуємо художника, який виражає загальний дух народу. Якщо ми не помиляємося, найголовніше – це єдність, яка вже усвідомлена і яка слідує за хаосом. Особисто мені хочеться лише одного – подолати цей стан роз'єднаності та створити тут невеличке суспільство; якщо це вдасться зробити – ми вже досягнемо багато чого» (Grohnius, 1970).

Теоретик дизайну підкреслює: «Ми свідомо поставили перед собою завдання, відмовившись від принципу розподілу праці, прагнути комплексної роботі, при котрій весь творчий процес сприймається як нерозривне ціле. Для того, щоб сподіватися, що наше покоління зможе скласти правильне уявлення про нерозривний зв'язок праці та творчості, довелося починати з самого початку. Треба було також відродити кустарне виробництво, щоб на його прикладі показати молоді всю послідовність творчої праці, що має настільки суттєве значення. Це зовсім не означає відмову від машини, від промислового виробництва. Принципова різниця між ними полягає лише в тому, що в одному випадку застосовується розподіл праці, а в іншому – комплексна завершеність трудового процесу. Якби якась творчо обдарована людина змогла отримати у своє розпорядження цілу фабрику з усіма її верстатами та машинами, виникли б нові твори, які сильно відрізняються від виготовлених кустарним способом» (Grohnius, 1970).

На цьому можна завершити цитати цього блискучого аналітика і теоретика парадигми Баухаузу, яку він створив. Але ще одна цитата, яка все ж таки потрібна. «Найкращий спосіб навчання – це навчання безпосередньо у майстра, як це було за старих часів, коли не знали особливих навчальних робіт та створення навчальних художніх зразків. Старі майстри давали учням водночас і практичні, і формальні знання. Але такий спосіб навчання у майстра-практика не знав ще фатального розрізнення таланту і просто людини, що характерно для нашого часу» (Grohnius, 1970).

Як зберегти талант, як дати всім бути творчими майстрами? Фактично, це і є засадою того синтезу мистецтв і ремесел, коли слово «дизайн» ще не вживалося. Власне, Баухауз намагався здійснити симбіоз, абсолютно відірваний від світу дизайнерів нового світу, нового миру, якщо використовувати його український аналог, що має передумову традиції, занурення в ґрунт і саморозвитку духовних інтенцій, якими так опікувався Кандинський. До речі, ми якось забуваємо його одеський період, де він дуже багато почерпав і взяв від південної школи формотворення. Це наша хвороба – все забувати.

Баухауз як «дім архітектури» виникає в 1919-му році. Ми спеціально підкреслюємо цю дату, бо в Харкові в 1921-му році виникає художнє училище. Воно не було орієнтовано на синтези ремесел і мистецтв, всі синтези прийшли згодом, в контексті важких виборювань та ідеологічних тортур, зрештою знищень дуже величезної плеяди викладачів, зокрема Івана, Падалки, Василя Седяра і інших. Але саме цей період був продукуючим, засадничим для синтезів, які формувалися в рамках, еквівалентних європейським школам художнього і дизайнерського формотворення. Ні в тій, ні в іншій школі ще не вживалося слово «дизайн», воно з'являється пізніше як англійський конструкт, в пострадянському просторі – в 80-му році, в Америці – в 40-ві роки.

Тобто архітектурні, художньо-промислові (так тоді це визначалося) школи несли в собі образ вагнерівського твору мистецтва, який визначався як *Gesamtkunstwerk*, всезагальний образ-синтез мистецтва і життя. Це і було образом синтезу, але він знов-таки не визначався як дизайн. Що треба було, щоб суспільство сколихнуло свою уяву, почало вживати це слово? Важко сказати. Це і мода на слова, і мода взагалі на складні ситуації формотворчоті.

Вже Петер Беренс є одним із тих, хто продукував шлях синтезів, а Вальтер Гропіус мріяв в ті часи про створення школи, яка б поєднувала іде-

али абстрактного, безпредметного мистецтва і водночас ремесло. Це було настільки несподівано, настільки катастрофічно, що виглядало нісенітницею. Але шлях до наступних синтезів в дизайні проходив через безпредметність, через відмову від предмету для того, щоб зайнятися саме предметним синтезом в дизайні, як би це не виглядало парадоксальним. Це досить цікавий, і можна сказати, дивний парадокс. Тобто формувався своєрідний «сакральний» простір в рамках повсякденної «сакральності» архітектури, де всі були захоплені ремеслом, а ремесло як вміння, майстерність бажало бути надмірним образом духу, який спускається на людину як благодать, як сутність, як те, що несе в собі всезагальні маніфестації прояву духовних витоків.

Тобто це нове мислення. Єдність мистецтва і життя як синтез мистецтв фактично була єдністю мистецтв і ремесел, або конструктивно-будівної діяльності ремісника і творчості намірного абстракціоніста. Такими були, наприклад, Кандинський, Моголі-Надь, Пауль Клее і інші. Тобто в Баухаузі сформувалося намагання здійснити єднання техніки (це техне давньогрецького зразка), мистецтва і ремесел.

Як би нам не хотілося називати цей синтез романтичним, він пройшов через випробування веймарського періоду (1919-й – 1925-й рік). Вальтер Гропіус, Ханнес Майер, Людвіг Міс ван дер Роє намагалися здійснити певну гіперпрограму синтезу мистецтва і техносвіту. В ті часи в Баухаузі викладали І. Іттен, Л. Моголі-Надь, Пауль Клее, Георг Мухе, Й. Альберс, В. Кандинський, Л. Файнінгер, Оскар Шлеммер, Г. Маркс, Й. Шмідт, Г. Штельцль, Л. Шайер, Тео ван Дісбург і інші.

Досвід Дессау 1925-го – 1932-го року – більш стислий, більш драматичний, можна сказати, імпульсивний період. Тут романтизм Баухаузу зникає, але не замінюється функціональним комплексом. Виникає загальний образ симбіозу ремесла і мистецтва, який стає класичним образом, якщо не функціоналізму, то певного стилю, який легко порівняти зі стилем модерн, хоча ці порівняння достатньо поверхові. Можна сказати, що в ці часи виникає трансформація розбіжностей керівників цього закладу і політичної верхівки, яка вже явно проводила нацистські ознаки селекції творчості, і на цьому цей шлях закінчується.

Втім, Баухауз не закінчується з його існуванням в рамках Німеччини. В. Гропіус емігрує в Англію, а в 37-му році в Америку, де в Академічній школі дизайну на посаді декана працює десять років. Там він утворює групу «The Architects Collaborative, Inc.» (ТАС). Фактично, глобальний

дизайн, як його вже стали називати в той час за англійською транскрипцією, стає образом Баухаузу. І всі його намагання ідентифікувати цю нову транскрипцію «design» зовсім не мали промисловий і функціональний контекст, а будемо казати, – синтетично-фантазмагоричний та організмично-структурний образ сучасної проблеми формотворення. В Сполучені Штати Америки переїжджає Ласло Моголі-Надь, де створює ще один Новий Баухауз у Чикаго, цей талановитий дизайнер і фотограф аж до 46-го року опікувався Інститутом дизайну. Людвіг Міс ван дер Роє теж був одним із лідерів Чиказької школи.

Складнішою була доля Василя Кандинського, який в 34-му році уїжджає з дружиною в Париж, (він вже не викладав) живе лише у просторі абстрактного живопису, есеїстичного мислення і філософської деконструкції. Кандинський був дуже залежний від Міро, його роботи із континуально-динамічного потоку організму формотворення переходять в зовсім інший простір «самотності» конфігурацій в площині.

Особливо важливо сказати про Баухауз в Ізраїлі. В 30-ті роки сюди приїжджає з Німеччини декілька архітекторів, які формують свою особливу лінію, яку означили як функціоналізм, але за цим стоїть набагато більше. Єврейський андерграунд дизайну вийшов за межі тортур нацизму, можна сказати, що цей симбіоз дав свої плоди.

Якщо говорити про Баухауз в СРСР, то сюди приїхали Х. Майер з сьома учнями, а також Б. Шефлер і Ф. Тольцинер, які працювали, поки багатьох з них не репресували. Якщо говорити про імпліцитний вплив Баухаузу на розвиток дизайну в Україні, то це формування досвіду проектування у Харківському художньо-промислового інституті.

Висновки. Можна підсумувати і сказати, що формотворчі ідеї Баухаузу не є ані суто педагогічними, ані суто пропедевтичними, вони є синтетичними. Ці ідеї дали поштовх дуже багатьом інституціям. Зокрема, це школа формотворення в Ульмі, а також виникнення цілого каскаду архівів, музеїв Баухаузу. Це і Дармштадт, 1960-й рік, і Берлін, 1971-й рік, і віртуальний медіа-Баухауз, який стає своєрідним образом світу. Проїшло багато вистав, досвід Баухаузу і зараз є одним із серйозних заявок на те, що формується достатньо могутня і структурна кодифікація, структурна конструкція освіти дизайнера.

Отже, варто говорити про загальну конструкцію синтезу мистецтв як засади педагогічної практики, а краще сказати – пропедевтики, бо він існував на ранніх етапах першого-другого курсу, як взаємо-

дія мистецьких чисто теоретичних візій творчості абстракціоністів і ремесел. Це ті напрями, які визначалися як «Сприяння основам формотворення» (*Vermittlung der Grundbegriffe der Gestaltung*). Тобто тут визначалися абстрактні формальні елементи, застосовувалася достатньо серйозна програма нарисної геометрії, вивчалися шрифти, а також фізика, хімія, зрештою гімнастика і танок.

На другому семестрі визначали такі дисципліни, як «Вступ в будівництво». Третій семестр орієнтувався на інженерне проектування. Тобто ми бачимо досить поступовий, жорсткий, і можна сказати, достатньо органічний курс переходу від ремісничого типу патріархальних систем конструювання виробів до сучасного виробництва. На четвертому – п'ятому семестрах фактично вся увага була звернена на те, щоб студенти мали фах. Шестимісячний попередній курс (*Vorlehre*) вів сам Гропіус, тут він реалізував себе як один із могутніх синтезаторів, модераторів синтезу мистецтв у контексті архітектурної прагматики і синтетичного бачення проектної реальності. Чисто номінальний сленг цих років – «формальні елементи» (*Elementare Formlehre*), а також весь ремісничий курс описували парадигму синтетичного формотворення.

Можна говорити, що такий підхід визначався в певних жанрах, які стали, будемо казати, штампом. Зокрема Анрі де Моран їх визначає як текстиль, фарба, глина, камінь, скло, дерево, метал, тобто ідуть ремісничі навчання за основою субстанційних ознак того матеріалу, з яким працюють (Morant, 1982). Зрештою жанрові модифікації творчості перетворювалися в дещо інше. А сам феномен перетворення з матеріально-ремісничого в ідеальний опосередковувався, як не дивно, абстрактними ідеями містичного, якщо говорити більш точно, – індивідуального зразка. Всі педагоги Баухаузу, де б вони не працювали, були містагогами проектного синтезу, кожен з них створював свою окрему школу.

Баухауз – це надзвичайно цікавий експеримент в історії культури, який й досі не оцінений, саме він дає можливість побачити, наскільки Гропіус зберігає індивідуалізм, цнотність достатньо хитких, крихких і складних конструкцій. Синестезія у Кандинського, поліфонія музичної геометрії і водночас письма у Клеє, фотомонтаж Моголі-Надя так чи інакше дають можливість показати, як складно і драматично формувався синтез мистецтв в цій європейській школі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Легенький Ю.Г. Соціальний дизайн: образ і документ в часові і просторі культури. Монографія. Київ-Переяслав-Ніжин: Видавець Лисенко М.М. 2023. 383 с.
2. Arnheim R. *Art and Visual Perception*. 2d ed. Berkeley: Univ. of California Press. 1984.
3. Arnold Schoenberg / Wassily Kandinsky: *Letters, Pictures and Documents* Paperback – January 1, 1984. by Jelena Hahl-Koch (Editor). URL: https://archive.org/details/arnoldschoenberg0000scho_i9h6/page/n7/mode/2up
4. Brown, S. and Dissanayake, E. *The Synthesis of the Art s: From Ceremonial Ritual to «Total Work of Art»*, 2018. Edited by Susanne Huber. Universitat Wien. Austria. URL: <https://doi.org/10.3389/fsoc.2018.00009>
5. Frampton Kenneth. *Modern Architecture: A Critical History*. Fifth edition. London : Thames & Hudson. 2020. 736 p.
6. Grohjus Walter. *Scope of total arshitecture*. URL: https://monoskop.org/images/4/41/Gropius_Walter_Scope_of_Total_Architecture.pdf.
7. Hildebrand Adolf von. *The Problem of Form in Painting and Sculpture*. URL: https://books.google.com.ua/books/about/The_Problem_of_Form_in_Painting_and_Scul.html?id=iZuRAAAAIAAJ&redir_esc=y. 2008.
8. Morant, Henry de. *Histoire des arts décoratifs et appliqués de l'Antiquité à nos jours avec un article de Gérald Gassio Talabo sur le design*. Paris, 1982. 577 p.
9. Yasser Joseph. *The Variation Form and Synthesis of Arts*. *Journal of Aesthetics and Art Criticism*. Vol. 14, #3 (Mar. 1956), pp. 318–323.

REFERENCES

1. Lehenkyi, Yu. (2000). *Dyzain: kulturolohiia ta estetyka* [Design: cultural studies and aesthetics]. Kyiv : KNUTD. [In Ukrainian].
2. Arnheim, R. (1984). *Art and Visual Perception*. 2d ed. Berkeley: Univ. of California Press. 1984.
3. Schoenberg, Arnold / Kandinsky, Wassily (1984). *Letters, Pictures and Documents* Paperback – January 1. by Jelena Hahl-Koch (Editor). URL: https://archive.org/details/arnoldschoenberg0000scho_i9h6/page/n7/mode/2up
4. Brown, S. and Dissanayake, E. (2018). *The Synthesis of the Art s: From Ceremonial Ritual to «Total Work of Art»*. Edited by Susanne Huber. Universitat Wien. Austria. URL: <https://doi.org/10.3389/fsoc.2018.00009>
5. Frampton, Kenneth (2020). *Modern Architecture: A Critical History*. Fifth edition. London : Thames & Hudson.
6. Grohjus, Walter. (1970). *Scope of total arshitecture*. URL: https://monoskop.org/images/4/41/Gropius_Walter_Scope_of_Total_Architecture.pdf.

7. Hildebrand, Adolf von. (2008). The Problem of Form in Painting and Sculpture. URL: https://books.google.com.ua/books/about/The_Problem_of_Form_in_Painting_and_Scul.html?id=iZuRAAAIAAJ&redir_esc=y.

8. Morant, Henry de. (1982). Histoire des arts décoratifs et appliqués de l'Antiquité à nos jours avec un article de Gérald Gassio Talabo sur le design. [History of decorative points to the present day. Followed by design and current trends by Gerajld Gassion-Talabot]. Paris.

9. Yasser, Joseph (1956). The Variation Form and Synthesis of Arts. *Journal of Aesthetics and Art Criticism*. Vol. 14, #3.

УДК 74.01/.09

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-1-15>**Софія ГЕРЕНКО,**

orcid.org/0009-0002-7371-6109

асистент факультету дизайну та реклами

Київського національного університету культури і мистецтв

(Київ, Україна) gerenkosofia@ukr.net

ТРАНСФОРМАЦІЯ ВІЗУАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА ТА ДИЗАЙН ІНДУСТРІЇ В ЕПОХУ 4ІR: КОНТУРИ НОВОЇ ПАРАДИГМИ

Стаття присвячена дослідженню та окресленню контурів нової парадигми візуального мистецтва та дизайн індустрії, що викристалізуються під впливом технологій Четвертої промислової революції (4ІR). Метою цього дослідження є спроба визначити ступінь революційності впливу технологій 4ІR, – штучний інтелект (AI), Інтернет речей (IoT), кіберфізичні системи (CPS), робототехніка та 3D-друк тощо, – на продуктивність та ефективність роботи дизайнерів і сучасних художників. Стверджується, що прихильники традиційних підходів негативно ставляться до використання цифрових арт-технологій у мистецькій практиці, натомість молодше покоління дизайнерів досить вдало та оперативно розвінчує «міфи» й долає стереотипи традиціоналістів, доводячи те, що завдяки 4ІR ми живимо й працюємо в рамках нової парадигми. Сучасні дослідники визначають XXI ст. як етап популяризації AiArt та інтелектуального мистецтва, митці використовують когнітивний інтелект, щоб вивчати конкретні естетичні правила, аналізуючи тисячі зображень, прагнучи створити нові, які відповідають їхнім естетичним характеристикам. Також у дослідженні використано елементи практичного підходу, коли акцентується увага на творчому процесі за допомогою окремих технологій цифрового мистецтва, таких як Autodesk Sketchbook, Deep Dream Generator чи Rhinoceros. Авторка робить висновок, що існує прямий зв'язок між, з одного боку, індустріальними (технологічними) революціями, а з іншого, дизайн індустрією й візуальним мистецтвом, а технології 4ІR (ШІ, віртуальна та доповнена реальність, 3D-друк, цифрові платформи та ін.) істотно змінюють сьогодні «правила гри» у візуальному мистецтві та спричиняють парадигмальний зсув у дизайн індустрії, трансформують дизайнерське мислення у першій чверті XXI ст.

Ключові слова: цифрові технології, 4ІR, візуальне мистецтво, дизайн індустрія, штучний інтелект, парадигма.

Sofia GERENKO,

orcid.org/0009-0002-7371-6109

Assistant at the Faculty of Design and Advertising

Kyiv National University of Culture and Arts

(Kyiv, Ukraine) gerenkosofia@ukr.net

TRANSFORMATION OF VISUAL ART AND DESIGN INDUSTRY IN THE EPOCH OF 4IR: CONTOURS OF A NEW PARADIGM

The article is dedicated to the research and contours outlining a new paradigm of visual art and design industry that are being crystallized under the influence of the Fourth industrial revolution technologies (4IR). Purpose of this research is the attempt to determine the level of revolutionary influence of 4IR technologies – Artificial Intelligence (AI), Internet of Things (IoT), Cyber Physical Systems (CPS), Robotics Engineering, and 3D printing, etc. – on the productivity and efficiency of designers and modern artists work. It is confirmed that supporters of traditional approaches have a negative attitude towards the use of digital art technologies in art practice, while the younger generation of designers is quite successful and quick to debunk “myths” and overcome stereotypes of traditionalists, proving that thanks to 4IR we live and work within a new paradigm. Contemporary researchers define the XXI century as a stage of popularization of AiArt and intellectual art, where artists use cognitive intelligence to learn specific aesthetic rules by analyzing thousands of images in an effort to create new ones that meet their aesthetic characteristics. In the research work the elements of a practical approach are also used to focus on the creative process with the help of certain digital art technologies, such as Autodesk Sketchbook, Deep Dream Generator, or Rhinoceros. The author concludes that there is a direct link between, on the one hand, industrial (technological) revolutions, and on the other hand, the design industry and visual art, and 4IR technologies (AI, virtual and augmented reality, 3D printing, digital platforms, etc.) are significantly changing the “rules of the game” in visual art today and causing a paradigm shift in the design industry, transforming design thinking in the first quarter of the XXI century.

Key words: digital technologies, 4IR, visual art, design industry, Artificial Intelligence, paradigm.

Актуальність теми дослідження. Звернувшись до історії, переконує, що вплив промислових революцій на візуальне мистецтво пов'язаний з питаннями технологічного поступу та інноваційного розвитку. Перші промислова та наукова революції сприяли появі типу мистецтва, для якого характерним був перехід від просвітницьких принципів порядку, рівноваги, логіки, розуму та раціональності до зображення технологічних інновацій, зумовлених науковими відкриттями, і робітничого класу на фабриках в індустріальну епоху. Друга промислова революція подарувала світові камеру, що підштовхнуло візуальне мистецтво до еволюції в частині художнього вираження: якщо впродовж просвітницької доби художники переважно реалістично зображали сцени, то з появою камери вони вдалися до творчих пошуків і остаточно відійшли у період модернізму від канонів Просвітництва. Третя промислова революція теж змінила візуальне мистецтво, але вже з позиції матеріалів художнього виробництва. Митці у своїх візуальних експериментах відійшли від традиційних засобів, таких як малюнок, живопис й скульптура, і почали досліджувати відео, звук, комп'ютер, інсталяції тощо. Стосовно Четвертої промислової революції (далі в тексті – 4IR), яка відбулася у 2010-х рр. і досі, за словами Д. Олтрейда, супроводжується «параболічним пришвидшенням технологій» (Олтрейд, 2021: 295), зокрема, AI, робототехніки, IoT, CPS, 3D-друку та ін., то в багатьох галузях, включаючи візуальне мистецтво та дизайн індустрію, вона продемонструвала трансформаційний вплив, забезпечивши більшу продуктивність.

Процеси інтеграції технологій 4IR у візуальне мистецтво та галузь технічної естетики, а також пов'язані з ними проблеми, доводять, що креативний сектор буде в авангарді цієї нової революції, тим більше, що такі креативні індустрії, як промисловий дизайн і дизайн продуктів, краще адаптуються до технологічних змін, спричинених 4IR, оскільки вони спеціалізуються на інноваціях й технологічному прогресі. До речі, однією з таких серйозних проблем є повільне впровадження технологій 4IR у вищих мистецьких освітніх закладах в світі та Україні, а також у практичній площині візуального мистецтва та дизайну. Митці-скептики, які звикли до традиційних підходів, чинять опір «наступу» цифрових технологій та не готові кодування чи інші технічні навички як мистецької практики (Faramarzi, 2019). Так, це не означає, що дизайнери та художники не застосовують інноваційні способи, позаяк свідчить, що інтеграція технологій 4IR у мистецьку практику відбувається

повільно. Прихильники традиційних підходів негативно ставляться до використання цифрових арт-технологій у мистецькій практиці. І молоде покоління дизайнерів досить вдало та оперативно розвінчує «міфи» й долає стереотипи традиціоналістів, доводячи те, що завдяки 4IR ми живимо й працюємо в рамках нової парадигми, окреслення контурів якої є одним із актуальних дослідницьких завдань.

Аналіз досліджень і публікацій. У зарубіжній науці багато пишуть про вплив цифрових технологій, включаючи 4IR, на (аудіо)візуальну культуру і дизайн індустрію. Це дослідницька традиція, започаткована класиками медіадетермінізму (М. МакКлюен, Д. Чендлер, Г. Інніс, М. Кастельс та ін.) та розвинена у роботах таких сучасних авторів, як Н. Ашерян, Т. Гей, М. Маццоне, С. Фарамарзі, В. Чен та ін. Особливо варто відмітити аналітичні огляди та праці С. Джанка та Р. Метт (2015), присвячену новому підходу до впровадження 3D цифрових технологій у дизайн-освіту, чи А. Рані (2018), що осмислює внесок цифрових технологій у розвиток художньої творчості на сучасному етапі, чи Р. Даса (2023) про роль сучасних цифрових технологій у трансформації індустрії графічного дизайну. Українські автори теж працюють у цьому напрямку, про що свідчать статті І. Рижової (2017), І. Гардабхадзе (2021), І. та Х. Цідило (2021), І. Рижової, С. Антипенка, К. Северін, Т. Пасічної та І. Бобровського (2023) та ін.

Метою статті є окреслення контурів нової парадигми візуального мистецтва та дизайн індустрії, що сформувалася під впливом технологій 4IR.

Основні результати дослідження. 4IR, ініційована зусиллями Німеччини в 2011 р. (Douaioui та ін. 2018: 128), базується на здобутках Третьої індустріальної революції та дає можливість митцям використовувати цифрові засоби, такі як комп'ютерне мистецтво, тривимірний друк (3D), штучний інтелект (AI), в якості форми художнього вираження. Сучасне мистецтво більш відоме як окремий жанр з початку 2000-х рр., що вирізняється своєю еkleктикою (Leduc, 2019: 257), а художники використовують нові інструменти, штучний інтелект, 3D-друк та цифрові платформи для реформування фотомистецтва, телебачення, музики та кіно. Звернення сучасних митців до різних тем часто супроводжується неабиякою неясністю, що ускладнює концептуалізацію дискурсу. Деякі з найперших форм цифрового мистецтва можна простежити до 1950 р., коли візуальні художники використовували програмування та

технології для створення мистецтва. Втім, велику увагу міжнародної спільноти цифрове мистецтво привернуло у 1960-х рр., тоді як почало визнаватися у мистецьких колах лише у 1990-х. У наш час цифрові художники використовують iPad, комп'ютери для створення цифрових малюнків. Деякі цифрові художники використовують потужні пристрої Apple для створення креслень, наприклад Autodesk Sketchbook, Procreate, Adobe Creative Suite 6 Master Collection, CAD, Rhinoceros, 3D-друк і CorelDRAW.

Штучний інтелект (далі – ШІ), як невід'ємний атрибут і складова 4IR, наразі глибоко інтегрований у візуальне мистецтво. Спочатку ШІ використовувався в мистецтві як імітатор, а не творець. 1960-ті та кінець XX-го ст. були початковою стадією AiArt, що знаходилась біля витоків комп'ютерного мистецтва (Chen et al. 2020: 48). На цій стадії AiArt забезпечує взаємодію людини та комп'ютера через отримання інформації з навколишнього середовища, а також використання тексту, руху, голосу та інших інформаційних носіїв, сенсорних систем для встановлення зворотного зв'язку з користувачами. Сучасні дослідники визначають XXI ст. як етап популяризації AiArt та інтелектуального мистецтва. Митці використовують когнітивний інтелект, щоб вивчати конкретні естетичні правила, аналізуючи тисячі зображень, а потім намагаючись створити нові зображення, які відповідають їхнім естетичним характеристикам (Chen et al 2020: 49). На цій стадії комп'ютерні програми самі генерують твори мистецтва без допомоги людини (Elgammal et al. 2017: 2). Деякі автори вважають, що цей новий тип технології замінить людину в суспільстві, що призведе до деантропологізації мистецтва, тоді як інші сприймають ШІ лише як інструмент у творчому процесі, сподіваючись, що йому не вдасться замінити людину. ШІ – це складний інструмент із додатковими можливостями та функціями. Загалом, усе зводиться до того, щоб навчитися кодувати алгоритми ШІ, а потім створити свій унікальний твір мистецтва на основі будь-якого художнього стилю та машинного навчання.

Що стосується 3D-друку, то не зважаючи на те, що він був винайдений ще у 1984 р. Чарльзом В. Галлом з 3D Systems Corp., лише нещодавно художники та дизайнери почали активно використовувати цю технологію у своїй роботі (Xaba, Fang, Shah & Mugerwa, 2022). 3D-друк як прототип новітніх технологій істотно відрізняється від традиційного «виробництва, орієнтованого на різку», в основі якого розрізання базової сировини, травлення та шліфування, щоб видалити

зайві деталі та отримати частини, з яким формується завершений продукт (Xichang & Sheng, 2016: 94). Використовується він зокрема і в дизайні скульптур. Якщо традиційний дизайн скульптур включає багато аспектів витрат на робочу силу та складний виробничий процес, то технологія 3D-друку використовує комп'ютер і високоточний 3D-принтер. Автоматизоване проектування (CAD) – це цифрове програмне забезпечення, яке дозволяє художникам створювати скульптурний дизайн у цифровому вигляді, а потім друкувати його за допомогою 3D-технології. 3D-друк дає змогу оперативно створювати складні конструкції, що займає багато часу, а інколи взагалі не піддається виконанню в традиційних умовах (Asherian 2019). Традиційна скульптура вимагає геніальності та точності, які лише деякі мають, натомість 3D-друк компенсує це. Єдина вимога до візуального художника – навчитися працювати з програмним забезпеченням CAD у процесі створення мистецького твору, призначеного для 3D-друку.

Поява комп'ютерних та онлайн-платформ анігілювала фізичну взаємодію між художниками та об'єктами, поставила під питання саму потребу в цьому. Ця тенденція набула ознак очевидності у всьому світі, коли художники застосовують цифрові платформи, такі як Instagram, Facebook і онлайн-галерею мистецтва, щоб демонструвати свої роботи. Цифрові медіа у XXI ст. перетворились на інструмент документування та збереження сучасного мистецтва (Lughi 2014: 45). Крім того, музеї та інституції створюють і зберігають великі обсяги цифрових матеріалів, а також відкривають доступ до контенту (Lughi 2014: 45). По суті, вони звільняють художні практики від «архаїчних» практик виробництва, виставок й кураторства. Instagram дозволяє художникам охопити більш широку аудиторію за допомогою хештегів, акцій, Instagram-історій. Іншою цікавою функцією є Instagram insight – аналітичний інструмент, що допомагає визначити правильний час для публікації своїх творів, щоб мати ширше охоплення аудиторії. Загалом XXI ст. перетворило на технологічно детермінованих акторів. Різниця між старим і новим мистецтвом полягає у відмінності під час використання медіа, які визначають спосіб і форму художнього вираження, впливають на зміст й естетичні параметри художніх творів, що тягне за собою зміни у творчому мисленні та концепціях (Chen et al., 2020: 50).

Приміром, програмне забезпечення Autodesk Sketchbook використовується для цифрового генерування твору мистецтва. Художники можуть

використовувати пристрій iPad із програмним забезпеченням. Autodesk Sketchbook дозволяє митцям і дизайнерам задіяти різні опції з метою оптимізації творчого процесу. Йдеться про палітри кольорів, розмаїття інструментів для малювання з текстурами. Зазначене програмне забезпечення дає змогу досліджувати різні способи комбінування та ре-комбінування робіт. Так, відома візуальна художниця Сіянда Хаба, яка має значний досвід традиційного малювання, наголошує на перевагах використання Autodesk Sketchbook: до прикладу, художник спочатку малює портрет, а потім включає деякі елементи дизайну шляхом інтеграції зображень у малюнок, зменшення непрозорості зображення зі 100% до 17%. Однією з характеристик 4IR є створення умов, які б полегшували та пришвидшували роботу дизайнера, і саме це помітно на прикладі Autodesk Sketchbook. Звичайно, художник продовжує малювати, тоді як програмне забезпечення дозволяє користувачам точно фіксувати об'єкти та фігури з можливістю обведення контурів еталонного зображення. Дизайнери можуть скористатися перевагами програмного забезпечення для цифрового мистецтва, як-от, інструментом трасування, на кшталт того, як художники епохи Відродження використовували камеру-обскуру для створення реалістичних картин. Простим натисненням кнопки художники можуть вставляти фоновий колір або дизайн, а малювання вимагає від них значних зусиль для нанесення шарів фарби у процесі створення якісного фонового кольору та дизайну.

Також, коли мова заходить про мистецтво, згенероване ШІ, то найперше про що слід сказати, так це про Neural Style Transfer або Generative Adversarial Networks. Терміном «Neural Style Transfer» позначається група алгоритмів, які застосовують стиль вже існуючих зображень до нових. Щоб створити новий витвір мистецтва, художник чи дизайнер повинен спочатку вибрати вхідне зображення (птах) і стильове зображення («Зоряна ніч» Вінсента Ван Гога). Кінцеве зображення буде унікальною випадковою комбінацією першого та другого зображень після команди алгоритму. Deep Dream Generator – комп'ютерна версія платформи, яка дозволяє користувачам вставляти зображення в програмне забезпечення та перетворювати їх за допомогою алгоритму ШІ. Художники скористалися перевагами цього програмного забезпечення, серед яких особливо хотілося б відмітити таких митців, як Дханешвар Шах. Цікаво, що Deep Dream має три функції, з допомогою яких можна трансформувати будь-яку фотографію, яку завантажили: Deep Style, Thin Style і

Deep Dream. ШІ допомагає художникам у різний спосіб наслідувати стилі відомих митців минулого. Здатність імітувати та відтворювати може бути цінною, як під час створення, так в ході реставрації твору. Апробації ШІ у процесі творення нових ідей здійснюється за рахунок інноваційних комбінацій, вивчення потенціалу концептуальних просторів і трансформації даних. Нові прориви в технологіях ШІ та машинного навчання націлені на те, щоб надати комп'ютерам більше автономії у створенні зображень. При цьому, ШІ не тільки визначає цінність вже існуючого мистецького твору, а й прогнозує цінність наступного. З його допомогою дизайнер може приділяти більше часу розробці нових творчих концепцій (Xaba, Fang, Shah & Mugerwa, 2022: 51).

Наведені приклади цифрового програмного забезпечення чітко вказують на інноваційну складову, що залишається недосяжною для традиційних засобів. Так, Autodesk Sketchbook не тільки дозволяє художнику цифровим способом малювати, а грати із зображеннями, накладаючи елементи дизайну на малюнок. Deep Dream Generator допомагає через синтез зображень виходити на інноваційний продукт, що найкраще відображено у роботах Данешвар Шаха. Rhinoceros дозволяє митцям створювати твір мистецтва на свій розсуд за допомогою різних доступних засобів. Крім того, художники можуть створити прототип свого дизайну за допомогою технології 3D-друку.

Традиційне малювання, живопис і скульптура, враховуючи людський фактор і помилки, потребують більше часу. Autodesk Sketchbook скорочує час і допомагає швидко зафіксувати точні пропорції малюнка за допомогою трасування в програмному забезпеченні. Вчинивши помилку, художники можуть скористатися кнопкою зі стрілкою назад, щоб усунути помилку. Deep Dream Generator дозволяє швидко створювати нові твори мистецтва за лічені секунди. Після вставки зображень програмне забезпечення автоматично створює новий твір мистецтва. Створення традиційної скульптури зазвичай є тривалим процесом, який потребує часу та зусиль, однак за допомогою Rhinoceros митець може створити цифрову 3D-модель твору мистецтва, а потім надрукувати її за допомогою 3D-друку.

Технології 4IR, як власне і візуальне мистецтво, неможливі без креативності та критичного мислення. Сучасні дослідники переконують, що креативна індустрія буде рушійною силою 4IR, а інвестиції в творчі професії сприятимуть вирішенню проблем та розвитку дизайнерського мислення, де технології поєднуються з уявою.

Autodesk Sketchbook, Deep Dream Generator і Rhinoceros підтверджують, що в програмному забезпеченні є елементи творчості та критичного мислення. У Autodesk Sketchbook Сіянда Хаба змогла розв'язати складні проблеми, які вимагали точності й акуратності, оперуючи інструментами у програмному забезпеченні. Це стало очевидним, коли художниця змогла включити елементи дизайну в малюнок й зафіксувати точні пропорції портретного малюнка. У Deep Dream Generator Данешвар Шах витратив менше зусиль, щоб згенерувати новий твір мистецтва. По суті, програмне забезпечення виконало всю важку роботу, створивши нову форму мистецтва в результаті поєднання вже існуючих художніх елементів. Разом з тим, важливо зазначити, що цифрове програмне забезпечення допоможе створювати нове мистецтво, лише за умови залучення митця або дизайнера у творчий процес та до концептуалізації твору, оскільки саме він ініціює інтеграцію зображення в програмне забезпечення. Rhinoceros дозволив Ібрагіму Мугерві створити 3D-твір. Програмне забезпечення сприяє інноваціям, креативності і критичному мисленню, здатне вирішувати складні проблеми, необхідні для виробництва продукту. Для митців та дизайнерів це кардинально змінить правила гри, оскільки усуне суворий та кропіткий процес, необхідний для створення художнього твору.

Те саме підкреслює колектив сучасних українських авторів, які розглядають «концептуальну парадигму» впливу новітніх цифрових технологій на розвиток ландшафтного дизайну: «Цифрові технології в сучасному ландшафтному дизайні відкривають нові можливості для творчості, сталості та інновацій. Інтеграція таких технологій дозволяє створювати не лише естетично привабливі, але і екологічно сталі та функціональні ландшафти, що відповідають вимогам сучасного суспільства... «Цифрове ландшафтно-архітектурне проектування» (Digital Landscape Architecture) – це підхід до створення та управління ландшафтним середовищем, який використовує розширені цифрові

технології для поліпшення процесів дизайну та реалізації ландшафтних проєктів. Цей підхід орієнтований на інтеграцію цифрових інструментів у всі етапи створення та управління ландшафтом» (Рижова, Антипенко, Северін, Пасічна & Бобровський, 2023: 96).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи зазначене, очевидним є тісний зв'язок між індустріальними (технологічними) революціями, з одного боку, та дизайн індустрією й візуальним мистецтвом з іншого. Дослідження наближає до вирішення важливого завдання, яке полягає у подоланні розриву між активним застосування технологій 4IR в мистецькій та дизайнерській практиці на сучасному етапі та ґрунтовним теоретичним осмисленням цих кроків у науковому дискурсі. З'ясовано, що технології 4IR (ШІ, віртуальна та доповнена реальність, 3D-друк, цифрові платформи та ін.) істотно змінюють сьгодні «правила гри» у візуальному мистецтві та спричиняють парадигмальний зсув у дизайн індустрії, що продемонстровано на прикладі використання Autodesk Sketchbook чи Deep Dream Generator. Ці цифрові технології сприяють інноваційному розвитку, креативності та критичному мисленню, а також скорочують час і, відповідно, творчий процес. Важливо зазначити, що представлені у статті логіка викладу думки та аргументи спрямовані не на дискредитацію традиційного мистецтва, а на концептуалізацію та додаткове обґрунтування медіадетерміністського погляду на технологічні інновації та прогрес у візуальному мистецтві та дизайн індустрії. У статті також існують обмеження, адже не було проведено інтерв'ю з художниками або дизайнерами, які використовують технології 4IR. У майбутніх дослідженнях потрібно виправити цей недолік і зосередитися на емпіричній базі, а також можна розглянути роль митців у 4IR, з'ясувати, те, як саме цифровий технологічний поступ вплинув на натхнення та творчий потенціал художника, і чим деантропологізація творчого процесу в візуальному мистецтві та дизайн індустрії загрожує останнім.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гардабхадзе І. А. Фешн-дизайн в умовах цифрових трансформацій культури. *Питання культурології*. 2021. Вип. 37. С. 33–44.
2. Олтрейд Д. *Нове мислення. Від Айнштайна до штучного інтелекту: наука і технології, що змінили наш світ*; пер. з англ. І. Возняка. Харків: Віват, 2021. 368 с.
3. Рижова І. С. Smart – технології як фактор розвитку сучасного дизайну. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2017. Вип. 69. С. 174–183.
4. Рижова І., Антипенко Є., Северін К., Пасічна Т., Бобровський І. Вплив цифрових технологій на розвиток ландшафтного дизайну. *Humanities Studies*. 2023. Вип. 17 (94). С. 89–103.

5. Цідило І., Цідило Х. Інформаційний інтерактивний дизайн. *Сучасні цифрові технології та інноваційні методики навчання: досвід, тенденції, перспективи*. 2021. № 8. 11–12 листопада. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/23458/1/Cidulo.pdf> (Дата звернення: 15.02.2024)
6. Asherian N. *3D Printed in Art: How 3D Printing Makes Its Way into Art*. 2019. URL: <https://all3dp.com/2/3d-printed-art-how-3d-printing-makes-way-into-creativity/> (Last accessed: 11.02.2024).
7. Chen W., Shidujaman M., Xuelin T. AiArt: Towards Artificial Intelligence Art. *MMEDIA 2020, The Twelfth International Conference on Advances in Multimedia February 23, 2020 to February 27, 2020* – Lisbon, Portugal, 2020. P. 47–52.
8. Das R. The Impact of Technology on the Graphic Design Industry. *Artwork flow*, October 27, 2023. URL: <https://www.artworkflowhq.com/resources/graphic-design-technology#:~:text=Augmented%20Reality%2C%20Virtual%20Reality%2C%20and,see%20them%20in%20real%2Dtime.> (Last accessed: 11.02.2024).
9. Douaioui K., Fri M., Mabroukki C., Semma E. A. The interaction between industry 4.0 and smartlogistics: concepts and perspectives. *11th International Colloquium of Logistics and Supply Chain Management LOGISTIQUA 2018* April, 26-27 FST, Tangier, Morocco, 2018. P. 128–132.
10. Elgammal A., Liu B., Elhoseiny M., Mazzone, M. CAN: Creative Adversarial Networks Generating ‘Art’ by Learning About Styles and Deviating from Style Norms. *The Eighth International Conference on Computational Creativity (ICCC)*. Atlanta, Georgia, USA, June 19–23, 2017. P. 1–22.
11. Faramarzi S. *Art Schools of the Future Need to Teach Students to Understand Technology. How Will That Change the Future of Art?* 2019. URL: <https://news.artnet.com/art-world/art-school-tech-adapt-1742802> (Last accessed: 11.02.2024).
12. Junk S., Matt R. New Approach to Introduction of 3D Digital Technologies in Design Education. *CIRP 25th Design Conference Innovative Product Creation*. 2015. Vol. 36. P. 35–40.
13. Leduc M. Defining contemporary art: what the Kunstkompass Top 100 lists can tell us about contemporary art. *Journal of Visual Art Practice*. 2019. Vol. 18(3). P. 257–274.
14. Lughì G. Digital Media and Contemporary Art. *Mimesis Journal*. 2014. № 3(2). P. 43–52.
15. Rani A. Digital Technology: It’s Role in Art Creativity. *Journal of Commerce & Trade*. 2018. Vol. 13(2). P. 61–65.
16. Xaba S., Fang X., Shah D., Mugerwa I. The Impact of 4IR technologies in Visual Art. *Journal of History Culture and Art Research*. 2022. Vol. 11(1). P. 41–56.
17. Xichang W., Sheng L. The Land Sculpture Design and Manufacturing Research Based on Parametric Design and 3D Printing. *International Conference on Smart City and Systems Engineering (ICSCSE 2016)*: 25–26 November 2016, Hunan, China. 2016. P. 94–96.

REFERENCES

1. Hardabkhadze, I. A. (2021). Feshn-dyzain v umovakh tsyfrovyykh transformatsii kultury [Fashion design under the conditions of digital transformations in culture]. *Pytannia kulturolohii*, 37, 33–44. [in Ukrainian].
2. Altraide, D. (2021). *Nove myslennia. Vid Ainshtaina do shtuchnoho intelektu: nauka i tekhnolohii, shcho zminyly nash svit [New Thinking: From Einstein to Artificial Intelligence, the Science and Technology that Transformed Our World]*. Kharkiv: Vivat, 368 [in Ukrainian].
3. Ryzhova, I. S. (2017). Smart – tekhnolohii yak faktor rozvytku suchasnoho dyzainu [Smart-technologies as the factor of development of modern design]. *Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii*, 69, 174–183. [in Ukrainian].
4. Ryzhova, I., Antypenko, Ye., Severin, K., Pasichna, T. & Bobrovskiy, I. (2023). Vplyv tsyfrovyykh tekhnolohii na rozvytok landshaftnoho dyzainu [The influence of digital technologies on the development of landscape design]. *Humanities Studies*, 17 (94), 89–103. [in Ukrainian].
5. Tsydylo, I. & Tsydylo, Kh. (2021). Informatsiyni interaktyvnyi dyzain. *Suchasni tsyfrovi tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia: dosvid, tendentsii, perspektyvy*, 8. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/23458/1/Cidulo.pdf> (Last accessed: 15.02.2024) [in Ukrainian].
6. Asherian, N. (2019). *3D Printed in Art: How 3D Printing Makes Its Way into Art*. URL: <https://all3dp.com/2/3d-printed-art-how-3d-printing-makes-way-into-creativity/> (Last accessed: 11.02.2024).
7. Chen, W., Shidujaman, M. & Xuelin, T. (2020). AiArt: Towards Artificial Intelligence Art. *MMEDIA 2020, The Twelfth International Conference on Advances in Multimedia*, February 23, 2020 to February 27, 2020. (47–52). Lisbon, Portugal.
8. Das, R. (2023). The Impact of Technology on the Graphic Design Industry. *Artwork flow*, October 27. URL: <https://www.artworkflowhq.com/resources/graphic-design-technology#:~:text=Augmented%20Reality%2C%20Virtual%20Reality%2C%20and,see%20them%20in%20real%2Dtime.> (Last accessed: 11.02.2024).
9. Douaioui, K., Fri, M., Mabroukki, C., Semma, E. A. (2018). The interaction between industry 4.0 and smartlogistics: concepts and perspectives. *11th International Colloquium of Logistics and Supply Chain Management LOGISTIQUA 2018* April, 26-27. (128–132). FST, Tangier, Morocco.
10. Elgammal, A., Liu, B., Elhoseiny, M., Mazzone, M. (2017). CAN: Creative Adversarial Networks Generating ‘Art’ by Learning About Styles and Deviating from Style Norms. *The Eighth International Conference on Computational Creativity (ICCC)*, June 19-23. (1–22). Atlanta, Georgia, USA.
11. Faramarzi, S. (2019). *Art Schools of the Future Need to Teach Students to Understand Technology. How Will That Change the Future of Art?* URL: <https://news.artnet.com/art-world/art-school-tech-adapt-1742802> (Last accessed: 11.02.2024).

-
12. Junk, S., Matt, R. (2015). New Approach to Introduction of 3D Digital Technologies in Design Education. *CIRP 25th Design Conference Innovative Product Creation*, 36, 35–40.
 13. Leduc, M. (2019). Defining contemporary art: what the Kunstkompass Top 100 lists can tell us about contemporary art. *Journal of Visual Art Practice*, 18(3), 257–274.
 14. Lughì, G. (2014). Digital Media and Contemporary Art. *Mimesis Journal*, 3(2), 43–52.
 15. Rani, A. (2018). Digital Technology: It's Role in Art Creativity. *Journal of Commerce & Trade*, 13(2), 61–65.
 16. Xaba, S., Fang, X., Shah, D. & Mugerwa, I. (2022). The Impact of 4IR technologies in Visual Art. *Journal of History Culture and Art Research*, 11(1), 41–56.
 17. Xichang, W., Sheng, L. (2016). The Land Sculpture Design and Manufacturing Research Based on Parametric Design and 3D Printing. *International Conference on Smart City and Systems Engineering (ICSCSE 2016)*: 25–26 November 2016. (94–96). Hunan, China.

Павло ГМИРІН,

orcid.org/0000-0003-1914-4939

здобувач наукового ступеня «доктор мистецтва»,

викладач кафедри спеціального фортепіано

Дніпровської академії музики

(Дніпро, Україна) *pg.virtuoz@gmail.com*

ФОРТЕПІАННИЙ ЦИКЛ «П'ЯТЬ ПРЕЛЮДІЙ» БОРИСА ЛЯТОШИНСЬКОГО: ВИКОНАВСЬКИЙ АСПЕКТ

У статті уточнено повний перелік фортепіанних творів Б. Лятошинського, його індивідуальний стиль у фортепіанній творчості. Представлено результати виконавського аналізу фортепіанного циклу П'ять прелюдій оп. 44 Б. Лятошинського. Вивчено думку науковців, щодо образного та психоемоційного змісту прелюдій. Встановлено, що прелюдії, не маючи програмності, поєднані в єдиний цикл за загальним ідейно-художнім, мелодико-інтонаційним, тематичним змістом та фактурними, гармонічними, тональними, динамічними засобами. Кожну прелюдію циклу розглянуто з точки зору виконавського аналізу: особливості фактурного і регістрового викладення музичного матеріалу, ритмо-інтонаційні нюанси, специфіка інтонування, психологічний зміст музичного матеріалу. Виділено труднощі (психоемоційні, слухові та технічні), з якими може стикатися виконавець. У психоемоційній сфері виконавець проходить драматургічну арку від повної безвиході до тріумфу і життєстверджуючого відчуття. У слуховій сфері піаніст потребує утримання надзвичайної концентрації та уваги, диференціації фактури, відчуття гармонічних вертикалей, добре відтворювати поліфонічний та поліритмічний виклад матеріалу, динамічні та темброві градації. До суто технічних проблем віднесено: координацію у великому діапазоні застосування інструменту; виконання однією рукою одночасно мелодії та акомпанементу; витримка остинатного ритму; репетиції октав; октавні стрибки; поліритмія; акордові та одноголосі пасажі. Зроблено висновок про те, що фортепіанний цикл П'ять прелюдій оп. 44 Б. Лятошинського являє собою твір, який може продемонструвати весь спектр виконавського потенціалу піаніста та розкрити величезні можливості інструменту. Виявлено перспективи розвитку наукової проблематики у подальшому дослідженні виконавських аспектів фортепіанних творів Б. Лятошинського та представників його композиторської школи.

Ключові слова: Борис Лятошинський, фортепіанна творчість, українська музика, прелюдії для фортепіано, виконавський аналіз.

Pavlo HMYRIN,

orcid.org/0000-0003-1914-4939

Recipient of the Scientific Degree “Doctor of Arts”,

Senior Lecturer at the Special Piano Department

Dnipro Academy of Music

(Dnipro, Ukraine) *pg.virtuoz@gmail.com*

PIANO CYCLE “FIVE PRELUDES” BY BORYS LIATOSHINSKYI: THE PERFORMANCE ASPECT

The article details the full list of B. Liatoshynskyi's piano works, his individual style in piano and chamber-instrumental art. The author presents the results of the performance analysis of the piano cycle Five Preludes op. 44 by B. Liatoshynskyi. The opinion of scientists regarding the figurative and psycho-emotional content of preludes has been studied. It has been established that the preludes, not being a program composition, are combined into a single cycle according to the general ideological-artistic, melodic-intonational, thematic content and textural, harmonic, tonal, dynamic means. Each prelude of the cycle has been considered from the point of view of performance analysis: peculiarities of textural and register presentation of musical material, rhythm and intonation nuances, specificity of intonation, psychological content of musical material. The difficulties (psycho-emotional, auditory and technical) that the performer may face have been highlighted. In the psycho-emotional sphere, the performer goes through a dramatic arc from complete hopelessness to triumph and a life-affirming feeling. In the auditory sphere, a pianist needs to maintain extraordinary auditory concentration and texture differentiation, sense of harmonic verticals, well reproduce polyphonic and polyrhythmic presentation of material, dynamic and timbre gradations. Purely technical problems include: coordination in a wide range of application of the tool; performance of melody and accompaniment with one hand at the same time; endurance of the ostinate rhythm; octave rehearsals; octave jumps; polyrhythmia; chordal and unison passages. It has been concluded that the piano cycle Five Preludes op. 44 by B. Liatoshynskyi is a work that can demonstrate the entire spectrum of the pianist's performing

potential and reveal the enormous possibilities of the instrument. Prospects for further research of performance aspects of B. Liatoshynskyi's piano works and representatives of his composer school have been identified.

Key words: *Borys Liatoshynskyi, piano art, Ukrainian music, piano preludes, performance analysis.*

Постановка проблеми. Борис Миколайович Лятошинський є однією з найвидатніших постатей в українській музиці, митцем європейського масштабу. Центральне місце у творчості композитора посідають симфонічні твори, що обумовлюється масштабністю його композиторського мислення. Фортепіанній музиці належить значне місце у творчій спадщині Б. Лятошинського, адже фортепіано, маючи величезний спектр можливостей може виразити значний пласт композиторських задумів. Фортепіанна творчість Б. Лятошинського віддзеркалює яскравий композиторський стиль майстра.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю осмислення фортепіанної творчості Б. Лятошинського з позиції виконавського потенціалу на прикладі циклу П'ять прелюдій ор. 44. Розкриття виконавського потенціалу фортепіанної творчості композитора розширює погляд на подальший аналіз фортепіанних творів представників мистецької школи Б. Лятошинського та скласти широку культурно-історичну панораму становлення фортепіанної української музики ХХ ст.

Аналіз досліджень. У науковій літературі розкриваються педагогічні, соціокультурні, просвітницькі й виконавські аспекти діяльності Б. Лятошинського (Станкович, 2014; Korytsia, 2022; Sydir, 2021; Martsenkivska, Vasylenko & Garmel, 2021 та ін.). Дослідниками також здійснювався аналіз раннього періоду творчості композитора (Гомон, 2017), виявлялися типологічні елементи стилевих впливів у музиці Б. Лятошинського та Д. Шостаковича (Канєвська, 2002), провадилася порівняльна типологія особистостей Б. Лятошинського та Ф. Шопена в аспекті розгляду ладогармонічної системи (Марценківська, 2015), компаративне співставлення фортепіанних циклів «Відображення» ор. 16 Б. Лятошинського та Чотири прелюдії ор. 5 І. Белзи (Берегова, 2016).

Незважаючи на широкий спектр досліджень, в більшості робіт увагу зосереджено на порівняльно-типологічному аналізі, зокрема, на виявленні споріднених та відмінних ознак творчої спадщини Б. Лятошинського. Водночас, попри дослідження фортепіанного спадку в творчості композитора, поза увагою дослідників залишаються питання виконавського аналізу та творчого потенціалу фортепіанних творів митця.

Мета статті – здійснити виконавський аналіз фортепіанного циклу П'ять прелюдій ор. 44 Б. Лятошинського.

Виклад основного матеріалу. Мистецтво Б. Лятошинського справило значний вплив на культурний ландшафт України ХХ століття, незважаючи на складні умови, в яких довелося творити композитору. Індивідуальний стиль у фортепіанній та камерно-інструментальній творчості постає як цілісно організована система музично-виражальних засобів та елементів авторської мови, принципів формотворення та композиційних структур. Творчість Б. Лятошинського та його послідовників стала скарбницею національної культури, що віддзеркалює художні досягнення вітчизняних авторів в широкому жанровому колі, великий пласт якої складає фортепіанна спадщина (Дмитрієва, 2021; Коменда, 2020).

Б. Лятошинський писав фортепіанну музику упродовж майже всього свого життя; вона цікава втіленням характерних тенденцій того часу, стилістичних особливостей музичної мови композитора, проявом самобутності його музичного мислення. Виразником стильової спрямованості фортепіанної творчості Б. Лятошинського є полістилізм – взаємодія романтизму, імпресіонізму, символізму, експресіонізму та неоромантизму (Korytsia, 2022).

Спадок фортепіанної літератури композитора складає: майже невідомі юнацькі доопусні твори – це Вальс № 1, Мазурку № 2, Скерцо, Прелюдію *gis-moll*, Вальс № 2, «Траурну прелюдію», «Осіньню фантазію» та більш зрілі твори: Соната №1 ор. 13, 7 п'єс «Відображення» ор. 16, Соната-балада №2 ор. 18, Балада ор. 22, Три прелюдії ор. 38 «Шевченківська сюїта», 2 прелюдії на основі українських народних пісень ор. 38-bis, 5 прелюдій ор. 44, Концертний етюд-рондо (без опусу, 1962 р), Слов'янський концерт для фортепіано з оркестром ор. 54.

Цикл П'ять прелюдій ор. 44 був створений Б. Лятошинським у роки Другої світової війни (1942–1943) у цей же період композитор працює над багатьма іншими творами, зокрема над монументальним фортепіанним квінтетом, якому дає назву «Український квінтет». Не маючи програмності, кожна з прелюдій малює свою яскраву образну картину і має свій психоемоційний стан. Композитор майстерно сполучає всі прелюдії в один цикл, об'єднавши їх загальними ідейно-

художнім, мелодико-інтонаційним, тематичним змістом та фактурними, гармонічними, тональними, динамічними засобами. С. Олійник (Олійник, 2012) описує цикл з точки зору психоемоційного стану як рефлексію композитора на війну, під час якої писався цей твір: «П'ять прелюдій для фортепіано Б. Лятошинського – це своєрідний музичний літопис великої трагедії людства. За своєю образно-емоційною силою кожна сторінка цього твору – це глибокі переживання людей, об'єднаних єдиним горем і, водночас, єдиною надією. Філософське осмислення трагедійності та оптимістичне бачення майбутнього дали змогу композитору втілити власний погляд на сучасні йому події у такому невибагливому фортепіанному жанрі як прелюдія», – доходить до висновку дослідниці. Перша прелюдія – «...несподіваність, пригніченість, відчай, безвихідь ... ніби передає «раптовий гострий біль від зрадницького пострілу у спину» – так описує науковиця початковий акорд твору і далі резюмує оформлену першу фразу прелюдії: «вона стала втіленням безнадійного горя однієї людини, а її подальше багаторазове проведення на протязі твору об'єднує весь народ в усвідомленні жадливості війни» (Олійник, 2012: 1–2). У другій Прелюдії С. Олійник вбачає лірику тепла та любові до родини, Батьківщини, мелодика якої рідниться з українською народною піснею. Третя прелюдія, на думку дослідниці, – це «образ фашистської навали» і боротьби (Олійник, 2012: 2). Четверта – картина відродження, «воскресіння з попелу» (Олійник, 2012: 2). Заклучна прелюдія, на думку вченої, це – «величний життєстверджувальний фінал циклу», заклучні акордові фанфари якого засвідчують апофеоз перемоги.

Як чудовий піаніст, Б. Лятошинський вмів передати таку широку палітру почуттів на фортепіано, досконало знаючи всі його величезні можливості. Тому цей цикл представляє для виконавців великий інтерес і здатний відкрити нові звучання інструменту та розширити межі психоемоційного стану піаніста. Розглянемо цей цикл з точки зору виконавського аналізу. При цьому не будемо окремо зупинятися на проблемі педалізації, адже вважаємо її досить зрозумілою.

З точки зору стилістики та артикуляції цикл П'ять прелюдій ор. 44 поєднує риси романтизму, імпресіонізму, символізму, експресіонізму та неоромантизму.

Перша прелюдія – *Lugubre ma non troppo lento*. Написана в тональності *es-moll*, що підкреслює похмурий колорит музики. Перед виконавцем перш за все стоїть завдання передати безкінечно

трагічний і депресивний настрій твору. У прелюдії немає жодного просвітлення, жодної інтонації, що давала б надію. Піаніст повинен дуже точно володіти інтонуванням, щоб передати пригніченість, відчай, безвихідь, яка відчувається вже з перших звуків. На фоні багаторазово повторюваної теми, в якій виконавцю треба передати біль і смуток, звучить монотонний поступ остінатного октавного баса у низькому регістрі. Взагалі, вся прелюдія написана у надзвичайно низькому регістрі, композитор не виходить за межі ноти b^1 , тоді як кульмінація звучить переважно в малій октаві. Таке фактурне і регістрове викладення музичного матеріалу і його психологічний зміст ставить перед піаністом одразу декілька складних завдань:

1. Побудувати драматургію прелюдії, продумати наповненість змістом кожної інтонації і гармонії, передати похмурий, депресивний настрій музики.

2. Утримувати виконавцю від початку до кінця слухову увагу, щоб максимально точно і ясно відтворити всю фактуру, диференціювати унікаючи фактурної нерозбірливості.

3. Дуже точно помічати всі гармонічні (вертикальні) зміни та відмінності у постійно повторюваній головній темі.

4. Приділити багато уваги інтонуванню як теми, так і остінатного баса для підкреслення ролі кожної фактурної лінії.

5. Дуже тонко відчувати темброве розмаїття всіх фактурних ліній.

6. Велику увагу приділити динаміці та її ролі у «режисерських» задумах композитора.

Друга прелюдія – *Lento e tranquillo (h-moll)* на контрасті з першою постає в ліричному теплому світлі, дуже мелодійна і спокійна. На фоні мірної партії лівої руки ллється наспівна тема, що нагадує українську народну пісню. Виконавцю дуже важливо тримати однорідність і мірність партії лівої руки, помічати і визлучувати всі звуки гармоній, вистроївши при цьому дві лінії: басову (квінтові опори) і середню (акорди на 2-гу та 4-ту долі). Враховуючи це, зберігати баланс з ритмо-інтонаційно примхливою темою партії правої руки, особливо увагу приділивши її інтонуванню і вокальному началу. Виняткову слухову концентрацію і напругу для піаніста представляють тт. з 15–24, де виконавцю треба контролювати аж 5 ліній: композитор переносить головну тему у середній голос, розбивши її між лівою і правою руками та долучивши до гармоній акомпанементу акорди у верхньому та середньому регістрах. Цей момент дуже показовий для музики Б. Лятошинського, адже таке насичення фактури і її багаточаровість

притаманна великому українському симфоністу, який і у фортепіанній музиці зберігає оркестрове мислення. У таких епізодах піаніст може продемонструвати свою виконавську майстерність і розкрити оркестрове звучання інструменту, створивши ефект гри у 4 руки.

Зовсім іншою за характером і темпераментом постає найбільш схвильована п'єса всього циклу: Третя прелюдія – *Allegro agitato*. Музика потребує від піаніста надзвичайно чіткої артикуляції (*marcato*) та ритмічної непохитності (токатна пульсація тріолей). Окрім того Б. Лятошинський випишує довгі ноти у середньому голосі на фоні октав, що вимагає від виконавця володіння дуже складною технікою перенесення ваги в акорді на звуки, що грають 2-й, 3-й, або 4-й пальці. Після шквалу тонально нестійких октавних реплік контрастує світла, лірична мелодія (*g-moll*), ущільнена акордовою фактурою, яка протиставляється рівномірним восьмим тривалостям тріольним акордам лівої руки. Піаністу дуже важливо при збереженні ритмічної пульсації показати контраст двох тем, а також дуже гостро відчувати і чути всі модуляційні переходи. Хід цього співставлення Б. Лятошинський розкриває тонально-гармонічною нестійкістю, використовуючи низхідні хроматичні секвенції: *B-dur – A-dur – Gis-dur – G-dur – Fis-dur* для токатної теми та *g-moll – fis moll – f moll – e moll* для ліричної теми. Разом із секвенціюванням матеріал експозиції утискається, як пружина, від початкових 11 т. до $2\frac{1}{4}$ т. (композитор скорочує такти з $\frac{4}{4}$ до $\frac{2}{4}$ та $\frac{3}{4}$ тактів: $\frac{2}{4} + \frac{2}{4} + \frac{2}{4} + \frac{3}{4}$). Таким чином, вибудовується така схема: 11 т. – 7 т. – 4 т. – $2\frac{1}{4}$ т.

(два $\frac{2}{4}$ такти рахуємо як один $\frac{4}{4}$ такт). Врешті

таке стискання приводить до бурхливого *stretto*, яке секвенціями підіймається все вище й вище до кульмінаційного піку: *Andante con disperazione*. Ця кульмінація являє собою тему першої прелюдії, заковану в акордову фактуру, з каскадами пасажів та акордів у межах майже крайнього регістрового діапазону фортепіано. І несподівано на *piano* звучить мотив з основної теми, яким трагічно завершується прелюдія. Таким чином, композитор підкреслює нерозривність та цілісність циклу, вплітаючи матеріал попередніх п'єс у наступні, так само тема другої прелюдії буде кульмінацією завершальної п'ятої п'єси циклу.

Четверта прелюдія – *Andante sostenuto (gis-moll)* найбільш лірична в циклі, безкінечно сумна і текуча. На фоні остінатного низхідного тонічного арпеджіо тріолями з журливою інтонацією малої секунди з'являється мелодія, що інтонаційно нагадує проникливу тему з третьої прелюдії. Піаністу слід зауважити на відсутність перших нот у фігураціях лівої руки, адже це створює ефект нестабільності, розгубленості, відсутності внутрішньої опори. Також виконавцю слід звернути увагу на однорідність всіх цих фігурацій, щоб жодна нота не «вистрілювала», створюючи простір і звукову «подушку» для мелодії. Дуже ретельно слід продумати схему інтонування головної теми. Ми пропонуємо звернути увагу на довгі ноти та інтонаційні піки фраз, за якими вибудовувати інтонаційну схему. Таким чином, мелодичний малюнок не буде різнобарвним і строкатим, маючи ясні інтонаційні піки та завершення. Дуже важливою складовою гарного виконання цієї п'єси є вміння піаніста природньо і вільно грати поліритмію. У прелюдії зустрічаються такі ритмічні нашарування як: дуоль на тріоль, восьма з двома шістнадцятими на тріоль, восьма з тріоллю з шістнадцятих на тріоль, квартоль на тріоль, дуоль на квінтоль. У таких місцях виконавцю рекомендується вчити кожний елемент фактури окремо в єдиному метрі, потім зводячи їх разом і, слідкуючи за вертикалями, які утворюються. Після експозиції головної теми, композитор ущільнює фактуру та урізноманітнює тональний план. Помістивши головну тему в середній регістр, Б. Лятошинський переносить тріольні фігурації у верхній регістр правої руки, при цьому додаючи квінтові басові опори в ліву руку. Несподівано з'являється мажорне забарвлення, яке мерехтить колористичним звучанням різних тональностей (*G-dur, B-dur, Des-dur, Ges-dur*) та охоплює широкий звуковий простір фортепіано. Це дуже непросте місце для піаніста, адже головну тему тепер потрібно грати двома руками, паралельно інтонуючи фігурації у верхньому регістрі, і вести лінію баса. Така багат шаровість фактури створює ефект максимально об'ємного стереозвучання і відчуття багатоінструментального виконання, яке повинен передати виконавець. Поява основної теми знову у *gis-moll* ознаменована поліфонічним викладом фактури. Вкрай складне місце для піаніста, яке потребує надзвичайної слухової концентрації. У правій руці відбувається канон головної теми. Все це поєднується з

поліритмією, що ставить для виконавця одразу декілька складних завдань: виразно інтонувати кожну лінію фактури, чути поліфонію у партії правої руки, вільно грати поліритмію.

П'ята прелюдія *Impetuoso* – бурхливий, величний фінал циклу. Піаністу слід переналаштуватися на зовсім інший характер музики. Вперше з'являється чітко окрашений мажорний лад головної теми, яка має фанфарний, урочистий характер: яскраве форте, квартовий хід, пунктирний ритм у затактовій будові мелодичних фраз, низхідні квінтолі по акордовим звукам, акцентовані октави в басах, акордова фактура. Тема проводиться в висхідному ряді транспонуючих зміщень (*A-dur, Des-dur, Es-dur*). Разом з тим, цей фінал є і своєрідним калейдоскопом тем кожної прелюдії всього циклу, які проявляють себе в зовсім іншій іпостасі, формі, настрої і фактурному викладі. Так, тема з четвертої прелюдії постає перед виконавцем у хоральному викладі акордової фактури з низхідними октавними басами, які асоціюються з третьою прелюдією циклу. У цій частині (*Meno mosso*) піаністу слід дуже уважно помічати всі гармонічні зміни і несподівані модуляції, чути поліфонію хоралу. Після декількох чергувань початкової теми і теми *Meno mosso* у різних тональностях музика доходить до кульмінаційної частини фіналу. Через паузу на ферматі, звучить ліричне *Andante sostenuto* – це головна тема другої прелюдії, викладена у монументальній фактурі. Дуже складне, але разом з тим дуже ефектне місце для піаніста. Прониклива мелодія теми викладається октавами з тріольними акордами у правій руці і дуольними октавними опорами з гармоніями в лівій. Велика складність для виконавця – диференціювати таке повнозвуччя і насиченість фактури, зберігаючи надзвичайну мелодичну виразність теми і поліритмію, яка тут є не тільки між двома руками, але й в партії правої руки, де примхливий мелодичний малюнок накладається на рівномірні тріольні акорди. Слід відмітити, що такий самий виклад фактури звучить у Б. Лятошинського у фортепіанній каденції першої частини його «Українського квінтету». Кульмінація *Andante sostenuto* приводить нас до заключного тритакту *Meno mosso* прелюдії і всього циклу: грандіозні акорди, в середній голос яких вплетена тема фіналу з хроматичними низхідними інтонаціями, приводить до головної арки циклу – поява теми першої прелюдії, але вже у більш обнадійливому характері. Від безвиході, депресії і туги емоційне забарвлення циклу

проходить свою трансформацію до переможного, тріумфального фіналу, але залишає знак питання та болісний слід в останньому викладі теми Першої прелюдії.

Висновки. Отже, з точки зору виконавського потенціалу П'ять прелюдій ор. 44 Б. Лятошинського представляють собою величезний діапазон прояву піаніста і розкриття можливостей інструменту. Встановлено, що прелюдії, не маючи програмності, поєднані в єдиний цикл за загальним ідейно-художнім, мелодико-інтонаційним, тематичним змістом та фактурними, гармонічними, тональними, динамічними засобами. Кожну прелюдію циклу розглянуто з точки зору виконавського аналізу: особливості фактурного і регістрового викладення музичного матеріалу та його виконання, ритмо-інтонаційні нюанси, специфіка інтонування, психологічний зміст музичного матеріалу та робота над ним. Труднощі цього циклу, з якими зіштовхується виконавець, ми поділяємо на психоемоційні, слухові та технічні. У психоемоційній сфері виконавець проходить через повний спектр емоцій: глибока депресія і туга – інтимна лірика – бурхливий виплиск емоцій – глибоко-здавлений сум – тріумф та перемога з неоднозначним здавленням відчуттям у кінці. У слуховій сфері піаніст потребує утримання надзвичайної концентрації та уваги, диференціації фактури (особливо в низьких регістрах), виразного вокального інтонування всіх ліній фактури, відчуття гармонічних вертикалей, якісного відтворення поліфонічного та поліритмічного викладу матеріалу, динамічних і тембрових градацій. До суто технічних проблем віднесемо: координацію у великому діапазоні застосування інструменту; виконання однією рукою одночасно мелодії та акомпанементу; витримка остінатного ритму; репетиції октав; зосередження ваги в акорді на звуки, що грають 2-й, 3-й або 4-й пальці; октавні стрибки; поліритмія; великі розтяжки руки; акордові та одноголосі пасажі. Таким чином, можна стверджувати, що П'ять прелюдій ор. 44 Б. Лятошинського являють собою твір, який може продемонструвати весь спектр виконавського потенціалу піаніста та розкрити величезні можливості інструменту.

Перспективи подальших досліджень. Перспективним напрямом розвитку наукової проблематики вбачаємо подальше дослідження виконавських аспектів фортепіанних творів Б. Лятошинського та представників його композиторської школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Берегова О. Б. Лятошинський та І. Белза в Київській консерваторії на початку 1920-х років. *Мистецтво та життя*: зб. наук. праць. К.: ІК НАМ України, 2016. С. 125–145.
2. Гомон Т. В. Ранній період творчості Бориса Лятошинського: наукова реконструкція за матеріалами невідомих і маловідомих джерел 1910-х років : дис. ... канд. мистецтвознавства. Київ, 2017. 255 с.
3. Дмитрієва О. Д. Школа Бориса Лятошинського у культуротворчих процесах ХХ–ХХІ століття : дис. ... д. філософ. Київ, 2021. 264 с.
4. Канєвська Д. Лятошинський і Д.Д.Шостакович: порівняльно-типологічний аналіз творчості : автореф. дис... канд. мистецтвознавства: 17.00.03. Національна музична академія України ім. П.І.Чайковського. К., 2002. 19 с.
5. Коменда О. І. Універсальна творча особистість в українській музичній культурі : Дис. ... доктора мистецтвознавства. Національна музична академія України імені П. І. Чайковського Міністерства культури, молоді та спорту України, Київ, 2020. 519 с.
6. Луніна А. Є. Євген Станкович: «Борис Лятошинський – унікальний український композитор». *Часопис Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського*. 2014. № 3. С. 102–111.
7. Марценківська О. Б. Лятошинський та Ф. Шопен: порівняльна типологія особистостей в аспекті розгляду ладогармонічної системи. *Київське музикознавство*. 2015. Вип. 51. С. 3–15.
8. Олійник С.В. П'ять прелюдій для фортепіано Б. Лятошинського: образно-тематична концепція циклу. *Сучасна музика в сучасному світі* : Збірник наукових праць, 2012. С.29–31.
9. Kopytsia M. Borys Lyatoshynskiy and the artists of Lviv: epistolary notes to the biography of the artist. *Modern Art Research Institute of the National Academy of Arts of Ukraine in Contemporary Art*. No. 18, 2022. p. 321–328. <https://doi.org/10.31500/2309-8813.18.2022.273815>
10. Martsenkivska O., Vasylenko O., Garmel O. Ballad genre in the piano music of B. Lyatoshynsky. *Ad Alta. Journal of Interdisc Iplinary Research*. №11 (2), 2021. P. 152–158.
11. Sydir N. Peculiarities of The Piano Ballad Genre at The Beginning of The 20th Century (based on works by S. Bortkevych, I Friedman, B. Lyatoshynsky). *Часопис Національної музичної академії України ім.П.І.Чайковського*. 2021. P. 79–90. [https://doi.org/10.31318/2414-052X.1\(50\).2021.233120](https://doi.org/10.31318/2414-052X.1(50).2021.233120)

REFERENCES

1. Berehova O. B. (2016). Lyatoshynskiy ta I. Belza v Kyivskii konservatorii na pochatku 1920-kh rokiv [Lyatoshynskiy and I. Belza at the Kyiv Conservatory in the early 1920s]. *Mystetstvo ta zhyttia: zb. nauk. prats – Art and life: a collection of scientific works*. Kyiv: Institute for Cultural Research of the National Academy of Arts of Ukraine. 125–145 [in Ukrainian].
2. Homon T. V. (2017). Rannii period tvorchosti Borysa Lyatoshynskoho: naukova rekonstruktsiia za materialamy nevidomykh i malovidomykh dzherel 1910-kh rokiv [The early period of Boris Lyatoshynskiy's work: scientific reconstruction based on the materials of unknown and little-known sources of the 1910s] : *Candidate's thesis*. Kyiv. 255. [in Ukrainian].
3. Dmytriieva O. D. (2021). Shkola Borysa Lyatoshynskoho u kulturotvorchykh protsesakh XX–XXI stolittia [School of Borys Lyatoshynskiy in the cultural processes of the 20th–21st centuries] : *PhD thesis*. Kyiv. 264. [in Ukrainian].
4. Kanievskia D. (2002). Lyatoshynskiy i D.D. Shostakovych: porivnialno-typolohichniy analiz tvorchosti [B. Lyatoshynskiy and D. Shostakovich: comparative and typological analysis of art] : *Candidate's thesis abstract*. Kyiv. 19. [in Ukrainian].
5. Komenda O. I. (2020). Universalna tvorcha osobystist v ukrainiskii muzychnii kulturi [Universal creative personality in Ukrainian musical culture] : *Doctor's thesis*. Kyiv. 519. [in Ukrainian].
6. Lunina A. Ye. (2014). Yevhen Stankovych: «Borys Lyatoshynskiy – unikalnyi ukrainyskyi kompozytor [Yevhen Stankovych: «Boris Lyatoshynskiy – an unique Ukrainian composer»]. *Chasopys Natsionalnoi muzychnoi akademii Ukrainy imeni P. I. Chaikovskoho – Journal of P.I. Tchaikovsky National Music Academy of Ukraine*. 3. 102-111. [in Ukrainian].
7. Martsenkivska O. B. (2015). Lyatoshynskiy ta F. Shopen: porivnialna typolohiia osobystostei v aspekti rozghliadu ladharmnichnoi systemy [Lyatoshynskiy and F. Chopin: comparative typology of personalities in the aspect of considering the harmonic system]. *Kyivske muzykoznavstvo – Kyiv musicology*. 51. 3–15. [in Ukrainian].
8. Oliinyk S.V. (2012). Piat preliudii dlia fortepiano B. Lyatoshynskoho: obrazno-tematychna kontseptsiiia tsykladu. [Five preludes for piano by B. Lyatoshynskiy: figurative and thematic concept of the cycle]. *Suchasna muzyka v suchasnomu sviti: Zbirnyk naukovykh prats – Modern music in the modern world: Collection of scientific works*. 29–31. [in Ukrainian].
9. Kopytsia M. (2022). Borys Lyatoshynskiy and the artists of Lviv: epistolary notes to the biography of the artist. *Modern Art Research Institute of the National Academy of Arts of Ukraine in Contemporary Art*. 18. 321–328. <https://doi.org/10.31500/2309-8813.18.2022.273815>
10. Martsenkivska O., Vasylenko O., Garmel O. (2021). Ballad genre in the piano music of B. Lyatoshynsky. *Ad Alta. Journal of Interdisc Iplinary Research*. 11 (2). 152–158.
11. Sydir N. (2021). Peculiarities of The Piano Ballad Genre at The Beginning of The 20th Century (based on works by S. Bortkevych, I Friedman, B. Lyatoshynsky). *Chasopys Natsionalnoi muzychnoi akademii Ukrainy im. P.I. Chaikovskoho – Journal of P.I. Tchaikovsky National Music Academy of Ukraine*. 1(50). 79–90. [https://doi.org/10.31318/2414-052X.1\(50\).2021.233120](https://doi.org/10.31318/2414-052X.1(50).2021.233120)

УДК 72.05

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-1-17>

Ганна ГРИГОРЧУК,

orcid.org/0009-0002-9485-6979

аспірантка кафедри дизайну інтер'єру і меблів

Київського національного університету технологій та дизайну

(Київ, Україна) br08@meta.ua

Вадим АБИЗОВ,

orcid.org/0000-0002-5494-8230

доктор архітектури,

професор кафедри дизайну інтер'єру і меблів

Київського національного університету технологій та дизайну

(Київ, Україна) vaddimm77@gmail.com

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ДИЗАЙН ІНТЕР'ЄРІВ СУЧАСНИХ ЦЕНТРІВ ДОЗВІЛЛЯ

У дослідженні розглядається поняття сучасного центру дозвілля, що входить до складу об'єктів індустрії дозвілля. Центри дозвілля є важливою частиною середовища населених пунктів, які з плином часу постійно змінюють форму та функціонал. Для удосконалення закладів дозвілля та їх внутрішнього середовища, необхідно впроваджувати нові технології та сучасні технічні рішення, які задовольняють зростаючі потреби різних соціальних груп населення. На сьогоднішній день суспільство постійно змінює свої вимоги щодо проведення дозвілля. У процесі розвитку подібних закладів важливе значення має правильна організація внутрішніх просторів. Розширення функцій закладів дозвілля приводить до виникнення нових аспектів їх ідейно-просторового рішення та змін у дизайні внутрішнього середовища. Це відображається на розумінні та сприйнятті центрів дозвілля як важливої складової сучасної галузі дозвілля.

У статті висвітлюються термінологічні питання щодо багатофункціональних закладів дозвілля та формування їх внутрішнього простору. На міждисциплінарному рівні заклади дозвілля розглядаються як соціокультурні установи з притаманними їм специфічними ознаками. Досліджується термінологія понять близьких до терміну «сучасний центр дозвілля» з урахуванням створення простору його внутрішнього середовища, який максимально задовольняє потреби відвідувачів.

Мета роботи. На основі джерел та публікацій визначити дефініції понять сучасний центр дозвілля і дизайн інтер'єрів сучасних центрів дозвілля.

Наукова новизна. З часом традиційні уявлення про сучасний центр дозвілля багато в чому втратили свою актуальність. Тому для всебічного осмислення та визначення актуального терміну сучасного центру дозвілля, потрібно розглянути його визначення на міждисциплінарному рівні, враховуючи розрізнені аспекти складових тлумачень цього поняття. У зв'язку з тим, що з часом відбувається зміна термінологічних визначень закладів дозвілля, важливим є обґрунтування та формулювання поняття дизайну інтер'єру центру дозвілля.

Висновки. Сучасний центр дозвілля з урахуванням регіональної особливості та доступності для відвідувачів є невід'ємною складовою сегменту дозвілля населеного пункту. Беручи до уваги сукупність визначень та їх специфічних ознак на основі джерел та публікацій, автори пропонують уточнене визначення сучасного центру дозвілля та формулюють власну дефініцію поняття «дизайн інтер'єрів сучасних центрів дозвілля». Вивчення цих термінів та визначень є важливим для вірного розуміння та належного формування внутрішнього середовища цих установ, і може бути успішно використано для майбутніх досліджень.

Ключові слова: *центр дозвілля, сучасність, термінологія, багатофункціональний простір, дизайн.*

Hanna HRYHORCHUK,

orcid.org/0009-0002-9485-6979

Graduate student at the Department of Interior and Furniture Design
Kyiv National University of Technologies and Design
(Kyiv, Ukraine) bp08@meta.ua

Vadym ABYZOV,

orcid.org/0000-0002-5494-8230

Doctor of Architecture, PhD, Professor;
Professor at the Department of Interior and Furniture Design
Kyiv National University of Technologies and Design
(Kyiv, Ukraine) vaddimm77@gmail.com

DEFINITION OF INTERIOR DESIGN OF MODERN LEISURE CENTERS

The study examines the concept of a modern leisure center, which is part of the facilities of the leisure industry. Leisure centers are an important part of the environment of settlements, which constantly change their form and functionality over time. To improve leisure facilities and their internal environment, it is necessary to introduce new technologies and modern technical solutions that meet the growing needs of various social groups of the population.

Nowadays, society is constantly changing its requirements for leisure activities. In the process of development of such institutions, the correct organization of internal spaces is important. The expansion of the functions of leisure facilities and leads to the emergence of new aspects of their ideological and spatial solution and changes in the design of the internal environment. This is reflected in the understanding and perception of leisure centers as an important component of the modern leisure industry.

The article highlights terminological issues regarding of multifunctional leisure facilities and the formation of their internal space. At the interdisciplinary level, leisure facilities are considered as socio-cultural institutions with their specific characteristics.

***The purpose of the work** is to determine the definition of the concepts of a modern leisure center and interior design of a modern leisure center.*

***Scientific novelty.** Over time, traditional ideas about a modern leisure center have largely lost their relevance. Therefore, for a comprehensive understanding and definition of the current term of a modern leisure center, it is necessary to consider its definition at an interdisciplinary level, taking into account the various aspects of the component interpretations of this concept. Due to the fact that the terminological definitions of leisure facilities change over time, it is important to justify and formulate the concept of design of a modern leisure center.*

***Findings.** A modern leisure center, taking into account the regional features and accessibility for visitors, is an integral part of the leisure segment of the settlement. Taking into account the set of definitions and their specific features based on sources and publications, the authors offer a refined definition of a modern leisure center and formulate their own definition of the concept of «interior design of modern leisure centers». The study of these terms and definitions is important for the correct understanding and proper formation of the internal environment of these institutions, and can be successfully used for future research.*

***Key words:** leisure center, modernity, terminology, multifunctional space, design.*

Постановка проблеми. Центр дозвілля є невід'ємною складовою середовища населених пунктів. Історично кожна епоха формувала архітектурні будівлі різноманітних прототипів закладів дозвілля, які трансформувалися з часом в інші форми. В цьому процесі велике соціальне значення має проблема формування організації внутрішніх просторів цих закладів. Крім того, останнім часом розширюється набір функцій закладів дозвілля, змінюються тенденції дизайну їх внутрішнього середовища, що, відповідно, перетворює уявлення про центр дозвілля як складової індустрії дозвілля. Тож існуючі сьогодні розрізнені визначення сучасного центру дозвілля потребують доповнення і уточнення. Враховуючи це, поняття сучасного центру дозвілля варто

переглянути і запропонувати його термінологічне визначення адаптоване до сьогодення, так само як і визначити поняття «дизайн інтер'єрів сучасних центрів дозвілля».

Аналіз досліджень. Теоретичні та практичні розробки будівель багатofункціональних закладів дозвілля та проблеми формування їх внутрішнього середовища знайшли відображення в дослідженнях Куцевича В. В. Заклади дозвілля як соціокультурні установи, їх специфічні ознаки та поняття висвітлюють в своїх роботах Петрова І. В., Бойко О. П. Поняття близькі до терміну «сучасний центр дозвілля», розглядали науковці Абизов В. А., Євтушик Х. О., Ковальчук Т. С., Мезенцев К. В. Залишаються неуточненими до вимог сьогодення визначення сучасного

центру дозвілля та поняття «дизайн інтер'єрів сучасних центрів дозвілля», що обумовлює необхідність їх подальшого формулювання.

Мета статті. На основі джерел та публікацій визначити дефініцію понять сучасний центр дозвілля і дизайн інтер'єру сучасного центру дозвілля.

Виклад основного матеріалу. Останні десятиріччя в нашій країні у сфері соціокультурного обслуговування виникла необхідність створення індустрії дозвілля, яка сприяла удосконаленню мережі закладів дозвілля на новому якісному, технологічному і технічному рівнях, необхідних для задоволення зростаючих потреб різних соціальних категорій і груп населення.

В роботі Куцевича В. В. (Куцевич, 2004) найбільш повно досліджено практичну проблему формування будівель багатофункціональних закладів соціокультурного обслуговування, які потребували перегляду та відповідали би сучасним соціальним та науково-технічним вимогам. За радянських часів на основі єдиної методики організації і проведення дозвілльової діяльності були розроблені стандартні архітектурно-будівельні проекти закладів дозвілля, які призначалися для будівництва на території колишнього СРСР. Починаючи з кінця минулого століття відбувався поступовий процес диференціації таких закладів на спеціалізовані будівлі культури і дозвілля. З часом до них почав застосовуватись принцип інтеграції функціоналу різних приміщень у багатофункціональні центри та комплекси. В структурі подібних закладів почали виділятися спеціалізовані зони, які знаходились у постійній взаємодії між собою, при цьому мали технологічну незалежність і самостійність, відповідали певному напрямку діяльності та об'єднані принципом гнучкого планування інтер'єрів. Для сприяння вирішенню проблеми оптимізації системи закладів соціокультурного обслуговування, окремі елементи інтегрувались у багатофункціональні комплекси із урахуванням споживачьких характеристик і місцевих умов. Та якщо в радянський період багатофункціональні заклади дозвілля здебільшого були неприбутковими державними закладами, то в умовах ринкової економіки вони почали включати обов'язковий комерційний компонент. В своїй роботі Куцевич В. В. пропонує архітектурно-планувальну організацію центру дозвілля та формулює таке його визначення: «...заклад, який працює на госпрозрахунковій основі, що отримує прибуток шляхом реалізації своїх структуро-формульних функцій: надання послуг населенню; інтенсифікація робіт інших закладів, які використовують програми

центру; реклама індустрії дозвілля і впровадження нового технологічного обладнання тощо» (Куцевич, 2004).

В роботі Березко О. В. (Березко, 2017) визначається, що одним із соціальних чинників зміни формату багатофункціональних закладів соціокультурного обслуговування є гостра проблема дефіциту часу сучасної людини. Саме завдяки цьому факту була здійснена інтеграція закладів культурно-побутового обслуговування у склад закладів торгівлі, що привело до формування торгово-розважальних центрів.

«Торгівельно-розважальний центр – це одна або кілька будівель, що включають сукупність магазинів та різноманітних закладів, що надають культурно-розважальні та соціально-побутові послуги, які об'єднані між собою пішохідними алеями». Таке визначення громадським будівлям подібного типу надає Мезенцев К. В. (Мезенцев, 2011) у своїй статті і встановлює спеціальні вимоги щодо організації їх внутрішнього простору.

Згідно ДБН «Культурно-видовищні та дозвілльові заклади», визначення подібного типу закладу дозвілля формулюється наступним чином: «Центр культури та дозвілля – це багатофункціональна будівля клубного закладу, призначена для проведення дозвілля всіх соціальних груп населення з наданням їм різноманітних можливостей активної творчої аматорської участі без спеціальної підготовки і відбору, а також театральної діяльності в спеціально обладнаних залах із комплексом приміщень обслуговування» (ДБН В.2.2-16-2019, 2019). «Багатофункціональним або мультифункціональним комплексом за класифікацією Urban Land Institute (США), вважається об'єкт, який має три та більше функціональних призначення, незалежних одне від одного, й отримує від них прибуток» (Петрова, 2015).

Перш ніж дати визначення терміну «сучасний центр дозвілля», розглянемо існуючу термінологію близьких понять та їх специфічних ознак.

В своїй статті Абизов В. А., Євтушик Х. О. пропонують визначення сучасного клубу: «Сучасний клуб – це такий заклад, в якому вдало поєднуються кілька видів комерційної діяльності різноманітного характеру із метою стимулювання відвідувачів отримати якомога більше послуг за кожним видом та надати їм раціональні та привабливі умови для проведення їх дозвілля» (Абизов, Євтушик, 2010). В статті визначається, що основною відмінною рисою сучасних клубів від класичних є поєднання видів діяльності з метою збільшення прибутків. У цьому аспекті наголошу-

ється також на створенні гармонійного атракціонного внутрішнього середовища.

У зв'язку з тим, що серед функціональних призначень клубу є розважальний компонент, обґрунтованим є його порівняння із розважальним комплексом. Взаємодоповнюючі поняття таких типів закладів формулює Петрова І. В. в дослідженнях розважальних комплексів: «Розважальні комплекси – доволі складні й, водночас, унікальні заклади дозвілля. Численні функції, концентруючись у дозвіллевій діяльності подібних закладів, створюють величезну кількість різноманітних конфігурацій». «Розважальний комплекс є сучасним культурно-дозвіллевим інститутом, що транслює і пропагує зразки культурного споживання (нові дозвіллеві цінності й норми, форми й види культурно-дозвіллевої поведінки тощо)» (Петрова, 2015).

В своїй роботі Петрова І. В. виокремлює особливості, притаманні лише розважальним комплексам та відрізняють їх від будь-якого іншого закладу дозвілля. А саме: організований дозвіллевий простір закладу; наявність диференційованих функціональних зон для конкретної аудиторії; інтегровані різні функції та напрями діяльності в одній установі; архітектурний образ, внутрішня інфраструктура та наявність специфічного дизайну, що відповідає тематичній концепції установи.

Поряд з цим, поширеним терміном є «будинок культури», який за висновком Ковальчук Т. С. структурою та характеристиками близький до багатофункціонального клубу: «Будинок культури – частина культурно-дозвіллевого комплексу, до якого входять: школа, клуб, бібліотека (шкільна та публічна), та різноманітні громадські об'єднання, метою існування котрих є забезпечення культурного відпочинку населення» (Ковальчук, 2011).

У цьому зв'язку закономірна поява в роботах Бойко О. П. термінологічного визначення «культурно-дозвіллевий центр» та «культурно-дозвіллева установа»: «Культурно-дозвіллеві центри – це одна або багатопрофільні організації вільного, підприємницького ініціативного характеру. «Основні сутнісні риси такого центру полягають у його широкому соціальному призначенні, яке насамперед полягає в задоволенні культурних інтересів різних категорій населення у сфері вільного часу і формуванні культурного середовища» (Бойко, 2011).

В дослідженнях Бойко О. П. культурно-дозвіллевий центр є важливою складовою клубної структури. Такий заклад розглядається як соці-

ально-культурний інститут, що сприяє створенню нового типу культурних установ. Подібні установи враховують такі чинники як концентрація в єдиному просторі, повнота і безперервність процесу дозвілля, зв'язок соціальної спільноти відвідувачів єдністю території мешкання. Діяльність сучасних культурних центрів на відміну від традиційних будинків культури, спрямовується на заохочення потенціалу таких соціальних груп як сім'я, колектив і громадськість.

Таким чином, беручи до уваги сукупність вищенаведених визначень та їх специфічних ознак, автори пропонують уточнене визначення сучасного центру дозвілля: Сучасний центр дозвілля – це сконцентрована в єдиному просторі інституція дозвілля, яка формує культурне середовище для задоволення потреб різних соціальних категорій і груп населення, інтегруючи в собі різноманітні функції дозвілля, має комерційну складову та вирішує проблеми оптимізації вільного часу. Такий центр являє багатофункціональний простір, що об'єднаний спільною тематичною метою, здатний до швидкої зміни і трансформації внутрішнього середовища у відповідності до концепції установи та утилітарних і естетичних потреб людини.

Поняття «дизайн» має багато різноманітних тлумачень, найбільш повним, лаконічним та доречним, з яких є визначення, наведено у Вікіпедії. У Вікіпедії наведено також наступне визначення поняття «дизайн інтер'єру»: «Дизайн інтер'єру (інтер'єрний дизайн) – галузь дизайну, спрямована на інтер'єр приміщень з метою забезпечити зручність і естетично приємну взаємодію середовища з людьми. Інтер'єрний дизайн поєднує в собі художній та промисловий дизайн. Дизайнер виконує оптимізацію праці в приміщенні, покращує навігацію у великих приміщеннях, розробляє оформлення спеціалізованих приміщень відповідно до вимог клієнтів. Дизайнер управляє всім процесом оформлення інтер'єру, починаючи плануванням приміщення, освітлення, систем вентиляції, акустикою; обробкою стін, і закінчуючи розміщенням меблів і установкою навігаційних знаків» (Вікіпедія, 2024).

На основі аналізу літературних джерел та визначень, які стосуються дизайну інтер'єрів установ дозвілля, авторами сформульовано власну дефініцію поняття «дизайн інтер'єрів сучасних центрів дозвілля»: Це творчий метод, процес і результат художньо-технічного проектування інтер'єрів сучасних центрів дозвілля, що забезпечує утилітарний та естетичний взаємозв'язок всіх функціонально-технологічних, архітектурно-будівельних

та художньо-декоративних складових та елементів, які мають пряме або непряме відношення до формування внутрішнього простору середовища установи дозвілля, з метою надання йому функціональної і композиційної єдності.

Висновки. Сучасний центр дозвілля з урахуванням регіональної особливості та доступності для відвідувачів є невід'ємною складовою сегменту дозвілля населеного пункту. Визначення «сучасний центр дозвілля» є міждисциплінарним поняттям, що має формулювання, яке враховує актуальність соціальних передумов,

запит на задоволення потреб дозвілля суспільства. Вивчення особливостей засад дизайну внутрішньої складової центрів дозвілля надзвичайно актуально у наш час, тому для подальшого дослідження цієї теми автори надають визначення понять сучасного центру дозвілля та «дизайн інтер'єрів сучасних центрів дозвілля». Розуміння цих термінів та визначень є важливим для правильного розуміння та відповідного створення гармонійного внутрішнього середовища цих закладів і може бути ефективно використано для подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абизов В. А. Теорія розвитку архітектурно-будівельних систем: монографія. Київ: КНУКіМ. 2009. С. 12–13.
2. Абизов В. А., Євтушик Х. О. Сучасні клуби: типологія та дизайн інтер'єру. *Art and Design*. 2022. № 4. С. 19.
3. Березко О. В. Архітектурно-планувальна організація комунікативного простору у структурі торгово-розважальних центрів: дис.канд. арх:17.10.07. Львів, 2017. 225 с.
4. Бойко О. П. Культура дозвілля у суспільстві ризику: монографія. Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ». 2011. С. 43–45.
5. ДБН В.2.2-16-2019 «Культурно-видовищні та дозвіллієві заклади». [Чинний від 2019-11-01]. Вид. офіц. Київ. Мінрегіонбуд України, 2019. С. 6–8.
6. Ковальчук Т. С. Формування сучасного будинку культури на теренах України. *Проблеми розвитку міського середовища*. 2011. № 5-6. С. 89–96.
7. Куцевич В. В. Реформування архітектурно-методологічної бази проектування об'єктів соціокультурного призначення в сучасних умовах України : автореф. дис. ... д-ра арх. : 18.00.02. Київ. 2004. С. 9–16.
8. Мезенцев К. В., Мезенцева Н. І., Бура Т. Л. Трансформація публічних просторів у великих містах України на прикладі торговельно-розважальних центрів. *Науковий збірник «Економічна та соціальна географія»*. Київ, 2011. № 63. С. 174–186.
9. Петрова І. В. Розважальний комплекс в сучасній Україні: проблема типології. *Вісник Маріупольського державного університету. Філософія, культурологія, соціологія*. 2015. № 10. С. 140–148.
10. Дизайн інтер'єру. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D0%B9%D0%BD_%D1%96%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%27%D1%94%D1%80%D1%83 (дата звернення 09.02.2024).

REFERENCES

1. Abyzov V. A. (2009) *Teoriia rozvytku arkhitekturno-budivelnykh system: monohrafiia*. [Theory of development of architectural and building systems: monograph.]: KNUKiM. 12–13. [in Ukrainian].
2. Abyzov V. A., (2022) Yevtushik H. O. *Suchasni kluby: typolohiia ta dyzain interieru*. [Modern clubs: typology and interior design.]: *Art and Design*. 4. 19. [in Ukrainian].
3. Berezko O. V. (2017) *Arkhitekturno-planuvalna orhanizatsiia komunikatyvnoho prostoru u strukturi torhovo-rozvezhalnykh tsentriv*: [Architectural and planning organization of communicative space in the structure of shopping and entertainment centers]: dys.kand. arkh: 17.10.07. 225. [in Ukrainian].
4. Boiko O. P. (2011) *Kultura dozvillia u suspilstvi ryzyku: monohrafiia*. [Leisure culture in the risk society]: monohrafiia. DVNZ «UABS NBU». 43–45. [in Ukrainian].
5. DBN V.2.2-16-2019 (2019) «Kulturno-vydovyshchni ta dozvillievyy zaklady», [«Cultural, entertainment and leisure facilities»]. [Chynnyi vid 2019-11-01]: Minrehionbud Ukrainy. 6–8. [in Ukrainian].
6. Kovalchuk T. S. (2011) *Formuvannia suchasnoho budynku kultury na terenakh Ukrainy*. [Formation of a modern house of culture on the territory of Ukraine.]: *Problemy rozvytku miskoho seredovyssha*. 5–6. 89–96. [in Ukrainian].
7. Kutsevych V. V. (2004) *Reformuvannia arkhitekturno-metodolohichnoi bazy proektuvannia obektiv sotsiokulturnoho pryznachennia v suchasnykh umovakh Ukrainy* [Reforming the architectural and methodological basis of designing objects of socio-cultural purpose in modern conditions of Ukraine]: avtoref. dys. ... d-ra arkh. 18.00.02. 9–16. [in Ukrainian].
8. Mezentsev K. V., Mezentseva N. I., Bura T. L. (2011) *Transformatsiia publichnykh prostoriv u velykykh mistakh Ukrainy na prykladi torhoveln-rozvezhalnykh tsentriv*. [Transformation of public spaces in large cities of Ukraine on the example of shopping and entertainment centers.]: *Naukovyi zbirnyk «Ekonomiczna ta sotsialna heohrafiia»*. 63. 174–186. [in Ukrainian].
9. Petrova I. V. (2015) *Rozvezhalnyi kompleks v suchasni Ukraini: problema typolohii*. [Entertainment complex in modern Ukraine: the problem of typology.]: *Visnyk Mariupolskoho derzhavnogo universytetu. Filosofiia, kulturnolohiia, sotsioloheia*. 10. 140–148. [in Ukrainian].
10. Dyzain interieru. [Interior design.] URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D0%B9%D0%BD_%D1%96%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%27%D1%94%D1%80%D1%83 (data zvernennia 09.02.2024). [in Ukrainian].

УДК 39:338.485:7.011.26(477.87)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-1-18>

Левко ДАВИДЮК,
orcid.org/0009-0009-3663-165X
аспірант відділу народного мистецтва
Інституту народознавства Національної академії наук України
(Львів, Україна) leoduk.design@gmail.com

САДИБА З ВЕРХОВИНИ ЯК ТИПОВИЙ ПРИКЛАД ВТІЛЕННЯ НАРОДНОМИСТЕЦЬКИХ ТРАДИЦІЙ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ В ТУРИСТИЧНУ СФЕРУ ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

Питому частину економіки населення Українських Карпат в усі часи становили прибутки від туризму. Природні ландшафти та цілюще повітря були не єдиною причиною для залучення сюди туристів. Для тривалого безтурботного перебування потрібні були якісь присмні заняття, спрямовані на пізнання цього краю. Тому то важливу роль в культурному супроводі туризму принаймні з ХІХ ст. посіло ознайомлення з особливостями горянського побуту та виробами народних майстрів. В радянські часи туризм у Карпатах був поставлений на промислову основу: будувалися туристичні бази, відкривалися навчальні заклади, до роботи в яких залучали провідних майстрів зі сфери народного мистецтва. Все це перебувало у сфері державної опіки, і основну роль в провадженні народних промислів відігравали державні артлі. В часи незалежності та відмови від колективного господарства вся ця структура зазнала занепаду. Почався новий етап організації туристичних послуг – індивідуальний. Горяни, щоб привабити туристів використали всі залишки набутих навичок з народних промислів, а всі речі, які визначають своєрідність культури й побуту карпатського краю, позносили до своїх осель і повиставляли на показ. Основний акцент припав на інтер'єр. Проте найімпровізованіші на цьому не зупинилися й частиною реклами зробили екстер'єр домівок для туристів. До таких належить і описана тут екооселя з м. Верховина. В статті проаналізовано як виграшні сторони такого компонування, так і звернуто увагу на деякі недоречності.

Важливим засобом збереження народномистецьких традицій минулого можна вважати використання в інтер'єрі етнооселі предметів народної ноші. Вони мають ще й прикладне значення. Мало який турист не захоче приміряти їх на себе. Створенню загального етностильового комплексу сприяють в оформленні житла домоткані ліжники, верета, ужиткові керамічні вироби, сувенірні роботи народних майстрів, які вже вийшли з ужитку. Не може не зацікавити туристів і власноруч удекорована господинею різними відтінками річкової гальки піч. Що ж до етнографічної естетики в екстер'єрі житла, можна сприйняти це як провокацію дизайнера для створення ефекту пізнаваності відомих елементів народного мистецтва інших регіонів.

Ключові слова: Карпати, етнотуризм, етнодизайн, декоративно-ужиткове мистецтво, Верховина, етнооселя.

Levko DAVYDIUK,
orcid.org/0009-0009-3663-165X
Postgraduate student at the Department of Folk Art of the Institute of Ethnology
National Academy of Sciences of Ukraine
(Lviv, Ukraine) leoduk.design@gmail.com

MANOR IN VERKHOVYNA AS A TYPICAL EXAMPLE OF THE FOLK ARTISTIC TRADITIONS' EMBODIMENT OF THE UKRAINIAN CARPATHIANS INTO THE TOURIST SPHERE AT THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY

Income from tourism has always been a significant part of the Ukrainian Carpathian population's economy. Natural landscapes and healing air were not the only attraction for tourists here. For a long carefree stay, some activities aimed at getting to know the above-mentioned region were needed. Therefore, introduction local people's life features and the folk craftsmen products has played a crucial role in the cultural accompaniment of tourism since at least the 19th century. In Soviet times, tourism in the Carpathians was put on an industrial basis: tourist bases were built, educational institutions were opened, and leading masters from the field of folk art were involved in their work. It was managed by the sphere of the state care, and the state artels conducted the main role in the folk crafts implementation. At the time of independence and abandonment of the collective economy, the entire structure fell into disrepair. A new stage of the tourist services organization has begun – individual one. In order to attract tourists, the residents of the Carpathians used all the remnants of the acquired skills from folk crafts, and all the things that determine the distinctiveness of the culture and lifestyle of the Carpathian region, were brought to their homes and put on display. The main emphasis fell on the interior. However, the most enterprising people did not stop there and made the exterior of houses for tourists part of the advertisement. The

ethnic settlement from Verkhovyna, described here, belongs to such houses. The article reveals both the advantages and disadvantages of such a layout.

An important means of preserving the folk art traditions of the past can be considered the use of folk wear items in the interior of an ethnic house. They also have an applied value. Few tourists do not want to try them on themselves. The creation of a common ethno-style complex is facilitated in the design of housing by homespun blankets, sackcloth, applied ceramics, souvenir works of folk craftsmen who have already gone out of use. Tourists cannot but be interested in the stove decorated by the hostess with different shades of river pebbles. As for the ethnographic eclecticism in the exterior of housing, it can be perceived as a provocation of the designer to create the effect of recognizability of well-known elements of folk art from other regions.

Key words: Carpathians, ethnotourism, ethnodesign, decorative and applied art, Verkhovyna, ethnic settlement.

Постановка проблеми. Природнокліматичні особливості Карпатського регіону ніколи не сприяли повному економічному задоволенню життєвих потреб традиційними засобами господарювання. Тому чоловіче населення в цьому краї дуже рано відійшло від натурального виробництва, шукаючи підробітки або в чужих краях, або спрямовуючи свої зусилля на додаткові промисли. Одним із таких підробітків стали різноманітні види декоративно-ужиткового мистецтва.

Довколишня краса природи часто провокувала місцеве населення на відхід від раціонального функціоналізму на користь забезпечення естетичних запитів. Тому і власне житло, і вбрання все більше набувало ознак витворів мистецтва, ніж простого помешкання чи одягу.

Ранній розвиток туризму в цьому регіоні сприяв виготовленню багатьох екзотичних для інших регіонів речей на продаж. Внаслідок цього Карпати завжди заслужено вважалися основним осередком розвитку декоративно-ужиткового мистецтва.

Традиція втілення творів декоративно-ужиткового мистецтва в громадські споруди туристичного профілю в Карпатах набула особливого розмаху в радянські часи. Тут із метою зайнятості населення працювало чимало артільей мистецького профілю, які виготовляли здебільшого сувенірну продукцію. Основними її споживачами були туристи. Звідси диктувався попит і на оформлення турбаз, ресторанів, санаторіїв, будинків відпочинку. Там отримували замовлення на втілення своїх ідей найвправніші майстри народної творчості, професійні митці, які пройшли професійну школу (Клапчук, 2009: 295).

Водночас з'явилась і негативна тенденція – відхід вихованих у навчальних закладах майстрів від місцевої традиції, від чого категорично застерігав В. Парахін, наголошуючи, що «народний майстер не готується школою, а вирощується всією наповненістю місцевого культурного середовища» (Парахін, 1996: 25).

Від початку 90-х років, коли масовий туризм у зв'язку з найбільшочішою економічною кри-

зою ХХ ст., раптово занепав, тисячі майстрів залишилися без роботи. Однак, перебиваючись на сезонних заробітках за кордоном і дістаючи достойну платню за свою роботу, багато хто, не забуваючи давнього ремесла, почав втілювати власні художні фантазії на приватних садибах. З часом знайшлося і нове застосування для таких споруд – сфера зеленого туризму (Шикеринець, 2001: 24).

При тому, що, на загальну думку дослідників, «протягом останніх десятиліть традиційне прикладне мистецтво перебувало в кризовому стані» (Тимків, 2011: 171), ці садиби крім усього почали виконувати ще й роль стихійних сховищ творів традиційного народного мистецтва. До них потрапляло все, що можна було зібрати, все, що залишилося від майстрів різних поколінь. На жаль, вони до сьогодні не описані і може статися так, що у зв'язку з перепрофілюванням приватного бізнесу в якийсь момент опиняться серед нікому не потрібного хатнього мотлоху. Тим-то їхня доля великою мірою залежить від подальших перспектив стану етнотуризму в регіоні.

Типовим прикладом такого приватного закладу раннього періоду розвитку приватного туризму можна вважати етносадибу Оксани Сусяк з м. Верховина, її власниця цілком передбачувано постає в ролі дизайнера свого туристичного об'єкта. Для облаштування своєї садиби господиня традиційно обрала домінуючий у регіоні фольклорний напрямок. На початку ХХІ ст. в цьому напрямку працювало багато й професійних дизайнерів краю. Звернувшись до національних етнографічних джерел, вони визначили його як етнодизайн (Тимків 2011: 171). А сферою його застосування став етнотуризм.

Аналіз досліджень. Тема етнотуризму набула популярності в минулому десятилітті. В той час було проведено низку конференцій, які визначали стратегічні шляхи розвитку галузі. І незалежно від місця проведення, чи то в Івано-Франківську чи в Києві, об'єктом дослідження етнотуристичної сфери та перспектив її розвитку неодмінно поставав карпатський регіон.

Концепцію визначення сутності поняття етнотуризму у працях вітчизняних та зарубіжних вчених синтезував у своїй праці Н. Макарчук. Окремі теоретико-методологічні та практичні аспекти розвитку етнотуризму в Карпатському регіоні активно досліджували українські та зарубіжні історики, політологи, культурологи І. Бочан, В. Великочий, В. Коцан, М. Кугутяк, І. Кучинська, М. Лаврук, В. Федорак, Л. Черчик, Б. Чаплінський та інші. Втім вони мало стосуються теми етнології. Дотично в контексті підготовки фахівців їй торкнувся Б. Тимків (Тимків, 2011).

А ось тема використання в інтер'єрі етностичних об'єктів творів декоративно-ужиткового мистецтва не отримала достатнього висвітлення навіть у науковій літературі, бо по суті й сама сфера їхнього застосування доволі нова. Відсутні, не лише узагальнюючі праці з цієї проблематики, а й часткові розробки питань інтер'єру та екстер'єру карпатських етноосель, що зумовлює актуальність представленої розвідки.

Мета дослідження. Майбутнє цієї оселі залежатиме від того, як надалі підуть справи в сфері зеленого туризму. Поки що спаду попиту не відчувається, вільних місць у таких об'єктах не мпостерігається. І не факт, що не доведеться нічого міняти для задоволення естетичних та практичних запитів туристів. Тож наше завдання принаймні зафіксувати й описати те, що було, й поки що, хоч не в таких обсягах, та все ж існує як типовий приклад екооселі початку розвитку галузі приватного етнотуризму.

Виклад основного матеріалу. Зрозуміло, що рідко який турист, що їде в Карпати, розраховує на культурні послуги. Для нього головне – природа, чисте повітря, спокійний відпочинок. Ці свої запити він задовольнить в перші дні свого перебування. А далі, сходивши в гори та нафотографувавшись на лоні незвичних краєвидів, захоче продовжити цей екзотичний фоторяд на тлі інтер'єру та у місцевому вбранні. На задоволення цих запитів орієнтуються майже в кожній оселі, що надає послуги зеленого туризму.

Екзотику таких екоосель складають здебільшого ліжка з покручених гілок стовбурів листяних дерев (деревокрутів), ліжники та верета. Це тепер зустрінеш мало не в кожному приватному готелі. Але часто на цьому фантазія господарів і вичерпується. Вироби народних майстрів не дуже корелюються з вимогами звичного європейського комфорту. Зрештою, не багато хто з власників туристичних садиб і сам свідомий того, що малярство, вишивка, різьба по дереву, форми і способи декорування одягу, розпис писа-

нок цінуються в світі, а твори народного малярства належать до унікальних пам'яток української художньої культури.

Інші свідоміші значимості свого народного мистецтва. Однак і вони рідко усвідомлюють, що найбільше їхнє багатство – це традиції народної архітектури у житловому та господарському будівництві, що оригінальність їхніх художніх промислів закоренилась у виготовленні керамічних виробів (зокрема пістинська кераміка, за непорозумінням названа косівською за місцем продажу, а не виготовлення), різьбі по дереву, вишиванні рушників. Хоч добре знають, що їхні прикраси та вироби з вовни, глини, дерева, кістки, металу, шкіри та інших матеріалів представлені в усіх куточках світу.

Потрапивши на місце відпочинку, рідко який турист знайде сили відвідати відомі музеї народного мистецтва. Ті, хто шукає спокою в горах, сподіваються задовольнити свій попит і поповнити уявлення про самотню культуру Карпат на місцях відпочинку. Та не завжди їм це вдається. Дбаючи насамперед про забезпечення гостей умовами міського комфорту, господарі як надавачі туристичних послуг нерідко ігнорують цей народно-культурний компонент.

Якщо достеменно проаналізувати те, що пропонують карпатські газди – національні страви, катання верхи на конях, збирання грибів і ягід, рідше – майстер-класи з виготовлення карпатських сувенірів – то все це добре влягається в концепцію екологічного туризму. Один із головних його критеріїв – отримання інформації про регіон. Не остання роль в цьому належить інтер'єру самих помешкань. В багатьох із них на ліжках і диванах лежать гуцульські ліжники, на стінах висять різьблені рами, а десь у кутку висить і комплект традиційного гуцульського вбрання. Господарі мало надають ваги тому, що все це твори декоративно-ужиткового мистецтва. Роблять так тільки тому, що щось подібне вже є в сусіда і приїжджим гостям дуже подобається. Зрештою, вчитися навіть найприскіпливішим до цих питань господарям теж ніде.

Однією з таких спроб урізноманітнити способи використання народного мистецтва в сфері «зеленого туризму» можна вважати й садибу Оксани Сусяк з Верховини. Перше, що привертає увагу прискіпливого дизайнера, – коричневі різьблені лиштви над сучасними євровікнами. – еkleктичне поєднання сучасного комфорту і етнографічного декору. Нижня частина хати, обшальована обоплами та розписана квітами вище рівня обополів. Суто місцевого в цьому еkleктичному поєднанні нема нічого. Квіти на зовнішній стіні – від полтав-

ських чи подільських хат-мазанок, лиштви химерної форми теж не належать до традиційних елементів культури Карпат, обаполи – від надлишку цього матеріалу в час інтенсивного винищення карпатських лісів. Про Карпати нагадує тільки мансардний поверх будівлі з галереєю – так традиційно будували тільки тут (мал. 1).

Провокативність замислу відчуваєш тільки тоді, коли знайомишся з інтер'єром. Дисонанс в екстер'єрі, що виражається в доборі елементів форм, оздоби, та стилю, провокує заглянути, а що ж там всередині. Більше того, що садиба призначена до потреб зеленого туризму.

Перший поверх хати потинькований та пофарбований у блакитний колір. В нижній частині обшита дерев'яними дошками, що імітують паркан. А над ними стіни повністю розписані квітковими мотивами натуралістичного характеру, що начебто ростуть із-за паркану. Цоколь будівлі оздоблений битим керамічним посудом, що створює ще одну барвисту деталь споруди. Вікна обрамлені контрастними відносно білого кольору віконної рами з коричневими лиштвами фігурних форм.

Другий поверх оздоблений деревом двома способами. Стіна, яка примикає до балкону, повністю обшита дерев'яними дощечками квадратної форми. Вони мають текстуру поперечного спилу структури дерева зі збереженням його природного кольору. Інша частина другого рівня обшита дошками, пофарбованими олійною фарбою блакитного кольору. Якщо йдеться про цілісність екстер'єру, то характер облицьовки будинку квадратними спилами випадає із контексту оздоблення першого рівня. А ще більшої дисгармонії фасаду будівлі, не кажучи вже про самі форми і пропорції архітектури, додає металева огорожа балкону, яскрава деталь радянського побуту.

Коли ж потрапляєш всередину помешкання, де господарює його власниця, розумієш, що зовнішня

Мал. 1.

еклектика – швидше туристична провокація, ніж прояв несмаку. Насичена часом аж надміру удекорованість дозволяє кожному знайти в ній свій рідний етноархетип. З іншого боку – в цьому й полягає специфіка народної творчості. Вона має свої закони відбору та залучення в регіональний контекст усього, що відповідає естетичним уподобанням творця, не оглядаючись на жодні правила й закони мистецтва.

У приватній садибі, створеній спеціально для туристів, переплелися різні способи декорування засобами народного мистецтва та побуту. На відміну від екстер'єру, всередині – елементи, властиві винятково традиційній культурі карпатського регіону. Тут і предмети гуцульського побуту і традиційні твори народного мистецтва, і давня ноша, виставлена наче в музеї. Відчувається, що вона тут виконує роль сімейної реліквії, зберігає давній етнографічний дух цього краю. Присутні також і деякі асоціативні елементи матеріальної культури мешканців Українських Карпат. Наприклад, річковим каменем на стіні гостьового будинку і на стінці грубки у будинку господині викладені елементи, що схематично повторюють елементи традиційного гуцульського орнаменту: кривульки, сонечка, соняшники, млинки, віночки та ін. Вивершують цей хрестоматійний підхід такі звичні в побуті місцевого творчого люду авторські репліки та індивідуальне творче потрактування знаків і символів цього краю.

Загалом структура садибного комплексу складається із хати господині, гостьового літнього будиночку, хліва та малих архітектурних форм на подвір'ї: гоїдалки, декоративних кашпо під рослини тощо. Тобто функціонально це об'єкт т. зв. зеленого туризму. Та не тільки. Тут присутні й можливості для поглиблення знань про етнографію, культуру, що прийнято вважати критеріями для задоволення потреб екотуристів, які не обходяться звичайним «переселенням душ» у екзотичні умови, а мусять щось шукати, пізнавати, покращувати. Надання садибі інтерактивної та пізнавальної функцій, що є невід'ємною складовою екотуризму, слугують знаряддя праці, вивішені на розі гостьового будиночку біля входу: пили, серпи та ін. (мал. 2).

Все це елементи, які люди використовували за межами будівлі, тому й виставлені на звичному для них місці за межами внутрішнього середовища споруди. В цьому власниця і авторка творчого проекту садиби притримується чіткої логіки.

Щодо інтер'єру цієї споруди, то тут слід зазначити, що будинок має дворівневу структуру з

Мал. 2.

чітким поділом на функціональні зони. Перший поверх, так званий, «гостьовий простір». У ньому є поділ на кухню (зону приготування) та їдальню з великим фігурно вирізаним столом та лавами навколо нього. Тому предметне наповнення цих двох рівнів теж має свій поділ за функціональним призначенням. На першому рівні бачимо багато зразків глиняного посуду: глеки, тарелі, кухлі, серед яких багато зразків пістинської кераміки і які в цьому середовищі є єдиним кольоровим акцентом (мал. 3, 4), полив'яні глечики бежевого та коричневого кольору із розписом рослинними мотивами, що нагадують розписи традиційних гуцульських кахлів. Підвішені на поперечній жердці вони доповнюють центр композиції простору першого рівня. Водночас слугують оздобленням завершення барної стійки, яка відділяє зону кухні від зони їдальні.

Найяскравішим елементом інтер'єру першого рівня є оздоблення двох стін узорами, викладе-

ними річковою галькою різних відтінків, в які вписані деталі із кольорового скла, а також білі мальовані керамічні тарелі із розписом квіткових мотивів, де домінують червоно-багряні кольори з доповненням волошковим, зеленим та жовтим кольорами. Ці тарелі становлять центральну деталь композиції настінного панно і навіть центральну декоративну точку усього інтер'єру.

І з посуду тут багато глиняних та дерев'яних кухлів, діжок та ін. кухонного приладдя. Дерев'яні посудини оздоблені геометричними орнаментами: ромбами, зигзагами, прямими лініями – найхарактернішими графічними зображеннями гуцулів. Що ж до глиняного посуду, то тут домінує полив'яний багряного відтінку, оздоблений розписом із рослинними мотивами, а також прямими і звивистими лініями. Трапляються й посудини з поливою бежевого відтінку, розписані традиційними гуцульськими узорами, одні на основі рослинних мотивів, інші – рослинно-геометричних. Функціонально це спарені кухлі-близнята, тарелі, глечики.

Колористично в інтер'єрі першого поверху домінують світлокоричневий відтінок дерева та сірий колір річкового каменю і штукатурки. Деревом обшальована поверхня стелі, зовнішніх стін, барної стійки, стола, лав, полиць. Подібний відтінок в певних градаціях повторюється на глиняному й дерев'яному посуді, на віконних жалюзях зі стебел кукурудзи, які до того ж створюють хороший мікроклімат в приміщенні, де вікна розміщені по периметру з трьох сторін. В жарку сонячну погоду вони дають приємний затінок, але при цьому пропускають всередину багато світла. Це авторський винахід господині садиби.

На другому поверсі розміщені приміщення індивідуального призначення (спальня, відпочинкова кімната, ванна кімната, та кімната-музей). Вони удекоровані веретами та ліжниками на ліжках, в кімнаті-музеї висять вишиті сорочки та рушники власної колекції господині (мал. 5, 6).

Мал. 3.

Мал. 4.

Мал. 5.

Мал. 6.

У тій же кімнаті по центральній осі приміщення на простінку між вікнами висить вишитий рушник, вікна, що по обидва боки від нього, оздоблені вишитими шторами. І рушник, і фіранки вишиті «ромбом», де переважають чорний колір нитки на білому фоні тканого полотна, а в самих ромбах – вкраплення яскравіших відтінків. Але якщо узори вишивки на шторах вважаються характерними зразками Карпат (Курилич, 2001), не зважаючи на те, що вони часто трапляються в орнаментиці інших регіонів, то в збірці вишитих творів мистецтва трапляються й не характерні цьому регіону зразки. Так, наприклад, на передньому плані кімнати привертає увагу крелевецький рушник (мал. 6). А це, як відомо, належить до характерної орнаментики Слобожанщини. Попід вікнами стоїть ліжко, накрите світло-сірим ліжником із темно-сірими ромбами. Тому хоч більшість зразків відповідають традиційним зразкам оздоблення народномистецьких творів Гуцульщини, в інтер'єрі, як і в екстер'єрі трапляються й випадкові речі, не характерні для традиційного середовища помешкань Карпат. Можливо, для ідентифікації з українським середовищем, щоб не було підозри на румунський чи мадярський.

Стіни у цьому приміщенні обшиті деревом. Віконні рами, також дерев'яні, різьблені лиштви на вікнах – все це створює характерний фон для інших декоративних елементів цього регіону. По центральній осі приміщення на підлозі лежить тканий хідник також із узором з горизонтальних смужок та ромбоподібних елементів. Основні кольори – чорний, багряний, білий, а доповнюють цю колористику вкраплення жовтого, оранжевого, рожевого, зеленого та фіолетового кольорів. Всі ці компоненти – питома частина гуцульської автентики – «типові контрастні зіставлення теплих і холодних барв» (Никорак, 2004: 223). Не характерне для загального стилю покривало, зшите вручну із різних за кольором ромбічних шматків тканини – типовий зразок пострадянського кічу 90-х. У цій же кімнаті зберігається й ціла колекція вишитих рушників та сорочок.

Велику площу другого поверху займає спальня-відпочинкова кімната (мал. 7, 8).

Вона, як і простір першого поверху, закрита із трьох сторін. Вікна тут від стелі і до самої підлоги і деякі секції навіть мають розсувний механізм, що створює додатковий комфорт і мікроклімат.

Мал. 7.

Мал. 8.

Автентичні вкраплення в цьому приміщенні – тканий килимок на дерев'яній підлозі, аналогічна тій, що й у кімнаті-музеї, тільки значно коротша. Також тут демонструються традиційні зразки чоловічого вбрання (мал. 9).

Це традиційний гуцульський капелюх (кресаня) темно-сірого кольору з полями і вишитою стрічкою по периметру, кожух коричневого кольору із хутряними вставками чорного кольору на манжетах. А з обох боків від хутрянних вставок ще й додатково оздоблений вишивкою з квітковими мотивами малинових, жовтих, сірих і білих кольорів.

Також тут є деякі дерев'яні бондарні побутові вироби (діжки, глеки, колеса від прядки та ін.). Загалом це приміщення має дуже мінімалістичне оформлення і тут достатньо вільного простору. Колористично середовище цієї відпочинкової кімнати світлокоричневого відтінку, оскільки майже повністю оздоблене деревом, за винятком хіба що закслених віконних проїм. Функціонально воно має поділ на дві зони: зону сну з матрацом на підлозі, та зону відпочинку з плетеним кріслом-качалкою, та набором плетених меблів: крісло, диванчик, стіл та підставка під квіти. Всі ці вироби виконані в техніці лозоплетіння і відображають специфіку художніх промислів цього регіону, що збереглися до сьогодні і зараз активно втілюються сучасними майстрами. Центром цього промислу на даний момент у регіоні Карпат і прилеглих до нього територій можна вважати с. Іза Закарпатської області.

Народномистецьке навантаження притаманне і холлу між кімнатою-музеєм та кімнатою відпочинку, де розміщена ванна. Із декоративних елементів натрапляємо тут на фігурне вирізне оздоблення вузького вікна над ванною, тканий рушник, що разом із полив'яним глеком зі світлобежевою поливою і розписаним рослинним мотивом зеленого, жовтого і коричневого відтінків, типовим зразком пістинської кераміки – єдине автентичне вкрапленням у цьому приміщенні.

Ткана верета висить на стіні попід широким вікном. Він своїми багряно-білими кольорами гарно доповнює білу ванну та колір дерева. Невеличкий столик навпроти ванни застелений скатертиною темно-синього кольору із білим вишитим узором. Це вже витвір сучасних майстрів, проте синя пляма в інтер'єрі гарно доповнює і освіжає колористику приміщення. Випадає з загального народного декору шторка на ванну. Але вона своїм квітковим рапортом і світлобежевими кольорами не вносить дисгармонії в це приміщення і навіть делікатно доповнює інтер'єр.

У хаті господині, обставленій не на показ, а суто для себе, знаходяться колоритні гуцульські вовняні ліжники на лаві у вітальні, та на ліжку у спальні (мал. 10). Виткані вони з сірої вовни з характерними ромбоподібними вставками оранжевого, зеленого, білого та коричневого кольорів. Як правило, такий узір складається із трьох приблизно рівних за розміром ромбів, обведених з обох боків зигзагом. За основним елементом

Мал. 9.

Мал. 10.

узору на Гуцульщині їх ще називають «очкати́ми» (Никорак, 2004: 269). Також у спальні господині на стіні при ліжку та за лавою висять два «писані» верета. Вони орнаментовані суцільними смугами. Домінуюче тло білого кольору, перебивки жовтого, оранжевого, зеленого кольорів у чорній окантовці (Никорак, 2004: 223). В пропорційному співвідношенні біла смужка фоновому кольору льону становить третину від наступної смужки вишивки. В оформленні інтер'єру ці верети створюють своєрідне обрамлення всієї кімнати по периметру.

Етнографічного колориту приміщенню надають і гуцульський сардак та кептар, які висять в передпокої на вішаках із кручених гілок (мал. 11).

Сардак традиційно із чорного сукна з яскравим вишитими вставками на манжетах рукавів та на передніх пілках і з великими китицями біля коміра. Кептар із чорної вовни ззовні повністю вишитий яскравими нитками та оздоблений сплєтеним у вигляді кісочки, шнурочком «скірко́м». Як вважають автори книги «Український стрій», «гуцульські кептарі прикрашали дуже вигадливо, барвисто і багато, оздоблюючи кольоровим сап'яном, вовняними кульками, китчками, металевими кільцями, каплями». І тут же відзначають локальні різновиди. «В традиційних кептарях Верховини, Косова, Космача, Кутів візерунок виконували із фарбованої вовни і komponували його вздовж країв піл і спинки» (Білан, Стельмащук, 2000: 227). За спостереженням К. Мтейко та О. Полянської, в оздобленні верховинських кептарів переважав зелений колір (Матейко, Полянська, 1987: 199). Усім цим критеріям відповідає кептар, вивішений в хаті господині. А ось розміщений поруч чорний сардак більше відповідає рахівській традиції. Верховинці, на думку М. Білан і Г. Стельмащук, носили червоні та темновишневі (Матейко, Полянська, 1987: 227).

Мал. 11.

Щодо авторських інтерпретацій, то в хаті господині помітні оригінальні настінні бра (мал. 12), виконані із автентичних гуцульських горщиків, вкритих білою поливою та рослинними орнаментальними мотивами зелених, жовтих та коричневих відтінків. Ці декоративні елементи виконують функцію плафонів для лампочок, з них і виходять спрямовані світлові потоки. Самі глеки розміщені на двох точених дерев'яних елементах із декоративним різьбленням, що в свою чергу кріпляться до ще однієї різьбленої дошки, яка кріпить цю конструкцію до стіни. Дошшка завтовшки 3 см і має форму прямокутника із заокругленими кутами та з кругами по обидва боки. До прямокутної дошки прикріплено дві вертикальні основи, тому сама вона не має багатого декоративного оздоблення, лише врізні смужки зверху і знизу. Естетичний акцент випадає на різьблений узор, що концентричними колами звужується до центру. Вертикальні елементи світильника мають по три різьблені декоративні смужки із дуже простим геометричним орнаментом. Перший рівень становить різьблені кола, вміщені в смужку по колу стійки, другий – зигзаги, а третій – ромби.

Особливої уваги в хаті господині заслуговує піч. Оздоблена дрібною річковою галькою, яка внаслідок підбору різних відтінків і в поєднанні із битим склом утворює своєрідні узори, вона становить самодостатній витвір мистецтва і центральний в'язучий елемент усього інтер'єру (мал. 13). Працюючи над нею авторка намагалася передати

Мал. 12.

Мал. 13.

свої власні відчуття і бачення, проте серед того і помітні асоціативні елементи із традиційними гуцульськими узорами. Адже в орнаменті впізнаємо уже згадувані тут ромби та кола, стилізовані кривульки, сонечка, соняхи, млинки. Щоправда, на відміну від традиційних орнаментальних ком-

позицій, тут вони переходять у звивисті лінії. І, як пояснила сама авторка, хвилястими лініями вона хотіла символічно передати течію гірської річки, яка прокладає собі шлях, оминаючи кам'яні брили. Такі ж звивисті лінії авторка відтворила з того ж річкового каміння у панно в передпокої свого будинку, а також на стіні в кухні-їдальні у гостьовому будинку. Тут навіть використано симетричні хвилясті лінії, які можна вважати трансформованою зигзагоподібною лінією, і концентричні кола з яскравим заповненням всередині із синього та зеленого скла.

Мистецького колориту надають інтер'єру авторські світильники, виконані з традиційних дерев'яних кухлів. Їм тут відведено роль плафонів. Електричні проводи всюди замасковані у стебла кукурудзи.

Туристичний будиночок літнього типу повністю обшитий дошками і позбавлений будь-якого декору, окрім, як зазначалося вище, автентичних знарядь праці. Вікна тут теж винятково з дерев'яними рамами, тому відповідають стилю та функції споруди.

Висновок. Отже, туристична садиба Оксани Сусяк крім того, що відповідає вимогам екотуризму, становить удекоровану оселю, в якій переплелись (на рівні автентичних вкраплень, стилізацій, інтерпретацій та асоціацій) давні мистецькі традиції з фантазією господині.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білан М., Стельмашук Г. Український стрій. Львів: Фенікс, 2000. 328 с.
2. Кларчук В.М. Гуцульщина та гуцули: економіка і народні промисли (друга половина XIX – перша третина XX ст.). Львів–Івано-Франківськ: Фоліант. 2009. 295 с.
3. Курилич М. Гуцульський орнамент. Київ. ЛК Мейкер, УВЦ, 2001. 127 с.
4. Матейко К., Полянська О. Одяг. *Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження*. Київ.: Наукова думка, 1987. С. 180–199.
5. Никорак О. Українська народна тканина XIX–XX ст.: Типологія, локалізація, художні особливості. Ч. 1. Інтер'єрні тканини (за матеріалами західних областей України). Львів: Інститут народознавства НАН України, 576 с.: іл.
6. Парахин В. Народне мистецтво завтра: відродження чи імітація? / *Українська народна творчість у поняттях міжнародної термінології*. Київ : Музей Івана Гончара, 1996. С. 172–174.
7. Тимків Б. Роль етнодизайну в підготовці художників декоративно-прикладного мистецтва. *Наукові записки. Серія: педагогіка*. 2011. № 3. С. 170–175.
8. Шикеринець В. Деякі аспекти розвитку етнотуризму в Україні (на місцевому рівні). *Розвиток етнотуризму: проблеми та перспективи*: Зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених (Львів, 2–3 березня 2011 р.). Львів: ЛПЕТ, 2001. С. 22–27.

REFERENCES

1. Bilan M., Stelmashchuk H. (2000). *Ukrainskyi strii*. [Ukrainian national costume]. Fenix. 328. [in Ukrainian].
2. Klapchuk V.M. (2009) *Hutsulshchyna ta hutsuly: ekonomika i narodni promysly (druha polovyna XIX – persha tretyna XX st.)*. [Hutsulshchyna and Hutsuls: Economy and Folk Crafts (Second Half of the XIX – First Third of the XX Century)]. Folio, 295 [in Ukrainian].
3. Kurylych M. (2001). *Hutsulskyi ornament*. [Hutsul ornament] Kyiv LK Meiker, UVTs., 127. [in Ukrainian].
4. Mateiko K., Polianska O. (1987). *Odiah. Hutsulshchyna. Istoryko-etnohrafichne doslidzhennia*. [Clothes]. – *Hutsulshchyna. Historical and Ethnographic Research*. Kyiv: Naukova Dumka, 1987. 180–199. [in Ukrainian].
5. Nykorak O. (2004) *Ukrainska narodna tkanyna KhIKh–KhKh st.: Typolohiia, lokalizatsiia, khudozhni osoblyvosti*. Ch.1. *Interierni tkanyny (za materialamy zakhidnykh oblastei Ukrainy)*. [Ukrainian Folk Fabric of the Nineteenth and Twenti-

eth Centuries: Typology, Localization, Artistic Features. Part 1. Interior fabrics (based on the materials of the western regions of Ukraine)]. Lviv: Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine, 576. [in Ukrainian].

6. Parakhin V. (1996) Narodne mystetstvo zavtra: vidrozhennia chy imitatsiia? [Folk Art of Tomorrow: Revival or Imitation?]. Ukrainska narodna tvorchist u poniattiakh mizhnarodnoi terminolohii. – Ukrainian Folk Art in the Concepts of International Terminology. 172–174. [in Ukrainian].

7. Tymkiv B. (2011). Rol etnodyzainu v pidhotovtsi khudozhnykiv dekoratyvno-prykladnoho mystetstva. [The Role of Ethnic Design in the Training of Artists of Decorative and Applied Arts]. Naukovi zapysky. Seria: pedahohika – Scientific Notes. Series: Pedagogy. 2011. 3. 170–175. [in Ukrainian].

8. Shykerynets V. (2001). Deiaki aspekty rozvytku etnoturyzmu v Ukraini (na mistsevomu rivni). Rozvytok etnoturyzmu: problemy ta perspektyvy: Zb. mater. Vseukr. nauk. – prakt. konf. molodykh vchenykh (Lviv, 203 bereznia 2011 r.). [Some aspects of the development of ethnotourism in Ukraine (at the local level)]. Rozvytok etnoturyzmu: problemy ta perspektyvy: Zb. mater. Vseukr. nauk.-prakt. konf. molodykh vchenykh. – Development of Ethnotourism: Problems and Prospects. Mater. All-Ukrainian Sci.-Pract. Conf. (Lviv, March 2–3, 2011). LIET. 22–27. [in Ukrainian].

УДК 76.046.3(4)»15/16»:7.03(477)»16/17»
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-1-19>

Олена ДЕРЕВСЬКА,
orcid.org/0000-0002-7057-6051
аспірантка кафедри теорії та історії мистецтва
Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури
(Київ, Україна) olena.derevska@naoma.edu.ua

ВПЛИВ ІКОНОГРАФІЇ РЕФОРМАЦІЇ НА УКРАЇНСЬКЕ МИСТЕЦТВО ТА ПИТАННЯ ПОШУКУ ПЕРШОЗРАЗКІВ

Статтю присвячено аналізу впливу іконографії Реформації на українське сакральне мистецтво. Винайдення книгодруку в кінці XV ст. і поширення Реформації спочатку Німеччиною, а потім всією Європою в XVI ст. спричинило масовий друк Біблії Лютера, перекладів Біблії інших авторів та різноманітних релігійних текстів. Ці лютеранські видання з гравюрами авторства різних художників поширювалися Європою величезними для XVI ст. тиражами, а сюжети та композиційні схеми їх ілюстрацій запозичувалися і трансформувалися. У всіх країнах, незалежно від основної конфесії, використовувалася іконографічна схема, створена спеціально для лютеранських видань, що несли відповідну лютеранську конфесійну спрямованість. Цей процес тривав не одне століття. Особливо цікаві результати така трансформація релігійних образів і сюжетів давала в мультиконфесійних країнах. Такою в XVII–XVIII ст. вже була Україна. Тема впливу Реформації на українське мистецтво є обширною і вимагає великої кількості досліджень. Проблемаю теми є недостатня увага українських дослідників до німецьких лютеранських іконографічних джерел, недооцінення їх впливу на формування українських релігійних ілюстрацій у вказаний хронологічний період. Метою цієї статті є зосередитися на історичному аналізі розвитку німецької лютеранської іконографії, поступового запозичення і трансформації релігійних сюжетів художниками в Центральній та Східній Європі, показати розмаїття іконографічних джерел, які з'являлися в Україні, навести приклади використання лютеранської іконографії в українському мистецтві. Результатами цього дослідження є представлення вперше в українській науковій обіг хронологічно узагальненої історії розвитку реформаційної іконографії. Було наголошено на схожості процесу трансформації релігійної іконографії в Європі і в Україні, вказані джерела запозичень ряду творів українського сакрального мистецтва, підкреслено ідейну спрямованість запозичуваних композицій, що несли лютеранський зміст, показано використання українськими художниками лютеранських методів пропаганди.

Ключові слова: лютеранська іконографія, біблійні ілюстрації, гравюра, українське мистецтво, Реформація, іконографічні джерела, сюжети.

Olena DEREVSKA,
orcid.org/0000-0002-7057-6051
PhD Student at the Department of Theory and History of Art
National Academy of Fine Arts and Architecture
(Kyiv, Ukraine) olena.derevska@naoma.edu.ua

THE INFLUENCE OF THE REFORMATION ICONOGRAPHY ON UKRAINIAN ART AND THE QUESTION OF PROTOTYPE DETERMINING

The article is devoted to the analysis of the impact of Reformation iconography on Ukrainian religious art. The invention of book printing at the end of the 15th century and the spread of the Reformation, first in Germany, and then throughout Europe in the 16th century, resulted in the mass printing of Luther Bible, other Bible translations, and various religious texts. These Lutheran books with woodcuts and engravings by various artists were distributed throughout Europe. Their print runs were tremendous as for the 16th century. The plots and compositional patterns of their illustrations were borrowed and transformed. In all countries, regardless of their main denomination, Lutheran iconographic patterns were used. This iconography carried the specific Lutheran confessional ideas. This process lasted for more than a century. This transformation of religious images and plots led to particularly interesting results in multi-confessional countries. Ukraine had already become such a country by the XVII–XVIII centuries. The question of the Reformation influence on Ukrainian art is complex and requires a large amount of research. The problem includes previous lack of Ukrainian researchers' attention to German Lutheran iconographic sources, and underestimation of their impact on the formation of Ukrainian religious illustrations in the time period specified. The purpose of this article is to focus on the historical analysis of the development of German Lutheran iconography, the long-time borrowing and transformation of religious subjects by artists in Central and Eastern Europe. Our aim is to show the variety of iconographic sources that appeared in Ukraine, to give examples of the use of Lutheran iconography in Ukrainian art. The results of this study include

presenting the history of Reformation iconography development in chronological order for the first time in the Ukrainian art studies. The sameness of the religious iconography transformation processes in Europe and Ukraine was emphasized. The sources of borrowings for some works of Ukrainian religious art were defined. The Lutheran confessional features of the borrowed compositions were underlined, the use of Lutheran propaganda methods by Ukrainian artists was shown.

Key words: *Lutheran iconography, biblical illustrations, prints, Ukrainian art, Reformation, iconographic sources, plots.*

Постановка проблеми. Вплив іконографії Реформації на українське сакральне мистецтво був складовою загальноєвропейського явища, проте досі образно-сюжетні і композиційні трансформації в українському мистецтві розглядалися здебільшого з традиційної імперської точки зору (Deluga, 2022), розвідки обмежувалося процесами всередині українського мистецтва, джерела подібних досліджень були фрагментарні. Взаємне проникнення і трансформація на території України в XVII–XVIII ст. західноєвропейських та східних іконографічних традицій (православних, католицьких, греко-католицьких, протестантських) дало в результаті різноманітну мистецьку спадщину. Щоб повноцінно досліджувати українське образотворче мистецтво XVII–XVIII ст., необхідно мати уявлення про процес трансформації релігійних зображень по всій Європі, причини її виникнення, конкретні іконографічні джерела, їх авторів та хронологію подій. Важливу роль відіграє розуміння конфесійної складової в мистецтві цієї епохи.

Актуальність дослідження. Вивчення впливу іконографії Реформації на українське сакральне мистецтво є сьогодні актуальним, тому що потреба в національно-культурній самоідентифікації української нації, усвідомлення належного місця України та її мистецтва в загальноєвропейській культурі зумовлює важливість розуміння історичних зв'язків між європейським та українським мистецтвом, безпристрасного дослідження соціально-релігійних чинників в історії України, застосування мультиконфесійної оптики при аналізі українського мистецтва. При цьому залучення реформаційних, передусім німецьких іконографічних джерел лишається недостатньо освітленим, через що висновки науковців можуть бути недостатньо обґрунтованими, а історичній картині мистецьких процесів бракує чіткості.

Аналіз попередніх досліджень. Зміни в іконографії українського сакрального мистецтва XVII–XVIII ст. загалом, спричинені його особливим положенням між візантійською та латинською традицією та історичними обставинами міжконфесійного і міжкультурного діалогу, досліджував В. Делюга в своїх численних працях. Серед робіт польських дослідників являють інтерес статті

про генезу українського мистецтва М. П. Крука, П. Красни. А. Гронек досліджувала прототипи окремих сакральних гравюр, монументальних розписів, окремі сюжети. Питання іконографічних зв'язків між румунським та українським мистецтвом досліджували К. Татай-Балта, А. Татай. Інтерес в рамках нашої теми являють дослідження румунських стародруків О.-Л. Дімітріу. Аналіз спільних шляхів запозичень іконографії для України, Молдавії та Румунії наявний в працях К. Чіобану. Обов'язкові для розуміння теми класичні довідкові праці Д. Ровинського, Ф. Титова, П. Попова, Я. Запаса та Я. Ісаєвича, Г. Логвина тощо. З українських дослідників питання формування іконографії XVII–XVIII ст. вивчали значна кількість авторів, серед них для нашого дослідження важливі праці П. Жолтовського, Л. Міляєвої, В. Пуцка, Д. Степовика, В. Александровича, Р. Косів, А. Кондратюк, С. Оляніної, В. Шуліки, О. Болюка та інших. Ґрунтовний аналіз іконографічних джерел наявний у дослідженнях О. Юрчишин-Сміт.

Питання теологічної основи подібної іконографії досліджували М.-Г. Бартоліні, О. Широка, О. Рижова та інші дослідники. Зауважимо, що значна частина науковців, говорячи про європейський іконографічний вплив, вказують лише на західноєвропейські запозичення загалом, не роблячи наголос на догматичних відмінностях католицької та реформаційної іконографії або помилково трактуючи ідеї різних відгалужень протестантства, навіть у ключовому питанні іконоборства (іконоклазму), не кажучи вже про особливості зображення сюжетів, що є суттєвим при іконографічному аналізі. Звертали увагу на протестантські, реформаційні і власне лютеранські джерела таких запозичень у друкованій графіці та живописі А. Геррін (Herrin, 2016), Г. Рьоттінґер (Röttinger, 1921), Ф. Кері (Carey, 1999), Г. Юрковланец (Jurkowlanics, 2017), А. Сакович, Л. Міляєва, Г. Чуба, В. Стасенко. Існують на тему впровадження реформаційної іконографії наші власні дослідження (Деревська, 2022). Комплексне дослідження проблематики на сьогодні відсутнє. Тому **метою статті** є представлення науковому загалу нових та узагальнення раніше відомих фактів про вплив лютеранської іконографії на

українське мистецтво на основі опрацьованих джерел та власних знахідок.

Виклад основного матеріалу. Запозиченню західної іконографії в українському мистецтві загалом, на нашу думку, найбільше сприяли послідовно такі фактори: винайдення книгодруку, поява останнього у слов'янських країнах та, нарешті, започаткування власне кириличного книгодруку. Географічний фактор сприяв поширенню у західних і східних слов'ян в першу чергу німецьких тенденцій книгодруку, книг та ілюстрацій. Варто зазначити, що першою серед друкованих книг слов'янських країн мала 116 ілюстрацій-дереворитів чеська Кутногорська Біблія (1489). Її зображення є спрощеним повтором оригіналів Нюрнберзької Біблії (1483) видавця Антона Кобергера (Bible kutnohorská), (Koberger Bible). Дереворит «Розп'яття» (1491) з краківського видання «Триоді Цвітної» Швайпольта Фіоля є першою повноцінною ілюстрацією в книзі кириличного друку, проте про друкарню Фіоля відомо дуже мало і джерела ілюстрацій неясні (Свенціцький, 1924: 88), (Їжєвс'куї, 1996: 243). Руська Біблія Франциска Скорини (1517–1519) була першим друкованим кириличним виданням, яке було ілюстровано численними гравюрами. Ілюстрації в книгах Скорини наслідували іконографію німецьких художників – Альбрехта Дюрера (нижня частина гравюри «Трійця» для книги Буття (1519)), Мартіна Шонгауера («Благовіщення» з «Малої подорожньої книжки» (1522)) або ж близьку до німецької тогочасну чеську гравюру («Шість днів творіння» з книги Буття (1519) нагадують відповідний сюжет з Чеської Біблії, виданої у Венеції (1506)) (Voit, 2014: 342), (Шчакаціхін, 1926: 15, 21).

Серія гравюр до Апокаліпсису Дюрера (1498) змінила, за А. Чилінгіровим, історичну вісь запозичення іконографії зі Сходу на Захід на протилежний напрямок. У своїх образах Дюрер частково відновив традицію ілюстрації Апокаліпсису німецьких друкованих книг XV ст., проте здійснив новачі в композиції, масштабі, вільному та образному трактуванні тексту. Дюрер офіційно лишався католиком на момент смерті, проте багато його ідей співзвучні ідеям Мартіна Лютера, іконографія часом близька до лютеранської (принципи останньої ми висвітлимо нижче). Приміром, Дюрер майже завжди зображував Богоматір як земну жінку, без німба чи корони (винятком є апокаліптичні сюжети, де передбачено сяяння, та єдина «земна» гравюра «Мадонна з немовлям та мавпою»). Вже згаданий Кобергер, видавець Дюрера, зробив Нюрнберг другим після Венеції

європейським видавничим центром, проте після його смерті в 1513 р. спадкоємці Кобергера відмовилися співпрацювати із Лютером, і видавництво у 1520–1530-х рр. занепало, оскільки на книгодрук у XVI ст. вже сильно впливала Реформація (Bräunlein), (Bergmann, 1981: 20), (Hass), (Carey, 1999: 101), (Coulton, 2010: 119), (Деревська, 2022), (Попов 1925: 38).

У вересні 1522 р. у Віттенберзі в друкарні Мельхіора Лоттера був вперше надрукований Новий Заповіт у перекладі Лютера німецькою мовою. Люди, які до того не розуміли латинські тексти, змогли вперше у житті самостійно прочитати Євангеліє. Йоган Кохлей, католицький богослов і противник Лютера, відзначав надзвичайну популярність видання: *«Новий Заповіт Лютера був настільки розтиражований і поширений друкарями, що навіть кравці і шевці, так, навіть жінки і неосвічені люди, які сприйняли це лютеранське Євангеліє і хоч трохи вміли читати німецькою, вивчали його з великим ентузіазмом як джерело істини»* (Schaff, 1882: 196). Тиражування лютеранських видань спричинило появу і надзвичайне поширення великої кількості нових біблійних ілюстрацій. Єдиною частиною першого німецького перекладу Нового Заповіту Лютера, яку було проілюстровано, став Апокаліпсис. Лукасом Кранахом Ст. (з майстернею) було створено серію з 21 дереворита. Кранах та лютеранські митці загалом обмежували теми ілюстрацій лише такими, що походять безпосередньо з Біблії. Лютер мав на меті перенаправити поклоніння та увагу вірян назад до Христа, подалі від пізньосередньовічних святих; також ілюстрації мали допомогти зрозуміти Слово неграмотним, вони мали підсилувати дію Слова як його слуга (Bergmann, 1981: 20), (Carey, 1999: 102). Багато сюжетів Кранаха наслідують композиційні схеми Дюрера, проте позбавлені перенасиченості і більш точно, подекуди дослівно зображують сюжет. Приміром, у сюжеті Видіння семи світильників Кранаха (Іл. 2) зображена більш буквальна, ніж у Дюрера (Іл. 1), інтерпретація біблійної цитати (Об'явл.1:16–17): *«з уст Його меч обосічний виходив, а обличчя Його, немов сонце, що світить у силі своїй. І коли я побачив Його, то до ніг Йому впав, немов мертвий»* (Біблія, 1988: 1502). Боже обличчя у Кранаха дійсно більш схоже на сонце, меч виходить з рота, а не поруч з ним, як у Дюрера, а Іван Богослов впав ниць, а не стоїть на колінах (Neale). В Базелі в 1523 р. Томас Вольф без дозволу Лютера видав його Новий Заповіт із ілюстраціями Ганса Гольбейна Мол. Гольбейн вдосконалив апокаліптичні композиції Кранаха, застосовуючи більш реаліс-

тичне відтворення перспективи та масштабу, як і в своїх наступних малюнках до Старого Заповіту. Ці ж ілюстрації, як і інші гравюри Гольбейна та ілюстрації інших художників, використав видавець Кристоф Фрошауер для Цюрихської Біблії у 1531 рр. В Аугсбурзі в 1523–1524 рр. видавець Сильван Отмар 4 рази надрукував ще одну серію з 21 зображення до Апокаліпсису авторства Ганса Бургкмайра. Серії з 21 ілюстрацій до Апокаліпсису в 1520-х рр. створили також Георг Лембергер, Ганс Вайдіц Мол., Антон Вензам (Hans Burgkmaier), (Price, 2017: 1021–1028), (Strand, 1969: 7, 9, 27), (Zürcher Bibel).

Старий Заповіт Лютер перекладав частинами. В 1523 р. у Віттенберзі видавець Мельхіор Лоттер надрукував першу частину німецького Старого Заповіту Лютера з дереворитами Георга Лембергера (Museum of the Bible), (Das Allte Testament). В 1520–1530-х рр. у Нюрнберзі існувала друкарня Ганса Гергота (Герготта) і пізніше його вдови Кунігунде Гергот, для видань якої робив старозаповітні та новозаповітні ілюстрації Зебальд Бегам (якого часто називають Ганс Зебальд Бегам) (Geis-

berg, 1924: 7–16). В 1533 р. в Любеку Йоганнес Бугенхаген видав перший після Лютера окремий переклад Біблії на нижньонімецьку мову із ілюстраціями Ерхарда Альтдорфера (79 дереворитів), частина з яких являли собою видозмінені вертикальні сюжети Кранаха. Надалі ілюстрації Любекської Біблії стали джерелом для шведської Біблії Густава Вази (1540–1541), данської Біблії Крістіана III (1550) тощо (в першій були також використані ілюстрації Лембергера та Кранаха) (Gustav Vasas bibel), (Christian III Bible), (De Bible). Перше ж повне видання Німецької Біблії Лютера було здійснено в 1534 р. у Віттенберзі видавцем Гансом Люффтотом. Гравюри спеціально для нього виконано здебільшого так званим Майстром MS (іноді його називають Монограмістом MS). Г. Рьоттінгер вважає Майстра MS важливою фігурою, чия діяльність не висвітлена достатньо. Цей художник ймовірно саксонського походження відрізняється від інших представників майстерні Кранаха (і самого Кранаха), з якими його роботи часто плутають. Дослідники відзначають наявність традицій Дунайської пейзажної

Іл. 1. Альбрехт Дюрер. Видіння семи світильників. Ілюстрація до Апокаліпсису. 1498.
URL: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/388588>

Іл. 2. Лукас Кранах Ст. Видіння семи світильників. Ілюстрація до Грудневого Нового Заповіту. 1522.
URL: <https://bridwell.omeka.net/items/show/430>

школи у його роботах, а також впровадження ним горизонтального формату для біблійних ілюстрацій; останнє дало можливість збагатити композиції новими ходами та, зокрема, позбавило апокаліптичні сюжети від впливу дюрерівських образів. Кліше з гравюрами Майстра MS використовувалися видавництвом Люффта з 1534 по 1546 рр., (за іншими даними, 1548), далі позичалися для видання слов'янських Біблій – зокрема, це друге видання чеської Біблії Северина (1537), перше видання Біблії чеха Іржі Мелантріха (1549) та його наступні видання (1556–1557), (1560–1561). Ці ж кліше використовувалися для польських видань Нового Заповіту (1556) та Краківської Біблії (1561) Марка Шарфенберга. Саме з гравюр Майстра MS масово робилися копії, саме їх творчо переробляли. Це відноситься і до голандських видань Герарда Йоде, Н. Вісхера та його спадкоємців тощо. Тільки сам Ганс Люффт видав більше 100 тис. екземплярів Біблій з цими гравюрами. Залишилися свідчення, що Мартін Лютер власноруч затверджував і коригував ілюстрації, які несли і лютеранську догматику, і пропагандистську лютеранську спрямованість: Звірина Апокаліпсису зображувалася із папською тіарою на голові (Лл. 3). В сюжеті Падіння Вавилону (Об'явл. 18:2) Ерхард Альтдорфер зобразив Рим – Лютер натякав на пограбування Рима (1527), а Майстер MS зобразив Вормс, маючи на увазі Вормський едикт 1521 р., що оголосив Лютера єретиком. Продаж кліше Майстра MS в інші країни, зокрема в слов'янські країни Центральної Європи, потрапляння як власне німецьких, так і слов'янських видань потім на терени Східної Європи, відтворення цих схем по всій

Європі вказує на факт, що саме іконографічна програма Мартіна Лютера, батька Реформації, поширювалася із цими ілюстраціями. Так Реформація впливала на мистецтво не тільки протестантських, але й католицьких, і православних країн (Carey, 1999: 162), (Jurkowlanics, 2017: 199, 203–204), (Luther), (Röttinger, 1921: 66–79), (Voit, 2012: 73, 81–83), (Деревська, 2022).

Крістіан Егенольф у Франкфурті в 1535 р. видав Німецьку Біблію Лютера із малюнками Зебальда Бегама (Biblisch Historien). В 1544–1558 рр. Маттіас Герунг створив цікаву маловідому серію дереворитів (на базі своїх же ілюстрацій 1530–1531 рр. до ілюмінованої Біблії Отто Генриха, курфюрста Пфальцу), що ілюстрували Апокаліпсис, а також включали сюжети з критикою папства (Roettig, 1991: 14–15, 17). Видавці у Франкфурті (Давид Цопфель, відомий також як Цефеліус, Зігмунд Фейсрабенд, Йоганн Раш) з початку 1560-х видавали ілюстрації Віргіля Золіса, зробленими останнім в 1553–1562 рр. Ілюстрації Золіса були виконані в маньєристичному дусі, обрамлені орнаментальними рамками, проте в цілому зберігали як композиційні схеми Майстра MS, що буквально відтворювали біблійний текст, так і елементи лютеранської пропаганди: приміром, папська тіара на голові Звірини Апокаліпсису (Лл. 4). Після смерті Золіса в 1562 р. Фейсрабенд та інші друкували як ілюстрації Золіса, так і гравюри інших художників, зокрема Зебальда Бегама та Йоста Аммана (учня Золіса) (Biblia Frankfurt 1561), (Solis), (Biblia Frankfurt 1565). Гравюри Бегама були створені в різні періоди. Деякі з них повторювали композиційні схеми ранніх ілюстра-

Лл. 3. Майстер MS. Видіння семи світильників. Ілюстрація до Віттенберзької Біблії Лютера Ганса Люффта. 1541.
URL: http://daten.digital-e-sammlungen.de/bsb00096751/image_1532

Лл. 4. Віргіль Золіс. Вимірювання Храму. Ілюстрований Новий Заповіт видавництва Зігмунда Фейсрабенда, Франкфурт. 1562. URL: <https://archive.org/details/VirgilSolisBible1562/page/n221/mode/1up?view=theater>

торів Біблії Лютера, при цьому іноді художник, будучи сам ревним лютеранином, припускався вольностей у зображенні (так, у сюжеті Видіння семи світильників Бегам зобразив вісім світильників). В інших випадках Бегам створював власну композицію. Зокрема, у сцені Вимірювання Храму і скатування двох свідків Бегам повертається до прийому лінійного (послідовного) нарративу, популярного у середньовічних манускриптах, зображуючи в одній ілюстрації кілька моментів одного сюжету: скатування Звіриною двох свідків, взяття їх на небо, руйнування міста (Іл. 5).

У виданні чеської Біблії Мелантріха 1570 р. вміщені гравюри з підписом FT (ймовірно, Франческо Терціо). Вони наслідували тогочасний італійський живопис і графіку, будучи при цьому очевидною імітацією циклу Майстра MS (Voit, 2012: 83). При цьому сюжет Скатування двох свідків був, ймовірно, запозичений з відповідної гравюри Бегама з ілюстрованого Апокаліпсису (1551) Егенольфа (Турі), оскільки ми не знайшли ранішої друкованої варіації цього сюжету. Цю ж композицію Бегама в цій сцені наслідує і словенська Біблія Юрія Далматина (1584), при тому, що загалом ілюстрації словенського видання у багатьох деталях повторюють ілюстрації Майстра MS та Йоста Аммана (Dalmatin). Іконографія цієї сцени у виконанні Бегама була найпопулярнішою: її ж повторювали художники Апокаліпсису Герарда де Йоде (1580) та численних видань родини Вісхерів кін. XVI – поч. XVII ст.

Іл. 5. Зебальд Бегам. Скатування двох свідків та їх узяття на небо. Об'явлення Св. Івана. Видавництво Крістіана Егенольфа, Франкфурт. 1551. URL: <https://www.digitale-sammlungen.de/view/bsb11255752?page=1>

В одному з перших надрукованих у Львові стародруків, *Rzeczy rozmaite Adama Czahrowskiego* (1599), в сцені «Двобій» наявний вплив німецької іконографії, зокрема згадується відповідні зображення з альбому вже згаданого Йоста Аммана (Czahrowski, 1599), (Amman, 1599: 235–259). Хоча загалом у XVI ст. ще спостерігається явище, коли слов'янські гравери копіюють в першу чергу манеру західних (зокрема німецьких) художників, використовуючи іконографію старих слов'янських рукописів (Ернст, 1919: 10).

Починаючи з XVII ст., в українських виданнях художники використовують як зразок лютеранську іконографію. Наприклад, гравюра «Повернення блудного сина» з Євангелія Учительного (1606) друкарні Гедеона Балабана у Крилосі (Іл. 6) доволі близько повторює аналогічний сюжет Зебальда Бегама (Іл. 7). Гравюра Федора А. (він же відомий під ініціалами ФА, Ф) «Христос в домі Марти і Марії» з Євангелія (1697) (Іл. 8) друкарні Києво-

Іл. 6. Повернення блудного сина. Євангеліє Учительне. Друкарня Гедеона Балабана, Крилос. 1606 (Логвин, 1990: 35)

Іл. 7. Зебальд Бегам. Повернення блудного сина. Франкфурт, бл. 1540. URL: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/389817>

Лл. 8. Федор А. (ФА, Ф). Христос в домі Марти і Марії. Євангеліє друкарні Києво-Печерської лаври. 1697 (Логвин, 1990: 84)

Печерської лаври нагадує у композиції і деталях відповідний сюжет Мартіна де Воса, відтворений Рафаелем Саделером (Лл. 9) (Логвин, 1990: 30, 85). Києво-Печерська Лавра видала Тлумачення на Апокаліпсис Андрія Кесарійського (1625) з єдиною гравюрою «Видіння семи світильників» гравера ТТ (Лл. 10); українські мистецтвознавці часом вказують на Дюрера чи Кранаха як її прототип, але насправді це є точним відтворення ком-

Лл. 9. Рафаель Саделер (за Мартіном де Восом). Христос в домі Марти і Марії. 1584. URL: <https://www.boijmans.nl/en/collection/artworks/27774/christ-at-the-house-of-martha-and-maria>

Лл. 10. Гравер Т.Т. Видіння семи світильників. Тлумачення на Апокаліпсис св. Андрія Кесарійського. Друкарня Києво-Печерської Лаври, 1625. URL: <https://www.mkdu.com.ua/kolektsiia/kolektsiia-onlajn/andrij-kappadokijskyj-1625/>

позиції Майстра MS (Деревська, 2022) із дотриманням відповідності цитаті з Об'явлення, яку ми наводили вище.

В першому повному циклі Апокаліпсису в українському мистецтві з 24 гравюр (1648–1662) гравер Прокопій використовує Біблію Піскатора (Вісхера), інші джерела, але також і безпосередньо гравюри Біблії Лютера у виконанні Майстра MS. На гравюрі Прокопія «І дана ми бысть трость...» (1656) сам сюжет вимірювання храму, якого нема у Вісхера, деякі елементи його композиції, а особливо повноцінна триярусна папська тіара з орнаментованими стрічками (Лл. 11), свідчать про свідоме використання гравюри Майстра MS з яскраво вираженим антипапським сенсом (Дерев-

Лл. 11. Прокопій. «І дана ми бысть трость...» (Вимірювання Храму). 1656 (Матеріали, 1890)

ська, 2022). Очевидно, і раніше, в часи митрополита Могили, який задумав серію ілюстрованих Біблії і Апокаліпсису, і в часи, коли Лавру очолював архімандрит Інокентій Гізель, що сам походив з лютеранської родини, прийом зображення папи як Антихриста, а католиків як грішників був доволі популярним в православному середовищі.

Цікаво, що православні митці та їх замовники, користуючись візуальною лютеранською пропагандою, часто спрямовували її проти самих лютеран, коли це диктувала певна необхідність, а католиків, навпаки, залишали поза своєю критикою. Зокрема, на хоругві «Церква Войовнича» (1718) з церкви св. Юра в Дрогобичі (Лл. 12) зображені в манері, часто використовуваній у лютеранській іконографії, перед кораблем святих грішники у вигляді провідних релігійних діячів історії християнства – іконоборця Константина Копроніма, Нестора, Арія, Євтихія, Лютера, Кальвіна та інших. Кожному припадає текст із звинуваченнями (Лютера, приміром, звинувачують у нешануванні Богородиці), а папа римський залишений без звинувачень. Очевидно, замовники хоругви

могли належати до унійного середовища (Косів, 2009: 131), (Roettig, 1991: abb. 17b, 56, 87).

Никодим Зубрицький у своїх ілюстраціях до «Апокаліпсису» з Нового Заповіту Чернігівської друкарні (1717) знову повертається до вертикальної композиції, щедро використовує прийоми німецьких граверів XVI ст., спадкоємців Дунайської школи, і ця увага до дрібних пейзажних деталей надає його гравюрам на релігійні сюжети чарівної привабливості. Гострота полеміки з католиками вже знизилася градус, тому Звірина на гравюрах Зубрицького позбавлена папської тиари. Проте актуальним стає інший напрямок пропаганди: загроза турецьких і татарських нападів. Зубрицький сам пережив подібний набіг на Галичину в 1695 р., перебуваючи в цей час, швидше за все, у Львові. У близькому до Львова містечку Зубра (Зубря), з якого, ймовірно, походив сам Зубрицький, татари спалили садибу одного з членів магістрату (Zubrza, 1895: 674). На гравюрах Зубрицького люди, що поклоняються Звірині апокаліпсису, мають атрибуту магометан, тюрків (Лл. 13). Безпосередніми іконографічними прототипами для подібних гравюр Зубрицького з Апокаліпсису в Новому Заповіті є, на нашу думку, пропагандистські антитюркські біблійні ілюстра-

Лл. 12. Іван Медицький (?). Середня частина хоругви «Церква Войовнича» з церкви св. Юра у Дрогобичі. 1718. Музей «Дрогобиччина» (Косів, 2009: 126)

Лл. 13. Никодим Зубрицький. Семиголова Звірина з моря. Ілюстрація з Об'явлення 13. Новий Заповіт, 1717, Чернігів. НБУВ, Кир. 477. Власне фото

ції, наявні у Ерхарда Альтдорфера, Майстра MS, Маттіаса Герунга тощо (Лл. 14).

Послідовне вивчення серій біблійних зображень, починаючи саме від лютеранських першоджерел, і закінчуючи численними голландськими, французькими, швейцарськими гравюрами, дає підстави зробити висновок про те, що художники в XVII–XVIII ст., як правило, користувалися всім арсеналом доступних їм іконографічних джерел. На нашу думку, українські мистецтвознавці недостатньо уваги приділяють лютеранським реформаційним джерелам і через це не завжди переконливо вказують на прототипи. Якщо ми повернемося до постаті Мартіна де Воса, то про нього відомо, що він був лютеранином до вимушеного переходу на католицизм після захоплення Антверпену, і трансліював саме лютеранську гомілетуку в своїх зображеннях (Herrin, 2016: 14, 16, 22). Якщо ми потім розглянемо, за чиїми зразками створювали гравюри численні ілюстратори видань Йоде і Вісхера, на яких у вітчизняній

науці прийнято посилалися як на основні іконографічні джерела, то побачимо, що це зразки саме цього художника-лютеранина. Аналогічним чином лишаються поза увагою ідеї, які несе те чи інше зображення. Ікона Івана Рутковича «Христос і Марія Магдалина» (1697–1699) з Жовківського іконостасу (Лл. 15), написана за гравюрою Мартіна де Воса (Лл. 16), демонструє суто лютеранські ідеї: першочерговість Слова, яке йде від Бога в будь-якій з Його трьох іпостасей і дає втіху, спокій, впорядкованість, гармонію в житті кожної

Лл. 14. Ерхард Альтдорфер. Збір *Góra y Maróra*. Любекська Біблія, 1533–1534. URL: <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00051900?page=1250,1251>

Лл. 15. Іван Руткович. Явлення Воскреслого Христа Марії Магдалині в образі садівника. З іконостасу м. Жовква (Львівська обл.), 1697–1699. НМЛ ім. Андрея Шептицького. URL: <https://www.facebook.com/SheptytskyNationalMuseum/posts/pfbid0UmWPZMRAhEeTHy8PXfmjn1SwKojXs1HQSh4mLjx99jaAQusT8ukEGP7oiVQ116F1>

Лл. 16. Невідомий художник (за Мартіном де Восом). *Noli me tangere*. 1585. URL: <https://www.rijksmuseum.nl/en/search/objects?p=1&ps=12&involvedMaker=Maerten+de+Vos&title=Noli+&st=Objects&ii=1#/RP-P-OB-9408,1>

людини. Таким чином, вплив лютеранської іконографії, Реформації загалом на українське мистецтво до цього часу є недооціненим і малодослідженим.

Зауважимо, що дослідникам минулих років було важко робити дослідження через недоступність багатьох джерел. Зараз оцифрування є одним з пріоритетів європейської культурної політики (як воно має стати і в Україні), і більшість джерел доступні дистанційно. Крупні музеї і бібліотеки Європи надають можливість здійснювати такі ретельні іконографічні дослідження завдяки своїм оцифрованим колекціям.

Хронологічний розгляд максимально повної картини створення біблійної іконографії в Європі допоможе більш ретельно аналізувати джерела, якими надихалися українські майстри. Так, О. Юрчишин-Сміт дає припущення про ймовірне запозичення сюжетів із зображенням Кивоту Завіту, Столу хлібів появилення, Світильника, Жертовника та Арон гравером Іллею у Бегама в його гравюрах. Проте кількома роками раніше, як ми показали вище, вийшла Біблія з аналогічними малюнками Лембергера. Деякі сюжети Іллі мають більше елементів іконографічної подібності саме до останнього джерела – це, приміром, ілюстрація Світильника (Іл. 17, Іл. 18, Іл. 19), тому питання прототипів, на наш погляд, являється відкритим (Юрчишин-Сміт, 2021: 20), (Zürcher Bibel).

Вітчизняні дослідники вже зауважували, що іноді художники поєднували композиції двох

західноєвропейських зразків в одному сюжеті (Юрчишин-Сміт, 2021: 19). Також і навпаки, досить часто художники розбивали одну композицію на елементи. Наприклад, в своєму дослідженні Лицьової Біблії гравера Іллі О. Юрчишин-Сміт не знайшла першозразків деяких зображень Іллі. Зокрема це гравюра «Самсон добуває воду зі щелепи» (Іл. 20). І справді, окремий сюжет можна знайти вже значно пізніше, ніж творив Ілля, у ілюстраціях XIX ст. Проте в Біблії Лютера видавництва Люффта у Віттенберзі (1534–1546) із ілюстраціями Майстра М.С. є гравюра до Книги Суддів, розділ 15, що ілюструє події боротьби Самсона із філістимлянами (Іл. 21). Згадана ілюстрація представляє послідовний візуальний біблійний наратив, оскільки включає 3 хронологічно пов'язані сюжети і показує героя тричі – як Самсон убиває філістимлян осячкою щелепою, як Самсон підпалює поля філістимлян і як Самсон добуває воду зі щелепи. І саме виокремлений третій фрагмент (у дзеркальному відображенні) і є прототипом гравюри Іллі. Ми вже показали вище, що гравер Прокопій, соратник Іллі, що працював разом з ним у Києво-Печерській лаврі, користувався зображенням Майстра MS з цієї ж Біблії.

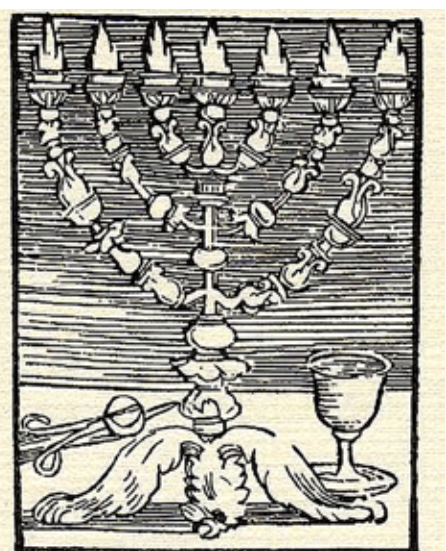
Висновки. Таким чином, у межах цієї статті, завдяки опрацюванню і введенню до українського наукового обігу хронології створення лютеранських біблійних ілюстрацій та таких, що їм наслідували, вдалося побудувати досить чітку картину поступового проникнення реформаційної іконо-

Іл. 17. Ілля. Світильник
[Вихід 25:31–40; 37:17–24].
1645–1649
(Юрчишин-Сміт, 2021: 177)

Іл. 18. Георг Лембергер.
Світильник. Старий Заповіт.
Ч. 1. Видавництво Лоттера,
Віттенберг. 1523. URL: <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb11203120?page=128,129>

Іл. 19. Зебальд Бегам. Світильник.
Ілюстрація з I Книги Мойсея,
1526. Видавництво
Кунігунде Гергот, Нюрнберг
(Geisberg, 1924: 8)

Іл. 20. Ілля. Самсон добуває воду зі щелепи [Кн. Суддів 15:18–19]. 1645–1649. Гравюра з Лицьової Біблії. Сучасний відбиток (льон) історичної репродукції з деревориту. Експонат виставки “Astra favent. Віддай перевагу зіркам. Гравер Ілля (fl. 1637–1663). Виставка української та румунської гравюри доби бароко”, Музей книги і друкарства України. 2021. Власне фото

Іл. 21. Майстер MS. Самсон підпалює поля філістимлян, убиває філістимлян осячю щелепою та добуває воду зі щелепи. [Кн. Суддів, 15]. Ілюстрація з Біблії Лютера. Видавництво Г. Люффта, Віттенберг. 1541. URL: <https://daten.digital-sammlungen.de/0009/bsb00096751/images/index.html?id=00096751&groesser=&fip=193.174.98.30&no=&seite=299>

графії в українське образотворче мистецтво. За допомогою історично-хронологічного та системного підходів та методу іконографічного аналізу вдалося встановити деякі першоджерела українських гравюр, що раніше не розглядалися науковцями. Ми спробували стисло проаналізувати вплив іконографії Реформації (передусім лютеранської) на форму і зміст творів українського мистецтва і по можливості внести у порядок денний мистецтвознавчих досліджень нові питання, зокрема використання прийомів лютеранської пропаганди в українській релігійній ілюстрації XVII–XVIII ст. Відхід від імперської парадигми, використання мультіконфесійного і мульти-

культурного підходу до досліджень історії українського мистецтва та факторів, що впливали на його розвиток, є актуальним на сучасному етапі відновлення Україною своєї національної ідентичності та власного гідного місця в європейській історії та культурі. Це дослідження не є вичерпним, адже тема є обширною і потребує зусиль багатьох науковців у дослідженні різних її аспектів. Сподіваємося, що джерела та факти, оприлюднені у рамках статті, дозволять українським науковцям уточнити, доповнити та конкретизувати дослідження сакрального мистецтва XVII–XVIII ст. і зможуть стати підґрунтям для подальших наукових розвідок, як наших, так і колег.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Біблія або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту / пер. проф. І. Огієнко. West Germany: Druckhaus Gummersbach, 1988. 1528 с.
2. Деревська О. Запозичення іконографії Лютера в українському мистецтві: Апокаліпсис гравера Прокопія як частина загальноєвропейського процесу. *Десяті Платонівські читання: тези доповідей Міжнародної наукової конференції* (Київ, 2022). Львів-Торунь: Liha-Pres, 2022. С. 33–34.
3. Ернст Ф. Українське мистецтво XVII–XVIII віків. Київ, 1919.
4. Логвин Г. З глибин. Гравюри українських стародруків XVI–XVIII ст. Київ : Дніпро, 1990. 408 с.
5. Косів Р. Українські хоругви. Київ: Оранта, 2009. 372 с.
6. Материалы для русской иконографии. Собрал Д.А. Ровинский. Вып. VIII. СПб.: Экспедиция заготовления Гос. Бумаг, 1890. С. 1., ил. 283–306.
7. Попов П. Друкарство: його початок і поширення в Європі (XV–XVI вв.). [Б.м.] : Держвидав України, 1925.
8. Свенціцький І. Початки книгодрукування на землях України. Жовква: Печатня монастиря чина Св. Василя В., 1924. – 245 с.
9. Шчакаціхін М. Гравюри і книжні аздобы ў выданнях Францішка Скарыны. Ін-т Беларускае культуры. Менск, 1926. 50 с., 36 арк.
10. Юрчишин-Сміт О. Чернець Ілля (fl.1637–1663). Українська та румунська гравюра доби бароко : каталог творів / О. Юрчишин-Сміт ; Музей книги і друкарства України. Київ : Майстер книг, 2021. 327 с.

11. Amman J. *Kunstbüchlin, Darinnen neben Fürbildung vieler [...]*. Frankfurt a. M., R. Beatum für J. Feyerabend, 1599.
12. Bergmann R. A 'Tröstlich Pictura': Luther's Attitude in the Question of Images. *Renaissance and Reformation / Renaissance et Réforme*, vol. 5, no. 1, 1981, pp. 15–25.
13. Bible kutnohorská, 1589. Knihovna Národního muzea v Praze. URL: https://new.manuscriptorium.com/hub/catalog/default/detail/single/manuscriptorium%7CAIPDIG-NMP_25_A_2B_0ENX64C-cs?lang=en
14. Biblia Das ist, Die gantze Heylige Schrift, Teutsch [...]. Franckfurt am Main : Feyrabent, Zephelius, Rasch, 1561. URL: <https://www.digitale-sammlungen.de/view/bsb11203171?page=4,5>
15. Biblia Das ist die gantze heylige Schrift Teutsch [...]. Franckfurt am Mayn : Feyrabent u.a., 1565. URL: <https://www.digitale-sammlungen.de/view/bsb11203172?page=1>
16. Biblia/ Thet är/ All then Helgha Scrift/ på Swensko [Gustav Vasas bibel] (1541). Litteraturbanken | Svenska klassiker som e-bok och epub. URL: <https://litteraturbanken.se/författare/Anonym/titlar/BibliaGV/sida/4/faksimil>
17. Biblisch Historien, figürlich fürgebildet. Frankfurt am Main : C. Egenolff, 1535. URL: <https://www.loc.gov/item/49032659/>
18. Bräunlein J. Der Buchdruck-Mogul. Deutschlandfunk. URL: <https://www.deutschlandfunk.de/der-buchdruck-mogul-100.html>
19. Carey F. (Ed.) *The Apocalypse and the Shape of Things to Come*. London: British Museum, 1999; Toronto: U of Toronto P, 2000. 352 pp., illus.
20. Czahrowski A. Rzeczby rozmaite Adama Czahrowskiego [...]. Polona. URL: <https://polona.pl/item-view/30138c84-4c5a-4631-bbb8-e9c235e407b8?page=61>
21. Čyževs'kyj D. A History of Ukrainian Literature (From the 11th to the End of the 19th Century) / D. Čyževs'kyj. An overview of the twentieth century / G. S. Luckyj. 2nd ed. New York ; Englewood, Colorado: The Ukr. acad. of arts and sci.; Ukr. acad. press, 1997. – XVI, 815 p.
22. 1550 King Christian III Bible : Internet Archive. Internet Archive. URL: <https://archive.org/details/1550-king-christian-iii-bible/mode/2up>
23. Coulton G. G. *Art and the Reformation*. Kessinger Publishing, 2010.
24. Dalmatin Jurij. Biblia, tu ie, vse Svetu pismu, Stariga inu Noviga testamenta. 1584. URN:NBN:SI:DOC-8NAJPUXS from <http://www.dlib.si>
25. Das Allte Testament deutsch. Wittenberg : Lotther, 1523. URL: <https://www.digitale-sammlungen.de/en/details/bsb11203120>
26. De Biblie Lübeck : Dietz, 1533-1534. URL: <https://www.digitale-sammlungen.de/view/bsb00051900?page=1>
27. Deluga W. Ukrainian art. The past and present of scientific research / Academia Letters, Article 5720. 2022. URL: <https://doi.org/10.20935/AL5720>
28. Die gantze Bibel. Zurich : Christoffel Froschouer, 1531. DOI: <https://doi.org/10.3931/e-rara-7469>
29. Geisberg M. *Der deutsche Einblatt-Holzschnitt in der ersten Hälfte des XVI. Jahrhunderts*. VII, Munich, 1924.
30. Hans Burgkmair | The Apocalyptic Riders, from The Apocalypse. | The Metropolitan Museum of Art. The Metropolitan Museum of Art. URL: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/430640>
31. Hass A. Albrecht Dürer's devotional images of the Virgin and Child. *Art Bulletin of Victoria*. 1994. №35. URL: <https://www.ngv.vic.gov.au/essay/albrecht-durers-devotional-images-of-the-virgin-and-child/>
32. Herrin A. K. *Narratives of Origin in Netherlandish Art: Maarten de Vos & Late Sixteenth-Century Print Design as Visual Exegesis* : PhD dissertation. New York, 2016. 346 p.
33. Jurkowlaniec G. Professional Images? The Luther Bible and Sixteenth-Century Biblical Illustrations in Poland. *The Luther Effect in Eastern Europe: History, Culture, Memory*. Ed. by J. Bahlcke, B. Störkuhl and M. Weber. Berlin: DeGruyter Oldenbourg, 2017. pp. 197–209.
34. Koberger Bible. The Library of Congress. URL: <https://www.loc.gov/item/2021667062/>
35. Luther, Martin [Bearb.] / Rörer, Georg [Beitr.]: Biblia: das ist: die gantze Heilige Schrift: Deusch Auff's New zug-ericht. Wittenberg : Hans Lufft, 1541
36. Luther's Pentateuch. Museum of the Bible. URL: <https://collections.museumofthebible.org/artifacts/25085-luthers-pentateuch>
37. Neale F. Lucas Cranach the Elder and Reformation illustrations. University of Glasgow Library Blog. URL: <https://universityofglasgowlibrary.wordpress.com/2018/04/30/lucas-cranach-the-elder-and-reformation-illustrations/>
38. Price D. H. Hans Holbein the Younger and Reformation Bible Production. *Church History* 86 (4), 2017. Pp. 998–1040. doi:10.1017/S0009640717002086
39. Roettig P. *Reformation als Apokalypse: Die Holzschnitte von Matthias Gerung im Codex germanicus 6592 der Bayerischen Staatsbibliothek in München*. Bern : Peter Lang, 1991.
40. Röttinger H. Beiträge zur Geschichte des sächsischen Holzschnittes (Cranach, Brosamer, der Meister MS, Jakob Lucius aus Kronstadt) (= Studien zur deutschen Kunstgeschichte 213, Heft). Strassburg : J. H. Ed. Heitz, 1921.
41. Schaff P. *History of the Christian Church*. Oak Harbor, WA : Logos Research Systems, Inc., 1997. Vol. 7 : Modern Christianity. The German Reformation. 441 p.
42. Solis V. *Biblische Figuren des Alten Testaments / Biblische Figuren des Neuwen Testaments*. Bible 1562. The Norris Museum Collection // Internet Archive. URL: <https://archive.org/details/VirgilSolisBible1562/page/n7/mode/2up>
43. Strand K. A. *Woodcuts to the Apocalypse from the early 16th Century; Pictures from Seven Sets Produced during the 1520s*. 1969. URL: <https://digitalcommons.andrews.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1091&context=books>

44. Typi in Apocalypsi Ioannis depicti vt clarivs vaticinia Ioannis intelligi possint. The Library of Congress. URL: <https://www.loc.gov/item/49038693/>
45. Voit P. Spravedlnost pro Severinovy bible. *Knihy a dějiny* (ISSN 1210-8510), 2012, vol. 2012, n. Spec., pp. 70–86.
46. Voit P. Výtvarná složka Skorinovy Bible ruské jako součást české knižní grafiky [The Visual Art in Skarina's Russian Bible in the Context of Czech Book Illustration]. *Umění = The Art*, 2014, vol. 62, n. 4, pp. 334–353.
47. Zubrza, wś, pow. Lwowski. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. XIV. Worowo – Żyżyn, Warszawa, 1895. S. 673–674.

REFERENCES

1. Bibliia abo Knyhy Sviatoho Pysma Staroho i Novoho Zapovitu / per. prof. I. Ohiienko [The Bible, or the Books of Old and New Testaments / prof. I. Ohiienko translation]. West Germany: Druckhaus Gummersbach, 1988. 1528 s. [in Ukrainian].
2. Derevska O. Zapozychennia ikonohrafii Liutera v ukrainskomu mystetstvi: Apokalipsys hravera Prokopiiia yak chastyna zahalnoievropeiskoho protsesu [Introduction of Lutheran iconography into Ukrainian art: master Prokopii's Apocalypse as part of the European-wide process]. *Desiati Platonivski chytannia: tezy dopovidei Mizhnarodnoi naukovo konferentsii* (Kyiv, 2022). Lviv-Torun: Liha-Pres, 2022. S. 33–34 [in Ukrainian].
3. Ernst F. *Ukrainske mystetstvo XVII–XVIII vikiv* [Ukrainian art of the XVI–XVIII centuries]. Kyiv, 1919 [in Ukrainian].
4. Lohvyn H. Z hlybyn. Hraviury ukrainskykh starodrukiv XVI–XVIII st. [From the depths. The prints of Ukrainian books of the XVI–XVIII centuries]. Kyiv : Dnipro, 1990. 408 s. [in Ukrainian].
5. Kosiv R. *Ukrainski khoruhvy* [Ukrainian khoruhvs]. Kyiv: Oranta, 2009. 372 s. [in Ukrainian].
6. *Materialy dlia russkoi ikonografii*. Sobral D.A. Rovinskii. Vyp. VIII. SPb.: Ekspeditsiia zagotovleniia Gos. Bumag, 1890. S. 1., il. 283–306 [in Russian].
7. Popov P. Drukarstvo: yoho pochatok i poshyrennia v Evropi (XV–XVI vv.) [Printing: its beginning and spread in Europe (XV–XVI c.)]. [s. n.] : Derzhvydav Ukrainy, 1925 [in Ukrainian].
8. Svetsitskyi I. Pochatky knyhopechatannia na zemliakh Ukrainy [The beginning of book printing in Ukrainian lands]. Zhovkva: Pechatnia monastyrnia chyna Sv. Vasylia V., 1924. – 245 s. [in Ukrainian].
9. Shchakatsikhin M. Graviury i knizhnyia ozdoby u vydanniakh Frantsishka Skaryny. [Hraviury i knizhnyia ozdoby u vydan'niach Franciška Skaryny. In-t Bielaruskaie kul'tury] In-t Belaruskae kultury. Mensk, 1926. 50 s., 36 ark. [in Belarusian].
10. Yurchyshyn-Smit O. Chernets Illia (fl.1637–1663). *Ukrainska ta rumunska hraviura doby baroko : kataloh tvoriv* [Ukrainian and Romanian Baroque engraving]. Kyiv : Maister knyh, 2021. 327 s. [in Ukrainian].
11. Amman J. *Kunstbüchlin, Darinnen neben Fürbildung vieler [...]*. [Art booklet, in addition to education ...] Frankfurt a. M., R. Beatum für J. Feyerabend, 1599 [in German].
12. Bergmann R. A 'Tröstlich Pictura': Luther's Attitude in the Question of Images. *Renaissance and Reformation / Renaissance et Réforme*, vol. 5, no. 1, 1981, pp. 15–25
13. *Bible kutnohorská* [The Kutná Hora Bible]. 1589. *Knihovna Národního muzea v Praze*. URL: https://new.manuscriptorium.com/hub/catalog/default/detail/single/manuscriptorium%7CAIPDIG-NMP__25_A_2B___0ENX64C-cs?lang=en [in Czech].
14. *Biblia Das ist, Die gantze Heylige Schrifft, Teutsch [...]* [The Bible. The entire Holy Scripture, German...] Franckfurt am Main : Feyrabent, Zephelius, Rasch, 1561. URL: <https://www.digitale-sammlungen.de/view/bsb11203171?page=4,5> [in German].
15. *Biblia Das ist die gantze heylige Schrifft Teutsch : [...]* [The Bible. The entire Holy Scripture, German...] Franckfurt am Mayn : Feyrabent u.a., 1565. URL: <https://www.digitale-sammlungen.de/view/bsb11203172?page=1> [in German].
16. *Biblia/ Thet är/ All then Helgha Scriff/ på Swensko* [Gustav Vasas bibel] (1541). *Litteraturbanken | Svenska klassiker som e-bok och epub* [The Bible of Gustav Vasa] URL: <https://litteraturbanken.se/författare/Anonym/titlar/BibliaGV/sida/4/faksimil> [in Swedish].
17. *Biblich Historien, figürlich fürgebildet* [Biblical stories, formed in figures]. Frankfurt am Main : C. Egenolff, 1535. URL: <https://www.loc.gov/item/49032659/> [in German].
18. Bräunlein J. *Der Buchdruck-Mogul* [The printing mogul]. Deutschlandfunk. URL: <https://www.deutschlandfunk.de/der-buchdruck-mogul-100.html> [in German].
19. Carey, Frances (Ed.). *The Apocalypse and the Shape of Things to Come*. London: British Museum, 1999; Toronto: U of Toronto P, 2000. 352 pp.
20. Czahrowski A. *Rzeczy rozmaite Adama Czahrowskiego [...]*. [Various Things by Adam Czahrowski] Polona. URL: <https://polona.pl/item-view/30138c84-4c5a-4631-bbb8-e9c235e407b8?page=61> [in Polish].
21. Chyzhevs'kyj D. *A History of Ukrainian Literature (From the 11th to the End of the 19th Century) / D. Chyzhevs'kyj. An overview of the twentieth century / G. S. Luckyj*. 2nd ed. New York ; Englewood, Colorado: The Ukr. acad. of arts and sci.; Ukr. acad. press, 1997. – XVI, 815 p.
22. *1550 King Christian III Bible* : Internet Archive. Internet Archive. URL: <https://archive.org/details/1550-king-christian-iii-bible/mode/2up> [in Danish].
23. Coulton G. G. *Art and the Reformation*. Kessinger Publishing, 2010
24. Dalmatin Jurij. *Biblia, tu ie, vse Svetu pismu, Stariga inu Noviga testamenta* [The Complete Bible, Old and New Testament]. 1584. URN:NBN:SI:DOC-8NAJPUXS from <http://www.dlib.si> [In Slovenian].

25. Das Allte Testament deutsch. [The German Old Testament]. Wittenberg : Lotther, 1523. URL: <https://www.digitale-sammlungen.de/en/details/bsb11203120> [in German].
26. De Biblie [The Bible]. Lübeck : Dietz, 1533–1534. URL: <https://www.digitale-sammlungen.de/view/bsb00051900?page=1> [in Low German].
27. Deluga W. Ukrainian art. The past and present of scientific research / Academia Letters, Article 5720. 2022. URL: <https://doi.org/10.20935/AL5720>
28. Die gantze Bibel [The Complete Bible]. Zurich : Christoffel Froschouer, 1531. DOI: <https://doi.org/10.3931/e-rara-7469> [in German].
29. Geisberg M. Der deutsche Einblatt–Holzschnitt in der ersten Hälfte des XVI. Jahrhunderts [The German woodcuts in the first half of the XVI century]. VII, Munich, 1924 [in German].
30. Hans Burgkmair | The Apocalyptic Riders, from The Apocalypse. | The Metropolitan Museum of Art. The Metropolitan Museum of Art. URL: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/430640>
31. Hass A. Albrecht Dürer’s devotional images of the Virgin and Child. Art Bulletin of Victoria. 1994. №35. URL: <https://www.ngv.vic.gov.au/essay/albrecht-durers-devotional-images-of-the-virgin-and-child/>
32. Herrin A. K. Narratives of Origin in Netherlandish Art: Maarten de Vos & Late Sixteenth-Century Print Design as Visual Exegesis : PhD dissertation. New York, 2016. 346 p.
33. Jurkowlaniec G. Confessional Images? The Luther Bible and Sixteenth-Century Biblical Illustrations in Poland. The Luther Effect in Eastern Europe: History, Culture, Memory. Ed. by J. Bahlcke, B. Störkuhl and M. Weber. Berlin: DeGruyter Oldenbourg, 2017. pp. 197–209.
34. Koberger Bible. The Library of Congress. URL: <https://www.loc.gov/item/2021667062/> [in German].
35. Luther, Martin [Bearb.] / Rörer, Georg [Beitr.]: Biblia: das ist: die gantze Heilige Schrift: Deudsch ... [The Bible. The entire Holy Scripture, German...]. Wittenberg : Hans Lufft, 1541 [in German].
36. Luther’s Pentateuch. Museum of the Bible. URL: <https://collections.museumofthebible.org/artifacts/25085-luthers-pentateuch> [in German].
37. Neale F. Lucas Cranach the Elder and Reformation illustrations. University of Glasgow Library Blog. URL: <https://universityofglasgowlibrary.wordpress.com/2018/04/30/lucas-cranach-the-elder-and-reformation-illustrations/>
38. Price D. H. Hans Holbein the Younger and Reformation Bible Production. Church History 86 (4), 2017. Pp. 998–1040. doi:10.1017/S0009640717002086
39. Roettig P. Reformation als Apokalypse: Die Holzschnitte von Matthias Gerung im Codex germanicus 6592 der Bayerischen Staatsbibliothek in München [Reformation as an apocalypse: The woodcuts by Matthias Gerung in the Codex Germanicus 6592 of the Bavarian State Library in Munich]. Bern : Peter Lang, 1991. [in German].
40. Röttinger H. Beiträge zur Geschichte des sächsischen Holzschnittes (Cranach, Brosamer, der Meister MS, Jakob Lucius aus Kronstadt) [Contributions to the history of Saxon woodcuts (Cranach, Brosamer, the Master MS, Jakob Lucius from Kronstadt)]. Strassburg : J. H. Ed. Heitz, 1921 [in German].
41. Schaff P. History of the Christian Church. Oak Harbor, WA : Logos Research Systems, Inc., 1997. Vol. 7 : Modern Christianity. The German Reformation. 441 p.
42. Solis V. Biblische Figuren des Alten Testaments / Biblische Figuren des Neuwen Testaments. [Biblical figures of the Old Testament / Biblical figures of the New Testament]. Bible 1562. The Norris Museum Collection // Internet Archive. URL: <https://archive.org/details/VirgilSolisBible1562/page/n7/mode/2up> [in German].
43. Strand K. A. Woodcuts to the Apocalypse from the early 16th Century; Pictures from Seven Sets Produced during the 1520s. 1969. URL: <https://digitalcommons.andrews.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1091&context=books>
44. Typi in Apocalypsi Ioannis depicti vt clarivs vaticinia Ioannis intelligi possint [The types depicted in the Apocalypse of John that may be understood as the clear prophecies of John]. The Library of Congress. URL: <https://www.loc.gov/item/49038693/> [in Latin].
45. Voit P. Spravedlnost pro Severinovy bible [Justifical Remarks On Severin’s Bibles]. Knihy a dějiny (ISSN 1210-8510), 2012, vol. 2012, n. Spec., pp. 70–86 [in Czech].
46. Voit P. Výtvarná složka Skorinovy Bible ruské jako součást české knižní grafiky [The Visual Art in Skarina’s Russian Bible in the Context of Czech Book Illustration]. Umění = The Art, 2014, vol. 62, n. 4, pp. 334–353 [in Czech].
47. Zubrza, wś, pow. Lwowski [Zubra, village, Lviv region]. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego [Geographical Dictionary of the Kingdom of Poland], t. XIV. Worowo – Żyżyn, Warszawa, 1895. S. 673–674 [in Polish].

УДК 008:312.421

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-1-20>**Наталія ЄНЧЕВА,**

orcid.org/0009-0008-8551-9712

аспірантка кафедри дизайну та технологій

Київського національного університету культури і мистецтв

(Київ, Україна) 24natalochka@gmail.com

РАДЯНСЬКИЙ ТА ПОСТРАДЯНСЬКИЙ ПРОСТІР МОДИ В УКРАЇНІ, СИСТЕМА ЙОГО ІНСТИТУАЛІЗАЦІЇ

Актуальність проблеми. Той період, який традиційно звать радянським (існування України в рамках СРСР), мало позначився як той, хто міг творити низку яскравих брендів. Навіть період початку ХХ-го століття з точки зору брендингу був крацим. В радянській Україні система гомогенізації культури, зокрема моди була надзвичайно агресивною. Втім актуальним є прослідкувати цей період як певну «протостадію» формування брендингу в Україні. **Метою статті** є визначення брендингу як форми інституалізації моди в Україні за доби тоталітаризму та посттоталітаризму. **Методологія дослідження** визначається компаративним та системним підходами. **Наукова новизна статті.** Будинки моди стали тим bastіоном, який можна назвати протобрендингом моди радянської України. Втім, ці bastіони брендингу були задумані як колективні опозиційні інституції, що протистояли Будинкам моди Заходу. В цих інституціях формувалася цікава напружена гра. Мода, з одного боку, не виходила за рамки завданих канонів і рангів тої лінійки, які була структурована як індустрія, з іншого – всі модельєри були добре обізнані в модних інноваціях Заходу. Диспозиція «Схід – Захід» в моді в 20-ті роки, до створення Будинків моди (перший Будинок моди був створений в Москві в 35-му році за домінантою суто сталінського модного ампіру) набула ознак конфронтації більшовицької утопії, яка була сформульована в рамках проектування виробничих моделей одягу (група лабораторного експерименту «ПрозОдяг»), і розкутої західної моди НЕП (непмани просто привозили зразки одягу з Заходу і одягали ці вироби). Виникає певний псевдо-бренд так званої соціалістичної моди. Якщо говорити про більш пізні системи брендів, звичайно, – це явище власне комерційне і належить рекламі, ринку, менеджменту, маркетингу. Соціалістичний бренд моди був гомогенізованим, уніфікованим імперативом, який своєї досяг верхівки в Будинках моди. **Висновки.** Гомогенізація, спрощення, однотипно уніфікований фасон і інституалізація у вигляді непохитних, невіддільних трансформації інститутів, Будинків моди, була засадою того, що особиста ініціатива існувала в рамках жорсткої системи політичного та ідеологічного контролю.

Ключові слова: мода, бренд, брендинг, гомогенізація, Будинок моди.

Natalia YENCHEVA,

orcid.org/0009-0008-8551-9712

Graduate Student of the Department of Design and Technologies

Kyiv National University of Culture and Arts

SOVIET AND POSTRADIANSKY FASHION SPACE IN UKRAINE, ITS INSTITUTIONAL SYSTEM

The urgency of the problem. The period, traditionally called the Soviet (existence of Ukraine within the USSR), had little reflected as one who could create a number of bright brands. Even the early twentieth century period from the point of view of branding was the best. In Soviet Ukraine, the system of homogenization of culture, in particular fashion, was extremely aggressive. However, it is relevant to follow this period as a certain «protostady» of branding formation in Ukraine. The purpose of the article is to define branding as a form of institutionalization of fashion in Ukraine for the days of totalitarianism and post-totalitarianism. The research methodology is determined by comparative and systematic approaches. Scientific novelty of the article. Fashion houses have become the bastion that can be conditionally called the fashion protobing of Soviet Ukraine. However, these branding bastions were conceived as collective opposition institutions that opposed the fashion houses of the West. These institutions formed an interesting tense game. The fashion, on the one hand, did not go beyond the canons and ranks caused by the line, which was structured as an Industry, on the other – all fashion designers were well aware of the fashion innovations of the event. The disposition «East-West» in fashion in the 1920s, before the creation of fashion houses (the first fashion house was created in Moscow in the 35th year, according to the dominant purely Stalin fashion empire) acquired signs of confrontation of the Bolshevik Utopia, which was formulated as part of the design production models of clothing (a group of laboratory experiment «Prosejed»), and the relaxed western fashion of the NEP (Nepman simply brought samples of clothing from the west and wearing these products). There is a certain pseudo-brand of the so-called socialist fashion. Speaking of later brand systems, of course,

is a commercial phenomenon and belongs to advertising, market, management, marketing. The socialist fashion brand was a homogenic, unified imperative who reached its top in fashion houses. Conclusions. Homogenization, simplification, unified style and institutionalization in the form of adamant, non-controlled transformation of institutions, fashion houses, was the basis that personal initiative existed within the rigid system of political and ideological control.

Key words: fashion, brand, branding, homogenization, fashion house.

Постановка проблеми. Дивний симбіоз Сходу і Заходу в радянській моді, певна релевантність радянської моди і моди західної закріплюються тим, що виникають модні фундації. Так, московський Дім моделей увічнює сталінський міф про жіночу красу. Мода повертається, але модою не називається. Чоловічий одяг майже не змінюється, а жіночий уніфікується. Все це створює достатньо розкутий і складний мінімалізм моди 60-х років. В цей час входять в моду міні-спідниці, роботи П. Кардена, П. Рабанна, А. Куррежа, М. Куант впливають на молодіжну моду, і звичайно, відображаються в творчості модельєрів Будинків моди СРСР.

Аналіз досліджень і публікацій. Функціонування бренду в контексті культурних практик, зокрема моди проаналізоване в дослідженнях Д. Аакера, Ф. Котлера, О. Шандренко та ін. Розвитку модної індустрії присвячені роботи Дж. Бартлетт, О. Капітоненко, М. Костельної, Ю. Легенького, З. Тканко та ін. Проектна реальність брендингу досліджувалися в роботах Дж. К. Джонса та ін. Проте, формування бренду як культурно-історичної цілісності за часів тоталітаризму та посттоталітаризму ще мало вивчено.

Мета дослідження – визначити брендинг в моді України радянських та пострадянських часів.

Виклад основного матеріалу. Феномен брендингу в моді завжди ініціюється ім'ям кутюрє, модельєра. Не є виключення й формування брендів за радянські часи. Отже, можна стверджувати, що власне Надія Ламанова була певним брендом – образом компромісу, який просував ідеї симбіозу, безконфліктного модного простору. Якщо Олександра Екстер продукувала авангардний бренд симбіозу етнокультури і безкомпромісного кубофутуризму, то Ламанова стала, навпаки, – компромісно-синтетичним продуцентом брендингу, який був конче необхідним моді, сприяв взаємодії образних тенденцій Сходу і Заходу. Імагінативні ознаки нового стилю життя, широке втручання модних тканин, орнаментативні були представлені в модних журналах тої доби. Це переважно жіночі журнали, зокрема журнал «Ательє» і інші.

Так, в журналі «Робітниця» існувала рубрика «Зроби сам», подавався широкий спектр модних викрійок, це сприяло розповсюдженню широкого бренду аматорського кравецтва. Адже соціаліс-

тична мода, образ буття, звичайно, беруть своє. Після усунення НЕПу, знищення конструктивізму, як і авангарду (а вони були просто знищені, усунуті з арени культуротворення), формується строкатий простір модної індустрії.

«В 1935-му році, – пише Дж. Бартлетт, – існування радянської моди отримало офіційне підтвердження: в Москві з'явився Дім моделей. Церемонія його відкриття, як і інші події того часу, пов'язані з модою, широко освітлювалася пресою. В листопаді 1935-го року газета «Вечірня Москва» опублікувала дві фотографії. Перша зафіксувала один з епізодів показу мод у Домі моделей, присутніх там митців та представників політичної еліти, друга представляла собою портрет директора Дома моделей, товариша Макарової. Місяцем пізніше в тій же газеті з'явився звіт про презентації нових модних колекцій в Універмазі № 1. Лише через пару днів «Вечірня Москва» повідомила читачів, що робітники ательє тресту «Москвошвей» пропонують покупцям готові наряди, приймають індивідуальні замовлення на пошив одягу і розробляють нові моделі» (Bartlett, 2010).

Будинки моделей стали радянським брендом. В Києві модні будинки виникають набагато пізніше, але вони швидко стають епіцентром модного життя (Костельна, 2013). Конфлікт між простим виробничим одягом масового виробництва і західним впливом залишився у Будинках моделей назавжди. В принципі, він і був тим підживлюючим витокотворення, який перевів моду на нову стадію. Бренд становився все більш політизованим, жінка в системі брендингу була обов'язково депутаткою, зі значком депутата, одягала на себе піджак а-ля Шанель, і так чи інакше виражала впевненість в перемозі праці, в перемозі соціалістичної формації.

Ситуація в моді Україні була схожою на Східну Європу. Галичина продовжувала ту індустрію моди, яка існувала і до її приєднання до СРСР, а модні будинки Києва і інші фундації поступово перетворили свої Будинки мод на своєрідний опозиційний центр уніфікації і гомогенізації культури повсякдення. Україна з її тяжінням до барв, кольорів, традиційного побуту не могла прийняти клішований набір конструктивістської естетики геометричних форм.

Сталінський режим був достатньо еклектичним в контексті архітектури і моди. Хрущов зруйнував надлишковість, помпезність еклектики, але ця руйнація не покращила ані архітектуру, ані моду. З. Тканко пише: «В Радянській Україні вбрання створювали в Будинках моделей і ательє мод, масово виготовляли на швейних підприємствах. Практично кожна друга жінка з необхідності займалася швейною справою, як обов'язковий предмет її вивчали в школах. Великими тиражами видавали посібники, брошури з пошиття одягу і з мистецтва одягатися. Київський будинок моделей одягу (КБМО), який було відкрито в 1944-му році, у 1950-х роках розвинувся, поповнився молодими кадрами (модельєрами), серед яких – А. Гладковська, Н. Калашникова, Н. Тютюнник, О. Серова, Е. Шейнбаум та інші. КБМО вперше у своїй історії представив колекцію верхнього одягу на Міжнародній виставці в Чехословаччині, чотири моделі з якої були визначені. Герц Мепен, головний модельєр КБМО, розпочав роботу з цим колективом в 1950-х роках. У повоєнні десятиліття його чисельні колекції одягу принесли славу цьому творчому колективу. Наприкінці 1950-х років на Всесоюзному конкурсі моди в Москві було представлено колекцію Г. Мепена, створену за народними мотивами. Українські моделі викликали захоплення, а журі, в складі якого була актриса Тамара Макарова та кіноактор Сергій Герасимов, присудило киянам перше місце» (Тканко, 2015: 92–93).

Так, фактично починається друге дихання етнокультурних реляцій або концентрацій образу як етнобренду в Домах моделей в Україні, зокрема в Києві. У Львові Будинок моделей відкрився в 1950-му році. З. Тканко відмічає: «Його колектив складався із досвідчених кравців, частина яких здобула освіту за кордоном, зазвичай у Кракові та Відні. Тут працювали А. Пиріжок, О. Вусович, Л. Скремета, Т. Дероган, І. Єлизарова, Н. Жук, М. Балла, М. Білас, М. Панова, Т. Егреші та інші. Згодом колектив поповнився випускниками Львівського Державного Інституту прикладного та декоративного мистецтва (ЛДПДМ), де з 1958-го року почали підготовку художників-модельєрів» (Тканко, 2015: 93).

Тобто, поруч з розвитком Будинків моделей виникає освітянський цех модної індустрії: в Києві (Київський технологічний інститут легкої промисловості), в Львівському інституті прикладного мистецтва, а згодом і в Харкові, в інших містах відкриваються кафедри моделювання костюма, які потім перейменовують на кафедри дизайну одягу або дизайну костюму, як це від-

булося у Львові. Київський національний університет технологій і дизайну (КНУТД) зберігає вірність традиціям проектування Т. Козлової, бо там наслідують досвід моделювання на підставі простих геометричних тіл. Ці традиції зберігають радянський освітянський бренд моди, який, можна з впевненістю сказати, впливає на модну індустрію і зараз. Про цей бренд мало хто говорить, але освітянський бренд моди є дуже важливим – він формує кадри, модельну школу. Мода посттоталітаризму без цього бренду в Україні є неповною як рецидив радянських часів.

З. Тканко пише: «Поширені в ті роки різного розряду ательє мод стали осередками «втечі» людей від одноманітного вбрання і дозволяли створити власний образ через індивідуальне пошиття. Ательє вищої категорії «люкс» були найпрестижнішими, а відповідно, і найдорожчими в системі індопошиву. У легкій промисловості була чітка класифікація одягу на повсякденний, тобто для роботи (кабінет, підприємство, колгосп, навчальний заклад, дім) і святковий (вернісаж, театр, гості, танці тощо). Поняття гарного смаку і культури одягу виховувалося у громадян як вміння доцільно вдягнутися і правильно поєднати компоненти костюма, що, безсумнівно, переймали від закордонних модних аналогів» (Тканко, 2015: 197).

Треба сказати, що вже в 70-ті, 80-ті, 90-ті роки, зрештою, коли Україна набуває незалежності, структурується цех (корпоратив) моди, який формується вихованцями власних інститутів дизайну одягу, це впливає на те, наскільки мода все більше і більше стає національною, все більше і більше орієнтована на традиції, які формуються в Україні (Легенький, 2023). Художники в журналах мод презентують свої колекції (серед них твори Г. Мепена, Л. Авдеєвої, Н. Житникової, М. Білас, Н. Жук, Л. Скремети, Т. Егреші, В. Шелест і ін.), поширюється власне модна індустрія, яка в 70-му році стає більш потужною.

Тобто, в цей час проблема так званого модного нонконформізму, полістилізму відбиває ті інтенції, які відбуваються на Заході (протестні рухи хіпі, панків, яппі тощо), в певній мірі відбувається своєрідний симбіоз, коли починають виплітати прикраси, талісмани, браслети, намиста, поруч з вишивкою з'являються довгі волосся, бороди, навіть джинси. Такий достатньо еклектичний гардероб стає модним і утворює ще один бренд радянської моди, молодіжний бренд 70-х років. Він до сих пір достатньо гостро обговорюється: чи варто одягати джинси і вишиванку? Ця проблема в незалежній Україні на слуху. Молодіжний

бренд, звичайно, є модою вулиці, свідчить про єдність протестних рухів і водночас весь той контекст, який утворюється як романтичний молодіжний імідж.

Мода 70-х років надзвичайно ювенальна, інфантильна, свідчить про те, що якоюсь мірою вона дублює ті інтроверсії, які відбувалися в 20-ті роки, коли в моду входять зачіски-каре, дівчата починають палити, а від дисципліни модних індустрій стилю модерн нічого не залишається. Але це вже інша молодіжна мода, яка пройшла через тенета НЕПу, через більшовицьку утопію індустріалізму, сталінський new look. Все це утворює складний симбіоз. Так, молодіжний бренд «космізується», в цей час першій космонавт Юрій Гагарін високо підняв прапор Радянського Союзу як космічний образ. Багато західних модельєрів (А. Курреж і інші) підхоплюють цей образ. Отже, ювеналізація, молодіжність, космічність стають ще одним брендом, який можна назвати всезагальним. Зараз можна було б його назвати універсалістсько-визначним, що характеризує глобалізацію в культурі і в моді. Але глобалізація в культурі і в моді є невиразною, все більше і більше спирається на альтерглобалістські проекти регіонального типу, тобто, на модні регіони національної держави, які мають свої традиції і свій національний образ.

Отже, важливим радянським брендом тих часів стає так званий фолк. Це вже не симбіоз етнокультури і авангарду, а фолк-мотиви, які пройшли через тенета сталінського new look, є певним відзеркаленням західної моди, зокрема є впливом фолк-колекції Ів Сен-Лорана, Джона Гальяно та ін. Фолк як бренд 70-х – 80-х років міцно входить в моду, до сих пір його плутають з сучасним брендом етностилю незалежної України. Часто фолком хотіли підмінити національну цнотність моди новітньої Україні, але бренд «фолк» цілком належить історії і вписується в 70-ті – 80-ті роки. Навіть в 90-х роках він вже трансформується в більш релевантний образ етнодизайну.

В 70-ті – 80-ті роки відбувається широка виставкова діяльність модної індустрії, зокрема в Східній Європі, яка втягується в процес обміну досвідом в рамках СРСР. «Так, на виставці «Традиції і мода» в 1975-му році в місті Софія (Болгарія), – відмічає З. Тканко, – художники експонували роботи з різним тлумаченням традицій: від архаїчних «зліпків» до творчо вираженого переосмислення. На жаль, цікаві та своєрідні моделі українських проєктантів – Ю. Маєва, Г. Мепена, В. Григор'євої, Л. Авдеевої, І. Єлизарової, Г. Лахманюк стають надбанням радше подіумів, ніж вулиці. Серед

моделей республіканського БМО заслуговують на увагу в ці роки творчі розробки вже згаданих Г. Мепена і Л. Авдеевої. Герц Мепен поклав в основу сучасних і елегантних пальт, накидок і жакетів давнє вбрання українців – світки, гуглі, чуги, сердака, оздоблення вишивкою і аплікацією, що додавало емоційної виразності колекціям під назвою «Карпати», «Запоріжці», «Сорочинський ярмарок» та іншим. Народне вбрання Наддніпряни, малюнки Г. Собачко, творчо інтерпретовані зі збереженням духовного світу майстра, сміливо гіперболізувалися в сучасні форми одягу в колекції Лідії Авдеевої «Весілля», яку в 1975-му році демонстрували в Канаді» (Тканко, 2015: 106).

Втім, такий вихід на міжнародну арену в рамках СРСР, звичайно, був достатньо камерним, в рамках дозволених норм формотворення. Але це сприяло розвитку модної індустрії, бренди формувалися достатньо чітко: молодіжний, космологічний, фолк-бренд. Ці бренди набувають ваги і не можуть не вплинути на подальшу індустрію брендингу, яка сформувалася вже в незалежній Україні.

Але 80-ті роки, на відміну від мінімалізму, виникає мода так званих «максі», «мода мікс». Тут знову визначається вплив західних модельєрів. Творчий злет Джорджа Армани, Джанні Версаче, Карла Лагерфельда, Крістіана Лакруа, Жан-Поля Готьє, Кельвіна Кляйна, Йоджі Ямамото, Іссе Міяке і інших фактично перетворює українську моду в своєрідний експериментальний простір прет а порте.

Прет а порте розглядають по-різному – як редуковане от кутюр і як покращений, декоративно оздоблений функціональний одяг. Так, в радянському просторі, звичайно, домінував образ прет а порте другого зразка: це покращений і комбінаторно перетворений функціональний одяг. Особливо це було модно в Польщі, де комбінаторний одяг став своєрідним брендом. Сумочки легко перетворювалися в капелюхи та ін. Молодіжний сленг «комбі» (комбінування) теж створив свій бренд. Його важко експлікувати, але в індустрії моди можна зазначити як комбінаторно-функціональний.

70-ті – 80-ті роки проходили під ознакою молодіжних субкультур. Бренди моди цього часу пов'язуються з тим протестним простором, який визначається як нонконформізм. Але, якщо нонконформізм на Заході був функціональною ознакою протиставлення конформізму, тобто смаку батьків, то в культурі Радянського Союзу виникають зовсім інші конотації. Нонконформізм був політичним, ідеологічним протиставленням сис-

темі. Так, багато художників, таких, як Л. Семикіна, зокрема Г. Севрук, уходять із живопису. Семикіна працювала художником для кіно і театру, а Севрук стає художником-керамістом.

Можна сказати, що в Україні виникають бренди протестного типу. І якщо Мепен створив все ж таки бренд компромісного, ще сталінського зразка фолк, то бренд Семикіної, навпаки, – це антикомпромісний образ боротьби проти ідеології і політики радянщини. Те ж саме стосується і Севрук.

Тобто, ми бачимо, наскільки широкою є палітра брендів в культурі України радянського часу. Вона охоплює і модний простір, і простір більш широкий, простір того ж нонконформізму як протестний вимір, який прищеплюється модою. Більше того, в моді хіпі, яппі, панки модельєри бачили не просто стилізовані мотиви, а протест проти більшовицької колонізації, яка в Україні була найбільш жорстокою. Варто сказати, наскільки КГБ чатувало за художниками. Доля багатьох художників закінчилася тим, що вони відсиділи не один рік в сталінських і постсталінських концтаборах.

Існували бренди різного типу, але вже сформувався національний бренд незалежності, хоча в моді він існував знов-таки імпліцитно. Можна ці мотиви називати етнічними, національними, якими завгодно, але етнічні образи служили певним ідеологічним бар'єром торування шляхів на Захід. Захід вже не сприймався таким далеким. Західна ментальність моди (розкутість, ювенальність) стає явищем повсякдення в моді національних культур. Так, метакультурні взаємодії, впливи інших культур, широке застосування фолку, що здійснювали Ів Сен-Лоран, пізніше Гальяно, звичайно, приходять і в радянську моду.

Тобто, етнообраз моди, пов'язаний з національною незалежністю як етнокультурним іміджем, так чи інакше вплинув на те, що почав формуватися і внутрішній ґрунт для створення вже пострадянських Будинків моди, почав формуватися так званий середній клас споживачів модного

продукту. Середній клас намагався перехопити в свої руки Будинки моди радянського типу. Все це утворювалося достатньо катастрофічно. Певне десятиліття власні модні будинки були в занепаді: зміна власника, форм господарювання відбувалася за часи горбачовської «перебудови» надзвичайно неефективно. Перебудова здійснювалася достатньо трагічно, і звичайно, ніяких брендів під цей час переходу виникнути не могло.

Висновки. Пострадянська мода в Україні знаходиться в стадії становлення. Адже ящик Пандори був відчинений, в життя входять десятки, якщо не сотні брендів, які можна назвати брендами-одноднівками, або брендами суто ментальними, номінативними. Мода змінює своє обличчя: вже немає протистояння Сходу і Заходу, немає й замилювання західною модою. Мода повертається до своїх внутрішніх національних витоків. І це симптоматично, модна індустрія здійснює набагато більш цікаві аберації, які зараз частково перетворюються на лабораторний експеримент.

Так, в рамках модельних і дизайнерських трансформацій, які відбувалися в освіті, в тому ж самому КНУТД, на кафедрі дизайну під керівництвом професора Ю. Легенького здійснюється етнорекоконструкція моди 30-х років, трансформується образ прозодягу, здійснюються колекції за етномотивами. Культивується етнорекоконструкція одягу на основі писанки, утворюється своєрідний костюм лабораторного зразка, який має видовищний характер форм Давньої Русі. Так, риторичні системи трансформації культурних традицій утворюють свій бренд, який можна назвати лабораторно-етнорекоконструктивним. Цей бренд формується в рамках системи навчання, але не моделювання костюма, а дизайну одягу. Одяг розуміється як національний і водночас метакультурний простір, орієнтований на широке застосування етнотрадицій і традицій інших культур. Отже, цей період можна визначити як пострадянський. Він сформувався вже за доби незалежності України, після 90-х років.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Капітоненко О.М. Мода тоталітаризму та посттоталітаризму як соціокультурний феномен. *Гілея: науковий вісник*. 2015. Вип. 101. С. 277–281.
2. Костельна М. Діяльність українських будинків моделей одягу в 60–80-х рр. XX ст.: концепції розвитку модних тенденцій. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. 2013. Вип. 24. С. 37–48. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnam_2013_24_7
3. Котлер Ф. Десять смертних гріхів маркетингу: Ознаки і методи вирішення / пер. з англ. І. П.Гусан, А.Ю.Гусан. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 144 с.
4. Легенький Ю. Соціальний дизайн: образ і документ в часові та просторі культури. Київ-Переяслав-Ніжин, Видавць Лисенко М.М, 2023. 383 с.
5. Тканко З. Мода в Україні XX століття. Львів: Видавництво «АРТОС», 2015. 236 с.
6. Шандренко О. Віртуальний простір моди. Київ: КНУКіМ, 2011. 141 с.

7. Aaker D.A. 1991. *Managing Brand Equity: Capitalizing on the Value of Brandame*. New York, NY: The Free Press. URL: <https://www.semanticscholar.org/paper/Managing-brand-equity%3A-Capitalizing-on-the-value-of-Longwell/e04692fb98caf71988e029616e0a7e04c47235be>

8. Bartlett D. *Fashion East The Spetre that Haunttd Sjcialism*. The Vit Pres. Cambride. Massachusetts. London. 2010. 344 p. URL: https://www.researchgate.net/publication/345292686_Djurdja_Bartlett_Fashion_East

9. Jonts J, Christorher. *Desidn mtthods. Seeds jf human futurec*. WILEY-IN TERSCIENCE a division of John Wiley@ Sons Ltd. London New York Sydnty Toronto. 1972. 407 p. URL: <https://www.scribd.com/document/24290630/Design-Methods-seeds-of-human-futures>

REFERENCES

1. Kapitonenko, O. (2015). *Moda totalitaryzmu ta posttotalitaryzmu yak sotsiokulturnyi fenomen* [The fashion of totalitarianism and post-totalitarianism as a socio-cultural phenomenon]. *Hileia: naukovyi visnyk*. Vyp. 101. [In Ukrainian].

2. Kostelna, M. (2013). *Diialnist ukrainskykh budynkiv modelei odiahu v 60–80-kh rr. KhKh st.: kontseptsii rozvytku modnykh tendentsii* [Activities of Ukrainian fashion houses in the 1960s and 1980s: concepts of the development of fashion trends]. *Visnyk Lvivskoi natsionalnoi akademii mystetstv*. Vyp. 24. [In Ukrainian].

3. Kotler, F. (2006). *Desiat smertnykh hrikhiv marketynhu : Oznyaky i metody vyrishennia* [Ten deadly sins of marketing: Signs and methods of solution] / per. z anhl. I. P.Husan, A.Iu.Husan. Kyiv : Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia». [In Ukrainian].

4. Lehenkyi, Yu. (2023). *Sotsialnyi dyzain: obraz i dokument v chasovi ta prostori kultury* [Social design: image and document in the time and space of culture]. Kyiv-Pereiaslav-Nizhyn, Vydavets Lysenko M.M. [In Ukrainian].

5. Tkanko, Z. (2015). *Moda v Ukraini KhKh stolittia* [Fashion in Ukraine of the 20th century]. Lviv : Vydavnytstvo «ARTOS». [In Ukrainian].

6. Shandrenko, O. (2011). *Virtualnyi prostir mody* [The virtual space of fashion]. Kyiv : KNUKiM. [In Ukrainian].

7. Aaker, D. (1991). *Managing Brand Equity: Capitalizing on the Value of Brandame*. New York, NY: The Free Press.

8. Bartlett, D. (2010). *Fashion East The Spetre that Haunttd Sjcialism*. The Vit Pres. Cambride. Massachusetts. London.

9. Jonts J, Christorher. (1972). *Desidn mtthods. Seeds jf human futurec*. WILEY-IN TERSCIENCE a division of John Wiley@ Sons Ltd. London New York Sydnty Toronto.

УДК 784.011.26.087.6:781.65(510)“195/201”
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-1-21>

Андрій ЄРЬОМЕНКО,
orcid.org/0000-0002-4349-4288
кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри хореографії та музичного мистецтва
Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка
(Суми, Україна) yeremenko.acco@gmail.com

Андрій ДУШНИЙ,
orcid.org/0000-0002-5010-9691
кандидат педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри музично-теоретичних дисциплін та інструментальної підготовки
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) accotobile@ukr.net

СТИЛЬОВІ ТЕНДЕНЦІЇ У КИТАЙСЬКІЙ ФОРТЕПІАННІЙ МУЗИЦІ

Представлене дослідження присвячене сучасному китайському фортепіанному мистецтву, зокрема його матеріали висвітлюють провідні тенденції стилю фортепіанної музики Китаю. Видатні досягнення китайської національної фортепіанної школи, чії представники у сучасному культурному просторі займають лідируючі позиції, призвели до актуалізації питань, пов'язаних із вивченням фортепіанного виконавства китайських піаністів. Сучасна фортепіанна музика Китаю безумовно все більше зацікавлює дослідників, оскільки базується і на національно-інтонаційній основі, і на принципах європейського фортепіанного стилю. Починаючи своє становлення на засадах європейського фортепіанного мистецтва, а також подекуди українсько-радянського, китайська фортепіанна музика, як і її школа, має суттєві стилістичні відмінності, оскільки музиканти все ж прагнули до вкраплення східного менталітету та інтонацій у виконавство та композиторську творчість.

У статті представлено огляд сукупності культурно-історичних факторів, що сформували стильові тенденції у становленні та розвитку китайського фортепіанного мистецтва. Основою даного дослідження виступають внутрішні мистецькі процеси у фортепіанній музиці Китаю, зокрема: виникнення, закріплення і трансформація від зародження до нашого часу. Висвітлюється вплив мистецької освіти китайських піаністів, здобутої на території України та Західної Європи, на тенденції, що виникають у фортепіанній музиці Китаю.

Окрема увага зосереджена на поліетнічності витоків інструментального мислення композиторів Китаю, що здійснили вагомий вплив на китайське фортепіанне мистецтво. Автор презентує власне бачення стилістичних тенденцій, що закріпилися у сучасній китайській фортепіанній музиці як з позиції виконавства, так і в напрямку композиторської творчості.

У дослідженні також здійснюється аналіз різноманітних онтологічних та гносеологічних аспектів китайської фортепіанної музики, що пов'язані із недостатньою кількістю кваліфікованих кадрів, нерівністю в доступній якійсній фортепіанній освіті, децю нижчим рівнем досліджень сучасного китайського фортепіанного мистецтва, тощо.

Ключові слова: тенденції, стиль, китайська фортепіанна музика, глобалізація стилю, фортепіанне виконавство Китаю.

Andrii YEROMENKO,

orcid.org/0000-0002-4349-4288

Candidate of Art History,

Associate Professor at the Musical and Instrumental Performance Department

Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko

(Sumy, Ukraine) yeremenko.acco@gmail.com

Andriy DUSHNIY,

orcid.org/0000-0002-5010-9691

Ph.D. in Education, Professor,

Head of the Department of Music Theoretical Disciplines and Instrumental Training

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

(Drohobych, Lviv region, Ukraine) accomobile@ukr.net

STYLISTIC TRENDS IN CHINESE PIANO MUSIC

The presented study is devoted to the current state of Chinese art, in particular, its materials highlight the leading trends in the style of piano music in China. The outstanding achievements of the Chinese national piano school, whose representatives occupy leading positions in the modern cultural space, have led to the actualization of issues related to the study of piano performance by Chinese pianists. Contemporary Chinese piano music is undoubtedly of increasing interest to researchers in the 21st century, as it is based both on the national intonation basis and on the principles of the European style. Beginning its formation on the basis of European piano art, as well as Ukrainian-Soviet art in some places, today's Chinese piano music, like its school, has significant stylistic differences, since musicians still sought to incorporate Eastern mentality and intonations into performance and compositional creativity.

The article presents an overview of the set of cultural and historical factors that shaped stylistic trends in the formation and development of Chinese piano art. The basis of this research is the internal artistic processes in Chinese piano music, in particular: the emergence, consolidation and transformation from the beginning to our time. The influence of the artistic education of Chinese pianists, acquired in Ukraine and Europe, on the trends emerging in Chinese piano music is also highlighted.

Particular attention is focused on the polyethnicity of the origins of the instrumental thinking of Chinese composers, which had a significant impact on Chinese piano art. The author presents his own vision of stylistic trends that have become established in modern Chinese piano music both from the standpoint of performance and in the direction of composer creativity.

The study also analyzes various ontological and epistemological aspects of Chinese piano music, which are related to the insufficient number of qualified personnel, inequality in available quality piano education, somewhat lower level of research into modern Chinese piano art, etc.

Key words: *trends, style, Chinese piano music, globalization of style, Chinese piano performance.*

Постановка проблеми. Фортепіанне мистецтво Китаю протягом останніх десятиліть активно розвивається та набуває вагомої популяризації. Сформувавшись в другій половині ХХ століття на засадах європейської та української шкіл, сьогодні набуває свого розквіту і вже насичене власними інтонаційно-стилістичними рисами, що продовжують збагачувати національну фортепіанну музику. Паралельно із виконавством на традиційних народних інструментах у мистецькому просторі Китаю вагомим є і фортепіанне виконавство із синтезованими національно-європейськими стилістичними елементами. Унікальність китайського піанізму, якому притаманні незвичні для європейців інтонації та технічні особливості гри на інструменті, виступає цікавою сторінкою фортепіанної творчості та набуває актуальності дослідження у наукових розвідках.

Аналіз досліджень. Китайське музичне мистецтво активно вивчається сучасними європей-

ськими та вітчизняними науковцями, мистецтвознавцями, китаєзнавцями тощо. В українському мистецтвознавчому просторі можемо виокремити дослідницьку діяльність М. О. Антошко [Антошко], яка приділяла значну увагу питанням розвитку фортепіанної культури Китаю у ХХ столітті, розглядала особливості фортепіанного мистецтва та представлення, крізь його призму, традиційних китайських музичних жанрів. Дослідниця також аналізує культуру музичного мислення країн Сходу. Дзвоніння у фортепіанній музиці Китаю (на прикладі твору китайського композитора Ван Цзяньчжона «Три варіації на тему мелодії цвітіння сливи») вивчала Хр. Федорняк (Федорняк, 2019: 111–117). Характеристику особливостей фортепіанної педагогіки та виконавства у сучасному Китаї представила Лян Сяо Мей (Лян Сяо Мей, 2015), а Янь Чжихао характеризує проблеми фортепіанного мистецтва у працях китайських дослідників (Чжоу Дапін,

2018: 180–206; Янь Чжихао, 2017: 94–101). Подібне дослідження здійснив і Чжоу Дапін. Автору належить публікація «Теоретичні аспекти дослідження жанрових особливостей фортепіанних творів китайських композиторів» (Чжоу Дапін, 2018: 180–206).

Серед українських дослідників поширеною є тенденція до створення наукових колаборацій із китайськими авторами у процесі вивчення питань китайської культури та мистецтва. Таку ж ситуацію спостерігаємо і в напрямку фортепіанної музики Китаю. Так, під науковим керівництвом Л. Мельник, концептосфери китайської програмної фортепіанної музики ХХ – початку ХХІ століть висвітлює у своїй роботі Лу Цзе (Лу Цзе, 2017). Натомість Ван Даньї досліджує дитячу музику Китаю в контексті розвитку фортепіанної освіти у співпраці з О. Єременко (Ван Даньї, 2021).

Мета статті – проаналізувати парадигму стильових особливостей фортепіанної музики Китаї.

Виклад основного матеріалу. Інструментальне виконавство Китаю, як і загалом музичне мистецтво, від початку свого зародження підпорядковувалося особливій філософії звуку та унікальному світосприйняттю. Поруч із національним інструментальним мистецтвом сьогодні активно розвивається і фортепіанне виконавство, яке в Китаї набує популярності у значних масштабах відносно недавно.

Європейське музичне мистецтво привертало увагу китайських музикантів ще на початку ХVІІ століття. Значна роль у цьому належить італійському місіонеру-езуїту Матео Річі (на китайському Лі Ма-доу, 利瑪竇 1552–1610). Він одним із перших познайомив китайців із клавесином і технікою гри на ньому. У 1600 році на запрошення міністра Ван Чжуміна Матео Річі прибув до палацу імператора Ванлі, де представив клавесин та інші європейські інструменти (куранти тощо).

За наказом імператора, Матео Річі та його помічник Дієго де Пантоха розпочали навчання придворних євнухів гри на клавесині. Місіонер написав вісім музичних творів у формі релігійних гімнів на китайські тексти під назвою «西琴八曲» (сі цінь ба цюй) (Лян Сяо Мей, 2015: 15). Оскільки китайська музика того часу традиційно виконувалася виключно із текстами, композитору необхідно було акумулювати творчу увагу та текст, щоби задовольнити вимогливого правителя. Після завершення навчання придворні євнухи виступили перед Ванлі. Цей випадок став першим, коли фортепіанна музика прозвучала при Дворі. Не викликавши великого захоплення,

клавесинне виконавство на деякий час залишилося на рівні поверхневого знайомства із європейською музичною культурою. Дещо пізніше фортепіанна музика в Китаї набула релігійного змісту, а у вигляді концертного інструменту фортепіано почало використовуватися з 1842 року.

У повоєнний період британці імпортували в Гуаньчжоу першу партію фортепіано, сподіваючись, що поступово інструмент завоює прихильність населення. Проте спроба була невдалою: китайці, познайомившись з іншою музикою та її виражальними можливостями, не поспішали приймати іноземну складову у власну культуру та побут (Лян Сяо Мей, 2015: 17).

У другій половині ХІХ століття професійне фортепіанне виконавство та фортепіанна музика європейських композиторів поступово почали поширюватися завдяки когорті іноземних місіонерів, купців та європейських діячів. Даний історичний період можна назвати початком виникнення зразків фортепіанної музики Китаю, а також фортепіанного виконавства.

Науковець М. О. Антошко відмічає представників першої фортепіанної школи Китаю серед яких: «Дін Шан-де, Лі Сянь-мін, Лі Цуй-чжень, Фань Цзи-сень» (Антошко: Розвиток ...). Вона також схиляється до думки, що цікавість до фортепіанної культури в Китаї бере початок у ХХ столітті. Історичними передумовами цьому культурному процесу стали спроби династії Цин закріпити свої правлячі позиції. Представники Цин, вивчаючи західні технології з метою свого розвитку, зокрема і в музичному мистецтві, намагалися утримати владу. Таким чином із 1904 року фортепіанне виконавство отримало новий поштовх до поширення на території Китаю. Вже в 1905 році почали відкриватися заклади в програму яких входили уроки гри на фортепіано, а з 1912 р. опанування фортепіано стало обов'язковим у школах, у початкових та середніх класах (Лян Сяо Мей, 2015: 27).

Значну роль у розквіті китайського фортепіанного мистецтва відіграло відкриття профільних музичних закладів та музичних шкіл. Саме в той час постало питання створення фортепіанної музики «китайського стилю», оскільки більшість китайських музикантів ХХ століття отримали професійну музичну освіту за кордоном. Першим фортепіанним твором у китайських традиціях став «Марш миру», написаний Чжао Юаньженем у 1915 році та опублікований у першому випуску журналу «Science Magazine». Автором написані також інші твори для фортепіано, що сьогодні не втрачають прихильності публіки та виконавців: «Оу чэн» (кит. 偶成, 1917), «Дитячий марш» (кит.

小朋友进行曲», 1919), «Цзюй да ганг» (кит. 锯大缸», 1921), «Май Буя» (кит. 卖布谣, 1925) тощо (Лу Цзе, 2017: 180).

У 1934 році в Шанхаї за ініціативи американського музиканта і композитора А. Н. Черепніна вперше було проведено конкурс «Музика для фортепіано в китайському стилі», який став спробою різнобічної демонстрації жанрів китайської фортепіанної музики та її стильових особливостей. Згідно конкурсному регламенту «Мала флейта пастушка» (1934) Хе Лютіна, що поєднує в собі поліфонічний контрапункт та інтонації китайської музики, отримала першість та була обрана взірцем чистого національного стилю. Цей твір став початковою сходинкою у формуванні фортепіанного репертуару в китайському національному стилі.

Від початку 50-х років минулого століття активізувався культурно-мистецький обмін між Китаєм, країнами Східної Європи та Радянським Союзом. Закордонні піаністи, зокрема і американські джазові піаністи, активно гастролювали країною. Йде поступове накопичення інтонаційно-естетичного досвіду сприймання західної музики та формування власного китайського стилю піаністичного мислення.

Все це неабияк вплинуло на утвердження гри на фортепіано в традиційній китайській культурі, яка століттями зберігала незмінність та прихильність виключно до національного інструментального мистецтва. Не зважаючи на включення фортепіано до музичної практики китайських виконавців, фортепіанна музика має деякі стилістичні тенденції, пов'язані як з унікальними особливостями філософії та самобутнього музичного мислення, так і з традиційними європейськими елементами.

Музика для фортепіано в Китаї поєднує два основні пласти. Класичні європейські твори: збірники Ф. Байєра, Ш. Ганона, К. Черні, (спрямовані на розвиток технічної бази учня), фундаментальні твори фортепіанного мистецтва Й. С. Баха, Л. Бетховена, В. Моцарта, а також твори китайських композиторів: Дінг Шанде, Лі Інхая, Хе Лутіна, побудовані на фольклорі, що сприяють продовженню національних традицій (Антошко: Розвиток ...).

Дослідник Лян Сяомей відмічає, що «Специфічною особливістю фортепіанної культури Китаю є широке поширення класичного репертуару в полегшеній, естрадно-джазовій версії» (Лян Сяо Мей, 2015: 28). Тобто, наступною тенденцією у китайській фортепіанній музиці є полегшення

європейських класичних творів шляхом використання естрадно-джазових обробок.

Згідно із філософією Сходу, яка пропагує ідею «гармонії світу», у китайській фортепіанній музиці популярністю користуються теми природи та краси, дитячі образи, сцени побутового характеру, тощо. Дотримання національних традицій є основною стильовою тенденцією фортепіанної культури Китаю.

Фольклор залишається фундаментом, на який спираються музикознавці та композитори. Фортепіанна музика Китаю до сьогодні зберігає зв'язок із народною піснею. Так, можемо відмітити використання діалекту «ханьюй» у деяких фортепіанних п'єсах, що побудовані на ритмах та мелодіях народу хань.

Звертаючись до тенденцій китайської музики для фортепіано прослідковуємо колоритність та часте використання пентатоніки у творах композиторів. Зокрема, шанхайський автор твору для скрипки з фортепіано «Нічний пейзаж» (1947) Сан Тун використовує у своїй роботі звучання дисонансів акордово-поліфонічної фактури та пентатоніку (Антошко: Представлення ...).

Відомим композитором і теоретиком Китаю є Чен Мінъянжі, що приділяє значну увагу поліфонії. Його авторству належать: «Вчення о поліфонічних елементах в китайській народній музиці», «Про 24-ри прелюдії і фуги Шостаковича», фуга та додекафонна прелюдія і фуга, вісім п'єс для фортепіано на основі додекафонної техніки (Антошко: Представлення ...).

Композитор Хо Шінтьєн до своїх творів: «Тональні приклади», «Чотири сна», «Телепатія», «Дві земні гілки», «Звуки природи», «Фонізм», «Приклад звукової сюїти», «Барабан сестри», «Голос з неба» включає різні тембри національних інструментів, а також використовує метод поступового зростання темпу ударних. Він має давнє походження, оскільки застосовувався ще під час буддистської служби, коли монахи при читанні текстів поступово збільшували темп, при цьому граючи на музичних інструментах (Антошко: Представлення ...).

Самобутність та оригінальність китайської фортепіанної музики визначаються з одного боку релігійно-філософською складовою, а з іншого – культурними цінностями (театральний та ритуальний жанри синкретичних мистецьких форм, пісенно-інструментальний фольклор, тощо). При цьому слід наголосити, що китайська філософія характеризується у більшій мірі пізнанням світових зв'язків, єдності природи та людини, що

визначає національну свідомість народу. Ця специфіка є основою образно-змістового начала та професійної музики, фортепіанної зокрема, в якій особливе місце зайняли образи природи рідного краю.

У репертуарі китайських піаністів можна помітити переважно перекладення та аранжування, а також транскрипції народних пісенно-інструментальних мелодій. У такому значенні жанр аранжування в китайському фортепіанному мистецтві вийшов на доволі високий рівень у межах якого передбачалася не лише обробка популярних музичних мотивів, а й «творче переломлення» китайського музичного фольклору. Цікаво відмітити особливості національного мислення, що відобразилися в Концерті для фортепіано з оркестром «Жовта ріка», який виступає символом поєднання традиційності та прогресивності сучасної китайської мистецької культури. Твір має декілька авторів: Ін Ченцун, Чу Ванхуа, Шен Ліхонг, Лю Чжуан (Лу Цзе, 2017: 54).

Таке співавторство складно уявити для західної академічної музики, проте воно є органічним у цьому творі, що завоював прихильність китай-

ських слухачів. Даний концерт був визнаний класикою ХХ століття та культурним символом Китаю, що мало вплив на подальшу долю всієї фортепіанної музики країни. Можна стверджувати, що довготривалий шлях із Заходу та інтеграція фортепіанної музики в музичну культуру Китаю і ментальність національних слухачів були успішними. У наш час світу відомі імена більшості китайських піаністів, а фортепіанна музика національних композиторів цікавить дослідників, виконавців та слухачів за межами країни.

Висновки. Фортепіанній музиці Китаю від її зародження і до нашого часу притаманна тенденція дотримання високого рівня етноцентричності. Національні образи природи, побутові картини, філософсько-релігійне світосприйняття, активне використання пентатоніки, деяке полегшення класичних творів естрадно-джазовою манерою – стали визначальними стильовими рисами, характерними для китайської фортепіанної музики. Цінності національної культури віднайшли в музиці абсолютне відображення, ставши першоосновою для розвитку китайського фортепіанного мистецтва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антошко М. Розвиток фортепіанної культури Китаю у ХХ столітті. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2019/11/64.pdf>
2. Антошко М. Фортепіанне мистецтво Китаю. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-10-74-11>
3. Антошко М. Представлення традиційних музичних жанрів Китаю крізь призму фортепіанного мистецтва. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-12-76-32>
4. Антошко М. Культура музичного мислення країн Сходу. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-6-70-8>
5. Ван Даньї. Дитяча музика Китаю в контексті розвитку фортепіанної освіти. Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2021. 47 с.
6. Лян Сяо Мей. Особливості фортепіанної педагогіки та виконавства у сучасному Китаї. *Мистецька освіта: зміст, технології, менеджмент*: зб. наук. пр. / [МІХМД ім. С. Далі, ІПТО НАПН України]. Київ: Вид-во ТОВ «ТОНАР», 2015. Вип. 10. 331 с.
7. Лу Цзе. Концептосфери китайської програмної фортепіанної музики ХХ – початку ХХІ століть. Львів, 2017. 187 с.
8. Федорняк Хр. Дзвоніння у фортепіанній музиці Китаю (на прикладі твору китайського композитора Ван Цзяньчжона «Три варіації на тему мелодії цвітіння сливи»). *Українська музика: науковий часопис*. 2019. № 2 (32). С. 111–117.
9. Чжоу Дапін. Теоретичні аспекти дослідження жанрових особливостей фортепіанних творів китайських композиторів. *Аспекти історичного музикознавства*. Одеса, 2018. Вип. XIV. С. 180–206.
10. Янь Чжихао. Проблеми фортепіанного мистецтва Китаю у працях китайських дослідників. *Українська музика*. 2017. № 4 (26). С. 94–101.
11. Янь Чжихао. Типологічні особливості обробок, аранжувань і транскрипцій у фортепіанній творчості китайських композиторів ХХ – поч. ХХІ ст.: дис. ... канд. мист-ва: спец. 17.00.03. «Музичне мистецтво» Львів, 2018. 211 с.
12. Goodman H. Tinnabulations of Bells: scoring-prosody in third-century China and its relation-ship to Yüeh-fu party music. *The Journal of American Oriental Society*. Vol. 126. № 1. 2006. Pp. 27–49.
13. Chen Xi. Chinese piano music: an approach to performance. *Doctoral Dissertation*. Louisiana State University, 2012. Pp. 42–43. URL: https://digitalcommons.lsu.edu/gradschool_dissertations/2153

REFERENCES

1. Antoshko, M. *Rozvytok fortepiannoi kultury Kytaiu u XX stolitti* [The development of Chinese piano culture in the 20th century]. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2019/11/64.pdf>
2. Antoshko, M. *Fortepiianne mystetstvo Kytaiu* [Piano art of China]. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-10-74-11>
3. Antoshko, M. *Predstavlennia tradytsiinykh muzychnykh zhanriv Kytaiu kriz pryzmu fortepiannoho mystetstva* [Presentation of traditional music genres of China through the prism of piano art]. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-12-76-32>
4. Antoshko, M. *Kultura muzychnoho myslennia krain Skhodu* [The culture of musical thinking of the countries of the East]. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-6-70-8>
5. Van Dani. (2021). *Dytiacha muzyka Kytaiu v konteksti rozvytku fortepiannoi osvity* [Chinese children's music in the context of the development of piano education]. Sumy: Sumy State University named after A.S. Makarenko. 47 s. [in Ukrainian]
6. Liang Xiao Mei (2015). *Osoblivosty fortepiannoi pedagogiky ta vikonavstva u suchasnomu Kitae* [Features of Piano Pedagogy and Performance in Modern China]. *Mystetska osvita: zmist, tekhnolohii, menedzhment: zb. nauk. pr. / [MIKhMD im. S. Dali, IPTO NAPN Ukrainy]*. Kyiv: Vyd-vo TOV «TONAR». Vyp. 10. 331 s. [in Ukrainian]
7. Lu Tse (2017). *Kontseptosfery kytaisкои prohrannoi fortepiannoi muzyky XX – pochatku XXI stolit* [Concept sphere of Chinese piano programming music of the XX – early XXI centuries]. Lviv. 187 s. [in Ukrainian]
8. Fedorniak Khr. (2019). *Dzvoninnia u fortepiannii muzytsi Kytaiu (na prykladi tvoriv kytaisikoho kompozytora Van Tszianchzhona «Try variatsii na temu melodii tsvitinnia slyvy»)* [Chiming in the piano music of China (on the example of the work of the Chinese composer Wang Jianzhong «Three Variations on the Theme of the Plum Blossom Melody»)]. *Ukrainska muzyka: naukovyi chasopys*. № 2 (32). Pp. 111–117. [in Ukrainian]
9. Zhou Daping (2018). *Teoretychni aspekty doslidzhennia zhanrovykh osoblyvostei fortepiannykh tvoriv kytaisikykh kompozytoriv* [The Theoretical Background for the Chinese Composers Piano Music Genre Peculiarities Research]. *Aspekty istorichnoho muzykoznavstva*. Odesa. Vyp. XIV. Pp. 180–206. [in Ukrainian]
10. Ian Chzhykhao. (2017). *Problemy fortepiannoho mystetstva Kytaiu u pratsiakh kytaisikykh doslidnykiv* [Problems of Chinese piano art in the writings of Chinese researchers]. *Ukrainska muzyka*. № 4 (26). Pp. 94–101. [in Ukrainian]
11. Yan Zhihao (2018). *Typolohichni osoblyvosti obrobok, aranzhuvan i transkryptsii u fortepiannii tvorchosti kytaisikykh kompozytoriv XX – poch. XXI st.* [Genre system of piano treatments, arrangements and transcriptions in creative works of Chinese composers of the XX – early XXI centuries]: dys. ... kand. myst-va: spets. 17.00.03. «Muzychne mystetstvo» Lviv. 211 s. [in Ukrainian]
12. Goodman, H. (2006). *Tintinnabulations of Bells: scoring-prosody in third-century China and its relationship to Yüeh-fu party music*. *The Journal of American Oriental Society*. Vol. 126. № 1. Pp. 27–49.
13. Chen, Xi. *Chinese piano music: an approach to performance*. *Doctoral Dissertation*. Louisiana State University. Pp. 42–43. URL: https://digitalcommons.lsu.edu/gradschool_dissertations/2153

UDC 7.05

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-1-22>**Jing YIN,**orcid.org/0009-0004-9565-6236

PhD student at the Department of Art and Costume Design
Kyiv National University of Technology and design
(Kyiv, Ukraine) 1530821551@qq.com

SUSTAINABLE DEVELOPMENT: THE MEANING OF THE TERM AND CONCEPTUAL AMBITIONS IN THE CONTEXT OF DESIGN INNOVATION OF HOUSEHOLD ELECTRICAL APPLIANCES

This study aims to investigate the sustainable concepts and their significance in the innovative design of household appliances in the context of sustainable development. From a design perspective, it presents the current status and emerging trends in sustainable design of household appliances, analyzes the various dimensions and directions involved in the innovation of consumer electronic products, and synthesizes their underlying implications. Furthermore, it identifies opportunities and challenges for future research in this field.

This research employs two methodologies, namely literature analysis and case study analysis, to comprehensively understand the sustainable concepts in innovative design of household appliances from both theoretical and practical perspectives. The literature analysis entails a systematic exploration of relevant academic literature through the utilization of the Web of Science database, aiming to uncover the theoretical foundations and academic focal points of sustainable design in household appliances. The case study analysis entails an examination of representative household appliance brands and products, enabling an understanding of their practical achievements and developmental directions.

The findings underscore the strategic value of incorporating sustainable principles into the design of household appliances, as it facilitates environmentally friendly practices, social harmony, and economic development. This study presents research perspectives and directions for sustainable design of household appliances, while addressing the challenges associated with implementing sustainable concepts in practice.

This study highlights the significance of investigating sustainable development in the home appliance industry, offering a comprehensive exploration of the role of sustainability in the process of innovative design for household appliances. It sheds light on the intricacies and complexities of sustainability in the domain of consumer electronics design, thereby providing valuable research recommendations within the context of sustainability.

Key words: innovative design, sustainable concept, household appliances, brand research, design strategy.

Цзінь ЇНЬ,orcid.org/0009-0004-9565-6236

аспірантка кафедри мистецтва та дизайну костюма
Київського національного університету технологій та дизайну
(Київ, Україна) 1530821551@qq.com

СТАЛИЙ РОЗВИТОК: ЗНАЧЕННЯ ТЕРМІНУ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНІ АМБІЦІЇ В КОНТЕКСТІ ІННОВАЦІЙ ДИЗАЙНУ ПОБУТОВИХ ЕЛЕКТРОПРИЛАДІВ

У представлений роботі досліджено концепції сталого розвитку та їхнє значення в інноваційному дизайні побутової техніки. З точки зору дизайну в ньому представлено поточний стан і новітні тенденції сталого дизайну побутових приладів, проаналізовано різні аспекти та напрямки, пов'язані з інноваціями у сфері споживчої електроніки, а також синтезовано їхні основні наслідки. Крім того, у ньому визначено можливості та виклики для майбутніх досліджень у цій галузі.

У дослідженні використано дві методології, а саме: аналіз літератури та аналіз конкретних прикладів, щоб всебічно зрозуміти концепції сталого розвитку в інноваційному дизайні побутової техніки як з теоретичної, так і з практичної точок зору. Аналіз літератури передбачає систематичне вивчення відповідної наукової літератури за допомогою бази даних Web of Science з метою розкриття теоретичних основ та академічних фокусів сталого дизайну побутової техніки. Аналіз тематичних досліджень включає вивчення репрезентативних брендів та продуктів побутової техніки, що дає змогу зрозуміти їхні практичні досягнення та напрями розвитку.

Результати дослідження підкреслюють стратегічну цінність впровадження принципів сталого розвитку в дизайн побутової техніки, оскільки це сприяє екологічно безпечним практикам, соціальній гармонії та економічному розвитку. У цьому дослідженні представлені наукові перспективи та напрямки сталого дизайну побутової техніки, а також розглянуті виклики, пов'язані з реалізацією концепцій сталого розвитку на практиці.

У дослідженні підкреслено важливість вивчення сталого розвитку в індустрії побутової техніки, пропонуючи всебічне вивчення ролі сталості в процесі інноваційного дизайну побутової техніки. Воно проливає світло на тонкощі та складнощі сталого розвитку у сфері дизайну побутової електроніки, тим самим надаючи цінні рекомендації щодо досліджень у контексті сталого розвитку.

Ключові слова: інноваційний дизайн, концепція сталого розвитку, побутова техніка, дослідження бренду, стратегія дизайну.

Problem Statement. With the improvement of living standards, household appliances have become an indispensable part of modern homes. However, it is undeniable that the continuous updates and rapid iterations of household appliances have significant environmental impacts. The manufacturing and disposal processes of household appliances generate waste, leading to environmental degradation. Moreover, the usage of household appliances consumes a substantial amount of energy, resulting in the emission of greenhouse gases and other pollutants, exerting immense pressure on the environment.

The environmental impact, energy usage, and effects on consumer health and safety caused by household appliances have become important issues in contemporary product design, making sustainability a crucial consideration in innovative design of household appliances. However, the concept of sustainability remains complex and multifaceted, often leading to ambiguity and challenges in its interpretation. Therefore, this paper aims to contribute to the existing knowledge by studying the conceptual groundwork and implications of sustainability in the specific context of innovative design of household appliances, delving into a deep understanding of its concepts and meanings.

Analysis of previous research. Currently, “innovative design of home appliance products” is one of the research hotspots in both academia and industry. Zhang Linghao introduced the application and design paradigm of interaction design in smart home appliance products (张凌浩, 张顺峰 & 朱琪颖, 2021); Wang Tianjian explored the way to improve the market competitiveness of home appliance products from the perspective of modern home appliance product CMF design innovation (王天健, 2015); Yang Minglang discussed the characteristics of the “Internet+” concept and its impact on the traditional home appliance industry (杨明朗 & 胡雅婷, 2016); Wang Chunpeng determined the evaluation index set for elderly-friendly home appliance product design (王春鹏 & 许贞武, 2023), etc. Researchers focus on aspects such as home appliance product interaction experience, green design, modeling design, emotional design and intelligence, and propose innovative design concepts such as smart home systems, improvement of human-computer interaction interface, and satisfaction of user

personalized needs (为高质量发展指明科技创新方向, 2023). At the same time, they also emphasize the integration of home appliance products with other fields, propose theoretical frameworks, methods and ideas (郭宽荣 & 刘玮, 2019), and explore innovative design strategies for home appliance products.

Meanwhile, since the Club of Rome published *The Limits to Growth* in 1972, sounding the alarm to the world (张远, 2023), academia’s attention and dissemination of “sustainable design” has shown an upward trend, and scholars at home and abroad have achieved rich results and progress in different fields of sustainable design research. People try to find opportunities and methods for sustainable development, to balance nature and human survival and development. For example, Barry Dimson proposed the principles and challenges of sustainable design and architecture (迪姆森, 1997); WAEL RASHDAN considered the adverse impact of traditional interior design construction on the environment, and proposed a standard interior design solution for sustainable development (Rashdan, W., & Ashour, A. F., 2017). In terms of design dimensions, Professor Liu Xin from Tsinghua University Academy of Fine Arts and his team systematically sorted out the concept and development of sustainable design, and clearly defined and divided the stages of sustainable design research and development. He believes that product service system design is an opportunity and challenge for sustainable design (刘新, 2019); Zhang Jun from the perspective of ecological civilization, thought about the evolution and transformation of sustainable design, proposed a coordinated transformation path of ecological aesthetics, ecological vision, green design thinking and ecosystem design concept (刘新 & 刘吉昆, 2011; 张军, 徐畅, 戴梦雅 & 王茜婧, 2021); He Renke started from the five advantages of low technology, combined with environmental impact factors and their strategies, discussed sustainable design based on low technology, in order to serve people and communities under low resource consumption solutions (何人可, 唐啸 & 黄晶慧, 2009); Jeremy Faludi collected the results of previous literature reviews and analyses on sustainable design methods and tools, and produced a strategy to integrate sustainable design methods and tools more closely into mainstream product design and development (Faludi, J., Hoffenson, S. et al, 2020).

The progress of human thinking and the enhancement of sustainability awareness have promoted the advancement of design on the path of sustainable development. Academic research no longer stays at the level of “objects” but breaks through tangible constraints to internalize into intangible dimensions such as “non-objects”, to educate and guide humans to build a sustainable society from their subconsciousness. The transformational design for future vision is the direction and vane for future development.

Setting objectives. This article will undertake an analysis from two distinct angles: namely the examination of academic perspectives and the analysis of empirical cases. Firstly, it aims to investigate the prevailing trends and current state of research in this field through a comprehensive analysis of scholarly literature. Secondly, by scrutinizing the practical instances of three prominent brands and their respective products, namely BOSCH Home Appliances, Haier Smart Home, and Samsung Electronics, this study will conduct an in-depth exploration and discourse on the multifaceted concepts and implications of sustainability within the domain of household appliance design.

Problem statement. While sustainability is a universally recognized concept, its specific connotations and values in the context of innovative household appliance design lack definitive elucidation and comprehensive investigation. Given that household appliances have assumed a significant role as substantial consumers of energy in daily life, there exists a pressing need to undertake a thorough examination and exploration of the concept of sustainable development within the realm of innovative household appliance design.

Results of the research.

1. *Academic dynamics of sustainable design of home appliances based on CiteSpace.* Using Web of Science database as the data source, using “sustainable” and “home appliance” as the search terms, searching in the topic field, limiting the time range to June 2023, limiting the document type to journal articles, a total of 120 relevant documents were retrieved. After deduplication, excluding irrelevant documents and supplementing missing information, 98 valid documents were obtained as analysis samples.

Visual analysis was performed to explore the current situation and development trend of academic research in this field. Using the clustering analysis function of CiteSpace, the related documents were divided into 10 research topics, as shown in Figure 1. Each topic has a label, representing the core content

Fig. 1. Status of international research on sustainable design of home appliances (by author)

of that topic. These labels are: 0-energy management, 1-building performance, 2-energy management system, 3-i-energy, 4-energy efficiency, 5-purchase intention, 6-water supply, 7-cost-time profiles, 8-energy behaviour, 9-need for uniqueness.

“Energy management” refers to a management method that improves energy utilization efficiency and reduces energy consumption and waste by taking various measures; “building performance” refers to a comprehensive evaluation indicator of the impact and effect on people, things, energy, environment and other aspects under the premise of meeting functional requirements (Tu, J. C., Nagai, Y., & Shih, M. C., 2018); “energy management system” refers to using advanced information technology and network communication technology to achieve intelligent control and management of energy; “i-energy” refers to an energy management platform based on Internet technology and big data analysis, which can realize intelligent monitoring, optimization and scheduling of energy production, transmission, distribution and consumption; “energy efficiency” refers to an efficiency indicator that reduces energy consumption or increases unit energy output; “purchase intention” refers to a psychological state of purchase willingness or tendency that consumers show when buying a certain product or service (Li, Y., Siddik, A. B., Masukujjaman, M., & Wei, X., 2021); “water supply” refers to obtaining water resources through treatment, transmission, distribution, storage and other links to achieve the goal of water saving; “cost-time profiles” are used to evaluate the cost and time required for projects or activities at different stages; “energy behaviour”

refers to the characteristics of energy use habits, preferences, modes and so on that consumers show in their energy consumption activities; “need for uniqueness” refers to the psychological need of consumers to pursue difference and show personality when buying home appliance products or services.

From the perspective of energy consumption, these research topics all involve improving the energy utilization efficiency of home appliance products, reducing the energy consumption and carbon emission of home appliance products, protecting energy resources and environment. “Energy management” “energy management system” “energy efficiency” and other topics are methods to improve the energy efficiency and save energy consumption of home appliance products by taking various measures from the demand side or supply side. While “i-energy” “cost-time profiles” and other topics are ways to use advanced information technology and data analysis technology to evaluate and optimize the energy performance and operation cost of home appliance products.

From the perspective of circular utilization, these research topics all involve improving the recyclability and degradability of home appliance products, reducing waste generation and disposal, saving resources and protecting ecology. For example, “water supply” and other topics are from the perspective of water supply service, analyzing the impact and improvement ways of water supply service on consumers’ water resource utilization and saving. While “need for uniqueness” and other topics are from the perspective of consumers’ psychological needs and motivations, analyzing consumers’ purchase willingness or tendency for recyclable or degradable home appliance products or services.

From the perspective of social responsibility, these research topics all involve improving the social value and well-being of home appliance products, meeting users’ diversified needs and expectations, promoting social development and progress. For example, “building performance” and other topics are from the perspective of buildings, analyzing the impact and effect of buildings on people, things, energy, environment and other aspects, as well as improving the comprehensive performance of buildings by using energy-saving, environmental-friendly, intelligent home appliance products (Mostafa, N. A., Grida et al, 2022). While “purchase intention” “energy behaviour” and other topics are from the perspective of consumers’ behaviour and needs, analyzing consumers’ purchase behaviour and consumption patterns for energy-saving, environmental-friendly, personalized home appliance products or services.

2. *Case study of sustainable concept in household appliances.* In the context of increasingly prominent problems such as resource scarcity and environmental pollution, the concept of sustainable development has received more and more attention. Many home appliance enterprises participate in the wave of sustainable development, based on different home appliance product design transformation, showing the sustainable connotation of home appliance product design from multiple perspectives, as shown in Fig. 2. In order to discuss the application and practice of the concept of sustainability in home appliances more concretely, we will analyze from the perspective of actual cases, select 3 representative and innovative home appliance brands and their products as cases, which are Bosch, Haier Smart Home and Samsung

Fig. 2. Sustainable design for home appliance brands (by author)

Electronics. We will further interpret these 3 home appliance brands and their typical products, discuss the enlightenment and influence of each brand on the home appliance industry from a sustainable perspective, and summarize the concept and meaning of sustainable development in home appliance innovation design.

The “Bosch sample” of sustainable development. Bosch Home Appliances is an advocate and practitioner of green living. Through continuous innovation, it continuously launches energy-saving and water-saving home appliance products, committed to making practical contributions to energy saving and emission reduction and environmental protection while improving the high-quality home life experience for consumers. As shown in Figure 3, Siemens dishwasher under Bosch Home Appliances brand is equipped with patented Zeolite drying technology, which greatly shortens the drying time while saving energy; load sensing system can intelligently detect the number of dishes washing, automatically adjust the water consumption, achieve reasonable electricity and water consumption under the premise of ensuring washing effect; “energy saving wash” program can ensure low energy loss during washing process, achieving energy saving, environmental protection and efficiency. In addition, Bosch Home Appliances also contributes to carbon neutrality, circular utilization, water resource protection and social progress.

It can be seen that Bosch Home Appliances mainly focuses on: first, the energy consumption problem in the whole product life cycle, saving energy, reducing carbon footprint, achieving carbon neutrality; second, continuously researching and developing and innovating technology, improving product functionality and durability through intelligent and efficient technology; third, forming a sustainable development model, systematizing sustainable development from three dimensions: earth-human-prosperity.

Haier Smart Home green development. Haier Smart Home is a leader and practitioner of smart home ecosystem. In the context of the national implementation of the “dual carbon” strategy, Haier Smart Home established the first green recycling interconnection factory in China’s home appliance industry, as shown in Figure 4. At the same time, it actively explores a new model of green circular economy development in the whole industry, practices ESG (environmental, social and governance) concept globally, and uses smart IoT technology to promote automatic harmless dismantling, improve dismantling and recycling capacity efficiently and at low cost, promote efficiency improvement, energy saving and emission reduction. In addition, Haier Home Appliances is committed to the green design and manufacturing of products, using big data analysis and Internet of Things technology to achieve intelligent, flexible, and visualized production.

It can be seen that Haier Home Appliances mainly contributes to sustainable design in: first, using various energy-saving technologies and materials in product design, providing diversified modes and programs to meet different users’ needs and expectations; second, focusing on product scrap and recycling solutions, efficiently improving product recycling dismantling work, significantly improving product recycling effect; third, innovating technology with the support of intelligent interconnection technology, thus reducing energy consumption, material consumption and labor cost.

Samsung Electronics sustainable solutions. Samsung Electronics is an outstanding contributor and leader in home appliance innovation design. With innovation as its core competitiveness, it continuously develops sustainable solutions that meet social needs and environmental requirements. As shown in Fig. 5, Samsung uses environmentally friendly packaging materials that can be upgraded and transformed on its Lifestyle TV series, incorporating aesthetic art paintings, aiming to encourage consumers to recycle

Fig. 3. Siemens iQ700 dishwasher
(Siemens service, user manuals, spare parts, 2023)

Fig. 4. Haier recycling interconnection factory (55英寸级三星画境艺术电视 LS01T, 2022)

Fig. 5. Samsung Lifestyle TV (55英寸级三星画境艺术电视 LS01T, 2022)

and reuse the outer packaging box, to make small furniture such as cat climbing frames, TV cabinets etc. in an innovative way, to meet personalized user needs, and to strengthen users' awareness of packaging recycling reuse. In addition, Samsung Electronics focuses on the transition from linear economy to circular economy, improves product durability, strives to recycle, recycle and reuse after product life cycle ends, to ensure that resources can be optimized.

It can be seen that Samsung Electronics mainly emphasizes in sustainable design of home appliances: first, using eco-friendly home appliance packaging materials, paying attention to the use and upgrade of ancillary products other than home appliances; second, using environmental materials, controlling the selection of materials at the source of production, enhancing product life span, and giving value to products after repair; third, developing a closed-loop circular product development model, following the development concept of circular economy.

3. The concept and challenges of sustainability in the context of home appliance innovation design. The research on the concept of sustainability in the context of home appliance innovation design, on the theoretical level, studies the academic contributions of the global academic community in the sustainable design of home appliances; on the practical level, it takes 3 typical home appliance brands as representatives, and studies the direction of home appliance innovation development under the guidance of the concept of sustainability. In summary, the research results are integrated and summarized, and the semantic meaning of home appliance design in the context of sustainability can be summarized as: consumer demand, advanced technology, energy efficiency, recycling, and management mode.

Consumer demand: considering the impact of home appliance products on users' needs, preferences, experiences and satisfaction, starting from human-oriented, realizing humanization and socialization of products; meeting users' diversified needs, respecting differentiated needs of different groups and cultures, providing reasonable and efficient solutions; enhancing users' emotional connection with products, increasing users' use pleasure and loyalty, enhancing products' aesthetic value; improving users' well-being and quality of life by providing comfort, convenience, safety, health and functionality, enhancing users' comfort, satisfaction and trust.

Advanced technology: by using advanced information technology and data analysis technology to evaluate and optimize the energy performance and operation cost of home appliance products;

using intelligent and efficient technology to improve product functionality and durability to achieve higher efficiency, reduce resource consumption and environmental impact; at the same time, advanced technology can also monitor and manage energy consumption through intelligent control systems, sensors and automation technology to achieve accurate energy management and energy saving control.

Energy efficiency: it is the research focus in sustainable design of home appliances at present stage, and also a direct and effective way to control green development. Sustainable design of home appliances should consider the impact of products on natural resources and ecosystems, realize product circular utilization and low-carbon emission from source to end point, including energy consumption, energy efficiency improvement, carbon footprint reduction and so on. At the same time, it needs to pay attention to: selecting recyclable or degradable materials, reducing material usage and waste; optimizing product structure and function, reducing energy consumption and pollution emission in manufacturing process; using energy-saving mode, intelligent control and other technologies to improve product use efficiency and energy saving.

Recycling: in the design process, considering material selection and combination to facilitate dismantling and recycling treatment of home appliances; using detachable modular design to facilitate users to disassemble and clean products, improve product durability and maintainability; establishing a sound home appliance recycling system, providing recycling scrap solutions and services, encouraging users to participate in circular economy, promoting product recycling, reuse or regeneration, and dealing with product waste and hazardous substances, to reduce negative impact on environment.

Management mode: considering that home appliance products are affected by social, cultural and market changes, it is necessary to innovate product service mode and business mode, provide more value and convenience to users, promote social sustainable development; use circular economy concept, realize product remanufacturing, reuse, recycling, reduce waste generation, extend resource use; use systematic design method, analyze product life cycle and influencing factors, optimize product structure and function, realize product scaling and standardization; provide sharing, leasing and other services, meet users' diversified needs, reduce users' purchase cost, improve product use efficiency; create value and opportunities for users and society, provide innovative

solutions, improve efficiency and productivity, and support social and economic development.

Generally speaking, the semantics of sustainable home appliance design lies in meeting user consumption needs while reducing resource consumption, improving energy efficiency, promoting circular economy and adopting sustainable management mode. These aspects help to promote the development of home appliance industry towards a more sustainable direction, contributing to environmental protection and sustainable development. However, there are still challenges in this process.

Consumer perception and choice: Consumers are the ultimate users and evaluators of sustainable design of home appliances, and consumer perception and choice have a decisive impact on the success or failure of sustainable design. However, at present, many consumers do not have enough understanding of the concept and significance of sustainable design, nor do they have enough environmental awareness and sense of responsibility. They tend to choose products with low price, multiple functions and good brand, while ignoring the impact of products on environment and society. Therefore, in order to make consumers aware of the importance and value of sustainable design and choose sustainable design products, it is necessary to carry out publicity and education through various channels and ways, improve consumers' environmental awareness and sense of responsibility, and guide consumers to form green consumption habits and preferences.

Balance between sustainability and other design elements: Sustainable design is a design concept and strategy, but not the only design goal. While carrying out sustainable design of home appliances, we should also consider other design elements such as product function, quality, aesthetics, etc., to meet users' needs and expectations. However, there are often conflicts and contradictions between different design elements, such as improving product energy efficiency may reduce product performance, using environmental materials may increase product cost,

using simple style may reduce product aesthetics, etc. Therefore, in sustainable design, we need to balance and compromise between different design goals, find the best balance point and combination way, achieve multi-objective optimization and coordinated development.

High cost of practice: Sustainable design is an innovative and forward-looking design that requires breakthroughs and explorations in technology, market, policy and other aspects. This means that in practice of sustainable design, more human, material and financial resources are needed, more risks and uncertainties are to be borne. For example, in terms of technology, we need to constantly develop and apply new technologies and processes to improve product energy efficiency, durability, dismantling, recycling, etc.; in terms of market, we need to constantly promote and publicize the concept and value of sustainable design, change users' consumption habits and ideas, improve users' awareness and acceptance of sustainable products; in terms of policy, we need corresponding laws and regulations and supervision mechanisms, to provide support and incentives for sustainable design.

Conclusion. Incorporating "sustainability" into home appliance innovation design is a traditional and meaningful topic. In the face of the dual background of sustainable development and home appliance industry transformation, it is essential to define and clarify the context of sustainable home appliance innovation design. This paper starts from two perspectives: academic research status quo and empirical case analysis, and finally summarizes the concept embedding of sustainable development in the context of home appliance innovation design, including meeting consumer demand, using advanced technology, improving energy efficiency, paying attention to recycling, and improving management mode. These aspects help to promote the development of home appliance industry towards a more sustainable direction, contributing to environmental protection and sustainable development. However, there are still challenges in this process.

BIBLIOGRAPHY

1. 张凌浩,张顺峰 & 朱琪颖 (2021). 智能家交互:系统性体验设计思维的新范式. 装饰 (08). 一页17-23. URL: <https://d.wanfangdata.com.cn/periodical/ChlQZXJpb2RpY2FsQ0hJTmV3UzIwMjMxMjI2EhJ6aHVhbmdzaGkyMDIxM-DgwMDYyYcHo4dmRi>
2. 王天健 (2015). 现代家电产品CMF设计创新与市场竞争力探析. 现代装饰 (理论) (07). 一页294-296. URL: <https://d.wanfangdata.com.cn/periodical/ChlQZXJpb2RpY2FsQ0hJTmV3UzIwMjMxMjI2EhdRS0MyMDE1MjAxNjAx-MjEwMDEwOTAxORoIZmlqdGE3bHg%3D>
3. 王春鹏 & 许贞武. 基于TAME-EDKT模型的适老化家电产品设计评价. 包装工程2023 (08). 一页 153-160. doi:10.19554/j.cnki.1001-3563.2023.08.015.
4. 为高质量发展指明科技创新方向. 年中国家用电器技术大会召开. URL: <https://www.cheaa.org/contents/9/10407.html>

5. 第九期领军家电班开展“精益设计与发明创新”培训课, 2023. URL: <https://www.cheaa.org/contents/37/10784.html>
6. 郭宽荣 & 刘玮. 儿童智能洗衣机创新设计思路. 艺术科技2019 (06). 一页 198-199. URL: <https://d.wanfangdata.com.cn/periodical/yskj201906140>
7. 张远. 基于零碳目标的建筑可持续设计实例研究. 陶瓷2023 (01). 一页 91-93+90. doi: 10.19397/j.cnki.ceramics.2023.01.062.
8. 迪姆森 (1997). 可持续设计与建筑的原则和挑战. 产业与环境(中文版) 1997. (02). 一页 19-22.
9. Rashdan, W., & Ashour, A. F. Criteria for sustainable interior design solutions. *WIT Transactions on Ecology and the Environment*, 2017. p. 311-322.
10. 刘新. 刘新: 可持续设计·世界的未来. 设计2019 (16). 一页54-59.
11. 刘新 & 刘吉昆. 机会与挑战——产品服务系统设计的概念与实践. 创意与设计2011 (05). 一页 15-17.
12. 张军, 徐畅, 戴梦雅 & 王茜婧 (2021). 生态文明视域下可持续设计理念的演进与转型思考. 生态经济, 2021 (05). 一页215-221.
13. 何人可, 唐啸 & 黄晶慧. 基于低技术的可持续设计. 装饰2009 (08). 一页26-29. doi: 10.16272/j.cnki.cn11-1392/j.2009.08.010.
14. Faludi, J., Hoffenson, S., Kwok, S. Y., Saidani, M., Hallstedt, S. I., Telenko, C., & Martinez, V. A research roadmap for sustainable design methods and tools. *Sustainability*, 2020. 12(19), 8174.
15. Tu, J. C., Nagai, Y., & Shih, M. C. Establishing design strategies and an assessment tool of home appliances to promote sustainable behavior for the new poor. *Sustainability*, 2018. 10(5), 1507.
16. Li, Y., Siddik, A. B., Masukujjaman, M., & Wei, X. Bridging green gaps: The buying intention of energy efficient home appliances and moderation of green self-identity. *Applied Sciences*, 2021. 11(21), 9878.
17. Mostafa, N. A., Grida, M., Park, J., & Ramadan, H. S. A sustainable user-centered application for residential energy consumption saving. *Sustainable Energy Technologies and Assessments*, 2022. 53 p. 102754.
18. Siemens service, user manuals, spare parts, 2023. URL: <https://www.siemens-home.bsh-group.com/ae/supportdetail/product/SN67ZX00CC/17>
19. 再循环互联工厂: 中国首家·青岛投产, 2022 https://www.haier.com/about_haier/xinwen/20220902_201249.shtml
20. 55英寸级 三星画境艺术电视 LS01T, 2022. URL: <https://www.samsung.com/cn/lifestyle-tvs/the-serif/ls01t-55-inch-the-serif-4k-smart-tv-cotton-blue-qa55ls01tajxxz/>

REFERENCES

1. 张凌浩, 张顺峰 & 朱琪颖 (2021). 智能家电交互: 系统性体验设计思维的新范式. 装饰 [Smart Household Appliances Interaction: A New Paradigm of Systematic Experience Design Thinking]. *Zhuangshi* (08), 17-23 URL: <https://d.wanfangdata.com.cn/periodical/ChlQZXJpb2RpY2FsQ0hJTMV3UzIwMjMxMjI2EhJ6aHVhbmdzaGkyMDIxMDgwMDYaCHYy-cHo4dmRi> [Chinese].
2. 王天健 (2015). 现代家电产品CMF设计创新与市场竞争力探析. 现代装饰 (理论) [Research on CMF design innovation and market competitiveness of modern household appliances]. *Modern Decoration (Theory)* (07), 294-296. URL: <https://d.wanfangdata.com.cn/periodical/ChlQZXJpb2RpY2FsQ0hJTMV3UzIwMjMxMjI2EhdRS0MyMDE1MjAxNjAx-MjEwMDEwOTAxORoIZmlqdGE3bHg%3D> [Chinese].
3. 杨明朗 & 胡雅婷. (2016). “互联网+”与传统家电产品的创新之路. 包装工程 [«Internet+» and the Innovation Road of Traditional Home Appliances] *Packaging Engineering* (12), 139-142. doi: 10.19554/j.cnki.1001-3563.2016.12.035. URL: http://www.designartj.com/bzgcysb/ch/reader/create_pdf.aspx?file_no=201612033&year_id=2016&quarter_id=12&falq=1 [Chinese].
4. 王春鹏 & 许贞武 (2023). 基于TAME-EDKT模型的适老化家电产品设计评价. 包装工程 [Evaluation of ageing-friendly home appliance design based on TAME-EDKT model] *Packaging Engineering* (08), 153-160. doi: 10.19554/j.cnki.1001-3563.2023.08.015. [Chinese]
5. 为高质量发展指明科技创新方向(2023). 年中国家用电器技术大会召开 [To point out the direction of technological innovation for high-quality development, the 2023 China Household Appliances Technology Conference was held]. URL: <https://www.cheaa.org/contents/9/10407.html> [Chinese].
6. 第九期领军家电班开展“精益设计与发明创新”培训课 (2023) [The ninth leading home appliance class launched the «Lean Design and Invention Innovation» training course]. URL: <https://www.cheaa.org/contents/37/10784.html> [Chinese].
7. 郭宽荣 & 刘玮 (2019). 儿童智能洗衣机创新设计思路. 艺术科技 [Innovative design ideas for children's smart washing machines]. *Art Science and Technology* (06), 198-199. URL: <https://d.wanfangdata.com.cn/periodical/yskj201906140> [Chinese].
8. 张远 (2023). 基于零碳目标的建筑可持续设计实例研究. 陶瓷 [Building sustainability based on zero-carbon goals Continuous design case study]. *Ceramics* (01), 91-93+90. doi: 10.19397/j.cnki.ceramics.2023.01.062. [Chinese]
9. 迪姆森 (1997). 可持续设计与建筑的原则和挑战. 产业与环境(中文版) [Principles and Challenges of Sustainable Design and Construction. Industry and Environment] Chinese Edition (02), 19-22. [Chinese]
10. Rashdan, W., & Ashour, A. F. (2017). Criteria for sustainable interior design solutions. *WIT Transactions on Ecology and the Environment*, 223, 311-322.
11. 刘新 (2019). 刘新: 可持续设计·世界的未来. 设计 [Sustainable Design, the Future of the World]. *Design* (16), 54-59. [Chinese]
12. 刘新 & 刘吉昆 (2011). 机会与挑战——产品服务系统设计的概念与实践. 创意与设计 [Opportunities and Challenges: Concepts and Practices of Product Service System Design]. *Creativity & Design* (05), 15-17. [Chinese]

13. 张军,徐畅,戴梦雅 & 王茜婧 (2021).生态文明视域下可持续设计理念的演进与转型思考. 生态经济 [A new species of the genus *Pseudourostyla* (Hymenoptera, Braconidae, Pteropodinae) from China. Evolution and Transformation of Sustainable Design Concepts under the Perspective of Ecological Civilisation]. *Ecological Economy* (05), 215–221. [Chinese]
14. 何人可,唐啸 & 黄晶慧 (2009).基于低技术的可持续设计. 装饰 [Sustainable design based on low technology]. *Zhuangshi* (08), 26–29. doi:10.16272/j.cnki.cn11-1392/j.2009.08.010. [Chinese]
15. Faludi, J., Hoffenson, S., Kwok, S. Y., Saidani, M., Hallstedt, S. I., Telenko, C., & Martinez, V. (2020). A research roadmap for sustainable design methods and tools. *Sustainability*, 12(19), 8174.
16. Tu, J. C., Nagai, Y., & Shih, M. C. (2018). Establishing design strategies and an assessment tool of home appliances to promote sustainable behavior for the new poor. *Sustainability*, 10(5), 1507.
17. Li, Y., Siddik, A. B., Masukujjaman, M., & Wei, X. (2021). Bridging green gaps: The buying intention of energy efficient home appliances and moderation of green self-identity. *Applied Sciences*, 11(21), 9878.
18. Mostafa, N. A., Grida, M., Park, J., & Ramadan, H. S. (2022). A sustainable user-centered application for residential energy consumption saving. *Sustainable Energy Technologies and Assessments*, 53, 102754.
19. Siemens service, user manuals, spare parts (2023). URL: <https://www.siemens-home.bsh-group.com/ae/supportdetail/product/SN67ZX00CC/17>
- 20.再循环互联工厂：中国首家·青岛投产！（2022）. [Recycling interconnected factory: China's first, Qingdao put into production!]. URL: https://www.haier.com/about_haier/xinwen/20220902_201249.shtml [Chinese].
21. 55英寸级三星画境艺术电视 LS01T (2022). [55-inch Samsung Art TV LS01T]. URL: <https://www.samsung.com/cn/lifestyle-tvs/the-serif/ls01t-55-inch-the-serif-4k-smart-tv-cotton-blue-qa55ls01tajxxz/> [Chinese].

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

UDC 81'1(811.111+811.133.1+811.161.2)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-1-23>

Tetiana ALEKSAKHINA,

orcid.org/0000-0002-9905-330X

PhD in Philology,

Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages and Linguodidactics

Sumy State University

(Sumy, Ukraine) t.aleksakhina@el.sumdu.edu.ua

Oksana NEFEDCHENKO,

orcid.org/0000-0003-1656-2422

PhD in Pedagogy,

Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages and Linguodidactics

Sumy State University

(Sumy, Ukraine) o.nefedchenko@el.sumdu.edu.ua

Oksana GLADCHENKO,

orcid.org/0000-0002-0788-764X

Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages and Linguodidactics

Sumy State University

(Sumy, Ukraine) o.gladchenko@el.sumdu.edu.ua

THE SPECIFICITY OF FLORISTIC PHRASEOLOGY WITH THE COMPONENT “FLOWER NAME” (BASED ON THE MATERIAL OF ENGLISH, FRENCH AND UKRAINIAN)

The article is devoted to the study of the specifics of floristic phraseology with the component “flower name”. On the basis of the material of English, French and Ukrainian languages, the article reveals differences in the interpretation of the concept of “flower”. The inventory of flower names in the phraseological corpora of the studied languages is revealed and universal and specific trends in the choice of florolexemes as components of stable phrases are traced.

Therefore, we have every reason to carry out a semantic analysis of phraseological units, taking into account the semantics of floronyms, in particular the name of a flower, as a phrase-forming component. Therefore, we consider it expedient to examine the content and scope of the concept of flower name, since, in our opinion, this will allow us to penetrate deeper into the semantic structure of phraseological units, to reveal the role of flower name components in the formation of phraseological meaning. Based on the results of the study of lexicographic sources, it has been established that in the analysed languages the lexeme ‘flower’ is used mainly to denote the reproductive organ of a plant and enters into hyper-hyponymic relations with the corresponding generic names.

In particular, in English, the lexeme ‘flower’ has the following equivalents: ‘flower’, ‘bloom’, ‘blossom’. According to dictionary definitions, “flower” is “the part of a seed plant that normally bears reproductive organs especially when some or all of its parts are conspicuous or brightly coloured” (Oxford advanced American dictionary: 875–876); “the coloured part of a plant from which the seed or fruit develops. <...> a plant grown for the beauty of its flowers” (literally, the coloured part of a plant from which the seed or fruit develops. <...>. a plant grown for the beauty of its flowers) (Edited by John Simpson, 2008: 234). The lexemes ‘bloom’ and ‘blossom’ are defined as synonyms of ‘flower’. Thus, ‘bloom’ is “the flower of a seed plant: an individual flower” (Webster’s Third New International Dictionary of the English Language, 238); “a flower (usually one on a plant that people admire for its flowers)” (Edited by John Simpson, 2008: 346). The synonym ‘blossom’ is defined as “the flower of a seed plant” (Webster’s Third New International Dictionary of the English Language, 238); “a flower or a mass of flowers, especially on a fruit tree or bush” (Webster’s Third New International Dictionary of the English Language, 327).

The French correlate ‘fleur’ is interpreted as “partie des plantes phanérogames, qui porte les organes reproducteurs. <...> plante qui porte des fleurs” (literally, a part of the obviously selective (flowering – our note – T.A.) plants that has reproductive organs. <...> a plant that has flowers) (Oxford advanced American dictionary: 560); “partie d’un végétale qui se développe généralement après les feuilles, dont les pièces peuvent être de couleurs vives et d’un parfum agréable, et qui, après une existence passagère, est remplacée par le fruit <...>. Plante qu’on cultivée spécialement pour la beauté ou le parfum de sa fleur” (literally, a part of a plant whose petals may be brightly coloured and pleasantly scented, and which, after a short existence, is replaced by the fruit <...>. A

plant that is grown especially for the beauty and smell of its flower) (Webster's Third New International Dictionary of the English Language, 1980).

In Ukrainian, a 'flower' is "a part of a plant growing at the end of a stem or branch and consisting of a pistil, stamen and petals around them; usually has a different colour and a pleasant smell. <...> A herbaceous plant that has a formation at the end of the stem consisting of a core and petals around it" (edited by Bilodid, 1980: 135).

By a phraseological unit with a component-name of a flower we mean a phraseological unit, the main or dependent component of which is a word denoting the reproductive part of a plant, or a plant that has a reproductive organ, as well as a flowering plant grown for beauty, aroma, decoration, etc. Given that the term floronym is used to refer to plants as an object of linguistic study, given the scope of the concept of 'flower', the practice of studying the nominations of flowering plants (Robert, 1986; Oxford advanced American dictionary; Oxford advanced American dictionary), we consider it possible to use the definitions 'component name of a flower' and 'component floronym' as synonymous in the context of our research.

Key words: phraseological unit, the name of a flower, florolexeme.

Тетяна АЛЕКСАХІНА,

orcid.org/0000-0002-9905-330X

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри іноземних мов та лінгводидактики

Сумського державного університету

(Суми, Україна) t.aleksakhina@el.sumdu.edu.ua

Оксана НЕФЕДЧЕНКО,

orcid.org/0000-0003-1656-2422

доктор філософії з педагогіки

старший викладач кафедри іноземних мов та лінгводидактики

Сумського державного університету

(Суми, Україна) o.nefedchenko@el.sumdu.edu.ua

Оксана ГЛАДЧЕНКО,

orcid.org/0000-0002-0788-764X

старший викладач кафедри іноземних мов та лінгводидактики

Сумського державного університету

(Суми, Україна) o.gladchenko@el.sumdu.edu.ua

СПЕЦИФІКА ФЛОРИСТИЧНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ З КОМПОНЕНТОМ «НАЗВА КВІТКИ» (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ, ФРАНЦУЗЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)

Стаття присвячена дослідженню специфіки флористичних фразеологізмів з компонентом «назва квітки». На матеріалі англійської, французької та української мов виявлено відмінності в інтерпретації поняття «квітка». Виявлено інвентар назв квітів у фразеологічних корпусах досліджуваних мов, простежено універсальні та специфічні тенденції у виборі флоролексем як компонентів стійких словосполучень.

Отже, маємо всі підстави здійснити семантичний аналіз фразеологічних одиниць з урахуванням семантики флоронімів, зокрема назви квітки, як фразеотвірного компонента. Тому вважаємо за доцільне дослідити зміст та обсяг поняття назви квітки, оскільки, на нашу думку, це дозволить глибше проникнути в семантичну структуру фразеологічних одиниць, виявити роль компонентів назви квітки у формуванні фразеологічного значення. За результатами опрацювання лексикографічних джерел встановлено, що в аналізованих мовах лексема квітка вживається переважно на позначення репродуктивного органу рослини і вступає в гіперо-гіпонімічні відношення з відповідними родовими назвами.

Зокрема, в англійській мові лексема «квітка» має такі еквіваленти: «квітка», «цвісти», «розпускатися», «розпускатися». Згідно зі словниковими визначеннями, «квітка» – це «частина насінневої рослини, яка зазвичай несе репродуктивні органи, особливо коли деякі або всі її частини є помітними або яскраво забарвленими» (Oxford advanced American dictionary: 875–876); «забарвлена частина рослини, з якої розвивається насіння або плід. <...> рослина, яку вирощують заради краси квітів» (дослівно: «забарвлена частина рослини, з якої розвивається насіння або плід. <...>. рослина, яку вирощують заради краси квітів») (Edited by John Simpson, 2008: 234). Лексеми «цвісти» і «розпускатися» визначаються як синоніми слова «квітка». Так, «bloom» – це «квітка насінневої рослини: окрема квітка» (Webster's Third New International Dictionary of the English Language, 238); «квітка (зазвичай на рослині, якою люди захоплюються через її квіти)» (Edited by John Simpson, 2008: 346). Синонім «квітка» визначається як «квітка насінневої рослини» (Третій новий міжнародний словник англійської мови

Вебстера, 238); «квітка або маса квітів, особливо на плодовому дереві або куці» (Третій новий міжнародний словник англійської мови Вебстера, 327).

Французький відповідник «fleur» тлумачиться як «partie des plantes phanérogames, qui porte les organes reproducteurs. <...> plante qui porte des fleurs» (дослівно, частина очевидно селективних (квіткових – примітка наша – Т.А.) рослин, що має репродуктивні органи. <...> a plant that has flowers) (Oxford advanced American dictionary: 560); «partie d'un végétale qui se développe générale après les feuilles, dont les pièces peuvent être de couleurs vives et d'un parfum agréable, et qui, après une existence passagère, est remplacée par le fruit <...>. Plante qui-on cultivée spécialement pour la beauté ou le parfum de sa fleur» (дослівно – частина рослини, пелюстки якої можуть бути яскраво забарвленими та приємно пахнути, і яка після нетривалого існування замінюється плодом <...>. Рослина, яку вирощують спеціально заради краси та запаху її квітки) (Третій новий міжнародний словник англійської мови Вебстера, 1980).

В українській мові «квітка» – це «частина рослини, що росте на кінці стебла або гілки і складається з маточки, тичинки та пелюсток навколо них; зазвичай має інше забарвлення і приємний запах. <...> Трав'яниста рослина, що має на кінці стебла утворення, яке складається з серцевини і пелюсток навколо неї» (за ред. Білодіда, 1980: 135).

Під фразеологізмом з компонентом-назвою квітки розуміємо фразеологізм, головним або залежним компонентом якого є слово, що позначає репродуктивну частину рослини, або рослину, яка має орган розмноження, а також квіткову рослину, яку вирощують для краси, аромату, прикраси тощо. Зважаючи на те, що термін флоронім вживається на позначення рослин як об'єкта лінгвістичного дослідження, враховуючи обсяг поняття «квітка», практику вивчення номінацій квіткових рослин (Роберт, 1986; Оксфордський тлумачний американський словник; Оксфордський тлумачний американський словник], вважаємо за можливе вживати дефініції «компонентна назва квітки» та «компонентний флоронім» як синонімічні в контексті нашого дослідження.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, назва квітки, флоролексема.

In line with the current anthropocentric paradigm of linguistics, the phraseological fund of a language is inexhaustible and, therefore, always a relevant topic for researchers. The system of stable word combinations reflects all spheres of the objective world, in the centre of which is a subject who cognises, interprets and embodies the results of cognitive activity in linguistic units, in particular, in phraseological units.

A characteristic feature of modern phraseology is the existence of various approaches to the study of the mechanisms of formation of stable phrases, their motivational basis, internal form, etc. The most developed are the structural and semantic analysis of phrases (L. Smith, A. McKay, O. Levchenko), ideographic (Y. Solodub), linguistic and cultural (Z. Kotsiuba, V. Sheveliuk), cognitive (M. Alefirenko, Y. Apresyan, S. Oleynik), etc.

Phraseological units with the component 'flower name' as nominative and characterological signs of the naïve world picture can be grouped on the basis of a common semantic dominant – a common theme – i.e. can be characterised in semantic and thematic terms. To this end, the ideographic classification of phraseological units with a phloronym component seems relevant in the context of the tasks of the research work, since this, in our opinion, will make it possible to carry out a semantic analysis of the FPs, to identify the peculiarities of representation of a certain fragment of the national and linguistic world picture by phraseological units with a common semantic component, as well as to reveal systemic connections between the members of the thematic groups. The

determination of their structural and semantic types also depends on a consistent and complete ideographic systematization of the phraseological units (Алексахіна, 2013: 145).

It has already become axiomatic that phraseological phrases are the most vivid reflection of the specifics of the national worldview. As a rule, the components of such phrases are the names of objects of the surrounding world, including the names of plants. Florolexemes are quite often the object of research by many scholars (V. Zhayvoronok, N. Panasenko, A. Serdiuk, etc.). Of particular interest to us are the studies devoted to phraseological units with a plant component. However, despite the large number of works devoted to the study of both phraseological units and the functioning of plant names in the language, a number of problems remain unresolved. Among them, it is worth highlighting the study of the semantics and structure of stable phrases with the component "flower name" in the comparative aspect.

Thus, the relevance of our study is determined by the need to study the specifics of phraseological units with flower names in their structure on the basis of the languages of three different groups (Germanic, Romance and Slavic) of the Indo-European family.

The aim of our study is to identify the peculiarities of phraseological units with the component "flower name". This goal involves solving the following tasks: to clarify the concept of "flower name" on the material of English, French and Ukrainian; to identify the range of flower names in the phraseological corpora of the studied languages; to establish universal and

ethnospecific features in the choice of flower names as a component of phraseological units.

In the minds of Europeans, flowers usually include the same plants, in particular, roses, lilies, poppies, lilacs, carnations, etc. However, as the preliminary data of our research show, there is a certain asymmetry in the studied languages in terms of the definition of such plants. Such a discrepancy is evident in French. Thus, according to the dictionary Robert P. *Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, the main flowers used for decoration include, in addition to traditional ones, other plants that are not considered flowers in our minds, such as hawthorn, thistle, valerian, dope, St. John's wort, laurel, sage, clover, etc. (Edited by John Simpson, 2008: 560–561).

Based on the above definitions, in our study, we will consider the component «name of the flower» to mean not only the reproductive part of any plant (our breakdown – T.A.), but also the entire flowering herbaceous plant itself, which is grown for beauty, aroma, and decoration. At the same time, in French, we take into account the peculiarities of the above-mentioned interpretation of the lexeme “fleur” (Robert, 1986: 560–561).

Using the method of continuous sampling, we have studied more than 1300 phraseological units with the component “flower name”. We have found an approximate parity in the number of flower names in the studied phrases. The French phraseological corpus dominates with a slight advantage in this respect: we have recorded stable phrases with 39 flower names: ajonc Genista, angélique Angelica, aubépine Crataegus, bégonia Begonia, belis Bellis, bouton d'or Ranunculus, bruyère Calluna, camélia Camellia, camomille Matricaria, chardon Cirsium, coquelicot Papaver, fleur Flos, fleurette Flos, fleuron Flos, genêt Genista, giroflée Matthiola, jasmin Jasminum, jaunet Nuphar, joubarbe Sempervivum, laurier Laurus, lavande Lavandula, lilas Syringa, lis Lilium, lys Lilium, marguerite Bellis, mauve Malva, orchidée Orchis, pâquerette Bellis, pissenlit Taraxacum, pivoine Paeonia, renoncule Ranunculus, rose Rosa, rue Ruta, sauge Salvia, scabieuse Scabiosa, souci Calendula, trèfle Trifolium, tulipe Tulipa, violette Viola.

We have identified 37 names of flowers in the structure of the studied English phraseological units: blaver Campanula, bloom Flos, blossom Flos, bluebell Campanula, broom Cytisus, chamomile Matricaria, crocus Crocus, crowfoot Ranunculus, daffodil Narcissus, dahlia Dahlia, daisy Bellis, dandelion Taraxacum, flower Flos, furze Genista, gillyflower Matthiola, gorse Genista, harebell Campanula, heather Calluna, lavender Lavandula, lilac Syringa,

lily Lilium, lily Lilium, lotus Nelumbium, lychnis Lychnis, Michaelmas daisy Aster, passion-flower Passiflora, pink Dianthus, poppy Papaver, primrose Primula, ragged Coronaria, rose Rosa, tulip Tulipa, violet Viola, virgin's bower Clematis, wallflower Cheiranthus, water-lily Nymphaea, whins Genista.

The smallest inventory of flower names in Ukrainian stable phrases is 30 florolexemes: Vinca periwinkle, Syringa lilac, Centaurea cornflower, Centaurea cornflower, Flos flower, Flos flower, Flos flower, Lilium krin, Lilium lily, Papaver poppy, Papaver top, Papaver poppy, Papaver poppy, Pyrethrum maruna, lady's mugwort Rosa, cockscomb Iris, peony Paeonia, mugwort Malva, rose Rosa, rose Rosa, chamomile Matricaria, rue Rosa, rue Ruta, sleep Pulsatilla, rose Rosa, violet Viola, flower Flos, flower Flos, flower Flos, marigold Tagetes.

In each of the languages we studied, there are certain tendencies in the choice of flower names as components. In particular, in English and Ukrainian, we have found the use of synonyms for Flos, cf. In French and Ukrainian, there is the use of derivatives or diminutives of Flos, in particular: French: fleur, fleurette, fleuron; Ukrainian: квіт, квітка, квіточка; цвіт, цвіток, цвіточок.

So, when blue, blue bunnies decorate the fields; furze – grasshopper – whining Genista (it is better to stay under the old fence than to crawl under a new furze bush; when the grasshopper blooms, it is not fashionable to kiss; when the weeping flower blooms, it is not fashionable to kiss); lily – lily Lilium (as sweet as a lily in May; white as a lily); French belis – marguerite – pâquerette Bellis (la rybergère et blanche fleur are le belis du gay pasteur; à la franche marguerite; au ras de pâquerettes); ajonc – genêt Genista (quand l'ajonc fleurit, la brébis pâlit; le jeune homme qui aime et manie le genêt est sûr d'être cocu quand il sera marié); bouton d'or – renoncule Ranunculus (à Saint-Theodore fleurit chaque bouton d'or; les enfants sont comme la renoncule, ils se trouvent partout); lis – lys Lilium (pur comme le lis; les Lys ne filent point); Ukrainian. kryn – lily Lilium (village kryn; sometimes a lily grows between nettles); vasylok – cornflower Centaurea (you sow rye – cornflowers will grow on their own; where there are cornflowers, there is a little bread); lord's face – rose – rose – rose – rose Rosa (like a lord's face; there is no face without thorns and thorns without thorns; there is no rose without thorns; a good husband has a wife like a rose; there is no bee without a sting and a rose without thorns).

As can be seen from the above examples, this trend is also uniform in the languages under study. The differential use of different names for the same flower is explained by the presence of both common

and dialectal, obsolete or synonymous nominations in the structure of phrases.

In addition, the Ukrainian language is characterised by the presence in phrases of a number of derivatives of the name of the flower *Papaver*: *mak* – *makivka* – *makovyna* – *makivka* (as in *Kuzma* made of poppies; a beautiful girl like a poppy; build a house of poppies for any girl; a head like a poppy, but she has a lot of sense).

If we systematise all the names of flowers by their nomenclature names, we can state that for three languages the universal components are the names of flowers *Lilium* (English: as white as a lily; French: *siéger sur les lis*; Ukrainian: sometimes between nettles; Russian: *между nettles*); *Matricaria* (English: the chamomile, the more it is trodden on the faster it grows; French: the lily grows). sometimes a lily grows between nettles); *Matricaria* (English: the chamomile, the more it is trodden on the faster it grows; French: *bois de l'infusion de camomille et tu n'auras pas mal au ventre*; Ukrainian: to tell fortunes on chamomile petals); *Papaver* (English: red as a poppy; French: *rosy comme un quinceañera*). *rouge comme un coquelicot*; Ukr. the hen clucks under the lilacs and lays her eggs in the nettles); *Viola* (to play the shrinking violet; French: *faire sa violette*; Ukrainian: the first woman is like a violet, and the second like a rake) and the hyperonym *Flos* (English: in full flower; French: *à la fleur des ans*; Ukrainian: nailed on the flower).

There are also partial coincidences in the phraseological corpora of the two languages. For example, the names of the following flowers are common to both English and French: *sauge et lavande, je te dis, guérissent toute maladie*); *Ranunculus* (while on the day of the Holy Cross, the crowfoot gilds the flowerie *grasse*; French: *les enfants are comme la renoncule, ils se trouvent partout*); *Taraxacum* (English: God's dandelion; French: the flower of the earth; French: the flower of the earth). God's dandelion; French: *bouffer les pissenlits par la racine*); *Tulipa* (English: What does the blind man know of the beauty of the tulip?) As for coincidences in French and Ukrainian, we have the following common components: *Malva* (French: *fumer les mauves par la racine*; Ukrainian: blooms like a face); *Paeonia* (French: *rouge comme une pivoine*; Ukrainian: red like a peony); *Ruta* (French: *fenouil et rue rendent la vue perçante*; Ukrainian: with or without *ruta*, an old woman cannot be a girl). We note that we have not found any coincidence between English and Ukrainian.

The analysis of the studied phraseological units has shown that stable phrases with the hyperonym *Flos*

and the name of the flower *Rosa* prevail in English: their share is 34.5% and 33.3% of all studied ones, respectively. A similar trend is typical for French: *Flos* (44.1%) and *Rosa* (28.0%). As for the Ukrainian language, it is in its phrase corpus that the tendency to dominance of phraseological units with the name of a specific flower, in this case the name of the poppy flower *Papaver*, is most clearly observed. Almost half of the stable phrases (47.5 per cent) contain the name of this plant. As in English and French, phrases with the hyperonym *Flos* also occupy a significant place (37.3%).

As can be seen from the data, there is a common tendency to a significant number of phraseological units with the name of a hyperonym, but in English and French, stable phrases with this component outnumber others.

The analysis of the distinctive features in the choice of flower names as a component of phraseological units shows that the ethnospecificity is most clearly manifested in the English phrase corpus: 40.5% of the total number of recorded florolexemes are inherent only in this language. We recorded approximately the same figure in French – 38.5%. As for the Ukrainian language, the specificity in the choice of the name of the flower is less pronounced in its phrase corpus – 20.0%.

The prospect of our further research is to study the influence of the name of the flower on the semantics of phraseological units in English, French and Ukrainian. By a phraseological unit with a flower component, we mean phraseological units whose main or dependent component is a word denoting the reproductive part of a plant, or a plant that has a reproductive organ, as well as a flowering plant grown for beauty, aroma, decoration, etc. The systemic relations of the studied group of phraseological units can be traced through the phenomena of polysemy, homonymy, synonymy, antonymy and variation, as well as at the level of their structural and grammatical organisation. Due to the fact that the object of the study is the phraseological fund of three languages: English, French, and Ukrainian, the consideration of systemic relations of phraseological units was carried out taking into account the principles of interlingual synchronic and comparative analysis: systematic selection of material from each language; primacy of intralinguistic description in relation to interlingual description; prevalence of identities over differences in the study; comparability of intralinguistic descriptions. From the point of view of linguistic and cultural studies, phraseological units are micro-contexts in which connotative information

is transmitted at the level of individual semes of the general phraseological meaning and correlates it with a certain system of symbols, ethno-cultural standards and worldview stereotypes that reproduce the national and cultural mentality inherent in a certain community. The analysis of the gender component of the phraseological meaning, which is a carrier of ethno-cultural ideas and stereotypes, has revealed the tendencies of gender marking of phraseological units specific to each language.

BIBLIOGRAPHY

1. Barannik D.H. Phraseology in oral and written speech. Issues of linguistic culture. K.: Naukova Dumka, 1968. Issue 2. P. 34–38.
2. Алексахіна Т. О. Методика розроблення ідеографічної класифікації фразеологізмів. Нова філологія: зб. наук. праць. Запоріжжя, 2014. № 63. С. 6–10.
3. Алексахіна Т. О. Специфіка флористичної фразеології із компонентом «назва квітки» (на матеріалі англійської, французької та української мов). Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»: зб. наук. праць. Острог: Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2013. Вип. 38. С. 267–269.
4. Dictionary of the Ukrainian language: [in 11 volumes] / [edited by I. K. Bilodid] K.: Naukova Dumka, 1970–1980.
5. Larousse P. Grand Larousse de la langue française. [en 6 vol.]. Paris: Librairie Larousse, 1971–1978. Vol. 1–7.
6. Oxford advanced American dictionary URL: <http://oaadonline.oxfordlearnersdictionaries.com/dictionary/bloom>.
7. Oxford advanced American dictionary URL: <http://oaadonline.oxfordlearnersdictionaries.com/dictionary/blossom>.
8. Oxford advanced American dictionary URL: <http://oaadonline.oxfordlearnersdictionaries.com/dictionary/flower>.
9. Robert P. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française: [en 9 tomes]. Paris: Le Robert, 1986. Tomes 1–9.
10. The Oxford Dictionary of Proverbs (5 ed.) Edited by John Simpson, Jennifer Speake. Publisher: Oxford University Press; Print Publication Date: 2008; Print ISBN-13:9780199539536; Published to Oxford Reference: 2009; Current Online Version: 2009; eISBN: 9780191727740. URL: <http://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780199539536.001.0001/acref-9780199539536>.
11. Webster's Third New International Dictionary of the English Language, unabridged. Chicago: Encyclopedia Britannica, 3210. vol. 1–1016 p. vol. 2 1993 p. vol. 3–3135 p.

REFERENCES

1. Barannik D.H. (1968). Phraseology in oral and written speech. Issues of linguistic culture. K.: Naukova Dumka. Issue 2. P. 34–38.
2. Aleksakhina T. O. (2014). Metodyka rozroblennia ideografichnoi klasyfikatsii frazeolohizmiv. [Methodology for developing the ideographic classification of phraseological units] Nova filolohiia: zb. nauk. prats. Zaporizhzhia, № 63. 6–10. [in Ukrainian].
3. Aleksakhina T. O. (2013). Spetsyfika florystychnoi frazeolohii iz komponentom «nazva kvitky» (na materialii anhliiskoi, frantsuzkoi ta ukrainskoi mov). [The specifics of floristic phraseology with the «name of a flower» component (based on English, French, and Ukrainian materials).] Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriia «Filolohichna»: zb. nauk. prats. Ostroh: Vyd-vo Nats. un-tu «Ostrozka akademiia». Vyp. 38. 267–269. [in Ukrainian].
4. Dictionary of the Ukrainian language: [in 11 volumes] / [edited by I. K. Bilodid] K.: Naukova Dumka, 1970–1980.
5. Larousse P. Grand Larousse de la langue française. [en 6 vol.]. Paris: Librairie Larousse, 1971–1978. Vol. 1–7.
6. Oxford advanced American dictionary URL: <http://oaadonline.oxfordlearnersdictionaries.com/dictionary/bloom>.
7. Oxford advanced American dictionary URL: <http://oaadonline.oxfordlearnersdictionaries.com/dictionary/blossom>.
8. Oxford advanced American dictionary URL: <http://oaadonline.oxfordlearnersdictionaries.com/dictionary/flower>.
9. Robert P. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française: [en 9 tomes]. Paris: Le Robert, 1986. Tomes 1–9.
10. The Oxford Dictionary of Proverbs (5 ed.) Edited by John Simpson, Jennifer Speake. Publisher: Oxford University Press; Print Publication Date: 2008; Print ISBN-13:9780199539536; Published to Oxford Reference: 2009; Current Online Version: 2009; eISBN: 9780191727740. URL : <http://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780199539536.001.0001/acref-9780199539536>.
11. Webster's Third New International Dictionary of the English Language, unabridged. Chicago: Encyclopedia Britannica, 3210. vol. 1–1016 p. vol. 2 1993 p. vol. 3–3135p.

Наталія БАШУК,

orcid.org/0000-0003-2945-3452

старший викладач кафедри теорії, практики та перекладу німецької мови

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

(Київ, Україна) nataliabaschuk.fl@gmail.com

ЕТНОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ ФЛОРИСТИЧНИХ БІБЛЕЇЗМІВ В НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

У статті розглядаються біблеїзми з флористичними компонентами в німецькій та українській мовах, адже у Біблії згадується від 110 до 130 рослин, що пов'язано з особливостями перекладу Святого Письма на різні мови. Біблія як ніяка інша книга надзвичайно вплинула на розвиток духовності, моралі та цінностей християнських народів, утворивши духовний код, який об'єднує ці народи. Порівняльний аналіз проводився на основі перекладу Біблії українською мовою Іваном Огієнком та німецькою мовою Мартіном Лютером. Характерною особливістю крилатих висловів біблійного походження є їхня образність, символічність та повчальний зміст. У біблійних приписах відображається вся палітра людського життя, як добрі, так і погані вчинки людини, християнські істини, мудрість. За функціональною класифікацією біблеїзми поділяються на інгерентні, адгерентні, оказіональні та нетранслітерні. Інгерентні крилаті вислови повністю співвідносяться з первинним біблійним текстом як дерево життя/ Baum des Lebens. Адгерентні сталі вирази за структурою співвідносяться з біблійною ситуацією, але їхня семантика зазнала змін в процесі історичного розвитку як фіговий листок/ Feigenblatt. Оказіональні крилаті вислови виникли на основі інгерентних, але вони виходять за межі первинних текстів за своїми структурно-семантичними особливостями як, наприклад, сіяти кукіль. До нетранслітерних висловів відносяться вирази, які співвідносяться з біблійною ситуацією, але апелюють до старослов'янського джерела. У більшості випадків флористичні компоненти у складі біблеїзмів повністю співпадають, тобто є абсолютними еквівалентами як в українській, так і в німецькій мові як заборонений плід/ verbotene Frucht або мають варіативність як правдива виноградина в українському перекладі та der wahre Weinstock в німецькому. Найяскравіше відмінності у використанні рослинних компонентів простежуються у назві свята вшанування Входу Господа до Єрусалима, у німецькій лінгвокультурі вживається пальма Palmsonntag, оскільки пальмовими гілками встеляли дорогу Ісуса Христа, а українці називають це свято Вербною неділею, оскільки саме верба першою з поміж дерев зеленіє навесні.

Ключові слова: Біблія, біблеїзми, флористичні компоненти, фразеологічні одиниці, паремії, асоціації, символи.

Natalia BASHUK,

orcid.org/0000-0003-2945-3452

Senior Lecturer at the Department of German Language Theory, Practice and Translation

National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

(Kyiv, Ukraine) nataliabaschuk.fl@gmail.com

ETHNOLINGUISTIC ASPECT OF FLORISTIC BIBLICAL EXPRESSIONS IN GERMAN AND UKRAINIAN LANGUAGES

The article examines biblical expressions with floral components in German and Ukrainian languages, because the Bible mentions from 110 to 130 plants connected with the peculiarities of the Holy Scriptures translation into different languages. The Bible, like no other book, had an enormous impact on the development of spirituality, morality and values of Christian peoples, having formed a spiritual code that unites these peoples. The completed comparative analysis was based of the Bible translation into Ukrainian made by Ivan Ohienko and into German made by Martin Luther. A characteristic feature of catch phrases originated from the Bible is their imagery, symbolism and instructive content. Biblical parables reflect the entire palette of human life, both good and bad human actions, Christian truths and wisdom. According to the functional classification, biblical expressions are divided into inherent, adherent, occasional and non-transliterated. The inherent catch phrases are fully correlated with the primary biblical text as the tree of life/ Baum des Lebens. Adherent fixed expressions are structurally related to the biblical situation, but their semantics have undergone changes in the process of historical development like fig leaf/ Feigenblatt. Occasional catch phrases arose based on inherent ones, but they go beyond the primary texts in their structural and semantic features like to sow weeds. Non-transliterated expressions include those being corresponded to a biblical situation, but appeal to the Ancient Slavic source. In most cases, the floral components in the composition of biblical expressions completely match, that is, they

are absolute equivalents in both Ukrainian and German, such as forbidden fruit/ verbotene Frucht, or they have some variability, such as true grape in the Ukrainian translation and der wahre Weinstock in German. The most striking differences in the use of plant components can be seen in the name of the holiday commemorating the Lord's Entry into Jerusalem, in German linguistic culture the palm tree Palmsonntag is used, because Jesus Christ's way was paved with palm branches, but Ukrainians call this holiday «Willow Sunday» (Palm Sunday) instead, because it is the willow that is the first among the trees to turn green in the spring.

Key words: Bible, biblical expressions, floristic components, phraseological units, proverbs, associations, symbols.

Постановка проблеми. У ХХІ століття почав активно розвиватися новий напрям мовознавства теолінгвістика, де релігійні догмати стали мовознавчим підґрунтям та полем для наукових досліджень. За визначенням Тетяни Космеда, основною одиницею теолінгвістики виступає теонема, різновидами якої є біблеїзм та релігіолектизм (Космеда, 2019: 139). Н.В. Піддубна пропонує виділити теолінгвістику як окрему дисципліну в системі підготовки філологів. Проте слід зауважити про незначну варіативність у термінології обох науковиць, Т. Космеда використовує у своїх роботах термін «біблеїзм», а Н. Піддубна – «бібліїзм», ми ж у своїй розвідці будемо послуговуватись терміном «біблеїзм» згідно орфографічного словника української мови. Загальновідомо, що Біблія має надзвичайний вплив на розвиток духовності народу, його морально-етичних цінностей. Незважаючи на те, що кожен по-своєму сприймає текст Біблії, вона несе світу ті християнські істини, які об'єднують різні народи та культури, що стало можливим завдяки унікальній, складній та багаторівневій текстовій організації Біблії (Климентова, 2011: 41). Беззаперечним є також вплив Біблії на розвиток мов і літератур, важливим складником яких є фразеологічні одиниці. Вони виступають виразниками національно-культурної та духовної специфіки цих мов, особливостей менталітету народів, унікальних асоціативних образів та символів. Чільне місце серед фразеологізмів німецької та української мов біблійного походження займають сталі вирази з флористичними компонентами, це перш за все рослини, які росли на Близькому Сході, особливо в Ізраїлі. За підрахунками вчених, у Біблії згадується від 110 до 130 рослин, що пов'язано в першу чергу з особливостями перекладу Біблії різними мовами. Для компаративного аналізу ми використаємо український переклад Біблії Івана Огієнка та німецький переклад Мартіна Лютера, відредагований 2017 р.

Аналіз останніх досліджень. Основи релігійної фразеології заклав О. Потебня, який увів у науковий дискурс основні релігійні концепти Бог, Дух, Божественне начало, проте в роки тоталітаризму його концепції або вважались ідеалістичними, або на них не звертали уваги через ідеологічні чинники. Л. Булаховський під впливом

ідей О. Потебні розробив класифікацію фразеологічних одиниць за джерелами походження, серед яких виділив цитати та образи Старого і Нового Заповіту. В останні роки релігійна фразеологія стає об'єктом наукових розвідок багатьох вчених тому, що біблійні тексти потрібно досліджувати різноаспектно, з точки зору лінгвокультурології, семіотики, когнітивної лінгвістики, теорії символу, етнопсихології. Ґрунтовний аналіз релігійної фразеології в українській мові був проведений у дисертації Анжели Кузи, яка визначила склад і тематичні межі релігійної фразеології, її генетичні та структурно-семантичні групи, способи її опрацювання на основі лексикографічних та фразеологічних праць. Вона також виокремила позалінгвальні чинники, які впливають на розгляд та тлумачення цієї фразеології (Куза, 2016). Н.В. Піддубна у своїй монографії «Теорія теолінгвістики: феномен біблійності в українській лінгвокультурі та омовлення релігійної картини світу (аналіз дискурсивної практики ХІХ ст.)» висвітлює своєрідність вербалізації релігійної картини світу в українській лінгвокультурі, потенціал біблеїзмів, їхні системні зв'язки, специфіку формування їхнього фонду та джерела проникнення біблеїзмів в українську мову. Ж.В. Колоїз та З.П. Бакум створили словник-довідник фразем біблійного походження, в якому вони здійснили функціональну класифікацію цих фразем, розглянули їхню семантику та особливості використання. Коваль А.П. у своїй книзі «Спочатку було Слово: крилаті вислови біблійного походження в українській мові» подає тлумачення понад 350 крилатих висловів за розділами Біблії, які проілюстровані прикладами з творів українських класиків та сучасних авторів. Тетяна Космеда досліджувала характер еквівалентності українсько-польських фразеологічних біблеїзмів на основі словникових статей «Короткого українсько-польського словника усталених виразів: еквіваленти слова, фразеологізми, прислів'я та приказки» та виокремила типи відповідних паралелей: абсолютні чи відносні еквіваленти фразеологічних біблеїзмів; неповні семантико-прагматичні еквіваленти; міжмовні омоніми (фразеологічні одиниці, які повністю не збігаються за значенням і/чи прагматикою) (Космеда, 2019). М. Ціпіньо порівняла вживання біблеїзмів

у німецькій та українських мовах та способи їх перекладу. Решетняк О.О. у своїх наукових працях звертається до питання символічних значень біблійних онімів в українській лінгвокультурі. Сакральний символ в українськомовному просторі розглядався такими науковцями, як Л. Шевченко, Т. Вільчинська, О. Юрченко, З. Лановик. С. Еттінгер провів компаративне дослідження біблійних висловів у німецькому та французькому перекладах.

Мета статті – порівняти символіку та мовне вираження біблеїзмів з флористичними компонентами в українській та німецькій мовах, виявити фразеотворчий потенціал релігійної лексики в порівнюваних лінгвокультурах.

Виклад основного матеріалу. Багато наукових розвідок сучасних дослідників присвячено виокремленню статусу біблеїзмів, адже Святе Письмо утворює духовний код, який об'єднує народи багатьох християнських культур і впливає на розвиток цих лінгвокультур, збагачує їх. За визначенням Н.В. Піддубної, під біблеїзмами розуміють «вислови зі Святого Письма, що вживаються в літературній мові, зокрема в художньому та публіцистичному стилях, з метою створення словесно-художніх образів» (Піддубна, 2020: 31). За функціональною класифікацією Ж.В. Колоїз та З.П. Бакум біблеїзми поділяються на *інгерентні*, які повністю (семантично і структурно) співвідносяться з первинним текстом як, наприклад, гірчичне зерно, неопалима купина; *адгерентні*, структура яких співвідноситься з біблійною ситуацією, але в процесі історичного розвитку їхня семантика зазнала деяких змін як, наприклад, терновий вінок, оливкова гілка; *оказіональні*, які виникли на основі інгерентних, але за своїми структурно-семантичними особливостями виходять за межі первинних текстів як, наприклад, сіяти кукіль; *нетранслітерні*, які повністю співвідносяться з біблійною ситуацією, але апелюють до старослов'янського джерела як, наприклад, притча во язицех. (Колоїз, Бакум, 2002: 3). Незнання глибинного змісту Біблії деколи призводить до неправильного розуміння та помилкового вживання біблеїзмів.

У «Першій книзі Мойсеєва: Буття» ми знаходимо флористичні символи, які стали фразеологічними одиницями: «*І створив Господь Бог рай у Едені на сході... І зростив Господь Бог із землі кожне дерево, принадне на вигляд і на їжу смачне, і дерево життя посеред раю, і дерево Пізнання добра і зла*» (Буття 2: 8-9) / «*Und Gott der Herr pflanzte einen Garten in Eden gegen Osten hin ... Und Gott der Herr ließ aufwachsen aus der*

Erde allerlei Bäume, verlockend anzusehen und gut zu essen, und den Baum des Lebens mitten im Garten und den Baum der Erkenntnis des Guten und Bösen» (1. Mose, 2: 8-9). Едем був створений Господом як рай на землі і мав ще назву *сад Божий/ Garten des Gottes*, найвідоміший сад у Біблії. У переносному значенні «Едем», «сади Едему» сьогодні слугують синонімом до висловів «рай», «райське життя» (Коваль, 2001: 16). *Дерево життя/ Baum des Lebens* було символом того, що Бог гарантує вічне життя людині, якій він дозволить з'їсти плід цього дерева, джерела Божої благодаті. У переносному значенні «дерево життя» вживається як «початок людського буття на землі, і вся історія, і саме людство» (Коваль, 2001: 25). Бог заборонив Адаму та Єві їсти плоди з райського дерева, оскільки це означало б для них смерть (Буття 2:16-17). Вислів «дерево пізнання добра і зла» став означати «набути знань, докопатись до суті чогось», проте це дерево символізувало не лише добро і зло, а і все, що було створене Богом, шлях до володіння світом. (Коваль, 2001: 22). Змій (диявол) спокусив Єву скуштувати плід цього дерева і вона передала його також чоловікові (Буття 3:6). Ця історія послугувала основою для появи сталого виразу «заборонений плід» / «*verbotene Frucht*», проте досить складно сказати, який саме фрукт мався на увазі. В українській мові вважають, що це було яблуко, а тому стали крилатими вислови «яблуко гріховне», «яблуко спокуси», у німецькій мові цей плід асоціюється з райським яблуком та гранатом «*Paradiesapfel/ Granatapfel*». Всі ці біблеїзми стали символом спокуси та першого гріхопадіння людини і набули значення «*щось недозволене, сильна спокуса, оволодіння якою може призвести до біди*».

Із Старого Заповіту відомо, що після гріхопадіння Адам та Єва поглянули один на одного і зрозуміли, що вони нагі, а тому зробили собі опаски з *фігового листя/ Feigenblätter* (Буття 3: 7). Цей епізод Святого Письма спричинив появу метафори *фіговий листок* для позначення *лицемірного прикриття чогось непристойного, ганебного; маскуваня справжніх намірів та справжнього стану речей*. Оскільки християнська церква вважала природний вигляд людини гріховним, то європейські художники та скульптори прикривали «непристойні» частини тіла фіговим листком. У німецькій мові більш широкий склад фразеологічних одиниць із зазначеним флористичним компонентом: «*etwas als Feigenblatt benutzen*»; «*jemandem/ etwas ein Feigenblatt umhängen*»; «*als Feigenblatt dienen*» репрезентують значення «*використовувати щось як прикриття*

чогось»; «вжити заходів, які не вирішують проблему, а лише приховують її»; «виставляти одну річ поперед іншої, щоб приховати негативні, сумнівні, непристойні якості і таким чином покращити справжній стан речей»; «kein Feigenblatt vor den Mund nehmen» – «говорити правду, без натяків, нічого не прикрашаючи»; «Feigenblätter suchen/ flechten» – «шукати відмовки для виправдань та вибачень».

Фігове дерево називають також інжирним деревом, у численних історичних творах воно описане як одне з найстаріших фруктових дерев, їстівні плоди якого раніше були надзвичайно важливі. У Новому заповіті (Євангеліє від Матвія) Ісус, який зголоднів, підійшов до **фігового дерева/ Feigenbaum** при дорозі, щоб зірвати з нього плоди, проте нічого крім листя на ньому не знайшов. Тоді він прокляв це дерево: «**Нехай плоду із тебе не буде ніколи повіку! І фігове дерево зараз усохло**» (Від Матвія 21:19)/ «**Nie mehr wachse Frucht auf dir in Ewigkeit! Und der Feigenbaum verdorrte sogleich**» (Matthäus 21:19). Прокляття фігового дерева, більш відоме як *прокляття смоківниці* – це євангельська подія, у якій фігове дерево уособлює Ізраїль у Старому Заповіті, прокляття фігового дерева символічно спрямовано проти тих євреїв, які не прийняли Ісуса як царя. Ісус їм показує, що він сильний й може їх покарати, щоб засохла смоківниця стала для друзів знаменням, а для ворогів – застереженням. Крилатий вислів «*безплідна смоківниця*» вживають по відношенню до бездітних жінок; до тих людей, діяльність яких безплідна, безуспішна.

Коли Ісус Христос увійшов до Єрусалиму (Івана 12: 13), учні зрізали **пальмові віття/ Palmenzweige** і устеляли їм дорогу, таким чином перетворивши передсмертну процесію Ісуса на тріумфальну ходу перемоги над смертю. У християнській вірі фінікова пальма вважається символом щирості, справедливості, праведності, святості. Пророчиця Девора сиділа під фініковою пальмою, щоб вершити правосуддя (Суддів 4: 4-5). Пальмові гілки є поширеним символом перемоги, радості та миру. Вічнозелене листя пальми також є символом вічного життя і воскресіння. Лише Ісус знав, що дорога, устелена пальмовим віттям, веде його до страти на хресті, проте він розумів у чому полягала його місія. З одного боку, свято Входу Господа в Єрусалим символізує визнання Ісуса Христа як Месії, а з іншого боку, воно стало прообразом входу Сина Людського в Рай.

Християни вшановують вхід Господа до Єрусалима святковими богослужіннями та освяченням пальмових гілок, в Україні – вербових

гілок, оскільки це дерево першим зеленіє навесні. У багатьох країнах це свято називають *Пальмовою неділею* як, наприклад, в німецькій мові *Palmsonntag*, в нашій християнській традиції – це *Вербна неділя*. Вербна в українській лінгвокультурі набула сакрального значення як ритуальний предмет. Освяченими в церкві вербовими гілочками в Україні били себе, рідних та дітей, примовляючи «*Вербна б'є, не я б'ю! За тиждень Великдень: будь великий як верба, а здоровий як вода, а багатий як земля*». Вербові гілочки в будинку вважались оберегом, їх використовували як ліки від лихоманки, клали у воду для купання дітей (Жайворонок, 2006: 73). У німецькій фразеології з Біблійною пальмою пов'язані стали вирази «*wie ein Palmesel aussehen*», «*aufgeputzt wie ein Palmesel sein*», оскільки, за давньою традицією, «пальмовий осел» був частиною ходи із зеленими гілками, піснопівами для вшанування святкового в'їзду Ісуса Христа до Єрусалима на ослі. Спочатку сільські священники їхали на осли верхи, очолюючи «пальмову процесію», але осли досить часто були дуже впертими, тому з часом їх почали замінювати дерев'яним осликом з фігурою Христа. *Palmesel* довгий час називали хлопчика, який останнім входив до церкви з «пальмовими гілками», сьогодні так дражнять того хлопчика, який останнім встав у «Пальмову неділю». «*Er ist ein rechter Palmesel*» говорять про дурну та грубу людину.

Тепен/ Chris(us)dorn – це дерево зі Святого Письма з маленькими гострими колючками, яке символізує муки, страждання, покарання (Колоїз, Бакум, 2002: 147). Перед розп'яттям Ісуса Христа над ним знущалися, прагнучи збільшити його муки та страждання: «*роздягнувши Його, багрянницю наділи на Нього. І, сплівши з тернини вінка, поклали Йому на голову, а тростину в правицю Його*» (Від Матвія 27: 28-29)/ «*und zogen ihn aus und legten ihm einen roten Mantel an und flochten eine Dornenkrone und setzten sie auf sein Haupt und gaben ihm ein Rohr in seine rechte Hand*» (Matthäus 27: 28-29). Воїни намісника насміхалися над Ісусом, плювали на нього та били його, а потім повели його на розп'яття, яке вважалося «найжорстокішим з усіх винайдених людством способів страти» (Коваль, 2001: 224). Розп'яття Христа згадують в одне з найважливіших християнських свят у Страсну п'ятницю та зображають Ісуса Христа з терновим вінком та головою. Ці події лягли в основу сталого виразу в німецькій мові «*jemandem eine Dornenkrone flechten*», який вживається в переносному значенні «*плести комусь терновий вінок, катувати когось*». Вислів «*тер-*

нистий шлях»/ *ein dorniger Weg/ Pfad*) спочатку означав лише хресний хід Христа на Голгофу з терновим вінком на голові, шлях страждань та мучеництва заради спасіння людства. Поступово вислів набув переносного значення: «*складний та важкий життєвий шлях; життя сповнене нещастям, перешкодам, тяжких випробувань та переживань; складний шлях для досягнення мети*». Фразеологізм в українській мові «*порости терном*» репрезентує значення «*перестати існувати, загинути*».

Біблії завдячуємо появі фразеологізму «*неопалима купина*»/ «*brennender Dornbusch*», який походить із Старого заповіту, де Мойсею на горі Хорив явився Ангел Господній «*у полум'ї огнюному з-посеред тернового куща. І побачив він, що та тернина горить огнем, але не згорає куш...*» (Вихід 3: 2)/ «*feurigen Flamme aus dem Dornbusch. Und er sah, dass der Busch im Feuer brannte und doch nicht verzehrt wurde...*» (2.Mose 3: 2), а потім він почув самого Господа: «*І кликнув до нього Бог з-посеред тієї тернини... І сказав: Я Бог батька твого, Бог Авраама, Бог Ісаака й Бог Якова!*» (Вихід 3: 4-6)/ «*rief Gott ihn aus dem Busch... Ich bin der Gott deines Vaters, der Gott Abrahams, der Gott Isaaks und der Gott Jakobs*» (2.Mose 3: 4-6). Фразеологізм «*неопалима купина*» символізує для українців стійкість, непоборність, безсмертя, для німців виступає символом віри; у сучасній же мові вживається для позначення того, що не можна знищити, побороти; що відзначається святістю.

У німецькій мові вираз «*jemandem ein Dorn im Auge sein*» означає, що хтось заважає комусь і викликає злість. Вислів походить із Старого Заповіту (4.Mose 33: 55), коли Бог наказує Мойсею та його народу покинути Єгипет та піти до ханаанського Краю. В українській мові поширений фразеологізм «*як колючка в оці*» використовується в різних контекстах, щоб описати щось, що викликає дискомфорт, роздратування або занепокоєння.

Оливкове дерево/ Ölivenbaum/ Ölbaum вважається одним з найбільш значущих та символічних рослин у Біблії. Після всесвітнього потопу Ной спочатку випустив крука/Rabe, а потім голубку/Taube, щоб дізнатися чи спала вода, проте голубка повернулася, не знайшовши «місця спочинку для стопи своєї ноги». Лише через сім днів послана голубка «вернулася до нього вечірнього часу, і ось у неї в дзьобку *листя оливкового зірваного*» (Буття 8:11)/ «*Sie kam zu ihm um die Abendzeit, und siehe, sie hatte ein frisches Ölblatt in ihrem Schnabel*» (1.Mose 8: 11), що означало, що вода спала. Зображення голубки з *оливковою гілочкою*

стало символом доброї звістки, сподівань на нове життя, емблемою миру. З оливи також виготовляли масло, яке в церковнослов'янській мові називали єлеєм. Єлей (оливкова олія) у християнській традиції використовують як Жертвоприношення Богові, для єлеопомазання, соборування та літії. Про оливкову олію, як символ Божої милості, згадується у притчі про доброго самарянина. Розбійники побили одного чоловіка, який йшов з Єрусалиму до Єріхону, залишили його ледве живим. Мимо нього пройшов священник та Левіт і лише самарянин змилосердився і «*обв'язав йому рани, наливши оливи й вина*» (Від Луки 10:34)/ «*goss Öl und Wein auf seine Wunden und verband sie ihm*» (Lukas 10: 34). Сталий вираз «*Öl in die Wunden gießen*» у сучасній німецькій мові набув сенсу «*пом'якшити образу*».

Серед благословенних рослин Біблії важливе місце займає *пшениця/ Weizen*, яка вважається символом народження та смерті або смерті та відродження, символом Христа. Багато фразеологічних одиниць співвідноситься з притчею Ісуса про сіяча, який посіяв зерна, але вночі «*прийшов ворог його, і куюлю між пшеницю насіяв*» (Від Матвія 13:25)/ «*kam sein Feind und säte Unkraut zwischen den Weizen*» (Matthäus 13: 25), де сіяч уособлює Господа Ісуса Христа. Коли ж раби запропонували виполоти кукіль з пшениці, господар їм не дозволив: «*Ні, щоб, виполюючи той кукіль, ви не вирвали разом із ним і пшеницю*» (Від Матвія 13:29)/ «*Nein, auf dass ihr nicht zugleich den Weizen mit ausrauft, wenn ihr das Unkraut ausjätet*» (Matthäus 13: 29). Господар повелів рабам залишити рости кукіль і пшеницю аж до жнив, а в жнива він наказав жінцям: «*Зберіть перше кукіль і його пов'яжіть у снопки, щоб їх попалити; пшеницю ж спровадьте до клуні моєї*» (Від Матвія 13: 30)/ «*Sammelt zuerst das Unkraut und bindet es in Bündel, damit man es verbrenne; aber den Weizen sammelt in meine Scheune*» (Matthäus 13: 30), де пшениця уособлює синів Царства Божого, тобто добрих та благочестивих людей; кукіль – синів диявола, тобто нечестивих та злих людей, які зріклися Христа; а жнива – день Страшного суду, кінець світу. На основі цієї притчі з'явилися такі крилаті вислови: «*Unkraut zwischen den Weizen säen*» із значенням «*підступно зашкодити хорошій справі*» та «*Weizen mit dem Unkraut ausjäten*» із значенням «*разом з непотрібним відкинути потрібне, перестаратися*» у німецькій мові; «*сіяти кукіль*» із значенням «*вносити розлад у щось, спотворювати дійсність*» в українській мові.

У Євангелія від Матвія проповідник Іван Хреститель закликає людей покаятися, бо наблизилось Царство Небесне. Коли прийде Господь, то Він хреститиме людей Святим духом та вогнем: *«пшеницю Свою Він збере до засіків, а полову попалить ув огні негасимім»* (Від Матвія 3: 12)/ *«wird die Spreu vom Weizen trennen und seinen Weizen in die Scheune sammeln; aber die Spreu wird er verbrennen mit unauslöschlichem Feuer»* (Matthäus 3: 12). Фразеологізми *«відділити полову від зерна»/ «відділити кукіль від зерна»/ «Spreu von Weizen trennen»* вживаються у сучасній німецькій та українській мовах у значенні *«відмежовувати добре від поганого, шкідливе від корисного, суттєве від несуттєвого»*.

У Євангеліє від Матвія Ісус порівнює Царство Боже та віру своїх учнів з *гірчицим зерном/ Senfkorn*, яке, будучи найдрібнішим з усього насіння, виростає великим деревом, до якого злітається птаство і кублиться у його віттях

(Від Матвія/ Matthäus 13: 31-32). З маленького гірчичного зерна розпочалось поширення християнства, яке швидко розповсюдилось, набуло авторитету та популярності серед людей. Навіть «невіруючі люди» (птахи) намагаються перебувати під прикриттям християнства, на його гілках. Біблеїзм *«гірчичне зерно»* використовується для позначення чогось найдрібнішого, найменшого за формою, але суттєвого за змістом.

Сочевиця/Linse була дуже популярною рослиною, яку культивували на сході з давніх давен і зустрічається у біблійному сюжеті про Ісака, в якого уже у 60 років народилися два сини-близнюки: Ісав та Яків. Оскільки першим народився Ісав, то він набував більше прав та можливостей. Одного разу Ісав, повернувшись з полювання, був змученим, зголоднілим і попросив Якова нагодувати його. Яков вирішив скористатися нагодою та попросив за це продати йому первородство. Ісав погодився і *«продав первородство* своє Якову. І Яків дав Ісавові хліба й *сочевичного варива»* (Буття 25:33-34)/ *«verkaufte so Jakob seine Erstgeburt. Da gab ihm Jakob Brot und das Linsengericht»* (1.Mose 25: 33-34). Отримавши первородство, Яків набував переважних прав на багаті землі Ханаану, а Ісаву залишалась скеляста та посушлива місцевість Едом (Коваль, 2001: 44). У переносному значенні вислови *«продатися за миску сочевиці»/ «продаватися за сочевичну юшку»/ «etwas für ein Linsengericht hergeben/ verkaufen»* означає *«поступатися чимось значним і важливим заради дріб'язкової користі; спокушатися на нікчемні вигоди»* (Колоїз, Бакум, 2002: 125).

У християнстві **виноград/Weinstock/Rebstock** є священним з різноманітним символічним значенням. Його вважали символом ізраїльського народу, про якого Бог дбав так само, як людина про свою виноградну лозу. Виноградна лоза згадується в незліченній кількості місць як у Старому, так і в Новому Заповітах. Першим посадив виноград на землі Ной, як вказано у Святому Письмі (Буття 9:20/ 1.Mose 9: 20). Володіти виноградниками означало багатство і благословення, так, старий Яків благословив свого сина Юду і в цьому благословенні було закладене пророцтво про прихід Месії, Ісуса Христа (Буття 49:11-12). Квітучий виноград з чудовими пахощами сповіщав про довгоочікувану весну для закоханої людини (Пісня над піснями 2: 13/ Hoheslied 2: 13). У книзі Ісаї розповідається про виноградник/ Weinberg, який не приніс очікуваного урожаю. Виноградна лоза була посаджена на благодатній землі, проте виноград уродив *дикі ягоди/ schlechte Trauben*, тому він буде знищений та потоптаний, навіть дощ на нього більше не йтиме (Ісаїя 5:1-7)/ Jesaja 5: 1-7). Під благодатною землею розуміється Ізраїль, від якого Господь чекав праведності, любові та справедливості (гарних плодів), а отримав кроволиття (дикі ягоди), тому Господь позбавив його свого піклування та захисту. Судити людей будуть по їх вірі, по їх вчинках, по тих плодах, які вони здобудуть: *«По їхніх плодах ви пізнаєте їх. Бо хіба ж виноград на тернині збирають, або фігу із будяків? Так ото родить добрі плоди кожне дерево добре, а дерево зле плоди родить лихі»* (Від Матвія 7:16-17)/ *«An ihren Früchten sollt ihr sie erkennen. Kann man denn Trauben lesen von den Dornen oder Feigen von den Disteln? So bringt jeder gute Baum gute Früchte; aber ein fauler Baum bringt schlechte Früchte»* (Matthäus 7: 16-17). Ця притча стала підґрунтям для появи паремій в обох мовах: *«Wie der Baum, so die Frucht»*, *«Яке дерево, такий і плід»*. У сучасній німецькій мові вислів *«An ihren Früchten sollt ihr sie erkennen»* став крилатим і означає, що людей потрібно оцінювати за результатами їхніх вчинків та дій; такого ж значення набув в українській мові фразеологізм *«пізнавати за плодами»*. Як засвідчують переклади Євангелія від Матвія флористичні компоненти крилатих висловів цього уривку в німецькій та українській мові співпадають: виноград, тернина, фіги, будяки, дерево, плід. У німецькій мові сталий вираз *«Arbeiter im Weinberg des Herrn»* пов'язаний з притчею про господаря, який наймає робітників у свій виноградник (Matthäus 20: 1-16). Німецька лінгвокультура наповнила цей фразеологізм додатковим значен-

ням, «Arbeiter im Weinberg des Herrn» називають служителів церкви. У притчі про справжню виноградну лозу, (в українському перекладі правдиву виноградину, в німецькому – *der wahre Weinstock*) за допомогою метафор розповідається про життя християн (Івана 15:1-7/ Johannes 15: 1-7), де Ісус виступає в образі справжньої виноградної лози, Господь Бог – виноградар/ *Weingärtner*, а люди – віти/ галуззя/ *Rebe*, які мають принести плоди. У перекладах цієї притчі простежується використання дещо різних рослинних компонентів або їх варіантів.

Висновки. Проведений порівняльний аналіз біблеїзмів з флористичними компонентами в українській та німецькій лінгвокультурах показав, що більшість з них мають символічне значення, в них закладений глибокий повчальний сенс, відображається широка палітра людського життя, позитивні та негативні риси людини, її гарні та погані вчинки. У більшості випадків думки, зафіксовані у сталих виразах порівнюваних мов, забарвлені експресією, відповідною аксіологічністю, що пояснюється спільним джерелом походження.

Усталені біблійні вирази переважно містять однакові рослинні компоненти, проте зустрічаються поодинокі відмінності, що засвідчує їх етнокультурну маркованість, вплив менталітету на культуру та світосприйняття. Слід зазначити, що у німецькій мові простежується вживання більшої кількості біблеїзмів в порівнянні з українською мовою, вони зберегли більшу автентичність. Це можна пояснити більш раннім перекладом Святого Письма видатним реформатором епохи Середньовіччя Мартіном Лютером, який заклав основи нормативної письмової німецької мови. Перший український переклад чотирьох частин Нового Заповіту Євангеліє Пилипом Морачевським спіткала нещаслива доля, оскільки він був заборонений, хоча вважався одним з найкращих перекладів слов'янськими мовами. Трапляються також випадки, коли фразеологізми та паремії біблійного походження не фіксуються словниками, однак використовуються в повсякденному мовленні українців та німців. Перспективним було б провести компаративний аналіз інших флористичних компонентів у складі біблеїзмів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. К.: Довіра, 2006. 703 с.
2. Климентова О. Українська біблійна критика та засоби вербальної сугестії. *Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка*. Серія «Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика». 2011. № 22. С. 41–46
3. Коваль А.П. Спочатку було Слово: крилаті вислови біблійного походження в укр. мові. Київ: Либідь, 2001. 311 с.
4. Колоїз Ж.В., Бакум З.П. Слово Благості: словник-довідник фразем біблійного походження. Кривий Ріг: Видавництво «І.В.І.», 2002. 195 с.
5. Космеда Т. Українсько-польські паралелі в системі фразеологічних біблеїзмів. *Acta Polono-Ruthenica*. Т. 2. № XXIV, 2019. С. 139–150.
6. Куза А.М. Українська фразеологія: особливості функціонування в сучасному мовному просторі: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Львів, 2016. 212 с.
7. Піддубна Н.В. Інтерпретація внутрішньої форми біблійних фразеологізмів – актуальна проблема теолінгвістики. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г.С. Сковороди. Вип. 53, 2020. С. 28–40.
8. Біблія в перекладі Івана Огієнка. URL: <https://only.bible/bible/ubio/> (дата звернення 10.02.2024).
9. Die Bibel nach Martin Luthers Übersetzung. URL: <https://www.bibleserver.com/LUT/> (Abrufdatum: 10.02.24)

REFERENCES

1. Zhaivoronok V.V. (2006) *Znaky ukrainiskoi etnokultury: Slovnyk-dovidnyk* [Symbols of Ukrainian ethnoculture: Dictionary-reference]. K.: Dovira, 703 p. [in Ukrainian]
2. Klymentova O. (2011) *Ukrainska bibliina krytyka ta zasoby verbalnoi suhestii* [Ukrainian biblical criticism and means of verbal suggestion]. Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Series “Literary studies. Linguistics. Folkloristics”. No. 22. PP. 41–46. [in Ukrainian]
3. Koval A.P. (2001) *SPOCHATKU BULO SLOVO: krylati vyslovy bibliinoho pokhodzhennia v ukr. movi* [First there was the Word: catch phrases of biblical origin in the Ukrainian language]. Kyiv: Lybid, 311 p. [in Ukrainian]
4. Koloiz Zh.V., Bakum Z.P. (2002) *Slovo Blahosti: slovnyk-dovidnyk frazem bibliinoho pokhodzhennia* [The Word of Grace: a dictionary-reference of phrasemes of biblical origin]. Kryvyi Rih: «I.V.I.» Publishing House, 195 p. [in Ukrainian]
5. Kosmeda T. (2019) *Ukrainsko-polski paraleli v systemi frazeolohichnykh bibleizmiv* [Ukrainian-Polish parallels in the system of phraseological biblicalisms]. *Acta Polono-Ruthenica*. Vol. 2. No. XXIV, PP. 139–150 [in Ukrainian]
6. Kuza A.M. (2016) *Ukrainska frazeolohiia: osoblyvosti funktsionuvannia v suchasnomu movnomu prostori* [Ukrainian phraseology: peculiarities of functioning in the modern language space]: dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01/ Ivan Franko National University of Lviv. Lviv, 212 p. [in Ukrainian]

7. Pidubna N.V. (2020) Interpretatsiia vnutrishnoi formy bibliinykh frazeolohizmiv – aktualna problema teolinhvistyky [Interpretation of the internal form of biblical idioms is an actual problem of theolinguistics]. Linguistic studies: coll. of scientific papers. H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. Vol. 53, PP. 28–40. [in Ukrainian]
8. Bibliia v perekladi Ivana Ohienka [The Bible translated by Ivan Ohienko]. URL: <https://only.bible/bible/ubio/> (access date 10.02.2024). [in Ukrainian]
9. Die Bibel nach Martin Luthers Übersetzung [The Bible translated by Martin Luther]. URL: <https://www.bibleserver.com/LUT/> (Abrufdatum: 10.02.24) [in German]

Oksana BIELYKH,

orcid.org/0000-0002-1167-0224

*PhD in Linguistics, Associate Professor,
Associate Professor at the German Philology Department
Lesya Ukrainka Volyn National University
(Lutsk, Ukraine) belych@vnu.edu.ua*

Iryna CHARIKOVA,

orcid.org/0000-0002-50580-5216

*PhD in Linguistics, Associate Professor,
Associate Professor at the English Philology Department
Lesya Ukrainka Volyn National University
(Lutsk, Ukraine) icharikova@vnu.edu.ua*

FORMS AND FUNCTIONS OF TRANSLATION IN FOREIGN LANGUAGE LESSONS

Translation acts as a bridge for learners to transition from basic language skills to more advanced proficiency levels, aiding in the gradual acquisition of language competence. The use of translation in foreign language lessons can serve various forms and functions, playing a multifaceted role in language learning. Here are some key forms of translation in foreign language lessons: literal (focuses on word-for-word rendering from one language to another), free (emphasizes conveying the overall meaning and sense of a text rather than sticking strictly to a word-for-word translation), audiovisual (audiovisual materials like videos, movies, or songs in one language might be translated or subtitled into the target language to aid comprehension and language acquisition), and written (involves expressing the meaning of a text or passage from one language into another). These forms of translation perform the following functions: vocabulary expansion (expanding learners' vocabulary by introducing them to new words and expressions in both source and target language); grammar understanding (helping learners understand and apply grammatical structures in the target language by comparing them to the structures in their native language); cultural awareness (learners gain insights into cultural differences and similarities); communication skills (contribute to the development of communication skills, both written and oral, by requiring learners to express ideas accurately in the target language); critical thinking (encourage critical thinking to convey meaning accurately); language comparison (compare linguistic structures and expressions between their native language and the target language, promoting a deeper understanding of both). To ensure a comprehensive and effective language-learning experience, it's essential in our opinion to balance translation in foreign language lessons with other language-learning strategies, which should align with the overall goals and methodologies of foreign language education.

Key words: translation, foreign language lesson, forms of translation, functions of translation, language skills.

Оксана БЄЛИХ,

orcid.org/0000-0002-1167-0224

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри німецької філології
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна) belych@vnu.edu.ua*

Ірина ЧАРИКОВА,

orcid.org/0000-0002-50580-5216

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської філології
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна) icharikova@vnu.edu.ua*

ФОРМИ ТА ФУНКЦІЇ ПЕРЕКЛАДУ НА УРОКАХ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Переклад слугує для учнів містком для переходу від базових мовних навичок до більш просунутих рівнів володіння мовою, сприяючи поступовому набуттю мовної компетенції. Використання перекладу на уроках іноземної мови може мати різні форми та функції, відіграючи багатогранну роль у вивченні мови. До основних форм пере-

кладу на уроках іноземної мови відносимо: дослівний (фокусується на дослівному перекладі з однієї мови на іншу), вільний (наголошує на передачі загального значення та сенсу тексту, а не на суворому дослівному перекладі), аудіовізуальний (аудіовізуальні матеріали, такі як відео, фільми або пісні однією мовою, можуть бути перекладені або субтитровані цільовою мовою, щоб полегшити розуміння та засвоєння мови) та письмовий (включає в себе вираження сенсу тексту або уривка з однієї мови на іншу). Ці форми перекладу виконують наступні функції: розширення словникового запасу (розширюють словниковий запас учнів, знайомлячи їх з новими словами та виразами як вихідної, так і цільової мови); розуміння граматики (допомагають учням розуміти та застосовувати граматичні структури цільової мови, порівнюючи їх зі структурами рідної мови); культурна обізнаність (учні отримують уявлення про культурні відмінності та схожість); комунікативні навички (сприяють розвитку комунікативних навичок, як письмових, так і усних, вимагаючи від учнів точного вираження ідей мовою, що вивчається); критичне мислення (заохочують критичне мислення для точної передачі змісту); порівняння мов (порівнюють мовні структури та вирази рідної мови та мови, що вивчається, сприяючи глибшому розумінню обох мов). Для забезпечення всебічного та ефективного вивчення мови, на нашу думку, важливо збалансувати переклад на уроках іноземної мови з іншими стратегіями вивчення мови, які повинні відповідати загальним цілям і методології навчання іноземної мови.

Ключові слова: переклад, урок іноземної мови, форми перекладу, функції перекладу, мовні навички.

Statement of the problem. Outside of school, translation is experiencing a boom. It is an essential prerequisite for the smooth functioning of the international exchange of information in business, politics, technology, and culture. Translating and interpreting – as practiced in bilingualism and multilingualism – are the most common procedures in international communication because there are many contact situations in which language skills are more likely to ensure communication than the target language skills alone.

Becoming bilingual or multilingual is typically accomplished through language education in schools, where an artificial language environment is created. Translation is a vital tool in overcoming the limitations of the “direct method” of language teaching, which can be perceived as indirect, inefficient, and unnatural for acquiring a foreign language.

Purpose of the article. The *research aim* is to investigate some forms and functions of didactic translation in foreign language lessons.

To achieve the research objective, *the following tasks* were set:

- make a characteristic of educational translation;
- identify and characterize common forms of translation and their functions, used in schools;
- give some ideas for learning translation in foreign language lessons.

Designing a robust *methodology* for investigating the forms and functions of translation in foreign language lessons involves careful planning and consideration of various factors. Here’s a general outline of the methodology that we used:

- *Literature Review:* conducting a comprehensive literature review helps to understand existing research on Forms and functions of translation in foreign language lessons.
- *Data Collections Methods:* observation helps to observe language lessons where translation is used;

surveys or questionnaires help to gather insights from teachers or students about their experiences with translation; cognitive tasks help us to design tasks to assess cognitive processes during translation.

Analysis of research. Recently, leading scholars (V.M. Komisarov, O.O. Selivanova, T.R. Kiyak, O.V. Ogyu, Y.A. Loboda, and others) have been actively studying the peculiarities of the methodology of teaching translation and the problem of developing translation competence in particular. Despite this, translation teaching methods remain an underdeveloped area of pedagogical science.

For quite some time, the necessity of incorporating translation into foreign language learning has been a topic of debate. While the need to legitimize translation as a learning objective has diminished over the years and the requirement to justify its place in language lessons is gradually fading, there is still significant opposition, particularly in school-based foreign language learning programs. Notwithstanding these challenges, many language experts maintain that translation can be integral in aiding learners to comprehend and internalize the intricacies of a foreign language.

Unfortunately, much of the discussion between proponents and opponents of translation in foreign-language learning has been at cross-purposes, since the kind of translation and its function in the learning process have not been specified (Rivers 1975:295).

For a long time, Freundstein’s public opinion dominated among translation opponents: Anything that can only be learned or acquired in foreign language lessons with the inclusion of the mother tongue can be omitted without any loss to the language learning process (Freundstein 1970a:39).

Grammatical rules and translations do not contribute to language learning and should be excluded under all circumstances (Freundstein 1970b:6).

Presentation of the main material. The notion of an ideal world where foreign language learning occurs without any connection to one's native language is a utopian one. This is because numerous bilingual resources are commonly employed in foreign language instruction. For instance, textbooks frequently include a bilingual vocabulary section that offers translations of important words and phrases into the learner's native language. Workbooks and glossaries are also frequently bilingual, aiding learners in comprehending and practicing new vocabulary in context. Furthermore, bilingual dictionaries are commonly used to assist learners in their language acquisition journey. All of these resources provide proof that we learn a foreign language utilizing our native language, which is our primary mode of thinking. By utilizing these resources, learners can more effectively comprehend and practice the language they are learning, ultimately leading to greater fluency and understanding.

Educational translation is a translation used in the educational process as one of the methods of learning a foreign language. It helps to consolidate and systematize knowledge of a foreign language in terms of grammar, vocabulary, syntax, and stylistics; to expand the language competence of students.

Among translations, there are literal, full, partial, and free translations. A literal translation fully preserves the peculiarities of the language in which the text is written. A full translation reproduces the content of the original in its entirety; an incomplete translation reproduces only parts of the original; a free translation conveys the main idea of the work, but does not preserve the artistic features of the original literary language.

Translation can be either oral or written. In foreign language classes, students often need to translate an exercise or a text, so special attention should be paid to the specifics of learning translation.

In the course of integrated foreign language teaching, translation, on the one hand, is used in various activities: teaching grammar, vocabulary, monologue, dialogue, etc. On the other hand, mastery of these aspects of a foreign language allows you to correctly interpret a source text, for an adequate understanding of which you need to know how to overcome linguistic and speech difficulties when reproducing units in the target language (Baranowa 2004:15-20).

However, a differentiated functional analysis of the spectrum of school translation forms presupposes that the terms used are unambiguous, which is not the case. The concept of translation is applied to different linguistic phenomena and activities in methodological guidelines and relevant specialist articles, so it is

first necessary to "agree" on some basic translation concepts relevant to schools. We start from the premise that we are dealing with forms and functions of school-based, i.e. didactic, translation.

Concerning a reorientation of translation didactics in foreign language teaching, we differentiate between the following types of school translation:

- translating as a form of exercise or as a form of performance assessment (translation from the foreign language into the native language as the target language or translation from the native language into the foreign language as the target language;
- with back-translation variants);
- translation as a literal (written, oral) translation or as a free rendering of a text, a template;
- translation of individual words or individual sentences.

At school, translating a foreign language text into your native language is both a means of teaching a foreign language and its goal. A large number of tasks in modern foreign language textbooks are devoted to the translation of text or sentences. Many tasks are impossible to complete without preliminary translation, even if translation itself is not part of the task. Perception and comprehension of a foreign language text are more difficult without preliminary translation, which should be considered as the main method of developing comprehension.

The main tool for translating educational texts is a bilingual dictionary. Learners should be able to use a dictionary, extract maximum information from a dictionary entry, and apply the information correctly and creatively to the information obtained in the dictionary. When teaching translation, the teacher should explain and demonstrate the different types of dictionaries. First, students need to master the technique of working with a dictionary. For example, they need to know how words are arranged in dictionaries, in what forms, and what determines the choice of lexical matches in a dictionary. However, students should remember that a dictionary cannot reflect all cases of the contextual and situational meaning of words. That's why the students need to be taught to determine the meaning of unfamiliar words in the translation process without resorting to a dictionary.

To determine the meaning of an unfamiliar word, students need to learn to use context, knowledge of word-forming elements, and other factors that influence the translation of a word. When choosing methodological techniques, teachers need to take into account the following factors: knowledge of the native language (erudition, general outlook), and understanding of the text (level of grammar and vocabulary).

In an educational setting, particularly in language classes, various forms of translation are employed to enhance learning and understanding of different languages. Here are some common forms of translation used in schools:

Literal translation: This form of translation focuses on word-for-word rendering from one language to another. It helps students understand the direct meaning of words and phrases in a different language.

Interpretation: In language classes, teachers might provide interpretation, verbally translating spoken or written content from one language to another to facilitate comprehension for students.

Free translation: This form of translation emphasizes conveying the overall meaning and sense of a text rather than sticking strictly to a word-for-word translation. It helps students understand the context and intended message.

Audiovisual translation: In language learning, audiovisual materials like videos, movies, or songs in one language might be translated or subtitled into the target language to aid comprehension and language acquisition.

Paraphrasing: Teachers might use rephrasing or paraphrasing techniques to explain the meaning of sentences or phrases in a different language without providing a direct translation. This helps students grasp the concept in the target language.

Comparative translation: Students might be given texts in both languages side by side, allowing them to compare and contrast the two versions. This method helps in understanding linguistic nuances and cultural differences between languages.

Collaborative translation: Students work together to translate texts or content from one language to another, encouraging communication, cooperation, and sharing of language skills among peers.

In initial lessons, the focus is exclusively on the translation of individual, isolated sentences, not on the translation of texts, i.e. coherent pieces. In general, it is much more difficult to translate from your mother tongue into a foreign language than the other way around. It is not for nothing that literary translators, for example, almost always translate into their mother tongue, as they have the most secure feel for the language and the most differentiated vocabulary in their first language. The passive vocabulary is always much larger than the active vocabulary, even in the native language. Moreover, finding the right words in a foreign language, choosing the right expressions, observing the correct sentence structure, selecting the appropriate level of style, and choosing the right time is a real challenge. For this reason, translating

authentic texts is only recommended for advanced learners, but not at school.

The described psycholinguistic mechanisms of the translation process make it possible to identify the skills and abilities necessary for its successful implementation:

- ability to perceive textual information in the process of reading (reading, viewing, searching);
- speed reading skills;
- the ability to synchronize several types of speech activity: reading (visual perception) and speaking;
- recognition of reference points in the original text while reading under time constraints;
- skills of overcoming interlanguage interference;
- skills of retaining in memory the syntactic structures (syntagms) chosen by the translator, which must be consistent with each other at the syntactic level in the translation text (Chernowatyi 2013:263-268).

The skills and abilities highlighted above allow us to move on to consider the classification of translation training exercises.

In the methodology, an exercise is defined as a specially organized repeated performance of individual operations, actions, or activities in a training environment to master or improve them (Skliarenko 1999:72-92).

The system of exercises for the development of translation competence according to L. Chernowaty includes three types of subsystems:

A – preparatory exercises, B – exercises for developing translation skills, and C – exercises for incorporating the developed skills into the structure of translation skills. Each subsystem includes groups of exercises: for overcoming lexical difficulties; for overcoming grammatical difficulties; developing skills in translating realities, names, and foreign words; developing skills in using translation transformations; for developing a mechanism for selecting equivalents; for developing skills in switching from one code to another – dictation-translation. Thus, in the researcher's opinion, the following exercises should be used to teach written translation: equivalent (full) written translation and hetero-valid (partial) translation. The researcher notes that the exercises should meet the requirements of systematicity, i.e., have a clear structure within a relatively complete period of training, ensuring the formation of skills and their inclusion in translation skills (Chernowatyi 2013:152).

Even in the initial lessons, there are many starting points for practicing and raising awareness of convergences and divergences specific to language pairs, which can be progressively systematized and practiced as interlingual standard equivalences:

lexical, morpho-syntactic, textual learning content, through which the pupil learns that several languages are not to be regarded as different names for one thing, but that these different names verbalize different views of the same thing, different ways of organizing and structuring the “world”.

When it comes to translating a piece of text or activity, it's crucial to consider the linguistic and cultural nuances, phrases, and accurate translations. Effective translation requires an awareness of the differences in grammatical structures between languages. For example, Ukrainian lacks the article, gerund, or infinitive complex as compared to English. Therefore, it's essential to practice grammar exercises before translation to master conveying the same idea using different grammatical structures. By doing so, learners can better understand the subtleties of the language and create accurate translations.

Word order is also important in the translation process. It is necessary to teach students to understand the stylistic features of a text. Conducting a stylistic analysis of a text helps to understand its meaning more deeply and translate it without losing meaning. Particular attention should be paid to the stylistic devices the author uses and their transfer to another language.

The type of systematic translation exercises proposed here goes beyond the use of translation for language comparison that was previously common and recommended in older guidelines and methodologies of the subject. In line with Eastern European foreign language theorists, the term “confrontative language exercises” is used here in preference to the “contrastive” analyses otherwise customary in this country, which would restrict the foreign language exercise program to translation in one direction and the comparison of deviations or differences. To ensure a comprehensive and effective language-learning experience, it's essential to balance translation in foreign language lessons with other language-learning strategies, which should align with the overall goals and methodologies of foreign language education.

In confrontational exercises at the linguistic level, the students learn to differentiate between word meaning, specific sentence meaning, and situational text meaning.

Some ideas for classroom activities:

– In a collaborative learning activity, the learners are divided into groups and assigned different sections of a text to translate. Each group works on their assigned section, carefully analyzing and interpreting the content to ensure accurate and appropriate translation. Once the groups have completed their tasks, they come together to connect their translated

parts into a cohesive and complete text. This involves using appropriate transitions and connecting language to ensure smooth flow and coherence between the different sections. Through this process, learners not only develop their language skills but also their ability to collaborate and communicate effectively with others.

– In this language learning activity, each learner is encouraged to bring in a short text, proverb, or poem that they enjoy and present it to the class. During the presentation, the learner explains why they chose the specific piece and what it means to them. Afterward, the class uses the text as a basis for translation exercises, allowing learners to practice their language skills in a fun and engaging way. This activity not only helps learners improve their language proficiency but also encourages them to share their interests and perspectives with their classmates.

– When it comes to language learning, learners often come across word combinations where one word can have multiple meanings depending on the context. In such cases, learners are required to translate the word combination, taking into consideration the context and the intended meaning of the word. This can be a challenging task, as it requires a good understanding of the language and its nuances. However, it is an important skill to develop for effective communication in the target language.

Given the importance of organizing personality-oriented dialogue interaction, group work should be a mandatory element of teaching translation from a foreign language or vice versa, which involves all students in interactive speech, stimulates the development of general and compensatory skills and personally important traits (ability to work in a team, responsibility, sociability), and creates an emotionally positive microclimate in the group.

To group work methods belong:

– Learners search for the key sentence of each paragraph of the text.

– Learners discuss the problem.

– Learners draw up a diagram/table on the topic or text.

– Learners compose a story based on the table/diagram/drawing, brainstorming.

– Learners work in groups on short texts then regroup and compare their versions, before producing a final text. This can then be compared with an ‘official’ published version.

– Learners translate and then other learners back translate, then compare versions and discuss why there are differences.

– Learners look at ‘bad’ translations and discuss the causes of errors.

– Ask learners to find different kinds of texts for comparison and translation, for example, recipes, e-mails, graffiti, technical texts, post-its, etc.

In our opinion, the most productive exercises for developing written and oral communication skills are two types of exercises: the first type is exercises on translating sentences (or texts) from the native language into a foreign language, and the second is creative exercises on composing stories and reports on events in personal or social life using active lexical and grammatical material. This type of exercise is not present in foreign textbooks, but it is extremely important because it is based on a binary comparison of the two languages. This makes it possible to “highlight” discrepancies in the designation of equivalent concepts found in two languages, and the construction of grammatical structures that reflect the specific ways of thinking of the native speaker. Therefore, the teacher should independently develop exercises of this nature, taking into account the actual grammatical and lexical topics within the program.

Conclusions. To sum up we can say that the use of translation in foreign language lessons can serve various forms and functions, playing a multifaceted role in language learning. To the forms of the transla-

tion, we refer to literal, free, audiovisual, and written translations. They all serve different aims, such as further development of creative skills and abilities in oral and written communication, the ability to read in-depth, accurately, and comprehensively understanding a text of a certain complexity; replenishment of students’ vocabulary and intensive activation of lexical items accumulated at the previous stages of learning; training and correction of pronunciation skills; development of discussion and communication skills, abstracting and translation skills from the native language into a foreign language and vice versa. To ensure a comprehensive and effective language-learning experience, it’s essential to balance translation in foreign language lessons with other language-learning strategies, which should align with the overall goals and methodologies of foreign language education.

We consider the investigation of developing and assessing innovative pedagogical approaches that integrate translation as a tool for language learning to be a prospect for further research. This includes investigating the effectiveness of translation-based exercises, projects, or games in promoting language proficiency.

BIBLIOGRAPHY

1. Баранова С. Переклад як складова лінгвістичної підготовки юристів. *Вісник Сумського державного університету*. 2004. Вип. 3(62). С. 15–20.
2. Черноватий Л. Методика викладання перекладу як спеціальності. Вінниця: Нова книга, 2013. С. 263–268.
3. Freudenstein R. (1970a). Lernpsychologische Aspekte im neusprachlichen Unterricht. *Der fremdsprachliche Unterricht* 4. Heft 16. S. 26–41.
4. Freudenstein R. (1970b). Auswirkungen der Sprachlaborarbeit auf den Fremdsprachenunterricht heute und morgen. *Phywe-Sprachlabor-Seminar*. Giessen. S. 6.
5. Склярєнко Н. Навчання граматичного матеріалу. *Методика навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах*. К., 1999. С. 72–92.

REFERENCES

1. Baranova S. (2004) Pereklad yak skladova lnhvistychnoi pidhotovky yurystiv. [Translation as a component of linguistic training for lawyers] *Wisnik Sumskogo dershawnogo universitetu*. – Bulletin of Sumy State University, 3(62). 15–20. [in Ukrainian].
2. Chernovatyi L. (2013) *Metodyka vykladannia perekladu yak spetsialnosti*. [Methodology of teaching translation as a speciality] Nova knyha. 263–268. [in Ukrainian].
3. Freudenstein R. (1970a) *Lernpsychologische Aspekte im neusprachlichen Unterricht*. [Aspects of learning psychology in new language teaching] *Der fremdsprachliche Unterricht* 4. Heft 16. S. 26–41. [in German].
4. Freudenstein R. (1970b) *Auswirkungen der Sprachlaborarbeit auf den Fremdsprachenunterricht heute und morgen*. [The impact of language laboratory work on foreign language teaching today and tomorrow] *Phywe-Sprachlabor-Seminar*. Giessen. S. 6. [in German].
5. Skliarenko N. (1999) *Navchannia hramatychnoho materialu*. [Teaching grammar material] *Metodika nawchannja inozemnich mow u serednich nawchalnich zakladach*. – Methods of teaching foreign languages in secondary schools. 72–92. [in Ukrainian].

Тетяна БОКОЧ,
orcid.org/0000-0002-5891-0256
викладач кафедри прикладної лінгвістики
Ужгородського національного університету
(Ужгород, Україна) tetiana.bokoch@uzhnu.edu.ua

ВПРОВАДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ ДЛЯ ФАХІВЦІВ-ЛІНГВІСТІВ: СУЧАСНІ ПІДХОДИ ТА ВИКЛИКИ

У сучасному світі, орієнтованому на глобалізацію та інновації, використання інформаційних технологій (ІТ) у навчанні іноземних мов стає важливим елементом підготовки всіх фахівців, і зокрема, фахівців-лінгвістів. Ця стаття розглядає ключові аспекти впровадження технологій у процес навчання та звертає увагу на важливість адаптації навчального процесу до вимог сучасного ринку праці.

Однією з головних переваг використання ІТ у навчанні є зручність та доступність. Інтерактивні платформи та онлайн-ресурси дозволяють студентам навчатися в будь-який час і з будь-якого місця, забезпечуючи гнучкість навчального процесу. Це особливо важливо для студентів, які можуть поєднувати навчання з роботою чи іншими зобов'язаннями.

Ігрові технології стають ефективним інструментом у навчанні мов. Вони стимулюють інтерес студентів та дозволяють їм вивчати мову в захоплюючий спосіб. Граючи, студенти отримують можливість вдосконалити свою граматику, лексику та навички вимови.

Ще однією перевагою є використання штучного інтелекту для індивідуалізованого навчання. Системи аналізу мови можуть надавати персоналізовані рекомендації, допомагаючи студентам у подоланні індивідуальних труднощів та вдосконаленні їхніх мовних навичок.

Незважаючи на ці переваги, існують виклики, які супроводжують впровадження інформаційних технологій у навчання іноземних мов. Найбільш важливим є необхідність підготовки викладачів до ефективного використання технологій у навчанні. Вони повинні мати достатні навички та компетенції для інтеграції новітніх засобів у навчальний процес.

Обмежений доступ до Інтернету може стати перешкодою для студентів, особливо тих, які навчаються в регіонах з поганим покриттям мережі. Забезпечення технічною базою також може бути витратним завданням для навчальних закладів.

Ключові слова: інформаційні технології, навчання іноземних мов, фахівці-лінгвісти, штучний інтелект, ігрові технології, впровадження технологій у навчання.

Tetyana BOKOCH,
orcid.org/0000-0002-5891-0256
Lecturer at the Department of Applied Linguistics
Uzhhorod National University
(Uzhhorod, Ukraine) tetiana.bokoch@uzhnu.edu.ua

IMPLEMENTATION OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES FOR LINGUISTS: MODERN APPROACHES AND CHALLENGES

In today's world, which is focused on globalization and innovation, the use of information technology (IT) in foreign language teaching is becoming an important element in the training of all professionals, including linguistics. This article examines key aspects of implementing technologies in the educational process, emphasizing the importance of adapting the learning process to the demands of the contemporary job market.

One of the primary advantages of utilizing IT in education is the convenience and accessibility it offers. Interactive platforms and online resources enable students to learn at any time and from anywhere, providing flexibility in the learning process. This is particularly significant for students juggling education with work or other commitments.

Game-based technologies prove to be an effective tool in language education. They stimulate students' interest and allow them to explore the language in an engaging manner. Through gameplay, students have the opportunity to enhance their grammar, vocabulary, and pronunciation skills.

Another advantage lies in the application of artificial intelligence for personalized learning. Language analysis systems can provide tailored recommendations, assisting students in overcoming individual challenges and refining their language skills.

Despite these advantages, there are challenges associated with the integration of information technologies into foreign language education. The most critical is the need to train educators effectively in utilizing these technologies. Educators must possess sufficient skills and competencies to integrate cutting-edge tools into the teaching process.

Limited internet access can pose a hindrance for students, particularly those studying in regions with poor network coverage. Providing the necessary technical infrastructure can also be a costly endeavor for educational institutions.

In conclusion, the implementation of information technologies in teaching foreign languages is an integral part of preparing modern linguistics professionals. By addressing challenges and maximizing advantages, an effective learning process can be established that aligns with the requirements of the contemporary job market and contributes to the development of students' language competencies.

Key words: *information technologies, teaching foreign languages, linguistics professionals, artificial intelligence, game-based technologies, technology integration in education.*

Постановка проблеми. Сучасний світ вимагає від фахівців-лінгвістів не лише високого рівня мовної компетентності, але й володінням передовими інформаційними технологіями. Впровадження інновацій у навчальний процес є необхідністю, адже це дозволяє підготувати висококваліфікованих фахівців, готових вирішувати сучасні завдання міжнародного співробітництва та комунікації. У цьому контексті використання інформаційних технологій у навчанні іноземних мов стає ключовим аспектом підготовки фахівців-лінгвістів.

Важливість і необхідність впровадження ІТ у навчання іноземних мов обґрунтовується міжнародними експертами і вченими. ІТ торкаються всіх сфер діяльності людини, але, мабуть, найбільш сильний позитивний вплив вони мають на освіту, оскільки відкривають можливості впровадження абсолютно нових методів викладання і навчання. Використання інформаційних технологій в освіті дозволяє здійснити якісні зміни в системі загальноосвітнього і професійно-орієнтованого навчання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Протягом останнього періоду в Україні було проведено ряд наукових досліджень, які присвячені даній проблемі. Педагогічні та теоретичні аспекти використання інформаційних технологій у навчальному процесі були досліджені у працях таких авторів як Б.Б. Беседін, Ю.В. Горошко, Ю.О. Жук, В.І. Загвязінський, В.М. Монахов, С.А. Раков, Ю.С. Райський та інших. Питання впровадження інформаційних технологій в освітній процес навчальних закладів також отримало відображення у роботах Н.Апатової, В.Бикова, М.Кадемїї, В.Науменко. Проблеми використання інформаційних технологій у навчанні іноземних мов учнів та студентів розглядаються у працях Є.Г. Азімова, М.В. Кларіна, Л.І. Морської, Е.Л. Носенко, Є.С. Полат, П.І. Сердюкова та ін.

Мета статті полягає в аналізі та узагальненні сучасних підходів до використання інформацій-

них технологій у процесі навчання іноземних мов для фахівців-лінгвістів.

Виклад основного матеріалу. Зручність та доступність сучасних освітніх технологій стають неоціненним ресурсом для студентів у всьому світі. Інтерактивні платформи, мобільні додатки та онлайн-курси революціонізують спосіб навчання, забезпечуючи високий рівень гнучкості та персоналізації.

Однією з основних переваг є можливість отримати освіту в будь-який час та з будь-якого місця. Студенти не обмежені графіком та фізичним розташуванням університету. Це дозволяє їм гармонійно поєднувати навчання з іншими аспектами життя, такими як робота, сім'я та особисті інтереси. Замість того, щоб приходити на заняття у визначений час, студенти можуть самостійно обирати оптимальний графік навчання, що підвищує їх продуктивність та знижує стрес (Гарбич-Мошора 2013: 67).

Інтерактивні платформи дозволяють персоналізувати процес навчання, враховуючи індивідуальні потреби та рівень знань кожного студента. Адаптивні тести та завдання допомагають визначити слабкі місця та сприяють більш ефективному засвоєнню матеріалу. Це робить навчання більш ефективним та цікавим.

Мобільні додатки додають ще один рівень зручності, дозволяючи студентам носити свої навчальні матеріали та завдання завжди з собою. Вони можуть вивчати матеріали в метро, на перерві на роботі або навіть під час подорожі. Це підвищує доступність освіти для тих, хто має зайнятий графік або пересувається багато.

Усі ці інновації в освіті роблять процес навчання більш індивідуалізованим, ефективним та доступним для всіх бажаючих набути знань. Зручність та гнучкість, які надають ці технології, допомагають студентам розвивати свої навички та отримувати якісну освіту, незалежно від їхнього місцезнаходження та розкладу (Осадчий 2015: 47).

Ігрові технології у навчанні іноземних мов відкривають перед студентами захопливий світ, де навчання стає цікавим та ефективним. Використання ігрових елементів в освіті дозволяє студентам не лише отримувати нові знання, а й насолоджуватися процесом навчання.

Однією з ключових переваг є стимулювання зацікавленості студентів. Граючи, вони входять у віртуальний світ, де вивчення мови стає захопливою пригодою, а не рутинною задачею. Ігри можуть імітувати реальні ситуації, де студентам доводиться використовувати іноземну мову для вирішення завдань, що сприяє поглибленню їхнього розуміння та використання мови.

Завдяки ігровим технологіям в навчанні мов, студенти можуть взаємодіяти з навчальним матеріалом у формі гри, використовуючи елементи суперництва, колективної гри або індивідуальних завдань. Це сприяє розвитку комунікативних навичок та підвищує мотивацію до вивчення.

Більше того, ігрові технології у навчанні іноземних мов розвивають критичне мислення та пробуджують творчий потенціал студентів. Гравець повинен застосовувати свої мовні знання в нестандартних ситуаціях, що сприяє глибшому засвоєнню матеріалу та розширенню лінгвістичного діапазону.

Використання штучного інтелекту (ШІ) в освіті відкриває нові перспективи для студентів, дозволяючи їм персоналізувати свій навчальний процес і поліпшувати мовні навички за допомогою інтелектуальних систем аналізу мови. Ці технології спрощують та покращують навчання, забезпечуючи студентам ефективніші результати у вимові, лексиці та граматиці.

Однією з ключових переваг використання ШІ є індивідуалізований підхід до кожного студента. Системи інтелектуального аналізу мови можуть оцінити рівень знань кожного студента та визначити його індивідуальні потреби. На основі цього аналізу програми можуть створити персоналізовані навчальні плани, надаючи завдання та вправи, які відповідають конкретним слабким місцям студента.

У вивченні іноземних мов важливо враховувати вимову. Системи ШІ можуть аналізувати вимову студентів, надаючи негайний зворотний зв'язок та корекції. Це допомагає студентам вдосконалювати свою вимову та розуміння звуків мови, що є ключовим елементом мовного вивчення.

Використання штучного інтелекту в освіті зробило можливим створення інноваційних та ефективних методів вивчення мов, покращуючи якість навчання та сприяючи індивідуальному розвитку

студентів. Це підсилює роль технологій у сучасній освіті та робить процес вивчення мов більш доступним та ефективним.

Віртуальна реальність (VR) відкриває перед нами захопливий світ, де можливості навчання мов розширюються завдяки створенню іммерсивного середовища. Використання VR технологій в освіті надає студентам унікальну можливість взаємодіяти з мовою у віртуальних реальних ситуаціях, що підвищує їхню навичку та впевненість в мовленні.

Однією з головних переваг використання VR є можливість створення іммерсивних навчальних сценаріїв. Студенти можуть потрапити у віртуальне оточення, де мова використовується в реальних ситуаціях, таких як магазин, аеропорт, готель чи навіть непередбачувані ситуації. Це дозволяє студентам адаптувати свої навички до різних сценаріїв і розвивати мовні компетенції в реальних умовах.

Крім того, VR може бути використана для підвищення вимови та наголосу. Студент може слухати віртуальних співрозмовників і намагатися адаптувати свою вимову до носіїв мови в режимі реального часу, що допомагає вдосконалити артикуляцію та фонетику (Гарбич-Мошора 2010: 12).

Інформаційно-комунікаційні технології здатні залучати до процесу навчання, робити з пасивних слухачів активних діячів; стимулювати пізнавальний інтерес до навчання та дисциплін в цілому; надавати навчальній роботі проблемний, творчий чи дослідницький характер, індивідуалізувати процес навчання і розвивати самостійну діяльність студентів (Герасименко).

Вивчення мов та впровадження новітніх технологій у сферу освіти відкривають перед сучасними педагогами та студентами безмежні можливості. Проте, разом із цим приходять виклики та перешкоди, які вимагають уважної уваги та творчого підходу до їх вирішення.

Однією з головних проблем є баланс між традиційними методами викладання та новітніми технологіями. Важливо враховувати, що не у всіх ситуаціях технології можуть замінити людський вплив та інтеракцію. Також, існують питання безпеки та конфіденційності даних у віртуальному просторі, що стає актуальним у зв'язку з розширеним використанням онлайн-платформ та електронних засобів навчання.

Ще однією важливою темою є доступність новітніх технологій для всіх шарів суспільства. Нерівномірний розподіл ресурсів може створити прірву у доступі до високотехнологічних засобів навчання, що може призвести до нерівності в

можливостях отримання якісної освіти (Впровадження).

Необхідність впровадження інформаційних технологій в освітній процес вимагає не тільки готовності студентів, але й підготовленості викладацького корпусу. Багато викладачів можуть відчувати певну нестачу компетентності у використанні новітніх технологій, оскільки це вимагає вивчення нових навичок та пристосування до швидкозмінюваного технологічного середовища.

По-перше, деякі викладачі можуть відчувати невпевненість у своїх знаннях щодо інформаційних технологій, що може гальмувати їхню готовність до ефективного впровадження цих інструментів у навчальний процес. Переходити від традиційних методів до використання електронних ресурсів та онлайн-інструментів може стати значущим викликом для тих, хто не має достатньої підготовки.

Для вирішення цієї проблеми важливо надавати викладачам можливості для професійного розвитку та навчання. Спеціальні курси, семінари та тренінги з використання сучасних технологій в освіті можуть забезпечити викладачам необхідні навички та знання. Важливо визнати їхню потребу у підтримці та створити сприятливе середовище для вдосконалення їхніх компетенцій.

Крім того, важливо підкреслити, що вивчення інформаційних технологій – це постійний процес, і викладачі можуть отримувати підтримку та ресурси для навчання протягом всієї своєї кар'єри. Залучення доцентів у групи обміну досвідом та створення спільних проєктів може сприяти обміну знаннями та взаємній підтримці в середовищі, де викладачі вчать разом із своїми студентами.

Доступ до Інтернету стає ключовим аспектом сучасної освіти, однак у багатьох регіонах світу зберігається серйозна проблема обмеженого доступу до цієї важливої ресурсної платформи. Це обмеження може бути пов'язане з технічними обмеженнями, відсутністю інфраструктури або політичними обставинами.

У таких умовах впровадження онлайн-технологій в освітній процес стає викликом. Студенти та викладачі, що мешкають або працюють у таких регіонах, можуть стикатися з труднощами отримання доступу до необхідних навчальних ресурсів, участі в віртуальних класах чи використання інтерактивних онлайн-платформ.

Недостатня інфраструктура та низька швидкість Інтернет-з'єднання можуть впливати на якість відтворення відео, завантаження важких файлів та здійснення інших онлайн-активностей,

що вимагають стабільного інтернет-з'єднання (Середа та ін. 2019: 56).

Ще однією проблемою є відсутність доступу до сучасних технічних засобів серед широких верств населення. Багато людей, зокрема у сільських районах або країнах із низьким рівнем розвитку, можуть не мати можливості власноруч придбати та обслуговувати комп'ютери чи смартфони для забезпечення нормального використання онлайн-ресурсів.

Вирішення цих проблем вимагатиме комплексного підходу, включаючи розвиток інфраструктури, забезпечення доступу до сучасних технічних засобів та впровадження соціальних та політичних ініціатив. Освітній сектор та міжнародні організації можуть сприяти цьому процесові, спрямовуючи зусилля на створення умов для рівного доступу до якісної освіти для всіх.

Вартість технічних засобів є значущою та важливою складовою впровадження сучасних технологій у навчальний процес, але вона також може виявитися суттєвою трудностю для навчальних закладів, особливо тих, які мають обмежений бюджет. Забезпечення класів та студентів необхідною технічною базою потребує значних витрат на придбання та обслуговування обладнання (Інформаційні).

Однією з основних проблем є вартість комп'ютерів, планшетів, ноутбуків, а також необхідних аксесуарів, таких як принтери, сканери чи цифрові дошки. Для налагодження зручного та ефективного навчання необхідно, щоб кожен студент мав доступ до технічного забезпечення, що може створити значний тиск на фінансові ресурси навчального закладу.

Важливим аспектом також є обслуговування та підтримка технічної інфраструктури. Це включає в себе витрати на оновлення програмного забезпечення, технічну підтримку, антивірусні заходи та безпеку даних. Перевірка та регулярне обслуговування технічних засобів також вимагає витрат, які важко передбачити у бюджеті. Навчальні заклади також повинні враховувати витрати на навчання викладачів та іншого педагогічного персоналу з ефективного використання новітніх технологій. Це включає в себе витрати на проведення тренінгів, семінарів та розвиток педагогічних матеріалів.

Вирішення проблем, які виникають при впровадженні інформаційних технологій у навчання, вимагатиме спільних зусиль та стратегічного планування. Співпраця між освітніми установами, владою та індустрією може сприяти розробці ефективних стратегій для подолання викликів і

забезпечення дієвого впровадження інновацій у навчальний процес (Морзе та ін. 2017: 189).

Висновки. Отже, впровадження інформаційних технологій у навчання іноземних мов для фахівців-лінгвістів є необхідним та перспективним кроком для підготовки висококваліфікованих кадрів. З урахуванням переваг та вирішення викли-

ків, пов'язаних із цим процесом, можна забезпечити ефективний та сучасний підхід до навчання, що відповідає вимогам сучасного ринку праці та глобалізації. Такий підхід сприяє розвитку та вдосконаленню навичок мовного володіння, а також підвищенню конкурентоспроможності фахівців у глобальному освітньому та робочому середовищі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Впровадження інформаційних технологій в процес навчання англійської мови. URL: <http://interconf.fl.kpi.ua/uk/node/1210> (дата звернення: 12.01.2024).
2. Герасименко І.В. Переваги використання ІТ в навчальному процесі. *Welcome to – Digital Library NAES of Ukraine*. URL: https://lib.iitta.gov.ua/705732/7/1_Gerasimenko.pdf (дата звернення: 12.01.2024).
3. Інформаційні технології та інноваційні методики навчання. *DSpace Home*. URL: https://dspace.vspu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10988/Ivanchenko_Modern%20information%20technologies%20and%20innovation%20methodologies_2020_%20Is.%2066-96-103.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 12.01.2024).
4. Морзе Н.В., Буйницька О.П. Підвищення рівня інформаційно-комунікаційної компетентності науково-педагогічних працівників–ключова вимога якості освітнього процесу. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2017. С. 189–200. URL: <https://journal.iitta.gov.ua/itlt/article/view> (дата звернення: 02.02.2024).
5. Гарбич-Мошора О. Переваги та недоліки використання інформаційних технологій в навчальному процесі. *Молодь і ринок*. 2013. № 12. С. 67–70.
6. Гарбич-Мошора О. Загальні засади використання інформаційних технологій в навчальному процесі. *Розвиток наукових досліджень, 2010: Матеріали 6 міжнародної науково-практичної конференції, м. Полтава, 22–24 листопада 2010 р.* Полтава: Вид-во ІнтерГрафіка, 2010. Т. 9. С. 12–14.
7. Осадчий В.В. Сучасні реалії і тенденції розвитку інформаційно-комунікаційних технологій в освіті. URL: <https://www.researchgate.net/publication/31177399>. (дата звернення: 14.02.2024).
8. Середа І. В., Савінова Н. В., Стельмах Н. В. Рівні сформованості інформаційно-комунікаційної компетентності педагогів закладів загальної середньої освіти. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2019. С. 56–70. URL: <https://scholar.google.com.ua/citations> (дата звернення: 15.02.2024).

REFERENCES

1. Vprovadzhennia informatsiinykh tekhnolohii u protses navchannia anhlis'koi movy. [Implementation of information technologies in the process of learning English]. URL: <http://interconf.fl.kpi.ua/uk/node/1210> (12.01.2024). [in Ukrainian].
2. Herasymenko I.V. Perevahy vykorystannia IT v navchal'nomu protsesi. [Advantages of using IT in the educational process]. Laskavo prosymo do – Elektronnoii biblioteki NAN Ukraïny. – *Welcome to - Digital Library NAES of Ukraine*. URL: https://lib.iitta.gov.ua/705732/7/1_Gerasimenko.pdf (12.01.2024). [in Ukrainian].
3. Informatsiini tekhnolohiii ta innovatsiini metodyky navchannia. [Information technologies and innovative teaching methods]. DSpace Home. URL: https://dspace.vspu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10988/Ivanchenko_Modern%20information%20technologies%20and%20innovation%20methodologies_2020_%20Is.%2066-96-103.pdf?sequence=1&isAllowed=y (12.01.2024). [in Ukrainian].
4. Morze N.V., Buynyts'ka O.P. (2017). Pidvyshchennia rivnia informatsiino-komunikatsiinoii kompetentnosti naukovopedagogichnykh pratsivnykiv–kliuchova vymoha yakosti osvith'oho protsesu. Informatsiini tekhnolohiii i zasoby navchannia. [Increasing the level of information and communication competence of scientific and pedagogical workers is a key requirement for the quality of the educational process. Information technologies and teaching aids]. 189–200. URL: <https://journal.iitta.gov.ua/itlt/article/view> (data zvernennia: 02.02.2024). [in Ukrainian].
5. Harbych-Moshora O. (2013). Perevahy ta nedoliky vykorystannia informatsiinykh tekhnolohii u navchal'nomu protsesi [Advantages and disadvantages of using information technologies in the educational process]. *Molod' i ryнок*. 12. 67–70. [in Ukrainian].
6. Harbych-Moshora O. (2010). Zahal'ni zasady vykorystannia informatsiinykh tekhnolohii u navchal'nomu protsesi. [General principles of using information technologies in the educational process]. *Rozvytok naukovykh doslidzhen', 2010: Materialy 6 mizhnarodnoii naukovo-praktychnoi konferentsii, m. Poltava, 22–24 lystopada 2010 r.* Poltava: Vyd-vo InterHrafika, T. 9. 12 – 14. [in Ukrainian].
7. Osadchyy V.V. (2015). Suchasni realii i tendentsii rozvytku informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii v osviti [Modern realities and trends in the development of information and communication technologies in education]. URL: <https://www.researchgate.net/publication/31177399>. (14.02.2024). [in Ukrainian].
8. Sereda I.V., Savinova N.V., Stel'makh N.V. (2019). Rivni sformovanosti informatsiino-komunikatsiinoii kompetentnosti pedahohiv zakladiv zahal'noi seredn'oi osvity. Informatsiini tekhnolohiii i zasoby navchannia. [Levels of formation of information and communication competence of teachers of general secondary education institutions. Information technologies and teaching aids]. 56–70. URL: [in Ukrainian].

UDC 81'42:81'36

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-1-27>**Tetyana BORYSENKO,***orcid.org/0000-0002-9839-1761**Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Foreign Languages
National University "Odessa Polytechnic"
(Odessa, Ukraine) tanya47bor@gmail.com***Marina TSYNOVA,***orcid.org/0000-0003-2633-8416**Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Foreign Languages
National University "Odessa Maritime Academy"
(Odessa, Ukraine) marinatsynovaya@gmail.com***Yulia ERSHOVA,***orcid.org/0009-0006-4251-6891**Senior Lecturer at the Departments of foreign languages
Odessa Military Academy
(Odessa, Ukraine) shapa.od@gmail.com*

STATISTICAL, LEXICAL AND GRAMMATICAL DIFFERENCES BETWEEN MODAL CONSTRUCTIONS WITH 'CAN/COULD' AND 'MAY/MIGHT'

The article considers the possibility to introduce in the process of teaching the English conversational speech the results of research in the field of corpus linguistics. The object of the study are modal constructions (MCs) with 'can/could' and 'may/might'. The choice of the grammatical topic is connected with the difficulty to understand the fundamental difference between the modal verbs 'can/could' and 'may/might' for the students of non-linguistic universities learning English as a foreign language. The goal is to provide real data (statistical, lexical and grammatical) that can help in solving the problem. The described research is based on the text corpora of the sublanguages of scientific and technical communication "Heating Engineering", "Electrical Engineering" and "Automotive" compiled by a continuous sampling. The text corpora used are formed on the basis of scientific articles in relevant fields of knowledge, published in journals in the UK and USA. The main topics of the texts that were selected for research are included in the discussion of technical inventions, phenomena, and characteristics of devices presented in the articles. The statistical characteristics of the modal constructions with 'may/might' and 'can/could' are different: the 'can/could' constructions surpass 'may/might' ones in both the number of units (20 and 13) and the total frequency of the use (1086 and 446, respectively). The correlation of values of 'can/could' and 'may/might' constructions show the surpass of 'can/could' over 'may/might' more than 1,5. This can be a statistical mark for English learners. The 'can/could' constructions are grammatically more various. The analysis of the lexis of the infinitives included in the both types of modal constructions has demonstrated that from this viewpoint there are some differences between them (modal constructions). The infinitive constituent in 'can/could' constructions possesses both commonly used and scientific lexical meanings. But in 'may/might' ones in most cases the infinitive is referred predominantly to the commonly used lexical layer.

Key words: *frequency, lexical layer, modality, text corpus, semantic structure.*

Тетяна БОРИСЕНКО,
orcid.org/0000-0002-9839-1761
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов
Національного університету «Одеська політехніка»
(Одеса, Україна) tanya47bor@gmail.com

Марина ЦИНОВА,
orcid.org/0000-0003-2633-8416
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов
Національного університету «Одеська морська академія»
(Одеса, Україна) marinatsynovaya@gmail.com

Юлія ЄРШОВА,
orcid.org/0009-0006-4251-6891
старший викладач кафедри іноземних мов
Одеської військової академії
(Одеса, Україна) shara.od@gmail.com

СТАТИСТИЧНІ, ЛЕКСИЧНІ ТА ГРАМАТИЧНІ ВІДМІННОСТІ МІЖ МОДАЛЬНИМИ КОНСТРУКЦІЯМИ З ‘CAN/COULD’ ТА ‘MAY/MIGHT’

У статті розглядається можливість впровадження в процес навчання англійської розмовної мови результатів досліджень у галузі корпусної лінгвістики. Об'єктом дослідження є модальні конструкції (МК) із ‘can/could’ та ‘may/might’. Вибір граматичної теми пов'язаний із складністю розуміння принципової різниці між модальними дієсловами «can/could» і «may/might» для студентів нелінгвістичних університетів, які вивчають англійську мову як іноземну. Мета статті – надати реальні дані (статистичні, лексичні та граматичні), які можуть допомогти у вирішенні проблеми. Описане дослідження базується на текстових корпусах підмов науково-технічної комунікації «Теплотехніка», «Електротехніка» та «Автомобілебудування» складено шляхом суцільної вибірки. Використані текстові корпуси сформовані на основі наукових статей у відповідних галузях знань, опублікованих у журналах Великої Британії та США. Основні теми текстів, які були відібрані для дослідження, включені до обговорення технічних винаходів, явищ і характеристик пристроїв, представлених у статтях. Характеристики модальних конструкцій із can/could та may/might відрізняються за статистичними, граматичними та лексичними характеристиками. Конструкції з can/could перевершують конструкції may/might як за кількістю одиниць (20 та 13), так і за загальною частотою використання (1086 і 446 відповідно). Кореляція величин конструкцій can/could і may/might демонструє перевищення can/could над may/might більш ніж у 1,5 рази. Це може бути статистичним показником для тих, хто вивчає англійську мову. Граматично більш різноманітні є конструкції can/could. Аналіз лексики інфінітивів, що входять до складу обох типів модальних конструкцій, показав, що з цієї точки зору між ними (модальними конструкціями) є певні відмінності. Інфінітивний компонент у конструкціях can/could має як загальнонавчальне, так і наукове лексичне значення. Але в конструкціях з may/might в більшості випадків інфінітив відноситься переважно до загальнонавчаного лексичного шару.

Ключові слова: частота, лексичний шар, модальність, текстовий корпус, семантична структура.

Statement of the problem and literature review.

In the context of constantly developing globalization and the presence of the Internet, when physical borders are no longer an obstacle to communication between citizens of different states, the ability to use the spoken language becomes relevant.

This concerns to a large extent the non-linguistic universities students-future engineers and scientists in the field of science and technology, because conversational skills will allow them to receive the necessary information in a timely manner, as well as be able to communicate with foreign colleagues at conferences and symposia, when discussing private engineering problems.

Teaching English as a foreign language to the non-linguistic university students, and in particular English conversation, is associated with quite great difficulties. Of course, specialized discourse cannot be compared with fiction discourse in its complexity, since it (specialized discourse) contains some conditions common to all technical fields of knowledge that significantly distinguish these two types. These are: narrowly professional aspects of speech behavior; strictly limited use of data from certain levels of language; greater emphasis on analysis rather than synthesis; higher degree of formalization; binding to a limited sublanguage (or complex of sublanguages).

But the base problem is as follows. The process of teaching the English conversational speech is already sufficiently provided with methodologically reliable literature, the amount of which continues to increase. However, with regard to such aspects of society as scientific, technical and industrial human activity and, accordingly, training future engineers in English (colloquial speech) for specialized purposes, it is covered in existing publications to a much lesser extent. We can give the most, from our point of view, useful and progressive examples of such methodological literature, because they include lexicographic information within phrases, which make it possible to record whole phrases for memorization, rather than individual words (Benson, E. Benson & Ilson, 1997; Wouden, 1992; Yorkey, 1969; Kjellmer, Altmann, 2005) which contributes to more rapid development of oral speech. Moreover, these sources present their data in conjunction with quantitative information, i.e. are based on real statistical calculations.

Another main task of modern methods of teaching the speech is the use of accurate and verified linguistic facts in educational process. What specific scientific research are meant? First of all, this concerns the results of the analysis of text corpora. The problem of combining theoretical issues of grammar and scientific research data, or rather, using the results of scientific research to explain issues of theoretical grammar, has long been overdue. Linguistic scientists call corpus linguistics a promising direction that can be widely used in explaining grammatical topics. They have a fairly reasoned approach to the use of this type of data, believing that when introducing theoretical material in schools and universities, artificially created examples or examples that rely solely on the intuition of native speakers cannot be given, while there exist real examples taken from texts for teachers and students (Barnbrook, 1998). Thus, T. Jones (Jones, 2002) directly introduced corpus research data into grammar and vocabulary lessons at the University of Birmingham. There are also attempts by teachers and other universities to apply research data from text corpora into practice. For example, J. Flowerdue (Flowerdue, 1993) believes that data obtained from the study of text corpora allows teachers to introduce exactly those words and situations in which they are used, and which students will later need to work in their subject area.

The younger generation of scientists also contributes to the description and definition of the very subject of corpus linguistics (Finegan, 2014; McEnery; Krishnamurthy, 2006). They convincingly demonstrate that the advantage of corpus linguistics also lies in the fact that it studies almost any speech phe-

nomena that function in a specialized text of almost all types of discourse (scientific, technical or humanities): syntactic phrases of any type (phraseological combinations, multi-component constructions, any types of sentences, structural components); structural syntax; word-formation typology of any parts of speech; forms and functions of parts of speech. It also studies the semantic aspect of speech units, i.e. implementation of semantic definitions of words included or not included in standard dictionaries; traces changes in the semantics of words in the process of their implementation in specialized texts, etc. (Alhasov, Verbytska, & Kolenichenko, 2020). The listed scientific topics clearly show that virtually any theoretical topic can be confirmed by statistical data. This confirms the assertion that modern corpus linguistics is not limited to the compilation of corpora, it also involves large-scale research of languages based on a text corpus research of grammar and vocabulary.

However, not only in European and American universities much attention is paid to the results of the analysis of real texts describing various linguistic phenomena implemented in text corpora. Thus, in Ukraine, at the Odessa Polytechnic National University, the teachers of the Department of Foreign Languages have not only many years of experience working with scientific communication texts, but also the results of corpus research, experience in the formation of probabilistic statistical models and the use of frequency dictionaries. They also gradually introduce, along with theoretical grammar, into the process of teaching English the elements of structural linguistics, and specifically, structural syntax (Shapa, Tomasevich, Dantsyevich, 2015; Borisenko, Tsynova, 2020).

The article goal. This work presents the results of a study of modal constructions (MCs) functioning in text corpora of several areas of scientific and technical discourse. The choice of the grammatical topic is due to the difficulty of understanding the fundamental difference between the modal verbs ‘can/could’ and ‘may/might’ for the students of non-linguistic universities learning English as a foreign language.

Therefore, the goal of the proposed article is the following: to provide real data (statistical, lexical and grammatical) that can help in solving the problem of creating the understandable and stable difference between the modal constructions with ‘can/could’ and ‘may/might’.

Base material. The described research is based on the text corpora of the sublanguages of scientific and technical communication “Heating Engineering”, “Electrical Engineering” and “Automotive” compiled by a continuous sampling. The text corpora used are

formed on the basis of scientific articles in relevant fields of knowledge, published in journals in the UK and USA: IEEE Transactions on Power Apparatus and Systems; Power Engineering; Power; Automotive News; Combustion; Control and Optimization; Machine Design; Machinery and Production Engineering; Automotive Engineer. The text corpus of each specialty contains 100 thousand tokens, and the total volume thus amounted to 300 thousand tokens.

The main topics of the texts that were selected for research are included in the discussion of technical inventions, phenomena, and characteristics of devices presented in the articles. It seems that in the future precisely such kind of topics will be necessary in the professional activities of future engineers and scientists.

As already mentioned, the object of the article is constructions with the modal verbs 'can/could' and 'may/might'.

First of all, we present the meanings that normative explanatory dictionaries offer for these modal verbs.

The content of the modal verb 'may/might' and its internal form are precisely analyzed in Oxford Advanced Learner's Dictionary by A. Hornby, where the semantic structure of the modal verb 'may/might' is presented in the following meanings: 2) to indicate permission or a request for permission; 3) to express desires and hopes (may), to express a request (might).

In the same normative explanatory dictionary the verb 'can/could' is fixed as a unit having the following set of modal "meanings": ability or opportunity; "permission" in everyday conversational style; probability and possibility of what is happening; in

the interrogative sentences it gives the shadow of the meaning directed on revealing of surprise, absence of attention; indicates what someone or something is considered possible for the existence or implementation; indicates what is considered to be typical.

The procedure of analysis began from distinguishing in the text corpora the most frequently used modal constructions with the modal words 'can/could' and 'may/might' to determine the differences of their statistical characteristics.

The obtained structures were classified according to the typological features of structural models with regard to their total absolute frequency (F*). The formalized representation of the structures was expressed by the following marking: V – infinitive without the particle 'to'; to V – infinitive with the particle 'to'; Ven – participle II; N – noun; A – adjective in the function of predicative; prp – preposition.

Total amount: 447 units;

As we see in Table 1, thirteen grammatical formulas present the occurrence of the modal verb 'may/might' in the chosen text corpora, the total amount of which is 447 units. The most frequent are 'may V' (292 units in all text corpora) and 'may be Ven' (90 units). These two constructions contain 382 units. This is about 86% of all the modal constructions with 'may/might'.

The category of modality expressed by these formulas appears in reproducible syntactic unities only in one of the possible meanings – "to indicate permission or a request for permission" in various situations, which are reflected in the meanings of the combined lexical component with the verb 'may', for example, *resonance may influence, overvoltages*

Table 1

Modal constructions with 'may/might' in the text corpora

№№	Construction	Area of engineering		
		Power Engineering, F	Electrical Engineering, F	Automotive F
1.	May V	125	43	34
2.	May be Ven	40	42	8
3.	May be A	11	8	2
4.	May be Ven to V	11	17	5
5.	Might V	9	5	4
6.	May D be Ven	9	1	1
7.	Might be Ven	7	5	2
8.	May be Ven D	7	2	1
9.	May be A to V	6	4	3
10.	May be D Ven	5	4	3
11.	May not V	4	1	2
12.	May V to V	4	1	3
13.	May not be A	4	4	-

F* 242 137 68

may exist, excitation may result, voltage may occur, etc. All syntactic structures of the type ‘may V’ and its passive variant ‘May be Ven’ exhibit the “affinity” in correlating their meaning with the extra-linguistic situation. Thus, according to this models, these two types of modal constructions are reproduced in the meaning: 1) to indicate permission to an inanimate object to perform an action on another object (70% of all analyzed modal phrases of this type), for example, *may cause; may increase; may mix; may effect; may hit; may achieve,* etc. 2) to permit the subject to perform an action on an object, for example, *may debate, may wonder; may write, may suggest, may use, may explain,* etc.

We can see that only two constructions with the verb ‘might’ (Might V and Might be Ven) function in the text corpora, they have only 7% of all the use of MCs. They are also presented in active and passive variants, for example, *might ultimately facilitate; might eventually change; might also require.* The base syntactic difference between the constructions with ‘may’ and ‘might’ is the presence of an adverb.

The grammatical formulas ‘may/might + adjective’ and ‘may/might be A to V’ have 8% of all the units. The reproducible modal meaning in such modal constructions is the one “presumability” or “possibility” (actual or theoretical), for example, *may be available, may be true, may be impossible, may be pos-*

sible, may be significant. etc.; may be easier to talk; may be possible to relate; may be essential to use, etc.

We see that the last two models implement the modal meaning “presupposition” reasoning about the static nature of the characteristics manifested by an object or phenomenon, which can relate to the entire statement as a whole.

The next modal constructions we are going to consider the ones with ‘can/could’. First of all we demonstrate the grammatical formula of the most frequent constructions functioning in the text corpora compiled.

Total amount: 1086 units

The entire list of the constructions with ‘can/could’ significantly exceeds the one with the verbs ‘may/might’, it includes 20 different constructions with total amount 1086 units (in the percentage correlation with ‘may/might’ list the modal verb ‘can/could’ use surpasses about 1,5).

The study shows that the highest priority is possessed by the verb constructions which have the forms of the passive infinitive. There appeared to be only 8 of them, but their total frequency (594 usages) covered more than a half (54%) of all tokens of modal constructions. They show almost all methods of variation of constituents in syntagmatic text corpora. The highest total absolute frequency is possessed by ‘can be Ven’ (F*=481) construction, for example, center

Table 2

Modal constructions with ‘can/could’ in the text corpora

№№	Construction	Area of engineering		
		Power Engineering, F*	Electrical Engineering, F*	Automotive, F*
1.	can be Ven	228	175	78
2.	can V	113	22	96
3.	could V	28	24	31
4.	could be Ven	18	27	20
5.	can V N	19	22	10
6.	can V prp	11	10	5
7.	cannot be Ven	11	7	6
8.	can be A	11	8	2
9.	cannot V	11	2	6
10.	can be N	1	14	2
11.	can be Ven to V	1	4	10
12.	could be A	1	4	5
13.	could be N	2	2	4
14.	can have N	3	3	2
15.	could have Ven	3	1	4
16.	could not V	-	1	6
17.	can V N prp	5	-	1
18.	cannot V prp	-	2	3
19.	could not be Ven	1	1	2
20.	can V to V	1	-	2

F* 462 329 295

can be located, the devices can be interconnected. It accounts for 88% of all tokens of modal constructions with the passive infinitive. Within this group the vast majority of structures – 522 units – is used with the modal verb ‘can’ in the present tense and only 72 structures with the modal verb in the past tense.

Modal constructions with the infinitive in the active voice appeared on the second place as to their frequency of usage ($F^*=361$, which is 33%) for example, *motor can run; turbine can generate*. Data of the table show that these aspectual-temporal forms of the infinitive are diversified enough in this type of the voice.

The results of the contextual analysis of text bodies of “Power Engineering”, “Electrical Engineering” and “Automotive” sublanguages, which fragments are presented in the examples, show that the verb ‘can’ implements the only modal meaning of “physical ability to do something”. The variation of the morphological characteristics of constituents in these structures does not influence the implementation of the modal meaning of the entire phrase, and the main modal meaning of “physical ability” is just clarified in time (compare: *can be designed – could be designed; can be measured – could be measured*, etc.), and not any additional semantic (connotative) features are added to the modal meaning of the mentioned above structural types.

The lexical characteristics of the infinitives included in the modal constructions with ‘may/might’ and ‘can/could’ as semantic constituents are as follows. The most verbs with the highest frequent values are the commonly used ones, for example, ‘use, make, see, take, find, to meet, do, occur, achieve’, etc. And they are equally used both in ‘may/might’ and ‘can/could’ constructions. The infinitives in the ‘can/could’ constructions can be quite often used with the units which are referred to the scientific layer of the vocabulary, which are applied for the engineering phenomena description, for example, ‘determine, reduce, cause, design, operate, control, produce, calculate’, etc. While the infinitives in ‘may/might’ constructions which are referred to this layer according

their semantics occur very rare, they are for example, ‘derive, program, generate, select’, etc. Their frequency values are quite high.

So the methods for constructing models of the ‘can V’ (can be Ven) and ‘may V’ (may be Ven) types can be considered to be identical. In them the verbs ‘can’ and ‘may’ should be supposed the functional substitutes, but, as the study of constructions shows, only if they are used with the same verb or with lexemes that are interchangeable in meaning. For example, in the article about an engine the following synonymous constructions are implemented: ‘can run – may work, can work – may run’. a significant number of syntactic constructions with the verb ‘can’ realize the same meaning – “ability”, and this demonstrates the “freedom” of choice made by the author, means of expression from the language system in speech. Consequently, constructions with different lexical content, built according to the same model, can have the same content plan and reproduce the same modal meaning.

Conclusions. The analysis presented above allowed to draw the following conclusions.

1. The statistical characteristics of the modal constructions with ‘may/might’ and ‘can/could’ are different: the ‘can/could’ constructions surpass ‘may/might’ ones in both the number of units (20 and 13) and the total frequency of the use (1086 and 446, respectively). The correlation of values of ‘can/could’ and ‘may/might’ constructions show the surpass of ‘can/could’ over ‘may/might’ more than 1,5. This can be a statistical mark for English learners.

2. As it as mentioned the ‘can/could’ constructions are grammatically more various.

3. The analysis of the lexis of the infinitives included in the both types of modal constructions has demonstrated that from this viewpoint there are some differences between them (modal constructions). The infinitive constituent in ‘can/could’ constructions possesses both commonly used and scientific lexical meanings. But in ‘may/might’ ones in most cases the infinitive is referred predominantly to the commonly used lexical layer.

BIBLIOGRAPHY

1. Benson M., Benson E & Ilson R. The BBI combinatory dictionary of English: a guide to word combinations, Amsterdam-Philadelphia, 1997.
2. Ton van der Wouden Prolegomena to a Multilingual Description of Collocations. EURALEX’92 I-II., Proceedings, Tampere: University of Tampere, Finland, 1992. p.p. 449–456.
3. Yorkie R. Which Desk Dictionary Is Best for Foreign Students of English? Hawaii: TESOL Quarterly, 1969. vol. 1, № 3.
4. Köhler R., Altmann G. Quantitative Linguistics. An International Handbook. Berlin. New-York: Walter de Gruyter, 2005. 1027 p. [Piotrovsky R.G. (Ed.)].
5. Barnbrook G. Language and computer. A practical introduction to the computer analysis of language. Edinburgh: Edinburgh University press, 1998. 209 p.

6. Johns T. Data-driven learning: the perpetual challenge. In: Kittermann/Marko, 2002. P. 107–117.
7. Flowerdew J. Concordancing as a tool of course design. *System*. Vol. 21, Issue 2, May 1993, P. 231–244.
8. McEnery T. *Corpus Linguistics: Method, Analysis, Interpretation*. Lancaster University, URL: www.futurelearn.com/courses/corpus-linguistics
9. Finegan, E. *Language: its structure and use* (7th ed.). Boston, MA: Cengage Learning, Inc., 2014. 613 p.
10. Alhasov, Y., Verbytska, A., & Kolenichenko, T. (2020). Teaching English to adult learners within extracurricular activities at university: barriers and motivation factors. *Advanced Education*, 7(15), 12–19. <https://doi.org/10.20535/2410-8286.195696>
11. Borisenko T. I., Tsynova M.V. Negative modal verb constructions in the text corpora of scientific and technical discourse. *Південний архів (філологічні науки)*. Херсон, 2020. № 81/2020. С. 61–65.
12. Krishnamurthy R. Corpus Lexicography. *Encyclopedia of Language & Linguistics*. 2006. 250-254. DOI:10.1016/B0-08-044854-2/00416-8
13. Shapa, L.N., Tomasevich, N.P., & Dantsevich L.G. Terminologization of adjectives in the texts of scientific communication (on the material of the sublanguages of Electrical Engineering). *Вісник харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Філологія»*. 2015. Вип. 73. С. 172–179.

REFERENCES

1. Benson M., Benson E & Ilson R. (1997) *The BBI combinatory dictionary of English: a guide to word combinations*, Amsterdam-Philadelphia
2. Ton van der Wouden (1992) *Prolegomena to a Multilingual Description of Collocations*. EURALEX'92 I–II., Proceedings, Tampere: University of Tampere, Finland, p.p. 449–456.
3. Yorkie R. (1969) Which Desk Dictionary Is Best for Foreign Students of English? Hawaii: TESOL Quarterly, vol. 1, № 3.
4. Köhler R., Altmann G. (2005) *Quantitative Linguistics. An International Handbook*. Berlin. New-York: Walter de Gruyter, 1027 p. [Piotrovsky R.G. (Ed.)].
5. Barnbrook G. (1998) *Language and computer. A practical introduction to the computer analysis of language*. Edinburgh: Edinburgh University press., 209 p.
6. Johns T. (2002) Data-driven learning: the perpetual challenge. In: Kittermann/Marko, P. 107–117.
7. Flowerdew J. (1993) Concordancing as a tool of course design. *System*. Vol. 21, Issue 2, May P. 231–244.
8. McEnery T. *Corpus Linguistics: Method, Analysis, Interpretation*. Lancaster University, URL: www.futurelearn.com/courses/corpus-linguistics
9. Finegan, E. (2014) *Language: its structure and use* (7th ed.). Boston, MA: Cengage Learning, Inc., 2014. 613 p.
10. Alhasov, Y., Verbytska, A., & Kolenichenko, T. (2020). Teaching English to adult learners within extracurricular activities at university: barriers and motivation factors. *Advanced Education*, 7(15), 12–19. <https://doi.org/10.20535/2410-8286.195696>
11. Borisenko T. I., Tsynova M.V. (2020) Negative modal verb constructions in the text corpora of scientific and technical discourse. *Pivdennyi arkhiv (filolohichni nauky)*. Kherson, № 81/2020. С. 61–65.
12. Krishnamurthy R. (2006) Corpus Lexicography. *Encyclopedia of Language & Linguistics*. 250-254. DOI:10.1016/B0-08-044854-2/00416-8
13. Shapa, L.N., Tomasevich, N.P., & Dantsevich L.G. (2015) Terminologization of adjectives in the texts of scientific communication (on the material of the sublanguages of Electrical Engineering). *Visnyk kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Seriiia «Filolohiia»*. № 73. С. 172–179.

УДК 378.091:811.111'373.46]:[37.013.42-051:159.954]
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-1-28>

Катерина БРОВКО,
orcid.org/0000-0001-8572-9316
доктор філософії,
старший викладач кафедри іноземних мов і методик їх навчання
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна) k.brovko@kubg.edu.ua

СПОСОБИ ТВОРЕННЯ АНГЛІЙСЬКОГО МЕРЕЖЕВОГО СЛЕНГУ

У статті розглянуто питання теоретико-практичних засад творення англійського мережевого сленгу. Представлено дані опрацьованого у 2022 р. рейтингу популярності серед соціальних мереж з поміж користувачів віком від 18 років, проведеним компанією GlobalLogic, лідером у сфері послуг із розробки цифрових продуктів щодо кількісних показників користувачів соціальних мереж. Окреслено сутність тренду «мукбанг». Здійснено підб мікроблогів для проведення вибірки англійського мережевого сленгу у відповідності до рейтингу мікроблогу серед інших мікроблогів станом на 2023. Представлено відсоткове співвідношення кількості сленгових неологізмів соціальних мереж за способом творення. Виявлено, що найпродуктивнішим способом творення англійських мережесвих сленгових неологізмів є аббревіація – 29%, усічення слів та фраз 19%, створення нових лексичних одиниць 11,1%, еративи 9,6%, метафоризація – 6,6%, афіксальне словотворення 7,4%, словоскладання 3,7%, лексичні сленгові одиниці утворені за допомогою конверсії – 3%, а також 3% сягають сленгові вигуки. Визначено, що з поміж означених 29% аббревіацій англійського мережевого сленгу, переважає алфавітно-числова аббревіація із заміною співзвучних символів (35%) («ASAP – as soon as possible (якогома швидше); HF – have fun (бажаю повеселитися); DM – direct message (особисті повідомлення в Instagram); FAQ – frequently asked questions (часті питання); GR8 – great (чудово, відмінно); 2G2BT – too good to be true (занадто добре, щоб бути правдою, тощо)). Доведено, що побідний варіант стиснення й подальшого подання інформації в соціальних мережах є одним з найбільш ефективних способів заощадження мовних ресурсів, адже пояснюється необхідністю набирати простіший текст у швидкому темпі, щоб досягти якнайшвидшого обміну інформацією. Користувачі соціальних мереж прагнуть спростити речення і зберегти значення інформації для цілей спілкування.

Ключові слова: англійський мережевий сленг, сленг, соціальні мережі.

Kateryna BROVKO,
orcid.org/0000-0001-8572-9316
Doctor of Philosophy,
Senior Lecturer at the Foreign Languages and Methodology Department
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University
(Kyiv, Ukraine) k.brovko@kubg.edu.ua

WAYS OF CREATING ENGLISH NETWORK SLANG

The article deals with the theoretical and practical principles of creating English social media slang. Data from the 2022 Social Media Popularity Ranking among users aged 18 and over, conducted by GlobalLogic, a leader in digital product development services, is presented in terms of quantitative indicators of social media users. The essence of the «mukbang» trend is outlined. A survey of microblogs was carried out to conduct a sample of English social media slang in accordance with the rating of the microblog among other microblogs as of 2023. The percentage ratio of the number of English social media slang by the method of creation is presented. It was found that the most productive way of creating English social media slang is abbreviation – 29%, truncation of words and phrases 19%, creation of new lexical units 11.1%, eratives 9.6%, metaphorization – 6.6%, affixal word formation 7.4%, word formation 3.7%, lexical slang units formed with the help of conversion – 3%, and also 3% reach slang exclamations. It was determined that among the identified 29% of abbreviations of English social media slang, the alphanumeric abbreviation with the substitution of consonant symbols prevails (35%) (ASAP – as soon as possible); HF – have fun (I want to have fun); DM – direct message (personal messages on Instagram); FAQ – frequently asked questions (frequent questions); GR8 – great (excellent); 2G2BT – too good to be true (too good to be true), etc.). It has been proven that the inferior version of compression and subsequent presentation of information in social networks is one of the most effective ways of saving language resources, because it is explained by the need to type a simpler text at a fast pace in order to achieve the fastest possible exchange of information. Social media users tend to simplify sentences and preserve the meaning of information for communication purposes.

Key words: English social media slang, slang, social media.

Постановка проблеми. З метою дослідження способів творення англійського мережевого сленгу, нами було здійснено вибірку сленгу з коментарів підписників популярних англійських мікроблогів соціальної мережі Instagram та YouTube загальною кількістю 135 одиниць. Зважаючи на вірусну популярність в англійських країнах та мільйонні перегляди відео-роликів, рілзів, сторіс присвячених тренду «мукбанг» (з кор. 먹방, трансляція прийому їжі) в означених соціальних мережах, нами було звужено тематичне поле підбору мікроблогів до означеної тематики. З метою достовірності здійснення вибірки сленгу з коментарів підписників, а також враховуючи той факт, що кожен тренд соціальної мережі має мінливий характер, під час вибірки ми зважали лише на коментарі за 2022-2023 роки (Що таке мукбанг: Найпопулярніші блогери з різних країн світу, які роблять мільйони на поглинанні їжі, 2023).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітним аспектам феномену англійського сленгу в соціальних мережах, присвячені праці багатьох науковців, зокрема: особливостям використання англійського молодіжного мережевого сленгу (К. Бровко (Бровко, 2022, 2023), О. Дзюбіна (Дзюбіна, 2016), А. Павельєва (Павельєва, 2021), Дж. Алькантре-Пілар (ісп. J. Alcántara-Pilar) (Alcántara-Pilar, 2013), С. Лю (кит. S. Liu) (Liu, 2017), Л. Шісюн (кит. L. Shixiong) (Shixiong Liu, 2019) та ін.); лінгвістичні особливості англійського молодіжного мережевого сленгу

(І. Палагута (Палагута, 2021), Е. Партрідж (англ. E. Partridge) (Partridge, 2007) та ін.); семантико-функціональним аспектам англійського молодіжного мережевого сленгу (О. Столярчук (Столярчук), Дж. Слотта (англ. J. Slotta) (Slotta, 2016), Р. Земел (англ. R. Zemel) (Zemel, 2022), Янг Ху (кит. Yang Xu) (Yang Xu, 2022), Г. Томич (хорват. G. Tomić) (Tomić, 2019) та ін.

Мета статті полягає у висвітленні способів творення англійського мережевого сленгу в мікроблогах популярних соціальних мереж, досліджуючи їх на матеріалі записів у мікроблогах популярних соціальних мереж (Instagram, Facebook, TikTok).

Виклад основного матеріалу. Вибір означених соціальних мереж для збору кількісних даних був обумовлений їх рейтингом популярності серед соціальних мереж з поміж користувачів віком від 18 років, проведеним наприкінці 2022 року компанією GlobalLogic, лідером у сфері послуг із розробки цифрових продуктів (Бровко, 2022, 2023) (див. рис. 1).

Натомість критерієм здійснення підбору мікроблогів для проведення вибірки англійського мережевого сленгу стала популярність та рейтинг мікроблогу серед інших мікроблогів, а саме кількість підписників станом на 2023 рік (див. табл. 1) (50 Mukbang Youtube Channels, 2023).

Здійснення вибірки англійського мережевого сленгу базувалось на вживанні мовної одиниці в одному або кількох наявних контекстах.

Рис. 1. Рейтинг популярності соціальних мереж проведений компанією GlobalLogic у 2022 році

Таблиця 1

Рейтинг популярності макбанг Ютуберів та Інстаграмерів

Назва мікроблогу	Країна походження	Кількість підписників
Zach Choi ASMR	США	7,1 млн
N.E Lets Eat	Канада	3,8 млн
Bloveslife	США	3,1 млн
Quang Tran	Канада	2,8 млн
Nikocado Avocado	США	3,6 млн
Peggie Neo	США	1,1 млн
Wendy's Eating Show	США	1 млн

У результаті проведеного аналізу цієї вибірки сленгових одиниць ми дійшли висновку, що користувачі соціальних мереж зазвичай обмежуються загрубленими варіантами лексичних одиниць, які передають лише їхній загальний зміст.

Проведене нами дослідження лексичних одиниць соціальних мереж Instagram та Youtube свідчить, що найпродуктивнішим способом творення англійських мережевих сленгових неологізмів є аббревіація – 29%, усічення слів та фраз становить 19% від загальної кількості одиниць, створення нових лексичних одиниць 11,1%, еративи як спосіб творення складають 9,6%, метафоризація – 6,6%, афіксальне словотворення 7,4%, словоскладання становить 3,7%, лексичні сленгові одиниці утворені за допомогою конверсії – складають 3%, а також 3% сягають сленгові вигуки (див. рис. 2).

Так, серед способів творення англійських сленгових неологізмів переважають аббревіація 29% лексичних одиниць від зальної вибірки. Однак, з поміж означених 29% аббревіацій англійського мережевого сленгу (40 лексичних одиниць від загальної кількості дібраних сленгів), алфавітно-числова аббревіація із заміною співзвучних символів складає 17 лексичних одиниць, а саме 35% (з розрахунку 40 аббревіацій = 100%, з них 17 алфавітно-числових аббревіацій = 35%). Прикладами подібного виду творення англійського мережевого сленгу слугують наступні: «ASAP – as soon as possible (якомога швидше); HF – have fun (бажаю повеселитися); DM – direct message (особисті повідомлення в Instagram); FAQ – frequently asked questions (часті питання); GR8 – great (чудово, відмінно); 2G2BT – too good to be true (занадто добре, щоб бути правдою), тощо».

Побідний варіант стиснення й подальшого подання інформації в соціальних мережах є одним

з найбільш ефективних способів заощадження мовних ресурсів, адже пояснюється необхідністю набирати простіший текст у швидкому темпі, щоб досягти якнайшвидшого обміну інформацією. Користувачі соціальних мереж прагнуть спростити речення і зберегти значення інформації для цілей спілкування.

Наступним найбільш поширеним способом творення визначено усічення – 19% загалом, з поміж яких 80% становлять усічення слів (з розрахунку 20 одиниць усічених слів (80%) = 100%, з них 5 усічення цілих речень та фраз = 20%).

Варто також відмітити, що з поміж загальної кількості усічень слів, найбільш поширеним способом є *синкоп* як різновид усічення середини слова – 70%, частотність вживання *апокопів*, (усічення кінцевої частини основи) становить 35%, і останні 15% належать вживанню *аферезів* як способу усічення початкової частини слова (див. рис. 3).

Спостереження показують, що об'єктом такого типу усічення як *синкоп* частіше постають слова-зв'язки. Натомість доволі розповсюдженим варіантом словотворення є *апокоп*, що поєднується із суфіксальним методом. Серед таких слів найчастіше відбувається усічення основи іменників, або ж прикметників, і як наслідок вони закінчуються на приголосний звук. До прикладів відносимо: *abt – about – про; exps – expenses – витрати; gonna – going to; inspo (inspiration) – натхнення; kinda (kind of) – щось муну того; msg – message – повідомлення; Insta (Instagram) – соціальна мережа Інстаграм*.

Порівнюючи дію усічення в англійському мережевому слензі з окресленим способом творення слів, варто зауважити, що спільними в обох випадках є фактор мовної економії. Адже в моло-

Рис. 2. Відсоткове співвідношення кількості сленгових неологізмів соціальних мереж за способом творення (у %)

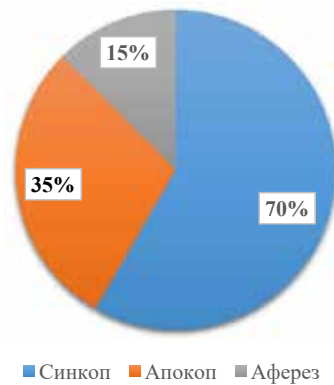

Рис. 3. Кількісні показники видів усічень англійського мережевого сленгу

діжному слензі усічення основи іменників, або ж прикметників виконує не лише компресивну функцію, але й експресивну.

Зосереджуючи увагу на такому способі творення, як от створення нових (інноваційних) лексичних одиниць притаманних лише обмеженому колу людей, в нашому випадку користувачам соціальних мереж, слід зазначити, що його частотність складає 11,1% від загальної кількості вибірки, що свідчить про безперервно модифікуючий характер англійського мережевого сленгу, його багатогранність. Означені лексеми вирізняються тим, що вони мають значення, яке виникає в результаті модифікації первинного значення слова й заміни його на інше, більш сучасне. Зазвичай ці вирази використовуються у розмовному мовленні. До прикладу: «*challenge* – виклик собі зробити щось, що ти б ніколи не зробив; *cringe* – відчувати збентеження та сором за щось; *dude* – чувак; *haul* – коли ютубер показує, що він придбав; *tikbang* – коли ютубер їсть щось на камеру, розповідаючи щось у прямому ефірі; *prank* – знятий на камеру розіграш».

На нашу думку вигадкування нових слів слід характеризувати як переважно оказіональний спосіб, тобто створення лексичних одиниць конкретним мовцем за непродуктивною або малопродуктивною моделлю, що має ненормативний характер й служить для вираження відтінків експресії. Означені слова зберігають за собою оказіональний статус і не стають частиною мовної системи.

Наступним за розповсюдженістю способом творення англійського мережевого сленгу визначено *еративи* – 9,6% прикладів вживання. Їх використання обумовлене не тільки бажанням зекономити час на написання слів, але й надати їм особливого емоційного забарвлення й показати свою приналежність то тієї чи іншої групи. При-

кладами можуть слугувати такі слова: *wut* (*what*) – що?; *xlnt* – *excellent* – чудово; *prc* – *price* – ціна; *luv* (*love*) – любов; *cuz* (*because*) – тому, що; *bai* (*bye*) – бувай, *gud* (*good*) – добре, тощо.

Окреслюючи афіксальний спосіб словотворення, зазначимо, що у своєму дослідженні нами було виявлено 7% подібних висловлювань, де найуживанішими стали: суфіксальний – 70% (наприклад: *follower* або *subscriber* – підписник; *Youtuber* – користувач *youtube*), та суфіксально-префіксальний – 20% (до прикладу: *unfollow* – відписатися) (див. рис. 4), а найменш уживаним став префіксальний спосіб – 10% (наприклад: *repost* – зробити перепублікацію). Ми вважаємо, що це пов'язано із складністю створення нових лексичних одиниць в означений спосіб, оскільки сленгові неологізми характеризуються спрощеним процесом створення слів.

Спосіб *афіксації* обумовлений постійними доповненнями, появою нових афіксів та нових смислових навантажень. Спостерігається схильність до використання суфіксального та префіксального способів, в той час як префіксально-суфіксальний є найменш продуктивним.

Розповсюдженість *метафоричного способу утворення* англійського мережевого сленгу сягає показника відсоткового значення у розмірі 6,6% від усіх дібраних нами лексичних одиниць. Тобто шляхом перенесення назви або властивості з одного предмета на інший на підставі якогонебудь схожості їх ознак чи функцій. Перенесення значення за суміжністю понять відіграє важливу роль в розвитку значення слів та поповнення сленгу новими одиницями. Метафоризація зумовлює перетворення сенсу слів та утворення комплексу асоціацій. Використання користувачами соціальних мереж метафор під час онлайн спілкування дозволяє розірвати зв'язок певної властивості та конкретного об'єкту, сприймати

Рис. 4. Кількісні показники афіксального способу творення англійського мережевого сленгу (у %)

конкретну властивість однією для різних об'єктів, на даній основі створювати більш широкі класи, поєднувати різнорідні об'єкти в загальну систему, абстрактну ознаку розглядати як заміну реального об'єкта тощо. З поміж дібраних нами метафоричних лексичних одиниць англійського мережевого сленгу слід виокремити наступні: *banana oil* – *лестощі*; *big cheese* – *велика цяця*; *bird* – *дівчина*; *dish* – *надзвичайно приваблива жінка*; *save the day* – *врятувати становище, тощо*.

Найменшу частину з представлених способів творення становлять *словоскладання* – 3,7% (наприклад: *ham and beef (chief)* – *шинка та яловичина*; *foodporn* – *хештег для фото з красивою їжею*; *gloatgram* – *фотографії, які користувачі публікують в Інстаграмі, щоб продемонструвати розкішне та комфортне життя, часто*

включаючи знімки з подорожей, елітних речей та смачної їжі), а також лексичні сленгові одиниці утворені за допомогою *конверсії* – 3% (наприклад: *to crash* – *закохатися*; *to kick* – *вигнати, пнути*).

Висновки. Отже, отримані результати аналізу способів творення англійського мережевого сленгу свідчать про найбільш поширеним є абрєвіація англійського мережевого сленгу (40 лексичних одиниць від загальної кількості дібраних сленгів – 29%), адже подібна форма написання слів не тільки пришвидшує темп обміну повідомленнями, але й робить процес усної комунікації більш простим та зручним, адже темп життя сучасної людини пришвидшується, тож не завжди вистачає часу та бажання писати довгі повідомлення та листи, або вести тривалі розмови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бровко К. А. Вплив інтернет-сленгу на розвиток пізнавальної активності студентської молоді до вивчення іноземної мови. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2022. 48. Т. 1. С. 229–233. doi.org/10.24919/2308-4863/48-1-35.
2. Бровко К. А. Теоретико-практичні засади утворення англійського мережевого сленгу». *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 65, 2023. С. 128–133.
3. Дзюбіна О. І. Структура, семантика та прагматика сленгових неологізмів соціальних мереж Twitter та Facebook : автореф. дис. ... канд. філ. наук: 10.02.04. Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2016. 21 с.
4. Павельєва А. К., Сотніченко І.В. Сленг світу моди та модної субкультури в англійській мові: проблема словотвору та перекладу. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*, 2021. № 3 (341), квітень, С. 152–160.
5. Палагута І. Особливості молодіжного сленгу в англійській мові. *Наукові пошуки молоді у XXI столітті. Ad linguas et culturas per cognitionem (до мов і культур через пізнання): матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Біла Церква, 14 квітня 2021 р.)*. Біла Церква: БНАУ, 2021. С. 2–8.
6. Столярчук О.В. Молодіжний сленг: функціональний, лексикосемантичний та структурний аспекти (на матеріалі англійської, німецької, української та російської мов). автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15. Одеса, 2015. 21 с.
7. Alcántara-Pilar, J. M., Del Barrio-García, S., & Porcu, L. A cross-cultural analysis of the effect of language on perceived risk online. *Comput. Hum. Behav.* 2013, Vol. 29, 596–603. doi: 10.1016/j.chb.2012.10.021.
8. Liu, S., Bi, X., and He, G. The impact of internet language copy on consumers' attention and perceptions of the advertisement. *Acta Psychol. Sin.*, 2017, Vol. 49, 1590–1603. doi: 10.3724/SP.J.1041.2017.01590.
9. Partridge E. *Slang To-day and Yesterday*. London : William Press, 2007. 484 p
10. Shixiong Liu, Dan-Yang Gui, Yafei Zuo & Yu Dai Good Slang or Bad Slang? Embedding Internet Slang in Persuasive Advertising *Front. Psychol.*, 07 June 2019. doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01251
11. Slotta J. Slang and the Semantic Sense of Identity. *Texas Linguistics Forum* 59: 119–128. *Proceedings of the 24th Annual Symposium about Language and Society-Austin (Austin, April 15–16, 2016)*. Texas. University of Texas, 2016. P. 119–128.
12. Tomić G. Headedness in contemporary English slang blends. *Lexis*. 2019. URL: <http://journals.openedition.org/lexis/3862>
13. Zhewei S., Zemell R., Yang Xu Semantically Informed Slang Interpretation. *Conference of the North American Chapter of the Association for Computational Linguistics: Human Language Technologies (July 10–15, 2022)*. 2022. P. 5213–5231.
14. Що таке мукбанг: Найпопулярніші блогери з різних країн світу, які роблять мільйони на поглинанні їжі. URL: <https://www.depo.ua/ukr/life/shcho-take-mukbang-nauropulyarnishi-blogeri-z-riznikh-krain-svitu-yaki-robyat-milyoni-na-poglinanni-izhi-202110281383397> (Дата звернення: 21.06.2023).
15. 50 Mukbang Youtube Channels. URL: https://videos.feedspot.com/mukbang_youtube_channels/ (Access date: 21.06.2023).

REFERENCES

1. Brovko K. A. (2022). Vplyv internet-slenhu na rozvytok piznavalnoi aktyvnosti studentskoi molodi do vvychnenia inozemnoi movy [The influence of Internet slang on the development of cognitive activity of student youth before learning a foreign language]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk.* 48, 229–233. doi.org/10.24919/2308-4863/48-1-35. [in Ukrainian].
2. Brovko K. A. (2023). Teoretyko-praktychni zasady utvorennia anhliiskoho merezhevoho slenhu [Theoretical and practical principles of the formation of the English social media slang]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk.* 65, 128–133. [in Ukrainian].
3. Dzyubina O. I. (2016). Structure, semantics and pragmatics of slang neologisms of social networks Twitter and Facebook [The structure, semantics, and pragmatics of slang neologisms of the social networks Twitter and Facebook]: candidate theses: 10.02.04. Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka, Lviv. 2016. 21. [in Ukrainian].
4. Pavelieva A. K., Sotnichenko I. V. (2021). Slenh svitu mody ta modnoi subkultury v anhliiskii movi: problema slovotvoru ta perekladu [Slang of the world of fashion and fashion subculture in English: the problem of word formation and translation]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka.* 3 (341), April, 152–160. [in Ukrainian].
5. Palahuta I. (2021). Osoblyvosti molodizhnogo slenhu v anhliiskii movi. Naukovi poshuky molodi u KhKhI stolitti [Features of youth slang in English]. *Ad linguas et culturas per cognitionem (do mov i kultur cherez piznannia): materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Bila Tserkva, 14 kvitnia 2021 r.). Bila Tserkva: BNAU,* 2–8. [in Ukrainian].
6. Stoliarchuk O. V. (2015). Molodizhnyi slen: funktsionalnyi, leksykosemantychnyi ta strukturnyi aspekty (na materialii anhliiskoi, nimetskoj, ukraïnskoi ta rosiiskoi mov) [Youth slang: functional, lexico-semantic and structural aspects (on the material of English, German, Ukrainian and Russian languages)]. Candidate theses: 10.02.15. Odesa, 2. [in Ukrainian].
7. Alcántara-Pilar, J. M., Del Barrio-García, S., & Porcu, L. A cross-cultural analysis of the effect of language on perceived risk online. *Comput. Hum. Behav.* 2013, Vol. 29, 596–603. doi: 10.1016/j.chb.2012.10.021.
8. Liu, S., Bi, X., and He, G. The impact of internet language copy on consumers' attention and perceptions of the advertisement. *Acta Psychol. Sin.*, 2017, Vol. 49, 1590–1603. doi: 10.3724/SP.J.1041.2017.01590.
9. Partridge E. *Slang To-day and Yesterday.* London : William Press, 2007. 484 p.
10. Shixiong Liu, Dan-Yang Gui, Yafei Zuo & Yu Dai Good Slang or Bad Slang? Embedding Internet Slang in Persuasive Advertising Front. *Psychol.*, 07 June 2019. doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01251.
11. Slotta J. Slang and the Semantic Sense of Identity. *Texas Linguistics Forum* 59: 119-128. Proceedings of the 24th Annual Symposium about Language and Society-Austin (Austin, April 15–16, 2016). Texas. University of Texas, 2016. P. 119–128.
12. Tomić G. Headedness in contemporary English slang blends. *Lexis.* 2019. URL: <http://journals.openedition.org/lexis/3862>
13. Zhewei S., Zemell R., Yang Xu Semantically Informed Slang Interpretation. Conference of the North American Chapter of the Association for Computational Linguistics: Human Language Technologies (July 10–15, 2022). 2022. P. 5213–5231.
14. Shcho take mukbanh: Naipopuliarnishi blohery z riznykh krain svitu, yaki robliat miliony na pohlynanni yizhi [What mukbanh is: The most popular bloggers from different countries of the world who make millions from absorbing food]. URL: <https://www.depo.ua/ukr/life/shcho-take-mukbang-naypopulyarnishi-blogeri-z-riznykh-krain-svitu-yaki-roblyat-milyoni-na-poglynanni-izhi-202110281383397> (Access date: 30.01.2024). [in Ukrainian].
15. 50 Mukbang Youtube Channels. URL: https://videos.feedspot.com/mukbang_youtube_channels/ (Access date: 30.01.2024).

УДК 8.81

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-1-29>

Юлія ГАЙДЕНКО,

orcid.org/0000-0002-4063-525X

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри англійської мови гуманітарного спрямування № 3

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

(Київ, Україна) *haidenko.yuliia@lil.kpi.ua*

Ганна КОЛОСОВА,

orcid.org/0000-0003-4224-0371

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри англійської мови гуманітарного спрямування № 3

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

(Київ, Україна) *plakyda@ukr.net*

Юлія КОРНИЦЬКА,

orcid.org/0000-0002-4781-0807

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри англійської мови гуманітарного спрямування № 3

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

(Київ, Україна) *kornitska.kpi@gmail.com*

ЛЕКСИЧНИЙ ПОВТОР У РОМАНАХ ШАРЛОТТИ БІНГХЕМ

У статті розглянуто лексичний повтор, виокремлено різновиди лексичного повтору, встановлено їхнє кількісне співвідношення й схарактеризовано їхні стилістичні функції у романах Шарлотти Бінгхем.

Визначено, що лексичний повтор – це повторення слова або словосполучення в складі одного речення, абзацу або цілого повідомлення. Розкрито, що лексичний повтор відноситься до стилістичних прийомів запланованої комунікації, тобто таких, що використовуються із певною прагматичною настановою. Лексичний повтор класифіковано на простий контактний, розширений, кільцевий, підхоплення, ланцюжковий та етимологічний. З'ясовано, що у романах Шарлотти Бінгхем лексичний повтор виступає засобом забезпечення структурно-сислової цілісності тексту, досягнення необхідного стилістичного ефекту й створення певного прагматичного впливу на читача.

Досліджено, що у романах Шарлотти Бінгхем лексичний повтор репрезентовано передусім такими різновидами, як: простий контактний (29,7%), підхоплення (28,7%), кільцевий (19,2%). Розширений (12,4%) та етимологічний (9,6%) повтори в романах авторки використовуються рідше. Випадки вживання Шарлоттою Бінгхем ланцюжкового повтору (0,4%) – поодинокі.

Простий контактний повтор (29,7%) використовується Шарлоттою Бінгхем для вираження емоційного стану персонажів-мовців або виконує функцію просторово-часової характеристики із вказівкою на міру чи ступінь. Повтор-підхоплення (28,7%) вказує на розмовне мовлення персонажів або виконує функцію зворотного зв'язку, а кільцевий (19,2%) – не лише виділяє важливу в контексті висловлювання інформацію, виконуючи експресивно-стилістичну функцію, але й позначає просторічне мовлення персонажів, реалізуючи стильову. Розширений (12,4%) та етимологічний (9,6%) повтори підсилюють емоційність висловлювання, а також деталізують його основну думку, наділяючи повторюване різними інформаційно-характерологічними відтінками. Ланцюжковий повтор (0,4%) виражає послідовність, причинно-наслідкові зв'язки, сповільнений характер перебігу подій.

Ключові слова: кільцевий повтор, лексичний повтор, повтор-підхоплення, простий контактний повтор, роман, стилістичний прийом.

Yuliia HAIDENKO,
orcid.org/0000-0002-4063-525X
PhD (Philology),
Associate Professor at the Department of English for Humanities
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
(Kyiv, Ukraine) haidenko.yuliia@lil.kpi.ua

Hanna KOLOSOVA,
orcid.org/0000-0003-4224-0371
PhD (Philology),
Associate Professor at the Department of English for Humanities
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
(Kyiv, Ukraine) plakyda@ukr.net

Yuliia KORNYTSKA,
orcid.org/0000-0002-4781-0807
PhD (Education),
Associate Professor at the Department of English for Humanities
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
(Kyiv, Ukraine) kornitska.kpi@gmail.com

LEXICAL REPETITION IN THE NOVELS BY CHARLOTTE BINGHAM

The article has been devoted to lexical repetition. Types of lexical repetition have been identified, their quantitative correlation and stylistic functions in the novels by Charlotte Bingham have been analysed.

The term "lexical repetition" has been defined as the repeating of a word or word combination in one sentence, paragraph or whole message. It has been revealed that lexical repetition is a stylistic device of planned communication, i.e. it is used with certain pragmatic intention. Lexical repetition has been classified into simple contact repetition, expanded repetition, framing, catch repetition, successive repetition and etymological repetition. It has been outlined that in the novels by Charlotte Bingham lexical repetition provides for the structural and semantic text coherence, helps achieve the desired stylistic effect, creates certain pragmatic impact on the reader.

It has been researched that in the novels by Charlotte Bingham lexical repetition is mainly represented by simple contact repetition (29,7%), catch repetition (28,7%) and framing (19,2%). Expanded (12,4%) and etymological (9,6%) repetition are used less frequently. Successive repetition (0,4%) is infrequent.

Simple contact repetition (29,7%) is used by Charlotte Bingham to express the characters' emotional state or to describe space or time with an indication of measure or degree. Catch repetition (28,7%) is used to reproduce the characters' natural speech as realistically as possible or to perform the feedback function. Framing (19,2%) is used to emphasize the part of the utterance which has particular information value or to reproduce vernacular as realistically as possible. Expanded (12,4%) and etymological (9,6%) repetitions are used to emphasize emotionality of the utterance and specify its main idea by endowing the repeated lexical item with different informational and characteristic nuances. Chain repetition (0,4%) is used to represent sequence, cause-and-effect relationships and slow-motion course of events.

Key words: catch-repetition, framing, lexical repetition, novel, simple catch repetition, stylistic device.

Постановка проблеми. Сучасні лінгвістичні розвідки тяжіють до дослідження художнього тексту з позицій антропоцентризму: автора розглядають як мовну особистість, що за допомогою суб'єктивно відібраної системи мовних одиниць утілює творчу індивідуальність і власне світосприйняття, а художній текст – як породження творчої діяльності автора, яке варто вивчати у зв'язку з його творцем. Дослідження художнього тексту в річищі антропоцентризму закономірно ставить питання про систему стилістичних прийомів як втілення автора (образу автора), що «стоїть» за текстом. Чільне місце серед стилістичних прийомів, які вживаються в художніх текстах, втілюючи образ автора, посідає повтор.

Повтор – це стилістичний прийом, який полягає у дворазовому або кількарізовому використанні в межах контексту у певній послідовності тотожних або подібних (як у формальному, так і в семантичному аспектах) елементів – звуків, слів або їхніх частин, синтаксичних конструкцій, ужитих компактно або дистантно, для досягнення відповідного виражального або виражально-зображального ефекту (ЛСД, 2007: 496). Оскільки повтор передбачає необов'язкове повторення вже відомої інформації, його правомірно вважають навмисним відхиленням від нейтральної синтаксичної норми (Холод, 2021: 39).

Наразі у мовознавстві панують два підходи до тлумачення повтору. По-перше, його інтер-

претують як надлишковість, оскільки до предметно-логічної інформації у межах певного відрізка мовлення повтор нічого не додає (Волошук, Лут, 2019: 82). По-друге, у ньому вбачають засіб створення додаткових експресивних, емотивних (емоційних), оцінних, стилістичних відтінків, які нашаровуються на основний логіко-предметний зміст і виражають суб'єктивне ставлення мовця (а в художньому писемному мовленні – автора) до предмета мовлення, виділяючи частини повідомлення, що на його погляд є найбільш контекстуально вагомими. З огляду на зазначене вище, Л. І. Мацько трактує повтор як семантично значущий елемент, який формує змістову структуру відрізка мовлення, засіб індивідуально-авторського естетичного та емоційного освоєння дійсності (Мацько та ін., 2003), а О. М. Петрик – як інструмент мовленнєвого маніпулювання, який за допомогою мовних засобів чинить прихований вплив на адресата (Петрик, 2017: 196).

Аналіз досліджень. Лінгвістичний феномен повтору досліджувався мовознавцями з різних перспектив. Загальні закономірності функціонування повтору як стилістичного прийому описано в роботах Л. І. Мацько (2003), В. І. Волошук і К. А. Лут (2019) та ін. Типологізації повтору присвячено розвідки Н. Кемертелідзе й Т. Манжавідзе (2003), І. В. Холод (2021) та ін. У наукових працях З. В. Бандурко (2019), В. М. Фінів (2019) повтор схарактеризовано як засіб експлікації авторської модальності та прагматичного впливу, М. О. Вінтонів та ін. (2018), О. В. Калашник й О. А. Олексенко (2020) – інструмент експресивізації мовлення, М. М. Літвінової (2021), А. А. Чередніченко (2014) – знаряддя когезії тексту. Актуальними в контексті означеної проблематики є дослідження М. Ю. Антонової (2015), котра аналізує використання повтору в англійськомовних коротких оповіданнях, І. А. Сидоренко (2017), яка розглядає його вживання в англійськомовних драматичних творах, А. В. Сухової (2017), котра описує функціонування повтору в англійськомовних новелах XIX–XX століть, Ю. О. Томащук (2016), яка висвітлює його роль у забезпеченні ефективності комунікації на матеріалі англійськомовних інтернет-журналів для підлітків. Проте, попри наявність лінгвістичних досліджень, присвячених повтору, його репрезентація у романах англійськомовної авторки-сучасниці Шарлотти Бінгхем досі не вивчалась ані вітчизняними, ні зарубіжними мовознавцями, що зумовлює актуальність цієї статті.

Вивчаючи питання повтору як стилістичного прийому, І. В. Холод (2021) констатує, що в сучас-

ній лінгвістиці не існує уніфікованого підходу до його типологізації. Це зумовлено поліфункційністю повтору, котрий може реалізовуватись на різних мовних рівнях (фонетичному, морфемному, лексичному, морфологічному, синтаксичному) як самостійне утворення, а також формувати низку стилістичних фігур, як-от анафора, епіфора, симплока, хіазм, антитеза тощо (Холод, 2021: 53). Диференціацію повторів у нашому дослідженні здійснено з оперттям на принцип рівневої організації системи мови, а фокус уваги спроектовано на повтори на лексичному та синтаксичному рівнях. Оскільки питання синтаксичного повтору в романах Шарлотти Бінгхем висвітлювалось у наших попередніх публікаціях, означену наукову розвідку присвячено проблемі лексичного повтору в художніх творах авторки.

Мета цієї статті – розглянути лексичний повтор і здійснити його типологізацію, визначити кількісне співвідношення різновидів лексичного повтору та схарактеризувати їхні стилістичні функції у романах Шарлотти Бінгхем.

Фактичний матеріал дослідження складає 5063 одиниці-репрезентанти лексичного повтору, дібрані методом суцільної вибірки з 10 романів Шарлотти Бінгхем: “In Sunshine or in Shadow” (1991), “Stardust” (1993), “Change of Heart” (1994), “Grand Affair” (1997), “The Kissing Garden” (1999), “Distant Music” (2002), “Magic Hour” (2005), “Out of the Blue” (2006), “The White Marriage” (2007), “The Daisy Club” (2009).

Лексичний повтор, зокрема наскрізний дистантний, вважають найбільш поширеним способом зв'язку самостійних речень, що відповідає їх характеру та природі як структурно закінчених одиниць. Лексичний повтор – це повторення слова або словосполучення в складі одного речення, абзацу або цілого повідомлення. У мовознавчій науці сьогодення лексичний повтор розглядають як такий, що виконує семантичну чи / і стилістичну функції: по-перше, він забезпечує зв'язність мовлення, виступаючи важливим текстотворчим компонентом; по-друге, підвищує виразність, експресивність мовлення, зумовлює його динамічність (Калашник, Олексенко, 2020: 233; Фінів, 2019: 33–34).

Лексичний повтор як категорія семантики у писемному мовленні передусім вказує на темо-рематичні відношення, внутрішньотекстові зв'язки і структурну співвіднесеність частин тексту. Наприклад, у романі Шарлотти Бінгхем “The Daisy Club” лексичний повтор виконує архітектонічну функцію, вказуючи на логіко-формальні взаємозв'язки частин художнього твору. Струк-

турна співвіднесеність складових тексту забезпечується через повтор таких семантично значущих у романі лексичних одиниць, як: 1) власні імена (*Daisy, Freddie, Laura, Aurelia, Jessica, Maude, Branscombe, Blossom, Jean, Joe, Gervaise, Guy Athlone* і т. н.); 2) власні назви (*Twistleton Court, Twistleton Hall, the Hall, the Court, the Cottages, Longbridge Farm, London mouzo*); 3) лексема *war* і її похідні *pre-war* і т. п.

Розгляд лексичного повтору як стилістичної категорії пов'язано з тим, що він «переводить стилістично нейтральну структуру до розряду експресивних, стилістично значущих побудов: повторюване слово стає смисловим і синтаксичним центром особливої комунікативної одиниці» (Івкова, 2007: 15). Повторення лексичної одиниці у писемному мовленні зумовлюється прагматичною настановою автора, який у кожному наступному реченні повторює саме те слово попереднього відрізка тексту, що має актуалізувати особливе смислове навантаження. Форма усного мовлення дозволяє використовувати надлишковість у вигляді лексичного повтору для того, щоб краще донести інформацію до слухача, а оскільки, як зазначає М. О. Вінтонів, «конструкції експресивного синтаксису мають розмовний субстрат» (Вінтонів та ін, 2018: 117–118), лексичний повтор екстраполюють у писемне художнє мовлення для відображення усного мовлення персонажів, їх емоційного стану. Таким чином, лексичний повтор має інтенційну природу й виступає ефективним інструментом емоційно-смислової домінанти тексту.

Згідно з В. М. Фінів, лексичний повтор варто віднести до стилістичних прийомів запланованої комунікації, тобто таких, що використовуються із певною прагматичною настановою

(Фінів, 2019: 39). Це твердження є цілком доречним адже лексичний повтор має кінцеву мету, чітко усвідомлювану адресантом: він не лише спрямований на конкретного адресата, а й зумовлює його реакцію. Кінцева мета лексичного повтору полягає не стільки в описі інформації, скільки в прагматичному впливі на отримувача повідомлення. Лексичний повтор провокує адресата на бажану для адресанта поведінку чи дію у відповідь.

Як зазначає А. Гжесюк, повтор лексичної одиниці з метою її смислового чи емоційного підсилення спирається на принцип упорядкованості, тобто вживання повторюваного елемента у визначеному місці в реченні чи його частині, надфразній єдності, тексті (Grzesiuk, 1995: 133–135). Поділяючи зазначену вище думку, конструктивно в межах нашого дослідження вважаємо класифікацію лексичних повторів Т. В. Жук, розроблену з опертям на принцип лінійності чи структурної організації повторюваних лексичних одиниць (Жук, 2005: 6). Відповідно, лексичний повтор поділяється нами на низку розглянутих нижче різновидів (див. рис. 1).

Простий контактний повтор (29,7%) – це багаторазове використання одного слова чи словосполучення, що займають у реченні контактну позицію (Фінів, 2019: 41). Шарлоттою Бінгем цей тип повтору вживається насамперед у діалогах персонажів, максимально реалістично відтворюючи розмовне мовлення. Причому повторювані лексичні одиниці можуть належати до різних частин мови і розташовуватись пре-, інтер- чи постпозитивно щодо інших елементів висловлювання: *‘Stupid, stupid girl,’ Leandra was now murmuring to no one in particular as she too lit a cigarette and stared out into the Mayfair street.* (Bingham, 2007: 325); *‘Oh, but that is so lovely!*

Різновиди лексичного повтору в романах Шарлотти Бінгем

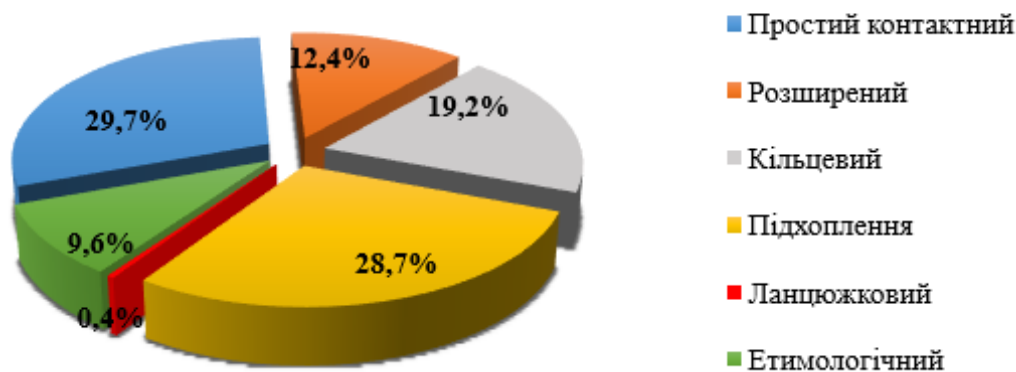

Рис. 1. Відсоткові показники різновидів лексичного повтору в романах Шарлотти Бінгем (загальна кількість одиниць – 5063, 100%)

I told you, I told you, he had fallen in love with you. (Bingham, 2007: 119); *When Dmitry Boska said there was something to see, there was something to see* (Bingham, 1993: 11).

У романах письменниці цей різновид повтору використовується передусім для вираження емоційного стану персонажів-мовців, а його стилістична значущість зворотно пропорційна кількості повторень лексичної одиниці. Число повторюваних елементів слугує вказівкою на ступінь емоційної збудженості персонажа і, відповідно, використовується у комунікативних ситуаціях емоційного з'ясування, підтвердження чи заперечення істини, роздратування, розлюченості тощо.

Простий контактний повтор, формально виражений двочленими сполученнями, зокрема сполучниковими: *night after night* (Bingham, 2009: 338), *round and round* (Bingham, 1999: 26), *one word and one word alone* (Bingham, 2007: 247) і т. п. чи прийменниковими: *arm in arm* (Bingham, 1993: 149), *home from home* (Bingham, 2009: 183), *little by little* (Bingham, 2002: 53) тощо, вживається авторкою у різних композиційно-мовленнєвих формах, прямій, непрямій мові. З одного боку, його змістові характеристики варіюються, а з іншого – він виконує функцію просторово-часової характеристики із вказівкою міри, ступеня: *Tom smiled wryly to himself as he walked faster and faster towards what he hoped would be a job.* (Bingham, 2005: 153); *She had allowed him to go, deeper and deeper into the woods, further and further from her side, and had returned to the dance* (Bingham, 1993: 48).

Розширений повтор (12,4%) – це повторення мовленнєвої одиниці з додатковими елементами, що уточнюють або розширюють її значення (Фінів, 2019: 41). Його стилістичне призначення у романах Шарлотти Бінгхем полягає у підсиленні емоційності всього висловлювання, а також змісту повторюваної одиниці й деталізації основної думки висловлювання через наділення повторюваного різними інформаційно-характерологічними відтінками: *It was the smell. It was the awful overpowering sickening smell.* (Bingham, 2002: 29); *Your light, your beautiful light must never be allowed to go out as mine has done.* (Bingham, 2002: 32).

Подібно до простого контактного повтору, стилістична значущість розширеного може зумисно підсилюватись авторкою для збагачення мовлення персонажів семантикою підвищеної емоційності через збільшення числа вживань певної лексичної одиниці: *It's like a nervous tic for me – quoting, quoting, always quoting.* (Bingham, 1999: 141); *I know you are such a busy man, because your darling*

Sunny, your darling, darling daughter told me herself. (Bingham, 2007: 147).

Кільцевий повтор (19,2%), котрий також називають обрамленням чи рамковою конструкцією, – це повтор мовленнєвої одиниці на початку і в кінці висловлювання (Фінів, 2019: 41). У романах Шарлотти Бінгхем він використовується в різних композиційно-мовленнєвих формах, а також діалогічному мовленні персонажів, а його перлокутивний ефект може підсилюватись іншими прийомами, зокрема іншими різновидами повтору: *Dottie had not been a kindly relative, she had not been warm and soppy; she had been just as she was now – Dottie* (Bingham, 2002: 130); *Too feeble-minded, your generation, that's what's wrong with you, too feeble-minded.* (Bingham, 2005: 22); *The day that Bentley broke down outside this cottage was a bad, bad day* (Bingham, 2007: 229).

Кільцевий повтор виконує не лише експресивно-стилістичну функцію, виділяючи важливу в контексті висловлювання інформацію, але й стильову, позначаючи просторічне мовлення персонажів, через повторення підмета, вираженого особовим займенником, і присудка або його частини на початку і в кінці речення. Причому характерною особливістю романів авторки є підсилення значущості кінцевого члена кільцевого повтору через використання у його складі пре- або інтерпозитивного прислівника-інтенсифікатора *really, truly* і т. п.: *It's pathetic, the things I've seen, you can imagine. No, perhaps you can't imagine, Mrs Mac, being so kind, but believe me, it is pathetic.* (Bingham, 2002: 13); *It's absurd really, you know. We've known each other since we were children, so it is truly, really – absurd!* (Bingham, 1999: 140).

Повтор-підхоплення (28,7%), який також називають підхопленням, стиком, анадиплосисом (анадиплозою), епаналепсисом, лексичною акромонографією чи епаналофорією, – це повтор кінцевого елемента висловлювання на початку іншого (Фінів, 2019: 41). У межах певного мовленнєвого відрізка він виконує функцію конкретизації висловленого.

Шарлоттою Бінгхем цей тип повтору здебільшого використовується для увиразнення діалогічного мовлення персонажів, виконуючи не лише експресивно-стилістичну, але й стильову функцію. Повтор-підхоплення слугує засобом відображення розмовного мовлення персонажів, що зумовлено фізіологічними особливостями індивіда та різними позамовними чинниками комунікативної ситуації, що доводиться конвергенцією повторів цього типу із апозіопезисом, причому повторюватися можуть як повнозначні, так і службові частини мови: *I suppose ... I sup-*

pose I said it because, well, because I was in such a bate about being found out!' (Bingham, 2003: 123); *'Talking of which, and I hate to ask this, but – but are you going to be able to manage to live on just George's writings?'* (Bingham, 1999: 194).

На відміну від висловлювань, у яких повтор-підхоплення використовується як засіб інтенсифікації обриву мовлення, конструкції зі звичайним повтором-підхопленням експлікують значно вищий ступінь упевненості персонажа-мовця, а також використовуються у (не)власне авторському мовленні для підвищення виразності та образності художнього простору романів: *Tea had already been set out on the lawn in the shade of the old beech trees. Trees which George had taught her to climb behind the backs of their parents.* (Bingham, 1999: 23); *Besides, what he felt or rather had felt for Diane Smith-Werner wasn't love. Love didn't enter into it.* (Bingham, 1994: 46).

Продуктивними, з точки зору інформативності є висловлювання, у яких у повтор-підхоплення інтеркальовано речення чи звертання, що виступають засобом уточнень авторки або персонажа та взаємодії з читачем чи співрозмовником: *'I wonder ...'* *He hesitated, not wishing to impose, yet genuinely anxious to reach his next emergency call. 'I wonder, could you possibly take the baby to the hospital for me?'* (Bingham, 2002: 9); *'One hell of a pearl, my friend, one hell of a pearl, that is what the world has turned into for us.'* (Bingham, 2005: 382).

У монологічному та діалогічному персонажному мовленні романів Шарлотти Бінгхем повтор-підхоплення може виконувати функцію зворотного зв'язку: *'Hart? Hart will take anything from flak to your best evening jacket.'* (Bingham, 2007: 319); *'I want you to promise me that you will always love me – whatever.'* – *'Whatever? I don't understand. Whatever what?'* (Bingham, 1999: 51).

Ланцюжковий повтор (0,4%) – це поєднання декількох повторів-підхоплень. Ланцюжковий повтор зустрічається у романах Шарлотти Бінгхем значно рідше від повторів інших типів, що підвищує його афективність, привертаючи увагу читача до речення, у структуру якого його включено. Він виконує функцію смислового зчеплення контактно розташованих речень або частин складнопідрядних речень, експлікує послідовність, причинно-наслідкові зв'язки, сповільнений характер

перебігу подій: *If you show you're nervous it will make him nervous, and if you make him nervous he will feel nervous about what you have to say, and if he's nervous about what you have to say he won't feel like investing in you.* (Bingham, 2002: 172); *She was now fully qualified and she had a certificate to prove it, which meant that she could get a job – any kind of job – and once she had a job she would have money, and once she had money she would be able to leave Rushington* (Bingham, 2007: 132).

Етимологічний повтор (9,6%) – це повторення (здебільшого контактне) у межах одного висловлювання близьких за значенням спільнокореневих слів, що належать до різних частин мови (Kemertelidze, Manjavidze, 2013). У романах Шарлотти Бінгхем він володіє значним стилістичним потенціалом і підвищує афективність висловлювання, привертаючи увагу читача формально-змістовими характеристиками спільнокореневих слів: *'It is perfect, Porters old thing, perfectly perfect.'* (Bingham, 2005: 490); *'You can't make what has happened unhappen.'* (Bingham, 1994: 104); *Alexandra sat down remembering not to cross her ankles, which Tasha Millington had always told the girls was 'beyond the beyonds'.* (Bingham, 2005: 219).

Висновки. У романах Шарлотти Бінгхем лексичний повтор (5063 одиниці; 100%) виступає важливим текстотворчим компонентом, забезпечуючи зв'язність мовлення, допомагає досягнути необхідного стилістичного ефекту та створити певний психологічний настрій читача. У досліджуваних творах лексичний повтор (повторення певного слова чи словосполучення в умовах достатньої тісноти ряду) передусім представлено такими різновидами, як: простий контактний (29,7%), підхоплення (28,7%) та кільцевий (19,2%). Простий контактний повтор (29,7%) використовується Шарлоттою Бінгхем для вираження емотивної семантики (психічного стану дійових осіб, емоцій, переживань тощо) або стилізації часових і просторових параметрів із вказівкою на інтенсивність. Повтор-підхоплення (28,7%) відображає розмовне мовлення персонажів чи виконує функцію зворотного зв'язку, а кільцевий (19,2%) – не лише виділяє важливу в контексті висловлювання інформацію, виконуючи експресивно-стилістичну функцію, але й позначає просторічне мовлення персонажів, реалізуючи стильову.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонова М. Ю. Перелічення як засіб репрезентації картини світу (на матеріалі коротких оповідань). *Іноземна філологія*. 2015. № 1. С. 52–55.
2. Бандурко З. В. Лінгвопрагматичні властивості німецькомовного лірико-поетичного дискурсу «Нової діловитості». Автореф. дис ... канд. філол. наук: 10.02.04. Херсон. 2019. 19 с.

3. Вінтонів М. О., Вінтонів Т. М., Мала Ю. В. Синтаксичні засоби експресивізації в українському політичному дискурсі. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2018. 336 с.
4. Волощук В. І., Лут К. А. Конспект лекцій з дисципліни «Стилістика» для студентів 4 курсу спеціальності 035.04 Германські мови та літератури (переклад включно). Запоріжжя: ЗНТУ, 2019. 106 с.
5. Жук Т. В. Лексичний та синтаксичний повтор в українській народній творчості (на матеріалі українських народних казок). Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2005. 18 с.
6. Івкова Н. М. Фігури експресивного синтаксису в сучасній публіцистичній літературі. Автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2007. 22 с.
7. Калашник О. В., Олексенко О. А. Морфологічно акцентовані повтори як стилістичний прийом у поезії. *Лінгвістичні дослідження*. 2020. Вип. 53. С. 230–241.
8. Літвінова М. М. Лексична когезія в художній прозі Дженні Ерпенбек (в аспекті німецько-українського перекладу). *Закарпатські філологічні студії*. Вип. 15. С. 153–157.
9. Літературознавчий словник-довідник. Ред. Р. Т. Гром'як. Київ, 2007. 752 с.
10. Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилістика української мови. Київ: Вища школа, 2003. 462 с. URL: https://litmisto.org.ua/?page_id=7116 (дата звернення: 01.08.2023).
11. Петрик О. М. Варіативний лексичний повтор в аспекті перекладу. *Молодий вчений*. 2017. № 4.3. С. 195–199.
12. Сидоренко І. А. Повтор як ключовий принцип функціонування стилістичних фігур у сучасних англійських драматичних творах. Актуальні проблеми романо-германської філології та прикладної лінгвістики. 2017. Вип. 2(15). С. 159–163.
13. Сухова А. В. Англійська новела (XIX–XX ст.): лінгвістичний та прагматичний аспекти. Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Запоріжжя, 2017. 23 с.
14. Томащук Ю. О. Дискурсивно-прагматичні характеристики англійського інтернет-інтерв'ю (на матеріалі Інтернет-журналів для підлітків “gUrl”, “Seventeen”, “Teen Vogue”). Дис. ... канд. філол.: 10.02.04. Львів, 2017. 243 с.
15. Фінів В. М. Прагматика лексичного повтору в сучасній українській малій прозі. Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Івано-Франківськ, 2019. 237 с.
16. Холод І. В. Лексико-синтаксичний повтор у мові сучасної української преси: структура та прагматичні функції. Дис. ... канд. філол. наук: 035 Філологія. Вінниця, 2021. 209 с.
17. Чередніченко А. А. Повтори як засіб когезії тексту. *Синopsis: текст, контекст, медіа*. 2014. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stkm_2014_2_8 (дата звернення: 01.08.2023).
18. Grzesiuk A. Składnia wypowiedzi emocjonalnych. *Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej. Zakład Logopedii i Językoznawstwa Stosowanego*. Lublin : Wydawnictwo UMCS. 1995. S. 133–135.
19. Kemerlidze N., Manjavidze T. Stylistic repetition, its peculiarities and types in modern English. *European Scientific Journal*. Volume 9. Issue 10. 2013. URL: https://www.researchgate.net/publication/309558946_STYLISTIC_REPETITION_ITS_PECULIARITIES_AND_TYPES_IN_MODERN_ENGLISH (дата звернення: 01.08.2023).
20. Bingham C. *Change of Heart*. London : Bantam Books, 1994. 469 p.
21. Bingham C. *Distant Music*. London : Bantam Books, 2002. 576 p.
22. Bingham C. *Grand Affair*. London : Bantam Books, 1997. 480 p.
23. Bingham C. *In Sunshine or in Shadow*. London : Bantam Books, 1991. 576 p.
24. Bingham C. *Magic Hour*. London : Bantam Books, 2005. 416 p.
25. Bingham C. *Out of the Blue*. London : Bantam Books, 2006. 448 p.
26. Bingham C. *Stardust*. London : Bantam Books, 1993. 576 p.
27. Bingham C. *The Daisy Club*. London : Bantam Books, 2009. 480 p.
28. Bingham C. *The Kissing Garden*. London : Bantam Books, 1999. 624 p.
29. Bingham C. *The White Marriage*. London : Bantam Books, 2007. 480 p.

REFERENCES

1. Antonova M. Yu. (2015) Perelichennia yak zasib reprezentatsii kartyny svitu (na materiali korotkykh opovidan) [Enumeration as a means to represent the picture of the world in short stories]. *Inozemna filolohiia. – Foreign Philology*. № 1. pp. 52–55. [in Ukrainian].
2. Bandurko Z. V. (2019) Lihvoprahmatychni vlastyvoli nimetskomovnoho liryko-poetychnoho dyskursu “Novoi dilovytosti” [Linguistic and Pragmatic Features of the German-language Lyrical-Poetical Discourse of the “New Objectivity”]. *Avtoref. dys... kand. filol. nauk: 10.02.04. – Thesis abstract for a Candidate’s Degree in Philology: 10.02.04. Kherson*. 19 p. [in Ukrainian].
3. Vintoniv M. O., Vintoniv T. M., Mala Yu. V. (2018) Syntaksychni zasoby ekspresyvizatsii v ukrainskomu politychnomu dyskursi [Syntactic means of expressiveness in Ukrainian political discourse]. *Vynnytsia: TOV «TVORY»*. 336 p. [in Ukrainian].
4. Voloshchuk V. I., Lut K. A. (2019) Konspekt leksii z dysypliny “Stylystyka” dlia studentiv 4 kursu spetsialnosti 035.04 Hermanski movy ta literatury (pereklad vkluchno). [Compendium of lectures on Stylistics for the 4th-year students of specialty 035.04 Germanic languages and literatures (translation included)]. *Zaporizhzhia: ZNTU*. 106 p. [in Ukrainian].
5. Zhuk T. V. (2005) Leksychnyi ta syntaksychnyi povtor v ukrainskii narodnii tvorchosti (na materialii ukrainskykh kazok) [Lexical and syntactic reiteration in Ukrainian folk art (on the material of Ukrainian folk tales)]. *Avtoref. dys... kand. filol. nauk: 10.02.01. – Thesis abstract for a Candidate’s Degree in Philology: 10.02.01. Kyiv*. 18 p. [in Ukrainian].

6. Ivkova N. M. (2007) Fihury ekspresyvnogo syntaksysu v suchasni publitsystychnii literaturi [Figures of expressive syntax in modern journalistic literature]. Avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01. – Thesis abstract for a Candidate's Degree in Philology: 10.02.01. Kharkiv. 22 p. [in Ukrainian].
7. Kalashnyk O. V., Oleksenko O. A. (2020) Morfolohichno akcentovani povtory yak stylistychni pryiom u poetytsi [Morphologically Accentuated Repetition as Stylistic Device in Poetics]. *Linhvistychni doslidzhennia. – Linguistic Studies*. No. 53. pp. 230–241. [in Ukrainian].
8. Litvinova M. M. Leksychna koheziia v khudozhnii prozi Dzhenni. Erpenbek (v aspekti nimetsko-ukrainskoho perekladu) [Lexical cohesion in Jenny Erpenbeck's fictional prose (in the aspect of German-Ukrainian translation)]. *Zakarpatski filolohichni studii. – Transcarpathian Philological Studies*. No. 15. pp. 153–157. [in Ukrainian].
9. Literaturoznavchyi slovnyk-dovidnyk [Dictionary of Literary Terms]. (2007) Ed. By R. T. Hromiak. Kyiv. 752 p. [in Ukrainian].
10. Matsko L. I., Sydorenko O. M., Matsko O. M. (2003) Stylistyka ukrainskoi movy [Stylistics of the Ukrainian language]. Kyiv: Vyshcha shkola. 2003. 462 p. URL: https://litmisto.org.ua/?page_id=7116 (accessed 01 August 2023). [in Ukrainian].
11. Petryk O. M. (2017) Variatyvnyi leksychnyi povtor v aspekti perekladu [Variative lexical repetition in translation's aspect]. *Molodyi vchenyi. – Young Scientist*. 2017. No 4.3. pp. 195–199. [in Ukrainian].
12. Sydorenko I. A. (2017) Povtor yak kliuchovy pryntsyf funktsionuvannia stylistychnykh fihur u suchasnykh anhlo-movnykh dramatychnykh tvorakh [Repetition as a key principle of functioning of stylistic figures in modern English-language dramatic works]. *Aktualni problemy romano-hermanskoi filolohii ta prykladnoi linhvistyky. – Actual problems of Romano-hermanic philology and applied linguistics*. No. 2(15). pp. 159–163. [in Ukrainian].
13. Sukhova A. V. (2017) Anhlovna novela (XIX–XX st.): linhvostylistychni ta prahmatychni aspekty [English-language short story (XIX–XX Centuries): Linguostylistic and Pragmatic Aspects]. Avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.04. – Thesis abstract for a Candidate's Degree in Philology: 10.02.04. Zaporizhzhia. 23 p. [in Ukrainian].
14. Tomashchuk Yu. O. (2017) Dyskursyvo-prahmatychni kharakterystyky anhlovnoho internet-interviu (na materi- ali Internet-zhurnaliv dlia pidlitkiv “gUrl”, “Seventeen”, “Teen Vogue”) [Discourse and Pragmatic Characteristics of English Internet Interview (based on the online magazines for teenagers “gUrl”, “Seventeen”, “Teen Vogue”)]. Dys. ... kand. filol.: 10.02.04. – Thesis for a Candidate's Degree in Philology: 10.02.04. Lviv. 243 p. [in Ukrainian].
15. Finiv V. M. (2019) Prahmatyka leksychnoho povtoru v suchasni ukrainskii malii prozi [The Pragmatics of Lexical Repetition in Contemporary Ukrainian Flash Fiction]. Dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01. – Thesis for a Candidate's Degree in Philology: 10.02.01. Ivano-Frankivsk. 237 p. [in Ukrainian].
16. Kholod I. V. (2021) Leksyko-syntaksychnyi povtor u movi suchasnoi ukrainskoi presy: struktura ta prahmalinh- vistychni funktsii [Lexical-syntactic repetition in the language of the modern Ukrainian press: structure and pragmalinguistic functions]. Dys. ... kand. filol. nauk: 035 Filolohiia. – Thesis for a Candidate's Degree in Philology: 035 “Philology”. Vin- nytsia. 209 p. [in Ukrainian].
17. Cherednichenko A. A. (2014) Povtory yak zasib kohezii tekstu [Repetition as a means of text cohesion]. *Synopsis: tekst, kontekst, media. – Synopsis: text, context, media*. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stkm_2014_2_8 (accessed 01 August 2023). [in Ukrainian].
18. Grzesiuk A. (1995) Składnia wypowiedzi emocjonalnych [Syntax of emotional statements]. *Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej. Zakład Logopedii i Językoznawstwa Stosowanego. – Maria Curie-Skłodowska University. Department of Speech Therapy and Applied Linguistics*. Lublin : UMCS Publ. pp. 133–135. [in Polish].
19. Kemertelidze N., Manjavidze T. (2010) Stylistic repetition, its peculiarities and types in modern English. *European Scientific Journal*. Volume 9. Issue 10. URL: https://www.researchgate.net/publication/309558946_STYLISTIC_REPETITION_ITS_PECULIARITIES_AND_TYPES_IN_MODERN_ENGLISH (accessed 01 August 2023).
20. Bingham C. (1994) *Change of Heart*. London : Bantam Books. 469 p.
21. Bingham C. (2002) *Distant Music*. London : Bantam Books. 576 p.
22. Bingham C. (1997) *Grand Affair*. London : Bantam Books. 480 p.
23. Bingham C. (1991) *In Sunshine or in Shadow*. London : Bantam Books. 576 p.
24. Bingham C. (2005) *Magic Hour*. London : Bantam Books. 416 p.
25. Bingham C. (2006) *Out of the Blue*. London : Bantam Books. 448 p.
26. Bingham C. (1993) *Stardust*. London : Bantam Books. 576 p.
27. Bingham C. (2009) *The Daisy Club*. London : Bantam Books. 480 p.
28. Bingham C. (1999) *The Kissing Garden*. London : Bantam Books. 624 p.
29. Bingham C. (2007) *The White Marriage*. London : Bantam Books. 480 p.

Інна ГОРЯЧОК,

orcid.org/0009-0001-1708-9705

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри слов'янської філології
Хмельницького національного університету
(Хмельницький, Україна) *_goria_@ukr.net*

Марина КОВАЛЬ,

orcid.org/0009-0003-9046-3315

викладач кафедри слов'янської філології
Хмельницького національного університету
(Хмельницький, Україна) *koval_m_@ukr.net*

СУЧАСНА ПОЛЬСЬКА ФЕМІНІСТИЧНА ПРОЗА В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ВИМІРІ

У статті розглядається активний розвиток жіночої прози та феміністичної тенденції в сучасній польській літературі на початку XXI століття. Автори вказують на унікальність жіночого погляду у літературі, який виражається у стилі письма, мисленні та мовленні, що глибоко індивідуалістичне та відображає тонкості жіночого світобачення. Подано фемінізм як соціокультурну доктрину, спрямовану на гуманізацію та вирішення нагальних проблем.

Особлива увага приділяється феміністичним тенденціям в сучасній польській літературі, які стають ключовим аспектом новітнього літературознавства. Автори останніх десятиліть XX століття та початку XXI вносять «революційні» зміни та творчий хаос, метою яких є переосмислення патріархальної культури. Письменниці визначають свою місію як описання світу «по-жіночому» та ламання стереотипів, що заважають розумінню екзистенційного досвіду жінок. У літературі фемінізм є соціокультурною доктриною, яка спрямована на гуманізацію людства, в основі якої закладені більшою мірою нагальні буденні проблеми, що вимагають термінового вирішення.

Також висвітлено гендерні проблеми в польській прозі, які стають необхідним елементом феміністичного проекту, що має викликати переосмислення традиційних уявлень про жіночу роль у сучасному соціумі. Жіноча література XXI століття визначається новою концепцією жіночої особистості, яка розподіляється між бажанням бути вільною та незалежною та потягом до родинності та материнства, викликаючи життєві кризи та нищучи жіночність.

Усе це вплетено в контекст історії мистецтва, де жіночий образ розглядається як кліше, і висвітлюється феміністична проза як соціокультурний та художньо-естетичний феномен. Сучасні письменниці, зокрема Сильвія Хутник та Юстина Баргельська, представлені як важливі постаті у польській феміністичній літературі, що вирізняються своїми яскравими творами гендерної проблематики. Зазначається, що незважаючи на зростаючий інтерес до феміністичної прози, немає єдиного погляду на її тлумачення, що робить дослідження цього напрямку актуальним.

Ключові слова: фемінізм, польська література, жіноча проза, соціокультурний феномен, гендерна проблематика, постмодерністська літературна течія, жіночий погляд, літературні твори, ідентичність, соціальна проза, сучасність, жіночі права.

Inna HORYACHOK,*orcid.org/0009-0001-1708-9705**PhD in Pedagogics,**Associate Professor at the Department of Slavic Philology**Khmelnytsky National University**(Khmelnytskyi, Ukraine) _goria_@ukr.net***Maryna KOVAL,***orcid.org/0009-0003-9046-3315**Lecturer at the Department of Slavic Philology**Khmelnytskyi National University**(Khmelnytskyi, Ukraine) koval_m_@ukr.net***MODERN POLISH FEMINIST PROSE IN THE SOCIO-CULTURAL CONTEXT**

The article deals with the active development of women's prose and the feminist trend in modern Polish literature at the beginning of the 21st century. The authors point to the uniqueness of the female outlook in literature, which is expressed in the style of writing, thinking and speech, which is deeply individualistic and reflects the subtleties of the female worldview. Feminism is presented as a socio-cultural doctrine aimed at humanizing and solving urgent problems.

Special attention is paid to feminist trends in contemporary Polish literature, which are becoming a key aspect of modern literary studies. Authors of the last decades of the 20th century and the beginning of the 21st century introduce "revolutionary" changes and creative chaos, the goal of which is to rethink patriarchal culture. Writers define their mission as describing the world in a "feminine" way and breaking stereotypes that hinder the understanding of women's existential experience. In literature, feminism is a socio-cultural doctrine aimed at the humanization of humanity, which is based mostly on urgent everyday problems that require solutions.

Gender issues in Polish prose are also highlighted, which become a necessary element of the feminist project, which should cause a rethinking of traditional ideas about the role of women in modern society. Women's literature of the 21st century is defined by a new concept of the female personality, which is divided between the desire to be free and independent and the desire for family and motherhood, causing life crises and destroying femininity.

All this is analyzed in the context of art history, where the female image is considered as a cliché, and feminist prose is highlighted as a socio-cultural and artistic-aesthetic phenomenon. Modern women writers, in particular Sylwia Khutnyk and Justyna Bargelska, are presented as important figures in Polish feminist literature, distinguished by their bright works on gender issues. It is noted that despite the growing interest in feminist prose, there is no single view on its interpretation, which makes the research of this direction relevant.

Key words: *feminism, Polish literature, women's prose, socio-cultural phenomenon, gender issues, postmodern literary trend, female perspective, literary works, identity, social prose, modernity, women's rights.*

Постановка проблеми. Початок XXI століття окреслений активним розвитком жіночої прози та феміністичної тенденції в сучасній польській літературі. Жіноча проза все більше привертає увагу дослідників, адже вона має інший стиль письма, мислення, мовлення – тон жіночого світобачення, яке є глибоко індивідуалістичним за своєю природою. Феномен поняття «фемінізм» визначається щонайменше на двох рівнях, зокрема, це широкий рух за права жінок (феміністичний рух), і також це комплекс соціально-філософських, психологічних, соціологічних, культурологічних теорій, які аналізують статус жінки у соціумі (феміністична теорія). У літературі фемінізм є соціокультурною доктриною, що спрямована на гуманізацію людства, що в основі закладені більшою мірою нагальні буденні проблеми, що вимагають термінового вирішення. Варто зазначити, що сучасні феміністичні тенденції в польській літературі є найхарактернішою рисою новітнього

літературознавства, де не лише поновлення нових творів, а також відбувається ретроспективний підхід до феміністичної та гендерної інтерпретації польської літературної спадщини. Питанням феміністичного пробудження свідомості людства переймалися і переймаються у свої доробках, творчості такі постаті, як Клементина Гофманова, Нарциза Жміховська, Йоанна Хмілевська, Кристина Кофта, Марія Нуровська, Анна Свірщинська, Галина Посвятовська, Пауліни Кучальської, Еліза Ожешкова, Марія Павліковська-Ясножевська, Ольга Токарчук, Сильвія Хутник, Юстина Бергельська та багато інших. Авторки останнього десятиліття XX та початку XXI століть спричиняють своєрідну «революцію», творчий хаос, через який хочуть переосмислити патріархальну культуру. Вони не хочуть засліплювати читачів, хоча іноді мова, провокаційна сміливість і навіть непристойність описів можуть викликати застереження щодо їх художньої цінності чи ціле-

спрямованості. Письменниці хочуть описати світ «по-жіночому», зламати стереотипні уявлення, які заважають нам досягти суті екзистенціального досвіду, «бути жінкою». Вони вписують цей невисловлений або спотворений досвід, старі міфи та символи, інтерпретовані по-різному, у текст культури. Завдяки виникненню фемінізму саме як культурного явища відбулися якісні зміни у сучасному світобаченні, які посприяли виокремленню жіночої прози в постмодерній літературній течії. Польській жіночій прозі початку ХХІ століття притаманна нова концепція жіночої особистості, яка має роздвоєне єство, адже вона бажає бути вільною, незалежною, яке суперечить потягу до родинності і материнства, бути сильною, але водночас і слабкою, – усе це спричиняє життєвий крах, який нищить жіночність. Гендерні проблеми, які порушуються в сучасній польській прозі, є однією з необхідних елементів феміністичного проекту, який має призвести до переосмислення традиційних розумінь про жіночу роль у сучасному соціумі. Жіноча польська література ХХІ століття – це сильна, жорстка та відважна соціальна проза, яка написана жінками і про жінок. Сучасна жіноча проза порушує проблему індивідуального вибору, де персонажі творів мають можливість конструювати своє життя в незалежності чоловічої чи статі, художні конфлікти мають загальнолюдський характер, що відображають самотність сучасної людини у великому світі. В історії мистецтва жіночий образ є чимось на зразок кліше. Сталі образи матерів, дружин, дочок і сестер – це своєрідні конструкти, що відповідають очікуванню патріархальної культури та звичаїв кожної епохи. Феміністична (жіноча) проза – це соціокультурний та художньо-естетичний феномен, створений письменницями, які передають специфічне жіноче світобачення. Феміністичні ідеї виявляються у літературних творах різних жанрів та стилів, але у сучасній польській літературі особливе місце займає жанр роману, який вирізняється не лише увагою до жінки та жіночих проблем, а жіночим поглядом на суспільство і важливі проблеми сучасності. Незважаючи на те, що все більше увагу дослідників привертає феміністична проза, але донині немає єдиного погляду тлумачення сучасної польської феміністичної прози, виявлення її особливостей, проблематики, що і зумовило актуальність нашого дослідження.

Аналіз досліджень. Дослідженням феміністичних ідей у літературних творах різних жанрах та стилях сучасної польської літератури, що порушують жіночі проблеми, їхні погляди на суспільство і важливі проблеми сучасності займалися

польські науковці зокрема П. Гометовська, І. Івасюв, Л. Мажец, П. Чаплінські, І. Філіп'як та інші. Серед праць українських дослідників, особливе місце посідають роботи В. Агеєвої, В. Державнин, Н. Зборовська, Е. Конопенко, О. Корабльова, Г. Рижкова, Л. Таран та інші.

Мета дослідження – проаналізувати і науково обґрунтувати проблематику та особливості сучасної феміністичної польської літератури ХХІ століття.

Виклад основного матеріалу. У сучасному польському літературознавстві жіноча творчість усвідомлюється як літературний феномен, яка має естетичну цілісність. Термін «жіноча література» є досить проблематичним, адже літературна творчість не означає статі та не робить поділу за статеву приналежністю. Із цього випливають феміністичні тенденції, адже причиною неприйняття поняття «жіноча проза» є традиційно закріплена позиція патріархальної культури (Зборовська, 2004: 59).

Останніми роками все більше відбувається активний прихід польських авторок у літературу, що стало досить помітним явищем. Адже мають можливість писати про те, що самі хочуть, без якихось обмежень. Час від часу жіночу літературу ототожнюють із «дамською» прозою, яка несе у собі любовні романи та мелодрами, адже вони адресовані лише жіночій аудиторії. Сучасна жіноча літературна має своє бачення, почерк, голос, стиль, манери подачі, що складають вагому конкуренцію не лише жіночому, а й чоловічому мистецтву. За словами В. Агеєвої, жінки-письменниці гостріше відчують застій в літературному процесі та в духовній атмосфері, як і необхідність її ціннісної переорієнтації. Це все тому, що жінки нерідко бувають сміливіші, радикальніші за чоловіків (Агеєва, 2022: 203). Є. Кононенко стверджує, що вона саме часто натрапляла на різні визначення жіночої прози, які покликані розкривати всі особливості жіночої психіки, її сутності, у таких деталях, які чоловік не в силі зрозуміти (Зборовська, 2005: 57).

У світі точаться дискусії стосовно поділу літератури ще на жіночу. Дослідниця О. Корабльова запропонувала виокремити та вважати жіночу прозу такою, що написана жінкою (Корабльова, 2004: 12). Деякі дослідники заперечують біологічний поділ, і разом із тим й існування як такої жіночого письма. Наприклад, американська дослідниця А. Колодїй, вважає не коректне виділення жіночої літератури. На противагу французька письменниця П. Констан запропонувала жіночу літературну творчість не ототожнювати із понят-

тям жіноча література (Державин, 2005: 131). Український літературний критик Л. Таран вдало сформулювала своєрідність жіночої літератури: «Є проза, написана жінками, і проза, яка артикулює власне-жіночий досвід. Уточню: до першої відношу таку, яка відповідає стереотипам традиційного письма і змальовує світ жінки як такий, що не мислиться поза світом чоловіків, до другої групи – твори, що змальовують самодостатність жінки» (Таран, 2007: 3). На думку польської дослідниці П. Гометовської, поняття «жіноча література» з'являється тоді, коли мова йде саме про літературну критику (Homętowska, 2020). Л. Мажец у дослідженні «Archiwa literatury kobiecej» вказує на те, що для польської літератури поняття «жіноча література» є особливо неоднозначним та викликає різні емоції. Але жіноча література це та, яка написана саме жінками (Marzec, 2011).

Серед сучасної польської жіночої прози можна знайти розгалужену систему жанрових ознак, зокрема соціально-психологічний роман, інтелектуальний, виробничий, химерний із рисами фантастики і міфологізму, роман-хроніку, документальний, комічний, роман-трагіфарс, готичний, пригодницький, квест, роман-мелодрама та цілий ряд малих прозових жанрових форм як повість, новела, оповідання тощо (Рижкова, 2008: 56). Жанрова модель залежить від інтелектуалізму, ідеологізму, психологізму, світогляду кожної авторки, яка може проявляти як феміністичні так і антифеміністичні ідеологеми. Часто письменниці порушують питання про професійну діяльність представниць феміністичного гендеру, життя у великому місті (Рижкова, 2008: 58). Найхарактернішою ознакою польської жіночої прози є жінка-героїня у центрі твору, яка вирішує разом із універсальними екзистенційними проблемами специфічно гендерні питання буття. Жіноча проза часто використовує постмодерністські ознаки, зокрема гра без правил, гротеск та іронію, сприйняття описаної епохи як її кінець існування або безкінечність, ніби час рухається по колу, використання вже раніше зроблених сюжетів, пародіювання, теми створених вже образів тощо. Центральна проблема – це питання взаємин людини (жінки) та суспільства, які є взаємовідчужені один від одного. Польській жіночій прозі кінця ХХ початку ХХІ століть притаманна нова концепція жіночої особистості, яка має роздвоєне ество, адже вона бажає бути вільною, незалежною, яке суперечить потягу до родинності і материнства, бути сильною, але водночас і слабкою, – усе це спричиняє життєвий крах, який нищить жіноч-

ність. Гендерні проблеми, які порушуються в сучасній польській прозі, є однією з необхідних елементів феміністичного проекту, який має призвести до переосмислення традиційних розумінь про жіночу роль у сучасному соціумі. Польська жіноча проза має такі художні особливості: трансформація традиційних гендерних стереотипів (переосмислення ролі жінки, матері, маскулінізація жіночого образу), актуалізація поняття «художній світ жінки», переорієнтація на вищий рівень психологізму (внутрішня боротьба роздвоєного жіночого «Я»), – змістова та формальна трансформація, яка базується на інтелектуально-суб'єктивних та полі дискурсивних імпровізаціях постмодернізму (Iwasiów, 2000: 25).

Новаторством сучасної жіночої прози є тематико-ідейні шукання, які спрямовані на руйнування традиційних стереотипів, мають схильність до умовності, алюзійності, абстрагування, переорієнтація на нові жанрово-стильові системи та новоутворення, змістові і формальні трансформації. У прозі домінує психологічно-динамічний портрет. Письменниці використовують внутрішні переживання та часто показують глибину свідомість на підсвідомість головного героя, який наділений сутністю жіночої природи, особливістю вираження жіночого світобачення. Також особливістю є те, що у жіночих творах побутує зосередження на деталях, які мають свій символічний код (Рижкова, 2008: 57).

Жіноча проза, написана у кінці ХХ століття, практично повністю каталогізована літературознавцями та культурологами, а поява жінки в літературі, передбачена в середині 1990 року, викликала страх появи дискусії про чоловічу та жіночу/хорошу та погану літературу. Серед жіночої польської літератури в кінці ХХ століття з'являється специфічна «literatura menstrualna». У контексті її появи найчастіше читали книжки польських авторів, видані після 1995 року. Цей термін, авторство якого приписують Я. Блонському, швидко підхопили інші критики. І. Філіп'як висловлюється: ««literatura menstrualna» створила вертикальний розрив всередині одного покоління, де чоловіки взяли на себе роль, можливо, не супротивників, але точно коректорів, [...] жіноча література [...] опинилася в темному полі визначень, позначених вагінальним виділенням, темрява і біль у животі, сором і ексгібіціонізм» (Filipiak, 2000: 6). Характеристика цього явища стала відправною точкою для есе І. Філіп'як, яка в 1999 році, описуючи суперечки навколо жіночої прози, намагається розшифрувати механізми, що впливають на формування канону сучасної літе-

ратури. Тому в її тексті є численні цитати з висловлювань К. Дунін, Є. Сосновського, Б. Умінської та Д. Новацького, які коментували творчість жінок, що дебютували в 1990 роках. Початок першого десятиліття XXI століття, на перший погляд, не приносить цікавих, симптоматичних назв, написаних жінками, принаймні якщо дивитися на літературу крізь призму її критичного прочитання істориками літератури. Простежуючи перехресні шляхи літератури, гендеру та влади в Польщі після 1989 року, А. Мрозік у «Трансформації Акушерки», використовуючи засоби феміністичної критики, доводить, що як літературні тексти, так і сам феміністичний дискурс у Польщі в першому десятилітті XXI століття формально є і тематично другорядні (Duda, 2015). За словами П. Чаплінського, літературний мейнстрім між кінцем XX століття і датою публікації «Ефекту пасивності» (2004 рік) наповнений романами, героїні яких відповідають образу «стереотипної, консервативної нормалізації, в якій (дрібнобуржуазна) жінка більше не є носієм інакшості, а депозитарієм повсякденних істин» (Czapliński, 2004: 20). З іншого боку було б вузьке представлення окремих назв Й. Батор, О. Станіславської та О. Токарчук. Проте, на думку П. Чаплінського, вони не класифікуються ні як анонс чогось нового, ні як продовження прозового карнавалу 1990 років, на думку критика, це радше непослідовна спроба вийти з глухого кута чи спроба заснована на втечі у фантазію (Czapliński, 2019). У той час, коли до мейнстріму входять роботи К. Жрохоли, Г. Ковалевської та І. Сової, розвивається феміністична база. Публікуються теоретичні та методологічні праці, а також переклади англійських, французьких та американських авторів і дослідників. Пишуться дискусії, публікуються запізнілі переклади та їх критичні продовження. Проте незначні суперечки про фемінізм і жіночу літературу не вщухають. Хоча якщо дивитися на них із точки зору 2013 року, то їхнє існування не несе жодних змін чи розвитку. Поява жіночих чи феміністичних текстів не приносять нових рішень, а також не вказують на рецепцію попередніх спалахів чи зривів, спричинених публікацією книг, підписаних прізвищами Філіп'як, Жретковська, Батор, Івасюв, Самсон, Токарчук чи Хутнік. Роман О. Токарчук, опублікований у 2006 році, викликав останню гучну та суперечливу дискусію серед рецензентів, що пишуть у вітчизняних журналах. Книга, видана в міжнародній серії «Міфи», чудово вписується в моду на травестування міфів, започатковану феміністками 1970 років. Її основою став посту-

лат нового прочитання історій, які століттями формувалися патріархатом. Подальші переосмислення міфів втратили жіночий елемент. До серії входять «Коротка історія міфу» (2005) К. Армстронг, «Пенелопіада» (2005) М. Етвуд і «Тягар» (2006) Дж. Вінтерсон. «Anna In» базується на шумерському міфі про богиню Інанну, який, на думку автора, є основоположним сюжетом для інших міфів (Czapliński, 2019). О. Токарчук, відновлюючи міф, показує шлях жінки до божественності. Завдяки цьому ми отримали гарний, однотонний «на одному диханні» наратив – на думку одних, ще одна точка на шляху до пошуку постульованого шедевра, гностичного тлумачення, пов'язаного з категорією кіберпанку, на думку інших, інтелектуальної каші. Використовувала також монтажну форму, у тому числі міф і апокриф, культ божеств і природи. Там жінка також відновлює свою божественність, а матріархат стає основою всієї оповіді. Письменниця, посилаючись на відомі історії, доводить, що матріархат може бути таким же тоталітарним, як і патріархат. Це породжує насильство. Єдиний вихід – це зайнятися собою, стосунками з мамою і думати про майбутнє (Duda, 2015). У першій половині 2003 року П. Чаплінський опублікував текст «Жінки та дух ідентичності», де він не лише оцінив кількість романів, написаних жінками, але й вільно використовував терміни «жіноча проза». Тому не дивували твердження на кшталт: «у 2000–2002 роках із кожних десяти прозових книжок була одна, щонайбільше дві, написані жінками». Більше того, П. Чаплінський, порівнюючи прозові досягнення 2001 року, зміг точно подати шістнадцять імен письменників, які опублікували принаймні один том прози в тому конкретному сезоні, і, подаючи цей набір імен, де не турбуватися про їх відмінності (звідси Ю. Гартвіг чи Е. Курилюк поруч із К. Грохолою чи Г. Ковалевською). У світі, де панує чоловіче письмо, жіноча стаття автора мала виняткове значення (Duda, 2015). Жіноче самовираження було швидко розблоковано ринковим рухом, що перевершив найсміливіші очікування прихильниць і ентузіастів «жіночого питання» в літературі. Романів жіночих польських авторів написано сотні (на рік), а серед них К. Міхалак, опублікувавши шість романів у 2013 році, яка «зробила» майже третину «норми» 2001 року. П. Чаплінський писав, що ця пропорція викликає занепокоєння («у вдаль рік – один до п'яти, у неврожайний – один до десяти») (Duda, 2015). Оскільки сучасні жіночі романи – це гігантська колекція різноманітних оповідань, відносно легко виділити з цієї

колекції ті, які уникають жанрових стереотипів. І тут варто повернутися до тексту П. Чаплінського «Жінки та дух ідентичності», в якому познанський критик сформулював діагноз, згідно з яким близько 2002 року відбулася маркетизація й водночас пацифікація літературного фемінізму. Це все тому – як каже з ним полеміст К. Щука – «романи, написані жінками для жінок» характеризували «як нудні, міщанські та підпорядковані принципам малої стабілізації». «Ця теза, – зазначає К. Щука, – можливо, була тоді правильною, але сьогодні потребує глибокого перегляду. Сама К. Грохола неочікувано опублікувала «Помах крил», у якому йдеться не про наступні любовні екстази, а яскраво й добре порушується питання про домашнє насильство та побиття дружини. У тому ж дусі Б. Дарська підтверджує роман К. Грохоли 2008 року, навіть стверджуючи, що «автор «Помаху крил» відійшов від поп-конвенції, запропонувавши добре продуманий і вишуканий роман» (Szczuka, 2008). Деякі популярні жіночі романи містять елементи гротеску та іронії, а також незначні металітературні сигнали. Ці висновки дозволяють сформулювати ствердне тлумачення і навіть тезу про подвійне читацьке звернення. М. Дуда інтерпретував писання згаданої Г. Самсон, написавши у висновку, що цей твір є «доброю відповіддю на вимоги пошуку феміністичного пастишу, сатири, нової мови чи самоіронічного нарративу». Критик, мабуть, не дарма припустив, що умовність популярного жіночого роману вичерпана, тому надзвичайно цінними видаються всі спроби постмодерної трансформації як літературних текстів, так і свідомості реципієнтів – щоб нарешті зрозуміти, що можете отримати неочевидну радість від цієї гри, ознаменованої пенальті (Duda, 2015). Серед найпопулярнішого та найсильнішого слова у польській літературі варто виокремити С. Хутнік. Авторка романів і оповідань, феміністка, міський гід Варшавою, громадська активістка. Творчість С. Хутнік поєднує інтелектуалізм, легке хуліганство і глибокий соціальний аналіз. Найпопулярніший роман «Пацанки» («Swaniary», 2012 рік) – перший у польській літературі текст «войовничого фемінізму» (Kozioł, 2011). Ю. Баргельська – сучасна польська поетка та романістка, авторка восьми поетичних збірок і чотирьох книжок художньої прози. Прозовий дебютний роман «Обсолетки» («Obsoletki», 2010 рік), який збурило багато емоцій, хоч за темпераментністю стилю він далеко відстає, скажімо, від «Пацанок» С. Хутнік. Назва роману походить від латинського медичного терміну «gravid obsoleta» – завмерла

вагітність. Роман порушує проблему про жінок, чия дитина померла ще в лоні (Bargielska, 2010). Р. Франчак у книжці «Серце» («Serce», 2016 рік) буде сюжетну лінію дещо несподівано, яка розвивається в трикутнику трьох жінок, зокрема двох швейцарок – літньої матері та її доньки – і їхньої польської домашньої служниці, яка поступово стає членом цієї неповної, скаліченої родини (Franczak, 2016). У менш спокійнішому варіанті польської прози, написаної жінками і здебільшого про жінок, є ще цікаві позиції, про які варто згадати, зокрема «Аліційка» («Alicyjka», 2014 рік) Л. Герметц, «Серце» («Serce», 2016 рік) Р. Франчак та «Гугули» («Guguly», 2014 рік) В. Гжегожевської. «Аліційка» Л. Герметц – суміш прозових оповідних фрагментів із оперою та античною. Найпоширенішою темою виступає проблема стосунків героїні-оповідачки з матір'ю у різних формах із жорстокістю, непіддатливого, колючого матеріалу, які є непростими, подеколи токсичними. Жіноча (феміністична) польська література XXI століття – це сильна, жорстка та відважна соціальна проза, яка написана жінками і про жінок. Це не літературний маргінес. Письменниці щороку здобувають важливі нагороди, все частіше бувають на телебаченні і журнальних обкладинках, про них дискутують, а часом сваряться. Своєю творчістю вони привертають увагу тих, хто шукає в літературі актуальні, дискусійні теми, і тих, хто цінує пружне, яскраве письмо.

Висновки. У нашому розумінні, феміністична література – це жіноча література, яка походять від жінок (хоча не завжди) і стосуються жінок (але не тільки), торкаючись їх сутності, місця у світі та сфери почуттів – що не зводить до шаблонних путівників про здоров'я та красу. Сучасна польська жіноча проза має розгалужену систему жанрових ознак та цілий ряд малих прозових жанрових форм. Найхарактернішою ознакою польської жіночої прози є жінка-героїня у центрі твору, яка вирішує разом із універсальними екзистенційними проблемами специфічно гендерні питання буття. Жіноча проза часто використовує постмодерністські ознаки. Центральна проблема – це питання взаємин людини (жінки) та суспільства, які є взаємовідчужені один від одного. Жіноча польська література XXI століття – це сильна, жорстка та відважна соціальна проза, яка написана жінками і про жінок, порушує проблему індивідуального вибору, де персонажі творів мають можливість конструювати своє життя в незалежності чоловічої чи статі, художні конфлікти мають загальнолюдський характер, що відображають самотність сучасної людини у великому світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агеева В. Жінка-авторка як інопланетянка. Київ : Факт, 2002. 208 с.
2. Державин В. Література і літературознавство. Вибрані теоретичні та літературно-критичні праці. Івано-Франківськ, 2005. 492 с.
3. Зборовська Н. Жіноче письмо на порубіжжі віків (Леся Українка, Оксана Забужко). *Слово і час*. 2004. № 2. С. 32–39.
4. Зборовська Н. Феміністичний триптих Євгенії Кононенко в контексті загальноукраїнської проблематики. *Слово і час*. 2005. № 6. С. 57–68.
5. Корабльова О. Художні версії самотності у сучасній жіночій прозі: автореф. дис. ... канд. філолог. наук. 10.01.01. : Київ, 2004. 19 с.
6. Рижкова Г. Новітня «жіноча проза»: жанрові ознаки. *Дивослово*. 2008. № 3. С. 56–58.
7. Таран Л. Жіноча роль: монографія. Київ: Основи, 2007. 128 с.
8. Bargielska J. *Obsoletki*. Wolowiec: Czarne, 2010, 90 s.
9. Czapliński P. Anna In w grobowcach świata: nowa książka Olgi Tokarczuk. *Żazeta Wyborcza*. 2019. URL: <http://www.gazetawyborcza.pl> (дата звернення 05.08.2023).
10. Czapliński P. Kobiety i duch tożsamości. Efekt bierności. *Literatura w czasie normalnym*. Kraków, 2004. S. 20–80.
11. Duda M. Powieść kobieca u progu XXI wieku. 2015. URL: https://www.academia.edu/17638737/Powie%C5%9B%C4%87_kobieca_u_progu_XXI_wieku_w_Polskie_pisarstwo_kobiet_w_wieku_XX_procesy_i_gatunki_sytuacje_i_tematy_pod_red._Ewy_Kraskowskiej_i_Bogumi%C5%82y_Kanie_wskiej_Pozna%C5%84_2015_s._111-132 (дата звернення 25.07.2023).
12. Filipiak I. *Literatura menstrualna*. Ośka, 2000. S. 6.
13. Franczak R. *Serce*. Marginesy, 2016. 304 s.
14. Homętowska P. *Literatura kobieca*. 2020. URL: <https://www.biuroliterackie.pl/biblioteka/debaty/nie-ma-parytetow-ale-jestliteratura-kobieca-jest-wojna-a-nie-ma-poetow/> (дата звернення 05.07.2023).
15. Iwasów I. *O literaturze feministycznej w Polsce*. Frankfurt: Plus–Minus, 2000. S. 23–159.
16. Kozioł P. *Tworca Sylwia Chutnik*. 2011. URL: <https://culture.pl/pl/tworca/sylwia-chutnik> (дата звернення 29.08.2023).
17. Marzec L. *Archiwa literatury kobiecej*. 2011. URL: https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi10_14746_psp1_2011_18_14/c/2315-2303.pdf (дата звернення 05.07.2023).
18. Mrozik A. *Akuszerki transformacji. Kobiety, literatura i władza w Polsce po 1989 roku*. Warszawa: Wydawnictwo IBL PAN, 2013. 438 s.
19. Szczuka K. *Rewolucja jest kobietą*. 2008. URL: <http://www.polityka.pl/kultura/276030,1,rewolucja-jest-kobieta.read> (дата звернення 25.07.2023).

REFERENCES

1. Aheieva V. (2002). Zhinka-avtorka yak inoplanetianka. [A female author as an alien]. Kyiv: Fakt. 208. [in Ukrainian]
2. Derzhavyn V. (2005). *Literatura i literaturознаvstvo. Vybrani teoretychni ta literaturno-krytychni pratsi*. [Literature and literary studies. Selected theoretical and literary-critical works]. Ivano-Frankivsk. 492. [in Ukrainian]
3. Zborovska N. (2004). Zhinoche pysmo na porubizhzhzi vikiv (Lesia Ukrainka, Oksana Zabuzhko). [Women's writing at the turn of the century (Lesya Ukrainka, Oksana Zabuzhko)]. *Slovo i chas – Word and time*. № 2. 32–39. [in Ukrainian]
4. Zborovska N. (2005). Feministychni tryptykh Yevhenii Kononenko v konteksti zahalnoukrainskoi problematyky. [Yevgenia Kononenko's feminist triptych in the context of all-Ukrainian issues]. *Slovo i chas – Word and time*. № 6. 57–68. [in Ukrainian]
5. Korablova O. (2004). Khudozhni versii samotnosti u suchasni zhinochii prozi. [Artistic versions of loneliness in modern women's prose]. Kyiv. 19. [in Ukrainian]
6. Ryzhkova H. (2008). Novitnia «zhinocha proza»: zhanrovi oznaky. [The latest «women's prose»: genre features]. *Dyvoslovo – Miracle*. № 3. 56–58. [in Ukrainian]
7. Taran L. (2007). Zhinocha rol: monohrafiya. [Women's role: a monograph]. Kyiv: Osnovy. 128. [in Ukrainian]
8. Bargielska J. (2010). *Obsoletki*. [Obsoletki]. Wolowiec: Czarne. 90. [in Polish]
9. Czapliński P. (2019). Anna In w grobowcach świata: nowa książka Olgi Tokarczuk. [Anna In in the Tombs of the World: a new book by Olga Tokarczuk]. *Żazeta Wyborcza*. 2019. URL: <http://www.gazetawyborcza.pl> [in Polish]
10. Czapliński P. (2004). Kobiety i duch tożsamości. Efekt bierności. *Literatura w czasie normalnym*. [Women and the spirit of identity. The effect of passivity. Literature in normal time]. Kraków. 20–80. [in Polish]
11. Duda M. (2015). Powieść kobieca u progu XXI wieku. [Women's fiction at the threshold of the 21st century]. URL: https://www.academia.edu/17638737/Powie%C5%9B%C4%87_kobieca_u_progu_XXI_wieku_w_Polskie_pisarstwo_kobiet_w_wieku_XX_procesy_i_gatunki_sytuacje_i_tematy_pod_red._Ewy_Kraskowskiej_i_Bogumi%C5%82y_Kanie_wskiej_Pozna%C5%84_2015_s._111-132. [in Polish]
12. Filipiak I. (2000). *Literatura menstrualna*. [Monstrous literature]. Ośka. 6. [in Polish]
13. Franczak R. (2016). *Serce*. [Heart]. Marginesy. 304. [in Polish]
14. Homętowska P. (2024). *Literatura kobieca*. [Women's literature]. URL: <https://www.biuroliterackie.pl/biblioteka/debaty/nie-ma-parytetow-ale-jestliteratura-kobieca-jest-wojna-a-nie-ma-poetow/>. [in Polish]
15. Iwasów I. (2000). *O literaturze feministycznej w Polsce*. [On feminist literature in Poland]. Frankfurt: Plus–Minus. 23–159. [in Polish]

16. Koziół P. (2011). Tworca Sylwia Chutnik. [Creator: Sylwia Chutnik]. URL: <https://culture.pl/pl/tworca/sylwia-chutnik>. [in Polish]
17. Marzec L. (2011). Archiwa literatury kobiecej. [Archives of women's literature]. URL: https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi10_14746_pspsl_2011_18_14/c/2315-2303.pdf. [in Polish]
18. Mroziak A. (2013). Akuszerki transformacji. Kobiety, literatura i władza w Polsce po 1989 roku. [Midwives of transformation. Women, literature and power in Poland after 1989]. Warszawa: Wydawnictwo IBL PAN. 438. [in Polish]
19. Szczuka K. (2008). Rewolucja jest kobietą. [The revolution is a woman]. URL: <http://www.polityka.pl/kultura/276030,1,rewolucja-jest-kobieta.read> [in Polish]

Олександра ГОНЮК,
orcid.org/0000-0002-4985-6075
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української літератури
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
(Дніпро, Україна) olexandrin31@gmail.com

Кароліна ГРУШКО,
orcid.org/0009-0004-4021-7623
студентка IV курсу факультету української й іноземної філології та мистецтвознавства
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
(Дніпро, Україна) grushkocarolina03@gmail.com

НА МЕЖІ РЕАЛЬНОСТІ: ТЕХНОТРИЛЕР І СЮРРЕАЛІЗМ У ЛІТЕРАТУРІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ М. КІДРУКА «ЗАЗИРНИ У МОЇ СНИ»)

Стаття присвячена дослідженню унікального жанрово-стильового поєднання технотрилера та сюрреалізму в сучасному літературному просторі на прикладі роману М. Кідрука «Зазирни у мої сни». Основною метою наукової розвідки є виявлення художніх засобів і прийомів, за допомогою яких письменнику вдалося оприятити взаємодію жанру та стилю. Особлива увага присвячена вивченню особливостей репрезентації сюрреалістичних мотивів та образів, аналізу їхньої взаємодії з технотрилерним сюжетом, з'ясуванню їхньої ролі у створенні напруженої та динамічної оповіді. Досліджено численні сюрреалістичні елементи (сни, марення, інтуїція, образ демонічної людини, ромбу, дзеркала) та їхній вплив на загальну атмосферу твору. Акцентується увага на новому підході М. Кідрука в зображенні органічного поєднання реального та фантастичного, що можливо простежити за допомогою інноваційного наукового приладу. Важливим є оприявлення оніричного простору, який виступає засобом комунікації з потойбічною силою та водночас є каталізатором утворення містичної складової роману. Доведено, що мотиви екзорцизму та самогубства у творі яскраво доповнюють один одного й увиразнюють його страхітливу технотрилерну складову.

У результаті проведеного дослідження ми встановили, що особливості жанру технотрилера та стилістики сюрреалізму в книзі М. Кідрука «Зазирни у мої сни» гармонійно співіснують у цілісній художній структурі аналізованого твору, взаємодіють і доповнюють один одного. Технотрилер як жанр обумовлює атмосферу жаху, очікування небезпеки, додає напруженості подіям, інтригує моторошним сюжетом, а сюрреалізм із властивими йому формами сну, марення й інтуїції, розширює межі дійсності, вносить відчуття загадковості й ірреальності. Дослідження кореляції жанру та стилю в аналізованому творі засвідчує, що вони не суперечать один одному, а становлять гармонійну взаємодію, що розширює смислове навантаження тексту, розкриває внутрішній світ героїв, розвиває сюжет у несподіваних ракурсах і надає можливості замислитися над природою реальної дійсності та ірреального. У статті висвітлено ключові елементи жанрово-стильової організації роману, її зв'язок із сприйняттям та інтерпретацією тексту.

Ключові слова: жанр, технотрилер, містика, оніризм, сюрреалізм, ірраціональне, підсвідомість.

Oleksandra GONIUK,

orcid.org/0000-0002-4985-6075

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Ukrainian Literature

Dnipro National University named Oles Honchar

(Dnipro, Ukraine) olexandrin31@gmail.com

Karolina GRUSHKO,

orcid.org/0009-0004-4021-7623

fourth-year student at the Faculty of Ukrainian and Foreign Philology and Study of Art

Dnipro National University named Oles Honchar

(Dnipro, Ukraine) grushkocarolina03@gmail.com

ON THE EDGE OF REALITY: TECHNOTHRILLER AND SURREALISM IN LITERATURE (BASED ON THE MATERIAL OF M. KIDRUK'S NOVEL "LOOK INTO MY DREAMS")

The article is devoted to the study of the unique genre and style combination of techno-thriller and surrealism in the contemporary literary space on the example of M. Kidruk's novel "Look into My Dreams". The main purpose of the research is to identify the artistic means and techniques by which the writer managed to reveal the interaction of genre and style. Particular attention is paid to the study of the peculiarities of the representation of surrealist motifs and images, the revelation of their interaction with the techno-thriller plot, and the clarification of their role in creating a tense and dynamic narrative. Numerous surrealistic elements (dreams, delusions, intuition, the image of a demonic man, a diamond, mirrors) and their influence on the overall atmosphere of the work are studied. Attention is focused on M. Kidruk's new approach to depicting an organic combination of the real and the fantastic, which can be traced with the help of an innovative scientific device. It is important to reveal the oneiric space, which acts as a means of contact with the otherworldly power and at the same time is a catalyst for the formation of the mystical component of the novel. It is proved that the motifs of exorcism and suicide vividly complement each other in the novel and emphasize its terrifying techno-thriller component.

As a result of the study, we have established that the features of the techno-thriller genre and surrealism in M. Kidruk's book "Look into My Dreams" harmoniously coexist in the integral artistic structure of the analyzed work, interact and complement each other. The techno-thriller genre creates an atmosphere of horror, the expectation of danger, adds tension to the events, intrigues with a creepy plot, and surrealism, using the form of dream, delusion and intuition, expands the boundaries of reality, introduces a sense of mystery and unreality. The study of the correlation of genre and style in the analyzed work shows that they do not contradict each other, but constitute a harmonious interaction that expands the semantic load of the text, reveals the inner world of the characters, develops the plot in unexpected angles and provides an opportunity to reflect on the nature of real reality and the unreal. The article highlights the key elements of the genre and style organization of the novel, its connection with the perception and interpretation of the text.

Key words: *genre, techno-thriller, mysticism, onirism, surrealism, irrational, subconscious.*

Постановка проблеми. Проблема жанру та стилю ґрунтовно аналізувалась і продовжує досліджуватись у наукових колах, залишаючись однією із найбільш багатограних і складних у науці. Різноманіття художніх творів у сучасному просторі складають рельєфний пласт, що здатний асимілювати риси багатьох жанрів і стилів, утворивши інноваційні літературні форми, які відтворюють досвід людської цивілізації. Наразі жанрово-стильова кореляція перетинається з науково-технічними досягненнями, що зумовлені взаємодією мистецтва та науки. Це особливо відчутно в такому жанрі, як технотрилер, де інновації виступають тлом для перебігу подій, формують унікальну тематику твору та мають значний вплив на розвиток сюжету.

Для сучасного українського літературознавства жанр технотрилера вважається відносно

новим і набув своєї популярності завдяки творчості Макса Кідрука. Роман «Зазирни у мої сни» вийшов у 2016 році та доповнив нішу сучасного українського технотрилера, явища широко представленого за кордоном і майже нерепрезентованого у вітчизняній літературі. У сучасному літературознавстві загальний стан жанрово-стильового аналізу в художній рецепції М. Кідрука в романі «Зазирни у мої сни» фрагментарний. Отже, необхідно продовжувати аналізувати жанрово-стильову модель художніх творів передусім з огляду на розвиток новітніх жанрових форм і стильових модифікацій, що є важливим у дослідженні еволюції розвитку літератури.

Аналіз досліджень. Проблема жанрово-стильового розмежування художніх творів стала предметом дослідження як українських науковців

(Н. Х. Копистянська, М. М. Гіршман, В. П. Марко, І. Денисюк, О. С. Кухар-Онишко), так і зарубіжних (Д. Гордон, М. Джонс та ін.), на думку яких, поняття жанру та стилю не вичерпується канонізованими класифікаціями та межами. Літературознавці постійно наголошують на жанрово-стильовій рухливості художніх творів, що свідчить про багатомірність і складність цього явища.

Аналіз творчості Макса Кідрука висвітлений у різних аспектах у працях українських літературознавців. О. О. Лілік розглянула модифікації жанру трилера у творчості письменника. Н. Є. Коломієць досліджувала специфіку оніропростору в романі «Зазирни у мої сни». І. В. Пасько проаналізувала жанрово-стильові аспекти творчості письменника на матеріалі романів «Бот» і «Бот: Гуаякільський парадокс» і дійшла висновку, що технотрилерам М. Кідрука притаманна гостросюжетність, екзотичний колорит, уведення до художньої канви твору науково-технічного підґрунтя та звернення до важливих морально-етичних проблем. Незважаючи на значний інтерес сучасних літературознавців до творчості письменника, аналіз жанрово-стильових особливостей технотрилера Макса Кідрука «Зазирни у мої сни» наразі відсутній, що й спричинило вибір предмета нашого дослідження.

Метою статті є виявлення особливостей унікального жанрово-стильового поєднання технотрилера та сюрреалізму в сучасному літературному просторі на прикладі роману М. Кідрука «Зазирни у мої сни».

Виклад основного матеріалу. Книга «Зазирни у мої сни» – це захоплива та водночас моторошна історія, в якій п'ятирічний Тео переживає клінічну смерть під час операції, що згодом призводить до незворотних наслідків. Батько хлопчика, Мирон Білінський, спостерігає за змінами в поведінці сина, який у своїх снах стикається з моторошною силою, що все частіше проявляється в реальності, тримаючи читачів у напрузі.

У сучасній українській літературі інколи неможливо віднести художній твір до певного жанру, бо вони функціонують у межах декількох метажанрів: історичний, детективний, любовний, пригодницький тощо. Роман «Зазирни у мої сни» має розмаїте сюжетно-композиційне та художньо-образне наповнення, що спричиняє неоднозначність визначення жанрової приналежності. Так, Оксана Пелюшенко у статті «Макс Кідрук: Той, хто вміє лякати» зазначає, що, окрім техно, у творі «маємо трохи соціальної драми, трохи психологічного роману, трохи містики і достатньо страху» (Пелюшенко, 2016). Попри це, ми вважаємо за

доцільне віднести цей роман за сюжетно-композиційними домінантами до розряду містичного технотрилера.

Почати виокремлення ознак технотрилера в аналізованому творі доречніше, на наш погляд, із елементів техно. У романі неодноразово пояснюються фізичні («Що таке світло? Це діапазон електромагнітного випромінювання, який здатні сприймати очі людини» (Кідрук, 2016: 124)), технічні («Машинне навчання – це математична дисципліна, частина теорії штучного інтелекту, яка займається розробленням методів навчання штучних систем» (Кідрук, 2016: 126)), біохімічні («Шляхом визначення концентрації кисню в окремих зонах мозку можна встановити активність нейронів» (Кідрук, 2016: 127)) та комп'ютерні процеси, які допомагають зрозуміти механізм роботи нанотехнологій. Така уважність автора до науково-технічних описів є важливою рисою технотрилерів.

Гостросюжетність і динамічність сюжету – одні з важливих складових технотрилера. Так, роман «Зазирни у мої сни» описує історію хлопчика Теодора, чие життя руйнується через несвоєчасну медичну допомогу. У результаті дитиною оволодіває ворожа сила, яка перетворює його на монстра зі злочинним духом. Надаючи оповіді страхітливого динамізму, Макс Кідрук цілеспрямовано вдається до створення образу демонічної дитини та мотиву екзорцизму. Ранні християнські уявлення демонструють віру наших предків у мавок, русалок, відьом, чортів, демонів тощо. «Словник символів» за загальною редакцією О. І. Потапенка та М. К. Дмитренка подає тлумачення поняття «демон» як «узагальнене уявлення про певну невизначену і неоформлену божественну силу зла» (Потапенко, 1997: 64). Таке вірування в злу силу було пов'язане з уявленнями людства про навколишній світ.

Образ демонічної людини може стати джерелом конфлікту твору, додати відчуття напруги й інтриги. Так, під час операції, коли Теодор переживав клінічну смерть, яка тривала 36 секунд, у нього вселився наркоторговець Матео Кампо на прізвисько Даймонд. Із приходом потойбічної сили в дитини розвиваються психічні проблеми, порушення сну. Змальовуючи стан Теодора, автор звертає увагу на найдрібніші деталі, застосовуючи слухові, зорові та дотикові образи: «Пальчики скрючені, так, ніби малюк намагається подряпати когось невидимого» (Кідрук, 2016: 13), «Холодні ручки безвольно, немов у непритомного, повишли вздовж тулуба» (Кідрук, 2016: 14), «Було щось жахливе в тому верещанні. Подумалося, що

так кричать герої фільмів про екзорцизм, із яких вигоняють злих духів» (Кідрук, 2016: 14). Завдяки таким моторошним психологічним деталям досягається майстерність Макса Кідрука у створенні напруги та посиленні інтриги твору.

Мотив екзорцизму широко представлений у різних релігіях, де він ототожнюється як механізм боротьби із негативною енергією. Мирон Білінський, батько хлопчика, зрозумівши, що самотійно не може допомогти дитині позбутися «уявного друга», звертається до американського дослідника Енді Далтона. Учений упевнений, що коли серце хлопчика не буде битися, Матео Кампо «піде», тому він пропонує «увести сина в стан контрольованої клінічної смерті, виждати хвилину, а надалі оживити» (Кідрук, 2016: 175). Детальні наукові розповіді Далтона про клінічну смерть і медикаментозну кому є однією з ознак технотрилера. За допомогою їх автор створює складну психологічну ситуацію, в якій опинився батько: «Це божевілля, – перелякано прохрипів я. – Це наче екзорцизм якийсь» (Кідрук, 2016: 176). Але в романі «Зазирни у мої сни» бачимо осучаснені модифікації цього ритуалу: раніше вигнання злих духів із людини відбувалось при прочитанні молитви чи обряду рук священника, а зараз це намагаються зробити за допомогою медицини.

Письменник підсилює мотив жаху, коли надприродне остаточно оволодіває хлопчиком в останні моменти його життя, і, доторкнувшись до дроту, Теодор помирає від полум'я: «Побачив на вершині цистерни незугарну чорну скульптуру, якусь наче пародію на людське тіло, із задертою до неба обвугленою куксою, що залишилась на місці піднятої руки. Дві, три, чотири, п'ять секунд ця несамовіта моторошна статуя, ледь похитуючись, стриміла на верхівці резервуара, а потім із шурхотом повалилася на дах» (Кідрук, 2016: 188). Невинна дитина стає жертвою обставин і закінчує життя страшною смертю – ця моторошна кульмінація твору змушує реципієнта замислитися над тим, що «у світі точно є речі, які ти не здатен контролювати, але які ніколи, нізащо не захочуть залишити тебе осторонь» (Кідрук, 2016: 5). Автор рельєфно змальовує біль і відчай батька, який на власні очі бачив, як палає вогнем його син: «Я кричав знову й знову, вивергав із себе крики, нібито плювався вогнем... Я волав так, що міг добудитися мертвих» (Кідрук, 2016: 188). Надмірний повтор лексеми «крик», на нашу думку, слугує важливим елементом створення напруженого ефекту. Серія криків, що характерна для трилера, зображує розпач і біль героя, де кожна секунда має вагоме значення.

Рушійним персонажем у розвитку сюжету роману М. Кідрука стає образ 35-річного Матео Кампо (Аймонт). Це мексиканський наркоторговець, якого під час операції Теодора було закатовано в підвалі власного будинку. Ще з дитинства Матео спіткала важка доля: через провину хлопця загинуло декілька корів, за що батько «взяв металево тавро для коней, розжарив до червоного та залишив мітку на правій щоці свого восьмирічного сина. Тавро мало форму правильного ромба» (Кідрук, 2016: 158). Можливо, саме цей опік, своєрідне тавро, прирік ще маленького Матео на короткий життєвий шлях, бо «він [ромб] уособлював земельну ділянку. У християнстві чотирікутник виступає символом смерті, оскільки померлого ховали в землю» (Коцура, 2015: 56). Отже, перебуваючи в тілі хлопчика, Даймонд намагається помститися своїм убивцям і виступає руйнівним інструментом, знищуючи сім'ю Білінських і доводячи Мирона та його сина до самогубства.

Тема смерті унаслідок самогубства залишається невичерпною в українському письменництві, зокрема в трилерах. Таємниця смерті одночасно приваблює і відштовхує, заворює і пригнічує героїв літературного твору та читача. Роману «Зазирни у мої сни» притаманне ретроспективне звучання: М. Кідрук розпочинає книгу з кінця, що зацікавлює реципієнта та не дає можливість залишити прочитання твору на потім: «Чорт забирай, що я тут роблю? Раніше мені здавалося, наче люди покінчують життя самогубством через помилки» (Кідрук, 2016: 4). Мирон Білінський, перебуваючи у важкому психічному стані, намагається звільнитися від накопичених переживань і задля цього використовує жарти: «Якби позавчора хтось натякнув, що за два дні я стоятиму на вузькому карнизі дванадцятого поверху готелю, я б... Розсміявся? Покрутив би пальцем біля скроні?» (Кідрук, 2016: 4) або «Мабуть, треба просунути ще трохи вліво. Неприємно припускати, що власник універсала, який застиг поміж моїх ніг, проклинатиме мене за лічені хвилини після смерті» (Кідрук, 2016: 4). Іронія героя у важкій життєвій ситуації виступає захисним механізмом збереження його психіки героя, допомагає сприймати навколишню дійсність не так руйнівню та травматично.

Задля підсилення містичної та загадкової складової технотрилера Макс Кідрук активно вводить в художню структуру книги «Зазирни у мої сни» такі сюрреалістичні елементи, як сновидіння, клінічна смерть, сомнамбулістичні блукання, травматичні спогади дитинства, марення.

Класичний французький сюрреалізм заперечував науково-технічні досягнення людства, відкидав уже встановлені суспільні форми сучасного життя. Однак сьогодні спостерігаються численні модифікації світоглядних позицій соціуму. Як зазначає дослідниця О. Хмелевська, «іраціональне в суспільній свідомості історично притаманне людству як на початковому етапі соціокультурного розвитку, так і в сучасності, в поєднанні з науковим світоглядом. У наші дні іраціональні образи користуються популярністю і стають надбаням масової культури» (Коломієць, 2017: 1). Так, надреальне дає можливість художньо відтворити неприйнятні в реальному світі ситуації, процеси чи події. Воно базується на певних фантастичних припущеннях і дозволяє створити художній світ, наповнений ірреальністю та химерністю.

У романі М. Кідрука «Зазирни у мої сни» наявні містичні включення, які переважно базуються на сучасних науково-технічних поняттях. Автор описує уявну технологію мозкового сканеру для розпізнавання образів: «Технічно система складається зі сканера, який «промацує» сканерами об'єкт, що підлягає розпізнаванню, й аналізатора із запрограмованим алгоритмом машинного навчання» (Кідрук, 2016: 126). Завдяки цьому апарату моторошний світ сновидінь Теодора Білінського стає предметом дослідження для науковців і його батька.

Сюрреалісти своєю творчістю завдячують теоріям Зигмунда Фрейда. У своїй книзі «Тлумачення сновидінь» психоаналітик зазначає: «Сон – це приховане здійснення пригніченого, витісненого бажання» (Фрейд, 2017: 56). На думку вченого, на сни впливають не тільки зовнішні чинники, а й психічні. Фахівець називає їх несвідомі психічні подразники або приховане сновидіння. Саме тому варто зануритись у підсвідоме (у сни, марення, галюцинації) особистості задля відшукування прихованих, витіснених бажань.

Через два роки після клінічної смерті хлопчика батько став помічати, що син повернувся не сам: «Упродовж тих тридцяти шести секунд щось схопило мого сина за руку та повернулося разом із ним» (Кідрук, 2016: 10). Під час одного з нічних кошмарів хлопчиком оволоділо надприродне, через яке дитина стала чужою та страшною: «Я бачив, як недобрий сталевий вогник зблискує в його очах, а крізь стоншені, злісно викривлені губи проглядають вершечки зубів» (Кідрук, 2016: 34). Страх батька перед демонічним виглядом своєї дитини уві сні можна розглядати як глибоке емоційне потрясіння. У Мирона Білінського

з'являється бінарна опозиція «свій – чужий», персонаж відчуває непроминутий жах перед несподіваною модифікацією рідного сина в щось чуже та загрозове.

Уві сні Тео нашкрывав незрозумілий напис на дзеркальній поверхні, який згодом батькові довелося розгадати: «I'm Mateo Campo» («Я – Матео Кампо») (Кідрук, 2016: 36). Той факт, що хлопчик пише фразу не на аркуші паперу, а на дзеркалі, варто розглядати як важливий символічний підтекст. У словнику символів зазначено, що «у слов'янських народів дзеркало – символ межі між земним і потойбічним, небезпечним світом» (Коцура, 2015: 219). Напис хлопчика імені людини, яка живе в його тілі, демонструє як іраціональне з потойбічного світу керує дитиною та за допомогою дзеркала перетинає межі реальності й іншого виміру. Так, дзеркало містить символічне навантаження для відображення зв'язку між ірреальним і реальним.

Пізніше батьки спостерігають у Теодора тимчасові «провали», коли «трапляється, що він на кілька секунд зависає, наче провалюється кудись» (Кідрук, 2016: 80). Моменти раптового «замірання» хлопчика створюють моторошну атмосферу твору, яка органічно поєднується з елементами сюрреалізму. Обстановка загострюється, коли під час «провалів» повернути дитину з цього дивного стану не вдається навіть близьким: «Я торкалася його, проводила перед очима рукою, але він не бачив мене. Це тривало півхвилини, потім він отямився... Він не тямив, що з ним трапилось» (Кідрук, 2016: 17). Той факт, що навіть родина хлопчика не може йому допомогти, створює атмосферу моторошності та породжує відчуття безпорадності й безвиході.

Оніричний простір Теодора виступає ключовою ланкою надприродного виміру, який межує з дійсністю. Макс Кідрук описує сни хлопчика як відображення паралельної реальності, доступної лише крізь призму досвіду дитини. Це створює враження, що істота зі снів Теодора існує у вимірі, який неможливо перетнути з реальністю. Автор використовує наукові елементи техно, зокрема дослідження доктора Ентоні Даллтона, щоб забезпечити більш обґрунтоване розуміння змін у поведінці хлопчика після клінічної смерті.

Застосування інноваційної технології мозкового сканеру дозволило учасникам спостереження візуалізувати сновидіння хлопчика. Однак моторошним є той факт, що раніше науковці та батько мали можливість бачити чоловіка зі сновидінь хлопчика, а тепер відбувається обернена дія: «Ми спостерігали за ним через сигнали з кори, а він

тепер спостерігає за нами» (Кідрук, 2016: 147). Кореляція рис технотрилера з сюрреалістичними мотивами породжує страх через підсвідомість людини та підкреслює непередбачувані аспекти взаємодії між реальністю та ірреальністю.

Прихильники сюрреалізму виправдовували містичний характер цього стилю через прагнення відшукати та відтворити те, що перебуває за межами реальності, здійснити вихід за межі дійсності. Інтуїція може охопити життя у всіх його виявленнях, відмінно від інтелекту, здатного лише спостерігати за об'єктами з певного ракурсу. У технотрилері «Зазирни у мої сни» М. Кідрук намагається пояснити багато процесів із раціональної точки зору. Однак момент злиття Матео Кампо з Теодором залишається до кінця книги поза сферою людського розуміння. У цій ситуації Мирон Білінський доходить висновку, що не все в житті можна досягнути лише за допомогою інтелекту: «Раціональний стержень усередині мене, заснований на переконанні в абсолютну необхідність причинно-наслідкового зв'язку між явищами матеріального світу, опирався, відчайдушно шукаючи іншого пояснення» (Кідрук, 2016: 156). Можливість злиття дитини з потойбічним викликає почуття жаху, яскраво демонструючи кореляцію трилера та сюрреалізму.

Раціональних ідей стосовно того, що могло пов'язати маленького хлопчика та закатованого наркоторговця, не існує. Але батько припускає, що «24 листопада 2012-го серце Теодора зупинилося строго водночас із серцем Матео Кампо і що, крім них, тієї секунди у світі більше ніхто не помер. Напевно, це якось пов'язало їх, і вони разом рушили туди, куди ми всі йдемо після смерті, а потім Тео повернувся, що дало змогу повернутися Даймонду. Не зовсім, звісно, повернутися, бо повертатися він уже не мав куди...»

(Кідрук, 2016: 166). Матео Кампо помер, закатований у себе вдома, продовжуючи з'являтися у снах дитини, змушуючи Тео балансувати на межі зі смертю та психічними розладами, які супроводжувались неспокоєм, істерикою, плачем і криками. Так, надприродне довело дитину до вимушеного самогубства, а втрата сина настільки вразила батька, що призвела до трагічного суїциду. Таким чином, інтуїція постає єдиним інструментом проникнення по той бік свідомості та єдиною можливістю досягнути ірраціональне.

На наш погляд, оніризм слугує каталізатором утворення містичної складової роману «Зазирни у мої сни». Ірраціональне досягнення конструює альтернативну дійсність, в яку можна зануритися та дослідити потаємний простір підсвідомого. Створюючи головну сюжетну лінію твору, автор перенасичує її оніричним простором маленького хлопчика, де паралель між сном і дійсністю стирається, а жахіття зі сну проникають у реальний світ.

Висновки. Книга Макса Кідрука «Зазирни у мої сни» належить до жанру «технотрилер» і містить численні вкраплення елементів сюрреалізму. Особливості цього жанру й стилістики сюрреалізму гармонійно співіснують у цілісній художній структурі аналізованого твору, взаємодіють і доповнюють одне одного. Роман вражає своєю драматичністю, моторошністю та сюжетом, що інтригує, тримає в напруженні. Розглянувши всі наявні у творі ознаки технотрилера та сюрреалізму, можемо зазначити, що саме завдяки їхньому використанню Максу Кідруку вдалося створити загадкову й містичну реальність, надати можливість читачу насолодитись динамічною сюжетною лінією, спостерігати за відчайдушними спробами батька врятувати невинну дитину, яка стала жертвою обставин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кідрук М. *Зазирни у мої сни*. Харків : КСД, 2016. 528 с.
2. Коломієць Н. Є. Ірраціональне в художній моделі світу роману «Зазирни в мої сни» Макса Кідрука. *Літератури світу: поетика, ментальність і духовність*, 2017. Вип. 10. С. 35–43.
3. Коцура В. П. *Енциклопедичний словник символів культури України*. Корсунь-Шевченківський, 2015. 912 с.
4. Пелюшенко О. Макс Кідрук: Той, хто вмє лякати. URL: <https://chytay-ua.com/blog.php?id=352> (дата звернення: 12. 02. 2024).
5. *Словник символів* / за ред.: О. І. Потапенка, М. К. Дмитренко та ін. Київ, 1997. 156 с.
6. Фройд З. *Тлумачення сновидінь* / пер. із нім. Н. Сеядайко. Київ : Komubook, 2017. 500 с.

REFERENCES

1. Kidruk M. (2016) *Zazyrny u moi sny*. [Look into My Dreams]. Kharkiv: KSD, 528 s [in Ukrainian].
2. Kolomiets N. (2017) *Irratsionalne v khudozhnii modeli svitu romanu «Zazyrny u moi sny» Maksa Kidruka*. [The irrational in the artistic model of the world of the novel «Look into my dreams» by Max Kidruk]. *Literatury svitu: poetyka, mentalnist i dukhovnist*. – Literatures of the world: poetics, mentality and spirituality. № 10. S. 35–43 [in Ukrainian].
3. Kotsura V. (2015) *Entsyklopedychnyi slovnyk symboliv kultury Ukrainy*. [Encyclopedic dictionary of symbols of culture of Ukraine]. Korsun-Shevchenkivsky. 912 s. [in Ukrainian].

4. Peliushenko O. (2016) Maks Kidruk: Toi, kto vmiie liakaty. [Max Kidruk: The one who knows how to scare]. URL: <https://chytay-ua.com/blog.php?id=352> (data zvernennia: 12. 02. 2024) [in Ukrainian].

5. Slovnyk symboliv [Dictionary of symbols] / za red.: O. Potapenka, M. Dmytrenka ta in. Kyiv, 1997. 156 s [in Ukrainian].

6. Froid Z (2017) Tlumachennia snovydin. [Interpretation of dreams] / per. iz nim. N. Seiadaiko. Kyiv: Komubook. 500 s. [in Ukrainian].

УДК 82.091

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-1-32>**Андрій ГУРДУЗ,***orcid.org/0000-0001-8474-3773*

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови і літератури

Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського

(Миколаїв, Україна) gurdai@ukr.net

«ЧЕТВЕРТЕ КРИЛО» І «ЗАЛІЗНЕ ПОЛУМ'Я» РЕБЕККИ ЯРРОС ІЗ ПОГЛЯДУ ТРАДИЦІЇ Й НОВАТОРСТВА ФЕНТЕЗІЙНОГО МЕТАЖАНРУ

Оцінка сучасних помітних англо-американських фентезійних творів із погляду місця в літературному процесі є актуальною. На тлі домінуючого масиву романів джойсівського типу міфотворчості виділяються тексти Р. Яррос, які визнані критикою, але кваліфікуються неоднозначно. У пропонованій статті вперше визначено специфіку міфопоетики «Четвертого крила» і «Залізного полум'я» в аспекті традиції й новаторства у фентезійному корпусі кінця ХХ – перших десятиліть ХХІ ст. Основними завданнями є висвітлення генетичного зв'язку названих романів Р. Яррос із ранішими зразками фентезійного метажанру; з'ясування специфіки міфопоетичної парадигми «Четвертого крила» й «Залізного полум'я», а також простеження ступеня їх органічності актуальній фентезійній парадигмі.

Як перші томи циклу «Емпірей», аналізовані твори мають рамкову функцію, окреслюючи принципи змалюваного суспільства і його картину світу, тяжіють і певною мірою зумовлені групою творів постапокаліптики ХХІ ст. С. Коллінз, Дж. Дешнера, а також антиутопічним фентезі С. Грін. У ярросівському секторально диференційованому королівстві Наварра особистість обирає, до якої верстви прилучитися. Характерна зосередженість сучасного фентезі на концепті межі й перетворення межі на територію балансування героя витримана на різних рівнях організації цих творів. Маючи талант переписувача, Вайолет Сорренгейл змушена стати вершинцею дракона і в сенсі коливання між визначеними соціальними таборами вона синонімічна постатям героїв С. Грін чи В. Рот. В «Емпіреї» виявляємо і відчутну прив'язаність сучасних фентезійників до описаної О. Ранком схеми міфу про героя.

Межа ворожих королівств у Р. Яррос «пом'якшена» наявністю угоди про спільний повітряний простір для атрибутивних для них драконів і грифонів. Співвідносні угоди, органи управління як прикмету сучасного фентезі розглядаємо в контексті перебудови парадигми метажанру ХХІ ст. Наварра і Пором'ель як сторони соціального добра і зла очікувано змінюють свій знак у розповіданні; схожий сценарій переоцінки протилежних сил із потенційним переходом героя до ідейно іншого табору персонажів і/або значним переосмисленням картини світу відомий у фентезі. Спорідненість частин «Емпірею» з творами С. Коллінз і В. Рот засвідчує ряд принципових параметрів; увага до інтимних переживань героїні відповідає тенденції посиленої у фентезі жіночої сексуальності. Важливу роль має переосмислений сюжетно-образний конструкт «дім дивних дітей»; оригінально розкрито загострену проблему ідентичності, нетипове для фентезі питання ідеологічного моделювання минулого.

Маючи комбінаторну міфопоетичну парадигму, фентезійні романи Р. Яррос продуктивно продовжують тенденції розвитку фентезійної прози, позначені вищою, ніж у ряду попередників, психологізацією, засвідчують творчу еволюцію письменниці. Положення статті можуть бути розширені та ввійти до масштабного дослідження тенденцій розвитку фентезійного корпусу 2020-х рр.

Ключові слова: фентезі, парадигма, новаторство, міфопоетика, концепт, трансформація.

Andrii GURDUZ,*orcid.org/0000-0001-8474-3773*

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Ukrainian Language and Literature

V.O. Sukhomlynskyi National University of Mykolaiv

(Mykolaiv, Ukraine) gurdai@ukr.net

“FOURTH WING” AND “IRON FLAME” BY REBECCA YARROS FROM THE POINT OF VIEW OF TRADITION AND INNOVATION OF THE FANTASY METAGENRE

An assessment of contemporary notable Anglo-American fantasy artistic works from the point of view of their place in the literary process is relevant. Against the background of the dominant mass of novels of the Joyce myth-making type, the texts by R. Yarros stand out, which are recognized by critics, but qualified ambiguously. In our article, the specifics

of mythopoetics of the "Fourth Wing" and "Iron Flame" are determined for the first time in terms of tradition and innovation in the fantasy corpus of the end of the XX – the first decades of the XXI century. The main tasks are to study the genetic connection of the named novels by R. Yarros with the earlier samples of the fantasy metagenre; to define the specifics of the mythopoetic paradigm of the "Fourth Wing" and "Iron Flame", as well as to trace the degree of their organicity to the current fantasy paradigm.

The first volumes of the "Empyrean" cycle, the analyzed artistic works have a framework function, outlining the principles of the depicted society and its picture of the world; these novels are influenced and to some extent determined by the group of post-apocalyptic texts of the XXI century by S. Collins, J. Dashner, as well as by S. Green's anti-totalitarian fantasy. In Yarros' sectorally differentiated Navarre kingdom, the personality chooses which stratum to join. The characteristic concentration of modern fantasy on the concept of the border and the transformation of the border into the territory of the hero's balancing is maintained at different levels of these artistic work's organization. Having the talent of a scribe, Violet Sorrengail is forced to become a dragon rider and in the sense of fluctuating between certain social camps, she is synonymous with the characters by S. Green or by V. Roth. In "Empyrean" we also find a tangible attachment of modern fantasy authors to the scheme of the hero myth described by O. Rank.

The border of the enemy kingdoms in R. Yarros' texts is "softened" by the presence of an agreement on common airspace for their attribute dragons and gryphons. Corresponding agreements, management agencies as a sign of modern fantasy we are considering in the context of the transformation of the metagenre paradigm of the XXI century. Navarre and Poromiel as sides of social good and evil predictably change their sign in the narrative process; a similar scenario of reassessment of opposing forces with a potential transition of the hero to an ideologically different camp of characters and / or with a significant rethinking of the world picture is known in fantasy prose. The kinship of parts of the "Empyrean" with the artistic works by S. Collins and V. Roth is proved by a number of fundamental parameters; attention to the heroine's intimate experiences corresponds to the tendency of female sexuality, which is enhanced in the fantasy novel. The reinterpreted plot and image construct "home for peculiar children" plays an important role in the analyzed texts; the aggravated problem of identity, the question of ideological modeling of the past, atypical for fantasy, are revealed in an original way.

Having a combinatorial mythopoetic paradigm, the fantasy novels by R. Yarros productively continue the development tendencies of the metagenre, marked by higher psychologization than in a number of predecessors, which testifies to the creative evolution of this writer. The positions of our article can be expanded and included in a large-scale study of the development trends of the fantasy corpus of the 2020s.

Key words: *fantasy, paradigm, innovation, mythopoetics, concept, transformation.*

Постановка проблеми. Особливий статус у сучасному фентезійному корпусі англо-американських авторів зумовлений як факторами традиції, так і очевидними системними проривами в мета-жанрі. Переважна частина оригінальних рішень, які досі забезпечували розширення фентезійного спектру – з одного боку, і наукових концепцій висвітлення його стану – з іншого, належать відповідно письменникам і дослідникам саме цього сегмента, при широкому розвитку метажанру в інших національних літературах. Вивчення новачійних спроб фентезійників перебуває серед пріоритетів сучасної академічної філології (Driggers, 2022: x), а отже, об'єктивна оцінка сучасних помітних англо-американських творів із погляду традиції й новаторства в літературному процесі є актуальною.

На тлі домінантного масиву творів, що тяжіють до джойсівського типу міфотворчості, виділяються романи американки Ребекки Яррос «Четверте крило» («Fourth Wing», 2023) і «Залізне полум'я» («Iron Flame», 2023), заявлені як перші томи пенталогії «Емпірей» («Empyrean»). Фентезійний дебют уже відомої письменниці і бестселер за версією «New York Times» (Grindell, 2023), «Четверте крило», а з ним і сиквел, органічні ряду популярних у 2000–2020 рр. романів типу «Голо-

дних ігор» С. Коллінз або «Напівжиття» С. Грін і містять засадничі принципи та контури сюжету свого романного циклу, подібно до перших, «базових», частин зазначених творів. Американською критикою метажанрова спроба Р. Яррос визнана феноменом, співвідносним із «Сутінками» С. Маєр і «Гаррі Поттером» Дж. К. Ролінг (Mendez, 2023), але у змістовій площині кваліфікується неоднозначно у зв'язку з посиленням генетичним зв'язком із попередніми фентезійними досягненнями. Між тим, із наближенням до сьогодення у фантастико-фентезійній літературі тип творів, написаних зі значним включенням аплікаційних сполучень ряду популярних сюжетних схем-формул, стає звичним явищем, певно стикульованим реаліями масової культури. Актуальність комплексного міфопоетичного дослідження «Четвертого крила» і «Залізного полум'я» з їх оригінальними сюжетними та образними рішеннями, в такий спосіб, досить прозора і в цілому сприяє глибшому розумінню динаміки розвитку фентезійного роману ХХІ ст.

Аналіз досліджень. Хронологічна новизна частково пояснює відсутність фахових розвідок щодо міфопоетики і структури фентезі Р. Яррос, хоча у випадку з «Четвертим крилом» критики переважно вказують на його близькість текстам

С. Коллінз, Дж. Дешнера, Дж. Р. Р. Мартіна й ін. Порівняно з констатацією віртуозності С. Кларк в аспекті генетичної зумовленості її нещодавнього «Піранезі» («Piranese», 2020) (див.: Гурдуз, 2023: 319), відповідний фактор для «Четвертого крила» оцінюється стримано, і з цим варто погодитися. Зокрема, в дипломатичному, хоча й дещо поспішному формулюванні Б. Берджесс-Симмонс, «Четверте крило» – «дитя кохання «Гри престолів» і «Дивергента»» (Burgess-Simmons, 2023). У пошуку подібності «Четвертого крила» до інших творів автори переважно схожих між собою рецензій, більшою (С. Гринделл (Grindell, 2023)) чи меншою мірою переказуючи текст (Б. Берджесс-Симмонс (Burgess-Simmons, 2023), М. Мендес (Mendez, 2023) та ін.), зазначають ряд очевидних сюжетних сходжень із відомими зразками тільки останнього часу (причому в наведенні паралелей до творчості Дж. Р. Р. Мартіна Б. Берджесс-Симмонс апелює навіть не до серії романів «Пісня льоду й полум'я», а до їх екранізації), не вдаючись у природу цих сходжень і не зупиняючись на аспектах письменницької новачії. Ураховуючи сказане і загальну поверховість наявних рецензій, де бажаний аналітичний підхід до фентезійної спроби Р. Яррос часто заміщений емоційними сплесками («Залізне полум'я» при цьому згадується на рівні анотації (Grindell, 2023; Mendez, 2023)), пропонується нами спроба комплексного розгляду «Четвертого крила» і «Залізного полум'я» як закономірного і послідовного явища в розвитку сучасного фентезійного роману бачиться продуктивною.

Мета статті – вперше визначити специфіку міфопоетики романів «Четверте крило» і «Залізне полум'я» Р. Яррос в аспекті традиції й новаторства у фентезійному корпусі кінця ХХ – перших десятиліть ХХІ ст. Основними завданнями при цьому бачимо а) висвітлення генетичного зв'язку названих романів Р. Яррос із ранішими зразками фентезійного метажанру; б) з'ясування специфіки міфопоетичної парадигми «Четвертого крила» й «Залізного полум'я», а також в) простеження ступеня їх органічності актуальній фентезійній парадигмі.

Виклад основного матеріалу. Як перші книги циклу, «Четверте крило» і «Залізне полум'я» мають, перш за все, рамкову функцію, окреслюючи базові принципи змальованого суспільства і його картину світу в цілому. За характером основної сюжетної лінії романи тяжіють і певною мірою зумовлені групою виданих на початку ХХІ ст. творів соціальної постапокаліптики типу «Голодних ігор» («The Hunger Games»,

2008–2010) С. Коллінз, «Того, що біжить лабіринтом» («The Maze Runner», 2009–2010) Дж. Дешнера, «Дивергента» («Divergent», 2011–2013) В. Рот, а також анти тоталітарним фентезі «Напівжиття» («HalfLife», 2014–2016) С. Грін, що, своєю чергою, є результатом радикально переосмисленого в ХХІ ст. розвитку синтезованих у фантастико-фентезійному корпусі мотивів полювання на людину (складник сюжетного модуля військових ігор (Yarros, 2023b: 27)) та інтерактивного шоу з фінальною перемогою-виживанням єдиного гравця, що популярності обох цих мотивів у літературі другої половини ХХ ст. значно сприяли «Довга прогулянка» («The Long Walk», 1979) і «Людина, яка біжить» («The Running Man», 1982) С. Кінга. Експансія фентезійного начала у літературно-мистецькому процесі кінця ХХ – перших десятиліть ХХІ ст. зумовила опрацювання подібних антиутопій у відповідному метажанровому антуражі з подальшою видозміною й додаванням новітніх сюжетно-образних конструктів, що комплексно демонструють тексти «Четвертого крила» і «Залізного полум'я».

У секторально диференційованому королівстві Наварра з «Емпірею» Р. Яррос молода особистість обирає, до якої верстви (тобто спершу – навчального квадранта) прилучитися, причому переборення внутрішньої соціальної межі тут показано не настільки жорстко, як у «Дивергенті» В. Рот, а процес вибору суспільної ніші є демократичнішим для всіх, крім дітей колишніх зрадників країни. Характерна зосередженість сучасного фентезі на концепті межі (винесеного в назву «Межника, або Всесвітнього Свавілья» О. Денисенка (2010)) й перетворення межі в широкому сенсі на територію балансування героя витримана в Р. Яррос уповні й на різних рівнях організації твору. Готуючись до долі переписувача, Вайолет Сорренгейл з волі («названої») матері змушена опанувати далеку для себе кар'єру вершниці дракона, поєднуючи в результаті два дарування і досягаючи тим самим виживання та успіху («У тебе серце вершника, але розум переписувача, Вайолет» (Yarros, 2023b: 752)). Схожий принцип вибору бачимо у випадку з Беатрис Пріор у «Дивергенті», але героїня В. Рот, маючи дарування «альтруїзму» і «безстрашності», сполучає також таланти чотирьох верств свого соціуму і в результаті випадає з системи як небезпечна для неї та перемагає її. У сенсі подібного коливання героя між визначеними соціальними таборами, вольового переборення себе, своїх страхів у гартуванні характеру синонімічним є наділений «половинним кодом» (Green, 2015: 37) Натан Берн із «Напівжиття»

С. Грін, котрий також поєднує обидва з двох можливих у своєму світі магичні таланти (чорних і білих відьом) і стає загрозою для правлячої влади. В імперативному сенсі англійська трилогія з підкресленим антитоталітарним вектором має дещо вужче звучання від серії Р. Яррос. Проявлену у С. Грін прив'язаність фентезійників кінця ХХ – перших десятиліть ХХІ ст. до описаної О. Ранком схеми міфу про героя (Rank, 2015: 47) (Дж. К. Ролінг, Р. Рітза, М. і С. Дяченків, Д. Корній, О. Радушинської й ін.) визначаємо і в «Емпіреї»: Вайолет має деформоване уявлення про батьків; відповідно нерідним є середовище її уможливленого зростання, де вона виявляє свої посилені драконом магичні дарування, дізнається про власне призначення, завойовує поважний статус і в результаті стає героїнею-рятувальницею. Сказане свідчить про неослабний інтерес у фентезі 2020-х рр. до потенціалу зазначеної структури, описаної також Дж. Кемпбеллом. З огляду на виразну фемінізацію сучасного метажанру вихід у Р. Яррос на перший план героїні є природним. При формальній відмінності, Натан Берн із «Напівжиття» близький цій тенденції, оскільки його маскуліне начало значно пом'якшене шляхом посилення фемінного й пов'язаності з ним гомосексуальною лінією.

Межа ворожих королівств Наварри і Пором'єлю в романах Р. Яррос позбавлена рис абсолютного кордону і «пом'якшена» наявністю угоди про спільний повітряний простір для драконів і грифонів (Yarros, 2023a: 185) як атрибутів надприродних істот і рушіїв армій цих країн. Сутнісно співвідносні угоди, спілки, органи управління як прикмету сучасного фентезі (в «Обителі героїв» (2005) Г. Л. Олді, «Безсмертних» (2012–2016) Д. Корній, «Лазарусі» (2018) С. Тараторіної, «Напівжитті» С. Грін тощо) варто розглядати в контексті перебудови фентезійної парадигми перших десятиліть ХХІ ст. із підкресленням у творах особливої цінності межі як можливої для суб'єктності території між протилежним первнями добра і зла, причому характерно, що в текстах 2020-х рр. такий елемент уже може втрачати чи не обов'язкову в романах кінця ХХ – 2020 р. сюжетну пріоритетність. Не випадковим видається акцентування в «Залізному полум'ї»: «...магія вимагає балансу» (Yarros, 2023b: 785) – «[м]агія потребує балансу...» (Yarros, 2023b: 787). Сучасні тенденції метажанру свідчать про поступове замикання логічного кола, адже від положення про єдність у минулому добра і зла, через взаємну деміфологізацію цих начал, нині фентезійний роман приходиться до утвердження нероз-

дільності зазначених полюсів, їх взаємопереходу (а не відокремленості). У «Мольфарі» (2011) М. Чумарної взагалі акцентована штучність поділу людиною світових явищ на добрі і злі: «...Добро та Зло існують лише в розумі людини...» (Чумарна, 2011: 129).

Важливу роль має інстальований у текст, передовсім «Четвертого крила», оригінально переосмислений сюжетно-образний конструкт, номінований нами «домом дивних дітей» за однойменною назвою першого тому романного циклу Р. Рітза (Гурдуз, 2023: 369–370). Услід за цим письменником, а також О. Проїслером, О. С. Кардом, С. Коллінз, Дж. Дешнером, Дж. К. Ролінг, Т. Дж. Клюном, А. Закордонцем та іншими митцями Ребекка Яррос використовує вказаний модуль у зображенні військового й водночас магичного коледжу Наварри, кадети якого навчаються пізнавати світ і більшою мірою, себе.

У показі сили мудрості драконів, їх іронічності тощо Р. Яррос суголосна кращим фентезійним традиціям зображення надприродних істот, близька льюїсівській лінії, до якої тяжіють П. Бігл в «Останньому єдинорозі» («The Last Unicorn», 1968), Р. Шеклі в «Лабіринті Мінотавра» («Minotaur Maze», 1990), Н. О'Донох'ю в «Магії та зціленні» («The Magic and the Healing», 1994) й ін. Такий підхід значною мірою наслідую досвід «тваринного» епосу. Б. Берджесс-Симмонс справедливо вказує на відмінність змалювання драконів у «Четвертому крилі» і згаданому циклі Дж. Р. Р. Мартіна (Burgess-Simmons, 2023), що в останньому ці істоти – живі дресовані знаряддя людей у досягненні військової переваги у конфліктах (наприклад: «Дракон знав своє ім'я» (Мартін, 2018: 1024); «Нагодовані дракони будуть слухняніші» (Мартін, 2018: 1021)). Прибичник т. зв. реалістичності у фентезі, автор «Пісні льоду й полум'я» йде за іншою традицією, де розумною суб'єктністю наділена людина, а тварини – її засоби. Подібне бачимо, наприклад, у «Вдачі або Міфі» («Hit or Myth», 1983) Р. Асприна з його іздовими «бойовими єдинорогами» (Asprin, 1985: 18). Варто додати, що оскільки мотив особливого внутрішнього зв'язку людини і тварини переходить у літературу з міфології, історія його реалізації митцями обсяжна й у фентезійному романі знаходить найпродуктивніше втілення. Телепатичне й духовне єднання та бойовий альянс вершника з його драконом чи грифоном (Yarros, 2023b: 578) в аналізованій діалогії нагадує про подібний зв'язок героя з птахом у трилогії про Грана (2015–2018) А. Закордонця, зв'язок пандорських на'ві з тваринами в «Аватарі» («Avatar», США, 2009–2022)

реж. Дж. Кемерона тощо. Специфіку стосунків людей і драконів у Р. Яррос визначає автономний статус цих ірраціональних істот, котрі самі обирають вершників, не залежать від них, але використовують для допомоги захисту своїх територій (Yarros, 2023b: 50), співпереживають їм, беруть активну участь у житті спільноти вершників тощо. Отже, несистемне зіставлення окремих елементів текстів Р. Яррос зі зразками окремих фентезійників поза метажанровим контекстом не є продуктивним.

Оскільки героїня-наваррійка вболіває за свою країну і страждає через втрати королівства від війни з ворогом, Наварра первісно позиціонована як сторона соціального добра, а Пором'ель – як сторона соціального зла. У першому томі серії Вайолет навчається і входить у доросле життя як патріотка свого королівства, але з часом дізнається про зворотний бік історії держави і проникається співчуттям до країни-опонента, що позиція останньої розкривається в подальшому розповіданні з претензією на сюжетну правоту. Така очікувана зміна етичного розкладу сил запропонована в «Залізному полум'ї», а в його фіналі заявлений черговий перегляд картини світу (Yarros, 2023b: 866). Схожий сценарій переоцінки протилежних сил із потенційним переходом героя до ідейно іншого табору персонажів і/або значним переосмисленням своєї картини світу, об'єднанням протилежностей перед обличчям спільної загрози тощо відомий у фентезійній практиці – у «Безсмертних» Д. Корній (де зазначене «перевертання» сюжетної шахівниці відображене вже в назвах томів), «Дивергенті» В. Рот та ін. (детальніше див.: Гурдуз, 2023: 220). Цей прийом сприяє розмиванню критеріїв оцінки того чи іншого табору персонажів та втілюваних ними принципів; у результаті досягнення мотивів дій протилежних (частіше, ворожих) груп персонажів реципієнт проникається симпатією до виразників то одних, то інших ідей, часто доходячи висновку про відносність усіх описуваних концепцій; атмосфера твору загалом сприяє формуванню культивованої у фентезійному романі перших десятиліть ХХІ ст. позиції *третьої* сторони – індивідуального спостерігача. Загостренню інтриги сприяють закоханість і подальші любовні стосунки Вайолет із Ксейденом Ріорсоном, родина якого визнана в Наваррі причетною до так званого «відступництва» (Yarros, 2023a: 645), – тобто Вайолет пов'язана зі стороною первісно заявленого й пізніше реабілітованого соціального зла (пригадаймо демонізацію фашистів часів Другої світової війни та їхніх прибічників у «Домі див-

них дітей» («Miss Peregrine's Home for Peculiar Children», 2011–2021) Р. Рітза, «Лабіринті Фавна» («Pan's Labyrinth: The Labyrinth of the Faun», 2019) Г. дель Торо і К. Функе та ін.). Соціальне зло в «Четвертому крилі» ізоморфне: з ним пов'язана й («названа») мати героїні – генерал Сорренгейл, яку діти відступників звинувачують у страті своїх батьків.

Відповідно загострену в сучасному світі й мистецтві проблему ідентичності, осмислюваної в широкому спектрі також у фентезі, Ребецці Яррос вдається розкрити досить повно й, очевидно, глибше, ніж у зазначених текстах С. Коллінз чи С. Грін; у цьому аспекті «Четверте крило» і «Залізне полум'я» ближчі «Піранезі» С. Кларк і «Дому дивних дітей» Р. Рітза, хоча відзначені й власною оригінальністю. Заслугує на увагу нетипове для фентезі розроблення проблеми моделювання минулого, котре саме здатне служити як (ідеологічна) зброя: «Уся влада належить переписувачам» (Yarros, 2023b: 38). В антиутопічному ключі пригадується тут, у першу чергу «1984» Дж. Орвелла.

З огляду на сказане аналізовані фентезійні романи Р. Яррос, маючи комбінаторну (лінійно-мозаїчну) міфопоетичну парадигму, послідовно продовжують тенденцію психологічного ускладнення образу персонажа сучасного метажанру, котрий змушений виявляти і приймати тінювий бік своєї психіки для власного виживання. Таке ускладнення образу органічне трансформації базового метажанрового конфлікту в ХХІ ст. з узаємозближенням проявів начал добра і зла.

Сюжетну (і часом формульну) спорідненість «Четвертого крила» і «Залізного полум'я» Р. Яррос із названими творами С. Коллінз і В. Рот засвідчує ряд принципових художніх параметрів. У «Голодних іграх» та «Емпіреї» народні бунти зосереджені в одній із територіальних одиниць показаних держав, критичній для існування імперій: відповідно повстали проти деспотії панемського тирана Снігоу походять з Округу 13, а відступники («зрадники» (Yarros, 2023a: 28)) в Наваррі – переважно уродженці провінції Тиррендор. Характерна при цьому схожа реакція героїнь в епізодах, коли вони дізнаються, що нескорені столиці вказаних територій таємно відновлюються після знищення владою в покарання за виступи проти неї: «Але ж Округу 13 не існує! Його зрівняли з землею» (Катніс Евердін (Коллінз, 2016: 140)) – «Це схоже на Аретію... [...] Аретію спалили вщент. [...] ...так, де ми?» (Yarros, 2023a: 643); «...ми тут, у місті, якого не повинно бути» (Вайолет Сорренгейл (Yarros, 2023b: 27)).

Діти страчених відступників у «Четвертому крилі» відзначені драконом печаткою на тілі та змушені з виповненням двадцяти років вступати до квадранта вершників, що для багатьох обертається загибеллю ще до бойової служби у процесі навчання. Брати участь у кривавих жертвоприношеннях Панему – «голодних іграх» з однойменної трилогії змушене також молоде покоління, однак це вихідці з усіх регіонів держави, адже тут тиранія нагадує всім мешканцям про можливість розправи з ними. Подібні в текстах Р. Яррос і С. Коллінз назви днів «святкування» на честь пам'яті перемоги держави над повстаннями: День Возз'єднання (Yarros, 2023a: 508), Молотьба (Yarros, 2023a: 16) в Наваррі і День Жнив – у Панемі (Коллінз, 2016: 29).

Як і в разі з багатобічно обдарованою Беатрис Пріор та іншими дивергентами у В. Рот, котрих тоталітарна система протиставляє собі (як неконтрольованих) і намагається знищити, особливий дар ярросівської Вайолет-вершниці, пов'язаної одразу з двома драконами (один з яких унікальний), також налаштовує проти дівчини багатьох співвітчизників; система не визнає тих, хто вибивається з шаблонів. Підкреслене це положення і пристрастю героїні «Емпірею» до Ксейдена Ріорсона, обдарованого, крім іншого, забороною в Наваррі здатністю сприймати наміри навколишніх людей, – є «інтенціалом» (Yarros, 2023b: 731).

Значну, подекуди надмірну увагу Р. Яррос проявляє до інтимних переживань героїні (наприклад: «У мене слюні течуть від його м'язистої спини і рельєфної задниці» (Yarros, 2023a: 347)), іноді ледве утримуючись у межах еротичного опису і йдучи в зображенні тіла значно далі, ніж, наприклад, А. Сапковський. Акцентована чуттєвість у виданій дилогії відповідає тенденції посилюваної жіночої сексуальної відвертості в сучасному фентезі, що, своєю чергою, є суголосним прагненню письменниць висловити жіночу свободу в художньому світі, який першими опанували та (в гендерній риторичі) своєрідно привласнили чоловіки. Також це органічно системній роботі більшості фентезійників ХХІ ст. з тілесним началом. З іншого боку, часом надмірна інтимізація в Р. Яррос мотивована екстремальним способом життя кадетів-вершників, які протягом навчання у військовому коледжі щодня ризикують втратити життя і тому поспішають набутись у світі: «...нікому з нас не гарантовано дожити до кінця дня» (Yarros, 2023a: 256). Логічним є захоплення любовними тілесними відчуттями, загалом описами здорового і гарного тіла кадетів, якщо вра-

ховувати, що сама Р. Яррос вражена тілесною недугою. Насиченість же її романів брутальною лексикою, очевидно, покликано сприяти переданню напруженої у військовому сенсі атмосфери розповідання. Ефект художньої вірогідності посилює майстерне використання в «Емпіреї» популярного прийому фіктивних літературно-історичних джерел, в останній час успішно застосованого у «Джонатані Стренджі і містері Норреллі» («Jonathan Strange & Mr. Norrell», 2004) С. Кларк, «Домі дивних дітей» Р. Рітза (історичні фото з домисленою метафавулою), «Лазарусі» С. Тараторіної.

Героїні зазначених романів Р. Яррос, С. Коллінз і В. Рот, усупереч обставинам, залишаються людьми і співчутливими; наперекір порадам представників свого соціуму, правилам гри («Голодні ігри») чи навчання («Дивергент», «Емпірей»), створюють дружні і/чи любовні зв'язки, чим також ідуть проти системи й водночас забезпечують собі виживання і перемогу.

Потужної інтертекстуальної канви з покладеним у її основу базовим тематичним кластером (наприклад, античним – міфом про Мінотавра і власне про лабіринт, як у «Голодних іграх»), книги «Емпірею» позбавлені, проте символізм власних назв Р. Яррос використовує досить продуктивно, зокрема в толкінівському дусі. Так, окремого розгляду заслуговує метафорика назви королівства Наварра; ім'я героїні відображає її межовий статус у драмі глобальних протистоянь: Violet у перекладі з англійської мови – «фіалка», а прізвище Sorrengail утворене сполученням антонімічних «*sorrowfully*» і «*gaily*» – відповідно «сумно» і «радісно», тобто постать дівчини, метафорична квітка радості і суму, – символ амбівалентної історії змальованого суспільства. Співвідносний принцип власних назв фіксуємо нині в «Голодних іграх» С. Коллінз (символіка імен Катніс Евердін, Піти, назви Панема й ін.) з її особливою увагою до рослинної символіки.

Зауваження в «Четвертому крилі», що драконів вплив на вершника («печатка») не наділяє людину чарівними властивостями, а стимулює проявлення дарувань, закладених у людині від народження (Yarros, 2023a: 486), суголосне фентезійній традиції. Подібне положення щодо стосунків людини з іншими проявами надприродного так чи інакше зустрічаємо у «Володарі перснів» Дж. Р. Р. Толкіна, «Чорному єдинорозі» («The Black Unicorn», 1987) Т. Брукса, «Алхімії єдинорога» («La alquimia del unicornio», 2006) А. Р. Хіменеса, «Гонимарнику» (2010) Д. Корній та ін., причому ця теза не суперечить традиційно послабленому статусу людини на тлі сильніших представників і проявів фентезійного світу.

Висновки. Як видно зі сказаного, «Четверте крило» і «Залізне полум'я» є закономірним і продуктивним продовженням сучасних тенденцій розвитку фентезійної прози, зокрема американської. Як і більшість авторів нинішнього метажанру, Р. Яррос працює у джойсівському міфотворчому руслі, пропонуючи тексти з високим ступенем відповідності оновленій на початку ХХІ ст. фентезійній парадигмі. Глибокий генетичний зв'язок «Четвертого крила» і «Залізного полум'я» з традицією не суперечить авторському

новаторству, вищій, ніж у ряду попередників (С. Грін, О. Радущинської й ін.), психологізації твору, засвідчує творчу еволюцію Р. Яррос після її попередньої прози

Положення запропонованої статті можуть бути розширені та ввійти до масштабного дослідження тенденцій розвитку фентезійного корпусу 2020-х рр., доцільного і безумовно необхідного у зв'язку з інтенсивним розвитком метажанру з його непередбачуваними, на перший погляд, порухами останніх десятиліть.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гурдуз А. І. Український фентезійний роман 2000–2020 рр. у слов'янському, англійському й американському контекстах: особливості національного міфотворчого коду: монографія. Миколаїв: Іліон, 2023. 528 с.
2. Коллінз С. У вогні: роман / пер. з англ. К. Плугатир. Київ: КМ-Букс, 2016. 384 с.
3. Мартін Дж. Р. Р. Танок драконів: роман / пер. з англ. Н. Тисовської. Київ: КМ-Букс, 2018. 1151 с.
4. Чумарна М. Мольфар. Львів: Апріорі, 2011. 160 с.
5. Asprin R. *Hit or Myth*. New York: Ace Fantasy Books, 1985. 170 p.
6. Burgess-Simmons B. “Fourth Wing”: The fantasy epic we didn't know we needed. *The Signal*. 2023. Sept., 8. URL: <https://www.tcnjsignalnews.com/article/2023/09/fourth-wing-the-fantasy-epic-we-didnt-know-we-needed> (дата звернення: 21.01.2024).
7. Driggers T. *Queering Faith in Fantasy Literature: Fantastic Incarnations and the Deconstruction of Theology* / series ed. preface by B. Attebery, D. Fimi, M. Sangster. London: Bloomsbury Academic, 2022. xii, 235 p.
8. Green S. *Half Wild*. Falkirk: Penguin Books, 2015. 466 p.
9. Grindell S. What to remember about ‘Fourth Wing’ sequel ‘Iron Flame’. *Yahoo! News*. 2023. Oct., 30. URL: <https://ca.news.yahoo.com/remember-fourth-wing-reading-sequel-212238522.html> (дата звернення: 21.01.2024).
10. Mendez M. How Rebecca Yarros' Novels Became a Romantasy Booktok Phenomenon. *Time*. 2023. Nov., 7. URL: <https://time.com/6332608/iron-flame-rebecca-yarros/> (дата звернення: 21.01.2024).
11. Rank O. *The Myth of the Birth of the Hero: A Psychological Exploration of Myth* / transl. by G. C. Richter, E. J. Lieberman. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2015. xlviii, 149 p.
12. Yarros R. *Fourth Wing*. Red Tower Books, 2023. 653 p. URL: https://annas-archive.org/slow_download/49fe4803c2b3ac854400e953d8054932/0/0 (дата звернення: 21.01.2024).
13. Yarros R. *Iron Flame*. Red Tower Books, 2023. 867 p. URL: https://annas-archive.org/slow_download/6f6163ca1cb9475a55ec9daf5034ff02/0/0 (дата звернення: 21.01.2024).

REFERENCES

1. Gurduz A. I. (2023) *Ukrainyskyi fenteziinyi roman 2000–2020 rr. u slovianskomu, anhliiskomu y amerykanskomu kontekstakh: osoblyvosti natsionalnoho mifotvorchoho kodu*. [Ukrainian fantasy novel of the 2000–2020 in Slavic, English, and American contexts: peculiarities of the national myth-making code]. Mykolaiv: Ilion. [in Ukrainian].
2. Kollinz S. (2016) *U vohni*. [Catching Fire] / transl. from Engl. by K. Pluhaty. Kyiv: KM-Buks. [in Ukrainian].
3. Martin Dzh. R. R. (2018) *Tanok drakoniv*. [A Dance with Dragons] / transl. from Engl. by N. Tysovska. Kyiv: KM-Buks. [in Ukrainian].
4. Chumarna M. (2011) *Molfar*. [Sorcerer]. Lviv: Apriori. [in Ukrainian].
5. Asprin R. (1985) *Hit or Myth*. New York: Ace Fantasy Books.
6. Burgess-Simmons B. (2023) “Fourth Wing”: The fantasy epic we didn't know we needed. *The Signal*. Sept., 8. <https://www.tcnjsignalnews.com/article/2023/09/fourth-wing-the-fantasy-epic-we-didnt-know-we-needed>.
7. Driggers T. (2022) *Queering Faith in Fantasy Literature: Fantastic Incarnations and the Deconstruction of Theology* / series ed. preface by B. Attebery, D. Fimi, M. Sangster. London: Bloomsbury Academic.
8. Green S. (2015) *Half Wild*. Falkirk: Penguin Books.
9. Grindell S. (2023) What to remember about ‘Fourth Wing’ sequel ‘Iron Flame’. *Yahoo! News*. Oct., 30. URL: <https://ca.news.yahoo.com/remember-fourth-wing-reading-sequel-212238522.html>.
10. Mendez M. (2023) How Rebecca Yarros' Novels Became a Romantasy Booktok Phenomenon. *Time*. 2023. Nov., 7. URL: <https://time.com/6332608/iron-flame-rebecca-yarros/>.
11. Rank O. (2015) *The Myth of the Birth of the Hero: A Psychological Exploration of Myth* / transl. by G. C. Richter, E. J. Lieberman. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
12. Yarros R. (2023) *Fourth Wing*. Red Tower Books. URL: https://annas-archive.org/slow_download/49fe4803c2b3ac854400e953d8054932/0/0
13. Yarros R. (2023) *Iron Flame*. Red Tower Books. URL: https://annas-archive.org/slow_download/6f6163ca1cb9475a55ec9daf5034ff02/0/0

Ilona DERIK,

orcid.org/0000-0002-6244-5473

PhD in Philology, Associate Professor,

*Head of the Department of Translation, Theoretical and Applied Linguistics
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky
(Odesa, Ukraine) ilonaderik@gmail.com*

Tetyana NEGLYAD,

orcid.org/0000-0001-5234-3783

*Lecturer at the Department of Translation, Theoretical and Applied Linguistics
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky
(Odesa, Ukraine) negladt43@gmail.com*

Tetyana STOYANOVA,

orcid.org/0000-0002-0424-6783

PhD in Philology,

*Lecturer at the Department of Translation, Theoretical and Applied Linguistics
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky
(Odesa, Ukraine) t.v.stoianova@gmail.com*

ON THE ISSUE OF VERBAL DISCRIMINATION IN CONTEMPORARY MEDIA DISCOURSE

The article is dedicated to the issue of verbal discrimination in contemporary media discourse. Discrimination is a socially determined phenomenon, which refers to the reduction of the rights of subjects, which puts them in a worse social position compared to others. Discrimination is based on inequality and hierarchy in social relations, division into conformity or non-conformity to norms, certain cultural and symbolic attitudes, ideological beliefs and prejudices. Discrimination can manifest itself both at the interpersonal level and at the interinstitutional level – as a result of the activities of public institutions in relation to members of certain groups. Discrimination is seen as a multifaceted phenomenon that usually manifests itself in several interrelated variations at the level of signs, causes and manifestations. Media discourse is a type of institutional discourse that aims to achieve and maintain power, political control, imposition of ideology, domination, discrimination. Media discourse is a powerful type of discriminatory practice due to its comprehensiveness with the help of modern media and the demand for information by society due to its relevance. Media discourse creates its own version of reality, the so-called “media reality”, which can differ significantly from reality, and uses it to influence and manipulate mass consciousness.

The most recurrent means of actualizing discrimination in mass media discourse is antithesis. The opposition serves the basis of the discriminatory orientation of media discourse, the main purpose of which is to divide the audience into “us” and “them”. Declarative statements, labels and lexemes of negative assessment of opponents are also very common. All other linguistic means appear additional against their background. The interaction of multi-level language means contributes to the strengthening of the expressiveness, discriminatory orientation of the rhetoric of the addressees of the media discourse and their speech impact on the addressees. The selection of verbal labels reproduces the ideological position of the addressee, creating a discriminatory image of the enemy, as an individual, a group of people, and a country. Expressive words and expressions interfere with the objective perception of information, which is the basis of discrimination.

Key words: *discrimination, language means, actualizing, label, media discourse.*

Ілона ДЕРІК,
orcid.org/0000-0002-6244-5473
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувачка кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського»
(Одеса, Україна) ilonaderik@gmail.com

Тетяна НЕГЛЯД,
orcid.org/0000-0001-5234-3783
викладач кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського»
(Одеса, Україна) negladt43@gmail.com

Тетяна СТОЯНОВА,
orcid.org/0000-0002-0424-6783
кандидат філологічних наук,
викладач кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського»
(Одеса, Україна) t.v.stoianova@gmail.com

ДО ПИТАННЯ ПРО МОВНУ ДИСКРИМІНАЦІЮ У СУЧАСНОМУ МЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ

Статтю присвячено проблемі мовної дискримінації у сучасному медійному дискурсі. Дискримінація є соціально зумовленим феноменом, під яким розуміється зменшення прав суб'єктів, що ставить їх у гірше соціальне становище у порівнянні з іншими. В основі дискримінації лежать нерівність та ієрархія в суспільних відносинах, поділ на відповідність або невідповідність нормам, певні культурні та символічні настанови, ідеологічні переконання та упередження. Дискримінація може проявлятися як на міжособистісному рівні, так і на міжінституціональному – як результат діяльності громадських інститутів по відношенню до членів певних груп. Дискримінація розглядається як багатоаспектне явище, яке зазвичай проявляється у кількох взаємопов'язаних варіаціях на рівні ознак, причин та проявів. Медійний дискурс є різновидом інституційного дискурсу, який націлений на досягнення та утримання влади, політичного контролю, нав'язування ідеології, домінування, дискримінації. Медійний дискурс постає потужним видом дискримінаційної практики внаслідок своєї всеосяжності за допомогою сучасних засобів інформації та затребуваності інформації суспільством внаслідок її релевантності. Медіадискурс утворює власну версію реальності, так звану «медіареальність», яка може суттєво відрізнитись від дійсності, та використовує її задля впливу на масову свідомість та маніпулювання нею.

Найбільш розповсюдженим засобом актуалізації дискримінації у медійному дискурсі є антитеза. Протиставлення є основою дискримінаційної спрямованості медіадискурсу, основна мета якого розділити аудиторію на «своїх» та «чужих». Вельми розповсюдженими є також декларативні твердження навішування ярликів та лексеми негативної оцінки опонентів. Всі інші мовні засоби постають додатковими на їхньому фоні. Взаємодія різнорівневих мовних засобів сприяє посиленню експресивності дискримінаційної спрямованості риторичної адресантів медіадискурсу та їхнього мовленнєвого впливу на адресатів. Добір словесних ярликів відтворює ідеологічну позицію адресанта, створюючи дискримінаційний образ ворога, як окремої людини, і групи осіб, так і країни. Експресивні слова та висловлювання перешикоджують об'єктивному сприйняттю інформації, що є основою дискримінації.

Ключові слова: дискримінація, мовні засоби, актуалізація, ярлик, медійний дискурс.

Introduction. Despite the elimination of discrimination legislation in many countries of the world and the amendments to the actual legislative acts on the international arena (e.g. Article 1 of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, the articles of the Universal Declaration of Human Rights, Article 1 of the Convention on the Elimination of All Forms

of Discrimination Among Women, Article 2 of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities, as well as Secretary-General's Bulletin on Prohibition of Discrimination, Harassment, Including Sexual Harassment, Abuse of Authority ST/SGB/2008/5) (International Convention, 2008) discrimination is still one of the most urgent issues of the modern society.

Discrimination is any discrepancy, exception, limitation, privilege or any other differentiated attitude which is directly or indirectly grounded by the forbidden causes and is aimed at or is due to the annulment or understatement of the recognition, employment or realization on equal terms of human rights and basic freedoms in the political, economic, social, cultural and any other fields of social life (Introduction to Sociology, 2009).

International law on human rights includes the lists of the forbidden groundings for discrimination. The inclusion of “other states” proves the questionability and incompleteness of the list which fact is interrelated with the probability of some other remedial legislative mechanisms. The review of the international legal acts in the human rights database facilitates the definition of the groundings which include respectively race, skin color, gender, language, religion, political or other beliefs, national origin, social status, property, citizenship, age, disability, marital status, sexual orientation, gender identity, health, place of residence, economic and social condition, pregnancy, Afro-American or Native American nationality or any other status (Human Rights Standards, 2009).

As a means of expressing the basic ideological and axiological positions language is also an efficient tool of social consciousness influence. The current period of humanity development is distinguished by the active growth of information technology and the introduction of the advanced formats and means of media. The mass media have become the chief culture-generating factor of the modern society as well as media reality or world picture thus constructed and represented.

The recently detected shifts of communication focus to the negative periphery have resulted in identifying this type of communication as the one based upon biases and discrimination (Stangor, 2009: 16). Such communication is grounded by stereotypical cognitive schemes, negative settings and discriminative intentions related to any people.

Discrimination is «unfair relationship with the people, representing a certain group» (Stangor, 2009: 16). While biases and stereotypes are of cognitive and mental nature, discrimination as a result of their action is behaviorally conditioned.

Discrimination may be performed both verbally and non-verbally. Discrimination is revealed non-verbally in prioritizing, not treating on equal terms and even in physical responses. Discrimination may be shown verbally as a mode of communicating with people belonging to particular groups, underestimated or bullied by others.

Problem setting. Verbal discrimination which is also termed as “hate speech”, “verbal aggression”, “biased language”. While treated as a communicative phenomenon discrimination can’t be regarded without any reference to the utterance function in the context of the particular discourse.

The objective is the detailed study of the peculiarities of any type of discriminative social practices and mainly deep understanding of the ways of verbalizing and affecting our consciousness. It is the correlation “discourse – perception” which mainly explains how superstitions and ideologies are rendered, translated, distributed and reproduced in the society.

The research was conducted on the basis of the speeches and addresses given by Donald Trump since the beginning of his campaign in 2015 and up to 2021, the last year of his presidency. The topicality was dedicated to the issues of foreign and domestic policy including both migration challenges and weapon control. The information resource was Rev service which hosted the scripts of the addresses by Donald Trump, namely: “Remarks Announcing Candidacy for President in New York City”, “The final Trump-Clinton debate, Remarks Following the Montana, South Dakota, New Mexico, New Jersey and California Primary Elections, Remarks at a “Make America Great Again” Rally in Melbourne, Florida, Remarks at a “Make America Great Again” Rally in Nashville, Tennessee, Remarks at a “Make America Great Again” Rally in Louisville, Kentucky, Remarks During a Meeting With Victims of Crimes Committed by Immigrants, Speech at Mount Rushmore, Speech in Charlotte, Inaugural Address (Inaugural Address, 2009) and Twitter archives on the website of the University of California in the framework of the project “The American Presidency Project” (D. Trump’s Archives, 2012).

The research was carried out on the total corpus of 62876 linguistic units with the average volume of 100 pages.

The following methods and techniques were employed:

- the method of linguistic analysis;
- the method of overall sampling;
- the method of calculations;
- the method of the data’s linguistic interpretation.

The theoretical and applied value of the research paper is seen both in the deeper investigation of the media discourse theory and the phenomenon of discrimination as well as its manifestation in mass media.

Political, corporative, media, educational and scientific elites monitor the most relevant aspects and deal with the issues concerning the life of immigrants

and ethnic minorities, such as repatriation, residence, employment, education, welfare, knowledge, information and culture. This management is fulfilled mostly via media.

Media discourse as such is studied as a form of verbal discrimination, which is also true for other social practices opposed to the minorities. Thus, media discourse spreads out biases and prejudices which underlie verbal discriminating practices realized via texts, speech and communication on the whole.

Discrimination system comprises social and cognitive subsystems. Social subsystem is constituted by social discrimination practices on the local micro level and abuse on the part of the dominant group, authorities and institutes of the global macro level.

Still another discrimination subsystem is a cognitive system. Hence the discriminative practices of the dominant group members are forming the apparent and distinctive discrimination manifestations they appear to have a mental basis comprised by the evaluative models of ethnic events and relationship consequently enrooted in discriminative superstitions and ideology. This predetermines that discriminative practices presuppose both socially divided and negatively oriented “Our” mental representations about “Them”.

Ethnic superstitions and ideologies are not inherent and do not arise spontaneously. They are normally acquired in the course of communication. And, on the contrary, discriminative mental representations are habitually expressed, formulated, defended and legitimated in the discourse and thus may be restored and circulated in the society. Media discourse is becoming a powerful kind of discriminative practice due to its all-pervasiveness via modern mass media means.

Media discourse is very persuasive and affects the personality both by means of the language and ideology, distributed by images, metaphors and clichés.

The dynamic development of information technology results in the fact that media discourse texts are the most common of language existence while their total length surpasses the general volume of speech in other fields of human activity.

Media discourse is realized in the media space. Media space is understood as the set of mass media personalities and communities, texts, produced by them and the collective addressee which is supposed to perceive these texts – the target audience. Media discourse types are interconnected with the genre and functional peculiarities of the media space.

Media discourse – is the acting discourse type, a text of any topicality with the mandatory political and ideological text formulation modus. The media discourse addresser is aimed at getting some certain

reaction from the addressee by employing various techniques of persuasion and manipulation.

The so-called group polarization which serves as the basis of the key superstitions proves to be one of the most efficient manipulation techniques of the modern English media discourse. This may be also realized through the general tendency of in-group favoritism or positive self-presentation and out-group humiliation or negative presentation of the others which is the basis of discrimination.

In other words, by means of various elusive structures of meanings, forms and actions discriminative discourse normally highlights our positive and their negative traits and also conceals or underestimates our negative and their positive sides. This general four-dimensional ideological scheme is employed both in dominance and in polarization “relatives – strangers” (“in-group – out-group”) in social practices, discourse and thinking. It’s mostly about discourse “senses”, that is beliefs and cognition. Media discourse is treated not as merely the form of interaction or social practices but it also expresses and translates senses and thus influences our beliefs.

The particular role in the process of the discourse social context rendering is played by the elites, because of their unique access to the most influential forms of public discourse (and the control over them), in particular, access to media discourse. Thus, the groups’ elitism is perceived in the context of the symbolic resources, determining the symbolic “capital” and in particular the unique access to public discourse. Elites, interpreted in this way, are literally social groups which also have a particular access to the audience consciousness in general. As the social ideological leaders both the personalities and the institutions establish the relative common values, targets and priorities; they also formulate practical principles and the consensus.

According to Teun van Dijk, social communicants rely not only on their beliefs and personal experience but also on the collective boundaries, social superstitions structures and speculations termed as social impressions. Trying to draw a clear line between the structural features and social characteristics of a particular text, Teun van Dijk proposed a two-level structure of analysis, which involves the allocation of micro-levels and macro-levels. Social cognition is “a system of mental representations and processes of group members” (Teun van Dijk, 1997: 18).

That is, these mental representations are shared basic knowledge that is reflected in human consciousness in the form of schemas. These schemas are systems that shape the thoughts, beliefs, and experiences of people under the strong influence of

ideology. “Ideologies ... are general, abstract mental systems that organize... socially common views” (Teun van Dijk, 1997: 18). Consequently, social cognition, which shapes social ideologies, has a tangible impact on personal cognition and shapes the ways in which people interact and react to social communicative events. Teun van Dijk called such individual mental representations “models” that “control how people act, speak, or write, or how they understand the social practices of others”. He also distinguished the concept of models, using the concept of mental processes, which is based on the opposition of “us” and “them” (Teun van Dijk, 1997: 263).

Figure 1 presents the dual strategies of positive “internal group” characteristics and negative “out-group” characteristics; i.e., “WE” represents all favorable “good” and “THEY” represents all unfavorable “bad”.

Emphasize OUR Good	Highlight THEIR Bad
Downplay OUR Bad	Belittle THEIR Good

Fig. 1. Ideological Square “Discourse and Ideology” by Teun van Dijk

These strategies are divided into two levels of analysis: the macro level includes four principles that underpin discriminatory practices:

1. Emphasize positive things about “us”;
2. Emphasize negative things about “them”;
3. Reduce the emphasis on negative things about “us”;
4. Reduce the emphasis on positive things about “them”.

The micro-level includes linguistic elements that represent the main rhetorical discursive strategies, namely: description of the actor, authority, categorization, comparison, consensus, counterfactuals, disclaimer, euphemisms, evidence, illustration/example, generalization, hyperbole, subtext, irony, lexicalization, metaphor, national self-glorification, expression of the norm, number play, polarization, populism, preposition, uncertainty, and victimization.

Linguistic Analysis of Discrimination in Modern English Language Media Discourse. Findings. Linguistic analysis of discrimination in modern English language media discourse on the basis of D. Trump’s speeches has made it possible to identify the main focus groups that are subjected to verbal discrimination on his part. These are representatives of radical Islamist organizations, immigrants, the administration of his predecessor, President Barack Obama, his political opponent during the presidential election race from the US Democratic Party, Hillary

Clinton, and a number of media outlets that criticize his actions and statements – unjustified from the point of view of D. Trump himself.

Verbal discrimination in the studied material is based on the principle of distortion of information, which is realized by means of the certain speech techniques, which in turn are expressed through linguistic means (lexical, syntactic, stylistic, etc.).

The difficulty of classifying the techniques and means of verbal discrimination lies in the fact that several methods are often used at the same time, some techniques overlap with others and it is difficult to establish boundaries between them. However, the analysis of the material showed that it is possible to talk about the existence and use of typical methods of manipulating information, which is the basis of verbal discrimination, due to its distortion.

Speech techniques of information distortion include labeling, the use of the communicative category “friend or foe” and the means of expressing speech for discriminatory purposes. By means of these techniques, reality is embellished or denigrated, a certain attitude towards the reported phenomenon is formed: approval, admiration or, conversely, disapproval, contempt. Various nominations often turn into stereotypes, clichés or labels.

“Labeling” is one of the most effective techniques for manipulating information. A label is an unreasoned, biased characteristic of a person or phenomenon, expressed in an emotionally colored form. Its influencing power is noted by C. Greer as follows: “A negative nomination is a journalistic label that “condenses” a negative emotional charge, which has a powerful impact on the reader’s perception” (C. Greer, 2018: 120).

Labels are used in media discourse to achieve goals beneficial to the manipulator: “The technique of “sticking labels” is the use of negative words in order to discriminate against ideas, plans, personalities, to evoke feelings of prejudice, fear, hatred, without resorting to an objective assessment” (C. Greer, 2018: 130). “The danger of labels lies in the fact that, coming into wide use primarily due to the media, they take root for a long time, become habitual, everyday words, sometimes replacement, displacing other, adjacent, but less aggressive concepts” (C. Greer, 2018: 130).

Labels have an influential force, and the choice of nomination most often depends on the ideological position of the addressee of the media discourse. “In journalism, a label is not just a template and a disapproving characteristic of an object, a person, a phenomenon, but their ideological interpretation” (C. Greer, 2018: 140).

At the same time, the addressee positions himself extremely positively, trying to achieve an exceptionally favorable impression of himself among the addressees. This goal is facilitated by adjectives of positive evaluation in relation to the addressee, his actions and the actions of his party, both in the positive degree of comparison and in the highest and highest:

“We are free and independent people, and we will make our own choices. We are here today to speak the truth, the whole truth, and nothing but the truth. I hear your demands, I hear your voices, and I promise you I will deliver. I promise that.”

“I would build a great wall, and nobody builds walls better than me, believe me, and I’ll build them very inexpensively, I will build a great, great wall on our southern border. And I will have Mexico pay for that wall.”

Objects of discrimination, in contrast, receive lexemes of negative evaluation, represented by nouns of negative semantics, adjectives of negative semantics in positive form, in the highest and highest forms of degrees of comparison, the pragmatic influence of which in some cases is enhanced by quantitative adverbs of marginal meaning *totally, absolutely, virtually*:

The most important reference point in the comprehension of the world is the communicative category of “friend or foe”. It reflects the binary nature of the world order, the division into “ours” (recognized, approved, safe) and “alien” (what is rejected, disapproved, hostile). The objects of manipulation are various associations (parties, nations, countries) or individual carriers of socio-political features (political opponents). On the one hand, the communicative category of “friend or foe” helps the addressee to orient himself in space. But, on the other hand, this category can be used for manipulative purposes, to the detriment of the addressee, to change his preferences, views and value attitudes. The manipulative nature of the “friend or foe” category influences the construction of stereotypes, tactics and strategies in media discourse. Most often, the category of “friend or foe” is expressed using the pronouns “we”, “ours” and “they”, “alien”, “theirs”.

The choice of morphological forms and syntactic constructions in political discourse can be determined by the ideological position of the addressee. The pronouns we and they demonstrate the orientation of the speaker in space, are signs of union and alienation. Moreover, the category “friend” is assessed positively, and the category “stranger” – negatively.

Traditionally, it is believed that the category of “friend or foe” is an integral component of political discourse, since each political movement seeks to

identify its supporters and opponents. However, this category is often used to create a negative image of an opponent or enemy, and then the information is imposed on the addressee within the framework of media discourse.

The linguistic means used by the addressee play a special role in the comprehension of the text. There is a scale of values that determines the choice and distribution of evaluative means in the texts of mass communication. In this way oppositions are formed in the language of journalism, including words that are close in meaning, but sharply opposite in the stylistic impression caused by them: “our” intelligence officers are “their” spies. “Our” conviction is “their” fanaticism, etc. Such a clash of “us” and “them” is not nominally necessary, it is a psychologically conditioned desire to distinguish between close entities. The manipulative potential of this category is manifested in the selection of linguistic means. In contrast to labeling, the category of “friend or foe” is actively used by government officials whose words are broadcast in the media discursive space. The pronouns “we” and “our” actualize the signs of “number” and “unity” due to the grammatical category of number.

The pronouns “they”, “other”, “she” are used as markers of foreignness as opposed to “we”, “I”, “our”, etc.:

“She immediately -- when she heard this, I questioned it, and I questioned NATO. Why aren’t the NATO questioned -- why aren’t they paying? Because they weren’t paying.”

“Since I did this -- this was a year ago -- all of a sudden, they’re paying. And I’ve been given a lot -- a lot of credit for it. All of a sudden, they’re starting to pay up. They have to pay up. We’re protecting people, they have to pay up. And I’m a big fan of NATO. But they have to pay up.”

“But we have horrible deals. Our jobs are being taken out by the deal that her husband signed, NAFTA, one of the worst deals ever.”

“Well, first of all, before I start on my plan, her plan is going to raise taxes and even double your taxes. Her tax plan is a disaster. And she can say all she wants about college tuition.

“The NAFTA deal signed by her husband is one of the worst deals ever made of any kind, signed by anybody. It’s a disaster.”

“And the only reason they did it is because she’s running for the office of president and they want to look tough. They want to look good. He violated the red line in the sand, and he made so many mistakes, made all the mistakes. That’s why we have the great migration. But she wanted to look good for the election. So they’re going in.”

Labels are actively used to replace reasoning and give an unambiguous negative assessment of events and subjects. The label has an accusatory orientation.

The labels used, represented by adjectives of negative semantics, are aimed at accusing the media and Democrats of lying and undermining presidential activities. Similar labels are also used in relation to D. Trump's fellow party members. For example, Texas Senator Ted Cruz earned the nickname "Lyn' Ted" after refusing to support Trump's immigration policies.

In addition, politicians from the Democratic Party and all those who, in Trump's opinion, have compromised themselves in some way, are also discriminated against by labels, for example, "*Cryin' Chuck*" (Chuck Schumer, American politician), "*Nancy / Nervous*" (Nancy Pelosi, Speaker of the US House of Representatives), "*Wild Bill*" (Bill Clinton).

Conclusions. Analysis of the lexical and grammatical means of actualizing verbal discrimination in mass media discourse gives grounds to assert that verbal labels are a powerful vehicle of discrimina-

tion and manipulation. Nominations are deliberately introduced into the media text, resulting in the deliberate distortion of the idea of reality in the addressee's consciousness. These labels are often unfounded, subjective, emotional characteristics of a person or phenomenon, cause negative associations and lead the reader to the discriminatory conclusions necessary for the addressee. This technique is implemented through the use of nouns, adjectives with negative semantics, denoting activities that are condemned by society, or the character of a person, the qualities of his personality. In addition, the wide distribution of the third person singular and plural pronouns, allows to distance the speaker from his/her opponents, who are thus subjected to verbal discrimination. The selection of verbal labels reproduces the ideological position of the addressee, creating a discriminatory image of the enemy, as an individual, a group of people, and a country. Expressive words and expressions interfere with the objective perception of information, which is the basis of discrimination.

BIBLIOGRAPHY

1. The International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination. URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments_international-convention-elimination-all-forms-racial (дата звернення: 15.01.2024).
2. Giddens A., Duneier M. Introduction to sociology. New York, 2009. P. 324.
3. United Nations Human Rights. URL: <http://www.ohchr.org/Documents/Issues/HRIndicators/HumanRightsStandards> (дата звернення: 15.01.2024).
4. Stangor C. The Study of Stereotyping, Prejudice, and Discrimination Within Social Psychology : A Quick History of Theory and Research. Handbook of Prejudice, Stereotyping and Discrimination. New York, 2009. P.1–22.
5. Donald Trump Speech and Interview Transcripts. URL: <https://www.rev.com/blog/transcript-category/donald-trump-transcripts> (дата звернення: 15.01.2024).
6. The American Presidency Project. URL: https://www.presidency.ucsb.edu/advanced-search?field-keywords=&field-keywords2=&field-keywords3=&from%5Bdate%5D=&to%5Bdate%5D=&person2=&category2%5B%5D=423&items_per_page=25 (дата звернення: 15.01.2024).
7. Dijk T. A. Ideology : Multidisciplinary Approach. New York, 2009. P. 424.
8. Greer C. & Reiner R. Labelling, Deviance, and Media. New York, 2018. P. 400.

REFERENCES

1. The International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination. URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments_international-convention-elimination-all-forms-racial (дата звернення: 15.01.2024).
2. Giddens A., Duneier M. (2009) Introduction to sociology. New York. 324.
3. United Nations Human Rights. URL: <http://www.ohchr.org/Documents/Issues/HRIndicators/HumanRightsStandards> (дата звернення: 15.01.2024).
4. Stangor C. (2009) The Study of Stereotyping, Prejudice, and Discrimination Within Social Psychology : A Quick History of Theory and Research. Handbook of Prejudice, Stereotyping and Discrimination. New York. 1–22.
5. Donald Trump Speech and Interview Transcripts. URL: <https://www.rev.com/blog/transcript-category/donald-trump-transcripts> (дата звернення: 15.01.2024).
6. The American Presidency Project. URL: https://www.presidency.ucsb.edu/advanced-search?field-keywords=&field-keywords2=&field-keywords3=&from%5Bdate%5D=&to%5Bdate%5D=&person2=&category2%5B%5D=423&items_per_page=25 (дата звернення: 15.01.2024).
7. Dijk T. A. (2009) Ideology : Multidisciplinary Approach. New York. 424.
8. Greer C. & Reiner R. (2018) Labelling, Deviance, and Media. New York. 400.

УДК 821.161.2'04.09:27-549

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-1-34>**Ірина ДМИТРІВ,***orcid.org/0000-0003-0937-1070**кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української літератури та теорії літератури
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) ira.tyrna@gmail.com***Любов КОПАНИЦЯ,***orcid.org/0000-0002-8392-8909**доктор філологічних наук,
професор кафедри фольклористики
Навчально-наукового інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна) lubovkopanytsya12@gmail.com***Іванна ТОКАРСЬКА,***orcid.org/0000-0001-6237-9982**аспірант кафедри української літератури та теорії літератури
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) uanka_shem@ukr.net*

ОБРАЗ ЄВХАРИСТІЇ В ДАВНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Дослідження присвячене темі Євхаристії в давній українській літературі. Мета статті полягає в тому, щоб у середньовічному, ренесансному та бароковому періодах української літератури виявити твори на тему Євхаристії та євхаристійні символи, з'ясувати специфіку ставлення наших предків до найбільшого християнського таїнства, розкрити особливості художніх рефлексій довкола цього метаобразу. Провідним методом аналізу нашого дослідження обрано христологічну інтерперетацію. У статті наголошено, що благоговійне ставлення до Святих Таїнств прийшло на Русь із прийняттям християнства. Цьому сприяла активна рецепція на києво-руському ґрунті богослужбової, святоотцівської, агіографічної літератури, перекладеної з грецької, болгарської та сербської мов. Доведено, що тема Причастя прямо чи опосередковано наявна майже в усіх релігійних оригінальних творах, насамперед в агіографічній, патериковій, повчальній та ораторсько-проповідницькій прозі. Її розробляв Митрополит Іларіон Київський, Кирило Турівський, Данило Паломник, Теодосій Печерський, автори Києво-Печерського патерика та ін. Простежено, що у XIV–XVI ст. тему Євхаристії, зокрема її започаткування, репрезентує творчість Григорія Цамблака. З'ясовано, що ще одним етапом активізації рефлексій довкола цього Таїнства стає полемічна література, яка концентрується не стільки на сенсі Євхаристії, скільки на формі Причастя. Виявлено, що майже кожен полеміст чи то православною, чи унійною табору так чи так торкався цієї теми. Це Мелетій Смотрицький, Христофор Філалет, Захарія Копистенський, Іпатій Потій тощо. В українській бароковій літературі образ Євхаристійної Трапези стає найбільш органічним для ораторсько-проповідницької, агіографічної та паломницької прози. Це, зокрема, твори Дмитра Туптала, Паїсія Величковського та Василя Григоровича Барського. Висновки. На підставі загального аналізу історико-літературних тенденцій XI–XVIII ст. можемо узагальнити, що тема Євхаристії з різними смисловими акцентами представлена на кожному історичному етапі нашої літератури. Закономірно, що її розвивали та пропагували тогочасні письменники-богослови, проте вона наявна також у творах т. зв. світських авторів, світогляд яких визначали християнські цінності. Важливо зазначити, що Євхаристія як художній образ часто оприявнюється у творах за допомогою символів.

Ключові слова: Святе Причастя, Божественна Літургія, символ, середньовічна література, полемічна література, барокова література.

Iryna DMYTRIV,

orcid.org/0000-0003-0937-1070

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Literature and Theory of Literature
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) ira.myrna@gmail.com*

Liubov KOPANYTSIA,

orcid.org/0000-0002-8392-8909

*Doctor of Philology,
Professor at the Department of Folklore
Educational and Scientific Institute of Philology of Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine) lubovkopanytsya12@gmail.com*

Ivanna TOKARSKA,

orcid.org/0000-0001-6237-9982

*Post-graduate student at the Department of Ukrainian Literature and Theory of Literature
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) yanka_shem@ukr.net*

THE IMAGE OF THE EUCHARIST IN ANCIENT UKRAINIAN LITERATURE

This article is devoted to the theme of the Eucharist in ancient Ukrainian literature.

The goal is to identify works from the Kyivan Rus, Renaissance and Baroque periods that depict the image of the Eucharist, interpret the associated symbols, clarify the ancient Ukrainians attitude towards the most significant Christian sacrament, and reveal the artistic reflections surrounding this meta-image. The leading method of analysis chosen for this research is the Christological interpretation. The article emphasizes that reverent attitudes towards the Holy Sacraments came to Kyivan Rus with the adoption of Christianity. This was facilitated by the active reception on the Kyivan Rus soil of liturgical, patristic, hagiographic literature translated from Greek, Bulgarian, and Serbian languages.

It is demonstrated that the theme of Eucharist is directly or indirectly present in almost all religious original works, especially in hagiographic, patristic, didactic, and oratorical-preaching prose. It was elaborated by Metropolitan Ilarion Kyivskiy, Kyrylo Turivskiy, Danylo Palomnyk, Theodosii Pecherskyi, the authors of the Kyiv-Pechersk Pateric, and others. It is traced that in the 14th–16th centuries, the theme of the Eucharist, particularly its institution, is represented in the works of Hryhoryi Tzamlak. It is clarified that another stage in the activation of reflections on this Sacrament is polemical literature, which focuses not so much on the meaning of the Eucharist but on the form of Communion. It is revealed that almost every polemicist, whether from the Orthodox or Uniate camp, touched upon this theme. These include Meletii Smotrytskyi, Christofor Philalet, Zahariia Kopystenskyi, and Ipatii Potii, among others. In Ukrainian Baroque literature, the image of the Eucharistic Table becomes most organic for oratorical-preaching, hagiographic, and pilgrim prose. This is evident in the works of Dmytro Tuptalo, Paisiy Velychkovskyi, and Vasyl Hryhorovych Barskyi. Based on the general analysis of historical-literary trends from the 11th to the 18th century, we can generalize that the theme of the Eucharist is represented at every stage of the development of Ukrainian literature. Predictably, it was developed and propagated by contemporary writer-theologians, but it is also present in the works of so-called secular authors whose ideology was shaped by Christian values. Importantly, the Eucharist as an artistic image often becomes personified in works through symbols.

Key words: *Eucharist, Divine Liturgy, symbol, medieval literature, polemical literature, baroque literature.*

Постановка проблеми. Давня українська література розпочала свій новий виток із прийняттям християнства на Русі. Ця визначна подія в історії Київської Держави вплинула на всі сфери її існування, зокрема й літературу. На Русі перекладали біблійні, святоотцівські, богослужбові тексти, щоб якомога швидше забезпечити повноцінне функціонування нової релігії. Невдовзі й самі русичі поповнили літературну скарбницю своїми талановитими творами на релігійну тематику. Завдяки новій релігії вельми збагатилася жанрова палітра нашого старого письменства. Це насам-

перед молитви, релігійні гимни, канти, проповіді, повчання, послання, життя, патерикові новели, ходіння, релігійна драма тощо.

Аналіз досліджень. Релігійні аспекти творів давньої української літератури стали предметом наукових студій багатьох українських літературознавців, зокрема І. Ісиченка, П. Білоуса, Ю. Пелешенка та інших. У монографії «Біблійна герменевтика в давній українській літературі» Н. Левченко крізь призму біблійної герменевтики розглядає творчість Митрополита Іларіона, Кирила Турівського, Теодосія Печерського,

Мелетія Смотрицького, Дмитра Туптала, Йоана Максимовича, Григорія Сковороди та інших письменників і в цьому контексті частково торкається теми Євхаристії в їхніх творах. Проте на сьогодні немає окремого дослідження, присвяченого темі Євхаристії в українській літературі XI–XVIII ст., що й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Мета статті полягає в тому, щоб у середньовічному, ренесансному та бароковому періодах розвитку української літератури виявити твори на тему Євхаристії та євхаристійні символи, з'ясувати специфіку ставлення наших предків до найбільшого християнського таїнства, розкрити особливості художніх рефлексій довкола цього метаобразу.

Виклад основного матеріалу. У Катехизм УГКЦ сказано: «На Тайній Вечері Ісус Христос явив незбагненне таїнство Свого Тіла: у воплощенні Він прийняв тіло від Діви Марії, у Євхаристії подає його Своїм учням для споживання, щоб у Церкві Тілом Його стало все людство й усе творіння» (Катехизм, 2011: 327). Спомином Тайної Вечері є Божественна Літургія, бо «як на Тайній Вечері Христос насамперед повчав апостолів словом, а відтак увів їх у таїнство Своїх Тіла і Крові, так і в Божественній Літургії Христос повчав спільноту вірних, живить їх Своїм Словом та чинить учасниками Євхаристійної трапези. Християнин уводиться в це таїнство через слухання Слова Божого і причастя Господнього Тіла і Крові (Катехизм, 2011: 119). Причащаючись, людина єднається не лише з Христом, «беручи участь як у Його тілі, так і в Божестві» (Катехизм, 2011: 144), але й з усією Вселенською Церквою – один з одним, з усіма живими й усопшими, з Богородицею та всіма святими.

Євхаристія – одне із семи Святих Таїнств Церкви, через які відбувається входження людини в життя Пресвятої Тройці (Катехизм, 2011: 136), тому вона є центром духовного життя християн та однією із центральних тем у богослов'ї.

Прийнявши християнство з Візантії, наші предки успадкували східну традицію почитання Пресвятої Євхаристії. Однією з характерних ознак свідомості середньовічного автора є акцент на його «гріховності» та «недостойності». Тому цей мотив доволі часто супроводжує тему Причастя. Так, відомий проповідник киеворуської доби Кирило Турівський у своїх молитвах просить Господа: «(...) дай же спасення душевному моему дому, хоч я осквернив цей дім душі й недостойний прийняти пречисте Твоє тіло (...)» (Турівський, 2021: 26), «Хай і я насичуся, як пес, крихтами, що падають зі святої трапези Твоїї» (Турів-

ський, 2021: 38). У «Повісті Кирила, многогрішного монаха, до Василя, ігумена Печерського, про білоризця чоловіка, і про монашество, і про душі, і про покаєння» проповідник, інтерпретуючи символіку наведеної притчі, роздумує також про Святе Причастя як шлях обоження людини: «(...) Син Божий, який зійшов з Неба і воплотився задля нашого спасення, і став людиною, щоб людину обожити (...) Годуючи і черпаючи вино – всім вірним подає справжнє тіло своє на відпущення гріхів і святу свою кров – на життя вічне» (Турівський, 2021: 165). Послідовно придержуючись настановам Церкви, св. Кирило наголошує на потребі переміни життя, тобто покаєння, яке виступає однією з умов прийняття Святих Таїнств: «Проповідує-бо Павло: “Якщо хтось їсть хліб і п’є чашу Господню, а недостойний, – гріх собі їсть і п’є, винен тілу і крові Господньої”. А коли прийме муж чашу, похвалами вінчають його – це розумій про тих, хто очистився покаєнням і прийняв животної чашу, і освячення душі, і очищення тіла» (Турівський, 2021: 165). В іншому ж місці цього твору повчає ченців: «(...) о монахи, подвизайтесь! Випадає ж і серед нинішніх апостолів Юді бути, але кожен із вас збереже себе, не продаймо Божих слів на брехню, крадучи, грабуючи, ображаючи, на ігумена погано думаючи, присягою себе оправдовуючи, ані не розіпнемо Христа, недостойно приступаючи до Святих Таїнств (...)» (Турівський, 2021: 171). Витлумачуючи символи своєї відомої «Притчі про душу і тіло», не оминає автор і теми Євхаристії як найбільших святощів для християн: «Так був посаджений кривий зі сліпцем біля воріт стерегти того, що всередині, так само, як приставлені патріярхи, архиепископи, архимандрити – між Церквою і вівтарем стерегти Святих Таїнств від ворогів Христових, себто від єретиків і зловірних спокусників, нечестивих гріхолобців, іншовірних скверників» (Турівський, 2021: 148). У повчанні «У Неділю квітну про сказання євангельське святого Кирила» проповідник образно закликає: «Приготуймо, як і світлицю, смиренням душі наші, нехай через причастя увійде в нас Син Божий і Пасху з учнями своїми вчинить» (Турівський, 2021: 83). Причастя чинить душу людини храмом Святого Духа, і киеворуський проповідник зображає це так: «Святий Дух (...) спочиває на справжніх причасниках, уже їх бачить достойними собі посудинами і вселився в них. Змили-бо храм його сльозами, застелили люботрудними молитвами, прикрасили чеснотами, накадили жертвними зітханнями» (Турівський, 2021: 166).

Найголовнішим святом християн Кирило Турівський вважає Великдень і, коментуючи

назву свята «Пасха», виокремлює три аспекти: «Пасхою-бо називається через агнів, яких Мойсей заколював, їхньою же кров'ю пороги, одвірки мастили всі ізраїльтяни, рятуючись від смерти, від ангела, що убивав єгиптян. То ж був прообраз нинішньої Пасхи: заколює нині священник Агнця Божого Ісуса за спасення всього світу (...) Ми ж із вірою божественної Пасхи причастімося, помастімо уста Божою кров'ю, це-бо двері дому душі, щоб не приступили біси, які хочуть нас убити гріхом (...) І ось кличе пророк усіх вірних до Божої трапези, кажучи: «Тіло Христове прийміть, джерела безсмертного споживіть». Цим-бо Тілом голова адова розтоптана була, і жало його притупилося (...)» (Турівський, 2021: 85).

Урочисте красномовство українського Середньовіччя асоціюється насамперед з Митрополитом Іларіоном – автором знаменитого «Слова про Закон і Благодать». У цьому творі читач не знайде розлогих богословських рефлексій про Євхаристію, та все ж про велику пошану до святощів на Русі довідуємося із того фрагменту, у якому автор випишує похвалу Ярославу Мудрому, у Хрещенні названому Георгієм: «Вельми добрим і вірним свідком його є також син твій Георгій, що його Господь зробив наступником твоєї влади. Він не порушує твоїх уставів, а утверджує їх, не умаляє заслуг твого благовір'я, а ще приумножує їх, не спотворює, а довершує те, що було недокінчене тобою, як Соломон по Давиді. Він храм великий святий Божій Премудрості воздвиг на святість і освячення городу своєму і всілякою красою його прикрасив, золотом, і сріблом, і камінням дорогим, і потирами та дискосами дорогоцінними, так що церква та стала дивом і славою на всі навколишні країни, бо іншої такої не знайдеться по всій півночі земній од сходу до заходу» (Іларіон Київський, 1996: 200). Отже, «дорогоцінні потири та дискоси» свідчать про шанобливе ставлення до Святих Дарів, які в них зберігаються.

Подібний мотив наявний і в «Києво-Печерському патерику», зокрема у слові «Про святий престол і про освячення тієї великої церкви Божої Матері»: «Освячення Печерської церкви відбулося 1080 року, першого року Йоанового ігуменства. Та не знайшлося кам'яної плити для встановлення престолу. Довго шукали, щоби престіл був зроблений із каменю, та не знайшлося жодного майстра, і зробили з обробленої дерев'яної дошки. Та митрополит Йоан не захотів, аби дерев'яний престіл був у такій великій церкві, тому ігумен дуже зажурився. Минуло кілька днів, а освячення не відбулося. На 13 день серпня увійшли ченці за звичаєм до церкви співати Вечірню і побачили

біля вівтарної огорожі кам'яну плиту, поставлену на стовпці для облаштування престолу. І скоро сповістили про це митрополитові. Він же похвалив Бога і звелів провести освячення і Вечірню. Довго шукали, звідки і ким була принесена така плита і як була внесена до церкви, поставлена там. Повсюди розпитували, на воді і на суші, звідки її привезено, але не знайдено жодного сліду тих, хто її привіз. Послали туди, де виготовляють такі речі, три гривні срібла, щоби той майстер узяв за свою працю. Оповідники пройшли всюди, та виконавця не знайшли. Бо митець і провидець – Бог, що її сотворив, обробив, поклав та утвердив своїми святительськими руками для покладання свого Пречистого Тіла і Святої Крові на тім святім престолі, який сам дарував, зволивши принести себе в жертву за весь світ на віки» (Патерик, 2007: 12).

Прикметно, що традиція благоговійного ставлення до святині, започаткована ще у Старому Завіті, не загубилася в часі, але навпаки – християни східного обряду й надалі ретельно дотримуються цієї практики, про що свідчать настанови з пастирського листа митрополита Андрея Шептицького: «Найсвятіше місце в церкві – це престол Божий, а на ньому кивот – палата Христа (...) Бо Святий Жертовник – то найсвятіше місце. А тому, що на ньому приноситься найсвятіша Жертва Служби Божої, і тому, що Найсвятіший Господь неба й землі перебуває в ньому під виглядом хліба. Це місце настільки святе, що простий християнин і доторкнутися до нього не достойний! А священники, котрі є посвячені для Божої служби, наближаються до нього лише зі страхом та з чистим сумлінням. Це місце настільки святе, що на ньому не повинно бути нічого, що не є попередньо визначене нашим святим обрядом» (Пастирський лист, 1900).

Другий південнослов'янський вплив ознаменував активне відродження християнської духовності, зокрема поширення практики ісихазму, а в літературі позначився стилем «плетення слівес». З-поміж небагатьох письменників того часу вирізняється Григорій Цамблак – видатний церковний діяч, болгарин за походженням, автор декількох десятків різножанрових творів. У контексті теми нашого дослідження розглянемо його твір «У святий Великий Четвер на часах Григорія, мніха і пресвітера, ігумена обителі Пантократової, слово про зраду Господа Бога і Спаса нашого Ісуса Христа і про Юду, і на що опрісноки, які приносять таїнства, і про сріблολюбство». «За основу “Слова в святий Великий Четвер”, – пише Юрій Пелешенко, – покладено текст із Четвероевангелія, у якому описуються події, що сталися в цей

день Страсного тижня. Спочатку Григорій Цамблак подає власну інтерпретацію євангельської оповіді про зраду Ісуса Христа Юдою Іскаріотом, а потім уміло переходить до полеміки з догматом католицької церкви про опрісноки, зауважуючи, що ті, хто вживає їх під час причастя, подібні до христородавців. Далі письменник повертається до розповіді про срібллюбство Юди, пов'язуючи свій виклад із повчанням, твердячи, що срібллюбці робляться схожими на Юду. При створенні цієї проповіді Григорій Цамблак використав тематично подібні твори Йоанна Златоуста, зокрема, “Тлумачення святого євангеліста Маттея” та бесіду “Про зраду Юди”. Хоча автор запозичив у візантійського письменника деякі думки, в цілому проповідь не втратила самостійності як у порядку і розкритті теми, так і використанні художньо-стильових засобів» (Пелешенко, 2019/2020: 265).

Уже сама назва цього твору підказує читачеві, про що йтиме мова. І попри те, що Григорій Цамблак робить акцент на зраді Юди, осмислює актуальну міжконфесійну проблему квашеного хліба й опрісноків, усе ж центральна подія твору – Тайна Вечеря, на якій була встановлена Свята Тайна Євхаристії. «І, взявши хліб, віддав хвалу, поламав, дав їм і мовив: “Це – моє тіло, що за вас віддається. Чиніть це на мій спомин”. 20 Так само чашу по вечері, кажучи: “Ця чаша – це Новий Завіт у моїй крові, що за вас проливається» (Лк. 22, 19–20).

Тематика української літератури XVI–XVII ст. була зумовлена активною фазою релігійного протистояння між східною і західною гілками християнства. Як прихильники, так і противники Берестейської унії намагалися вплинути на своїх опонентів численними полемічними творами, які обґрунтовували свої переконання щодо приналежності до тої чи тої Церкви. Як відомо, основними розбіжностями між католиками і православними були такі: першенство Папи Римського, сходження Святого Духа, існування частилища, форма Причастя, а точніше – миряни-католики причащаються лише хлібом, і лише священники – хлібом і вином, натомість усі православні причащаються під двома видами, крім того, католики вживають до Причастя прісний хліб, а православні – квашений. Як зазначає Наталя Левченко: «Українські католицькі полемісти активно долучаються до тлумачення біблійного значення опрісноків як символу свободи й чистоти у зв'язку із їхнім вживанням юдеями на свято Пасхи, та квасного хліба на підґрунті фізіології речовин, квасне – це бродіння, гниття, а значить гріх. Вони схилилися до старозаповітного тлумачення квасного як отождоження з гріхом, тому причащалися облатками,

тобто прісним хлібом, який нагадував юдейську мацу» (Левченко, 2018: 204). Православні богослови мали свої вагомі аргументи на користь квашеного хліба. До речі, цю проблему ще задовго до гострого міжконфесійного протистояння в Україні порушував у своїх повчаннях Теодосій Печерський. На нашу думку, найлаконічніші пояснення щодо вживання квашеного хліба до Святого Причастя віднаходимо у Йова Почаївського, бо «саме квасний хліб є символом тіла Христа з огляду на здатність до руху, а, як відомо, рух є життям, яке офірує таїнство воскресіння Христа» (цит. за: Левченко, 2018: 205).

Проте було б помилковим звести тему Євхаристії в полемічній літературі лише до форми Причастя. Так, наприклад, глибокі богословські рефлексії про цю Святу Тайну викладено у «Треносі» Мелетія Смотрицького, зокрема у розділі «Про прісний і про квасний хліб Таїнства Господньої Вечері». Для автора важливо зацентрувати, що євхаристійні хліб і вино – це правдиві Тіло і Кров Христові, отже, тут ідеться про важливість віри в осмисленні цього таїнства: «Якщо ж тіла Господа Христа або котрись частину приймаю, то не питаючи, а просто вірю, що ділиться нероздільно і береться нескінченно, і п'ється невичерпно, чие Тіло з віри приймаю і Кров Його не неприродним і земним звичаєм, але надприродним та небесним» (цит. за: Левченко, 2018: 165). Роздумуючи про Таїнство Євхаристії, богослов послідовно розвиває думку обоження людини, адже у Святому Причасті християнин стає одним тілом із самим Христом.

Крім Мелетія Смотрицького, теми Євхаристії у своїх полемічних трактатах торкалися Христофор Філалет, Захарія Копистенський, Йов Почаївський, Іпатій Потій та інші.

В українській бароковій літературі образ Євхаристійної Трапези стає найбільш органічним для ораторсько-проповідницької, агіографічної та паломницької прози. Це, зокрема, твори Дмитра Туптала, Паїсія Величковського, Василя Григоровича Барського та інших.

У межах нашого дослідження зосередимося на творчості одного з найрепрезентативніших барокових авторів – Дмитра Туптала. У представленні теми Євхаристії це ім'я особливе тим, що він був одним із найавторитетніших богословів свого часу, а як письменник – дуже розмаїтий жанрово й тематично. Святитель Димитрій – автор численних молитовних роздумів про страсті Христові. Він розважає над високою ціною спасіння людини й закликає її скористатися даром Дорогоцінної Крові, що є запорукою вічного життя:

«Два джерела Господь наш виточив з пречистих своїх ребер – Кров і воду: воду на омовіння наше, Кров на освячення наше; воду для нашої спраги, Кров для нашого зцілення. Спрагли води, грядіть, недужі душею і тілом, приступіть до цілющої Крови непорочного Агнця, не славою-бо Його, а раною всі ми зцілимося» (Туптало, 2005: 34).

Найвагомішою працею святителя вважають «Життя Святих». В агіографічних оповіданнях герої сприймають Євхаристію як найбільші святощі, однак простежується типовий для багатьох житій мотив – святі благоговійно ставляться до Святих Таїнств упродовж усього життя, але, відчуваючи близьку кончину, прагнуть прийняти Святе Причастя перед смертю. З цього огляду показовим стає житіє Марії Єгипетської. У розмові зі старцем Зосимою вона просить: «У святий же Великий четвер, у вечір Тайної Христової вечері, візьми із животворного Тіла і Крови Христа, Бога нашого, в посудину святу, достойну такої тайни. Принеси ж і почекай мене на тому боці Йордану, що поблизу поселення світського, аби, прийшовши, причастилася я животворних дарів. Відколи-бо причастилася їх у церкві Предтечі, перед тим як Йордан перейти, аж донині святині тої не отримувала. Нині ж усім серцем її бажаю і прошу тебе, щоб не зневажив ти мого прохання, але принеси мені животворне те Божественне Таїнство в той самий час, коли Господь своїх учнів Вечері Божественної причасниками зробив (...) Коли зближався вечір Тайної Христової вечері, вчинив Зосима те, що йому заповіли: поклав у малу чашу з пречистого Тіла і Крови Христа, Бога нашого (...) і пішов у вечір дуже пізній та сів на березі Йордану, чекаючи преподобної (...) Коли прийшла (...), він же хотів поклонитися їй, але вона не дала йому: ще по воді йдучи, сказала: “Що робиш, авво? Ти – священник і Божественні несеш Таїнства!” (...) Коли закінчилася молитва, причастилася свята пречистих і животворних Христових Таїнств і, за звичаєм, привітала старця. Тоді, до неба руки звівши, зітхнула, просльозилася і вигукнула: “Нині відпускаєш рабу свою, Владико, за словом своїм з миром, щоб бачили очі мої спасення Твое”. Коли минув рік, пішов Зосима знову в пус-

телю (...) і, ставши на краю його, бачив з того боку, що на схід, преподобну, яка лежала мертва, і (...) при голові її напис на землі такий: “Поховай, авво Зосимо, на цьому місці смиренної Марії тіло. Віддай глину глині, молися до Господа за мене, що переставилася (...) у саму ніч Спасителевих Христових страстей, після причастя Божественної Тайної вечері”» (Туптало, 2009, т. XVIII: 5–24).

Крім проповідницької та агіографічної прози тема Євхаристії, хоч і не так явно, та все ж присутня в паломницькій прозі. По-перше, кожен паломник прагнув відвідати місця, пов’язані із земним шляхом Ісуса Христа, зокрема горницю, де відбулася Тайна Вечеря. По-друге, більшість паломників описує свою участь у Божественній Літургії, на якій вони причастилися Святих Таїнств. Ігумен Данило, перший киеворуський автор паломницького твору, у своєму «Ходінні» згадує, як він служив Літургію за князів та всіх християн у храмі Гробу Господнього та інших церквах і монастирях. Майже через шість століть подібне благоговіння до святощів відчуватиме Василь Григорович Барський. У творі «Мандрі» він не тільки захопливо розповідає читачеві про історію та красу святинь, звичай інших народів, випробування, які доводиться долати паломникові, тощо, але насамперед ділиться досвідом духовного подвигу, мета якого – життя у Христі, до якого провадить Євхаристія.

Висновки. Отже, тема Євхаристії наявна на кожному етапі розвитку нашої літератури. Здебільшого її опрацьовували письменники-богослови, проте вона має місце і в художніх нарративах тих світських авторів, світогляд яких визначали християнські цінності. Євхаристія як художній образ часто уприсутнюється у творах за допомогою символів. Наше дослідження – це лише спроба загального окреслення цієї теми в українській літературі XI–XVIII ст., її художніх варіантів і модифікацій, тому в перспективі майбутніх досліджень – докладний аналіз творів давньої української літератури, які на різних смислових рівнях пов’язані з Євхаристією як одним із найважливіших та наймісткіших у символічному плані християнських образів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Іларіон Київський. Слово про Закон і Благодать / пер. В. Кречотень. *Давня українська література : хрестоматія* / упор. М. Сулима. 3-тє вид. Київ : Освіта, 1996. С. 188–206.
2. Катехизм Української Греко-Католицької Церкви : Христос – наша Пасха. Львів, 2011. 336 с.
3. Києво-Печерський патерик / пер. із церковнослов’ян. М. Кашуба, Н. Пікулик. вид. 2, випр. Львів : Монастир Монахів Студитського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 2001. 192 с.
4. Левченко Н. Біблійна герменевтика в давній українській літературі : монографія. Харків : Майдан, 2018. 392 с.
5. Пелешенко Ю. «Слово в святий Великий Четвер» Григорія Цамблака. *Ucrainica Mediaevalia*. 2019/20. 2/3. С. 265–280.

6. Туптало Д. Лік духовний: Вибране з творів святителя / пер. із церковнослов'ян. М. Лемик. Львів : Свічадо, 2005. 80 с.
7. Туптало Д. Життя Святих (Четї Мінеї) : у 12-ти книгах / пер. із церковнослов'ян. В. Шевчук, Д. Сироїд. Львів : Свічадо, 2005–2014.
8. Турівський К. Молитви і повчання / пер. із церковнослов'ян. Д. Сироїд. Львів : Свічадо, 2021. 192 с.

REFERENCES

1. Ilarion Kyivskyi (1996) Slovo pro Zakon i Blahodat [The Word about Law and Grace] / per. V. Krekoten. *Davnia ukrainska literatura : khrestomatiia* / upor. M. Sulyma. 3-tie vyd. Kyiv : Osvita. S. 188–206. [in Ukrainian].
2. Katekhyzm Ukrainskoi Hreko-Katolytskoi Tserkvy : Khrystos – nasha Paskha (2011) [Catechism of the Ukrainian Greek-Catholic Church: Christ is our Pascha]. Lviv. 336 s. [in Ukrainian].
3. Kyievo-Pecherskyi pateryk (2001) [Kyiv-Pechersk Paterik] / per. iz tserkovnoslov'ian. M. Kashuba, N. Pikulyk. vyd. 2, vypr. Lviv : Monastyr Monakhiv Studytskoho Ustavu, Vydavnychiy viddil «Svichado». 192 s. ([in Ukrainian].
4. Levchenko N. (2018) Bibliina hermenevtyka v davniy ukrainskii literaturi : monohrafiia [Biblical hermeneutics in ancient Ukrainian literature: a monograph]. Kharkiv : Maidan. 392 s. [in Ukrainian].
5. Peleshenko Yu. (2019/20) «Slovo v sviaty Velykyi Chetver» Hryhoriia Tsamblaka [«The Word on Holy Maundy Thursday» by Gregorii Tzambalak]. *Ucrainica Mediaevalia*. 2/3. S. 265–280. [in Ukrainian].
6. Tuptalo D. (2005) Lik dukhovnyi: Vybrane z tvoriv sviatytelia [The spiritual counting: Selected works of the Saint] / per. iz tserkovnoslov'ian. M. Lemyk. Lviv : Svichado. 80 s. [in Ukrainian].
7. Tuptalo D. (2005–2014) Zhytiia Sviatykh (Cheti Minei) : u 12-ty knykhakh [Lives of the Saints (Monthly Menaion): in 12 Books] / per. iz tserkovnoslov'ian. V. Shevchuk, D. Syroid. Lviv : Svichado. [in Ukrainian].
8. Turivskyi K. (2021) Molytvy i povchannia [Prayers and Teachings] / per. iz tserkovnoslov'ian. D. Syroid. Lviv : Svichado. 192 s. [in Ukrainian].

Євген ДОЛИНСЬКИЙ,

orcid.org/0000-0003-4074-4648

*доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри германської філології та перекладознавства
Хмельницького національного університету
(Хмельницький, Україна) dolynskiy@ukr.net*

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕДАЧІ АНГЛОМОВНОГО ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОГО ТЕКСТУ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ (НА МАТЕРІАЛІ ДОКУМЕНТІВ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОМІСІЇ)

У статті зазначається, що для якісної міждержавної співпраці, кооперації юридичних та фізичних осіб на належному рівні потрібно щоб юридичні, економічні, політичні та інші документи забезпечувалися адекватними перекладами. Зважаючи на існуючі відмінності у правових системах та юридичних сферах України та інших країн ЄС, перекладачеві слід особливу увагу звертати на використання юридичних термінів та юридичних кліше у правових та громадсько-політичних документах, саме це й визначає актуальність обраного дослідження.

Громадсько-політичний текст має власні характерні риси, пов'язані з тим, що його головні функції – пізнавальна та імперативна. Провідну роль у передачі когнітивної інформації тексту міжнародного документа відіграють зокрема політичні та юридичні терміни. Крім того, для передачі когнітивної інформації залучається різноманітна тематична лексика, що відображає предмет ведення різних галузей права, з якими пов'язані певні тексти: перекладаються ці лексичні одиниці, в основному, за допомогою однозначних еквівалентів. Громадсько-політичні тексти характеризуються високим відсотковим вмістом кліше, великою кількістю юридичних термінів. Для них характерна нейтральна стилістика, свої власні синтаксичні особливості (переважно прості речення, велика кількість однорідних членів у реченні і т.д.).

У ході дослідження було використано текстово-інтерпретаційний метод, який уможливив витлумачення змісту тексту правових документів Європейської Комісії, зіставний метод, порівняльно-типологічний аналіз та метод узагальнення, пов'язаний із визначенням спільних мовних особливостей та розбіжностей у правових документах Європейської Комісії; а також перекладацький аналіз – для визначення методів та способів перекладу при відтворенні лексико-граматичних та стилістичних особливостей тексту; метод кількісного аналізу для підрахунку та встановлення адекватних шляхів перекладу громадсько-політичних документів.

***Ключові слова:** правова система ЄС, акти законодавства, адаптація законодавства, адекватний переклад, політична, юридична термінологія, переклад громадсько-політичного тексту, перекладацькі трансформації.*

Ievgen DOLYNSKIY,

orcid.org/0000-0003-4074-4648

*Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Germanic Philology and Translation Studies
Khmelnitskyi National University
(Khmelnitskyi, Ukraine) dolynskiy@ukr.net*

THE PECULIARITIES OF TRANSLATING ENGLISH-LANGUAGE SOCIO-POLITICAL TEXTS INTO UKRAINIAN (BASED ON MATERIALS FROM THE EUROPEAN COMMISSION)

The article emphasizes that for effective interstate cooperation and collaboration among legal entities and individuals at the appropriate level, it is necessary for legal, economic, political, and other documents to be accompanied by adequate translations. Considering the existing differences in legal systems and legal spheres between Ukraine and other EU countries, special attention should be paid by translators to the use of legal terms and legal clichés in legal and socio-political documents. This defines the relevance of the chosen research.

The socio-political text has its own characteristic features associated with the fact that its main functions are cognitive and imperative. Political and legal terms play a leading role in conveying cognitive information within the text of an international document. Additionally, to convey cognitive information, diverse thematic vocabulary reflecting subjects in various fields of law associated with specific texts is employed. These lexical units are primarily translated using unambiguous equivalents. Socio-political texts are characterized by a high percentage of clichés and a large number of legal terms. They feature a neutral stylistic tone and have their own syntactic peculiarities, such as predominantly simple sentences and a large number of coordinate elements within sentences, etc.

During the research, the following methods were employed: textual-interpretative method, which facilitated the interpretation of the content of legal documents from the European Commission; comparative method, involving comparative-typological analysis and generalization method, related to identifying common linguistic features and differences in legal documents from the European Commission; translational analysis, used to determine methods and approaches to translation in reproducing lexical-grammatical and stylistic features of the text; quantitative analysis method for counting and establishing adequate translation methods for socio-political documents.

Key words: EU legal system, legislative acts, legislation adaptation, adequate translation, political, legal terminology, translation of socio-political texts, translational transformations.

Постановка проблеми. Як відомо, спеціалізовані переклади є найважчими і володіють певними особливостями. Багато хто помилково вважає, що для успішного перекладу достатньо досконало знати термінологію тієї чи іншої тематики. Але в дійсності виявляється, що цього мало. Наприклад, перекладач, обізнаний в спеціалізованій термінології, з легкістю перекладе такі поєднання, як *therapy, police officer, profiling, police discreteness, health screening*, які в юридичному тексті мають значення перевиховання, офіцер поліції, психологічне тестування ув'язнених, повноваження поліції, медичне обстеження (Зінукова, 2006: 17).

Аналіз досліджень. Вважається, що проблеми перекладача тексту громадсько-політичної спрямованості виникають через те, що в мові перекладу відсутні словесні конструкції, які досить точно могли б описати терміни вихідної мови. Переклад тексту також залежить від культурних особливостей і менталітету народу, а також від складу правової системи, і тому це може призвести до того, що зміст тексту у вихідній мові не буде відповідати мові перекладу навіть при абсолютно дослівній інтерпретації (Андрієнко, 2002: 33). Проблема мовного, стилістичного, функціонального аналізу громадсько-політичних, юридичних текстів та особливості їх перекладу представлена у розвідках українських науковців (А. Д. Белова, Я. В. Гнезділова, І. В. Корунець, І. В. Лосева, С. С. Трусів, Л. І. Фесенко, Л. М. Черноватий) (Ярова, 2016: 235).

Мета статті – розглянути особливості перекладу англійської мови громадсько-політичного тексту українською мовою.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо переклад таких словосполучень, як *limited divorce, indeterminate sentence, department of the Interior, Index crimes, Crime index, sensibility training, verbal judo*. У всіх цих випадках, словосполучення позначають реалії, не існуючі в практиці української судово-правової системи і тому вимагають компенсувати об'єктивну неточність перекладу культурологічним коментарем. Так, *limited divorce* – це роздільне проживання подружжя за рішенням суду, *indeterminate sentence* – це вирок суду з невизначеним терміном тюремного ув'язнення, коли реальний термін перебування у

в'язниці визначається тюремною адміністрацією або спеціальною комісією, які беруть до уваги поведінку ув'язненого, стан його здоров'я та інші обставини (Долинський, 2012: 35).

Department of the Interior – Департамент (Міністерство) внутрішніх справ, обов'язково передбачає уточнення, тому що в США і Україні – це федеральні органи, наділені різними повноваженнями: у США Департамент внутрішніх справ відповідає за стан доріг, охорону навколишнього середовища, дотримання екологічних законів і тому не є силовим правоохоронним відомством. *Crime index* – список з 8 найбільш тяжких злочинів, серед яких 4 типи злочинів проти особи (*murder, sexual assault, robbery, aggravated assault*) і 4 проти власності (*burglary, larceny, car theft, arson*). Відповідно *Index crimes* – це перераховані вище типи злочинів. Даний приклад цікавий тим, що демонструє розбіжність деяких норм кримінального правосуддя в США і Україні. Так, при перекладі юридичних текстів у фахівців виникає подив, чому такі тяжкі з точки зору українського законодавства злочини, як *kidnapping of children* (викрадення дітей), *all drug offences* (всі злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотиків), *unlawful use of weapons* (незаконне застосування зброї), не входять до числа так званих «індексних» (тобто, найбільш тяжких) злочинів (Андрієнко, 2002: 45).

На думку І. Г. Федотової «розуміння і, отже, уявлення еквівалентного перекладу таких словосполучень, як *sensibility training* або *verbal judo* вимагають від перекладача не просто лінгвістичної компетенції, а проникнення у сферу професійної культури поліції». І тому дані приклади перекладу є важкими для перекладача загальної підготовки, який не спеціалізується на перекладі якогось певного виду текстів, оскільки власне лінгвістичний контекст не допомагає знайти еквівалентний переклад. Так, *sensibility training* – це курс навчання спілкуванню поліцейського з різними групами людей в кризових ситуаціях (ведення переговорів з терористами, опитування потерпілих, що знаходяться в стані психологічної травми, і т.д.). *Verbal judo*, часто перекладається як словесне дзюдо, але має таке уточнення, як «Методика застосування

певних мовних засобів з метою досягнення поліцейським результатів у спілкуванні з людьми» (Кизим, 2010: 210).

Будь-який переклад галузевої літератури потребує значної бази знань перекладача та обізнаності у різних сферах діяльності і наукових галузях. Особливо, якщо справа стосується перекладу текстів англійської мови українською і навпаки, адже Україна і Великобританія, і США належать до різних правових систем. Україна належить до романо-германської або континентальної юридичної системи, а Великобританія і США до англосаксонської. Це зумовлено особливостями географічного положення, історичного розвитку і культурних традицій країн, і як наслідок, юридичні документи – контракти, договори, угоди, – значно різняться за своєю структурою.

Здійснюючи переклад тексту громадсько-політичного характеру перекладач повинен чітко розрізняти особливості правової системи країни мови оригіналу, так і політично-правову систему країни, на мову якої перекладається документ. При перекладі юридичних документів користуються простими принципами: точність, ясність, достовірність. Це й не дивно. Найменша помилка в перекладі може викликати серйозні наслідки (Сухина, 2019: 116).

Граматичні проблеми перекладу в більшості випадків пов'язані із розумінням синтаксичної структури та морфологічного складу речень як мовних елементів, а саме вони є безпосередніми носіями інформації.

Велику групу граматичних труднощів перекладу становлять – розбіжності в будові мов, у наборі їхніх граматичних категорій, конструкцій та форм. Українська мова не володіє артиклями, герундієм, часовими формами такими як Continuous та Perfect, складними підметовими конструкціями, та додатковими інфінітивними конструкціями. Натомість англійська мова немає категорії роду іменників, прикметників, дієприслівників і т.д. Звичайно існують певні відмінності у побудові речення, наприклад, де можуть відбуватись інверсії різного типу, в англійській мові порядок головних членів речення більш фіксований.

По-друге, граматичні труднощі перекладу пов'язані з різним обсягом змісту подібних у двох мовах форм і конструкцій. Так, форма теперішнього часу дієслова-присудка в українській мові за своїм змістом відповідає англійським формам Present Indefinite, Present Continuous та частково Present Perfect, а форма родового відмінку українського іменника може відповідати за своїм граматичним значенням англійській прийменниковій

іменниковій конструкції – of + N або формі загального відмінку іменника в препозиції до іншого іменника (Шумило, Сніца, 2016: 10).

З метою задоволення усіх вимог до перекладу юридичних документів важливо враховувати особливості цього перекладу, його структурні, лексично-семантичні характеристики, які і вирізняють юридичний документ з поміж інших текстів для перекладу. Передача змісту тексту оригіналу у тексті перекладу головним пріоритетом при редагуванні та перевірці тексту перекладу, у деяких випадках доводиться розширювати текст додатковими примітками та поясненнями. Переклад окремо взятих компонентів, що входять до складу юридичного документу, не є достатнім для досягнення адекватності.

По-третє, труднощі перекладу складають ті граматичні форми мови тексту оригіналу, що мають відмінні від відповідних граматичних форм мови перекладу функціональні характеристики. Тобто, форми однини й множини іменника є в українській і в англійській мовах, однак форми деяких іменників можуть не збігатися в мові оригіналу та перекладу (Черноватий, 2016: 223).

По-четверте, труднощі перекладу полягають у використанні форм пасивних й активних форм дієслів. В англійській мові більш вживаними є пасивні конструкції, тож під час перекладу досить часто доводиться змінювати на активні форми.

З метою задоволення усіх вимог до перекладу юридичних документів важливо враховувати особливості цього перекладу, його структурні, лексично-семантичні характеристики, які і вирізняють юридичний документ з поміж інших текстів для перекладу. Передача змісту тексту оригіналу у тексті перекладу головним пріоритетом при редагуванні та перевірці тексту перекладу, у деяких випадках доводиться розширювати текст додатковими примітками та поясненнями. Переклад окремо взятих компонентів, що входять до складу юридичного документу, не є достатнім для досягнення адекватності при перекладі. Слід враховувати особливості оформлення того чи іншого документа у мовах оригіналу та перекладу (Чепурна, 2013: 322).

У випадку, коли оформлення документів та їх структури відрізняються у двох мовах, необхідно шукати еквіваленти, які б не призводили до будь-яких втрат при перекладі правничих документів. Л. М. Черноватий зазначає, що переклад має точно відображати оригінал документа. Абсолютно усі написи, штампи, штемпелі та печатки необхідно зазначати у тексті перекладу юридичних документів, усі примітки беруться у дужки. Розташування

таких приміток теж необхідно зберігати незмінним (в центрі, всередині тексту, після основного тексту тощо) (Черноватий, 2006: 240).

Таким чином, усі ці фактори в сукупності визначають особливості юридичного перекладу і доводять, що юридична сфера вимагає від перекладачів особливої точності, глибоких знань і є для них однією з найскладніших.

Далі проведемо аналіз перекладу термінів правових документів Європейського Союзу, а саме Європейської Комісії «Конвенції про спеціальні місії». «*Convention on special missions*».

The States Parties to the present Convention, Держави-учасниці цієї Конвенції

Аналіз: «*States Parties*» слід розглядати не як один термін, а як два окремі однокомпонентні терміни. Простий термін «*State*», зважаючи на контекст переклали як «держава», а не «штат» застосувавши словниковий відповідник. Юридичний термін «*party*» має такі українські відповідники у юриспруденції як «партія» або «сторона», проте в даній ситуації жодний з цих відповідників не був використаний. Причиною послугувало те, що у поєднанні із словом «*convention*» (перекладеним за допомогою транскодування) ці відповідники, як правило, не зустрічаються (сторони Конвенції, партії Конвенції). Лексичну одиницю «учасниці» (яка одночасно є і термінологічною і загальноживаною лексичною одиницею) було застосовано з метою адаптувати повідомлення оригінального тексту до мови перекладу (Європейська комісія: 2017).

Слово «*convention*» лише несе в собі зміст самого поняття конвенції, а «*Convention*» у даному випадку, написане з великої літери, означає саме цей документ. Так само, коли ми бачимо кластер «*States Parties*», то розуміємо, що йдеться саме про країни, що підписали цей документ.

Recalling that special treatment has always been accorded to special missions,

відзначаючи, що спеціальним місіям завжди надавався особливий режим, (Європейська комісія, 2017).

«*Special treatment*» – «особливий режим» – двокомпонентний термін, перекладений способом словникового відповідника. «*accord*» – «надавати» (простий термін, спосіб словникового відповідника), адже саме це значення подається у спеціалізованому дипломатичному словнику. При перекладі даного терміну очевидна неподільність самого терміна з його точним значенням і терміносистеми, до якої він належить. Адже у музичній термінології той самий термін «*accord*» також має однозначне, проте інше, тлумачення – «акорд».

Отож, вилучений з контексту, термін втрачає свою однозначність. «*Special mission*» – двокомпонентний термін, який дипломатичний словник тлумачить як «особливе завдання». Проте при перекладі було застосовано контекстуальну заміну і використано відповідник «спеціальна місія».

Having in mind the purposes and principles of the Charter of the United Nations concerning the sovereign equality of States, the maintenance of international peace and security and the development of friendly relations and co-operation among States,

беручи до уваги цілі й принципи Статуту Організації Об'єднаних Націй, що стосуються суверенної рівності держав, підтримання міжнародного миру і безпеки та розвитку дружніх відносин і співробітництва між державами.

Похідний-суфіксальний термін «*Charter*» (у своїй застарілій формі термін був простий – «*Chart*») в реченні, що розглядається, є частиною власної назви, перекладений за допомогою словникового відповідника «Статут». Даний термін доволі тісно пов'язаний із терміносистемою, до яких він входить, лексичну одиницю «*Charter*» не можна назвати загальноживаною. Похідний-суфіксальний інтернаціональний термін «*sovereign*» перекладений адаптивним транскодуванням, відповідно до фонетичних особливостей української мови.

Recalling that the importance of the question of special missions was recognized during the United Nations Conference on Diplomatic Intercourse and Immunities and in resolution I adopted by the Conference on 10 April 1961,

відзначаючи, що важливість питання про спеціальні місії була визнана у ході Конференції Об'єднаних Націй з дипломатичних зносин та імунітету, а також у резолюції 1, прийнятій Конференцією 10 квітня 1961 р.

При перекладі двокомпонентного терміну «*Diplomatic Intercourse*» застосовано словниковий відповідник «дипломатичні зносини». У перекладі обидва слова починаються з маленької літери, а не з великої, як в оригіналі. Це пояснюється особливостями оформлення документів у мові перекладу. Двокомпонентний термін «*Diplomatic Immunities*» перекладено за допомогою адаптивного транскодування – «дипломатичний імунітет». Похідний-суфіксальний термін «*resolution*» перекладено адаптивним транскодуванням.

Considering that the United Nations Conference on Diplomatic Intercourse and Immunities adopted the Vienna Convention on Diplomatic Relations, which was opened for signature on 18 April 1961,

враховуючи, що Конференція Організації Об'єднаних Націй з дипломатичних зносин та імунітету прийняла Віденську конвенцію про **дипломатичні зносини**, яка була відкрита для підписання 18 квітня 1961 року.

«*Diplomatic Relations*» – «дипломатичні зносини», при перекладі терміну використано контекстуальну заміну, що є на нашу думку доречним, хоча дипломатичний словник дає чітке тлумачення «*Diplomatic Relations*» – «дипломатичні відносини». Крім того, «*relations*» є не тільки терміном, а і загальноживаною лексичною одиницею.

Considering that the United Nations Conference on Consular Relations adopted the Vienna Convention on Consular Relations, which was opened for signature on 24 April 1963,

враховуючи, що Конференція Організації Об'єднаних Націй з консульських зносин прийняла Віденську конвенцію з консульських зносин, яка була відкрита для підписання 24 квітня 1963 р.

Отже, дипломатичний словник подає таке тлумачення двокомпонентного терміну «*Consular Relations*» як «консульські відносини», проте в документі «*Consular Relations*» перекладений способом контекстуальної заміни – «консульські зносини». Термін є частиною власної назви – «*United Nations Conference on Consular Relations*». Тож є підстави вважати, що існує тенденція тлумачення похідного-суфіксального терміну «*relations*» у власних назвах як «зносини».

Believing that an international convention on special missions would complement those two Conventions and would contribute to the development of friendly relations among nations, whatever their constitutional and social systems,

вважаючи, що міжнародна конвенція про спеціальні місії могла б доповнити обидві ці конвенції та сприяти розвитку дружніх відносин між державами, незалежно від їх державного і суспільного устрою (Європейська комісія, 2017).

У спеціалізованих юридичних словниках ми не знайшли словосполучення «*constitutional system*» у вигляді двокомпонентного терміну. При перекладі застосовано контекстуальну заміну – «державний устрій». при цьому з контексту зрозуміло, що саме у цьому значенні було використане вищевказане словосполучення у тексті оригіналу (Арандаренко, 2003: 150). Двокомпонентний термін «*social system*» перекладено за допомогою словникового відповідника – «суспільний устрій».

Realizing that the purpose of privileges and immunities relating to special missions is not to benefit individuals but to ensure the efficient performance of the functions of special missions as missions representing the State,

усвідомлюючи, що **привілеї** та імунітети, що стосуються спеціальних місій, надаються не для вигоди **окремих осіб**, а для забезпечення ефективного виконання функцій спеціальних місій як місій, що за своїм характером представляють державу (Європейська комісія, 2017).

«*privilege*» – «привілей» (простий термін, адаптивне транскодування). «*individual*» – «окрема особа», похідний-суфіксальний термін перекладений двокомпонентним терміном, спосіб словникового відповідника. Варто зазначити, що «*individual*» є інтернаціоналізмом, і при перекладі юридичного тексту може виступати в ролі «помилкового друга перекладача».

Affirming that the rules of customary international law continue to govern questions not regulated by the provisions of the present Convention,

підтверджуючи, що норми **міжнародного звичаєвого права** продовжують регулювати питання, не передбачені **положеннями** цієї Конвенції.

Трикомпонентний термін «*customary international law*» перекладено за допомогою словникового відповідника, як «міжнародне звичаєве право». Даний термін є гарним прикладом того, яким справжній термін має бути: він міститься у спеціалізованому словнику; він дійсно має лише одне, чітке тлумачення, тож він є однозначним. Похідний-суфіксальний термін «*provisions*» – «положення» перекладено за допомогою словникового відповідника. На відміну від попереднього, цей термін є частиною терміносистем багатьох сфер (юриспруденція, економіка, медицина тощо.) Крім того, «*provisions*» є також загальноживаною лексичною одиницею (Кашишин, 2011: 5).

Висновки. Отже, перекладач юридичних текстів мусить володіти потужною базою фонових знань, розумітися на пошуку і, звичайно ж, на роботі з правовими текстами, адже корпус юридичних, громадсько-політичних текстів – це наче окремий всесвіт, у якому юристам, громадським діячам, політикам треба розуміти всі посилання, а перш за все на Конвенцію про права людини. Побудування дієвих механізмів захисту людських прав і свобод безпосередньо залежить від коректного тлумачення норм конституційного, адміністративного, кримінального, цивільного та інших галузей права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрієнко Л. О. Науково-технічний переклад. Конспект лекцій і дидактичний матеріал для студентів лінгвістичних спеціальностей. Черкаси: ЧДТУ, 2002. 92 с.
2. Арендаренко І. В. Англійська та українська юридична література. Київ, 2003. 200 с.
3. Долинський Є. В. Роль і місце ділової англійської мови в підготовці майбутніх перекладачів. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2012. Випуск 17. Том 2. С. 33–38.
4. Зінукова Н. В. Ділова документація англійською мовою: складання та переклад. Дніпропетровський ун-т економіки та права. Дніпро: ДУЕП, 2006. 68 с.
5. Кащишин Н. Є. Особливості перекладу англійських дипломатичних термінів українською мовою. *Іноземна філологія*. 2011. Вип. 123. С. 240–245.
6. Кизим В. Ю. Стилiстичні особливості перекладу міжнародних документів (на матеріалі законодавчої бази щодо захисту прав людини та протидії торгівлі людьми). *Фаховий та художній переклад: теорія, методологія, практика: матеріали доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції 2-3 квітня 2010 р.* К.: Аграр Медіа Груп, 2010. С. 208–214.
7. Сухина О., Лобода Ю. Специфіка перекладу судових рішень європейського суду з прав людини українською мовою. *«Південний архів» (Збірник наукових праць. Філологічні науки)*. № 78 (2019). С. 1106–118.
8. Чепурна О. В. Особливості методичної роботи над англomовними юридичними текстами у процесі перекладу. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Сер.: Філологічні науки*. 2013. № 2. С. 321–325.
9. Черноватий Л. М., Карабан В. І., Іванко Ю. П., Ліпко І. П. Переклад англomовної юридичної літератури: навч. посіб. для студ. ВНЗ юрид. спец. та спец. «Переклад». Вид. 3-тє, випр. і доп. Вінниця: Нова книга, 2006. 655 с.
10. Шумило І., Сніца Т. Особливості перекладу юридичних текстів. *Філологічний дискурс*. 2016. Вип. 4. С. 266–272.
11. Ярова Л. О. Граматичні особливості англomовних міжнародних документів в аспекті перекладу. *Наукові записки. Сер. Філологічні науки*. Кіровоград, 2016. Вип. 144. С. 233–237.
12. Rule of Law Checklist «Європейська комісія» «За демократію через право» / Документи Європейської комісії. URL: <https://www.venice.coe.int/images/SITE%20IMAGES/Publications/Rule%20of%20Law%20checklist%20UKR.pdf>

REFERENCES

1. Andriienko L. O. (2002) Naukovo-tekhnichnyi pereklad. Konspekt leksiі i dydaktychnyi material dlia studentiv lnhvistychnykh spetsialnostei [Scientific and Technical Translation: Lecture Notes and Didactic Materials for Linguistics Students]. Cherkasy: ChDTU. 92 p. [in Ukrainian].
2. Arendarenko I. V. (2003) Anhliiska ta ukrainska yurydychna literature [English and Ukrainian Legal Literature]. Kyiv. 200 p. [in Ukrainian].
3. Dolynskiy Ye. V. (2012) Rol i mistse dilovoi anhliiskoi movy v pidhotovtsi maibutnykh perekladachiv [The Role and Importance of Business English in the Training of Future Translators]. Zakarpatski filolohichni studii. Uzhhorod: Vydavnychy dim «Helvetyka». Vypusk 17. Tom 2. P. 33–38 [in Ukrainian].
4. Zinukova N. V. (2006) Dilova dokumentatsiia anhliiskoiu movoiu: skladannia ta pereklad. [Business Documentation in English: Composition and Translation] Dnipropetrovskiy un-t ekonomiky ta prava. Dnipro: DUEP. 68 p. [in Ukrainian].
5. Kashchyshyn N. Ye. (2011) Osoblyvosti perekladu anhliiskykh dyplomatychnykh terminiv ukrainskoiu movoiu [Features of Translating English Diplomatic Terms into Ukrainian]. Inozemna filolohiia. Vyp. 123. P. 240–245. [in Ukrainian].
6. Kyzym V. Yu. (2010) Stylistychni osoblyvosti perekladu mizhnarodnykh dokumentiv (na materialy zakonodavchoi bazy shchodo zakhystu prav liudyny ta protydii torhivli liudmy) [Stylistic Peculiarities of Translating International Documents (Based on Legislation Regarding Human Rights Protection and Combating Human Trafficking)]. Fakhovyi ta khudozhnii pereklad: teoriia, metodolohiia, praktyka: materialy dopovidei III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii 2-3 kvitnia. K.: Ahrar Media Hrup, 2010. P. 208–214. [in Ukrainian].
7. Sukhyna O., Loboda Yu. (2019) Spetsyfika perekladu sudovykh rishen yevropeiskoho sudu z prav liudyny ukrainskoiu movoiu [Specifics of Translating Judgments of the European Court of Human Rights into Ukrainian]. «Pivdennyi arkhiv» (Zbirnyk naukovykh prats. Filolohichni nauky). № 78. P. 116–118. [in Ukrainian].
8. Chepurna O. V. (2013) Osoblyvosti metodychnoi roboty nad anhlo-movnymy yurydychnymy tekstamy u protsesi perekladu [Characteristics of Methodological Work on English Legal Texts During the Translation Process]. Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu imeni Alfreda Nobelia. Ser.: Filolohichni nauky. № 2. P. 321–325. [in Ukrainian].
9. Chernovaty L. M., Karaban V. I., Ivanko Yu. P., Lipko I. P. (2006) Pereklad anhlo-movnoi yurydychnoi literatury [Translation of English Legal Literature]: navch. posib. dlia stud. VNZ yuryd. spets. ta spets. «Pereklad». Vyd. 3-tie, vypr. i dop. Vinnytsia: Nova knyha. 655 p. [in Ukrainian].
10. Shumylo I., Snitsa T. (2016) Osoblyvosti perekladu yurydychnykh tekstiv [Characteristics of Legal Text Translation]. Filolohichni dyskurs. Vyp. 4. P. 266–272. [in Ukrainian].
11. Yarova L. O. (2016) Hramatychni osoblyvosti anhlo-movnykh mizhnarodnykh dokumentiv v aspekti perekladu [Grammatical Features of English-Language International Documents in Translation Aspect]. Naukovi zapysky. Ser. Filolohichni nauky. Kirovohrad. Vyp. 144. P. 233–237. [in Ukrainian].
12. Rule of Law Checklist Yevropeiska komisiiia «За демократію через право» [European Commission for Democracy through Law] // Dokumenty Yevropeiskoi komisii. URL: <https://www.venice.coe.int/images/SITE%20IMAGES/Publications/Rule%20of%20Law%20checklist%20UKR.pdf>

УДК 81'42

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-1-36>

Анатолій ЗАГНІТКО,

orcid.org/0000-0001-7398-6091

*доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент Національної академії наук України,
професор кафедри загального та прикладного мовознавства та слов'янської філології
Донецького національного університету імені Василя Стуса
(Вінниця, Україна) a.zagnitko@gmail.com*

Вікторія АНДРУЩЕНКО,

orcid.org/0000-0002-3913-6947

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри англійської філології та перекладу
Горлівського інституту іноземних мов Державного вищого навчального закладу
«Донбаський державний педагогічний університет»,
докторант
Донецького національного університету імені Василя Стуса
(Дніпро, Україна) viktorandr2018@gmail.com*

ДІАЛОГІЙНО-КОНВЕРСИВНІ ЗВ'ЯЗНІ МОДЕЛІ РЕАЛІЗАЦІЇ КАТЕГОРІЇ АДРЕСАНТА В АНГЛОМОВНОМУ ЛІТЕРАТУРНОМУ ТЕКСТІ

Художній текст завжди аналізували з погляду структурного, семантичного, соціокомунікативного та прагматичного підходів. Дослідження тексту в комунікативному аспекті зумовлює його аналіз як діалогійної взаємодії між адресантом і адресатом. Тому неабиякий інтерес становлять конверсивні моделі діалогу, забезпечувані виявом категорії адресанта на комунікативному рівні в структурі літературного тексту.

У заявленому дослідженні категорія адресанта розглядається як мовносоціумна (А. Загнітко), комунікативна категорія, яка формалізацією мовними засобами реалізації категорійної зв'язності (когезія / когерентність) стимулює сприйняття й усвідомлення адресатом глобального макросенсу (цілісності) літературного інформаційно завершеного текстового континууму при аналізі його мікросенсів в межах надфразних єдностей (членованість). Такий погляд зумовлює вибір одиниці нашого аналізу – надфразної єдності (НФЄ).

У дослідженні встановлено, що саме категорія адресанта, корелюючи з категорією інтенціональності, активує інтенцію адресанта – передати адресату інформативно насичене (тема-ремне) (інформативність, інтертекстуальність) текстове повідомлення й досягти бажаного результату комунікації – прийнятність останнім (категорія адресата) цього інформативного (тема-ремного) (інформативність, інтертекстуальність) текстового повідомлення.

У статті встановлено й проаналізовано конверсивні зв'язні моделі реалізації категорії адресанта, що є виявлюваними в діалогійних НФЄ й репрезентованими такими комунікативними зразками, як питання – відповідь, фіктивними моделями умови, неправди, ствердження, команди, виправдання, вибачення, уточнення, спогаду тощо, структурну, семантичну та комунікативну зв'язність яких забезпечує категорія зв'язності в межах літературного тексту англійською мовою на матеріалі сучасних романів-фентезі Дж. Роулінг «Гаррі Поттер».

Ключові слова: літературний текст, категорія адресанта, категорія зв'язності, діалогійно-конверсивні зв'язні моделі.

Anatolii ZAHNITKO,

orcid.org/0000-0001-7398-6091

*Doctor of Philology, Professor, Corresponding Member of National Academy of Sciences of Ukraine,
Professor at the Department of General and Applied Linguistics and Slavonic Philology
Vasyl' Stus Donetsk National University
(Vinnytsia, Ukraine) a.zagnitko@gmail.com*

Viktoriia ANDRUSHCHENKO,

orcid.org/0000-0002-3913-6947

*Ph.D. in Philology,
Associate Professor at the English Philology and Translation Department,
Horlivka Institute for Foreign Languages of the State Higher Educational Establishment
"Donbas State Pedagogical University",
Postdoctoral Applicant
Vasyl' Stus Donetsk National University
(Vinnytsia, Ukraine) viktorandr2018@gmail.com*

DIALOGICAL-CONVERSATIONAL COHESIVE MODELS OF THE CATEGORY OF THE ADDRESSER REALIZATION IN ENGLISH LITERARY TEXT

A literary text has always been analysed from the perspective of a structural, semantic, socio-communicative and pragmatic approaches. The research of text in communicative aspect predetermines its analysis as a dialogue, a conversation between an addresser and an addressee. As a result, dialogical-conversational models of the category of the addresser manifestation at the communicative level in the structure of a literary text are of considerable interest.

In the current study the category of the addresser is regarded as a linguistic-social (A. Zahnitko), communicative category, which being expressed by language tools of the coherence (cohesion / coherence) category realization, stimulates a recipient's perception and awareness of the global macrosense (integrity) of a literary informatively complete text continuum whilst analyzing its microsenses within supra-phrasal unities (segmentation). This view justifies the choice of the unit for our analysis – a supra-phrasal unity (SPU).

The research specifies that it is the category of the addresser, which being interrelated with the category of intentionality, reveals the addresser's intention to convey an informative (theme – rheme) (informativity, intertextuality) text message to the addressee, since the category of the addressee expresses the acceptability by the latter of an informative (theme – rheme) (informativity, intertextuality) text message delivered by the addresser.

The paper considers conversational cohesive models of the category of the addresser manifestation within dialogical SPUs, formalized by such communicative patterns as question – answer, fictive conversational models of condition, lie, excuse, apology, command, assertion, memory etc., which structural, semantic and communicative integrity is predetermined by the category of coherence representation within a literary text – English fantasy novels "Harry Potter" by J. Rowling.

Key words: *a literary text, the category of the addresser, the category of coherence, dialogical-conversational cohesive models.*

Постановка проблеми. Розмовний аналіз є сферою досліджень, яка протягом останніх десятиліть активно розвивається і збагачується потребою глибшого розуміння функціонування вербальних знаків у процесах взаємодії людей, а саме певних семантичних значень, закріплених за певними вербальними знаками.

Деякі лінгвісти почали акцентувати увагу на граматичних і семантичних сигналах текстової зв'язності та на ролі мовленнєвих актів й інтерпретаційних фреймів, сценаріїв або схем у розумінні дискурсу (Ч. Філмор (Fillmore, 1977), Р. Шанк і Р. Абельсон (R. Schank & R. Abelson, 1977), Р. Спіро, Б. Брюс та В. Брюер (R. Spiro, B. Bruce & W. Brewer, 1980)).

Як результат, учені створили нову традицію розмовного аналізу, яка фокусується безпосередньо на вербальних стратегіях координації мовця / слухача, що виявляється в почерговості та інших практиках розмовного менеджменту (Gumperz, 1982: 4).

Е. Паскуаль (Pascual, 2014), у свою чергу, стверджує, що на текстовому рівні ми також можемо використовувати зразок розмови як засіб для організації чи представлення інформації. В усному та письмовому дискурсі оповідачі часто використовують запитання для організації дискурсу, а також фактичні чи образні цитати як засіб для представлення того, що сталося. Ці риторичні прийоми розглядаються як типові для сучасного публічного дискурсу (Fairclough, 2003).

За цієї причини когезійні засоби різного типу можна розглядати як підказки, що надають відповіді на запитання читача. Текст легше зрозуміти, коли експліковано внутрішньотекстові зв'язки (Ноеу, 2000: 50).

Аналіз тексту в термінах когезійних засобів був започаткований М. Гелідеєм (M. Halliday) і Р. Гасан (R. Hasan). С. Тансканен (Tanskanen, 2006) стверджує, що зв'язність – це стратегія, яку використовують письменники, щоб допомогти читачам видобути зв'язність із тексту: іншими словами, зв'язність – це тип сигналізації.

Отже, ми вважатимемо категорію адресанта як таку, що є лінгвістично та стратегічно вербалізованою за допомогою певних зв'язних моделей, які забезпечувані реалізацією категорії зв'язності (когезії / когерентності) на комунікативному рівні та обрані адресантом для спілкування з адресатом задля досягнення найбажанішого результату цієї комунікативної взаємодії – розуміння та інтерпретація адресатом змістовного повідомлення, що передається адресантом (Andrushchenko, 2023: 55).

Слушним щодо цього постає ствердження А. Загнітка стосовно мовносоціумного виміру граматичних категорій тексту, що охоплює: 1) статусну роль автора-лінгвоперсона (категорію адресанта); 2) настановно-інтенційні спрямування (категорію інтенційності); 3) обтяження інформаційними вимірами (категорію інформативності); 4) тяглість інтертекстуальних компонентів (категорію інтертекстуальності); 5) ситуативно-прагматичну обізнаність адресата (категорію адресата) та ін. (Загнітко, 2022: 155).

Дослідник зауважує, що статусна роль *адресанта-лінгвоперсона* є визначальною та стрижневою для мовносоціумного спрямування тексту. Автор встановлює відповідність тексту власним комунікативним завданням, втілює в ньому ситуативні мотивації, самореалізується, відбиваючи свій емоційно-експресивний стан, а також прогнозує реактивну спроможність адресата (Загнітко, 2022: 156).

Відтак, **метою** статті є встановити й проаналізувати діалогічно-конверсивні зв'язні моделі реалізації категорії адресанта в межах літературного тексту англійською мовою на матеріалі сучасних романів-фентезі Дж. Роулінг «Гаррі Поттер».

Аналіз досліджень. Для простеження й встановлення конверсивних зв'язних моделей репрезентації категорії адресанта, що є виявленими в межах діалогічних НФЄ, звернімося до розгляду поняття фіктивної взаємодії, запропонованого Е. Паскуалем (Pascual, 2014).

Дослідник тлумачить фіктивну взаємодію як використання розмови, рамки для структурування ментальних, дискурсивних і мовних процесів. На думку науковця, фіктивна взаємодія може частково слугувати моделлю для: (а) думки, (б) концептуалізації досвіду (наприклад, метафори), (в) організації дискурсу (наприклад, відкритих монологів, структурованих як діалоги), і (г) мовної системи та її використання (наприклад, риторичні запитання) (Pascual, 2014: 9). Таке явище, як фіктивна взаємодія, також може вказувати на існування певного роду відповідності між формою та функцією взаємодії.

У такий спосіб, дослідник розглядає випадки, коли комунікативний та інтерактивний виміри мови стають важливими для розуміння основних концептуальних механізмів, що лежать в основі певних концептуалізацій, дискурсів, метафор і граматичних, а також прагматичних категорій.

Наразі досліджувалися різні типи фіктивності: (а) фіктивні сутності та події (Р. Талмі (Talmy, 2000); Р. Лангакер (Langacker, 1999)), (б) фіктивний рух (Р. Талмі (Talmy, 2000); Т. Метлок (Matlock, 2004); Д. Річардсон і Т. Метлок (Richardson & Matlock, 2007)), (в) фіктивні зміни (Є. Світсер (Sweetser, 1996); Д. Мацумото (Matsumoto, 1996)) і (г) фіктивні мовленнєві дії (Р. Лангакер (Langacker, 1999)) (Pascual, 2014: 10) з акцентом на кадрі розмови для представлення інформаційної структури та зв'язків між реченнями.

Певний тип фіктивної взаємодії можна використовувати для встановлення ментального контакту та виокремлення: (а) власне-фіктивного діалогу, (б) його фіктивного адресата або (в) його фіктивного мовця (Pascual, 2014: 56).

Виклад основного матеріалу. Отже, відповідно до типів фіктивної взаємодії мовця (Pascual, 2014: 9) ми розрізнятимемо відношення **питання-відповідь**: 1) питання-вигуки, 2) риторичні запитання, 3) спеціальні питання (wh-questions), 4) внутрішні монологи як діалоги і под., які й постають конверсивними когезійними моделями реалізації категорії адресанта на комунікативному рівні в структурі діалогічних НФЄ аналізованого літературного тексту.

Основну увагу тут зосереджено на граматичному шаблоні *запитання-відповідь*, який є прототипом розмовної структури, що забезпечує взаємообмін ролей мовця та слухача. Мовець, який ставить запитання, виступає в ролі слухача, коли співрозмовник (тобто перший слухач) відповідає на це питання почергово (Pascual, 2014: 10). Те саме можна констатувати щодо

взаємозаміни ролей адресанта й адресата в текстовому дискурсі.

Питальні структури можуть уводитись, щоб представити сильні ствердження, виражаючи настільки сильне переконання, що адресат або аудиторія, як очікується, будуть повністю переконані в належній відповіді. Таким чином, риторичні запитання розглядаються як ще один вияв фіктивних мовленнєвих актів (Pascual, 2014: 40).

Проаналізуємо декілька прикладів:

англ. *He felt his heart pounding fiercely in his chest. How strange that in his dread of death, it pumped all the harder, valiantly keeping him alive. But it would have to stop, and soon. Its beats were numbered. How many would there be time for, as he rose and walked through the castle for the last time, out into the grounds and into the Forest? Terror washed over him as he lay on the floor, with that funeral drum pounding inside him. Would it hurt to die? All those times he had thought that it was about to happen and escaped, he had never really thought of the thing itself: his will to live had always been so much stronger than his fear of death. Yet it did not occur to him now to try to escape, to outrun Voldemort. It was over, he knew it, and all that was left was the thing itself: dying* (Rowling (2), 2014: 564–565).

Компоненти цієї НФЄ структуровані внутрішньомонологічними питально-риторичними реченнями: англ. *How many would there be time for, as he rose and walked through the castle for the last time, out into the grounds and into the Forest?* ‘Скільки у нього буде часу, коли він підніметься і востаннє пройде територією замку і увійде до лісу?’, англ. *Would it hurt to die?* ‘Чи було б боляче померти?’, які Гаррі ставив собі без жодної надії отримати відповідь; антонімічними лексемами: англ. *to die – to live* ‘померти – жити’, англ. *dying – alive* ‘померлий – живий’; синонімічним повтором: англ. *dread of death – fear of death* ‘страх смерті’; синтаксичними частковими паралельними конструкціями: англ. *heart pounding fiercely* ‘люто калатає серце’ – *funeral drum pounding* ‘стукіт похоронного барабана’. Усі ці зв’язні когезійні чинники експлікують наляканість та жах, які відчуває Гаррі перед неминучістю своєї смерті в майбутній битві з Волдемортом, комунікативно збагачуючи емоційність переданого адресантом повідомлення.

Інші засоби комунікативного вияву категорії адресанта можна кваліфікувати як 1) фіктивні умови, 2) фіктивна неправда, 3) фіктивні ствердження, 4) фіктивні команди, 5) фіктивні виправдання, 6) фіктивні вибачення, 7) фіктивні спогади тощо (Pascual, 2014: 40–43).

Фіктивні умови:

англ. *If he could only have died on that summer's night when he had left number four, Privet Drive for the last time, when the noble phoenix feather wand had saved him! If he could only have died like Hedwig, so quickly he would not have known it had happened! Or if he could have launched himself in front of a wand to save someone he loved ... he envied even his parents' deaths now* (Rowling (2), 2014: 565).

Зв’язним повторенням синтаксичних часткових паралельних конструкцій, формалізованих умовним способом минулого часу: англ. *If he could only have died* ‘Якби він тільки міг померти’, англ. *If he could only have died like Hedwig* ‘Якби він тільки міг померти як Гедвіґа’, англ. *Or if he could have launched himself in front of a wand* ‘Або якби він міг загинути від чарівної палички’ забезпечувана структурна, семантична та комунікативна цілісність аналізованої НФЄ, що висвітлює внутрішній діалог Гаррі із самим собою й відображає його єдине бажання померти набагато раніше, а не зараз від руки Темного Лорда.

Фіктивна неправда:

англ. – *'Harry!' Neville looked suddenly scared. 'Harry, you're not thinking of handing yourself over?'*
– *'No', Harry lied easily. 'Course not ... this is something else. But I might be out of sight for a while. You know Voldemort's snake, Neville? He's got a huge snake ... calls it Nagini ...'*

– *'I've heard, yeah ... what about it?'*

– *'It's got to be killed. Ron and Hermione know that, but just in case they –'*

...

– *'Just in case they're – busy – and you get the chance –'*

– *'Kill the snake?'*

– *'Kill the snake', Harry repeated* (Rowling (2), 2014: 568).

Ця діалогійна НФЄ між Гаррі та Невілом містить фіктивні розмовні зв’язні моделі неправди (брехні), коли Невіл цікавиться, чи не надумав Гаррі здатися, щоб віддати себе Волдеморту, і Гаррі не зізнається, що бачить це як єдиний вихід із ситуації, що склалася. Гаррі був упевнений, що програв битву.

І ще одну фіктивну розмовну когезійну модель ствердження та команди експліковано проханням-наказом Гаррі вбити Наґіні – змію Волдеморта – та перепитування Невіла: англ. *Kill the snake?* ‘Вбити змію?’ і стверджувальна репліка-наказ Гаррі: англ. *Kill the snake* ‘Убити змію’.

Фіктивні вибачення:

англ. – *'Voldemort?' said Harry.*

Dobby clapped his hands over his bat ears and

moaned, 'Ah, speak not the name, sir! Speak not the name!'

– *'Sorry,' said Harry quickly. 'I know lots of people don't like it – my friend Ron ...'* (Rowling (1), 2014: 15).

Структурне, семантичне та комунікативне інтегрування компонентів наведеної діалогійної НФС забезпечуване: 1) конверсивною зв'язною моделлю вибачення (англ. *Sorry* 'Вибач') Гаррі перед Добі, ельфом-домовиком сім'ї Малфоїв, за те, що назвав Волдеморта на ім'я, забувши, що згадувати Темного Лорда на ім'я було заборонено у світі чарівників та 2) конверсивними когезійними моделями прохання-наказу Добі до Гаррі уникати вимовляння ім'я Темного Лорда, що є формалізованими повним синтаксичним повтором імперативних речень: англ. ... *speak not the name* ... '... не вимовляйте ім'я ...', англ. *Speak not the name!* 'Не вимовляйте ім'я!'

Фіктивні (навмисні) переривання:

англ. *'Sir – what happened to your –?'*

'Later, Harry,' said Dumbledore. 'Please sit down' (Rowling (3), 2014: 40).

Ця діалогійна НФС семантично й комунікативно структурується конверсивною зв'язною моделлю навмисного переривання питання-бажання Гаррі довідатись, що ж сталося з рукою професора Албуса Дамблдора (рука професора мала чорний колір), яка формалізована неповним обірваним питальним реченням: англ. *Sir – what happened to your –? 'Сер, що сталося з Вашою –?'*. Щоправда, Гаррі так і не отримує відповіді на своє питання, натомість професор Албус Дамблдор запрошує його сісти: англ. *Please sit down* 'Прошу сідай' (конверсивна зв'язна модель команди). Такий авторський прийом (категорія адресантності), тримаючи читача в напрузі, тільки підживлює його зацікавленість та розбурхує увагу щодо подальшого можливого розгортання подій в літературному творі.

Фіктивні спогади:

англ. *Hagrid's hut loomed out of the darkness. There were no lights, no sound of Fang scrabbling at the door; his bark booming in welcome. All those visits to Hagrid, and the gleam of the copper kettle on the fire, and rock cakes and giant grubs, and his great, bearded face, and Ron vomiting slugs, and Hermione helping him save Norbert ...* (Rowling (2), 2014: 569).

Фіктивні спогади експлікують концепт англ. *Hagrid's hut* 'хатина Гегріда' такими зв'язувальними описовими тематичними елементами, як англ. *All those visits to Hagrid* 'Усі ті візити до Гегріда', англ. *the gleam of the copper kettle on the fire* 'блиск мідного чайника на вогні', англ. *rock cakes* 'затверділі коржі', англ. *giant grubs* 'гігантські личинки', англ. *his great, bearded face* 'його велике бородате обличчя', англ. *Ron vomiting slugs* 'Рон, що блює слимаками', англ. *Hermione helping him save Norbert* 'Герміона, яка йому допомагає врятувати Норберта', чим нагадують Гаррі про найкращі часи, проведені разом з Гегрідом та його друзями – Герміоною та Роном.

Висновки. Отже, окреслені діалогійно-конверсивні (фіктивні (Pascual, 2014)) зв'язні моделі вияву категорії адресанта на комунікативному рівні, з одного боку, забезпечують структурну, семантичну та комунікативну цілісність конститuentів текстового континууму, а з іншого – сприяють ефективній взаємодії та продуктивному обміну психічними процесами і ментальними уявленнями між адресантом і адресатом.

Перспектива дослідження полягає у простеженні вияву категорії адресанта в її корелятивному співвідношенні з іншими комунікативними категоріями: категорією адресата, інтенціональністю, інтертекстуальністю та інформативністю, що, безумовно, привносить до розуміння комунікативної структури літературного дискурсу та сприяє нашаруванню ефективних стратегій й практик інтерпретації останнього.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Загнітко А. Граматика тексту: мовносоціумні категорії. *Записки з українського мовознавства*. 2022. Вип. 29. С. 149–164.
2. Andrushchenko V. The Literary Text in Aspect of Its Communicative Structure: A Theoretical Perspective. *Linguistic Studies*. 2023. Vol. 45. P. 54–62.
3. Fairclough N. *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. London; New York : Routledge, 2003. 288 p.
4. Gumperz J. J. *Discourse Strategies: Studies in Interactional Sociolinguistics*. London; New York; New Rochelle; Melbourne; Sydney : Cambridge University Press, 1982. 225 p.
5. Hoey M. *Textual Interaction: an Introduction to Written Discourse Analysis*. London; New York : Routledge, 2000. 203 p.
6. Pascual E. *Fictive Interaction: The Conversation Frame in Thought, Language, and Discourse: Human Cognitive Processing*. Amsterdam / Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2014. Vol. 47. 257 p.
7. Rowling J. (1) *Harry Potter and the Chamber of Secrets*. London : Bloomsbury, 2014. 360 p.
8. Rowling J. (2) *Harry Potter and the Deathly Hallows*. London : Bloomsbury, 2014. 620 p.

9. Rowling J. (3) Harry Potter and the Half-Blood Prince. London : Bloomsbury, 2014. 542 p.
10. Tanskanen S. K. Collaborating towards Coherence: Pragmatics & Beyond New Series. University of Turku : John Benjamins Publishing Company, 2006. 192 p.

REFERENCES

1. Zahnitko A. (2022) Hramatyka tekstu: movnosotsiumni katehorii. [Text grammar: linguistic-social categories] Zapy-sky z ukrainskoho movoznavstva, 29. 149–164. [in Ukrainian].
2. Andrushchenko V. (2023) The Literary Text in Aspect of Its Communicative Structure: A Theoretical Perspective. *Linguistic Studies*. Vol. 45. P. 54–62.
3. Fairclough N. (2003) *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. London; New York : Routledge. 288 p.
4. Gumperz J. J. (1982) *Discourse Strategies: Studies in Interactional Sociolinguistics*. London; New York; New Rochelle; Melbourne; Sydney : Cambridge University Press. 225 p.
5. Hoey M. (2000) *Textual Interaction: an Introduction to Written Discourse Analysis*. London; New York : Routledge. 203 p.
6. Pascual E. (2014) *Fictive Interaction: The Conversation Frame in Thought, Language, and Discourse: Human Cognitive Processing*. Amsterdam / Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, Vol. 47. 257 p.
7. Rowling J. (2014) *Harry Potter and the Chamber of Secrets*. London : Bloomsbury. 360 p.
8. Rowling J. (2014) *Harry Potter and the Deathly Hallows*. London : Bloomsbury. 620 p.
9. Rowling J. (2014) *Harry Potter and the Half-Blood Prince*. London : Bloomsbury. 542 p.
10. Tanskanen S. K. (2006) *Collaborating towards Coherence: Pragmatics & Beyond New Series*. University of Turku : John Benjamins Publishing Company. 192 p.

ПЕДАГОГІКА

УДК 37.02:811.111

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-1-37>

Антоніна АРТЕМЕНКО,

orcid.org/0000-0003-2426-875x

старший викладач кафедри іноземних мов

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

(Київ, Україна) antoninaartemenko33@gmail.com

Ірина РЕДЗЮК,

orcid.org/0000-0002-0170-7054

старший викладач кафедри іноземних мов

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

(Київ, Україна) redira@ukr.net

ДИДАКТИЧНА ГРА ЯК ЕФЕКТИВНИЙ МЕТОД ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ В УНІВЕРСИТЕТАХ

В статті розглядаються дидактичні ігри, які є ефективним засобом вивчення іноземної мови в університетах. Дидактичні ігри допомагають досягати навчальні цілі та завдання у вивченні іноземної мови та сприяють активізації пізнавальної діяльності студентів. Особливістю дидактичних ігор для студентів є відсутність впливу вікових обмежень, наповнюючи гру професійним контентом програмного матеріалу, де студенти мають можливість вивчати іноземну мову.

Зазначається, що дидактичні ігри застосовуються для комунікації та покращення граматичних навичок. Застосування дидактичних ігор підвищує мотивацію студентів вивчення іноземної мови. Заняття з використанням дидактичних ігор наближені до реального спілкування та дають студентам спілкуватися з використанням відповідної лексики.

Дидактичні ігри є ефективним засобом інтенсифікації пізнавальної діяльності студентів, оскільки цей метод навчання сприяє підвищенню мотивації та інтересу до предмету, дозволяє концентрувати увагу студентів, вимагає складних емоційних та психічних реакцій, створює гарну та конструктивну атмосферу на занятті, допомагає викладачу взаємодіяти зі студентами, сприяє досягненню успіху у вивченні іноземної мови для кожного студента, включає в себе інтерактивні та групові форми роботи, містить елементи нестандартності.

Дидактичні ігри за способом організації можуть бути ситуативні, рольові та ділові. Рольові та ділові ігри – це теж свого роду драматичні ігри, але вони відрізняються від останніх тим, що є дидактичними, цими іграми досягається певна навчальна мета й важливим моментом в них є сам процес проведення гри. Рольова гра відрізняється від ділової тим, що в першій присутній буде деякий сюжет з життя навколо нас або уявний, в діловій же грі ситуація стосується майбутньої професії студентів чи безпосередньо професійного роду заняття учасників. Важливим для навчального процесу є навчання студентів діалогічного мовлення.

Для розвитку навчання діалогічного мовлення виділяються три групи рольових вправ, рольові вправи на оволодіння діалогічним мовленням, рольові вправи на оволодіння діалогами, рольові вправи на створення власних діалогів різних функціональних типів студентами.

Отже, дидактична гра є ефективним методом навчання іноземної мови в університетах.

Ключові слова: *дидактичні ігри, інтенсифікація, мотивація, ситуація, діалогічне мовлення.*

Antonina ARTEMENKO,
 orcid.org/0000-0003-2426-875x
 Senior Lecturer at the Foreign Language Department
 Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
 (Kyiv, Ukraine) antoninaartemenko33@gmail.com

Iryna REDZIUK,
 orcid.org/0000-0002-0170-7054
 Senior Lecturer at the Foreign Language Department
 Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
 (Kyiv, Ukraine) redira@ukr.net

DIDACTIC GAME AS EFFECTIVE METHOD OF STUDYING OF FOREIGN LANGUAGE AT UNIVERSITIES

The article deals with didactic games, which are an effective means of learning of the foreign language at universities. Didactic games help achieve educational goals and tasks in learning a foreign language and contribute to the activation of students' cognitive activity. The peculiarity of didactic games for students is the absence of age restrictions, filling the game with professional software content where students have the opportunity to learn a foreign language.

It is noted that didactic games are used for communication and improving grammar skills. The use of didactic games increases the motivation of students to learn a foreign language. Lessons using didactic games are close to real communication and allow students to communicate using appropriate vocabulary.

Didactic games are an effective means of intensifying the cognitive activity of students, since this method of learning helps to increase motivation and interest in the subject, allows students to concentrate their attention, requires complex emotional and mental reactions, creates a good and constructive atmosphere in class, helps the teacher interact with students, promotes success in learning a foreign language for each student, includes interactive and group forms of work, contains non-standard elements.

Didactic games by way of organization can be situational, role-playing and business ones. Role-playing and business games are also a kind of dramatic games, but they differ from the latter in that they are didactic, these games achieve a certain educational goal, and an important point in them is the process of conducting the game. A role-playing game differs from a business one in that the first one involves some plot from the life around us or an imaginary one, while in a business game the situation concerns the future profession of students or directly the professional type of occupation of the participants. Teaching students of dialogic speech is important for the educational process.

Three groups of role-playing exercises, role-playing exercises for mastering dialogic speech, role-playing exercises for mastering dialogues, and role-playing exercises for students to create their own dialogues of various functional types are distinguished for the development of dialogic speech learning.

Thus, a didactic game is an effective method of teaching a foreign language at a universities.

Key words: didactic games, intensification, motivation, situation, dialogical speech.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільств інтерес до вивчення іноземних мов невинно зростає. Поряд з численними методами та прийомами, що застосовуються в навчальному процесі, ефективним методом навчання іноземної мови є дидактична гра, яка пробуджує інтерес і активність студентів, сприяє запам'ятовуванню іноземних слів.

Відомо, що дидактична гра спрямована на засвоєння і використання конкретних знань, умінь, навичок і є засобом навчання, механізмом цілеспрямованого керування викладачем розумовою діяльністю студентів, а також засобом формування мовленнєвих структур, які допомагають спілкуватися іноземною мовою.

Аналіз досліджень. Дидактична гра – це одна з форм підвищення ефективності організації інтерактивного навчального процесу вивчення іноземної мови. Аналіз відповідної наукової літератури

засвідчив, що проблеми, пов'язані з дослідженням дидактичної гри, завжди були в центрі уваги науковців і донині не втратили своєї значущості й актуальності. Увага до цієї проблеми пояснюється передусім тим, що потенціал використання дидактичної гри досить значний, проте дидактичні засади організації та проведення ігор різних видів розроблені недостатньо.

Різноманітні аспекти гри як засобу впливу на розвиток особистості розглядалися багатьма вченими, такими як Щербань П.М., Каплінський В.В., Куліш І.М., Дарійчук Л.П., Хедвілд Дж. та інші. Проведені дослідження засвідчують, що у вітчизняній та зарубіжній науці відсутні усталені погляди на класифікацію ігор взагалі й дидактичних зокрема, що не дає можливості віднести ту чи іншу гру до певної групи. Немає також і чітких підходів до визначення дидактичного статусу ігор. Учені відносять дидактичну гру до

методів навчання, до прийомів навчання, до форм навчання, до видів навчальної діяльності, а також характеризують її як засіб навчання.

Дослідження в галузі застосування ігор у процесі навчання іноземних мов показали, що саме дидактична гра є тим засобом навчання, який може бути ефективно використаний з метою формування у студентів іншомовної комунікативної компетенції. Однак сьогодні немає чіткого дидактичного бачення цієї проблеми, а звідси – відсутні теоретичні обґрунтування педагогічної технології застосування, недостатньо аргументовано визначено функціональні можливості гри, не з'ясовано питання оптимального режиму розгортання дидактичної гри у часі та її місце в навчальному процесі.

Мета статті – це аналіз дидактичних ігор як ефективного методу навчання іноземної мови в університетах. Завдання статті – це здійснити теоретичний аналіз проблеми, визначити її реальний стан у практиці навчання іноземних мов студентів в університетах та з'ясувати функціональні можливості дидактичної гри як засобу навчання студентів; проаналізувати дидактичні умови організації навчально-ігрової діяльності та з'ясувати оптимальний режим розгортання дидактичної гри у часі, її місце в навчальному процесі.

Виклад основного матеріалу. Під час навчального процесу дидактична гра являється ефективним засобом засвоєння відповідної навчальної програми. На даному етапі сучасного суспільства важливим є формування розвинутої особистості із моральними, принципами, яка може спілкуватися іншими мовами. Щоб навчити студентів спілкуватися, потрібно на заняттях із іноземної мови приділяти увагу формуванню навичок і вмінь спілкування застосовуючи практичні методи. Дидактична гра як один із практичних методів навчання може використовуватися в навчальному процесі і цей процес цікавим, полегшувати засвоєння навчального матеріалу. Різноманітні ігрові дії, за допомогою яких розв'язується те чи інше розумове завдання, підтримують і поліпшують інтерес до вивчення іноземної мови (Щербань, 2004).

Сучасна дидактика, звертаючись до ігрових форм навчання на заняттях, вбачає в них можливість ефективної взаємодії педагога й студентів, продуктивної форми їх спілкування з властивими їм елементами змагання.

Дидактична гра – це ефективний метод навчання іноземної мови в університетах. Викладач, використовуючи дидактичну гру, змінює діяльність студентів, які зосереджені, головним

чином, не на способі викладання дії, а на досягненні певного результату. В той же час, вони засвоюють спосіб виконання дії не замислюючись над цим. Процес навчання стає цікавішим та ефективним. Відбувається вплив на особистість студентів, їх психологічні якості. У них розвивається впевненість у собі, відповідальність, кмітливість, увага, пам'ять. Студенти можуть також впливати на викладача в процесі гри. Викладач відчуває емоційність гри і розуміє краще студентів. Коли викладач виступає як організатор гри, то студенти допомагають йому проаналізувати їх особистість та здійснити індивідуальний та диференційований підхід до студентів у подальшій діяльності (Каплінський, 2017).

Участь викладача у дидактичній грі може змінювати організаторську та керівну його функцію на роль учасника. Студенти можуть стати організаторами чи керівниками. Така зміна розвиває в студентів організаторські здібності, дисциплінованість, відповідальність, впевненість, допомагає краще зрозуміти викладача.

Зазначимо, що дидактичні ігри формують інтерес до предмету, забезпечують ефективність вивчення програмного матеріалу, активізують розумову діяльність, розвивають спостережливість, увагу, впливають на стосунки викладача та студентів, зближують навчальну й майбутню професійну діяльність.

Дидактична гра – це спосіб досягнення певної навчальної мети, тобто повторення раніше вивченого матеріалу, вивчення нового матеріалу, та його закріплення, формування умінь практичного застосування знань (Куліш, 2001).

Можна віднести дидактичну гру до вправ, де під «вправою» розуміють повторення певних дій чи операцій з метою засвоєння знань, умінь і навичок. Але ці повторення здійснюються не механічно. Це система завдань, яка передбачає поступовий зріст творчої самостійності студентів. Дидактична гра, як вправа, потребує вирішення поставлених завдань на основі творчого підходу, тобто гра є творчою вправою, яка використовується в навчальному процесі і вміщує навчальне завдання та в штучно створених умовах, що відтворюють реальну обстановку, забезпечує досягнення певній навчальній мети. Творча особистість формується лише у творчій діяльності. Оскільки дидактична гра – це творча вправа, то вирішення її завдань – це творча діяльність.

Дидактичні ігри за способом організації можуть бути ситуативні, рольові та ділові. Рольові та ділові ігри – це драматичні ігри, але вони відрізняються від останніх тим, що є дидактичними,

цими іграми досягається певна навчальна мета й важливим моментом в них є сам процес проведення гри. Рольова гра відрізняється від ділової тим, що в першій присутній буде деякий сюжет з життя навколо нас або уявний, в діловій же грі ситуація стосується майбутньої професії студентів чи безпосередньо професійного роду заняття учасників. За часом підготовки учасників рольової і ділової гри можуть бути іграми потужної підготовки, іграми які об'єднуються під час заняття та іграми – імпровізаціями (Дарійчук, 1999).

Навчальні дидактичні ігри поділяються, у відповідності із їх метою і змістом, на мовленнєві і розмовні ігри, а стосовно їх завдань – на оперативні, тактичні. Стратегічні ігри стосовно виконання функцій поділяються на підготовчі, та стосовно кількості складу присутніх – на індивідуальні, парні, групові, фронтальні; стосовно складності виконання дій (чи композиційної побудови сюжету) – на прості, складні, ситуаційні; за тривалістю – на довготривалі, недовготривалі; за рівнем складності інтелектуальної діяльності – ігри на пізнання, репродуктивні, репродуктивно-варіативні, творчі; за способом, характером і структурою проведення – на письмові, усні, рухові, предметні, функціональні, взаємодіючі, рольові, ігри-змагання та ін. (Hadfield, 1997).

Для розвитку навчання діалогічного мовлення виділяються три групи рольових вправ, рольові вправи на оволодіння діалогічним мовленням, рольові вправи на оволодіння стандартними діалогами, рольові вправи на створення власних діалогів різних функціональних типів студентами.

Мета рольових вправ першого типу – навчання студентів вживати відповідні типи діалогічного мовлення. Ці вправи являються умовно-комунікативними, репродуктивними. Стосовно способу використання вони можуть бути різних типів вправ: імітативні, підставні, трансформаційні, питально-відповідальні, вправи стосовно обміну репліками. Вправи цієї групи виконуються в різних режимах: «викладач-аудиторія», «викладач-студент», «аудиторія-студент», «фонограма-студент»; «студент-студент»; «студент-аудиторія-команда». В роботі в парах із зміною мовленнєвих партнерів використовуються різні прийоми інтенсивного інтерактивного навчання (Куліш, 2001).

Мета вправ другого типу – навчити студентів будувати діалоги з використанням діалогічних одиниць, які вони засвоїли в процесі виконання вправ першої групи. Режим роботи рольових вправ даної групи – «студент+студент; тому після формулювання комунікативного чи ігрового завдання необхідно викладачеві на пару з сильним студентом чи використовуючи пару сильних студентів продемонструвати зразок виконання вправи (в якості зразка можна використовувати фонограму): крім цього при необхідності студенти забезпечуються різними зоровими вербальними (діалог-схема, діалог-таблиця і т. д.) і невербальними (предметними, схематичними) опорами. В цих вправах використовуються прийоми «шеренги», «натовп» (інтерв'ю з трьох-чотирьох студентів), одночасна робота в групах по три-чотири студента.

Мета рольових вправ на створення власного діалогу – навчити студентів створювати власні діалоги різних функціональних типів на рівні програми університетів.

Ці продуктивні мовленнєві вправи, ігровий характер яких створює рольовий компонент, де хоч би один із партнерів брав на себе виконання ролі відповідного персонажу, тобто свого ровесника, репортера, менеджера, телефоністів, гіда-екскурсовода, перекладача, лікаря і ін. Щодо цього, то досить часто другий партнер виступає від власного імені що, з нашої точки зору, робить участь в діалозі (розмові, бесіді) ще більш особисто-значимими і наближає створену ігрову ситуацію до природного спілкування (Hadfield, 1997).

Висновки. Отже, однією із основних форм підвищення ефективності організації інтерактивного навчального процесу вивчення іноземної мови є дидактична гра. Навчальний процес набагато цікавіший із застосуванням дидактичних ігор, яка являється найбільш узагальнюючим видом методів навчання, де студенти засвоюють спосіб виконання дій мимовільно.

Зазначимо, якщо гра спрямована на досягнення навчальної мети, то вона являється окремим практичним методом та формувати інтерес до вивчення іноземної мови та являються ефективним способом засвоєння навчального матеріалу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Щербань П.М. Навчально-педагогічні ігри у вищих навчальних закладах. К.: Вища школа, 2004. 207 с.
2. Каплінський В.В. Методика проведення практичних занять у вищій школі як важлива умова формування методичної компетентності студентів. Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Сер.: Педагогіка і психологія. Вип. 49. Вінниця: ТОВ Нілан ЛТД, 2017. С. 59–66.

3. Куліш І.М. Дидактична гра як засіб активізації навчальної діяльності студентів університету. Дис.... канд. пед. наук. 13.00.09: Черкаський державний університет імені Богдана Хмельницького. Черкаси., 2001. 190с.
4. Дарійчук Л. П. Педагогічні умови формування комунікативних вмінь студентів негуманітарних спеціальностей засобами англійської мови: Дис....канд. пед. наук:13.00.01/Київський університет ім.. Тараса Шевченка. К., 1999. 188 с.
5. Hadfield J. Advanced Communication Game . Edinburgh: Pearson P T R. 1997, 106 p.

REFERENCES

1. Shcherban P.N. (2004) Navchalno-pedahohichni ihry u vyshchyyh navchalnyh zakladah [Scientific and pedagogical games at universities]. K.:High school .207 p. [in Ukrainian]
2. Kaplinskiy V.V. (2017) Metodyka provedennia praktychnykh zaniat u vyshchii shchkoli yak vazhlyva umova formuvannia metodychnoi kompetentnosti studentiv [The method of conducting practical lessons in high schools as an important condition of the formation of the methodological competence of the students]. Naukovizapysky VDPU im. M. Kotsiubynskoho. Ser. Pedahohika i psykhologhiia. Vyp. 49. Vinnytsia: TOV NILANLTD. 59–66. [in Ukrainian]
3. Kulish I.M. (2001) Dydaktychna gra yak zasib aktyvizatsii navchalnoi diialnosti studentiv universytetu [A didactic game as a means of activating the educational activity of university students] Diss.... candidate ped. of science 13.00.09: Cherkasy State University named after Bohdan Khmelnytskyi. Cherkasy. 190p. [in Ukrainian]
4. Dariychuk L. P. (1999) Pedahohichni umovy formuvannia komunikatyvnykh vminstudentiv nehumanitarnykh spetsialnostei [Pedagogical conditions for the formation of communication skills of students of non-humanities majors through the means of the English language]: Diss....cand. ped. Sciences: 13.00.01/Kyiv Taras Shevchenko University. K. 188 p. [in Ukrainian]
5. Hadfield J. (1997) Advanced Communication Game . Edinburgh: Pearson P T R. 106 p.

УДК 371:881.111.1

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-1-38>**Любов БАЙДЮК,***orcid.org/0000-0002-0341-3797*

викладач кафедри фахових методик та інноваційних технологій у початковій школі
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(Умань, Черкаська область, Україна) lubovsoroka17@gmail.com

Юлія КОТЕЛЯНЕЦЬ,*orcid.org/0000-0003-3932-1824*

доктор педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри дошкільної та початкової освіти
Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка
(Кропивницький, Україна) y.s.kotelianets@cuspu.edu.ua

РОЗВИТОК ТВОРЧОГО МОВЛЕННЯ ТА ПИСЬМА НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

В статті зазначається необхідність формування творчої особистості молодшого школяра. Наголошується, що іноземна мова, як навчальний предмет, може зробити свій внесок у процес розвитку творчих здібностей дітей, так як володіє величезним виховним, освітнім та розвиваючим потенціалом. Витлумачено поняття «творчість» з позиції різних науковців. Зазначено, що для успішної активізації творчої діяльності учнів вчителю потрібно бачити продуктивність та результативність своєї роботи, стежити за динамікою виявлення творчої діяльності кожного учня.

Висвітлено, що на сучасному етапі викладання англійської мови здійснюється за допомогою комунікативного підходу. Комунікативна компетенція а також способи її досягнення на сьогодні є найбільш актуальними проблемами методики викладання англійської мови. Вчитель початкових класів в період молодшого шкільного віку має сформувати у дітей стійку мотивацію до подальшого вивчення ними англійської мови. Казка може бути для дітей мотиваційною основою до вивчення іноземної мови. Вказується, що на уроках англійської мови в початковій школі можна використовувати розроблену Дж. Родарі методику використання «Карток Проппа», що сприятиме розвитку творчого мовлення та письма учнів.

Зазначено, що ефективним способом для закріплення граматичного та лексичного матеріалу та засобом формування креативного письма є використання методу «Sandwichstory». Наголошується, що в процесі складання історій доцільно використовувати візуальні арт-технології, оскільки вони мають багатий лінгво-дидактичний потенціал, їх легко адаптувати та використовувати на уроках англійської мови. Акцентується увага на тому, що наочність підвищує мотивацію учнів початкових класів, розвиває їх творчу уяву та мислення, сприяє засвоєнню навчального матеріалу. Робота з наочністю стимулює дітей до говоріння.

Ключові слова: творчість, молодші школярі, говоріння, письмо.

Liubov BAIDIUK,*orcid.org/0000-0002-0341-3797*

Lecturer at the Department of Professional Methodologies and Innovative Technologies in Primary School
Pavlo Tychna Uman State Pedagogical University
(Uman, Cherkasy region, Ukraine) lubovsoroka17@gmail.com

Iulia KOTELIANETS,*orcid.org/0000-0003-3932-1824*

Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Preschool and Primary Education
Central Ukrainian State University named after Volodymyr Vinnichenko
(Kropyvnytskyi, Ukraine) y.s.kotelianets@cuspu.edu.ua

DEVELOPMENT OF CREATIVE SPEAKING AND WRITING DURING ENGLISH LANGUAGE LESSONS IN PRIMARY SCHOOL

The article notes the necessity of formation of primary school pupils' creative personality. It is emphasized that a foreign language, as an educational subject, can contribute to the process of development of children's creative abilities,

as it has a huge educational, educational and developmental potential. The concept of "creativity" is interpreted from the standpoint of various scientists. It is noted that in order to successfully activate the creative activity of pupils, the teacher needs to see the productivity and effectiveness of his work, monitor the dynamics of the creative activity of each student.

It is highlighted that at the current stage, English is taught using communicative approach. Communicative competence, as well as ways to achieve it, are currently the most urgent problems of English language teaching methods. A primary school teacher during the period of primary school age should form children's stable motivation for their further learning of English. A fairy tale can be a motivational basis for children to learn a foreign language. It is indicated that the method of using "Propp cards" developed by J. Rodari can be used during English lessons in primary school, which will contribute to the development of pupils' creative speech and writing.

It is noted that an effective way to consolidate grammatical and lexical material and a means of formation of creative writing is the usage of the "Sandwichstory" method. It is emphasized that while composing stories, it is advisable to use visual art technologies, as they have a rich linguistic and didactic potential, as they can be easily adapted and used during English lessons. Emphasis is placed on the fact that visualization increases the motivation of primary school students, develops their creative imagination and thinking, and promotes the assimilation of educational material. Work with visual materials stimulates children's speaking.

Key words: *creativity, primary school pupils, speaking, writing.*

Постановка проблеми. Сьогодні Україна переживає період кардинальних освітніх змін. В результаті реформування національна системи освіти зазнала суттєвих змін. Новий закон «Про освіту» (2017) регулює основні засади сучасної освітньої системи, закріплює компетентності, яких набувають учні, з урахуванням «Рекомендації Європейського Парламенту та Ради Європи щодо формування ключових компетентностей освіти впродовж життя» (2006).

Впровадження Нової української школи (НУШ) орієнтоване в першу чергу на розвиток особистості учня початкової школи, віддалення від стандартного мислення та розвиток творчості учнів. Одним із важливих завдань Нової української школи є формування творчої, активної, мислячої особистості. У Законі України «Про освіту», Концепції «Нова українська школа» підкреслюється, що творчий розвиток є важливим для забезпечення життєдіяльності людини та пріоритетним напрямом формування всебічно та гармонійно розвиненої особистості. В Концепції «Нової української школи» зазначено, що головною метою початкової освіти є створення сприятливих умов для розвитку творчого потенціалу та індивідуальних здібностей особистості, які забезпечать їй досягнення життєвого успіху. Саме тому зараз багато уваги приділяється питанням формування творчої особистості молодшого школяра, де основним завданням є розвиток творчих здібностей учнів.

Вчитель Нової української школи має вміння організувати компетентнісне навчання та забезпечити інтегрованість змісту (як внутрішньо предметної так і міжпредметної) на основі ключових компетентностей, не просто механічним об'єднанням предметів, а наближення змісту освіти до особливостей сприймання нової інформації. Іноземна мова, як навчальний предмет,

може зробити свій внесок у процес розвитку творчих здібностей дітей, так як володіє величезним виховним, освітнім та розвиваючим потенціалом. На уроках іноземної мови діти мають можливість поглибити та розширити знання, які вони отримують під час вивчення інших навчальних предметів.

Аналіз досліджень. Питання розвитку творчості особистості в психолого-педагогічній літературі стоїть в центрі уваги. Значний внесок у розвиток уявлень про творчу особистість зробили: Я. Пономарьов, Н. Бердяєв, В. Андреев, М. Каган, А. Брушлінський, С. Рубінштейн, О. Матюшкін, Д. Богоявленська, В. Загвязинський, В. Моляко, Н. Алексеева, Н. Максименко, М. Поташник, І. Волков тощо. Основні умови формування творчих здібностей досліджували Ш. Амонашвілі, В. Сухомлинський, О. Борисова, Д. Джола, В. Шаталов, Б. Нікітін. Особливості розвитку молодших школярів під час різних видів діяльності вивчали В. Борилкевич, Л. Дмитрієва, І. Таран, А. Дорошенко.

Феномен творчості та її природи, формування творчих здібностей та їх діагностики висвітлено в багатьох працях з психології. Серед зарубіжних психологів вагомий внесок у розуміння творчої природи особистості зробили: Е. де Боно, Г. Айзенк, М. Воллах, Д. Дьюї, Дж. Гілфорд, Н. Коган, С. Мідник, А. Маслоу, Т. Рібо, Р. Стернберг, К. Роджерс, Е. Торренс, З. Фрейд, К. Юнг, Е. Фромм та ін.

Виклад основного матеріалу. Поняття «творчість» у психологічному словнику визначено як діяльність, результатом якої являється створення нових духовних та матеріальних цінностей.

В українському педагогічному словнику поняття «творчість» визначено як продуктивну діяльність людини, яка здатна виробляти якісно нові духовні та матеріальні цінності суспільного значення. Роз-

виток творчого потенціалу діяльності є важливою умовою культурного прогресу суспільства й виховання людини, тому на всіх рівнях шкільної освіти (початкової, середньої, вищої) слід звертати увагу на формування в учнів різноманітних, глибоких і міцних систем знань, на максимальну стимуляцію їхньої самостійної діяльності, на розвиток стійких творчих інтересів, цілеспрямованості творчих пошуків, наполегливості під час виконання творчих завдань (Гончаренко, 1997).

О. Трошкін визначив поняття «творчість» як вид діяльності людини, у якій є суперечності в проблемній ситуації; особиста та соціальна значущість; соціальні та матеріальні передумови для творчості; особистісні якості, уміння, знання, позитивна мотивація, творчі здібності особистості як передумови для творчості; новизна й оригінальність процесу або результату (Трошкін, 2004: 49). Отже, під поняттям творчість розуміють діяльність, у якій формується щось якісно нове, якій властиві неповторність, оригінальність та суспільно-історична унікальність.

Для успішної активізації творчої діяльності учнів вчителю потрібно бачити продуктивність та результативність своєї роботи, стежити за динамікою виявлення творчої діяльності кожного учня. За Е. Торренсом та Дж. Гілфордом критеріями розвитку творчих здібностей є: продуктивність мислення (кількість висунених кожною дитиною ідей); гнучкість мислення (кількість відповідей); оригінальність (оригінальними є ідеї, які відрізняються від очевидних, банальних, вчитель також має враховувати частоту використання таких ідей); деталізація (визначається умінням виділяти та описувати деталі під час висунення нової ідеї).

На сучасному етапі викладання англійської мови здійснюється за допомогою комунікативного підходу. Комунікативна компетенція а також способи її досягнення на сьогодні є найбільш актуальними проблемами методики викладання англійської мови. Вчитель початкових класів в період молодшого шкільного віку має сформувати у дітей стійку мотивацію до подальшого вивчення ними англійської мови. Казка може бути для дітей мотиваційною основою до вивчення іноземної мови. Англійська мова дозволяє школярам проникнути в захоплюючий сюжет казки, познайомитися як з другорядними так і головними героями, які в ній представлені. Урок англійської мови, яке побудований на основі казки привертає більшу увагу школярів. Казка англійською мовою завжди викликає в дітей потребу в спілкуванні, оскільки її зміст відповідає інтересам школярів та їх віковим потребам.

В. Сухомлинський стверджував, що до дітей творчість не приходить з якогось натхнення. На думку педагога творчості потрібно навчати. Для розвитку творчості у дітей потрібне розумне керівництво як з боку вчителів, так і батьків.

Науковець вважав, що без учителя, який здатний до уяви, фантазії, творчого мислення, не може існувати школа. В. Сухомлинський в своїх працях розглядав гуманістичні взаємини у контексті структури людського світогляду, зосереджуючи увагу на розкритті та ствердженні сил і творчих здібностей людини, пробудженні її творчої самобутності та самостійності (Сухомлинський, 1986).

В. Сухомлинський називав казку чудодійним методом, який сприяє розвитку мовлення дітей. Він зазначав, що це «свіжий вітер, який роздуває вогник дитячої думки та мови». Казка допомагає дитині пізнати світ не лише розумом, але й серцем, відкликається на події та явища навколишнього світу, висловлює ставлення до них. В. Сухомлинський стверджував, що початкове духовне виховання дитини відбувається за допомогою казки. В процесі розповіді діти мають навчися добре мислити та говорити. В одній з своїх наукових праць відомий педагог зазначив, що зміст навчання та розумового розвитку дитини має бути оснований на «яскравій думці, живому слові та творчості дитини» (Сухомлинський, 1986:339).

За В. Сухомлинським основною метою розвитку мовлення учнів початкової школи є озброєння дітей умінням правильно, з дотриманням високої мовленнєвої культури та зв'язно висловлювати думки. Для цього слід регулярно працювати над усіма компонентами мови: звуком, словом, словосполученням, реченням та текстом. В. Сухомлинський особливо зосереджував увагу педагогів на використанні казки як засобу розвитку творчого мовлення. На його думку, казка – це естетична творчість, яка захоплює розум, почуття, уяву та волю дитини. Неможливо уявити дитяче мислення та мову без живої та яскравої казки, яка оволоділа свідомістю та почуттями дитини.

Досить детальний опис творчих методів роботи з казкою подано в працях Дж. Родарі. Автор пропонує використовувати наступні методи: «Біном фантазії» (придумування нової казки на основі двох мало асоційованих між собою слів); «перебріхування казки» (заміна певних елементів казки чи її персонажів); «казки навпаки» (зміна рис характеру героїв на протилежні), «салат з казок» (казка, яка створюється з героями з різних казок) (Деркачова, 2021).

Наприклад, учні отримують картинки на яких зображені Попелюшка, Баба Яга, Лисиця, Біло-

сніжка і їм треба придумати казку з героями які зображені на картинках.

На уроках англійської мови в початковій школі можна використовувати розроблену Дж. Родарі методику використання «Карток Проппа». Робота з «Картками Проппа» сприяє залученню учнів до створення казок: за картками, які розкладені в певній послідовності; за кількома картками, вибраними дітьми навмання; поділ класу на групи та усіх карток на рівні частини й складання казок групою учнів (Деркачова, 2021).

Доцільно також використовувати під час складання казок гру «Викладемо карти на стіл». Для цієї гри можна використовувати картки з будь-якими малюнками. Учні можуть розкласти картки перед собою у вільній послідовності відповідно до своїх асоціацій та на їх основі створювати казку.

Цікавою є використання творчої гри, за умовами якої учням видають три предмети, які абсолютно не пов'язані один з одним предмети (наприклад м'яч, ручка, яблуко). На основі цих предметів діти мають створити казку.

На уроках англійської мови починаючи з початкової школи можна використовувати креативне письмо. Проблему навчання креативного письма досліджували І. Бьотхера, Г. Ріко, П. Вітті, Ф. Германнса Н. Гольдберга, Дж. Кемерона, М. Марксберрі, Є. Ліпінську, Г. Поммеріна. О. Гладка, О. Пеліщенко, Н. Станкевич, О. Соловова, О. Тарнопольський та ін.

Креативне письмо – це особливий вид писемного мовлення, яке відбувається на рефлексивній основі, результатом якого є творчий продукт. Креативне письмо дозволяє перетворити освітній простір школи у творчий. Вчителю потрібно формувати творче середовище для навчання, яке б сприяло розвитку уяви, спостережливості, критичного мислення. Під час написання творчих робіт у дітей відбувається саморефлексія та самоствердження, вони вчаться працювати самостійно та співпрацювати з іншими дітьми. Виділяють такі ознаки креативного письма:

- головна його мета це самовираження автора;
- передбачає нестандартність мислення автора;
- передбачає свободу творчості, дає змогу реалізувати нестандартні думки та ідеї.

На уроках іноземної мови можна використовувати письмові творчі завдання, які мають суттєвий навчальний потенціал. Результатом виконання таких творчих завдань є перетворення процесу навчання з рутини на творчість.

На уроках англійської мови доречно використовувати технологію «Storytelling», оскільки вона створює умови для організації творчого середовища в класі. М. Ріновулкрі виділяє «Sandwich story» (англ. sandwich вставляти, поміщати посередині) як один із методів технології «Storytelling» (Оповідання / Розповідь історій). Підбираючи потрібні слова, правильно будуючи речення, щоб їх доповнення як найкраще підкреслювали деталі історії, учні вчаться формулювати та оформлювати свої думки.

Ефективним є використання методу «Sandwichstory». Цей метод підходить для закріплення граматичного та лексичного матеріалу та є ефективним способом формування креативного письма. Наприклад, даний метод можна використовувати в процесі вивчення теми “My family”. Вчитель вказує заголовок твору “My family”. Потім учні записують декілька речень: It was a to days ago. My family and I went to the river. Після цього вчитель просить учнів детально описати всіх членів родини які ходили на річку та описати одяг кожного з них. Після цього вчитель диктує дітям наступне речення: The river was very beautiful. Діти описують річку та все, що вони бачать на березі річки. Потім вчитель диктує наступне речення: It was a good day with my family! Діти мають пояснити, які емоції вони відчували під час прогулянки. Використання креативного письма на уроках англійської мови позитивно впливає на розвиток мислення та фантазії школярів.

В процесі складання історій доцільно використовувати візуальні арт-технології, оскільки вони мають багатий лінгво-дидактичний потенціал, їх легко адаптувати та використовувати на уроках англійської мови. До візуальної арт-технології відносять: застосування ілюстративного матеріалу, засобів наочності (колажів, картинок, слайдів, карикатур, діаграм, таблиць, ляльок, масок). Візуальні арт-технології допомагають втілити вчителю один з першорядних дидактичних принципів (за Я. Коменським) – принцип наочності. Наочність підвищує мотивацію учнів початкових класів, розвиває їх творчу уяву та мислення, сприяє засвоєнню навчального матеріалу. Робота з наочністю стимулює дітей до говоріння.

Прикладами використання візуальних арт-технологій на уроці англійської мови можуть служити техніки «magazine collage» та «group fresco». В процесі виконання журнального колажу, діти самостійно підбирають матеріал з журналів, формують композицію на аркуші, дають їй назву. Після створення колажу проходить групове обговорення процесу та результатів

роботи, презентація ідей. Метод групової фрески передбачає, що всі діти одночасно по черзі малюють на великому аркуші ватману зображення на певну тематику.

В етимологію слова «колаж» входять три основні семантичних компонента:

- 1) виготовлення або відновлення чогось зламаного, розбитого, розірваного;
- 2) складання чого-небудь з частин;
- 3) один фрагмент, який покриває інший.

З даних трьох компонентів можна зібрати в єдине ціле шляхом накладання, нашарування та зіставлення частин.

Колаж це досить ефективний засіб навчання іноземної мови, оскільки має ряд дидактичних переваг. В колажі можна включати не лише зображення (фотографії, малюнки тощо), але й вербальні та знакові компоненти (граматичні конструкції, лексику тощо). В процесі колажування колаж виступає операційним засобом, який викликає певні дії: рецептивні (візуальне сприйняття вербальних і невербальних компонентів колажу, ідентифікацію, антиципацію, розуміння);

репродуктивні (імітацію, трансформацію, конструювання, підстановку, комбінування, виклик лексичної одиниці); продуктивні (конструювання, трансформація, комбінування – на рівні одиниць більш високого порядку). Вибір мовних засобів, завжди обумовлюється ситуацією. Процес колажування та робота з готовим колажем може виступати як ефективний засіб оволодіння іншомовною культурою.

Висновки. Вчитель Нової української школи має вміння організувати компетентнісне навчання та забезпечити інтегрованість змісту (як внутрішньо предметної так і міжпредметної) на основі ключових компетентностей, не просто механічним об'єднанням предметів, а наближенням змісту освіти до особливостей сприймання нової інформації. Іноземна мова, як навчальний предмет, може зробити свій внесок у процес розвитку творчих здібностей дітей. Для успішної активізації творчої діяльності учнів вчителю потрібно бачити продуктивність та результативність своєї роботи, стежити за динамікою виявлення творчої діяльності кожного учня.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. К. : Либідь, 1997. 376 с.
2. Деркачова О. С. Використання карток Проппа в початковій школі під час роботи з казкою. 2021. Т. 53. № 2. С. 30–35.
3. Закон України «Про освіту». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
4. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>
5. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : У 5 т. К. : Рад. школа, 1986. Т. 1. С. 277–296.
6. Трошкін О. В. Педагогічні умови розвитку ініціативності майбутніх дизайнерів у процесі навчально-творчої діяльності: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Донецьк, 2004. 225 с.

REFERENCES

1. Goncharenko S. U. (1997) *Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk*. [Ukrainian Pedagogical Dictionary]. K.: Lybid. 376. [in Ukrainian].
2. Derkachova O. S. (2021) *Vykorystannia kartok Proppa v pochatkovii shkoli pid chas roboty z kazkoiu* [Using Propp cards in primary school during the work with a fairy tale]. Vol. 53. No. 2. 30–35. [in Ukrainian].
3. *Zakon Ukrainy «Pro osvitu»* [Law of Ukraine «On Education»]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
4. *Nova ukrainska shkola. Kontseptualni zasady reformuvannia serednoi shkoly*. [New Ukrainian school. Conceptual principles of secondary school reform]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>
5. *Sukhomlynskyi V. O. (1986) Vybrani tvory*. [Selected works] U 5 t. K. : Rad. Shkola. T. 1. 277–296. [in Ukrainian].
6. *Troshkin O. V. (2004) Pedahohichni umovy rozvytku initsiatyvnosti maibutnikh dyzaineriv u protsesi navchalno-tvorchoi diialnosti: dys. ... kand. ped. nauk. : 13.00.04* [Pedagogical conditions for the development of initiative of future designers in the process of educational and creative activity: dissertation. ... candidate ped. sciences: 13.00.04]. Donetsk. 225. [in Ukrainian].

Олена БЕЛОВА,
orcid.org/0000-0001-6162-4106
доктор педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри логопедії та спеціальних методик
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(Кам'янець-Подільський, Хмельницька область, Україна) alena.bielova77@gmail.com

АЛГОРИТМ ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЙНОЇ ГОТОВНОСТІ В ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ ДО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ

У науковій публікації здійснено теоретичний та експериментальний аналіз щодо формування мотиваційної готовності у дітей старшого дошкільного віку до навчання в закладах загальної середньої освіти. Мета дослідження – визначення алгоритму навчально-розвиткової роботи з формування мотиваційної готовності в старших дошкільників з порушеннями мовлення. Мовленнєва готовність передбачає розвиток в дошкільників навчальної та мовленнєвої мотивації, що впливатиме на їх пізнавальну активність під час навчальної діяльності. Завдання дослідження: теоретичне обґрунтування наукових позицій щодо важливості формування адекватної мотиваційної спрямованості, а саме мотивації до мовлення та навчання у дітей; визначення алгоритму навчально-розвиткової роботи; здійснення порівняльного аналізу результатів дослідження у дітей з порушеннями мовлення до і після формування експерименту. Методи дослідження – теоретичний: систематизація науково-теоретичних джерел щодо вирішення проблемного питання; емпіричний: використання різновидів психологічних методів, які взаємозалежні й під час формування мотиваційної складової доповнювали один одного: бесіда, спостереження, метод аналізу, порівняння; методи обробки даних: варіативно-статистична дескрипція. Результати дослідження. Оскільки актуальний розвиток мотиваційної готовності в дітей старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення визначався низькими показниками, то постало питання щодо вибудовування алгоритму навчально-розвиткової роботи. Її реалізація відбувалась на пропедевтично-грунтовному, варіативно-послідовному та мовленнєво-активному етапах. Особливу увагу приділяли формуванню у респондентів з порушеннями мовлення їх мотиваційної спрямованості, а саме навчальній та мовленнєвій мотиваціям. Зміст навчально-розвиткової роботи забезпечували основні методи (метод підтримки, метод заохочення, метод довіри, ігровий метод та інтерактивний метод) та прийоми (пояснення, психологічну підтримку, поради, перегляд мотиваційних мультфільмів, читання повчальних історій тощо). Унаслідок з'ясування показників констатувального та формуального експериментів засвідчили, що мотиваційна готовність дітей старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення була сформована здебільшого відсотка досліджених. Що безперечно підтверджувало ефективність навчально-розвиткової роботи.

Ключові слова: мотиваційна готовність, мотиваційна спрямованість, мотивація до навчання, мотивація до мовлення, діти старшого дошкільного віку, діти з порушеннями мовлення, методи, прийоми.

Olena BIELOVA,
orcid.org/0000-0001-6162-4106
Doctor of Pedagogy, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Speech Therapy and Special Techniques
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University
(Kamianets-Podilskyi, Khmelnytskyi region, Ukraine) alena.bielova77@gmail.com

ALGORITHM FOR THE FORMATION OF MOTIVATIONAL READINESS IN OLDER PRESCHOOL CHILDREN WITH SPEECH DISORDERS FOR THE EDUCATIONAL SPACE

The scientific publication carried out a theoretical and experimental analysis of the formation of motivational readiness of older preschool children to study in general secondary education institutions. The purpose of the study is to determine the algorithm of educational and developmental work on the formation of motivational readiness in older preschoolers with speech disorders. Speech readiness involves the development of educational and speech motivation in preschoolers, which will affect their cognitive activity during educational activities. Research task: theoretical substantiation of scientific positions regarding the importance of forming an adequate motivational focus, namely motivation for speech and learning in children; definition of the algorithm of training and development work; carrying out a comparative analysis of research results in children with speech disorders before and after the formative experiment. Research methods –

theoretical: systematization of scientific and theoretical sources for solving a problem; empirical: the use of various psychological methods that are interdependent and complement each other during the formation of the motivational component: conversation, observation, method of analysis, comparison; data processing methods: variable-statistical description. Research results. Since the current development of motivational readiness in older preschool children with speech disorders was determined by low indicators, the question arose about building an algorithm of educational and developmental work. Its implementation took place at propaedeutic-thorough, variable-sequential and speech-active stages. Particular attention was paid to the formation of respondents with speech disorders in their motivational focus, namely educational and speech motivations. The content of educational and development work was provided by basic methods (support method, encouragement method, trust method, game method, and interactive method) and techniques (explanations, psychological support, advice, watching motivational cartoons, reading educational stories, etc.). As a result, the compared indicators of ascertaining and formative experiments proved that the motivational readiness of older preschool children with speech disorders was formed by the majority of the studied. That undoubtedly confirmed the effectiveness of training and development work.

Key words: *motivational readiness, motivational focus, motivation to study, motivation to speak, children of older preschool age, children with speech disorders, methods, techniques.*

Постановка проблеми. Формування мотиваційної готовності дітей старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення до навчання а освітньому просторі має спрямовуватись на розвиток в них умінь мобілізувати власні сили, підтримувати інтерес під час мовленнєвої, навчальної, ігрової діяльності. Умотивована дитина, відчувши винагороду у вигляді позитивного результату або похвали, буде зацікавлена виконувати завдання навіть тоді, коли зіштовхнеться із труднощами. Завданнями дослідження постає: теоретичне обґрунтування наукових позицій щодо важливості формування адекватної мотиваційної спрямованості, а саме, мотивації до мовлення та навчання у дітей; визначення алгоритму навчально-розвиткової роботи; здійснення порівняльного аналізу результатів дослідження у дітей з порушеннями мовлення до і після формувального експерименту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування мотиваційної готовності до навчання в закладах загальної середньої освіти дітей старшого дошкільного віку є досить актуальною. Вивчена важливість розвитку мотивації у дітей раннього та дошкільного віку (L. Mariyati, G. Affandi, R. Afandi, 2020 та ін.); розкрито позитивний вплив сформованої мотивації на особистість дитини (K. Amrai, 2011; S. Özbey, 2017; A. Veraksa, 2022 та ін.); описані мотиваційні моделі навчання (G. Affandi, L. Mariyati, 2018 та ін.); визначена важливість освітнього підходу для формування навчальних та мотиваційних досягнень (F. Bakhtiarvanda, 2011; J. Filgona, 2020 та ін.); мотивація є базою для пізнавальної та мовленнєвої діяльності (J. Sawyer, P. Brooks, 2021 та ін.); проаналізовано взаємозв'язок між вмотивованістю дитини та її академічними успіхами (R. Dangol, 2019; V. Vitiello, 2011 та ін.); визначено вплив сформованої мотивації на стосунки дитини із близьким оточенням (N. Asvioa, A. Suharmonc, 2017 та ін.); окреслено проблематику мотивацій-

ної готовності до навчання в закладах загальної середньої освіти дітей старшого дошкільного віку з логопатологією (O. Bielova, 2021; O. Белова, 2021, 2022). Означені наукові дослідження розкривають різні підходи щодо формування мотиваційної готовності до освітнього простору. Разом з тим, це питання залишається досі актуальним і потребує подальшого вивчення особливо в дітей з порушеннями мовлення.

Мета статті – визначення алгоритму навчально-розвиткової роботи з формування мотиваційної готовності в старших дошкільників з порушеннями мовлення.

Виклад основного матеріалу. Елементарні базові мотиви в дитини закладаються батьками та педагогами (Mariyati, Affandi, Afandi, 2020) ще у ранньому та дошкільному віці (Carlton, & Adam, 1998). Розвинута мотивація впливає на вміння дітьми самостійно пізнавати навколишній світ (Affandi, L. Mariyati, 2018), сприяє академічну успіху (Dangol, & S. Milan, 2019), соціальній адаптації (Asvioa, Suharmonc, 2017), формує самоконтроль та самодисципліну (Amrai, Shahrzad, Hamzeh, Hadi, 2011).

Розвинена у дітей мотивація досягнення має більші переваги під час навчання ніж їх загальна готовність до умов освітнього простору (Bakhtiarvanda, Sana, Kazem, & Hojjat, 2011). Мотивація спрямовує дитину здобувати навчальні цілі (Filgona, Sakiyo, Gwany, & Okoronka, 2020), викликає бажання вчитись, пізнавати навколишній світ. Кількість мотивів, які актуалізуються і спонукають до діяльності і визначає загальний рівень мотивації. Від визначеного мотиву залежить вибір засобу для досягнення результату діяльності та характер дій. Перспективність у навчальній діяльності розкривають основні мотиви, такі як: соціальний (прагнення до схвалень, успіху, престижу), пізнавальний (бажання здобути нові знання) та навчальний (бажання досягати високих

результатів, задовольняти позиції вчителів, батьків) (Белова, 2021, 2022).

Під час формування мотиваційної готовності важливу увагу слід надавати розвитку спрямованості мотивації до мовлення та навчання. У цьому випадку мотивація стає важливим елементом успішного навчання дітей дошкільного віку (Özbeý, Dağlıođlu, 2017; Zimmerman, 2000 та ін.), основою для розвитку їх мовленнєвих навичок, інтелектуальних та соціальних здібностей (Sawyer, Brooks, 2021), забезпечує готовність до навчання в початкових класах (Vitiello, Greenfield, Munis, George, 2011). Основне завдання дорослих – це підтримка інтересу та створення сприятливої атмосфери для розвитку мотивації до навчання (Veraksa, Gavrilova, Lepola, 2022) та мовлення (Kharchenko, 2018; Shuhui, Patricia, 2000).

Відповідно алгоритм навчально-розвиткової роботи з формування мотиваційної готовності дітей старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення передбачає три етапи, а саме: пропедевтично-грунтовний, варіативно-послідовний та мовленнєво-активний.

Пропедевтично-грунтовний етап – підготовка дитини старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення до засвоєння базових знань та вмій про мотивацію та її вплив на діяльність людей. Під час навчально-розвиткової роботи на початковому рівні створюються емоційно-довірливі стосунки, урахувуючи вікові особливості, індивідуальні можливості дитини, фокусуючи увагу на тлумаченні понять, слуховому сприйнятті інформації, візуалізації дій на навчально-виховному матеріалі.

Варіативно-послідовний етап – передбачено поєднання візуальних та мовленнєвих дій. Навчально-розвиткова робота сприяє поступовому переходові від зорового контролю до когнітивно-мовленнєвого, що дає можливість дитині, спираючись на зоровий зразок, самостійно організувати свою діяльність. На цьому етапі у дитини викликають бажання до пізнавальної та навчальної діяльності (обговорення мотивувальних до навчання відеосюжетів, розповідей, казок, притч).

Мовленнєво-активний етап – залучення дитини до мовленнєвого середовища. Навчально-розвивальна робота передбачає заохочення дитини до мовленнєвої реалізації з використанням мовних засобів (слів, речень, текстів), що дає їй змогу навчитися розуміти мовлення близького оточення, граматично правильно висловлювати власну думку, а отже, сприятиме її соціалізації та розвитку пізнавальної активності.

Метою навчально-розвиткової роботи є: формування знань про мотивацію, інтересу до навчальної та пізнавальної діяльності; розвинення бажань спілкуватися з колективом однолітків та дорослими в умовах гри й навчання.

У навчально-розвитковій роботі для формування навчальної та мовленнєвої мотивації залучено ефективні методи, а саме:

– метод підтримки – діти в цьому віці починають вивчати навколишній світ, тому важливо підтримувати їхній інтерес, розширювати знання, дозволяти досліджувати; підтримувати бажання до спілкування, створювати адаптовані комунікативні середовища, які допоможуть вільно, без остраху висловлювати власні думки та почуття;

– метод заохочення – стійкість мотивації забезпечує похвала та заохочення дорослих. Потрібно виявляти інтерес до досягнень дитини, хвалити її за успіхи в різних видах діяльності, підбадьорювати під час невдач; важливо цінувати її зусилля та успіхи в розвитку мовлення, що збереже надалі мотивацію до спілкування;

– метод довіри – навчити дитину старшого дошкільного віку бути самостійною, дати їй можливість проявити ініціативність, зробити власний вибір, що дозволить розвинути в неї відчуття самоконтролю та самодисципліни;

– ігровий метод – найефективнішим способом навчання є гра. Під час ігрової діяльності в дитини з'являється можливість отримати новий досвід. Мотиваційні ігри спрямовані на розвиток логічного мислення, креативності, інтелектуальних здібностей, творчих навичок та загального інтересу до навчання. Окрім того, ігри сприяють розвитку мовленнєвих навичок, збагаченню словника, мотивують дитину до уважного слухання співрозмовника, висловлювання власної думки;

– інтерактивний метод – інтерактивні методи навчання, зокрема дискусії, бесіди, дебати, розповіді, читання книжок, перегляд картинок та групова робота, спрямована створювати стимулювальну атмосферу, розвиток соціальних навичок, особистісну мотиваційну спрямованість, підвищувати інтерес дитини до мовленнєвої діяльності.

Розкрито прийоми такі як: пояснення, психологічна підтримка, поради, створення позитивно-адаптованого комунікативного середовища, демонстрація наочних матеріалів, перегляд мультфільмів, читання текстового матеріалу (казок, притч, оповідань тощо), перегляд картинок, показ рухових вправ, стимулювальні запитання, малювання.

Визначено очікуваний результат дитини: уміння розуміти значення мотивації в житті

людей; підтримувати інтерес до навчальної діяльності; визначати пріоритетні мотиви; уміти аналізувати життєві ситуації та робити висновки; працювати над підвищенням рівня пізнавального інтересу, розвивати бажання, витримку та наполегливість до виконання вербально-пізнавальних завдань.

Для дослідження мотиваційної складової психологічного компонента мовленнєвої готовності в дітей старшого дошкільного віку було використано ряд методик, що вивчали мотивацію до мовлення, навчання та мотиваційну спрямованість (Белова, 2021, 2022). Показники констатувального експерименту свідчали про несформованість мотивації у дітей з порушеннями мовлення (Bielova, 2021). Тому постала потреба в окресленні алгоритму навчально-розвиткової роботи з формування мотиваційної готовності у дітей старшого дошкільного віку до навчання в закладах загальної середньої освіти, в котрих виявлено низькі та середні результати дослідження.

Формувальний експеримент проводився серед вихованців закладів дошкільної освіти в експериментальних групах (ЕГ). Ефективність навчально-розвиткової роботи визначалась під час порівняння констатувальних (V) результатів дослідження з формувальними (R), а також зіставлялися показники формувального експерименту дітей з порушеннями мовлення (RL) з їх однолітками з нормотиповим розвитком (RN). Під час порівняння узагальнених результатів дослідження (констатувального (V_{EF}) та формувального (R_{EF}) експериментів) було виявлено істотні зміни мотиваційної готовності (рис. 1).

Ріст показників високого рівня (від 12 до 17 балів) мотиваційної готовності спостерігався у всіх досліджуваних дітей, зокрема в осіб з нормотиповим розвитком ($R_V < 40,0\%$), з дислалією ($R_V < 49,5\%$), заїканням ($R_V < 47,5\%$), ринолалією ($R_V < 64,3\%$) та в окремих осіб із дизартрією ($R_V < 14,3\%$). Середньому рівню (від 6 до 11 балів) було властиве спадання, він прийняв від'ємне значення в респондентів із з нормотиповим розвитком ($R_V > 34,4\%$), дислалією ($R_V > 35,8\%$), заїканням ($R_V > 35,0\%$) та ринолалією ($R_V > 35,8\%$), а позитивне – в осіб з дизартрією ($R_V < 14,2\%$). Показники відхилення низького рівня (від 0 до 5 балів) є від'ємними у всіх респондентів (з нормотиповим розвитком ($R_V > 5,6\%$), дещо більше з дислалією ($R_V > 13,6\%$), заїканням ($R_V > 12,5\%$) та ринолалією ($R_V > 28,5\%$), а позитивне – в осіб з дизартрією ($R_V > 28,6\%$), що свідчить про їх недостатню психологічну готовність до умов шкільного навчання. Провідним видом діяльності стає гра, на другому місці у дітей знаходиться соціальна взаємодія, останнім у пріоритетах є навчання. Для покращення їхнього рівня мотивації необхідна додаткова розвивальна робота (табл. 1).

Середньостатистична бальна оцінка суттєво посилилась в всіх групах дітей старшого дошкільного віку у порівнянні з констатувальним дослідженням. Показникам нормотипового розвитку ($M \pm SD R_{EF} = 12,9 \pm 1,8$) максимально відповідали бали респондентів із дислалією ($12,8 \pm 1,8$), дещо менше – із заїканням ($12,4 \pm 2,6$), ще менше – з ринолалією ($11,4 \pm 2,5$) і найменше – з дизартрією ($9,4 \pm 2,7$).

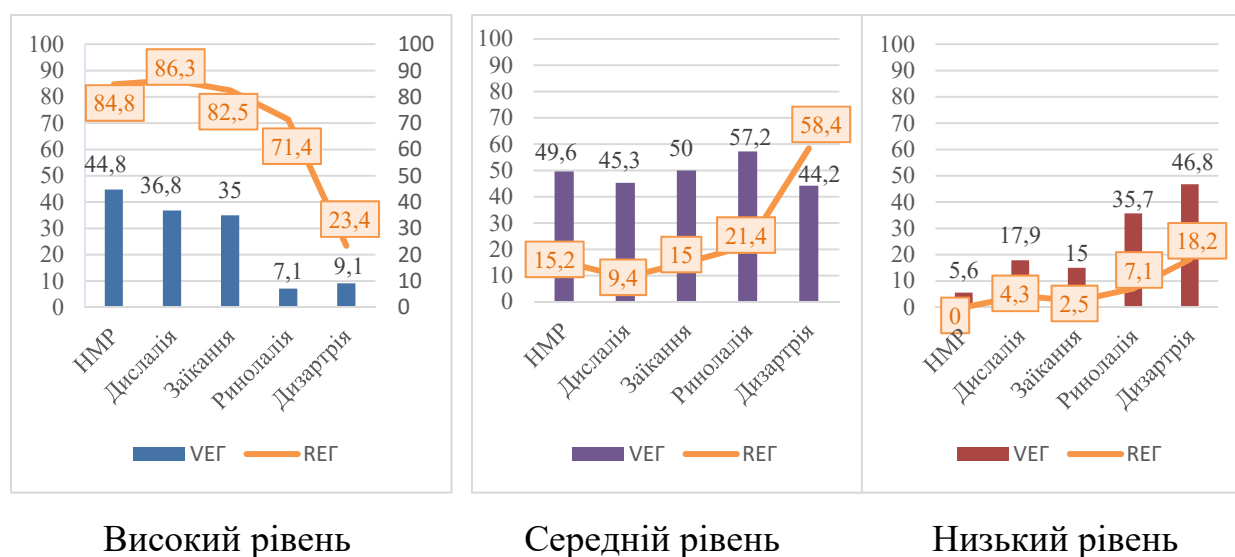

Рис. 1. Рівень мотиваційної готовності до (V_{EF}) і після (R_{EF}) формувального експерименту

Порівняльний аналіз показників мотиваційної готовності

Категорії дітей	Показники відхилення $R_v \geq R_r$ (у%)									$\Sigma_{n=007}$
	Високий рівень		$R_v \geq R_r$	Середній рівень		$R_v \leq R_r$	Низький рівень		$R_v \leq R_r$	
	V_{EG} (%)	R_{EG} (%)		V_{EG} (%)	R_{EG} (%)		V_{EG} (%)	R_{EG} (%)		
Нормотиповий	44,8	84,8	40,0	49,6	15,2	-34,4	5,6	0	-5,6	250
Порушення мовлення	28,3	71,1	42,8	46,5	21,6	-24,9	25,2	7,28	-17,9	357
Дислалія	36,8	86,3	49,5	45,3	9,43	-35,8	17,9	4,25	-13,6	212
Заїкання	35,0	82,5	47,5	50,0	15,0	-35,0	15,0	2,5	-12,5	40
Ринолалія	7,1	71,4	64,3	57,2	21,4	-35,8	35,7	7,14	-28,5	28
Дизартрія	9,1	23,4	14,3	44,2	58,4	14,2	46,8	18,2	-28,6	77
	Статистичний аналіз бальної оцінки $M \pm SD$									
	V_{EG}					R_{EG}				
Нормотиповий	10,2 ± 3,0					12,9 ± 1,8				
Порушення мовлення	8,3 ± 3,4					11,5 ± 2,7				
Дислалія	9,6 ± 3,5					12,8 ± 1,8				
Заїкання	7,2 ± 3,0					12,4 ± 2,6				
Ринолалія	6,3 ± 2,4					11,4 ± 2,5				
Дизартрія	6,2 ± 3,0					9,4 ± 2,7				

Таким чином, у досліджених із порушеннями мовлення прогресує високий рівень мотиваційної складової на 42,8% ($V_{EG} 28,3\% < R_{EG} 71,1\%$), що вплинуло на результати середнього рівня, який зменшився на 24,9% ($V_{EG} 46,5\% > R_{EG} 21,6\%$). Низький рівень скоротився на 17,9% у порівнянні із попереднім дослідженням ($V_{EG} 49,4\% > R_{EG} 18,2\%$). Здобуті результати свідчать про позитивну динаміку розвитку мотиваційних підскладових (мотивації мовлення, мотиваційної спрямованості та мотивації до навчання) у групах дітей старшого дошкільного віку.

Висновки і пропозиції. Теоретичний та експериментальний аналіз наукового дослідження дає змогу висновкувати: 1) мотивація стає важливим елементом успішного навчання дітей старшого дошкільного віку, основою для розвитку їх мовленнєвих навичок, інтелектуальних та соціальних здібностей, забезпечує готовність до навчання в закладах загальної середньої освіти; 2) алгоритм навчально-розвиткового впливу включав поетапність його реалізації, а саме на пропедевтично-грунтовному, варіативно-послідовному та мовленнєво-активному етапах роботи; 3) порівняльний аналіз мотивації мов-

лення (в умовах ігрової та навчальної діяльності) показав, що діти позитивно налаштовані на спілкування із дорослими та зі своїми однолітками. Під час дослідження мотиваційної спрямованості доводять, що пізнавально-активна спрямованість значно збільшилась у всіх категоріях дітей. Це вказує на їх розвинуту самостійність у прийнятті рішень, відповідальність, ініціативність під час виконання завдань. Показники відхилення соціальної адаптованості переходять у нову фазу розвитку. Дітям важливе не тільки спілкування один із одним, але також й особистісний саморозвиток, тому в цій складовій спостережено від'ємні результати у більшості з них. Показники формуального експерименту під час вивчення мотивації навчання засвідчили на приріст відсотка дітей, котрі розуміли значення навчального та соціального мотивів, тому їх показники були подібні до нормотипового розвитку.

Перспективою подальших досліджень о кім мотиваційної сфери стає вивчення сформованості у дітей з порушеннями мовлення когнітивних та емоційних психічних процесів, що дасть можливість уявити їх психологічну готовність до навчання в закладах загальної середньої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Белова О. Б. Діагностика мотиваційної спрямованості дітей старшого дошкільного віку з логопатологією. *Актуальні питання гуманітарних наук міжсвізівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич : Гельветика. 2022. 51. С. 419–423. http://www.arphn-journal.in.ua/archive/51_2022/65.pdf

2. Белова О.Б. Проблематика мотиваційної готовності до навчання в школі дітей старшого дошкільного віку. *Педагогічні науки: теорія та практика*. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика». 2021. № 2 (38). С. 181–188. <http://journalsofznu.zp.ua/index.php/pedagogics/article/view/2523/2409>
3. Affandi G. R., & Mariyati L. I. Uji Validitas Bender-Gestalt Test dengan Menggunakan Nijmeegse Schoolbekwaamheids Test (NST) sebagai Kriteria untuk Mendeteksi Kesiapan Anak Masuk Sekolah Dasar. *Jurnal Psikologi dan Kesehatan Mental*. 2018. 2 (2). P. 84–95. <https://e-journal.unair.ac.id/JPKM/article/view/6122>
4. Amrai K., Shahrzad E., Hamzeh A. and Hadi P. The relationship between academic motivation and academic achievement students. *Journal of Procedia Social and Behavioral Sciences*. 2011. 15. P. 399–402. <https://journalsofznu.zp.ua/index.php/pedagogics/article/view/2523>
5. Asvioa N., Suharmonc A. The Influence of Learning Motivation and Learning Environment on Undergraduate Students' Learning Achievement of Management of Islamic Education, Study Program of Iain Batusangkar In 2016. *Noble International Journal of Social Sciences Research*. 2017. № 2 (2). 16–31.
6. Bakhtiarvanda F., Sana A., Kazem D., & Hojjat A. F. The Moderating Effect Of Achievement Motivation On Relationship Of Learning Approaches And Academic Achievement. *Procedia Social And Behavioral Sciences*. 2011. 28. 486–488. <https://cyberleninka.org/article/n/20421>
7. Bielova O. The state of development of components of speech readiness of older preschool children with speech disorders. *SPECIAL EDUCATION*. 2021. Vol 1(42) P.137–189. <https://www.journals.vu.lt/special-education/article/view/25427>
8. Carlton L., M. & Winsler A.. Fostering Intrinsic Motivation in Early Childhood Classrooms. *Early Childhood Education Journal*. 1998. 25. P.159–166. https://www.researchgate.net/publication/225914131_Fostering_Intrinsic_Motivation_in_Early_Childhood_Classrooms/stats
9. Dangol R., & Milan S. Learning Readiness And Educational Achievement Among School Students. *The International Journal of Indian Psychology*. 2019. 7 (2). P. 467–476. <https://ijip.in/articles/learning-readiness-and-educational-achievement-among-school-students/>
10. Filgona J. & Sakiyo J. & Gwany D & Okoronka A. Motivation in Learning. *Asian Journal of Education and Social Studies*. 2020. 10. P.16–37. https://www.researchgate.net/publication/344199983_Motivation_in_Learning
11. Kharchenko N. The Development of the Motives for Listening in The First Language by Preschool Children. *PSYCHOLINGUISTICS*. 2018. (23(1)). 292-308. <https://doi.org/10.5281/zenodo.1211503>
12. Mariyati L. I., Affandi G. R., Afandi R. School Readiness and Achievement Motivation as Academic Achievement Predictors in Elementary School Students. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*. 2020. № 24. P. 1475–17192. <https://www.psychosocial.com/article/PR290122/22828/>
13. Özbey S. A. İ. D. E., & Dağlıoğlu H. E. Adaptation study of the motivation scale for the preschool children (DMQ18). *International Journal of Academic Research*. 2017. 4(2). P.1–14.
14. Sawyer J., Brooks P.J. Sociodramatic play enhances preschoolers' private speech and motivation across activities. *Cognitive Development*. 2021. 59(5):101073. doi: 10.1016/j.cogdev.2021.101073
15. Shuhui C., Patricia A. The Motivational Function of Preschoolers' Private Speech. *Discourse Processes*. 2000. 30(2). P.133-152.
16. Veraksa A., Gavrilova M., Lepola J. Learning motivation tendencies among preschoolers: Impact of executive functions and gender differences. *Acta Psychologica*. 2022. 228. <https://doi.org/10.1016/j.actpsy.2022.103647>.
17. Vitiello V.E., Greenfield D.B., Munis P., George J.L. Cognitive flexibility, approaches to learning, and academic school readiness in head start preschool children. *Early Education & Development*. 2011. 22 (3). P. 388–410. 10.1080/10409289.2011.538366
18. Zimmerman B. J. Self-efficacy: An essential motive to learn. *Contemporary Educational Psychology*. 2000. 25 (1). P. 82–91.

REFERENCES

1. Bielova, O. B. (2022) Diahnostyka motyvatsiinoi spriamovanosti ditei starshoho doshkilnoho viku z lohopatolohiieiu [Diagnostics of motivational orientation of older preschool children with logopathology]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Drohobych: Helvetyka, 51. P. 419–423. http://www.aphn-journal.in.ua/archive/51_2022/65.pdf [in Ukrainian].
2. Bielova, O.B. (2021). Problematyka motyvatsiinoi hotovnosti do navchannia v shkoli ditei starshoho doshkilnoho viku [Problems of motivational readiness to study at school of children of older preschool age]. Pedahohichni nauky: teoriia ta praktyka. Zaporizhzhia: Vydavnychiy dim «Helvetyka», 2(38). P. 181–188. <http://journalsofznu.zp.ua/index.php/pedagogics/article/view/2523/2409> [in Ukrainian].
3. Affandi, GR, & Mariyati, LI (2018). Uji Validitas Bender-Gestalt Test dengan Menggunakan Nijmeegse Schoolbekwaamheids Test (NST) sebagai Kriteria untuk Mendeteksi Kesiapan Anak Masuk Sekolah Dasar. *INSAN Jurnal Psikologi Dan Kesehatan Mental*, 2 (2). P. 84–95. <https://doi.org/10.20473/jpkm.V2I22017.84-95>
4. Amrai, K., Shahrzad, E., Hamzeh, A. and Hadi, P. (2011). The relationship between academic motivation and academic achievement students. *Journal of Procedia Social and Behavioral Sciences*, 15. P. 399–402. <https://journalsofznu.zp.ua/index.php/pedagogics/article/view/2523>
5. Asvioa, N., Suharmonc, A. (2017). The Influence of Learning Motivation and Learning Environment on Undergraduate Students' Learning Achievement of Management of Islamic Education, Study Program of Iain Batusangkar In 2016. *Noble International Journal of Social Sciences Research*, 2 (2). P. 16–31.

6. Bakhtiarvanda, F., Sana, A., Kazem, D., & Hojjat, A. F. (2011). The Moderating Effect Of Achievement Motivation On Relationship Of Learning Approaches And Academic Achievement. *Procedia Social And Behavioral Sciences*, 28. P. 486–488. <https://cyberleninka.org/article/n/20421>
7. Bielova, O. (2021). The state of development of components of speech readiness of older preschool children with speech disorders. *SPECIAL EDUCATION*, 1(42). P.137–189. <https://www.journals.vu.lt/special-education/article/view/25427>
8. Carlton, L. M. & Winsler, A. (1998). Fostering Intrinsic Motivation in Early Childhood Classrooms. *Early Childhood Education Journal*, 25. P. 159–166. https://www.researchgate.net/publication/225914131_Fostering_Intrinsic_Motivation_in_Early_Childhood_Classrooms/stats
9. Dangol, R., & Milan, S. (2019). Learning Readiness And Educational Achievement Among School Students. *The International Journal of Indian Psychology*, 7 (2). P. 467–476. <https://ijip.in/articles/learning-readiness-and-educational-achievement-among-school-students/>
10. Filgona, J. & Sakiyo, J. & Gwany, D & Okoronka, A. (2020). Motivation in Learning. *Asian Journal of Education and Social Studies*, 10. P. 16–37. https://www.researchgate.net/publication/344199983_Motivation_in_Learning
11. Kharchenko, N. (2018). The Development of the Motives for Listening in The First Language by Preschool Children. *PSYCHOLINGUISTICS*, (23(1)). 292–308. <https://doi.org/10.5281/zenodo.1211503>
12. Mariyati, L. I., Affandi, G. R., Afandi, R. (2020). School Readiness and Achievement Motivation as Academic Achievement Predictors in Elementary School Students. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, 24. P. 1475–7192. <https://www.psychosocial.com/article/PR290122/22828/>
13. Özbey, S. A. İ. D. E., & Dağlıoğlu, H. E. (2017). Adaptation study of the motivation scale for the preschool children (DMQ18). *International Journal of Academic Research*, 4(2). P. 1–14.
14. Sawyer, J., Brooks, P.J. (2021). Sociodramatic play enhances preschoolers' private speech and motivation across activities. *Cognitive Development*, 59(5). P. 101073. doi: 10.1016/j.cogdev.2021.101073
15. Shuhui, C., Patricia, A. (2000). The Motivational Function of Preschoolers' Private Speech. *Discourse Processes*, 30(2). P. 133–152.
16. Veraksa, A., Gavrilova, M., Lepola, J. (2022). Learning motivation tendencies among preschoolers: Impact of executive functions and gender differences. *Acta Psychologica*. 228. <https://doi.org/10.1016/j.actpsy.2022.103647>.
17. Vitiello, V.E., Greenfield, D.B., Munis, P., George, J.L. (2011). Cognitive flexibility, approaches to learning, and academic school readiness in head start preschool children. *Early Education & Development*, 22 (3). P. 388–410. 10.1080/10409289.2011.538366
18. Zimmerman, B. J. (2000). Self-efficacy: An essential motive to learn. *Contemporary Educational Psychology*, 25 (1). P. 82–91.

УДК 378.014

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-1-40>**Ярослав БОРДІЯН,***orcid.org/0009-0002-7720-790X**кандидат наук з державного управління (Ph.D), доцент,
доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) bordiyan@ua.fm***Вікторія МАЦЬКО,***orcid.org/0000-0002-4585-8735**асистент кафедри педагогіки і психології та дошкільної освіти
Обласного коледжу «Кременчуцька гуманітарно-технологічна академія імені А.С. Макаренка»
Полтавської обласної ради
(Кременчук, Україна) victoriatacko@ukr.net***Лідія ЧЕРЕДНИК,***orcid.org/0000-0002-1006-1363**кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри педагогіки
Національного університету біоресурсів і природокористування України
(Київ, Україна) lidiya2772@i.ua*

РОЛЬ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ФОРМУВАННІ ЦИФРОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

У дослідженні автори аналізують роль інноваційних технологій у формуванні цифрових компетентностей здобувачів вищої освіти. Зазначено, що швидкий розвиток цифрових технологій змінює набори навичок, необхідні для майбутніх фахівців. У статті досліджено сучасні теоретичні засади та підходи до розвитку цифрової грамотності у процесах навчання впродовж життя, виокремлено основні поняття «компетентності» та зазначені рівні цифрової компетентності. Робота базується на використанні загальнотеоретичних та емпіричних методів дослідження. Важливе значення серед теоретичних методів займали аналіз, синтез, абстрагування, конкретизація. На основі прогностичного методу дослідження охарактеризовано основні шляхи формування цифрової компетентності та особливості майбутнього використання. Зазначено, що освітянам необхідно розробити та надавати рекомендації здобувачам для підвищення їхнього загального рівня цифрової компетентності, що дозволить їм оволодіти необхідними знаннями, вдосконалити навички та знання, бути успішними професіоналами в сучасному суспільстві. Встановлено, що у сучасному світі, який стрімко розвивається під впливом цифровізації, формування цифрових компетентностей є ключовим аспектом підготовки конкурентоспроможних фахівців. Використання інноваційних технологій у освітньому процесі відіграє вирішальну роль у досягненні цієї мети. Ця стаття розкриває потенціал сучасних технологій, включаючи цифрові платформи, віртуальну та доповнену реальність, інтерактивне навчання, мобільні додатки та онлайн-платформи, у формуванні і розвитку цифрових компетентностей здобувачів освіти.

Результати проведеного дослідження підтверджують важливу роль інноваційних технологій у формуванні цифрових компетентностей здобувачів освіти. Вони надають можливість дійти висновку про те, що використання сучасних технологій в освітньому процесі сприяє ефективному навчанню та розвитку майбутніх фахівців у сфері цифрових технологій.

Ключові слова: інноваційні технології, майбутні фахівці, цифровізація, освітній процес, цифрові навички, цифрові компетентності.

Yaroslav BORDIAN,

orcid.org/0009-0002-7720-790X

*Candidate of Sciences in Public Administration (Ph.D.), Associate Professor;
Associate Professor at the Department of Social Pedagogy and Social Work
Ivan Franko National University of Lviv
(Lviv, Ukraine) bordiyan@ua.fm*

Victoriia MATSKO,

orcid.org/0000-0002-4585-8735

*Assistant at the Department of Pedagogy and Psychology and Preschool Education
Regional College of Kremenchuk Humanitarian and Technological A.S. Makarenko
Humanitarian and Technological Academy Poltava Regional Council
(Kremenchuk, Ukraine) victoriamatcko@ukr.net*

Lidiia CHEREDNYK,

orcid.org/0000-0002-1006-1363

*Candidate of Pedagogical Sciences,
Senior Lecturer at the Department of Pedagogy
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine and Nature Management of Ukraine
(Kyiv, Ukraine) lidiya2772@i.ua*

THE ROLE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE FORMATION OF DIGITAL COMPETENCIES OF STUDENTS

In the study, the authors analyze the role of innovative technologies in the formation of digital competencies of higher education students. It is noted that the rapid development of digital technologies is changing the skill sets required for future professionals. The article explores the current theoretical foundations and approaches to the development of digital literacy in lifelong learning processes, identifies the basic concepts of «competence» and indicates the levels of digital competence. The work is based on the use of general theoretical and empirical research methods. Among the theoretical methods, analysis, synthesis, abstraction, and concretization were important. Based on the prognostic method of research, the main ways of forming digital competence and features of future use are characterized. It is noted that educators need to develop and provide recommendations to students to improve their overall level of digital competence, which will allow them to master the necessary knowledge, improve their skills and knowledge, and be successful professionals in modern society. It has been established that in the modern world, which is rapidly developing under the influence of digitalization, the formation of digital competencies is a key aspect of training competitive professionals. The use of innovative technologies in the educational process plays a crucial role in achieving this goal. This article reveals the potential of modern technologies, including digital platforms, virtual and augmented reality, interactive learning, mobile applications and online platforms, in the formation and development of digital competencies of students.

The results of the study confirm the important role of innovative technologies in the formation of digital competencies of students. They provide an opportunity to conclude that the use of modern technologies in the educational process contributes to the effective training and development of future specialists in the field of digital technologies.

Key words: *innovative technologies, future specialists, digitalization, educational process, digital skills, digital competencies.*

Постановка питання у загальному вигляді.

Розвиток цифрових компетенцій у здобувачів освіти є важливою складовою сучасного освітнього процесу, який сприяє їхньому особистісному зростанню, професійному розвитку та готовності до майбутнього. Цифрові технології проникають у всі сфери нашого життя, включаючи освіту, роботу, дозвілля та комунікації, тому вміння користуватися цифровими інструментами є необхідними для успішного функціонування у сучасному світі. Роботодавці вимагають від майбутніх фахівців цифрових навичок: навички роботи з комп'ютерами, програмним забезпечен-

ням, інтернетом та іншими цифровими інструментами стають ключовими для успішної кар'єри. Разом з тим, використання цифрових технологій може сприяти розвитку критичного мислення та здатності до аналізу, оцінки і розв'язання реальних проблем. Цифровий світ диктує нові умови: інформація повинна бути не тільки корисною, але й відповідати сучасним тенденціям. Навички цифрової грамотності сприймаються як розвиток, що має бути невід'ємною частиною програм підвищення кваліфікації (Хауск, 2017). Саме тому, цифрова компетентність є важливою у системі освіти, адже володіючи нею, здобувачі можуть

адекватно реагувати на сучасні глобальні виклики та трансформації.

Мета статті: аналіз стану цифрової компетентності здобувачів вищої освіти крізь призму сучасних викликів і можливостей.

Аналіз наукових досліджень. Аналіз наукової, педагогічної літератури дав змогу визначити зміст цифрової компетентності здобувача освіти. Питання важливості набуття цифрових компетентностей у процесі навчання у закладах вищої та фахової передвищої освіти вивчали: О. Спірін, І. Смирнова, К. Осадча, С. Гайсіна, В. Кудлай, Л. Карташова, А. Квятковська, Г. Ткачук, О. Овчарук та ін. Сучасні тенденції розвитку інформаційного суспільства розглядаються в дослідженнях В. Бикова, М. Лещенка, Н. Морзе, О. Спіріна, Л. Карташової, Р. Гуревича, А. Квятковської та ін. Серед вітчизняних та зарубіжних вчених, які працювали над впровадження цифрових технологій у освітній процес можна виділити В. Бикова, М. Бирка, М. Жалдака, В. Ковальчука, В. Кухаренка, В. Лапінського, Н. Морзе, О. Співаковського, Л. Карташову, Т. Сорочан, О. Спіріна та інших.

Виклад основного матеріалу. Високий освітній потенціал сучасних цифрових технологій, розвиток і модернізація програмного забезпечення зумовлюють вимогу вдосконалення підготовки майбутніх фахівців.

Уточнимо сутність дефініцій «цифрова компетентність».

Цифрова компетентність визначається як динамічна комбінація здібностей, знань, навичок і способів мислення у сфері інформаційних, комунікаційних та цифрових технологій, що формує здатність особистості успішно організувати професійну діяльність та соціалізуватися з використанням цифрових технологій (Агаїґо, 2015). Водночас деякі науковці вважають, що цифрова компетентність – це повне, поглиблене використання засобів інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у професійній діяльності, навчанні, науці, дозвіллі тощо (Саєнко, 2022). З огляду на ці визначення, «цифрова компетентність здобувачів вищої освіти» визначається як сукупність здібностей, знань, умінь і навичок використання цифрових технологій з метою комунікації та професійного розвитку, пов'язаних з пошуком, формуванням, створенням, поширенням цифрових інформаційних ресурсів у процесі навчання, здійсненні навчально-наукових досліджень (Renigere, 2019). Таким чином, цифрова компетентність відноситься до багатofункціональних, наскрізних та метакогнітивних навичок особис-

тості. У Законі України «Про освіту» термін «компетентність» визначений як «динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність» (Закон України «Про освіту, 2017).

Узагальнюючи вищезазначене, можна констатувати, що цифрова компетентність здобувачів вищої освіти – це сукупність навичок, знань і вмінь, які використовуються для роботи або обробки матеріалів за допомогою цифрових технологій. Вона впливає на комунікацію та професійний розвиток здобувачів, пошук, формування та активне використання інформаційних ресурсів для навчання або досліджень. Відповідальне використання інформації та інформаційних ресурсів загалом є характерним показником для тих, хто володіє цифровою компетентністю.

З деяких пір помітної значимості набуває проблема використання комп'ютерів, мобільних пристроїв та інтернету. Це, звичайно, не означає, що вони розвивають навички, які можуть бути корисними в різних аспектах діяльності. Дослідження показали, що велика кількість цифрових пристроїв сприяє розвитку цифрових навичок лише на операційному рівні. Вища когнітивна здатність до критичного пошуку та до критичного пошуку та відбору інформації не є результатом більшого споживання. Користувачі можуть просто залишатися на тому ж рівні і користуватися лише певними програмами та сервісами. Тому зростання використання цифрових технологій не можна вважати ключовим показником цифрової компетентності (Кудлай, 2015).

Доцільно нагадати, що Україна взяла курс на створення цифрової держави (або державу в смартфоні). Це визнано необхідністю формування цифрової економіки та суспільства, а цифрові технології розглядаються як один з ключових елементів такого розвитку. І одним із пріоритетів цього розвитку є діджиталізація освіти, яка передбачає, перш за все, інтенсифікацію освітнього процесу насамперед, впровадження ідей адаптивного та розвивального навчання, удосконалення форм і методів організації освітнього процесу, створення системи освіти, орієнтованої на сучасні цифрові технології (Биков, 2019).

На основі аналізу наукових джерел та в ході педагогічних спостережень, нами констатовано, що вміння використовувати цифрові технології продуктивно, передбачає розвиток чотирьох рівнів цифрової компетентності, як передумови для

ефективного використання цифрових технологій або їх застосування для певних цілей. Для ефективного використання можливостей освітнього цифрового простору, цифрова компетентність майбутніх фахівців повинна включати розвиток наступних рівнів:

1. Технічний рівень. Містить сукупність практичних знань, зазвичай отриманих на основі досвіду роботи з цифровими пристроями. Ці навички складають знання, з яких користувач буде вибирати, використовуючи конкретні критерії, отримані в результаті аналізу ситуації, необхідних для вибору та використання цифрових технологій.

2. Соціальний рівень. Включає сукупність практичних знань, зазвичай сформованих на основі комунікативного досвіду та ґрунтується на турботі про потреби інших, про розвиток і використання стратегій рефлексії та взаємодії з іншими в Інтернеті.

3. Інформаційний рівень – це сукупність теоретичних і практичних знань, отриманих на основі аналізу результатів різних експериментів зі збору даних з метою вибору придатних для використання методів ідентифікації, відбору, організації та інтерпретації інформації.

4. Гносеологічний рівень – це сукупність теоретичних і практичних знань у певній дисципліні або у певній галузі, які зазвичай розвиваються за допомогою формальних досліджень та досвіду. Ці дані використовуються за допомогою певних методів для ефективного та результативного використання галузевих цифрових інструментів. Ці знання, перекладені в операційні системи або схеми, необхідні для формулювання завдань з обробки інформації за допомогою цифрових інструментів (таких як електронні таблиці, бази даних, програми для редагування фотографій чи музики системи, будь-яке інше програмне забезпечення для обробки інформації, включаючи мови програмування та авторські системи), виявляти та розв'язувати проблеми або виконувати професійних завдань (Desjardins, 2017).

Отже, можна стверджувати, що роль технологій у формуванні цифрових компетентностей здобувачів вищої освіти вкрай важлива. Аналіз результатів сучасних наукових досліджень, дає можливість зробити висновок, які технології впливають на цей процес:

• Навчальні платформи та онлайн-ресурси. Висвітлення цифрових технологій у навчанні включає в себе використання навчальних платформ, які надають доступ до відкритих онлайн-курсів, відеолекцій, інтерактивних завдань та матеріалів для самостійного вивчення.

• Використання віртуальної реальності та доповненої реальності. Ці технології надають можливість створювати імерсивні освітні середовища, де здобувачі можуть експериментувати, вивчати нові концепції та вирішувати завдання в інтерактивних сценаріях (Квятковська, 2022).

• Використання інтерактивних ігор та симуляцій. Ці інструменти дозволяють здобувачам освіти отримати практичний досвід у віртуальних сценаріях, що відображають реальні ситуації, і сприяє кращому засвоєнню матеріалу та розвитку цифрових навичок.

• Особистісні пристрої та мобільні додатки. Смартфони, планшети та інші особисті пристрої стають все більш важливими в навчанні, дозволяючи майбутнім фахівцям отримувати доступ до інформації та навчальних ресурсів у будь-який час і з будь-якого місця (Биков, 2019).

• Використання аналітики та штучного інтелекту. Аналіз даних та інтелектуальні системи можуть допомогти в індивідуалізації освітнього процесу, адаптувати матеріали до потреб кожного здобувача та надавати персоналізовану підтримку в навчанні.

Зокрема у дослідженні В. Ковальчука зазначено, що рівень цифрової грамотності здобувачів залежить від методичного інструментарію, якій використовується на заняттях. Результати дослідження свідчать про те, що респонденти експерименту мали середній рівень цифрової компетентності. Незважаючи на це, багато респондентів не були до кінця ознайомлені з маніпулятивними можливостями інформаційних ресурсів, хоча використання в ЗВО цифрових інструментів їх заохочувало до підвищення своїх компетентностей (Ковальчук, 2020).

У дослідженні В. Саєнко визначення рівня цифрової компетентності здобувачів ґрунтувалося на використанні сучасних цифрових ресурсів, зокрема платформи для проведення опитувань Google. На ній були розроблені відкриті та закриті запитання за сучасними методиками визначення цифрової компетентності. Емпіричний аналіз стану цифрової компетентності здобувачів вищої освіти проводився в декілька етапів. На першому етапі було здійснено теоретичне визначення цифрової компетентності та охарактеризовано загальний стан цифрової грамотності українських студентів. На другому етапі було досліджено та уточнено емпіричні референти цифрової компетентності та сформовано методичний інструментарій. На третьому етапі дослідження було охарактеризовано стан цифрової компетентності респондентів, проаналізовано рівень цифрової

грамотності та встановлено зв'язок між ними. У результаті дослідження було встановлено, що рівень цифрових компетентностей здобувачів залежить від платформ та цифрових інструментів, які використовують викладачі під час очних занять та дистанційних, і «часте використання різноманітних цифрових технологій є важливим загальним показником цифрової компетентності за обставин, щоб дати процедурні знання, які підтримуються цілеспрямованим використанням цифрових пристроїв» (Саєнко, 2022).

Рекомендується врахувати, що освітянам необхідно розробити та надавати рекомендації здобувачам для підвищення їхнього загального рівня цифрової компетентності. Це дозволить їм оволодіти необхідними знаннями, вдосконалити навички та знання, бути успішними професіоналами в сучасному суспільстві.

Результати проведеного дослідження дають можливість дійти висновку про те, що підвищення обізнаності щодо інновацій, набуття досвіду використання нових цифрових технологій та інструментів, залучення здобувачів до практичного застосування цифрових технологій в освітньому процесі, обмін досвідом з колегами сприятиме підвищенню особистого рівня цифрової компетентності кожного майбутнього фахівця. Зростаючий інтерес професіоналів до сучасних тенденцій та інновацій у сфері технологій може сприяти

створенню комфортного цифрового середовища в закладах освіти, а також ознайомленню викладачів, педагогів та науково-педагогічних працівників з можливостями цифрових технологій, що дозволить покращити професійну діяльність як викладачів, так і здобувачів.

Висновок та пропозиція подальших досліджень. У процесі дослідження на основі конкретизації визначено поняття цифрової компетентності та її складові; встановлено, що використання різноманітних цифрових технологій є важливим загальним показником розвитку цифрової компетентності здобувачів освіти за умови передачі процедурних знань, які підтримуються цілеспрямованим використанням цифрових пристроїв. Виклад спонукає до висновку, що розвиток цифрових компетентностей у майбутніх фахівців в умовах сьогодення – пандемії COVID-19 та війни, розв'язаної Російською Федерацією в Україні в лютому 2022 року – є актуальним та потребує розв'язання певних питань, адже комп'ютерні технології, цифрові інструменти, інноваційні методи навчання потребують чи не найбільшої уваги, зважаючи на значний ріст потреби в фахівцях з цифровими компетентностями. І тому якісна, ефективна, компетентнісна, індивідуалізована неперервна освіта є пріоритетом та доведенням актуальності даної роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Araújo M. I. O., Bizzo N. Processo investigativo sobre práticas pedagógicas para inserção da dimensão ambiental na formação de professores de Biologia. *Revista Tempos e Espaços em Educação*. 2015. № 8(16), 125138. URL: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=8640713>
2. Desjardins F. General Technology Competency and Use (GTCU) Framework. 2017. URL: <https://eilab.ca/general-technology-competency-use/>
3. Hauck M., Kurek M. Digital Literacies in Teacher Preparation. *Language, education and technology, Encyclopedia of language and education. Cham: Springer International Publishing*. 2018. 3(11). pp. 221–229 doi: 10.1007/978-3-319-02328-1_22
4. Kovalchuk V., Soroka V. Development of digital competence of future masters of vocational schools. *Professional Pedagogics*. 2020. 1(20). Doi: 10.32835/2707-3092.2020.20
5. Renigere R., Cela E. Ecological competence of health care. *Journal of Education. Teaching and Social Studies*. 2019. 1(2), pp. 105–112. doi: 10.22158/jetss.v1n2p105
6. Sayenko V., Kurysh N., Silyutina I. Digital competence of higher education students: new opportunities and challenges for future education. *Education of the Future*. 2022. 2 (1). pp. 37–46.
7. Биков В.Ю. Цифрова трансформація суспільної свідомості та розвиток комп'ютерно-технологічної платформи освіти і науки України. Інформаційно-цифровий освітній простір України: трансформаційні процеси та перспективи розвитку: методологічний семінар НАПН України. Київ, Україна. 2019.
8. Закон України «Про освіту» від 5.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
9. Квятковська А. О., Використання цифрових освітніх ресурсів при проведенні практично-лабораторних робіт в фахових коледжах. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2022. № 52. ст. 256–261. DOI: 10.24919/2308-4863/52-1-38
10. Кудлай В. О. Цифрова грамотність особистості в контексті розвитку інформаційного суспільства. *Вісник Маріупольського державного університету*. 2015. Вип. 10. С. 97–104.

REFERENCES

1. Araújo M. I. O., Bizzo N. (2015). Processo investigativo sobre práticas pedagógicas para inserção da dimensão ambiental na formação de professores de Biologia [Investigative process on educational practices to integration in environmental dimension biology teacher training]. *Revista Tempos e Espaços em Educação*. №8(16). 125 in Portuguese 138. URL: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=8640713> [in Spanish].
2. Desjardins F. (2017). General Technology Competency and Use (GTCU) Framework. URL: <https://eilab.ca/general-technology-competency-use/> [in English].
3. Hauck M., Kurek M. (2018). Digital Literacies in Teacher Preparation. *Language, education and technology, Encyclopedia of language and education. Cham: Springer International Publishing*. 3(11). pp. 221–229 doi: 10.1007/978-3-319-02328-1_22
4. Kovalchuk V., Soroka V. (2020). Development of digital competence of future masters of vocational schools. *Professional Pedagogics*. 1(20). Doi: 10.32835/2707-3092.2020.20
5. Renigere R., Cela E. (2019). Ecological competence of health care. *Journal of Education. Teaching and Social Studies*. 1(2), pp. 105–112. doi: 10.22158/jetss.v1n2p105
6. Sayenko V., Kurysh N., Silyutina I. (2022). Digital competence of higher education students: new opportunities and challenges for future education. *Education of the Future*. 2 (1). 37–46.
7. Bykov V.Yu. (2019). Tsyfrova transformatsiia suspilstva i rozvytok kompiuterno-tekhnologichnoi platformy osvity i nauky Ukrainy [Digital transformation of society and development of computer and educational platform of education and science of Ukraine]. Informatsiino-tsyfrovyi osvittii prostir Ukrainy: transformatsiini protsesy i perspektyvy rozvytku: metodolohichniy seminar NAPN Ukrainy. Kyiv. 2019 [in Ukrainian].
8. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» [The Law of Ukraine “On Education”] vid 5.09.2017 r. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>. [in Ukrainian].
9. Kviatkovska A. O. (2022). Vykorystannia tsyfrovyykh osvittikh resursiv pry provedenni praktychno-laboratornykh robit v fakhovykh koledzhakh [The use of digital educational resources in conducting practical and laboratory work in professional colleges.]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskiy zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka*. № 52. pp. 256–261. DOI: 10.24919/2308-4863/52-1-38 [in Ukrainian].
10. Kudlai V. O. (2015). Tsyfrova hramotnist osobystosti v konteksti rozvytku informatsiinoho suspilstva [Digital literacy of the individual in the context of the development of the information society]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnogo universytetu*. Vol. 10. pp. 97–104. [in Ukrainian].

УДК 37.017.4:172.15]:[75:39
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-1-41>

Алла БРЕНЮК,
orcid.org/0000-0003-4725-3024
кандидат мистецтвознавства,
старший викладач кафедри образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва
та реставрації творів мистецтва
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(Кам'янець-Подільський, Хмельницька область, Україна) brenyuk@kpnu.edu.ua

ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ КОМПОЗИЦІЙ ІЗ ЗОБРАЖЕННЯМ НАРОДНИХ ЗВИЧАЇВ У ВИХОВАННІ ПАТРІОТИЗМУ

Образотворче мистецтво сприяє розвитку образного мислення, асоціативної пам'яті та художньої уяви. Воно певною мірою впливає на внутрішній світ дитини, залучає її до сфери людських емоцій, виховує в ній здібність орієнтуватися в навколишньому житті, пробуджує сприйнятливості до прекрасного.

Як предмет естетичного циклу в школі, образотворче мистецтво здійснює естетичний та художній розвиток учнів, виховує у них емоційну чутливість до прекрасного, інтерес до мистецтва взагалі та художньо-творчої діяльності зокрема, розвиває естетичну ерудицію.

Крім естетичного розвитку, на формування особистості важливий вплив має патріотичне виховання, одним із засобів здійснення якого є українське мистецтво.

Сучасна культурна людина має обов'язково володіти інформацією або знаннями щодо вітчизняної художньої спадщини. Особливо ефективними у цьому плані є твори, що мовою кольору оспівують красу звичаїв та обрядів рідної України. Саме вони допомагають сприйняттю учнями системи життя нашого народу з його художніми образами, ритуальними діями, звичаями і обрядами.

Відбиваючи творчу обдарованість українського народу, народні звичаї у творах українських художників займають помітне місце серед краєвих досягнень загальнолюдської художньої культури. Саме на них можна побачити численні звичаї, багаті на яскраві обряди, пісні та урочисті, з іграми, танцями і піснями, що були притаманні тому часу.

Являючись наочним, образним відображенням дійсності, вираженням визначеної думки, ідеї художника, образотворче мистецтво несе у собі величезні виховні функції, при чому вплив образотворчого мистецтва на глядача особливий, він обумовлений емоційною реакцією глядача на зміст і художню форму зображення. Дякуючи своїй наочній образності, діючи на почуття, твори образотворчого мистецтва забезпечують виховання моральних цінностей, поглядів, уявлень.

Ключові слова: звичаї та обряди, мистецтво, патріотизм.

Alla BRENYUK,
orcid.org/0000-0003-4725-3024
PhD in Arts,
Senior Lecturer at the Department of Fine Art and Arts and Crafts and Restoration of Works of Art
Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University
(Kamianets-Podilskyi, Khmelnytskyi region, Ukraine) brenyuk@kpnu.edu.ua

PROSPECTS OF USING COMPOSITIONS WITH IMAGERY OF FOLK CUSTOMS IN THE EDUCATION OF PATRIOTISM

Fine art contributes to the development of visual thinking, associative memory and artistic imagination. To a certain extent, it affects the inner world of the child, involves him in the sphere of human feelings, educates in him the ability to navigate in the surrounding life, awakens the receptivity to the beautiful.

As a subject of the aesthetic cycle at the school, fine art carries out the aesthetic and artistic development of students, educates them in emotional sensitivity to beauty, interest in art in general and artistic and creative activities in particular; develops aesthetic erudition.

In addition to aesthetic development, patriotic education, one of the means of which is Ukrainian art, has an important influence on personality formation.

A modern cultured person should have information or knowledge about the national artistic heritage. Particularly impressive in this regard are the works that, in the language of color, praise the beauty of the customs and ceremonies of native Ukraine. It is they who contribute to students' perception of the way of life of our people with its artistic images, ritual actions, customs and rites.

Reflecting the creative talent of the Ukrainian people, folk customs in the work of Ukrainian artists occupy a prominent place among the best assets of universal artistic culture. It is on them that you can see numerous customs, rich in bright rites, lush and solemn, with games, dances and songs typical of that time.

Being a visual, figurative reflection of reality, an expression of a certain thought, the artist's idea, fine art performs huge educational functions, and the effect of fine art on the viewer is special, it is determined by the viewer's emotional reaction to the content of the work. and the artistic form of the image. Thanks to their visual imagery, acting on feelings, works of fine art ensure the education of moral values, views, ideas.

Key words: *customs and ceremonies, art, patriotism.*

Постановка проблеми. Сьогодні мало хто погодиться з тезою про те, що мистецтво не впливає на духовне життя людини, її почуття, смаки, потреби. Бо чим досконалішими стають здобутки науково-технічного прогресу, тим менш незахищеною є тендітна чуттєва сфера особистості, тим важливішим виявляється встановлення того емоційного балансу, який забезпечує людині мистецтво.

За сучасних умов першочергової значущості в цьому напрямі набувають так звані візуальні види мистецтва (до яких належить і образотворче мистецтво) – передавачі більш як 90% наочної інформації про навколишній світ. Серед інших видів мистецтва образотворче мистецтво справляє на людину чи не найефективнішу дію, бо завдяки своїй універсальності плідно розвиває її емоційно-чуттєву сферу, поглиблює знання, інтенсифікує візуальний і сенсорний досвід, формує загальну та естетичну культуру, що цілком відповідає завданням естетичного виховання.

У педагогічній практиці образотворче мистецтво сприяє розвитку образного мислення, асоціативної пам'яті, художньої уяви. Воно певною мірою впливає на внутрішній світ дитини, залучає її до сфери людських емоцій, виховує в ній здібність орієнтуватися в навколишньому житті, пробуджує сприйнятливості до прекрасного. Стаючи зв'язком для ідей та почуттів, загальною мовою для різних культур, воно олюдноє різні галузі пізнання, стимулює творчість, збагачує життя (Коновець, 1997: 3).

Аналіз досліджень. У педагогічній практиці проблема виховання патріотизму засобами образотворчого мистецтва піднімалася багатьма вчителями і науковцями. Зокрема, це дослідження С. Коновець, Ю. Саділенко, С. Зубченко, Л. Левицької, В. Небіліциної та ін. Також існує ряд публікацій, спрямованих на висвітлення ролі національно-патріотичного виховання в загальній системі освіти (У. Борис, В. Панасюк, В. Плисківська, В. Сіркізюк, В. Якушина, М. Чепіль, В. Шумяков та ін.). У багатьох статтях обґрунтовано сучасні підходи і вплив системного використання самих українських народних традицій на формування патріотичних почуттів у дітей шкільного віку (Л. Васіна, Т. Марчій-Дмитраш, О. Пили-

пенко та ін.). Проте майже не існує праць, автори яких би акцентували на патріотичному змісті творів українських художників саме із зображенням національної обрядовості. Такі твори, окрім відображення сюжетів самих народних звичаїв та обрядів, містять численні види сільського пейзажу, візуалізації народного житла, розмаїття українських костюмів, предметів побуту та інших національних атрибутів.

Мета статті – визначити перспективи використання художніх творів українських митців із зображенням народних звичаїв та обрядів у вихованні патріотизму на уроках мистецтва в школі.

Виклад основного матеріалу. Як предмет естетичного циклу в школі, образотворче мистецтво здійснює естетичний та художній розвиток учнів, виховує у них емоційну чутливість до прекрасного, інтерес до мистецтва взагалі та художньо-творчої діяльності зокрема, розвиває естетичну ерудицію. Розвиток естетичної культури буде більш помітним там, де людина з дитячих років зустрічається з творами мистецтва.

Не менш важливий вплив, окрім естетичного розвитку, на формування особистості має патріотичне виховання, одним із засобів здійснення якого є українське мистецтво.

Сучасна культурна людина має обов'язково володіти інформацією або знаннями щодо вітчизняної художньої спадщини. Зокрема, це творчість таких народних художників, як Костянтин Трутовський, Микола Пимоненко, Іван Соколов, Іван Габришин, Тетяна Дєдова, Марія Деркач та багато інших, твори яких випромінюють ту красу й урочистість, яка зачаровує і буде зачаровувати нас ще довгі часи. Кожен із цих талановитих митців досяг висот в українському малярстві, зумів вирізнитися з-поміж інших неповторною мистецькою самодіяльністю як у живописній мові, так і в глибокій своєрідності духовного світу.

Особливо ефективними в цьому плані є твори, що мовою кольору оспівують красу звичаїв та обрядів рідної України. Саме відображення рідної землі, розкриття особливостей та створення її прекрасного образу, формування на базі цього естетичних та патріотичних почуттів характерне для багатьох творів українського мистецтва.

«...Виховання, створене самим народом і засноване на народних починаннях, має таку виховну силу, якої нема в найкращих системах, що ґрунтуються на абстрактних ідеях чи запозичені в іншого народу» – писав К. Д. Ушинський (Сіркізюк, 2004: 3).

Саме тому сучасна школа в наш час має стати осередком, де дитячі душі наповнюються ширим, справжнім бажанням до пізнання свого народу, його коріння, багатства щедрої і доброї душі, національних традицій, де діти виховуються у повазі до рідної Батьківщини, її символів і людей (Якушина, 2006: 18).

Сприйняттю учнями системи життя нашого народу з художніми образами, ритуальними діями, звичаями і обрядами, образним словом, щирістю і щедрістю допомагає образотворче мистецтво. Адже скільки би учні не читали про певний обряд, специфіка літературного твору не дозволяє навіть при найбільш образній розповіді дати читачеві конкретну зматеріалізовану уяву того, що написано. І тут перевага, безумовно за образотворчим мистецтвом, яке дає і вичерпну інформацію про найменші деталі і дуже малою мірою розраховує на попередню досвідченість глядача (Українське народне весілля в творах українського, російського та польського образотворчого мистецтва XVII–XX століть, 1970: 11).

Являючись наочним, образним відображенням дійсності, вираженням визначеної думки, ідеї художника, образотворче мистецтво несе у собі величезні виховні функції, при чому вплив образотворчого мистецтва на глядача особливий, він обумовлений емоційною реакцією глядача на зміст і художню форму зображення. Дякуючи своїй наочній образності, діючи на почуття, твори образотворчого мистецтва забезпечують виховання моральних цінностей, поглядів, уявлень (Естетичне виховання учнів засобами образотворчого мистецтва: з досвіду роботи, 1968: 115).

Зміст уроків мистецтва, відображуючи специфіку образотворчого мистецтва і процес художньої творчості, дозволяє вирішити основні задачі національного виховання учнів.

Національна свідомість як унікальний феномен духовного життя українського суспільства розвивається за своєю внутрішньою логікою, демонструючи багатство виявів і форм, глибину думок і почуттів, життєздатність у самоствердженні, надзвичайну силу націотворення (Чепіль, 2001: 12).

Аналіз праць українських педагогів (М. Грушевського, О. Іванчука, І. Франка та ін.) дає підстави стверджувати, що ідея патріотичного виховання виросла з органічної потреби українського

народу, розвивалася на рідному ґрунті з використанням народних звичаїв, традицій, народного досвіду. Педагоги виділяють три найвищі ідеї людської практики, які мають визначальний вплив на життєдіяльність людства: ідею правди, або теоретичну ідею, оскільки вона є керманичем наших думок, ідею добра, яку ще називають практичною, бо вона керує нашою волею, ідею краси, тобто естетичну ідею (Борис, 2010: 10).

Виникнення і поширення ідеї національної свідомості, що ґрунтується на етнічній ідентичності, стає головною проблемою української педагогічної науки XIX ст. Під впливом цієї ідеї в теорії вагомого значення набуває проблема національного, ідея народності у вихованні. Першими цю ідею обґрунтували О. Духнович і К. Ушинський. Вони дійшли висновку, що навчально-виховний процес повинен здійснюватися в національному дусі, а його основою має бути ідея народності. Поняття «національна свідомість» зустрічається в працях педагогів та громадських діячів другої половини XIX ст. – першої третини XX ст. (М. Галушинський, М. Грушевський, С. Русова, І. Франко та ін.). Українські педагоги теоретично обґрунтували шляхи реалізації національної ідеї, визначивши, що метою патріотичного виховання є всебічна підготовка молоді до здійснення найвищого ідеалу нації, до творчої участі у розбудові рідної духовної і матеріальної ідеї (Чепіль, 2001: 16).

Формування національної свідомості у дітей необхідно розпочинати з виховання почуття любові до рідного краю. У другій половині XIX ст. педагоги під поняттям «патріотизм» розуміли плекання любові до рідного народу. Адже традиція і звичаї, мова і пісня, українська книжка і народне мистецтво здатні гармонізувати суспільство. На цьому ґрунті мають вирости національна освіта і культура і виховати нове покоління громадських і державних діячів, які найвищою честю для себе вважатимуть високоморальне вірне служіння українському народові (Чепіль, 2001: 2).

У сучасній педагогічній науці виділилась окрема галузь – етнопедагогіка, яка досліджує конкретні етнічні традиції виховання. Українська етнопедагогіка довгий час перебувала під заборонаю. Виховання на якихось «особливих національних традиціях» просто засуджувалось як вияв українського буржуазного націоналізму. Ось чому, прийшовши нарешті до своєї незалежності, маємо національно несвідоме покоління, яке просто не знає, що робити зі своєю незалежністю. Між поколіннями «славних прадідів» і їх нащадків – духовна прірва. Потрібно з'єднати

розірваний ланцюг, заповнити духовну порожнечу, повернути втрачене наступним поколінням українців.

Традиції української етнопедагогіки творчо розвинув видатний філософ Г. Сковорода. «Якщо ти українець, будь ним. Якщо ти поляк, то будь поляком. Ти німець? Будь німцем... Татарин? Будь татариним. Усе добре на своєму місці і своєю мірою, і все прекрасне, що чисте, природне», – писав великий мислитель (Шумяков, 2006: 19).

Пріоритетним у навчально-виховній взаємодії учнів та педагогів-вихователів є відродження традицій, забезпечення духовної єдності поколінь, збереження родинних традицій, вивчення родоводу, залучення дітей до народних традицій, звичаїв, обрядів, виховання в них національної свідомості й самосвідомості (Плисківська, 2009: 133).

Патріотичне виховання завжди має ґрунтуватися насамперед на культурно-історичних цінностях своєї нації, а вже пізніше відбувається знайомство з традиціями інших народів. Пізнання навколишнього світу починається із знайомства з рідною вулицею, селом чи містом, своєю країною, а вже потім із сусідніми краями. Тобто, ми йдемо від пізнання свого рідного, національного до пізнання загальнонаціонального, світового (Шумяков, 2006: 18).

Глибока, ревнива любов до свого рідного живить усе найшляхетніше, найгуманніше, вона є природною рисою, притаманною усім народам. Вона є також невичерпним джерелом енергії людини, могутнім стимулом патріотизму, який є найсильнішою зброєю при захисті від зазіхань ворогів на нашу гідність. Вона водночас є і джерелом інтернаціональної солідарності та гуманності. Але людина лише через глибоке пізнання самого себе, свого народу, своєї нації найбільше пізнає світ – тобто, інші народи, у житті і творчості яких є багато спільного. Виховавши любов до свого рідного, вона глибше пізнає вартість інших народів. У цьому – найголовніше коріння інтернаціоналізму, бо людина переконується, що без національної культури не може бути інтернаціональної.

У формування національної самосвідомості велику роль відіграють традиції народу. Це народна скарбниця, в якій відбито всі здобутки його культурного розвитку (Панасюк, 2009: 5).

На основі традицій вироблялись певні звичаї, або ж усталені, підтвержені життєвою доцільністю способи поведінки людей за певних конкретно-ситуативних обставин. І нехай навіть на рефлекторному рівні, або ж, мовою педагогіки, на засадах привчання, але вони дисциплінували

людину, залучали, часами на підсвідомому рівні, до справи творення красивого, доброго, вічного.

Величезна кількість народних звичаїв, традицій українців зосереджувались своєю увагою на вшанування землі-матері. На засадах шанобливого, поважного і бережного ставлення прадавніх українців до землі формувалося виховання любові до неї.

За ходом річного циклу прадавнього життя українців, та й в усіх слов'янських народів, першим всезагальним світом був прихід весни. Це було свято воскресіння життя, перемоги добра над злом, оновлення старих структур, розквіту молодості. Повсюди прихід весни відзначався дуже пишню, урочисто, на глибокій традиційно-звичаєвій основі, з іграми, танцями, ситуативними піснями.

Від весни вже починаються в українців дитячі молодіжні хороводи та ігри. Засобами хороводського дозвілля виховувались у дітей та молоді працездатність, шанобливе ставлення до роботящих людей. Іншими словами, і пошана, і повага, і готовність до праці, і технологічна усвідомленість її змісту, і художньо-образне, естетичне бачення навколишнього світу. Тобто, комплексне забезпечення виховного ефекту таким простим народним обрядовим і традиційним дійством.

І так упродовж всього року. Зелені свята, Івана-Купайла, Спаса, Покрова, Миколая. Для кожного свій порядок, свій зміст, традиції, обряди. Проте це лише одна група обрядів, звичаїв, традицій – так звані календарно-сезонні. А було в українського народу ще й багато інших стандартизованих дійств. Це різні сімейно-ритуальні свята, численні побутові звичаєві норми.

Велика цінність народної звичаєвої культури ще й в тому, що вона розвиває активність людини, виховує почуття особистої причетності, відповідальності за повну реалізацію програми давніх прадідівських обрядів, ритуалів, дійств. Вона забезпечує трансформацію від покоління до покоління істинно людських правил моралі, досвіду минулого життя; забезпечує культурно-історичну спадковість поколінь на основі їхньої співтворчості (Сіркізюк, 2004: 58–62).

Тому засобами формування національної свідомості на уроках малювання мають виступати народні звичаї, традиції та обряди. Лише тоді, коли у вивченні духовно-мистецької спадщини домінуватиме українознавство, культ української культури, можна буде певною мірою виконати завдання національного виховання – виховувати учнів у національно-патріотичному дусі, формувати їх свідомість, національну гідність. Без вихо-

вання у школярів любові до рідної землі, поваги до давніх українських традицій, зацікавленості творами вітчизняних митців неможливим буде їх гармонійний розвиток, формування національної гідності і гордості.

Малювання на теми українських звичаїв на уроках образотворчого мистецтва вирішує задачі патріотичного виховання. Діти обожають відтворювати яскраві українські традиції, свята, забави, особливо ті, що відносяться до їхніх найлюбленіших свят. Це, зокрема різдвяно-новорічні та пасхальні звичаї. Але завданням вчителя є глибше ознайомлення учнів із красою і величчю народних традицій, що супроводжують інші, не менш цікаві свята як календарної, так і сімейної обрядовості. Ознайомлюючи учнів із творчістю українських митців, робити акцент на творах, у яких художники оспівували багатство народних звичаїв і на цьому ґрунті виховувати любов і повагу до національних традицій, культуру особистості, як невід'ємну частину національної культури.

Значне місце у патріотичному вихованні учнів займають бесіди про мистецтво. Але правильне уявлення про історичне минуле без зорових образів створити майже неможливо, хоч якою образною не була б розповідь учителя. Справа в тому, що самого слова не досить, щоб у школярів виникли правильні і певні уявлення про багатство української культури. Так, знайомство з картинами К. Трутовського, І. Соколова, М. Пимоненка, Ф. Кричевського та інших відомих художників учить дітей розуміти красу українських традицій, любити та збагачувати їх.

Художня картина, як і художній літературний твір, має не лише пізнавальне, а й важливе виховне значення. Вона відбиває складні людські стосунки, викриває й засуджує вади суспільства, причини, що їх породжують, утверджує справедливе і прекрасне, характеризує позитивні образи. Так, офорт Т. Шевченка «Старости» засуджує тогочасний лад, за якого молодих дівчат змушували виходити заміж проти їх волі і стверджує вільний вибір молодих. І глядачі не можуть залишитися до твору байдужими, оскільки справжнє образотворче мистецтво передбачає творчу співдружність автора і глядача. Разом із тим, твір «Старости» правдиво змальовує сцену сватання у простій селянській хаті, знайомить глядача з народним побутом українців, передає історичні події.

Безперечно, художня спадщина Т. Шевченка і сьогодні має велику виховну вагу, сприяючи не лише формуванню високих патріотичних почут-

тів, а й розвитку суто естетичного ставлення до краси рідних традицій.

Народні звичаї у творах українського образотворчого мистецтва займають помітне місце серед кращих досягнень загальнолюдської художньої культури, відбиваючи творчу обдарованість українського народу.

Українська побутова тема, незабутні за силою образи українських селян посідають особливо важливе місце у творчості художників, які присвятили рідній землі кращі свої твори.

Справді епічного звучання українська обрядовість набула у полотнах М. Пимоненка – одного з провідних жанристів українського мистецтва. Вже на початку творчого шляху митець звертався до тем і сюжетів, які пізніше розробляв протягом усього життя. Його увага зосередилась на показі праці, побуту, звичаїв, повсякденного життя селянства (весілля, побачення, сватання тощо). У цій сфері він був неперевершеним майстром, який чудово знав українське село й умів правдиво, виразно й поетично його змалювати. Твори М. Пимоненка експонувалися на академічних та пересувних виставках, розходилися по всій країні у багатьох тисячах репродукцій та листівок. Полотна його виставлялися також на виставках у Лондоні та Парижі. Картини «Ворожіння», «Свати», «Святочне гадання» та ін. відображають давні українські обряди у всій їх красі.

Неабиякий естетико-виховний вплив справляють реалістичні твори Ф. Кричевського «Наречена», І. Труша «Гагілки», К. Трутовського «Масниця», «Одягають вінок», О. Мурашко «Благовіщення», М. Бодаревського «Перший Спас», «Весілля в Малоросії». Своєрідну поетичність та особливу чарівність несуть у собі твори І. Соколова «Ворожіння на вінках», «Обід в селянській родині на Великдень», «Свято Івана Купала», які можна сміливо віднести до розряду таких шедеврів малярства, що не полишають у спокої жодну чутливу до краси душу.

Відображення звичаєвості рідної країни, розкриття її особливостей та створення прекрасного художнього образу, формування на базі цього естетичних та патріотичних почуттів характерне і для творів багатьох сучасних художників-жанристів. Серед них: С. Герасименко, Ю. Герц, К. Головін, І. Горобчук, Г. Зорик, Ю. Гуманний, Д. Гунц, О. Архипова, Б. Негода та багато інших.

У процесі аналізу творів художників, що відображають працю, побут, звичаї повсякденного життя селянства, учні бачать красу, величність української землі, у них з'являється почуття радості і гордості за свій народ, із великою ціка-

вістю і захопленістю вони поринають у світ української обрядовості.

Виховні можливості занять образотворчого мистецтва, направлених на виховання патріотизму учнів, успішно реалізуються при тісному їх зв'язку з різноманітними формами позакласної та позашкільної роботи. Так, цілий комплекс виховних задач вирішується при організації і відкритті художніх виставок на теми Великодня, Різдва свят, купальських ігор та розваг тощо.

Вплив мистецтва завжди глибокий. Він торкається найніжніших струн дитячих сердець. Завдання полягає в тому, щоб допомогти учням на найкращих творах мистецтва всім серцем сприйняти чарівний образ України. Чим краще вдасться нам наблизити дітей до усвідомлення її образу, тим палкішою буде любов до неї, тим більше патріотичні почуття наших вихованців перетворюватимуться в усвідомлені патріотичні дії.

Ознайомлення з минулим своєї нації через споглядання творів українських художників, дає розуміння того історичного шляху, що пройшов український народ, а також значення того неоціненного здобутку, яким є сьогодення незалежна Україна.

Але, на жаль, сьогодні досить незначна кількість учнів не знає вітчизняних митців і, тим паче, знайома з їхньою творчістю. Адже ще до недавнього часу образотворче мистецтво було в школі так званим «другорядним» предметом і обмежувалося такими видами діяльності учнів, як малювання та розмови про мистецтво. Зараз спостерігаються тенденції до позитивних змін, орієнтованих на більш якісний загальний та естетичний розвиток особистості. Вони передбачають насамперед удосконалення здібностей дитини до емоційно-естетичного відгуку на твори мистецтва та активізацію її творчого потенціалу (Коновець, 1997: 4).

Але зміни ці ще мало помітні. І це зумовлено як організацією надходження інформації про мистецтво, так і недостатньою кількістю високопрофесійних педагогів-художників у школах та слабкою матеріально-технічною базою (наочні засоби навчання, ТЗН, допоміжні матеріали, інструменти тощо).

Завданням вчителя має стати активізація інтересу учнів до образотворчого мистецтва, зокрема українського. Їх зацікавленість має виходити за межі шкільних занять, тобто, це і відвідування художніх виставок, галерей, музеїв, гуртків, і колекціонування репродукцій та мистецтвознавчої літератури, перегляд спеціальних телепередач тощо. І тоді школярі стануть відрізнитися як

загальним розвитком, так і рівнем сформованості естетичної культури.

Значення образотворчого мистецтва в житті кожної людини і у формуванні естетичної культури особистості значне. Тому серед головних критеріїв культурного рівня людини визначені: багатий запас знань у галузі мистецтва, здатність до емоційних переживань, володіння навичками оцінки художньо-естетичної цінності художнього твору, що є ствердженням об'єктивно існуючих передумов для здійснення активного естетико-виховного впливу на сучасних школярів творів образотворчого, і насамперед українського, мистецтва передусім через удосконалення процесів їх сприймання та оцінювання (Коновець, 1997: 6).

Зокрема, помітно сприяє цьому розширення кола уроків образотворчого мистецтва в загальноосвітніх школах за рахунок їхньої кількісно-змістовної перебудови.

Також кожному окремому уроку відповідає певний набір методів і методичних прийомів. Серед відомих і традиційних слід виділити такі новації ні, як: порівняльний аналіз, моделювання, ігровий метод, дискусія, метод проблемних та експериментальних ситуацій, колективна діяльність тощо.

У позакласній діяльності, направленій на формування в учнів зацікавленості творами вітчизняних митців, крім гурткової та факультативної роботи доцільним є впровадження таких її масових форм, як тематичні олімпіади, пересувні виставки, комплексні (з іншими видами мистецтва) конкурси, свята й фестивалі тощо.

Та головною метою в підвищенні ефективності занять образотворчим мистецтвом у школі було і є створення позитивного морально-емоційного клімату, справжньої творчої атмосфери, дійсної «школи радості» (за В. Сухомлинським).

Українське мистецтво живе на основі спадковості традицій і розвивалось в історичній послідовності як колективна художня діяльність. Воно має глибинні зв'язки з історичним минулим, ніколи не розриває ланцюжка локальних і загальних законів, які передаються із покоління в покоління, збагачуються новими елементами.

Та, на жаль, традиції не є вічними. Вони відходять, зникають, як і певний стиль одягу, притаманний тому чи іншому століттю, забуваються за давністю віків.

І це є дуже прикро, адже людність попередніх поколінь залишила нам величезні духовні надбутки, які потрібно вдосконалювати, використовувати, пропагувати, бо то неоціненний скарб, культура наша, історія наша, без якої ми не ми.

Та все ж таки, залишається і передається нащадкам той «безцінний скарб» мистецької спадщини. Передається завдяки творчим особистостям, – художниками, котрих надихнули на створення прекрасних композицій життєдайні джерела народної обрядовості.

Саме на їхніх полотнах ми можемо побачити численні звичаї, багаті на яскраві дієства, пишні та урочисті, з іграми, танцями і піснями, що були притаманні тому часу. Вони, взяли на себе ще одне завдання. Крім того, що творять прекрасне, вони наче зберігають і передають наступним поколінням візуальні образи народної культури минувшини.

Українське образотворче мистецтво посідає гідне місце серед найкращих досягнень загальнолюдської художньої культури, відбиваючи творчу обдарованість українського народу. І якою б не була відправна позиція українських митців у тих чи інших пошуках стилістичної виразності своїх

творів, основним завжди було і є натхненне захоплення красою життя, красою людини, красою рідної української землі (Коновець, 1997: 14).

Висновки. Таким чином, одним із найемоційніших засобів впливу на патріотичні почуття учнів можна сміливо назвати твори українських художників, що відображають духовну ауру українського народу та його багатовікових традицій. Знайомство з такими творами не лише формує почуття гордості за яскравих представників вітчизняного образотворчого мистецтва, але й дає змогу у всій красі побачити давню українську звичаєвість та обрядовість, насичену яскравими краєвидами, традиційними костюмами та емоціями.

У складних сучасних умовах, коли наша країна виборює своє право на незалежність, важливо акцентувати увагу дітей на тому, що українські звичаї та обряди – це те ті найміцніші елементи, що об'єднують окремих людей в один народ, в одну націю і відрізняють нас від інших народів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Борис У. З Національне виховання дітей та молоді Галичини міжвоєнної доби в дослідженнях представників наукової школи Б. М. Ступарика. *Вісник Прикарпатського національного університету*. Педагогіка. Івано-Франківськ, 2010. Вип. 30. С. 10–15. URL: <http://lib.pnu.edu.ua/files/Visniki/visnyk-pedagogika-2010-30.pdf>.
2. Васіна Л. Використання українських народних традицій у вихованні дітей дошкільного віку. С. 28–31. URL: <http://dspace.pnpnu.edu.ua/bitstream/123456789/15448/1/6.pdf>.
3. Естетичне виховання учнів засобами образотворчого мистецтва: з досвіду роботи. / упоряд.: Ю. Х. Саділенко, М. Ф. Солом'яний, В. О. Фармаківська. Київ, 1968. Вип. 1. 128 с.
4. Зубченко С., Горохов С. Українське образотворче мистецтво як засіб національно-патріотичного виховання особистості. С. 50–56. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/12033/Zubchenko.pdf?sequence=1&is-Allowed=y>.
5. Коновець С. В. Твори українського образотворчого мистецтва на уроках у школі : методичні рек. для вчителів образотворчого мистецтва. Київ, 1997. 64 с.
6. Левицька Л. А., Денесюк О. А. Вплив мистецтва на формування національно-патріотичних почуттів особистості. *Молодий вчений*. 2018. № 12.1 (64.1). С. 5–8. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/12.1/2.pdf>.
7. Марчій-Дмитраш Т., Тринюк В. Сучасні підходи до використання українських народних традицій у патріотичному вихованні дітей дошкільного віку. URL: http://lib.pnu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/13023/1/Statia_Marchii-Dmytrash_Trynok.pdf.
8. Небіліцина В. Формування національної свідомості молодших школярів засобами мистецтва. URL: <https://visnyk.hoippo.km.ua/infomain/1608-formuvannya-naconalnoyi-svdomost-molodshih-shkolyarv-zasobami-mistectva.html>.
9. Панасюк В. Засади патріотичного та фахового виховання молоді. *Директор школи*. 2000. № 4. С. 5–7.
10. Пилипенко О. Опис досвіду з теми «Використання народних традицій у національному вихованні учнів початкових класів». URL: <http://znz81.zp.ua/images/metod/dosvid1-1.PDF>.
11. Плисківська В. Етнопедагогічна компетентність в освітньо-виховній системі України. *Етнокультурний компонент освітньо-виховних систем Полісся*. Житомир, 2009. С. 132–135. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/20502/136ipn.PDF>.
12. Сіркізюк В. В. Основи національного виховання : навчально-методичний посіб. Кам'янець-Подільський, 2004. 301 с.
13. Українське народне весілля в творах українського, російського та польського образотворчого мистецтва XVII–XX століть / авт.-упоряд.: Ю. Белічко, А. В'юнник. Київ, 1970. 112 с.
14. Чепіль М. М. Теорія і практика формування національної свідомості дітей та молоді Галичини (друга половина XIX ст. – 1939 р.) : автореф. дис. Харків, 2001. 44 с.
15. Шумяков Н. Виховуємо громадянина України. *Директор школи*. 2006. № 18. С. 18–20.
16. Якушина В. Формування громадянських цінностей школярів. *Директор школи*. 2006. № 33. С. 17–20.

REFERENCES

1. Borys, U. (2010). Z Natsionalne vykhovannia ditei ta molodi Halychyny mizhvoiennoi doby v doslidzhenniakh predstavnykiv naukovoї shkoly B. M. Stuparyka [National education of children and youth of Galicia in the interwar period in the research of representatives of the scientific school of B. M. Stuparyk]. *Visnyk Prykarpatskoho natsionalnoho universytetu*. Pedagogika. Ivano-Frankivsk. 30. 10–15. URL: <http://lib.pnu.edu.ua/files/Visniki/visnyk-pedagogika-2010-30.pdf> [in Ukrainian].
2. Vasina, L. Vykorystannia ukrainskykh narodnykh tradytsii u vykhovanni ditei doshkilnoho viku [The use of Ukrainian folk traditions in the education of preschool children] 28-31. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/15448/1/6.pdf> [in Ukrainian].
3. Sadilenko, Yu. Kh, Solomiani, M. F., & Farmakivska, V. O. (1968) Estetychne vykhovannia uchniv zasobamy obrazotvorchoho mystetstva: z dosvidu roboty [Aesthetic education of students by means of visual arts: from work experience]. Kyiv. 1. 128 [in Ukrainian].
4. Zubchenko, S., & Horokhov, S. Ukrainske obrazotvorche mystetstvo yak zasib natsionalno-patriotichnoho vykhovannia osobystosti [Ukrainian fine art as a means of national-patriotic personality education]. 50–56. URL: <https://enpuir.pnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/12033/Zubchenko.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [in Ukrainian].
5. Konovets, S. V. (1997). Tvory ukrainskoho obrazotvorchoho mystetstva na urokakh u shkoli : metodychni rek. dlia vchyteliv obrazotvorchoho mystetstva [Works of Ukrainian fine art in school lessons]. Kyiv. 64 [in Ukrainian].
6. Levytska, L. A., & Denesiuk, O. A. (2018). Vplyv mystetstva na formuvannia natsionalno-patriotichnykh pochuttiv osobystosti [The influence of art on the formation of national and patriotic feelings of the individual]. *Molodyi vcheny*. No 12.1 (64.1). 5–8. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/12.1/2.pdf> [in Ukrainian].
7. Marchii-Dmytrash, T., & Trynok, V. Suchasni pidkhody do vykorystannia ukrainskykh narodnykh tradytsii u patriotichnomu vykhovanni ditei doshkilnoho viku [Modern approaches to the use of Ukrainian folk traditions in the patriotic education of preschool children]. URL: http://lib.pnu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/13023/1/Stattia_Marchii-Dmytrash_Trynok.pdf [in Ukrainian].
8. Nebilitsyna, V. Formuvannia natsionalnoi svidomosti molodshykh shkoliariv zasobamy mystetstva [Formation of national consciousness of younger schoolchildren by means of art]. URL: <https://visnyk.hoiippo.km.ua/infomain/1608-formuvannya-naconalnoyi-svidomost-molodshih-shkolyariv-zasobami-mistectva.html> [in Ukrainian].
9. Panasiuk, V. (2000). Zasady patriotichnoho ta fakhovoho vykhovannia molodi [Principles of patriotic and professional education of youth]. *Dyrektor shkoly*. 4. 5–7 [in Ukrainian].
10. Pylypenko, O. Opys dosvidu z temy «Vykorystannia narodnykh tradytsii u natsionalnomu vykhovanni uchniv pochatkovykh klasiv» [Description of work experience on the topic «Using folk traditions in the national education of younger schoolchildren»]. URL: <http://znz81.zp.ua/images/metod/dosvid1-1.PDF> [in Ukrainian].
11. Plyskivska, V. (2009). Etnopedagogichna kompetentnist v osvithno-vykhovnii systemi Ukrainy [Ethno-pedagogical competence in the education system of Ukraine]. *Etnokulturnyi komponent osvithno-vykhovnykh system Polissia*. Zhytomyr. 132-135. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/20502/1/Zbirn.PDF> [in Ukrainian].
12. Sirkiziuk, V. V. (2004). Osnovy natsionalnoho vykhovannia [Basics of national education]. Kamianets-Podilskiy. 301 [in Ukrainian].
13. Belichko, Yu, & Viunyk, A. (1970). Ukrainske narodne vesillia v tvorakh ukrainskoho, rosiiskoho ta polskoho obrazotvorchoho mystetstva XVII–XX stolit [Ukrainian folk wedding in the works of Ukrainian, Russian and Polish visual arts of the XVII–XX centuries]. Kyiv. 112 [in Ukrainian].
14. Chepil, M. M. (2001). Teoriia i praktyka formuvannia natsionalnoi svidomosti ditei ta molodi Halychyny (druga polovyna XIX st. – 1939 r.) [Theory and practice of formation of national consciousness of children and youth of Galicia (second half of the 19th century – 1939)]. Extended abstract of candidate's thesis. Kharkiv. 44 [in Ukrainian].
15. Shumiakov, N. (2006). Vyhovuemo hromadianyna Ukrainy [We raise a citizen of Ukraine]. *Dyrektor shkoly*. 18. 18-20 [in Ukrainian].
16. Iakushyna, V. (2006). Formuvannia hromadianskykh tsinnostei shkoliariv [Formation of civic values of schoolchildren]. *Dyrektor shkoly*. 33. 17–20 [in Ukrainian].

УДК 374.7.09:7.012(477)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-1-42>**Анатолій БРОВЧЕНКО,***orcid.org/0000-0001-8772-0999*

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри дизайну

Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

(Київ, Україна) *brovchenko_a@ukr.net*

ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ДИЗАЙН-ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ В УКРАЇНІ

В статті розкриваються проблемні аспекти формування сучасної системи дизайн-освіти дорослих, як підсистеми вітчизняної освіти дорослих і національної неперервної дизайн-освіти. Автор відзначає, що навчання та освіта дорослих є ключовим компонентом цілісної й всеосяжної системи навчання та освіти впродовж всього життя, що охоплює формальне, неформальне та інформальне навчання. На його думку, на підсистемі дизайн-освіти дорослих має покладатися винятково важлива роль системоутворюючого елемента неперервної дизайн-освіти, в якому найшвидше актуалізуються швидкозмінні потреби економіки і суспільства. Дослідження показало, що дизайнери України, для осучаснення своїх компетентностей, надають перевагу неформальній освіті через її більшу відповідність потребам ринку, гнучкість, швидкість. Спираючись на висновки теоретиків дизайн-освіти про ефективність та продуктивність підходу у проектуванні послуг «знизу вгору», дослідник робить висновок про доцільність формування та налагодження ефективної роботи системи дизайн-освіти дорослих на низовому рівні, місцевим органам влади. Цьому сприятиме Закон «Про освіту дорослих», проект якого прийнятий за основу Верховною Радою України. Ним передбачається створення законодавчої основи для функціонування центрів освіти дорослих при місцевих органах влади. В цьому руслі, важливим є наказ Міністерства культури та інформаційної політики України № 46, яким затверджуються Методичні рекомендації щодо створення і функціонування центрів культурних послуг у територіальних громадах, як багатofункціональних закладів культури. На думку автора, при таких центрах доцільно створювати навчальні дизайн-студії, як елементи системи дизайн-освіти дорослих. Крім цього, важливим елементом в системі освіти дорослих мають стати дизайн-центри при ремісничих палатах України та університети третього віку. Дослідник вважає, що до діяльності цілісної системи дизайн-освіти дорослих має бути залучена Спілка дизайнерів України, Національна спілка майстрів народного мистецтва України. Він відводить основну координуючу роль у функціонуванні цієї системи Державному агентству з розвитку дизайну (ДАРД), яке необхідно створити державі.

Ключові слова: система, дизайн-освіта дорослих, дизайн-центри, дизайн-студії.

Anatoly BROVCHENKO,*orcid.org/0000-0001-8772-0999*

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Design

Kyiv Metropolitan University named after Boris Grinchenko

(Kyiv, Ukraine) *brovchenko_a@ukr.net*

PROBLEMS OF THE ADULT DESIGN EDUCATION FORMATION IN UKRAINE

The article reveals problematic aspects of the formation of a modern system of design education for adults, as a subsystem of the domestic adult education system and national continuous design education. The author notes that adult learning and education is a key component of a holistic and comprehensive system of lifelong learning and education, encompassing formal, non-formal and informal learning. In his opinion, the subsystem of design education for adults should have an exceptionally important role as a system-forming element of continuous design education, in which the rapidly changing needs of the economy and society actualize themselves most quickly. The study showed that Ukrainian designers, in order to modernize their competences, prefer non-formal education due to its greater compliance with market needs, flexibility, and speed. Based on the conclusions of design education theorists about the effectiveness and productivity of the bottom-up approach to designing services, the researcher concludes that it is appropriate to form and establish an effective system of design education for adults at the grassroots level by the local authorities. The Law on Adult Education, the draft of which the Verkhovna Rada of Ukraine adopted as a basis, facilitates this. It envisages the creation of a legislative framework for the functioning of adult education centers under local authorities. In this regard, the Order 46 of the Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine, which approves Methodological recommendations for the creation and operation of cultural service centers in territorial communities as multifunctional cultural institutions, is important. In the opinion of the author, at such centers, it is expedient to create educational design studios as elements of the adult design education system. In addition, design centers under the craft chambers of Ukraine and universities of

the third age should become an important element in the adult education system. The researcher believes that the Union of Designers of Ukraine, the National Union of Masters of Folk Art of Ukraine should be involved in the activities of a holistic system of design education for adults. He assigns the main coordinating role in the functioning of this system to the State Agency for Design Development (DARD), which the state should create.

Key words: system, adult design education, design centers, design studios.

Постановка проблеми. В сучасному світі дизайн-діяльність і дизайн-освіта займають одну із домінуючих позицій в забезпеченні соціально-економічного розвитку провідних країн світу. Завдання, які ставляться перед сучасним дизайном є досить динамічними і мінливими, вони виходять за межі його попередньої сфери та з часом значно ускладнюються. Швидко «старіння» професійних компетентностей сучасного дизайнера потребує постійного їх осучаснення протягом всієї професійної кар'єри, що вимагає відповідного налагодження функціонування системи неперервної дизайн-освіти країни, до якої входить дизайн-освіта дорослих. На даному етапі, ця підсистема знаходиться на стадії становлення. Важливо провести дослідження і виявити складові системи дизайн-освіти дорослих, яка ключового компонента навчання протягом життя.

Аналіз досліджень. Дослідження проблеми становлення дизайн-освіти дорослих в Україні проводила дизайнерка Ірина Костишина. Вона виявила, що для сучасного українського дизайнера більш вагомим є неформальне практичне навчання ніж формальне в державних установах. Розвиток та функціонування системи підвищення кваліфікації фахівців з дизайну досліджував В. Прусак. Аналізували розвиток кращих практики освіти дорослих, зокрема і в царині проектування комфортного середовища І. Добко, Ю. Степанець. Розглядали проблеми післядипломної освіти та її особливості в умовах сучасного конкурентного середовища В. Горбачова, І. Козловська, Я. Собко. Складнощам підвищення кваліфікації в освіті дорослих присвятив своє дослідження О. А. Швець. Опосередковано виявив деякі особливості становлення дизайн-освіти дорослих та висвітлив базові складові законодавчого регулювання освіти дорослих у системі освіти України Ю. М. Зеленін. Сформулював сучасні функції та перспективи розвитку освіти дорослих О. Жосан. А. Марчук, в своїй праці, обґрунтував необхідність створення і поширення центрів освіти дорослих як складової неформальної освіти, що безпосередньо відноситься до дизайн-освіти. За результатами своїх досліджень В. І. Луговий сформулював засади системної організації простору освіти дорослих (ПОД).

Мета статті – розкрити проблемні аспекти становлення підсистеми дизайн-освіти дорослих в освіті дорослих в Україні.

Виклад основного матеріалу. На думку В. Г. Кременя, освіта дорослих, виступаючи структурною ланкою у системі безперервної освіти, є одним з важливих інноваційних нововведень у державі й, очевидно, потребує перетворень, насамперед, у правовому полі (Тимчук Л. І. 2017).

Проектом Закону «Про освіту дорослих» (реєстр. № 7039) від 12 січня 2023 р., прийнятим за основу Верховною Радою України, передбачається створення законодавчої основи для функціонування центрів освіти дорослих. Він передбачає надання права місцевим органам влади, за потреби, створювати такі центри, які можуть функціонувати як окремі юридичні особи або як структурні підрозділи закладів освіти, культури тощо. У проекті за державою закріплюється лідерство у формуванні політики у сфері освіти дорослих та активна участь в цьому процесі місцевих органів влади, громадськості. В ньому вказується, що освітні послуги будуть надаватися суб'єктами різних форм власності як формальні так і неформальні (проект Закону «Про освіту дорослих» 2023).

Навчання та освіта дорослих є ключовим компонентом цілісної й всеосяжної системи навчання та освіти впродовж всього життя, що охоплює різні форми навчання і яка прямо або опосередковано призначена як для молодих, так і для дорослих учнів. Навчання та освіта дорослих пов'язані із забезпеченням таких умов та процесів для навчання, що мають привабливий характер і враховують потреби дорослих, як активних громадян. Вони пов'язані з розвитком самостійної, незалежної особистості, з творенням та перебудовою її життя в складних і швидко мінливих культурних, соціальних та економічних умовах – на роботі, в сім'ї, в громаді та суспільстві» (Огієнко О. І. 2007).

Система освіти дорослих в Україні вже представлена формальною і неформальною формами. Формальна освіта (formal education) – це форма освіти дорослих, спрямована на здобуття певного освітнього рівня чи кваліфікації у державних або визнаних приватних закладах, які належать до національної системи освіти. Основними харак-

терними рисами формальної освіти є структурування навчального середовища та чітко визначений формат відносин між студентом й викладачем. Формальна освіта дорослих здійснюється, як правило, у закладах, спрямованих на навчання у межах Міністерства освіти та науки України (університетах, інститутах). Неформальна освіта (non-formal education) – професійно спрямована освіта, програми якої планують і здійснюють окремі особи чи організації з метою розширення спектру компетенцій та навичок здобувача (Зеленін Ю. М. 2020).

Неформальна освіта є альтернативою або доповненням формальної освіти і надається за допомогою професійних тренінгів, інтернет-курсів, стажувань на робочому місці тощо. За висновками науковців, саме неформальна освіта виступає сприятливим фактором активного розвитку регіонів (Лук'янова Л. Б. 2020).

В Україні до освіти дорослих належать післядипломна освіта; професійне навчання працівників; курси перепідготовки та/або підвищення кваліфікації; безперервний професійний розвиток.

Виокремлення освіти дорослих у системі освіти протягом життя акцентує специфіку контингенту дорослих здобувачів професійної освіти, особливості їх запитів і необхідності спеціальних технологій навчання, що відрізняються від технологій навчання дітей, підлітків та молоді загалом (Самойленко О. А.).

Ми виділяємо із системи освіти дорослих, дизайн-освіту дорослих, як підсистему. Метою її функціонування є залучення контингенту дорослого населення до становлення українського національного дизайну, до проєктної творчості і перетворень у цифровому суспільстві, що є пролонгованим процесом і результатом розвитку й виховання особистості, за допомогою освітніх програм та шляхом реалізації освітніх послуг упродовж життя (Лук'янова Л. Б. 2012).

Вважаємо, що на підсистему дизайн-освіти дорослих має покладатися винятково важлива роль системоутворюючого елемента неперервної дизайн-освіти, в якому найшвидше актуалізуються швидкозмінні потреби економіки і суспільства, оскільки освіта дорослих відзначається найвищою мобільністю та відкритістю з-поміж інших елементів освіти (Зеленін Ю. М. 2020).

Вона матиме тісний зв'язок з іншими підсистемами вітчизняної неперервної дизайн-освіти: дизайн-технологічною, дизайн-мистецькою, культуро-мистецькою з етнодизайну, виробничо-технологічною з ергодизайну. Її структура потребуватиме відкритості і гнучкості.

За результатами досліджень стану розвитку дизайну в Україні, в рамках програми Українського культурного фонду «Український культурний монітор», зроблено висновки, що в Україні сформувалася ринок неформальної дизайн-освіти. Дизайнери надають перевагу неформальній освіті через її більшу відповідність потребам ринку, гнучкість, швидкість. Але у висновках дослідження відмічено, що вона має ряд недоліків: відсутність єдиної бази інформації про доступні курси та інші освітні можливості для дизайнерів, низька якість навчальних матеріалів, орієнтація на швидкий результат, фрагментарність отриманих знань (Стан розвитку дизайну в Україні. 2019).

Формування та налагодження ефективної роботи системи дизайн-освіти дорослих може бути здійснено на низовому рівні, місцевим органом влади. Перспектива надання місцевим громадам провідної ролі у формуванні освітніх інституцій формальної і неформальної освіти є досить позитивним кроком, оскільки громади, на місцевому рівні, найкраще знають свої потреби, особливо щодо проєктування послуг. Вчені із лабораторії дизайну Каліфорнійського університету в Сан-Дієго вважають ефективним та продуктивним підхід у проєктуванні послуг «знизу вгору». За цим підходом опора робиться на креативність і здібності самих людей. Більшість принципів людиноорієнтованого дизайну – це практика тих, хто робить щось для себе. Вони розуміють свої потреби – їм не потрібні експерти, щоб прийшли і сказати їм що робити. Вони вирішують проблеми, з якими стикаються як самі, так і їхні родини, родичі, сусіди та громади: вони, очевидно людиноцентричні, бо орієнтовані на свої потреби, можливості та на своєї громади. Вони розуміють взаємодію кожної речі, послуги яку вони роблять із місцевою громадою: вони засновані на системі. І, нарешті, вони досліджують, пробуєючи той чи інший підхід, поки не отримають щось, що працює: швидке створення прототипів та ітерації (Don Norman, Eli Spencer. 2019).

Тому, на нашу думку, система дизайн-освіти дорослих має формуватися з потреб громад та регіонів країни.

Для формування підсистеми ефективної дизайн-освіти дорослих є важливим наказ Міністерства культури та інформаційної політики України від 01.12.2022 № 466. Цим наказом затверджуються Методичні рекомендації щодо створення і функціонування центрів культурних послуг у територіальних громадах, як багатофункціональних закладів культури. В ньому визначається, що таким центром є логічно виділена та тематично

цілісна окрема структурна одиниця, яка має чітко визначену роль, функцію та завдання за окремим напрямом культурної або суміжної до культурної (гуманітарної) діяльності, однією із основних цілей якої є неформальна освіта та просвіта серед працівників сфери культури, інших сфер гуманітарної політики, населення всіх вікових груп (Наказ Міністерства культури та інформаційної політики України № 466. 2022).

Оскільки в українському наукознавстві спеціальність 022 «Дизайн» належить до галузі знань 02 «Культура і мистецтво», то вважаємо, що одним із завдань центрів культурних послуг є надання неформальних освітніх послуг з дизайн-освіти всіх вікових груп. Такими Центрами культурних послуг мають бути архітектурні споруди з сучасного дизайном інтер'єру і екстер'єру, із зручним географічним розташуванням у громадах по всій території України (Наказ Міністерства культури та інформаційної політики України № 466. 2022).

В цих центрах доцільно створювати навчальні дизайн-студії, котрі надаватимуть освітні послуги у системі дизайн-освіти дорослих: проведення, майстер-класів, різноманітних навчальних курсів, лекцій, зустрічей з досвідченими дизайнерами. Важливою особливістю їхньої діяльності може бути акцент на пропагуванні етнічної своєрідності дизайну в регіонах. До цього процесу можуть залучатися регіональні осередки Національної спілки майстрів народного мистецтва України. Її представники є носіями традицій декоративно-вжиткового мистецтва України та відображають культурне різноманіття країни. Навчання традиціям декоративно-прикладного мистецтва через майстер-класи, демонстрації тренінг-еталонів, читання лекцій безпосередньо носіями цих традицій, є важливою складовою підготовки етно-дизайнерів. Дизайн-освіта повинна бути національною. Голова спілки Шевченко Є. І., відзначає, що спілчани і в даний час проводять активну роботу з пропагування і навчання традиціям декоративно-вжиткового мистецтва серед митців і дизайнерів. Значна кількість членів спілки займаються педагогічною діяльністю. Згідно із Законом України «Про народні художні промисли» (2001) НСМНМУ, її регіональні осередки, організують семінари-практикуми, зокрема виїзди спеціалістів, мистецтвознавців у регіони України.

Крім цього, в Україні діє Спілка дизайнерів України, яка є всеукраїнською творчою спілкою, і об'єднує професійних дизайнерів, та має регіональні осередки, до основних завдань якої входять: виховання творчої молоді, сприяння оволодінню нею досягненнями національної та

загальноосвітньої культури; постійна співпраця з педагогічними та науково-педагогічними колективами навчальних закладів. Тому доречно її залучити до процесу формування підсистеми дизайн-освіти дорослих через створення професійної асоціації дизайнерів, яка могла б створити уніфіковану базу організацій неформальної освіти та платформи для відслідковування появи нових курсів, зокрема й онлайн-курсів, розробити рекомендацій для курсів неформальної освіти із прив'язкою до конкретних актуальних компетентностей або спеціалізацій (Стан розвитку дизайну в Україні. 2019).

Паралельно з цим, за попередніми нашими дослідженнями, важливим елементами в системі освіти дорослих мають бути дизайн-центри при ремісничих палатах України. На які покладатиметься функція підвищення кваліфікації дизайнерів, проведення кваліфікаційних іспитів, консультації з розробки освітніх програм, коригуванні системи професійних кваліфікацій, налагодження зв'язків між виробничою сферою і навчальними закладами для проходження практик майбутніми дизайнерами. Такі дизайн-центри матимуть тісний зв'язок із виробничою сферою, бізнесом та формальною ступеневою освітою (Бровченко А. І. 2023).

Ми підтримуємо рекомендацію дану дослідниками стану розвитку дизайну в Україні в рамках програми Українського культурного фонду «Український культурний монітор» – зважаючи на темпи зростання дизайну як індустрії, на інституційному рівні потрібно створити Державне агентство з розвитку дизайну (ДАРД) – невелику державну установу, чия діяльність має бути націлена на вирішення питань, які заважають розвитку індустрії дизайну в Україні, у взаємодії із учасниками ринку (Стан розвитку дизайну в Україні. 2019). На агентство має бути покладено завдання координації дизайн-освіти дорослих. Така інституція, також, необхідна для координації роботи всіх підсистем неперервної системи національної дизайн-освіти.

В системі освіти дорослих України працюють університети третього віку. Університети третього віку – це міжнародний рух, що має за мету реалізацію принципу «навчання протягом життя» серед громадян старшого віку. В англійських країнах його ще називають U3A (скорочено від University of the Third Age), а у Франції також поширена назва «Університети вільного часу».

Це не окремий заклад освіти, а зазвичай відділення, курси чи навчальні групи при освітніх чи культурних інституціях. Їх відвідувачами є пере-

важно люди, які перебувають на пенсії або досягли пенсійного віку та продовжують працювати. В Україні такі програми працюють на базі університетів (у містах), при центрах надання соціальних послуг і громадських організаціях, у бібліотеках та в інших місцях (Університет третього віку). На нашу думку, буде доцільним організувати дизайн-освіту в таких університетах, скориставшись положеннями основоположником системи УЗА у Великій Британії П. Ласлетта. За яким, самоорганізоване навчання УЗА це процес, коли учасники збираються разом, щоб вирішувати, які курси будуть проводити, хто буде керувати групою, місце її роботи, час і таке інше. Освітні програми проводять самі учасники. При цьому члени УЗА діляться своїми знаннями та навичками як викладачі в один момент, а в інший момент стають студентами в інших класах. Взаємозв'язки між місцевими осередками та головним офісом є горизонтальними. Головний офіс УЗА не здійснює контролю над місцевими осередками, натомість закликає їх ділитися своїм досвідом та ресурсами (Пехота О. 2021).

Таким чином, підсистема дизайн-освіти дорослих, в даний час може складатися з таких взаємозв'язаних елементів формальної і неформальної освіти: післядипломна освіта, курси перепідготовки та/або підвищення кваліфікації, дизайн-центри при ремісничих палатах, дизайн-студії в Центрах культурних послуг при територіальних громадах, університети третього віку, професійна асоціація дизайнерів та центральна координуюча інституція – Державне агентство з розвитку дизайну (ДАРД). У формуванні підсистеми лідируючу роль має відігравати держава та

активна діяльність територіальних громад із залученням осередків Національної спілки майстрів народного мистецтва України і Спілки дизайнерів України.

Висновки. Отже, для формування підсистеми дизайн-освіти дорослих є ефективним та продуктивним підхід, котрий полягає у проектуванні послуг «знизу вгору». Тому важливо формувати гармонійну систему дизайн-освіти дорослих на рівні громад, яка буде частиною загальної системи освіти дорослих країни. Громади краще розуміють свої потреби – їм не потрібні експерти, щоб казати їм що потрібно робити в цьому напрямі. Цьому сприятиме Закон «Про освіту дорослих» (реєстр. №7039), проект якого передбачає законодавчі основи для функціонування центрів освіти дорослих на рівні громад. Елементами системи дизайн-освіти дорослих, також, мають бути навчальні дизайн-студії при центрах культурних послуг у територіальних громадах, які будуть створені відповідно до наказу Міністерства культури та інформаційної політики України від 01.12.2022 № 466. Іншими складовими системи дизайн-освіти дорослих повинні стати: професійна асоціація дизайнерів, дизайн-центри при ремісничих палатах України й університети третього віку, функціонуючі за положенням основоположника системи УЗА у Великій Британії П. Ласлетта. При цьому, координування роботи системи дизайн-освіти дорослих має бути покладено на Державне агентство з розвитку дизайну (ДАРД), яку повинна створити держава. Така інституція також необхідна для координації роботи всіх підсистем неперервної системи національної дизайн-освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бровченко А. І. Ремісничі палати в системі неперервної дизайн-освіти України. *Серія 5 Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2023. Вип. № 93. С. 22–26. (дата звернення: 20.02.2024)
2. Зеленін Ю. М. Основні аспекти сучасного розвитку освіти дорослих в Україні *Ефективна економіка*. 2020. № 10. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2020/153.pdf
3. Лук'янова Л. Законодавче забезпечення освіти дорослих: зарубіжний досвід. 2017. Київ: ТОВ «ДКС-Центр». 147 с. URL: https://www.dvv-international.org.ua/fileadmin/files/eastern-neighbors/Ukraine_pics/ukraine_2/publications_new_Ukraine/Ledislative_regul_of_AE_2017_code.pdf (дата звернення: 17.02.2024).
4. Лук'янова Л. Б. Особливості освіти дорослих у сучасному суспільстві. *Андрогогічний вісник*. 2012. Вип. №1. С. 38–46. URL: https://library.zu.edu.ua/doc/andragogic_visnyk/Andragogichniy_visnyk_1.pdf (дата звернення: 17.02.2024).
5. Наказ Міністерства культури та інформаційної політики України № 466. 2022. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS38584> (дата звернення: 19.02.2024).
6. Огієнко О. І. Андрогогічний підхід у неперервній освіті дорослих: метод. Рекомендації. Суми: Сумський ДПУ ім. А. С. Макаренка, 2007. 39 с.
7. Проект Закону «Про освіту дорослих» (реєстр. № 7039). 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2874-IX-#Text> (дата звернення: 17.02.2024).
8. Пехота О. Технологія самоорганізації: застосування досвіду університетів третього віку Великобританії. 2021. URL: <https://pedscience.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/02/5.pdf> (дата звернення: 11.02.2024).
9. Самойленко О. А. Освіта дорослих у контексті європейської освітньої політики. URL: https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/30856/Samoilenko_152-158.pdf?sequence=1 (дата звернення: 17.02.2024).

10. Стан розвитку дизайну в Україні. На прикладі графічного та предметного дизайну. Звіт за результатами дослідження. 2019. URL: https://www.ppv.net.ua/uploads/work_attachments/Ukrainian_Design_Monitoring_PPV_2019_UA.pdf (дата звернення: 20.02.2024).

11. Тимчук Л. І. Освіта дорослих в Україні: на шляху до інституалізації. Територія успіху. *Ефективна економіка*. 2017. № 4. С. 13–14.

12. Університет третього віку. URL: <https://tools.stepngo.in.ua/univer-3-viku/> (дата звернення: 21.01.2024).

13. Don Norman, Eli Spencer. Community-based, human-centered. 2019. URL: <https://jnd.org/community-based-human-centered-design/> (дата звернення: 10.02.2024).

REFERENCES

1. Brovchenko A. I. (2023) Remisnychi palaty v systemi neperervnoi dyzain-osvity Ukrainy [Craft chambers in the system of continuous design education of Ukraine]. *Seriia 5 Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy*. Vyp. № 93. S. 22–26. [in Ukrainian].

2. Zelenin Yu. M. (2020) Osnovni aspekty suchasnoho rozvytku osvity doroslykh v Ukraini [The main aspects of the modern development of adult education in Ukraine] *Efektivna ekonomika*. № 10. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2020/153.pdf. (Accessed: 17.02.2024). [in Ukrainian].

3. Lukianova L. (2017) Zakonodavche zabezpechennia osvity doroslykh: zarubizhnyi dosvid [Legal provision of adult education: foreign experience]. Kyiv: TOV «DKS-Tsent». 147 s. URL: https://www.dvv-international.org.ua/fileadmin/files/eastern-neighbors/Ukraina_pics/ukraine_2/publications__new__Ukraine/Ledislative_regul_of_AE_2017_code.pdf (Accessed: 17.02.2024). [in Ukrainian].

4. Lukianova L. B. (2012) Osoblyvosti osvity doroslykh u suchasnomu suspilstvi [Peculiarities of adult education in modern society]. *Andrahohichni visnyk*. Vyp. №1 S. 38–46 URL: https://library.zu.edu.ua/doc/andragogic_visnyk/Andragogichniy_visnyk_1.pdf (Accessed: 17.02.2024). [in Ukrainian].

5. Nakaz Ministerstva kultury ta informatsiinoi polityky Ukrainy [Order of the Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine] № 466. (2022). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS38584> (Accessed: 19.02.2024). [in Ukrainian].

6. Ohiienko O. I. (2007) Andrahohichni pidkhid u neperervnii osviti doroslykh [Andragogic approach in continuing education of adults]: metod. rekomendatsii. Sumy: Sumskiy DPU im. A. S. Makarenka. 39 s. [in Ukrainian].

7. Proiekt Zakonu «Pro osvitu doroslykh» [Draft Law «On Adult Education»] (reistr. № 7039). (2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2874-IX#Text> (Accessed: 17.02.2024). [in Ukrainian].

8. Piekhota O. (2021) Tekhnolohiia samoorhanizatsii: zastosuvannia dosvidu universytetiv tretoho viku Velykobrytanii [Technology of self-organization: applying the experience of universities of the third age of Great Britain]. URL: <https://pedscience.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/02/5.pdf> (Accessed: 11.02.2024). [in Ukrainian].

9. Samoilenko O. A. Osvita doroslykh u konteksti yevropeiskoi osvitnoi polityky [Adult education in the context of European education policy]. URL: https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/30856/Samoilenko_152-158.pdf?sequence=1 (Accessed: 17.02.2024). [in Ukrainian].

10. Stan rozvytku dyzainu v Ukraini. Na prykladi hrafichnoho ta predmetnoho dyzainu. [State of development of designs in Ukraine. On the example of graphic and object design] Zvit za rezultatamy doslidzhennia. (2019). URL: https://www.ppv.net.ua/uploads/work_attachments/Ukrainian_Design_Monitoring_PPV_2019_UA.pdf (Accessed: 20.02.2024). [in Ukrainian].

11. Tymchuk L. I. (2017) Osvita doroslykh v Ukraini: na shliakhu do instytualizatsii. Terytoriiia uspikhu. *Efektivna ekonomika* [Adult education in Ukraine: on the way to institutionalization. Territory of success]. № 4. S. 13–14. [in Ukrainian].

12. Universytet tretoho viku [University of the Third Age]. URL: <https://tools.stepngo.in.ua/univer-3-viku/> (Accessed: 21.01.2024). [in Ukrainian].

13. Don Norman, Eli Spencer. (2019) Community-based, human-centered. URL: <https://jnd.org/community-based-human-centered-design/> (Accessed: 10.02.2024).

УДК 378.6.018.8:[373.011.2/3-051:51]
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-1-43>

Ліана БУРЧАК,
orcid.org/0009-0001-6141-4384
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри біології, здоров'я людини та методику навчання
Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка
(Глухів, Сумська область, Україна) liana1335502@gmail.com

ПРОЄКТУВАННЯ СИСТЕМИ ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ БІОЛОГІЇ

Статтю присвячено проєктуванню системи формування інноваційної компетентності майбутніх учителів біології у процесі фахової підготовки, оскільки пріоритету наразі набуває всебічний розвиток особистості, котра має бути конкурентоздатною в сучасному освітньому просторі. Зазначено, що необхідною умовою успішної реалізації окресленого завдання є використання в освітньому процесі закладу вищої освіти проєктування як тандему новітніх тенденцій у теорії й інноваційної практики. Особливого значення набувають ідеї компетентнісного підходу, партнерства, демократизації, європейської інтеграції, мобільності та навчання протягом життя. Деталізовано сутність поняття «проєктування».

Проведено аналіз наукових джерел, який дозволив дійти висновку, що проєктування позиціонується вченими як цілеспрямована науково-практична діяльність, спрямована на вирішення проблем шляхом передбачення, задуму, планування та застосування в умовах, близьких до реальних. Визначено сутність поняття «система формування інноваційної компетентності майбутніх учителів біології у процесі фахової підготовки» як складний, динамічний комплекс підпорядкованих і взаємозв'язаних структурно-функціональних компонентів (елементів), що спрямовані на формування окресленої здатності фахівців. Встановлено структуру системи формування інноваційної компетентності майбутніх учителів біології як багаторівневий конструкт, що характеризується цілісністю та системою зв'язків між елементами, спроєктовано систему та схарактеризовано її елементи (цілі, форми, зміст, методи, засоби, контроль). Зазначено, що відсутність будь-якого елемента в такій структурі призводить до порушення цілісності педагогічної системи, а отже і педагогічного процесу. Визначено, що подальшими розвідками нашого дослідження вбачаємо розробку методичних засад формування інноваційної компетентності майбутніх учителів біології.

Ключові слова: проєктування, система, інноваційна компетентність, майбутні педагоги, заклад вищої освіти.

Liana BURCHAK,
orcid.org/0009-0001-6141-4384
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of Biology and Agriculture Groundings, Oleksandr Dovzhenko
Hlukhiv National Pedagogical University
(Hlukhiv, Sumy region, Ukraine) liana1335502@gmail.com

DESIGNING A SYSTEM FOR THE FORMATION OF INNOVATIVE COMPETENCE OF FUTURE BIOLOGY TEACHERS

The article is devoted to the design of the system for the formation of innovative competence of future biology teachers in the process of professional training, since the priority is currently the comprehensive development of the personality, which should be competitive in the modern educational space. It is noted that a necessary condition for the successful implementation of the outlined task is the use of design as a tandem of the latest trends in theory and innovative practice in the educational process of the institution of higher education. The ideas of competence approach, partnership, democratization, European integration, mobility and lifelong learning are gaining special importance. The essence of the concept of "design" is detailed.

The analysis of the indicated scientific sources was carried out, which allowed us to come to the conclusion that design is positioned by scientists as a purposeful scientific and practical activity aimed at solving problems through prediction, planning, planning and application in conditions close to real ones. The essence of the concept "system of formation of innovative competence of future biology teachers in the process of professional training" is determined as a complex, dynamic complex of subordinate and interconnected structural and functional components (elements) aimed at forming the defined ability of specialists. The structure of the system for the formation of innovative competence of future biology teachers was established as a multi-level construct characterized by integrity and a system of connections between

elements, the system was designed and its elements were characterized (goals, forms, content, methods, means, control). It is noted that the absence of any element in such a structure leads to a violation of the integrity of the pedagogical system, and therefore the pedagogical process. It was determined that further explorations of our research will lead to the development of methodological foundations for the formation of innovative competence of future biology teachers.

Key words: *design, system, innovative competence, future teachers, pedagogical university, structure.*

Постановка проблеми. В умовах трансформації української освіти все більше уваги приділяється реалізації завдань її модернізації. Пріоритету наразі набуває всебічний розвиток особистості, котра має бути конкурентоздатною в сучасному освітньому просторі (Бурчак, 2021). Основні орієнтири державної політики в галузі освіти аргументуються положеннями нормативних документів: закони України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про інноваційну діяльність», Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття), Державна програма «Вчитель», Концепція Нової української школи та ін.

Із цих позицій значущою є якісна підготовка випускників педагогічних університетів, оскільки діяльність фахівців є багатофункціональною, забезпечує розвиток освіти, науки, духовного життя соціуму тощо. Відтак, реформування освіти України природно відбувається і в педагогічній освіті. Це виявляється у впровадженні нової системи оцінювання навчальних досягнень здобувачів, системи кредитів, ступеневої підготовки, системи кваліфікацій тощо (Грицай, 2017). Особливого значення набувають ідеї компетентнісного підходу, партнерства, демократизації, європейської інтеграції, мобільності та навчання протягом життя (Будак, 2002).

Необхідною умовою успішної реалізації окресленого завдання є використання в освітньому процесі закладу вищої освіти проектування як тандему новітніх тенденцій у теорії й інноваційної практики (Fleszar, 2006).

Аналіз досліджень і публікацій. Проектування у своїх наукових працях обґрунтовували такі вчені: Н. Білова, В. Бондар, О. Коберник, В. Кремень, О. Литвиненко, М. Фіцула та ін. Деталізуємо сутність указанного поняття. Аналіз указаних наукових джерел дозволяє дійти висновку, що проектування позиціонується вченими як цілеспрямована науково-практична діяльність, спрямована на вирішення проблем шляхом передбачення, задуму, планування та застосування в умовах, близьких до реальних. В енциклопедії освіти проектування трактується як «творча, інноваційна діяльність, яка завжди спрямована на створення об'єктивно і суб'єктивно нового продукту» (Кремень, 2021: 717).

В. Кремень виокремлює параметри якісної освіти в межах суспільних змін: ключові компе-

тентності фахівців у відповідній галузі, здатність їх постійно поповнювати, творчо застосовувати; потреба в постійному саморозвитку, навчанню протягом життя; цінності та життєві пріоритети, самостійність, відкритість інноваціям, здатність до прогнозування та проектування свого майбутнього (Кремень, 2015: 6). В. Бондар надає перевагу проектуванню освітнього процесу як умові, що забезпечує його едукативну цілісність через синхронізм і синхронізацію перебігу складових едукативних процесів (від англ. *educate* – виховувати, давати освіту, розвивати) (Бондар, 2011: 9).

Мета статті – спроектувати систему формування інноваційної компетентності майбутніх учителів біології у процесі фахової підготовки.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи окреслену проблему, було використано низку методів наукового дослідження: теоретичні методи (аналіз психолого-педагогічної та фахової літератури з проблеми дослідження), емпіричні методи (педагогічне спостереження за навчально-пізнавальною діяльністю майбутніх учителів біології, бесіди з вчителями біології).

Передовсім визначимо сутність поняття «система». Поняття «система» є одним із ключових у філософських, психологічних і педагогічних дослідженнях.

Цілком слушним є міркування Н. Ткаченко про те, що системний характер професійної діяльності вчителів демонструє відображення цілей такої діяльності в педагогічній системі (Ткаченко, 2020). Система позиціонується як складне цілісне утворення, у якому внутрішні зв'язки між елементами проявляються інтенсивніше за зв'язки між елементами і середовищем (Войтко, 1982: 149).

Отже, поняття «система» є структурним утворенням, що обов'язково передбачає поєднання певним чином розташованих компонентів, відношень, зв'язків, елементів виокремлених за спільною ознакою і виконанням певної складної функції. Враховуючи вищесказане *систему формування інноваційної компетентності майбутніх учителів біології у процесі фахової підготовки* ми розглядаємо як складний, динамічний комплекс підпорядкованих і взаємозв'язаних структурно-функціональних компонентів (елементів), що спрямовані на формування окресленої здатності фахівців.

Упорядкованість елементів системи характеризується інтеграцією, цілісністю, закономірнос-

тями та структурою системи. Водночас зауважимо, що сучасний науковий доробок не містить єдиного підходу до визначення структури педагогічної системи (Семенова, 2006).

Ураховуючи системний підхід, елементами окресленої системи вважаємо такі: цілі, зміст, методи, форми, засоби, контроль навчальних досягнень здобувачів. Так, *елемент цілей* передбачає певну сукупність стратегічних та тактичних цілей у діяльності закладу вищої освіти. Цілі конкретизовані в завданнях, реалізуються через зміст з урахуванням процесуального інструментарію фахової підготовки, відображені у результатах освітньої діяльності, задають хід навчання в цілому та підлягають моніторингу.

Важливе місце у структурі системи формування інноваційної компетентності майбутніх учителів біології займає *елемент змісту*. Зміст освіти є головним компасом цілеспрямованого навчання, де враховуються й освітні потреби окремої особистості, а не лише потреби суспільства; тим аспектом передачі життєвого та професійного досвіду, що залишається відкритим і вимагає переосмислення, змін, доповнення тощо. Найчастіше до розуміння змісту освіти підходять з позицій системоутворення (знання, уміння, навички, ідеї, поведінка, відношення).

Маємо зазначити, що аналіз наукових джерел показує відмінність змісту освіти і змісту навчання. Навчання є процесуальним компонентом освіти, що включає передачу здобувачам та засвоєння ними знань, умінь, навичок, досвіду пізнавальної діяльності. При цьому зміст освіти визначає якості особистості, що мають бути сформованими внаслідок діяльності вчителя/викладача та здобувачів за цього ж змісту навчання.

Зміст освіти з урахуванням своїх структурних компонентів може концентруватися на виконанні таких функцій: *пізнавальна функція* полягає у тому, що знання створюють цілісну картину світу; *орієнтувальна функція*, що спрямовує знання на конкретну мету; *оцінювальна функція* – знання орієнтовані на ціннісне відношення соціуму, систему ідеалів; *відтворююча функція*, коли набутий досвід діяльності обумовлює збереження та відтворення культури; *перетворювальна функція*, забезпечується через творчу діяльність і характеризує здатність до удосконалення, перетворення, створення нового; *регулююча функція*, що можлива на емоційно-ціннісному фоні і визначає відповідність діяльності потребам особистості, оцінку можливостей щодо потреб, стимулює діяльність тощо.

У процесі проєктування змісту досліджуваної системи ми спираємося на принципи: загально-

дидактичні (науковості змісту і методів навчання, доступності, систематичності та послідовності, наочності, зв'язку навчання з практикою, індивідуалізації, міцності знань, єдності освітньої, розвивальної, виховної функцій навчання); специфічні (інноваційності, особистісної зорієнтованості, інтеграції, інформатизації (комп'ютеризації) навчання, взаємозумовленості освіти і творчого розвитку особистості, самоорганізації, контекстності діяльності, неперервності та наступності).

Ще одним елементом системи формування інноваційної компетентності майбутніх учителів біології нами виокремлено *методи навчання*. У своєму дослідженні виходимо з того, що метод – це спосіб побудови й обґрунтування системи філософського знання; сукупність прийомів і операцій практичного і теоретичного освоєння дійсності (Кремень, 2021: 486). Зазначимо, що методи визначають дієвість педагогічної системи.

Наше дослідження дозволяє подати методи навчання через етапність процесу формування інноваційної компетентності майбутніх учителів біології, а саме: аналітико-пошукового, концептуально-організаційного, формувально-експериментального, узагальнювально-оцінного.

Так, перший етап, *аналітико-пошуковий*, був спрямований на аналіз наукової літератури, освітнього контенту (нормативної бази, освітньо-професійних програм, навчальних планів), визначення проблеми дослідження, теми наукової роботи, її актуальності тощо.

На *концептуально-організаційному* етапі дослідження наша діяльність була спрямована на складання орієнтовного плану вивчення проблеми, обґрунтування положень і послідовності дослідження, виокремлення методів (теоретичні, емпіричні, статистичні), способів, прийомів науково-дослідної роботи тощо.

Формувально-експериментальний етап наукового дослідження передбачав розробку програми дослідження, вибір засобів проведення педагогічного експерименту та власне експеримент щодо формування інноваційної компетентності майбутніх учителів біології.

На *узагальнювально-оцінному етапі* науково-дослідної роботи нами здійснено всебічний аналіз результатів педагогічного експерименту, проведено порівняння отриманих даних із положеннями гіпотези, підтвердження (або спростування) гіпотези дослідження, сформульовано висновки і пропозиції, виокремлено перспективні шляхи фахової підготовки майбутніх учителів біології щодо формування їхньої інноваційної компетентності.

Основними методами на указаних етапах дослідження були такі, як-от: аналіз, індукції, дедукції, абстрагування, порівняльно-зіставний метод, конкретизація, моделювання, синтезу й узагальнення, педагогічний експеримент, аналогії та ін. До складу вказаного елемента системи ми відносимо також інноваційні технології формування інноваційної компетентності здобувачів вищої освіти, що обумовлюють алгоритмічну логічність і послідовність дій учасників освітнього процесу з метою досягнення результатів з урахуванням мети. З-поміж низки інноваційних технологій ми відібрали ті, що найбільш уможливають формування інноваційної компетентності майбутніх учителів біології. Це технологія формування творчої особистості, розвитку критичного мислення, web-технології, дистанційного навчання, інформаційно-комунікаційні (цифрові) технології, інтерактивні технології тощо. Їх застосування уможливує розвиток усіх структурних складників інноваційної компетентності студентів: мотиваційно-ціннісного, інформаційно-когнітивного, інноваційно-діяльнісного, оцінно-рефлексійного.

Елемент засобів нерозривно підкріплює елемент методів. Засоби навчання є невід'ємною складовою того середовища, де розгортається навчальна діяльність, тобто складовою множини засобів навчальної діяльності. Вони формують матеріальну та інформаційну складові навчального середовища, впливають на діяльність суб'єктів навчання й організацію дидактичного процесу, створюють умови для забезпечення можливості досягнення цілей навчання (Кремень, 2021: 313).

Засоби навчання упредметнюють навчальну подію, надаючи можливості здобувачеві розширити спектр засобів, що сприяють оволодінню навчальним матеріалом. У процесі реалізації змісту системи формування інноваційної компетентності майбутніх учителів біології ми надаємо перевагу таким групам засобів: 1) натуральні: об'єкти живої природи (живі рослини, тварини, людина, опудала, гербарії, остеопрепарати, вологі препарати тощо), об'єкти неживої природи (колекція ґрунтів, мінерали, гірські породи); 2) друковані й ілюстративні; 3) технічні (відеофільми, мультимедійні презентації, комп'ютерні засоби навчання, віртуальні екскурсії, інтерактивні дошки, віртуальні лабораторії, інтернет-ресурси та ін.). Зазначимо, що засоби навчання реалізують структурно-функціональну складову системи, тобто кожен етап методу складається із сукупності засобів. Тому цей елемент є досить

важливим у проектуванні системи формування зазначеної здатності майбутніх учителів.

Елемент форм включає організаційний і хронологічний аспекти взаємодії учасників освітнього процесу у ході реалізації системи формування інноваційної компетентності майбутніх учителів біології.

У межах нашого дослідження форму навчання розглядаємо як спосіб організації навчання, що визнають часовий і організаційний режим навчання, місце його проведення, склад здобувачів, характер функцій і спілкування учасників освітнього процесу тощо (Кремень, 2021: 486).

Основні форми організації освітнього процесу, що застосовуємо в авторській системі формування інноваційної компетентності майбутніх учителів біології та зв'язки у них зображено на рис. 1.

І насамкінець, *елемент контролю навчальних досягнень* здобувачів, що є також досить важливим у педагогічній системі. У педагогічному тезаурусі контроль – це перевірка чого-небудь (планів, законів); облік; установа, що займається перевіркою звітів. Контроль навчальних досягнень здобувачів розглядається як завершальний компонент оволодіння певним змістовим блоком і своєрідна зв'язуюча ланка в системі навчальної діяльності особистості (Кремень, 2021: 415-417). Основні функції контролю можна подати у такій редакції: 1) контролююча, спрямована на встановлення рівня успішності особистості чи певної групи; 2) навчальна, що полягає у забезпеченні зворотного зв'язку для ефективності навчання; 3) діагностична, що дозволяє викладачеві встановити рівень навченості здобувачів та прогалини у навчанні; 4) стимулююча – проявляється в бажанні отримати оцінку результатів своєї діяльності; 5) розвивальна – створення можливості для інтелектуального розвитку особистості; 6) виховна, що сприяє формуванню певних якостей (організованості, дисциплінованості, працьовитості тощо); 7) управлінська – забезпечує грамотний перебіг освітнього процесу; 8) корекційна – забезпечує корекцію навчальних досягнень і прийомів контролю; 9) планувальна, що дозволяє досягти ефективності в плануванні засвоєння матеріалів контролю.

У ЗВО здійснюється поточний (перевірка засвоєння невеликого за обсягом матеріалу) та підсумковий (перевірка результатів навчання на певному етапі) контроль. Підсумковий контроль передбачає проведення семестрового контролю та підсумкової атестації.

Отже, здійснений системний аналіз дозволив встановити структуру системи формування

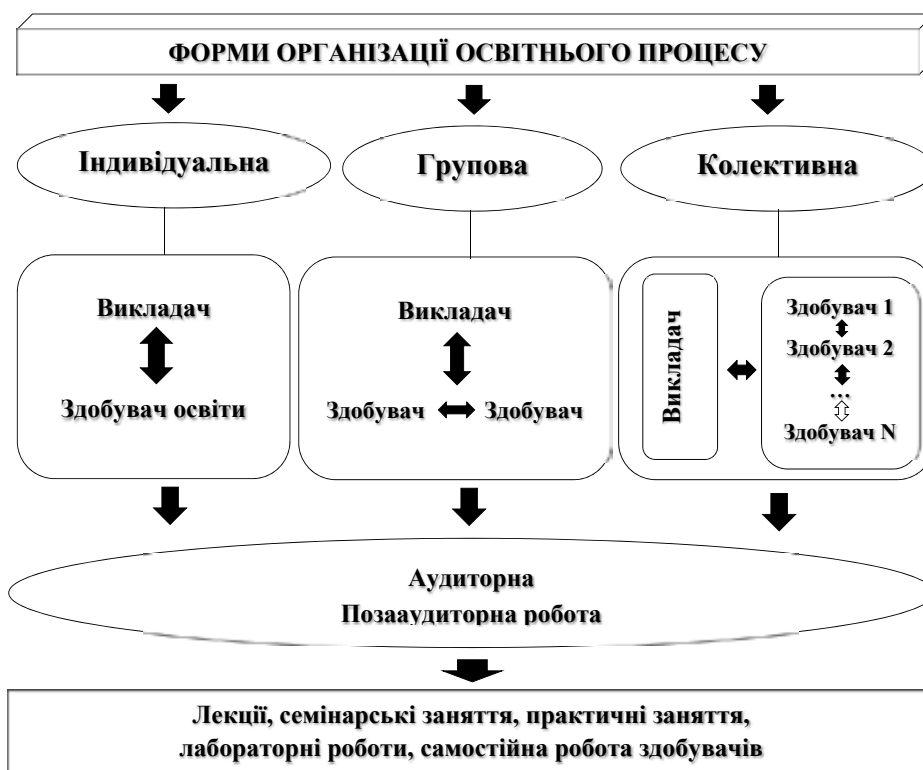

Рис. 1. Основні форми організації освітнього процесу.

інноваційної компетентності майбутніх учителів біології як багаторівневий конструкт, що харак-

теризується цілісністю та системою зв'язків між елементами (рис. 2).

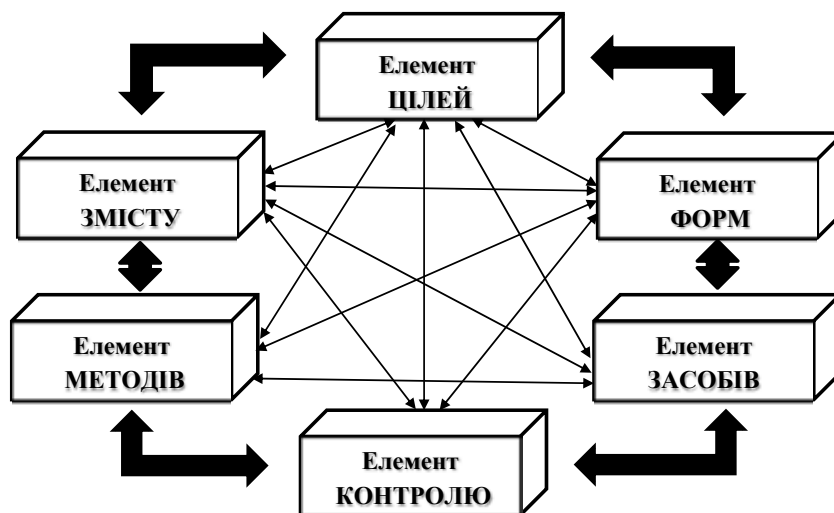

Рис. 2. Система формування інноваційної компетентності майбутніх учителів біології

Висновки. Спроековано систему формування інноваційної компетентності майбутніх учителів біології та схарактеризовано її елементи (цілі, форми, зміст, методи, засоби, контроль). Зазначимо, що відсутність будь-якого елемента в такій структурі призводить

до порушення цілісності педагогічної системи, а отже і педагогічного процесу. Подальшими розвідками нашого дослідження вбачаємо розробку методичних засад формування інноваційної компетентності майбутніх учителів біології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Fleszar E. Dydaktyka biologii i ochrony środowiska : przewodnik dydaktyczny. Szczecin : Uniwersytet Szczeciński, 2006. 262 s.
2. Бондар В.В. Традиційна і нова парадигма едукативної педагогічних кадрів. *Наука і освіта*. 2011. № 4. С. 9–12.
3. Будак В.Д. Якість педагогічної освіти – майбутнє України. *Технології неперервної освіти: проблеми, досвід, перспективи розвитку*: збірник статей до традиційної IV Всеукраїнської науково-практичної конференції. Миколаїв : Вид-во МФ НАУКМА, 2002. С. 3–6.
4. Бурчак С.О., Бурчак Л.В. Творчий розвиток майбутніх педагогів: теоретичний аспект : навчальний посібник / за заг. ред. проф. В.П. Курок. Суми: видавництво «Ельдорадо», 2021. 244 с.
5. Грицай Н.Б. Методична підготовка майбутніх учителів біології в Європейському освітньому просторі. *Український педагогічний журнал*. 2017. № 3. С. 62–69.
6. Енциклопедія освіти / Національна академія педагогічних наук України; гол. ред. В.Г. Кремень; Київ: Юрінком Інтер, 2021. 1144 с.
7. Кремень В.Г. Проблеми якості української освіти в контексті сучасних цивілізаційних змін. *Укр. педагогічний журнал*. 2015. № 1. С. 8–15.
8. Психологічний словник/за ред. В.І. Войтка. К.: «В. шк.», 1982. 215 с.
9. Словник-довідник з професійної педагогіки / за ред. А.В. Семенової. Одеса: Пальміра, 2006. 220 с.
10. Ткаченко Н.М. Теоретичні і методичні засади формування професійного іміджу майбутніх учителів іноземних мов у педагогічних закладах вищої освіти: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04. Глухів, 2020. 617 с.

REFERENCES

1. Fleszar E. (2006) Dydaktyka biologii i ochrony środowiska : przewodnik dydaktyczny [*Teaching biology and environmental protection: teaching guide*]. Szczecin : Uniwersytet Szczeciński. 262 p. [in Poland].
2. Bondar V.V. (2011) Tradycyjna i nowa paradygma edukacji pedagogicznych kadrow [*Traditional and new paradigm of teaching staff education*]. Nauka i osvita. № 4. Pp. 9–12 [in Ukrainian].
3. Budak V. D. (2002) Yakist pedahohichnoi osvity – maibutnie Ukrainy [*The quality of pedagogical education is the future of Ukraine*]. Tekhnologii neperervnoi osvity: problemy, dosvid, perspektyvy rozvytku : zbirnyk statei do tradytsiinoi IV vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Mykolaiv : MF NaUKMA. Pp. 3–6 [in Ukrainian].
4. Burchak S.O., Burchak L.V. (2021) Tvorchyi rozvytok maibutnikh pedahohiv: teoretychnyi aspekt: navchalnyi posibnyk. [*Creative development of future teachers: theoretical aspect: study guide*] / za zah. red. prof. V. P. Kurok. Sumy: Eldorado. 244 p. [in Ukrainian].
5. Hrytsai N.B. (2017) Metodychna pidhotovka maibutnikh uchyteliv biolohii v Yevropeiskomu osvitnomu prostori [*Methodical training of future biology teachers in the European educational space*]. Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal. N3. Pp. 62–69. [in Ukrainian].
6. Entsyklopediia osvity [*Encyclopedia of education*] / Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy; [hol. red. V.H. Kremen; Kyiv: Yurinkom Inter, 2021. 1144 p. [in Ukrainian].
7. Kremen V.H. (2015) Problemy yakosti ukrainskoi osvity v konteksti suchasnykh tsyvilizatsiinykh zmin [*Problems of the quality of Ukrainian education in the context of modern civilizational changes*]. Ukr. pedahohichnyi zhurnal. № 1. Pp. 8–15 [in Ukrainian].
8. Psykholohichnyi slovnyk [*Psychological dictionary*]/ za red. V.I.Voitka. Kyiv, «Vyscha shkola», 1982. 215 p. [in Ukrainian].
9. Slovnyk-dovidnyk z profesiinoi pedahohiky [*Dictionary-handbook on professional pedagogy*] / za red. A. V. Semenovoi. Odessa: Palmira, 2006. 220 p. [in Ukrainian].
10. Tkachenko N.M. (2020) Teoretychni i metodychni zasady formuvannia profesiinoho imidzhu maibutnikh uchyteliv inozemnykh mov u pedahohichnykh zakladakh vyshchoi osvity [*Theoretical and methodological principles of the formation of the professional image of future teachers of foreign languages in pedagogical institutions of higher education*]: dys. ... d-ra ped. nauk : 13.00.04. 617 p. [in Ukrainian].

УДК 37.043.2:81'243

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-1-44>**Андрій ВИШНЕВСЬКИЙ,**

orcid.org/0009-0003-0369-9910

*аспірант кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) vyshnevskiy92@gmail.com*

СУЧАСНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ В УКРАЇНІ

У статті здійснено аналіз передумов та контексту раннього вивчення англійської мови в сучасних умовах в Україні. Для цього автор використовує модель мовного менеджменту Б. Спольські, що передбачає вихід за межі стандартного порівняльного аналізу джерел та наголошує на аналізі соціо-політичного контексту, менеджменту, практики, а також суспільних поглядів щодо англійської мови. Відповідно до моделі, першим аспектом на котрому слід наголосити є те, що з початком повномасштабного вторгнення росії, англійська мова стала не тільки мовою міжкультурного спілкування, але й стратегічно важливою навичкою для ефективної співпраці із нашими партнерами в питаннях військової допомоги, культури та освіти. Водночас, постійні атаки на інфраструктуру наших міст суттєво вплинули на роботу закладів освіти. Незважаючи на це, організація дошкільного навчання, яка покладена на органи місцевого самоврядування, все ще спирається на традиційну модель шкільного навчання. Впровадження змішаного чи дистанційного навчання для учнів дошкільного віку наразі є не надто популярним явищем. Попри дуже високу оцінку British Council наших вчителів, та достатньої кількості кадрів, вивчення англійської мови у дошкільному віці, є радше поодинокими ініціативами ніж системними змінами. Все це призводить до неефективного використання величезного потенціалу в плані вивчення мов, який, згідно з дослідженнями Гарвардського Університету, несе ранній вік дитини. В цей же час, з'ясовано, що згідно із соціологічними опитуваннями 88% громадян вважають обов'язковим вивчення англійської мови. Таким чином, результати проведеного дослідження підкреслюють, що в даний час існує розрив між сучасними викликами і баченням людей, та організацією вивчення англійської мови в дошкільному віці.

***Ключові слова:** освітні передумови, англійська мова, раннє вивчення, дошкільний період, мовна політика, мова та ідентичність.*

Andriy VYSHNEVSKYI,

orcid.org/0009-0003-0369-9910

*Postgraduate student at the Department of Pedagogy and Preschool Education
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) vyshnevskiy92@gmail.com*

THE CURRENT CONTEXT OF PRESCHOOL ENGLISH LANGUAGE LEARNING IN UKRAINE

This article analyzes the prerequisites and the context of early English language learning in modern conditions in Ukraine. To achieve this, the author employs the language management model by B. Spolski which goes beyond the standard comparative analysis of sources and emphasizes the examination of socio-political context, management, practices, and societal perspectives on the English language. Drawing on the model, the first aspect to highlight is that with the onset of Russia's full-scale intervention, English has become not only a language of intercultural communication but also a strategically crucial skill for effective collaboration with our partners in military aid, culture, and education matters. Simultaneously, continuous attacks on the infrastructure of our cities have significantly impacted the functioning of educational institutions. Despite this, the organization of preschool education, entrusted to local self-government bodies, still relies on the traditional school learning model. The implementation of blended or distance learning for preschool-age students is currently not a very popular phenomenon. Despite the high esteem from the British Council for our teachers and a sufficient number of professionals, learning the English language at the preschool age relies upon individual initiatives rather than systemic change. All of this leads to the inefficient utilization of immense potential in language learning, which, according to Harvard University's research, is carried by a child's early age. At the same time, it has been established that according to sociological surveys, 88% of citizens consider learning English mandatory. Thus, the results of the conducted research underscore a gap between modern challenges and people's vision and the organization of English language learning at the preschool level.

***Key words:** educational prerequisites, English language, early learning, preschool period, language policy, language and identity.*

Постановка проблеми. Іноземні мови допомагають розширити горизонти, формують комунікативну культуру особистості та готують дітей до успішної участі в глобальному світі. Враховуючи події останніх двох років, а саме повномасштабне вторгнення росії, надзвичайно важливим стає ще й дослідження мови, як чинника формування ідентичності дитини. Вплив мови на формування нашої ідентичності є беззаперечним, а теза «нет нікакой разницы на каком языке разговаривать» є не тільки науково не обґрунтованою, але й цілеспрямовано пропагує чужі нарративи. Як писав Б. Сполські, мови не часто починають війни, але часто відіграють в цьому питанні значну роль (Spolsky, 2004: 2). В. Norton же зазначає що кожного разу коли учні розмовляють мовою що вивчають, вони також «організують та реорганізують відчуття того, хто вони є та як вони ставляться до соціального світу. Таким чином, вони займаються конструюванням та узгодженням ідентичності» (Norton, 2013: 4). Отже мова не тільки є засобом комунікації, але й чинником який формує наші ідентичності. Тут ми можемо згадати про загальноосвітню мету предмета «іноземна мова» що стосується вивчення географії, історії та лінгвістики через іноземну мову (Вишневецький, 2011: 19). Якщо вивчаючи польську чи словацьку мову країнознавчі аспекти будуть пов'язані з відповідними країнами, то при вивченні англійської мови, як мови міжнародного спілкування чи *lingua franca* (спільна мова, мова спільного користування) дитина отримуватиме дуже різносторонні знання (Firth, 1996: 240). Такі знання не тільки не будуть шкодити ідентичності українця яка тільки формується в даному віці, а навпаки, англійська мова в даному випадку дасть можливість долучитись до цінностей світової спільноти, познайомитись з різними культурами та через них краще пізнати свою власну. Навчання англійської мови що базується на принципі культуропровідності «є способом долучення до загальнолюдської культури як універсальної системи пристосування людського суспільства до різноманітних умов природного і соціального середовища у їх часовому вимірі» (Кремень, 2008: 443). Таким чином ще змалку, дитина зможе черпати кращі надбання людства які передаються здебільшого найпоширенішою мовою міжнародного спілкування, а саме англійською.

Якщо формування ідентичності та культуропровідність є аспектами пов'язаними з природою мови, то легкість її засвоєння великою мірою залежить від нашого віку. Ранній, а саме дошкільний вік тут відіграє особливу роль. Діти

мають тенденцію вивчати мови легше і швидше, ніж дорослі, завдяки кільком чинникам. Однією з ключових причин є «еластичність» мозку та швидке формування нейронів у маленьких дітей, що робить вивчення нових мов легшим. Згідно з дослідженнями Гарвардського університету, навчання англійської мови на ранніх етапах сприяє більш легкому вивченню та покращенню мовних навичок у майбутньому. Також, ті, хто вивчає мову у ранньому віці, отримують акцент носія мови. У подальшому житті нейронні шляхи мозку змушують нас повертатися до звуків і фонем мов, які ми вже знаємо (The science of early childhood development, 2007: 1).

Отже, окрім численних переваг, які отримує дитина для свого персонального розвитку, англійська набуває стратегічного значення що полягає в долученні до європейської спільноти та відвернення від інфопростору агресора. Забезпечення належного вивчення англійської мови в дошкільному віці, створення та адаптація необхідних матеріалів та процесів неможлива за відсутності розуміння ширшого освітнього контексту, що і зумовило **мету статті** – розглянути освітні передумови та сучасні виклики, що впливають на раннє вивчення англійської.

Методологія. Для досягнення поставленої мети, автор використовує модель мовного менеджменту (Spolsky, 2004: 5), яка крім соціального та політичного контексту передбачає аналіз ситуації з трьох ракурсів, а саме практики, переконання та власне менеджменту. Практика, як перша складова даного підходу стосується мовної поведінки та вибору людей в повсякденному житті, частоти вживання певної мови чи її лінгвістичних особливостей. Щодо переконань, то вони в даному контексті виступають поняттям пов'язаним з ідеологією, цінностями, які асоціюються з певною мовою та її статусом у суспільстві. Менеджмент це «свідомі та явні зусилля когось або групи, яка має чи претендує на авторитет над учасниками в галузі, щоб змінити їхні практики або вірування» (Spolsky, 2004: 5). Щодо учасників цього процесу, це може бути авторитетний орган на національному чи місцевому рівні, установи такі як суд чи навіть член родини.

Виклад основного матеріалу. Після проголошення незалежності в 1991 році реформи мовної політики в Україні були в основному направлені на два напрямки: посилення статусу української мови, яка дискримінувалася в усіх сферах суспільного життя, та забезпечення доступу до освіти на рідних мовах лінгвістичних меншин. Крім того, статус російської мови довгий час був

предметом політичних дебатів і обговорень. З часу падіння “Залізної завіси” і зникнення штучної ізоляції Україна почала інтегруватися в глобальну спільноту, де англійська вже певний час використовувалась як *lingua franca*. Ці процеси вплинули на політику в галузі освіти, яка «не може існувати самостійно, а пов’язана з політичними, соціальними та економічними змінами» (Shohamy, 2006: 77). Після потрясіння ковідом в 2019 році, Україна зазнала повномасштабного вторгнення з боку росії. Англійська мова в цій ситуації стала не просто мовою долучення до дискурсу світової спільноти, а мовою виживання тисяч переселених за кордон, мовою комунікації з міжнародними партнерами з питань військової та економічної допомоги, та мовою навчання військових. Всі ці фактори посприяли закріпленню неформального статусу англійської мови як стратегічно важливої для нашої країни.

Щодо практичного аспекту вживання англійської мови, то мусимо зазначити, що до недавнього часу українське інформаційне поле було переповнене російською, яка для багатьох людей була не тільки джерелом наукового, розважального, та практичного контенту, але й мовою повсякденного спілкування. Велика частина людей які народились та виростили до незалежності продовжували вважати російську мову мовою «міжнародної» комунікації і з нею сприймати наративи агресора. В цей же час творчі доробки західного світу які транслюються саме англійською мовою, попри кращу якість залишались менш затребуваними. Щодо англійської, то вона використовувалась здебільшого для міжнародного спілкування, рідше в академічному світі і тільки в окремих випадках в сім’ях де батьки між собою спілкуються англійською як *lingua franca*. В 2023 році, Україна посіла 45 місце зі 113 країн у рейтингу знання англійської мови EF English Proficiency Index. Якщо розглянути навчання дітей англійської мови, то тут хоча й спостерігаються певні позитивні тенденції, але в ділянці технології цього процесу досі пропонуються старі стереотипи і переважно шкільне навчання. До цього «виключно шкільного» навчання іноземних мов ми загалом настільки звикли, що навіть вчителі іноземної мови покладаються на школу, а самі ж в сім’ї не наважуються навчати своїх дітей. При цьому, згідно з недавніми дослідження від British Council опублікованими на сайті МОН, вчителі англійської мови мають дуже високий рівень володіння мовою: понад 90% з них мають рівні CEFR B2 або C1. Якщо шкільне навчання англійської хоча й повільно але

покращується, то в дошкільному віці воно практично відсутнє. Щодо спілкування англійською закладах дошкільної освіти, то така практика в Україні досі практично відсутня хоча й не вимагає від вихователів чи вчителів дуже високого рівня знань предмету. Це свідчить про відсутність системної освітньої програми для дітей цього віку. З початком повномасштабного вторгнення, ситуація з навчанням англійської тільки погіршилась оскільки виник ряд нових проблем. Повітряні тривоги та відключення електропостачання призвели до порушень комунікації, певної ізоляції, стресу та почуття небезпеки (Westerlund, et al. 2023: 6). Учні та студенти почали стикалися з великим обсягом роботи, технічними проблемами, а також проблемами зв’язку, не зручним графіком та власним небажанням навчатись пов’язаним з емоційними потрясіннями.

Переконання по відношенню до англійської мови в Україні великою мірою збігається з тенденціями, характерними для інших країн, які розвиваються. Спілкування англійською розглядається як важлива інструментальна навичка, і це обумовлено різними факторами, переважно в економічній та освітній сферах. У сфері вищої освіти англійська мова відіграє значущу роль. Багато університетів пропонують курси англійською мовою, що створює можливості для отримання міжнародного досвіду та участі в глобальних програмах. Окрім того, володіння англійською часто розглядається як ключовий елемент успішної кар’єри, особливо в умовах великої кількості міжнародних компаній, які використовують англійську як комунікаційний інструмент. Успіх в сучасному глобалізованому світі часто пов’язаний з ефективним володінням англійською, що робить її ключовою складовою кар’єрного зростання. За даними Київського міжнародного інституту соціології, 88% опитаних вважають обов’язковим вивчення цієї мови, що вказує на усвідомлення її важливості для досягнення успіху в різних сферах життя.

Щодо останньої складової моделі, то тут не можна не зупинитись на понятті мовна політика, яке є дуже поширеним в академічному дискурсі західних країн, та не надто часто зустрічається у вітчизняних джерелах. Під мовною політикою в даному дослідженні ми розуміємо «кожний вплив громадськості на комунікаційний радіус мов, сумою тих політичних ініціатив “зверху” та “знизу”, через які певна мова чи мови підтримуються у своїй громадській важливості, їхній функціональності та поширенні» (Wodak, 2006: 170). Отже мовна політика це не просто

закони спрямовані на регулювання вживання мов, а значно складніше явище. Вплив зверху включає в себе політичні ініціативи, які надходять від владних структур чи державних органів і спрямовані на регулювання використання та розвиток мов. Це може охоплювати визначення офіційних мов, мовних норм, фінансування освітніх програм та інші аспекти. Вплив знизу включає громадські ініціативи та вплив суспільства на мовний простір. Сюди входять мовні рухи, активісти, освітні ініціативи, які можуть стимулювати інтерес та розвиток конкретних мов. Таке бачення дає нам змогу врахувати різноманітність сил та факторів, які визначають мовний ландшафт, і дозволяє краще розуміти, як мови отримують підтримку та зберігають свою актуальність та життєздатність в громадськості.

Після проголошення незалежності України було докладено певних зусиль для сприяння та підтримки вивчення англійської, яка в минулому мала номінальну присутність в школах. Останнім з таких значущих проєктів можна вважати програму Future Perfect від міністерства освіти і науки, метою якого є надати масовий доступ до якісного вивчення англійської мови незалежно від фінансового чи соціального статусу людини. Тим не менше, дана програма не передбачає спеціально адаптованого курсу для дошкільнят який би відповідав сучасним освітнім умовам в країні. Закон України про дошкільну освіту говорить що батьки мають можливість вибирати способи та форми, якими забезпечують реалізацію права дітей на дошкільну освіту, в той час як органи

місцевого самоврядування відповідають за створення умов для отримання дошкільної освіти. На практиці, у випадку навчання англійської мови, ми маємо дуже поодинокі дошкільні навчальні заклади що пропонують таке навчання. Батьки ж, в своїй переважній більшості не проявляють ініціативи «знизу», тому система чекає на зміни ініційовані чиновниками згори. Останні ж, за останні 33 роки незалежності, такі зміни впровадити не спромоглися.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У світлі сучасних передумов вивчення англійської мови у дошкільному віці в Україні виявлено низку важливих аспектів. З одного боку, згідно із соціологічними опитуваннями громадяни усвідомлюють важливість знання англійської мови в сучасному світі. З іншого боку, на практиці вивчення англійської мови в дошкільному віці практично відсутнє. Це пов'язано з кількома чинниками. По перше, в даному питанні в Україні відсутня чітка політика «зверху» та недостатньо проявляється ініціатива «знизу» на рівні сімей та громад. По друге, існує маса викликів пов'язаних з повномасштабним вторгненням росії. Результатом цього є відсутність достатньої частотності, структурованості навчання англійської мови в дошкільному віці, а також будь якої взаємодії між сім'єю та закладом дошкільної освіти в цьому плані. У зв'язку з цим не використовується потенціал дітей, котрі, завдяки фізіологічним особливостям розвитку, мають тенденцію вивчати мови краще і швидше, ніж дорослі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Shohamy E. Language Policy: Hidden Agendas and New Approaches. New York: Routledge, 2006. 208 p.
2. Byram, Michael. Languages and Identities. *Languages of Schooling: Towards a Framework for Europe*. Intergovernmental conference. Strasbourg, 16.11 – 18.11.2006. URL: <https://rm.coe.int/preliminary-study-languages-and-identities-intergovernmental-conference/16805c5d4a> (дата звернення: 12.12.2023).
3. Center on the Developing Child. The Science of Early Childhood Development. 2007. URL: <https://harvardcenter.wpenginepowered.com/wp-content/uploads/2007/03/InBrief-The-Science-of-Early-Childhood-Development2.pdf> (дата звернення: 05.02.2024).
4. EF English Proficiency Index. A Ranking of 113 Countries and Regions by English Skills. 2023. URL: <https://www.ef.com/wwen/epi/> (дата звернення: 05.02.2024).
5. Norton B. Identity and language learning: extending the conversation. 2nd ed. Bristol: Multilingual Matters, 2013. 216 p.
6. Firth A. The discursive accomplishment of normality: On Conversation Analysis and 'Lingua Franca' English. *Journal of Pragmatics*. 1996. Vol 26(2), P. 237–259.
7. Westerlund, R., Chugai, O., Petrenko, S., Zuyenok, I. Teaching and learning English at higher educational institutions in Ukraine through pandemics and wartime. *Advanced Education*. 2023. Vol. 22, P. 12–26. DOI: 10.20535/2410-8286.283353
8. Wodak, R. Linguistic analyses in Language Policies. *An introduction to language policy: Theory and method* / red. Recento T. Oxford: Blackwell, 2006. P. 170–193.
9. Spolsky, B. Language Policy. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. 264 p.
10. Вишневецький О.І. Методика навчання іноземних мов. Навчальний посібник. Київ: Знання, 2011. 206 с.
11. Енциклопедія освіти / за ред. В. Г. Кремінь. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
12. Про дошкільну освіту : Закон України від 31.03.2023 р. №2628-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14> (дата звернення: 26.12.2023).

REFERENCES

1. Shohamy E. Language Policy: Hidden Agendas and New Approaches. New York: Routledge, 2006. 208 p.
2. Byram, Michael. Languages and Identities. *Languages of Schooling: Towards a Framework for Europe*. Intergovernmental conference. Strasbourg, 16.11 – 18.11 2006. URL: <https://rm.coe.int/preliminary-study-languages-and-identities-intergovernmental-conference/16805c5d4a> (last accessed: 12.12.2023).
3. Center on the Developing Child. The Science of Early Childhood Development. 2007. URL: <https://harvardcenter.wpenginpowered.com/wp-content/uploads/2007/03/InBrief-The-Science-of-Early-Childhood-Development2.pdf> (last accessed: 05.02.2024).
4. EF English Proficiency Index. A Ranking of 113 Countries and Regions by English Skills. 2023. URL: <https://www.ef.com/wwen/epi/> (last accessed: 05. 02. 2024).
5. Norton B. Identity and language learning: extending the conversation. 2nd ed. Bristol: Multilingual Matters, 2013. 216 p.
6. Firth A. The discursive accomplishment of normality: On Conversation Analysis and ‘Lingua Franca’ English. *Journal of Pragmatics*. 1996. Vol 26(2), P. 237–259.
7. Westerlund, R., Chugai, O., Petrenko, S., Zuyenok, I. Teaching and learning English at higher educational institutions in Ukraine through pandemics and wartime. *Advanced Education*. 2023. Vol. 22, P. 12–26. DOI: 10.20535/2410-8286.283353
8. Wodak, R. Linguistic analyses in Language Policies. *An introduction to language policy: Theory and method* / red. Recento T. Oxford: Blackwell, 2006. P. 170–193.
9. Spolsky, B. Language Policy. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. 264 p.
10. Vyshnevskiy O. Metodyka navchannia inozemnych mov. [Methods of Teaching Foreign Languages] Kyiv: Znannia, 2011. 206 p. [in Ukrainian]
11. Encyclopedia osvity / red. V.H. Kremin. [Encyclopedia of education. APS of Ukraine; ed. V.H. Kremin]. Kyiv: Yurinkom Inter, 2008. 1040 p. [in Ukrainian]
12. Pro doshkilnu osvitu: Zakon Ukrainy vid 31.03.2023. №. 2628-III [On preschool education: Law of Ukraine from 31.03.2023] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14> (last accessed: 26.12.2023). [in Ukrainian]

Світлана ВІРОТЧЕНКО,

orcid.org/0000-0001-7927-5696

кандидат філологічних наук, доцент,

декан факультету іноземних мов

Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

(Харків, Україна) *s.a.virotchenko@karazin.ua*

ІСТОРІЯ МОВНОЇ ОСВІТИ В КРАЇНАХ БАЛТІЇ: ВІД ІСТОРИЧНИХ КОРЕНІВ ДО ЕПОХИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Стаття розглядає освітній простір та мовну політику країн Балтії, зокрема Естонії, Латвії та Литви, в контексті їхньої унікальної історії, культури та сучасних умов. Зазначається, що ці країни сформували чіткі освітні траєкторії, які акцентують увагу на новітніх методиках, інклюзивності та збереженні власної культурної спадщини. Аналіз особливостей освітніх систем розкриває їх прагнення формувати конкурентоспроможну молодь, що поєднує історичні та сучасні аспекти. Мови Балтії різноманітні: естонська належить до фінно-угорської сім'ї, а латиська та литовська – до балтійської. Незважаючи на це, мови мають тісні зв'язки між собою, що виникають з географічної близькості та історичної взаємодії. Автор розглядає історію формування мовної освіти в Балтійських країнах, починаючи з XVII–XVIII століть, та підкреслює значення освіти як інструменту підтримки національної ідентичності та культурних цінностей, навіть у періоди окупації та геополітичних змін. Стаття висвітлює розвиток мовної освіти та мовної політики, а також вплив зовнішніх чинників на мовну ситуацію в регіоні протягом історичного періоду. Автор обговорює чотири основні періоди у формуванні мовної політики, включаючи перехід від радянської системи до незалежності та впровадження нових мовних законів. Акцентується значення освітніх реформ у відновленні офіційного статусу державних мов, зокрема через систематизований підхід до мовного законодавства та впровадження програм, спрямованих на розвиток мовної компетентності серед населення. В статті висвітлюються конкретні заходи, вжиті кожною з країн, такі як впровадження мовних програм, програм інтеграції, занурення у мовне середовище, а також систематизація мовного законодавства. Зазначається різноманітність підходів до мовних питань у Балтійському регіоні, водночас відзначається загальний тренд у підвищенні соціолінгвістичної функціональності державних мов та підтримці мовної різноманітності. Автор робить акцент на важливості мовної компетентності серед населення та інтересу до державної мови як ключового чинника успішної реалізації мовної політики.

Ключові слова: країни Балтії, мовна освіта, мовна політика, освітнє середовище.

Svitlana VIROTCHENKO,

orcid.org/0000-0001-7927-5696

Ph.D., Associate Professor,

Dean of the Faculty of Foreign Languages

V.N. Karazin Kharkiv National University

(Kharkiv, Ukraine) *s.a.virotchenko@karazin.ua*

LANGUAGE EDUCATION HISTORY IN THE BALTIC COUNTRIES: FROM HISTORICAL ROOTS TO THE ERA OF INDEPENDENCE

The article examines the educational space and language policy of the Baltic countries, particularly Estonia, Latvia, and Lithuania, in the context of their unique history, culture, and contemporary conditions. It is emphasized that these countries have developed clear educational trajectories that focus on modern methodologies, inclusivity, and preservation of their cultural heritage. Analysis of the characteristics of educational systems reveals their aspiration to shape competitive youth that combines historical and contemporary aspects. The languages of the Baltics are diverse: Estonian belongs to the Finno-Ugric family, while Latvian and Lithuanian belong to the Baltic group. Despite this, the languages have close ties arising from geographical proximity and historical interaction. The author examines the history of language education development in the Baltic countries, starting from the XVII–XVIII centuries, and emphasizes the importance of education as a tool for supporting national identity and cultural values, even during the periods of occupation and geopolitical changes. The article highlights the development of language education and language policy, as well as the impact of external factors on the language situation in the region throughout the historical period. The author discusses four main periods in the formation of language policy, including the transition from the Soviet system to independence and the implementation of new language laws. Emphasis is placed on the importance of educational reforms in restoring the official status of state languages, particularly through a systematic approach to language

legislation and the implementation of programs aimed at developing language competence among the population. The article elucidates specific measures taken by each country, such as the implementation of language programs, integration programs, immersion in the language environment, and the systematization of language legislation. The emphasis is on the diversity of approaches to language issues in the Baltic region, while also highlighting the general trend towards enhancing the sociolinguistic functionality of state languages and supporting language diversity. The author stresses the importance of language competence among the population and interest in the state language as a key factor in the successful implementation of language policy.

Key words: *Baltic countries, language education, language policy, educational environment.*

Постановка проблеми. Країни Балтії, до складу яких входять Естонія, Латвія та Литва, відзначаються унікальним освітнім простором, сформованим унаслідок впливу багатовікової історії, культури, а також сучасних соціально-економічних умов. Ці країни сформували чітку освітню політику, що фокусує увагу на новітніх методиках, інклюзивності та збереженні власної культурної спадщини. Аналіз особливостей освітніх систем країн Балтії розкриває зв'язок історії і сучасності та демонструє прагнення формувати всебічно розвинених, конкурентоспроможних особистостей.

Мови Балтії походять з різних мовних сімей: естонська мова належить до фінно-угорської сім'ї, а латиська та литовська мови – до індоєвропейської мовної сім'ї, а саме до балтійської мовної групи (Education Estonia, 2020). Незважаючи на це мовне розмаїття, мови країн Балтії мали тісні зв'язки з окремими фінно-угорськими мовами, які виникли в результаті географічної близькості та багатовікового періоду взаємодії. Ці культурні і мовні контакти сприяли формуванню особливих аспектів у формуванні цих мов, що дає можливість більш глибоко дослідити та оцінити їхні мовні та культурні надбання.

Аналіз досліджень. Дослідженню історії формування мовної політики країн Балтії присвячені наукові праці А. Павленко (Pavlenko, 2008), В. Вардиса (Vardys, 1997), Г. Гоган-Брун (Hogan-Brun, 2003). Науково-педагогічні джерела свідчать про те, що формування мовної політики в країнах Балтії почалось ще у середні віки. Проблематику розвитку мовної освіти в Балтійському регіоні вивчали П. Мегісто (Mehisto, 2011), Е. Майстер (Meister, 2010), Дж. Солер (Soler, 2020). Проте не було проведено досліджень, що аналізували б вплив мовної політики на процеси формування освітнього простору в Балтійському регіоні, що може бути цікавим для порівняння зі ситуацією в Україні.

Мета статті полягає у висвітленні історії мовної освіти в країнах Балтії з особливим акцентом на мовну політику та ключові заходи, спрямовані на підтримку та розвиток державних мов в цих країнах.

Виклад основного матеріалу. Системи освіти в країнах Балтії відзначаються багатими історичними коренями, які відображають їхню боротьбу за свободу і стійкість до зовнішніх чинників. Навіть під час окупації та геополітичних трансформацій освіта залишалася важливим засобом підтримки національної ідентичності та збереження культурних цінностей.

Для більш глибокого розуміння еволюції освітніх систем та мовної політики країн Балтії, варто досліджувати ці процеси в історичному контексті, від давніх часів із появи та перших згадок про мови Балтійських народів до відновлення незалежності.

Період від X до XVII століття охоплює етап зародження мов і часи, коли Балтійські країни перебували у складі різних імперій, що зумовило певні обмеження щодо можливості вивчення національних мов. Латиська та литовська мови сформувалися шляхом трансформації діалектів прото-індоєвропейської області. Становлення латиської мови відзначено вже в X–XII століттях у період об'єднання балтійських племен, що стало причиною виникнення унікальних характеристик та рис латиської мови в межах балтійського мовного сімейства. До XVIII століття писемні тексти латиською мовою були рідкісними і використовувалися головним чином представниками духовенства. Литовська мова у середні віки у процесі формування зазнала впливу інших балтійських мов, оскільки литовці створили Литовське князівство, яке відзначалося мультиетнічністю та багатомовністю, оскільки на його території проживали різні етнічні групи зі своїми власними мовами (Stundžia, 2010). Найдавніші писемні джерела литовською мовою датуються XVI століттям, початок друкарства литовською мовою припадає на 1547 р., а вже XVII століття ознаменувало наукове дослідження литовської мови (Литовська мова, 2023). Естонська мова, що належить до фінно-угорської мовної сім'ї, утворилася на основі споріднених діалектів племен фінів у XIII–XVI століттях. Формування літературної спадщини естонців відбулося внаслідок поширення друкарства, розвитку релігійних, політичних, інтелектуальних та культурних рухів в XVI столітті. На початковому етапі розвитку

естонської мови можна виділити дві регіональні форми мови: північно-естонську (Таллінн) та південно-естонську (Тарту), що пояснюється як діалектними різницями, так і адміністративними межами. У XVII столітті чисельність друкованих творів естонською мовою значно зросла, крім книжок релігійного змісту, друкувалися книги, адресовані сільському населенню з неповною освітою. Крім того, в цей період розпочалася стандартизація мови: були опубліковані перші мовні словники, а авторитетні релігійні книги встановлювали стандарти мови (Erelt, 2010).

Наступний етап формування мовної освіти та мовної політики в історії Балтійських країн, який припадає на XVIII–XX століття та відомий як національно-культурний період, характеризувався інтенсивним дослідженням та впровадженням європейських ідей балтійськими письменниками. Водночас цей період був важливим з точки зору національного пробудження суспільства після відміни кріпацтва (Erelt, 2010). Наприкінці XVIII і в XIX століттях друкарство пережило значний розвиток, розповсюдивши асортимент друкованих творів на художню літературу, газети та журнали. У цей час балтійські автори активно долучилися до літературної діяльності, відчуваючи потребу висловлювати свої ідеї через письменство. Цей період також відзначився зростаючою доступністю та різноманітністю книговидання для широкої читачької аудиторії, що стало причиною підсилення культурного впливу та розвитку мов країн Балтії (Jansone, 2010).

Хоча Балтійські країни довгий час перебували у складі Російської імперії, вони зберігали свою мовну самобутність. Але у середині XIX століття почалася політика русифікації з метою послаблення впливу німецької культури та попередження виникнення націоналістичних рухів, внаслідок чого російська мова стала домінуючою у сфері освіти (Ābelnieks, 2012). Після Першої світової війни, коли країни здобули незалежність, національні мови отримали широке використання у всіх сферах суспільного життя (Bicjutko, 2023). Проте окупація країн Радянським Союзом, подальше нацистське вторгнення та повернення Радянської Армії після завершення Другої світової війни призвели до ще більшого впливу російської мови, що змінило мовну ситуацію в Балтії. Ця ситуація призвела до асиметричного білінгвізму та переосмислення культурних цінностей (Pavlenko, 2008), в результаті чого виникло нове розуміння культури як «національної за формою, але однаково соціалістичної за змістом» (Vardys, 1997: 93), що спричинило переписування історії,

включно з книжками і шкільними підручниками (Hogan-Brun, 2003: 30).

Наприкінці XX століття разом із політичною незалежністю країни Балтії повернули свою культурну та мовну свободу: мова виступила символом національного відновлення, а в мовній політиці країн Балтії відбулися значущі зміни.

Наприкінці 1980-х років литовська, латиська та естонська мови отримали офіційне визнання як державні мови, і це відобразилося як на папері, так і в реальному житті. Вимога вивчення державної мови стала обов'язковою для всіх громадян, саме державна мова стала стандартом для документації в усіх сферах соціально-економічного сектору. Це спровокувало потребу у нових підходах до навчання державних мов, включаючи адаптацію навчальних програм до потреб суспільства, розробку сучасних методик викладання та систем оцінювання. Були створені нові курси для підвищення кваліфікації вчителів і викладачів, щоб вони змогли ефективно впроваджувати нові підходи у навчальний процес (Hogan-Brun, 2003: 33–34).

Для ефективного вивчення державної мови виникла потреба у комплексній реформі освітньої системи, яка б охоплювала як шкільну, так і вищу освіту. Ця реформа передбачала впровадження ряду мовних законів, метою яких була ліквідація дискримінаційних практик, які застосовувалися під час радянської окупації. З часом ці закони були змінені та удосконалені для надання статусу та збільшення соціолінгвістичної ролі мови більшості, в той самий час здійснюючи захист мов і культур національних меншин.

Розвиток мовної політики та впровадження мовної освіти в країнах Балтії можна поділити на основні чотири періоди. Напротязі першого періоду відбувалося прийняття законодавчих актів у колишніх радянських республіках. Другий період почався з їхнього виходу на незалежність і призвів до розроблення нового мовного законодавства та його подальших трансформацій. Третій період відзначився розробкою національних стратегій і програм розвитку мовної освіти. А напротязі четвертого періоду були уведені програми, спрямовані на розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та створення інформаційного суспільства.

У 1989 р. Естонія, Литва та Латвія зробили перший крок до створення мовного законодавства, коли Верховні Ради ще радянських республік ухвалили Закон про мову. Цей документ відрізнявся від інших нормативних документів радянського часу і привернув до себе багато уваги (Raun,

1995). Він надавав російській мові особливий статус, визначаючи її як другу мову за кількістю користувачів, що фактично підтверджувало двомовний статус прибалтійських республік. Незважаючи на той факт, що російська мова втратила офіційний статус, цей закон надавав громадянам право спілкуватися на побутовому і офіційному рівні як державною, так і російською мовами: документ забезпечував право громадян вибору мови для комунікації з установами та отримання документів обома мовами. Крім того, він передбачав підвищення статусу державної мови, збереження національних назв, підтримку наукових установ, що просувають державну мову, та розвиток інших мов в країнах Балтії (Miskiniene, 2013). У сфері освіти цей документ встановлював державну мову як більш пріоритетну та забезпечував навчання нею на всій території країни. Закон про мову Латвії 1989 р. був схожий на подібні документи Литви та Естонії, хоча згодом він зазнав змін, і прямі посилання на російську мову були видалені, залишаючи латиську як єдину офіційну мову. Таким чином, поняття державної мови вже було присутнє у законодавчих документах до ухвалення основних мовних законів країн Балтії.

Другий етап формування мовної політики почався з оголошення незалежності та відзначився прийняттям нових законів про мову в Литві та Естонії у 1995 р., а в Латвії – у 1999 р., пізніше до цих законів були внесені додаткові зміни та модифікації. Крім того, в цей період спостерігалася активна участь міжнародної спільноти у формуванні мовної політики країн Балтії, де уряди та міжнародні організації виступали за різні мовні стандарти й права. Аналіз реакції інтелектуалів та академічного середовища на цю ситуацію свідчить про різноманітність підходів до мовних питань у Балтії. Ця різноманітність перевершувала ту, яка спостерігалася відносно будь-якої іншої мови, незважаючи на значний рівень мовної толерантності в регіоні.

Відновлення офіційного статусу державних мов та їхньої соціолінгвістичної функціональності після повернення незалежності відбувалося схожими способами у трьох країнах. Зазначений процес відбувався завдяки систематизованому підходу до перегляду фіксації мовних норм у конституції (Hogan-Brun, 2005). Це призвело до утвердження мовної ідентичності та формування правової бази для розвитку та збереження мовної спадщини. Паралельно з цим впровадження мовних програм та освітніх реформ допомогло збільшенню соціолінгвістичної функціональності національних мов, тому що освіта вияви-

лася головним інструментом для реалізації цієї ідеї, приймаючи до уваги її вагомий внесок у цей процес. Створення нових навчальних програм, заохочення функціонування мовних шкіл та впровадження ініціатив у сфері громадського життя сприяли збільшенню мовної компетентності та інтересу до державної мови серед населення. Систематизований підхід дав можливість зафіксувати чіткі стандарти для мовного законодавства та реалізувати рівномірний розподіл можливостей для розвитку державних мов на території країн Балтії. У нових мовних законах було встановлено соціолінгвістичні ролі державних мов, визначено рівні володіння мовою та введено обов'язкові іспити для тих, хто претендує на певні професії, які регулюють кар'єрні траєкторії на ринку праці у країнах Балтії і зараз (Hogan-Brun, 2009).

У Литві формування та реалізації системи державної мови для навчання та мовної підготовки розпочалася ще у 1990 р. (Hogan-Brun, 2003), в той час як у Естонії та Латвії цей процес відбувався з відставанням. Мовний менеджмент протягом перших десятиліть незалежності був переважно спрямований на встановлення правил та контроль, а не на системну інтеграційну політику. Згодом в обох країнах були сформовані засади політики інтеграції та утворені необхідні установи (Cilevics, 2017). Естонія наполегливо впроваджувала реформи у мовну політику, спрямовану на соціальну інтеграцію, в той час як Латвія більше уваги приділяла питанням, пов'язаним з підвищенням конкурентоспроможності молодого населення мовних меншин та полегшенням їх переходу на вищі рівні освіти (Triin, 2013: 59–60). В Латвії було запроваджено Національну програму навчання латиській мові, спрямовану на підтримку різних соціальних груп, а також на створення критеріїв для визначення змін у сприйнятті державної мови та її використанні (Priedīte, 2005). Були запроваджені освітні реформи, зокрема переглянуто зміст освіти для меншин та відновлено національну навчальну літературу. У цей час також було впроваджено систему нагляду та моніторингу якості освіти, метою якої було підвищення ефективності системи освіти та стандартизація оцінювання (Balodis, 2012).

В Естонії була запропонована програма занурення, спрямована на збільшення кількості носіїв естонської мови серед мешканців країни та, відповідно, зростання кількості потенційних громадян. Ця програма була направлена на внутрішню етнічну інтеграцію та підтримку участі Естонії в міжнародних організаціях. Основна ідея полягала у підвищенні мовної компетенції за допомогою

занурення учнів у мовне середовище з метою розвитку їхньої рідної мови. В рамках цієї педагогічної програми застосовується концепція інтеграції, в межах якої мова та зміст представлені таким чином, щоб учні мали змогу вивчати та використовувати їх паралельно. Учні виконують когнітивні завдання та вправи, що сприяють ефективній взаємодії з мовою та одночасному її використанню у контексті навчання (Mehisto, 2011). Ф. Дженезі зауважив, що естонська мовна програма виступає однією з найбільш ґрунтовно сформованих програм занурення в Європі (Genesee, 2003: 17), що свідчить про високий рівень організації її впровадження. Успішність програми занурення в Естонії зумовлена добре фінансованою, ретельною та поступовою реалізацією процесу розвитку. Крім того, розробники програми активно користувалися рекомендаціями консультантів з управлінських та освітніх питань із Канади, Фінляндії, Ірландії та Іспанії, та були вжиті певні заходи для уникнення проблемних питань, виявлених у подібних програмах інших країн (Mehisto, 2011: 3).

Висновки. Таким чином, мовна ситуація в країнах Балтії відображає складні та історично обумовлені процеси формування їхньої культурної ідентичності. Періоди політичних змін, війн та окупацій впливали на розвиток мовних політик та використання мов у суспільстві. Зусилля країн Балтії на шляху до незалежності були спрямовані на збереження та підтримку їхніх національних мов та культур, що стало ключовим елементом формування національної ідентичності. На етапі становлення незалежності у всіх трьох країнах Балтії були прийняті закони, що регулювали використання державних мов у різних сферах життя. Ці закони сприяли підтримці та розвитку національних мов, а також забезпеченню рівних можливостей для громадян у використанні мовних ресурсів. Водночас були запроваджені програми з мовної освіти та інтеграції, спрямовані на підвищення рівня мовної компетентності всіх громадян і забезпечення їх активної участі в суспільному житті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Литовська мова. URL: https://www.wikidata.uk-ua.nina.az/%D0%9B%D0%B8%D1%82%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0.html
2. Ābelnieks R. (2012) Par Latviešu Valodas Statusu Sendienās. URL: <https://www.tb.lv/vertibas-nostaja/raitis-abelnieks-par-latviesu-valodas-statusu-sendienas>.
3. Balodis P. (2012) Language Situation in Latvia: 2004-2010. Latviešu valodas aģentūra. 232 p.
4. Biczutko T. (2023) Canadian Immersion, Baltic Transitional Bilingual Education and European Plurilingualism. Nordic and Baltic Perspectives in Canadian Studies. Stockholm University Press. <https://www.jstor.org/stable/jj.9474311.10>.
5. Cilevics B. (2017) Language Legislation in the Baltic States. Democracy and Human Rights in Multicultural Societies. Ed. By Matthias Koenig. London: Routledge. 167–184. DOI: doi.org/10.4324/9781315095028.
6. Education Estonia (2020) How did Estonia become a new role model in digital education? URL: <https://www.educationestonia.org/how-did-estonia-become-a-new-role-model-in-digital-education/>
7. Genesee F. (2003) Quoted in Immersion Centre: Three Years of Accomplishment. Tallinn: Immersion Centre.
8. Hogan-Brun G., Ramonienė M. (2003) Emerging Language and Education Policies in Lithuania. Language Policy 2. 27–45. <https://doi.org/10.1023/A:1022933612844>
9. Hogan-Brun G. (2005) Language in society across the Baltic Republics: A comparative overview. Journal of Baltic Studies. V. 36: 3. 273–282. <https://doi.org/10.1080/01629770500000101>
10. Hogan-Brun G. (2009) The politics of language and citizenship in the Baltic context. Guus Extra, Massimiliano Spotti and Piet van Avermaet (eds.), Language Testing, Migration and Citizenship. London/New York: Continuum International Publishing Group. 37–55.
11. Ilga J. (2010) Latvian. Revue belge de philologie et d'histoire. Langues et littératures modernes. V. 88: 3. 741–764. <https://doi.org/10.3406/rbph.2010.7802>
12. Ereht M. (2010) Estonian. Revue belge de philologie et d'histoire. Langues et littératures modernes. V. 88: 3. 693–714. <https://doi.org/10.3406/rbph.2010.7800>
13. Mehisto P. (2011) Navigating management and pedagogical complexities in bilingual education: an Estonian case study.
14. Meister E., Vilo J., Kahusk N. (2010) National Programme for Estonian Language Technology: a Pre-final Summary. DOI: 10.3233/978-1-60750-641-6-11
15. Miskiniene I., Otani M. (2012) English Language Teaching in Lithuania: Historical Overview and Current Status, in Comparison With Japan. Lithuanian department of statistics. Retrieved from <http://www.truelithuania.com/results-of-2011-lithuanian-census-published-1677>
16. Pavlenko A. (2008) Multilingualism in Post-Soviet Countries: Language Revival, Language Removal, and Sociolinguistic Theory. International Journal of Bilingual Education and Bilingualism. V. 11. 275–314.
17. Priedīte A. (2005) Surveying Language Attitudes and Practices in Latvia. Journal of Multilingual and Multicultural Development. 409–424.

18. Raun T. (1995) The Estonian SSR Language Law (1989): Background and Implementation. *Nationalities Papers*. V. 23(3). 515–534.
19. Soler J. (2022) University Branding and the Internationalization of Higher Education in the Baltic States: The Role of Language. *Language Perceptions and Practices in Multilingual Universities*. DOI: 10.1007/978-3-030-38755-6_6
20. Triin V., Hogan-Brun G. (2013) Language policies and practices across the Baltic: processes, challenges and prospects. *European Journal of Applied Linguistics*. 55–82. DOI: 10.1515/eujal-2013-0004
21. Vardys V. (1997) *Lithuania: The Rebel Nation*. Routledge.
22. Stundžia B. (2010) Lithuanian. *Revue belge de philologie et d'histoire*. *Langues et littératures modernes*. V. 88: 3. 765–789. <https://doi.org/10.3406/rbph.2010.7803>

REFERENCES

1. Lytovska mova. [The Lithuanian language] URL: https://www.wikidata.uk-ua.nina.az/%D0%9B%D0%B8%D1%82%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0.html [in Ukrainian]
2. Ābelnieks R. (2012) Par Latviešu Valodas Statusu Šendienās. [About the Status of the Latvian Language Today] URL: <https://www.tb.lv/vertibas-nostaja-raitis-abelnieks-par-latviesu-valodas-statusu-sendienas> [in Latvian]
3. Balodis P. (2012) Language Situation in Latvia: 2004–2010. *Latviešu valodas aģentūra*. 232 p.
4. Biczutko T. (2023) Canadian Immersion, Baltic Transitional Bilingual Education and European Plurilingualism. *Nordic and Baltic Perspectives in Canadian Studies*. Stockholm University Press. <https://www.jstor.org/stable/jj.9474311.10>.
5. Cilevics B. (2017) Language Legislation in the Baltic States. *Democracy and Human Rights in Multicultural Societies*. Ed. By Matthias Koenig. London: Routledge. 167–184. DOI: doi.org/10.4324/9781315095028.
6. Education Estonia (2020) How did Estonia become a new role model in digital education? URL: <https://www.educationestonia.org/how-did-estonia-become-a-new-role-model-in-digital-education/>
7. Genesee F. (2003) Quoted in Immersion Centre: Three Years of Accomplishment. Tallinn: Immersion Centre.
8. Hogan-Brun G., Ramonienė M. (2003) Emerging Language and Education Policies in Lithuania. *Language Policy* 2. 27–45. <https://doi.org/10.1023/A:1022933612844>
9. Hogan-Brun G. (2005) Language in society across the Baltic Republics: A comparative overview. *Journal of Baltic Studies*. V. 36: 3. 273–282. <https://doi.org/10.1080/01629770500000101>
10. Hogan-Brun G. (2009) The politics of language and citizenship in the Baltic context. Guus Extra, Massimiliano Spotti and Piet van Avermaet (eds.), *Language Testing, Migration and Citizenship*. London/New York: Continuum International Publishing Group. 37–55.
11. Ilga J. (2010) Latvian. *Revue belge de philologie et d'histoire*. *Langues et littératures modernes*. V. 88: 3. 741–764. <https://doi.org/10.3406/rbph.2010.7802>
12. Ereht M. (2010) Estonian. *Revue belge de philologie et d'histoire*. *Langues et littératures modernes*. V. 88: 3. 693–714. <https://doi.org/10.3406/rbph.2010.7800>
13. Mehisto P. (2011) Navigating management and pedagogical complexities in bilingual education: an Estonian case study.
14. Meister E., Vilo J., Kahusk N. (2010) National Programme for Estonian Language Technology: a Pre-final Summary. DOI: 10.3233/978-1-60750-641-6-11
15. Miskiniene I., Otani M. (2012) English Language Teaching in Lithuania: Historical Overview and Current Status, in Comparison With Japan. Lithuanian department of statistics. Retrieved from <http://www.truelithuania.com/results-of-2011-lithuanian-census-published-1677>
16. Pavlenko A. (2008) Multilingualism in Post-Soviet Countries: Language Revival, Language Removal, and Sociolinguistic Theory. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*. V. 11. 275–314.
17. Priedīte A. (2005) Surveying Language Attitudes and Practices in Latvia. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*. 409–424.
18. Raun T. (1995) The Estonian SSR Language Law (1989): Background and Implementation. *Nationalities Papers*. V. 23(3). 515–534.
19. Soler J. (2022) University Branding and the Internationalization of Higher Education in the Baltic States: The Role of Language. *Language Perceptions and Practices in Multilingual Universities*. DOI: 10.1007/978-3-030-38755-6_6
20. Triin V., Hogan-Brun G. (2013) Language policies and practices across the Baltic: processes, challenges and prospects. *European Journal of Applied Linguistics*. 55–82. DOI: 10.1515/eujal-2013-0004
21. Vardys V. (1997) *Lithuania: The Rebel Nation*. Routledge.
22. Stundžia B. (2010) Lithuanian. *Revue belge de philologie et d'histoire*. *Langues et littératures modernes*. V. 88: 3. 765–789. <https://doi.org/10.3406/rbph.2010.7803>

УДК 37.01

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-1-46>

Катерина ВІСТИЗЕНКО,

orcid.org/0000-0002-4562-6766

аспірант

Харківської гуманітарно-педагогічної академії,

фахівець (консультант)

Інклюзивно-ресурсного центру №1 Голосіївського району м. Києва

(Київ, Україна) vistiform@gmail.com

Алла ЧАГОВЕЦЬ,

orcid.org/0000-0003-0680-3165

доктор педагогічних наук, професор,

професор кафедри теорії та методики дошкільної освіти

Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

(Харків, Україна) kykajam@gmail.com

РОЛЬ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ У ВИКОРИСТАННІ МОВИ

У статті розглядається роль комунікативної компетентності особистості та її вплив на використання мови. Уточнюється зміст понять «мова», «комунікативна компетентність», їх місце в системі загальних компетентностей особистості; «комунікативні якості». Здійснюється теоретичний огляд головних дефініцій, які виступають критеріями комунікаційної компетентності. Розглядається важливість мови та мовлення у освітньому процесі та повсякденному житті особистості, особливо в контексті комунікативної компетентності. Визначено вплив комунікативної компетентності на можливості використовувати мову у процесі комунікативної взаємодії.

Акцентується увага на мові, яка у процесі комунікації постає як – міст до розуміння та зв'язку, вона виходить за рамки простого об'єднання слів і граматичних правил. Розкривається визначальні компоненти комунікативної компетентності: комунікативні інтенції; знанням особистості співбесідника; зворотній зв'язок в комунікації; уміння долати психологічні «фільтри»; уміння володіти навичками декодування «мови тіла» співбесідника; орієнтація в умовах та ситуації спілкування; орієнтація і підтримання самого процесу спілкування; контроль власної мовленнєвої поведінки, емоцій тощо; навички та уміння завершувати комунікацію, виходити з неї, контролювати посткомунікативні ефекти.

Здійснено теоретичний огляд наукових праць, присвячених питанню комунікативної компетентності, яке вивчалось і постійно порушувалось низкою видатних класичних та сучасних дослідників.

Висвітлено думку про те, що достатній рівень розвитку комунікативної навички може мати позитивний вплив на психоемоційний стан особистості, який постає вагомим важелем у прояві якості та швидкості засвоєння та використання мови.

Підкреслюється важливість комунікативної компетентності для особистості в цілому.

На основі теоретичного аналізу, зроблено висновки щодо комунікативної компетентності особистості та її впливу на використання мови та мовленнєвий процес.

Ключові слова: комунікативна компетентність, комунікаційні якості, мова, мовлення.

Kateryna VISTYZENKO,
 orcid.org/0000-0002-4562-6766
 Postgraduate Student

Municipal Establishment “Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy” of Kharkiv Regional Council,
 Specialist (Consultant) of the Inclusive Resource Center No. 1 of the Holoziiv district, Kyiv
 (Kyiv, Ukraine) vistiform@gmail.com

Alla CHAGOVETS,
 orcid.org/0000-0003-0680-3165
 Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,

Professor at the Department of Theory and Methodology of Preschool Education
 Municipal Establishment “Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy” of Kharkiv Regional Council
 (Kharkiv, Ukraine) kykajam@gmail.com

THE ROLE OF PERSONAL COMMUNICATIVE COMPETENCES IN THE USE OF LANGUAGE

The article examines the role of the communicative competence of the individual and its influence on the use of language. The meaning of the concepts «language», «communicative competence», and their place in the system of general competencies of the individual is clarified; «communicative qualities». A theoretical review of the main definitions, which act as criteria of communication competence, is carried out. The importance of language and speech in the educational process and everyday life of the individual is considered, especially in the context of communicative competence. The impact of communicative competence on the ability to use language in the process of communicative interaction is determined.

Attention is focused on language, which in the process of communication appears as a bridge to understanding and communication, it goes beyond the simple combination of words and grammatical rules. The defining components of communicative competence are revealed: communicative intentions; knowledge of the interviewer's personality; feedback in communication; the ability to overcome psychological «filters»; the ability to master the skills of decoding the interlocutor's «body language»; orientation in the conditions and situation of communication; orientation and maintenance of the communication process itself; control of one's speech behavior, emotions, etc.; skills and ability to complete communication, exit from it, control post-communicative effects.

A theoretical review of scientific works devoted to the issue of communicative competence, which was studied and constantly discussed by many outstanding classical and modern researchers, was carried out.

The opinion that a sufficient level of communication skill development can have a positive effect on the psycho-emotional state of the individual, which becomes a significant lever in the manifestation of the quality and speed of language acquisition and use, is highlighted.

The importance of communicative competence for the individual as a whole is emphasized.

Based on the theoretical analysis, conclusions were made regarding the communicative competence of the individual and its influence on the use of language and the speech process.

Key words: communication competence, communication qualities, language, speech.

Постановка проблеми. Проблема мовленнєвої компетентності завжди була важливою складовою і процесу навчання, і повсякденного життя. Сьогодні в умовах переусвідомлення та зосередження уваги на культурну, національну самоідентифікацію, мова та мовлення, процес її засвоєння та використання знаходяться у центрі актуальних питань. Мова – міст до розуміння та зв'язку, вона виходить за рамки простого об'єднання слів і граматичних правил. В основі її проявлення лежить динамічна взаємодія між комплексом правил, конструкцій та якостями особистості, яка опановує та послуговується цією мовою.

З метою з'ясування позитивного результату опанування мови слід дослідити не тільки її орфографічні, фонематичні та граматичні складові. Також необхідно сегментувати якості особи,

яка вивчає та послуговується мовою та розглянути більш детально особливості впливу таких на результат та якість сформованості мовленнєвих компетенцій.

Ця стаття заглиблюється в ключову роль, яку індивідуальні якості спілкування відіграють у процесах вивчення мови, вираження та інтеграції в різноманітні мовленнєві контексти.

Аналіз досліджень. Комунікативні якості, особливості їх розвитку та сфера їх впливу на особистість в цілому висвітлювали у працях дослідники: А. Богуш, Л. Виготський Т. Дрідзе, І. Зимня, Дж. Равен, Є. Сидоренко, тощо. Підґрунтям у розвитку комунікативної компетентності, невід'ємної від будь-якої компетентності, є «стартові компетентності», до яких відносяться загальні гуманістичні знання, особистісна культура й інтелектуальні вміння.

Стартові компетентності стають вихідною точкою у формуванні ключових складових комунікативної компетентності. Вона об'єднує цілу низку ієрархічно підпорядкованих компетентностей (Видавництво Ради Європи, 2016):

- інформаційну компетентність, що виражається у створенні структури, придатної для комунікації, і правильному передаванні інформації;

- мовленнєву компетентність, що включає культуру мови, правильність, виразність й естетичність мовлення;

- компетентність соціальної взаємодії, пов'язану зі встановленням контакту з іншими людьми, здатністю до залагодження конфліктів, вмінням діяти злагоджено у спілкуванні; компетентність у сприйманні та розумінні іншої людини, невіддільну від рефлексивності й емпатійності суб'єкта спілкування.

Одним із перших термін «компетенція» використовував німецький учений В. фон Гумбольдт (Гумбольдт, 1830–1835). А в якості лінгвістичного терміну був уведений американським мовознавцем Н. Хомським, який розумів «комунікативну компетенцію – як здібність, необхідну для виконання певної мовленнєвої діяльності рідною мовою» (Хомський, 2006). Д. Хаймс, окреслив комунікативну компетентність як «притаманні людині знання і вміння успішного й ефективного спілкування» (Хаймс, 1962).

Комунікативна компетентність, за визначенням Л. Мацько, – це «знання про національно-ментальну і ритуальну та конвенційну специфіку, соціальну зумовленість мовного спілкування, ситуативно-тематичні вимоги та стилістичні нюанси, комунікативні стратегії й тактики мовленнєвої поведінки, процедурну обізнаність, інтенцію. Відповідно до них – і комунікативна мета, акт, комунікативний прийом (крок), комунікативний зміст, комунікативний потенціал, компонент і як результат – комунікативний ефект (Мацько, 2007).

Враховуючи вагому кількість досліджень даної проблеми, недостатньо вивченими залишаються певні її аспекти. У розрізі вивчення питання засвоєння мови та її використання, потребують більш широкого розгляду поняття «комунікативна компетентність», її вплив на мову.

Мета статті – висвітлення та аналіз сучасних тлумачень дефініції комунікативна компетентність, а також з'ясування її впливу на засвоєння та використання мови.

Виклад основного матеріалу. Визначення «комунікативна компетентність» має досить широкий спектр визначень: від (у широкому розу-

мінні) здатності до спілкування, комунікативності, спроможності особистості встановлювати комунікативний контакт з оточенням до більш конкретного розгляду комунікативної компетентності – як знання культурних норм і правил спілкування; засвоєння соціальних стереотипів поведінки; володіння комунікативними вміннями і навичками; система внутрішніх засобів регулювання комунікативних дій; набір умінь і навичок, отриманих на основі індивідуального досвіду (Максименко, 2011), тобто операційно-технічні засоби спілкування. При цьому підґрунтям у розвитку комунікативної компетентності, «стартові компетентності», до яких відносяться загальні гуманістичні знання, особистісна культура й інтелектуальні вміння.

Комунікативна компетенція визначається (Максименко, 2011):

- комунікативними інтенціями (комунікативними намірами адресата); дотриманням комунікативних стратегій, що дають змогу досягти необхідного результату комунікації;

- знанням особистості співбесідника;

- зворотним зв'язком в комунікації, що передбачає врахування психологічних особливостей адресата, його соціальних ролей;

- умінням долати психологічні «фільтри», розбивати психологічні «щити»; умінням володіти навичками декодування «мови тіла» співбесідника;

- чіткою орієнтацією в умовах та ситуації спілкування;

- орієнтацією і підтриманням самого процесу спілкування; контролем власної мовленнєвої поведінки, емоцій тощо;

- навичками та уміннями завершувати комунікацію, виходити з неї, контролювати посткомунікативні ефекти тощо.

Комунікативну компетентність також можна визначити як сукупність комунікативних здібностей, знань і умінь, адекватних для вирішення комунікативних завдань, що постають перед особистістю: проблемні ситуації, що виникають у взаємодії між людьми (Хромський, 2006).

Звісно, важливим складником комунікативної компетентності є мовна компетентність. Засвоєння мови стосується процесу досягнення здатності говорити та розуміти конкретну мову або мови, з якими людина познайомилася. Коли більшість дітей досягає 5 років, вони є високо компетентними носіями рідної мови. Протягом цих перших років розвитку діти набувають здатності сприймати й вимовляти звуки мови, до яких вони піддаються, а також фонологічних правил поєд-

нання їх для створення слів. Вони також освоюють великий і різноманітний словниковий запас і правила поєднання їх у складні граматичні речення з правильною морфологією для позначення часу, настрою, числа тощо. Зрештою, вони стають досвідченими користувачами. Лінгвістична система вибудовує виконання ряду різних мовленнєвих дій, що відповідають різноманітним соціальним контекстам. Ці видатні досягнення в засвоєнні мови відбуваються без чітких інструкцій або навіть значних вказівок від матері.

Мова є складною компонентною системою, що складається з абстрактної системи фонологічних правил і лексики, синтаксису, морфології, прагматичних і дискурсивних правил. Ці компоненти залежать від розвитку різних когнітивних і нейронних механізмів, які взаємодіють у ході засвоєння. Комунікативна компетентність також передбачає знання того, як брати участь у розмові відповідним та інформативним способом.

Сьогодні ряд досліджень зосереджено на розвитку розмовних здібностей, особливо вміння чергувати та підтримувати тему розмови. З самого раннього віку діти здатні по черзі розмовляти, своїм власним, зазвичай, хоча і не завжди, семантично пов'язаним способом. Ця здатність підтримувати тему зростає протягом дошкільного віку, і тепер дитина може відповідати своїй матері, розширюючи інформацію в її висловлюваннях. Ця здатність додавати нову інформацію тісно корелює з розвитком лінгвістичних навичок дитини, і призводить до здатності підтримувати тему протягом більш довгих ланцюжків розмовних поворотів.

Використання мови в різних контекстах забезпечує інтерактивну комунікативну структуру, в рамках якої діти здобувають знання про мовні структури, наявні в їхній рідній мові, щоб вони могли повніше виражати ідеї, породжені власними когнітивними та соціальними системами, що розвиваються.

«Мовчання безмовності ніколи не буває золотом. Нам усім потрібно спілкуватися та налагоджувати зв'язок одне з одним – не одним способом, а якомога багатьма способами. Це основна людська потреба, основне людське право. І більше того, це основна людська сила... (Лайт, 2014). На досягнення комунікативної компетентності вплива-

ють не лише лінгвістичні, операційні, соціальні та стратегічні компетенції, а й низка психосоціальних факторів (наприклад, мотивація, ставлення, впевненість, стійкість), а також бар'єри та опори в середовищі. Досягнення комунікативної компетентності не потребує володіння мистецтвом спілкування; скоріше, комунікативна компетентність є пороговою концепцією з фокусом на досягненні достатніх знань, суджень і навичок для досягнення цілей спілкування та участі в ключових середовищах (Лайт, 2014). Комунікативна компетентність людини може відрізнитися залежно від контексту залежно від партнерів, середовища та цілей спілкування. Наприклад, деякі люди зі складними комунікаційними потребами можуть розвинути адекватні навички, щоб відповідати вимогам взаємодії зі знайомими партнерами в звичайних контекстах, але їм може бути важко ефективно спілкуватися з менш знайомими партнерами в більш нових контекстах, де вимоги більші. Мотивація до спілкування впливає на бажання або прагнення людини спілкуватися з іншими в щоденних ситуаціях (Лайт, 2014).

Ф. Бацевич наголошує, що комунікативна компетентність – це не лише комплекс знань, а внутрішні можливості мовця, зокрема комунікативні інтенції (утримання в пам'яті сказаного й постійна кореляція плину спілкування з метою мовця), знання особистості співбесідника, постійна орієнтація в умовах (Бацевич, 2004).

Висновки. Відштовхуючись від зазначеного визначення вище, можна зробити висновки, що дійсно достатній рівень розвитку комунікативної навички може мати позитивний вплив на якість та швидкість засвоєння та використання мови. Якщо особистість гарно орієнтується у ситуації спілкування, аналізує та вдало адаптується до співбесідника, враховує контекст (майбутнього або розпочатого спілкування) – в цілому це все сприяє певному психоемоційному стану. Завдяки якому особа має спромогу використати усі можливі наявні «інструменти» для успішної реалізації комунікації: з максимальним застосуванням та проявом наявних мовних знань та навичок. Тобто, ми бачимо, що в такому сенсі комунікативна компетентність виступає в інакшому векторі взаємозв'язку з мовною. А саме в якості вагомого важеля впливу на послуговування мовою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ : Видавничий центр Академія, 2004, 344 с.
2. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Ірпінь : ВГФ Перун, 2001. 1440 с.
3. Компетентності для культури демократії. Живемо разом як рівноправні громадяни в культурно багатоманітному демократичному суспільстві. Видавництво Ради Європи F-67075 Strasbourg Cedex 2016. URL: <https://rm.coe.int/version-ukrainienne-240418/16807c886e> (дата звернення: 10.01.2024)
4. Кравець Л.В., Мацько Л.І. Культура української фахової мови : навч. посіб. Київ : Академія, 2007. 360 с.
5. Стенфордська енциклопедія з філософії : веб-сайт. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/wilhelm-humboldt/> (дата звернення: 25.01.2024)
6. Проблеми сучасної психології : зб. наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України / за ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський : Аксиома, 2011. 928 с.
7. Шкарлета С.М. Освіта України в умовах воєнного стану. Інноваційна та проектна діяльність: науково-методичний збірник. Київ-Чернівці : Букрек, 2022. 140 с.
8. Hymes D. The Ethnography of Speaking веб-сайт. URL : https://www.academia.edu/12277206/Dell_Hymes_The_Ethnography_of_Speaking_1962_Original_chapter (дата звернення: 05.12.2023)
9. Chomsky N. Language and mind. Third Edition. New York: Cambridge University Press, 2006. 209 p.
10. Light J. Augmentative and Alternative Communication веб-сайт. URL : <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.3109/07434618.2014.885080> (дата звернення: 13.12.2023)

REFERENCES

1. Batsevych F.S. (2004) *Osnovy komunikativnoi linhvistyky [Basics of communicative linguistics]* : pidruchnyk. Kyiv : Vydavnychy tsestr Akademiia. 344 [in Ukrainian]
2. Busel V.T. (2001) *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]* Irpin: VGF: Perun, 1440 s. [in Ukrainian]
3. *Kompetentnosti dlia kultury demokratii. Zhyvemo razom yak rinvopravni hromadiany v kulturno bahatomanitnomu demokratychnomu suspilstvi [Competencies for the culture of democracy. We live together as equal citizens in a culturally diverse democratic society.]* Vydavnytstvo Rady Yevropy F-67075 Strasbourg Cedex 2016 URL: <https://rm.coe.int/version-ukrainienne-240418/16807c886e> [in Ukrainian]
4. Kravets L.V., Matsko L.I. (2007) *Kultura ukrainskoi fakhovoi movy [Culture of the Ukrainian professional language]* navch. posib. Kyiv : Akademiia. 360 [in Ukrainian]
5. *Stenfordska entsyklopediia z filosofii [Stanford Encyclopedia of Philosophy]* URL : <https://plato.stanford.edu/entries/wilhelm-humboldt/> (data zvernennia: 25.01.2024)
6. *Problemy suchasnoi psykholohii (2011) [Problems of modern psychology]* : zb. naukovykh prats Kamianets-Podil'skoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka, Instytutu psykholohii im. H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy / za red. S.D. Maksymenka, L.A. Onufriievoi. Kamianets-Podil'skyi : Aksioma. 928 [in Ukrainian]
7. Shkarleta S.M. (2022) *Osvita Ukrainy v umovakh voiennoho stanu. Innovatsiina ta proiektna diialnist: Naukovometodychnyi zbirnyk [Education of Ukraine under martial law. Innovative and project activity: Scientific and methodical collection]* Kyiv-Chernivtsi Bukrek, 140 [in Ukrainian]
8. Hymes D. The Ethnography of Speaking URL: https://www.academia.edu/12277206/Dell_Hymes_The_Ethnography_of_Speaking_1962_Original_chapter (data zvernennia: 05.12.2023)
9. Chomsky N. (2006) *Language and mind. Third Edition. New York: Cambridge University Press, 209.*
10. Light J. Augmentative and Alternative Communication URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.3109/07434618.2014.885080> (data zvernennia: 13.12.2023)

УДК 371.321.4

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-1-47>**Анна ВОЗНЮК,***orcid.org/0000-0002-1461-149X**старший викладач кафедри дошкільної освіти**Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет»**(Дніпро, Україна) a.a.vozniuk@ukr.net***Юлія ПОЛЄВА,***orcid.org/0009-0003-7486-8523**в.о. директора**Дніпровської гімназії №80 Дніпровської міської ради, вчитель інформатики**(Дніпро, Україна) sz080@dhp.dniprorada.gov.ua*

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ГАДЖЕТІВ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ГАЛУЗІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

В умовах воєнного стану через вторгнення Росії на територію України, більшість освітніх закладів України були вимушені перейти в дистанційний формат навчання, який передбачає активну взаємодію учасників освітнього процесу в реальному часі віддалено, за допомогою окремих інформаційно-цифрових технологій, зокрема гаджетів.

До сучасних гаджетів доцільно віднести всі технічні засоби, які можуть бути використані в будь-який момент часу, практично в будь-якому місці. Особливістю гаджетів є їх можливість мобільного доступу до мережі інтернет, що дозволяє його користувачу використовувати інформаційно-цифрові технології без прив'язування до конкретного робочого місця.

При організації дистанційного навчання в тих умовах, які ми наразі маємо, варто звернути увагу на можливість їх використання в освітній діяльності.

Дистанційна освіта пропонується здобувачам у двох основних формах: синхронно та асинхронно. І в тому і іншому випадку виникає потреба в активному використанні технічних засобів та технологій, які надають можливість доступу до інформації та безпосередньої взаємодії з іншими учасниками освітнього процесу. Наявність комп'ютерів, для вирішення даної проблеми, є актуальною, але зважаючи на рівень мобільності сучасної людини, виникає потреба в активному використанні мобільних технічних пристроїв – гаджетів.

До найпоширеніших гаджетів належать мобільні пристрої, якими користується кожна сучасна людина, тому саме їх ресурсні можливості необхідно вміти використовувати у власній освітній діяльності.

У статті, на основі власного досвіду, пропонується короткий огляд основних освітніх платформ, застосунків, які можуть бути використані при організації дистанційного навчання із використанням мобільних пристроїв, визначено їх переваги та недоліки у порівнянні між собою.

Окремо розглянуто особливості підготовки майбутніх фахівців галузі дошкільної освіти, зазначено специфіку використання мобільних пристроїв як для здобуття знань, у фаховій підготовці під час дистанційного навчання, а також визначено особливості формування інформаційно-цифрової компетенції при їх подальшій взаємодії із дітьми, та їх батьками у подальшій педагогічній діяльності.

Ключові слова: *гаджети, мобільні пристрої, мобільні застосунки, дистанційне навчання, дошкільна освіта, майбутні фахівці.*

Anna VOZNIUK,
orcid.org/0000-0002-1461-149X
Senior Lecturer at the Department of Preschool Education
Donbas State Pedagogical University
(Dnipro, Ukraine) a.a.vozniuk@ukr.net

Yuliya POLYEVA,
Acting Director
Dnipro Gymnasium № 80 of Dnipro Council, Computer Science Teacher
(Dnipro, Ukraine) sz080@dhp.dniprorada.gov.ua

FEATURES OF USING GADGETS TO TRAIN FUTURE SPECIALISTS IN PRESCHOOL EDUCATION

In the conditions of martial law due to the invasion of Russia on the territory of Ukraine, most educational institutions of Ukraine were forced to switch to a distance learning format, which involves active interaction of participants in the educational process in real time remotely, with the help of certain information and digital technologies, in particular gadgets.

Modern gadgets should include all technical means that can be used at any time, almost anywhere. A feature of gadgets is their mobile access to the Internet, which allows its user to use information and digital technologies without being tied to a specific workplace.

When organizing distance learning in the conditions we currently have, it is worth paying attention to the possibilities of their use in educational activities.

Distance education is offered to applicants in two main forms: synchronously and asynchronously. In both cases, there is a need for active use of technical means and technologies that will provide access to information and direct interaction with other participants in the educational process. The availability of computers to solve this problem is relevant, but taking into account the level of mobility of a modern person, there is a need for active use of mobile technical devices – gadgets.

The most common gadgets include mobile devices, which every modern person uses, therefore it is necessary to be able to use their resources in one's own educational activities.

The article, based on personal experience, offers a brief overview of the main educational platforms, applications that can be used in the organization of distance learning using mobile devices, and defines their advantages and disadvantages in comparison with each other.

The specifics of the training of future specialists in the field of preschool education are considered separately, the specifics of using mobile devices both for acquiring knowledge and in professional training during distance learning are specified, and the specifics of the formation of information and digital competence during their further interaction with children and their parents in the further pedagogical process are determined. Activity.

Key words: *gadgets, mobile devices, mobile applications, distance learning, preschool education, future specialists.*

Постановка проблеми. Дистанційне навчання – це навчання яке ґрунтується на безпосередній взаємодії між викладачем та здобувачем освіти, але, при цьому, кожен із них перебуває в іншому місці. Дистанційна форма навчання набула популярності після того, як спалахнула пандемія COVID-19, але в період війни вона стала провідною формою освітньої діяльності.

Організація дистанційного навчання вимагає активного використання інформаційно-цифрових технологій, які здатні забезпечити можливість здобувача освіти долучатись до онлайн-конференцій, відвідувати навчальні заняття у віддаленому форматі, а також виконувати поставлені перед ними завдання. Закономірно виникає проблема технічного забезпечення для якісної організації освітнього процесу, саме тому актуальності набуває питання активного використання смартфонів, як індивідуальних технічних засобів, що можуть

забезпечити здобуття якісної професійної освіти в умовах війни, як за дистанційного, так і за змішаного форматів навчання.

Аналіз наукових досліджень. Процес організації дистанційного навчання досліджувався як світовими, так і українськими науковцями, зокрема проблему організації дистанційного навчання та визначення його ключових аспектів описують М. Аллен, Б. Хан, М. Торп, Дж. Даніель, Д. Кіган, М. Мур, Д. Шейк, О. Петерес та інші. Серед вітчизняних науковців В. Кухаренко, визначала основні змістовні лінії дистанційного навчання, Г. Беленька, Н. Грама, Л. Зданевич, Н. Лисенко, З. Плохій розкривають особливості організації фахової підготовки здобувачів освіти вищих навчальних закладів, Т. Олійник, Н. Сиротенко, О. Андреев, М. Бухаркіна досліджують та висвітлюють психолого-педагогічні аспекти дистанційного навчання, а Н. Бахмат, В. Бикова,

І. Дзегельюнок, О. Косенчук, Л. Калініна, А. Молчанова описують особливості використання інформаційно-цифрових технологій при організації дистанційного формату навчання.

Мета статті полягає в тому, щоб розглянути особливості використання гаджетів при підготовці майбутніх фахівців дошкільної освіти, зокрема на прикладі власного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Трансформація освіти, це процес, який є безперервним і ґрунтується на постійному впровадженні в освітню діяльність новітніх технологій, технологій, які забезпечать якісну освіту як в закладах загальної середньої освіти, так і в закладах фахової підготовки, варто зауважити, що реалізація освітнього процесу, в даному аспекті, зумовлена цілим рядом нормативно-правових актів, зокрема Державною національною програмою «Освіта України XXI століття», Національною доктриною розвитку освіти 2021-2023 (Нац. Доктрина, 2021), Законом України про освіту («Про освіту», 2017).

Особливості впровадження технології дистанційного навчання визначені Концепцією розвитку дистанційної освіти в Україні, яка вимагає від сучасного здобувача освіти, вільно володіти інформаційно-цифровими технологіями та активно їх використовувати у власній освітній діяльності та постійно працювати над розвитком власної інформаційно-цифрової компетентності (Концепція розвитку, 2000).

За період пандемії було розроблено та запроваджено в роботу чимало новітніх, на той момент, технологій дистанційного навчання, які, більшою мірою, вимагали використання комп'ютера та перебування здобувача освіти на власному робочому місці, але на сьогоднішній день технології дистанційного навчання зазнали чималих трансформацій, що дозволило використовувати ті самі освітні ресурси та застосунки, не лише за допомогою комп'ютера, а й з допомогою власного мобільного телефону або інших гаджетів.

Гаджети – це інформаційно-комунікаційні технічні засоби, які забезпечують мобільність користувача, без прив'язування його до конкретного робочого місця. До переліку гаджетів можна віднести: планшет, ноутбук, міні ПК, смартфон і т. п. (Гладченко, 2022). Зважаючи на те, що сучасний мобільний телефон – це цілий світ, який можна помістити в одному пристрої, що наявний у кожної людини, виникла потреба в активному його використанні для освітньої діяльності під час дистанційного навчання.

Наразі для освітньої діяльності розроблено цілий комплекс застосунків, які з легкістю вста-

новлюються на мобільні пристрої, та, за наявності інтернету, можуть активно використовуватись у будь-якому місці в будь-який момент часу. Ці застосунки, з легкістю, встановлюються як на планшети, так і на персональні комп'ютери, єдине що потрібно, вміти ними користуватись.

При підготовці майбутніх фахівців будь-якої галузі, більшість застосунків збігаються, але пріоритети визначаються навчальним закладом або окремим викладачем. У нашому дослідженні основний акцент ми робимо на особливості підготовки майбутніх фахівців у галузі дошкільної освіти, яка має свою специфіку та неоднозначність, визначену фахом.

Розглянемо які саме мобільні застосунки є найбільш доцільними при організації освітнього процесу в дистанційному форматі.

Найпоширеніший варіант застосунку, який є просто розширенням для системи Android – Google class. Даний застосунок може бути встановлений як на мобільний пристрій, так і на комп'ютер і на планшет, він передбачає створення особистого кабінету, який буде активно використовуватись у освітній діяльності. Перевагою даного застосунку є його простота і зрозумілість як для дорослого, так і для дитини. Індивіду пропонується просто приєднатись за конкретним посиланням в певний клас, де він зможе знайти всю необхідну інформацію, яка надається викладачем.

Зважаючи на те, що дистанційне навчання реалізується у двох форматах синхронно та асинхронно, то саме Google class є для цього максимально адаптованим. Разом із самим застосунком доцільним є використання таких розширень як Google meet, Google jamboard, Google document, Google form. Комплекс цих застосунків не займає багато місця на мобільному пристрої, не викликає його перевантаження, але дозволяє здобувачу освіти використовувати їх в будь-який момент часу, переглянути матеріали використані під час навчального заняття, а разом із тим, пройти контрольні заняття, які подаються у вигляді окремих форм. Головною перевагою даного комплексу програм є те, що вони є абсолютно безкоштовні, просто потрібно вміти ними користуватись.

Перед викладачем стоїть завдання створити відповідний курс з відповідної дисципліни, за рахунок наявного переліку електронних адрес, додати до класу здобувачів освіти, та запрошувати їх на онлайн-зустрічі за окремими посиланнями, або розмішувати інформацію до курсу, окремого заняття.

При плануванні синхронного заняття, викладач надає здобувачам освіти посилання на Google

meet, прикріплює до заняття всю необхідну інформацію та зазначає час зустрічі.

Здобувачі освіти, в свою чергу, маючи відповідні розширення мають можливість не лише приєднатись до онлайн-зустрічі, в зазначений час з будь-якого місця, а й можуть, за власної відсутності, самостійно опрацювати наданий навчальний матеріал, зберегти його та використати за потреби. Перевагою гаджетів, в даному спрямуванні, є те, що всі вони оснащені відеокамерами, передбачено використання навушників, або є вбудовані динаміки та мікрофон, доступно підключення до мобільного інтернету, що дозволяє здобувачу освіти використати його у відповідний час.

Приємним бонусом є і те, що на кожному телефоні є онлайн Google-календар, в який викладач може вносити нагадування про заплановану відео зустріч, тому все що вимагається від здобувача освіти, це просто його активувати та дозволити активно використовувати. Таким чином, у телефоні здобувача освіти формується активний розклад із нагадуваннями про навчальні заняття онлайн.

Асинхронне заняття передбачає самостійне опрацювання навчального матеріалу, який надається викладачем для вивчення певної теми. Вагомою перевагою є те, що до кожного окремого уроку можна додавати посилання на відеоматеріали або окремі інтернет-ресурси, які викладач визначає як доцільні при вивченні даної теми.

Асинхронне заняття може бути опрацьоване здобувачем освіти у будь-який момент часу, тоді, коли йому буде зручно. Щодо гаджетів, то їх використання на асинхронних заняттях значно зручніше ніж комп'ютера. Мобільність пристрою дозволяє переходити за наданими викладачем посиланнями, встановлені розширення дозволяють відкривати віртуальні документи, та, за потреби в них можна друкувати, так само як і на ПК. Навіть виконання практичних завдань є не просто доступним, а зручнішим саме за допомогою гаджетів через те, що мобільні застосунки перемикаються з вкладки на вкладку за доли секунди і не викликають перевантаження системи телефону або планшета.

Наступний застосунок, який є доцільним для проведення синхронного заняття в режимі відеоконференції – Zoom. На гаджетах дана програма може використовуватись лише у вигляді окремого застосунку, в той самий час на ПК додаткових застосунків або розширень встановлювати не потрібно.

Перевагою даного застосунку є те, що викладач може залучати учасників освітнього процесу

до групової роботи, створюючи, на момент виконання окремого завдання, окремі кімнати, де студенти мають можливість обговорити досліджувану проблему. На відміну від Google class, для проведення асинхронних занять використання даного застосунку є недоцільним.

MOODLE так само як і Google class передбачає створення особистої сторінки здобувача освіти, яка прив'язується до окремого курсу та цілого комплексу навчальних дисциплін. Перевагою даної платформи, на відміну від Google class, є те, що вона дає доступ до загального архіву навчального закладу, адже дана система формує власну мережу навчального закладу, доступ до якої мають лише зареєстровані учасники освітнього процесу.

Якщо зважувати на інші переваги та недоліки даної освітньої платформи, то вона, по своїй суті, має рівно ті самі можливості що й застосунки та розширення запропоновані системою Android, які вже встановленими на мобільні пристрої, але вона вимагає встановлення даного застосунку на гаджет та постійного підтвердження логіну та паролю при вході в систему.

При підготовці фахівців галузі дошкільної освіти перед викладачами стоїть окреме завдання – навчити майбутніх фахівців працювати з даними застосунками як здобувач освіти, а паралельно як викладач, який буде вступати у взаємодію з дітьми дошкільного віку. Саме для формування даних практичних навичок.

Виходячи з того, що студент, під час фахової підготовки має набути певного комплексу знань та вмінь, майбутнім фахівцям галузі дошкільної освіти пропонується використання можливостей системи Android безпосередньо. Так студенти мають не просто використовувати перелічені вище застосунки, вони мають вміти користуватись ними і як викладачі, і як здобувачі освіти.

Для формування навичок роботи у ролі викладача, на практичних заняттях з фахової підготовки, зокрема «Комп'ютерні технології в роботі з дітьми», «Вступ до спеціальності» і т. п. майбутнім фахівцям, на період вивчення певної теми, пропонується самостійно створювати окремий кабінет, в якому вони є головними, тобто можуть спробувати себе у ролі викладача. Разом із тим, вони вчать додавати своїх колег таким чином, як вони мають додавати свої майбутніх підопічних, готують та розміщують інформацію в стрічці, роблять підбірку посилань на першоджерела, а також вчать надавати доступ до власних розробок. Формування даних навичок має провідну роль у майбутній педагогічній діяльності, адже це дозволить майбутнім фахівцям пояснити користу-

вачам гаджетів, у системі дошкільної освіти, які можливості вони мають, і як ними користуватись.

В реаліях сьогодення потрібно також розуміти, що майбутні фахівці дошкільної галузі, за умови реалізації дистанційного навчання у закладах дошкільної освіти, будуть працювати із дітьми дошкільного віку та їх батьками, а, більшою мірою, цифрові пристрої, які буде використовувати дитина, це ніщо інше як телефони батьків, які не завжди готові встановлювати на мобільні пристрої додаткові розширення та застосунки, тому формуючи практичні навички, вчимо майбутніх фахівців використовувати переваги месенджерів, таких як Viber, Whats app, Telegram.

Усі три месенджери мають свою подібність, в них можна створювати групові чати, до яких додається велика кількість учасників, що дозволяє викладачу надавати перелік теоретичної інформації до уроку, відповідно до зазначеного фаху, актуальнішим є використання ілюстративного матеріалу, який надається в групі у вигляді фото. Використання ілюстрацій є сприятливим і для дітей дошкільного віку, і для батьків, які є посередниками при передачі даної інформації своїм дітям, тому майбутній фахівець учиться зберігати на власний гаджет інформацію, за потреби, редагувати її за допомогою розширень та застосунків, які є на мобільних пристроях, та, після цього, надає її в групові чати батькам. Якщо оцінювати якість передачі інформації, обмеження, які пропонуються месенджером, то найзручнішим у використанні є Telegram, який має як можливості месенджера, так і додаткові розширення, що можуть бути використані майбутнім фахівцем у роботі.

При проведенні синхронних занять із дошкільнятами, потрібно вміти їх зацікавлювати пропонуванням видом роботи, саме тому, використовуючи можливості месенджерів, майбутні фахівці навчаються створювати відео-конференції, тривалість яких не перевищує 15 хвилин, за які, вони пропонують до розгляду одну із тем, яка є визначена програмою вищого навчального закладу, але є підґрунтям для формування базових цифрових умінь та навичок у майбутнього фахівця, при взаємодії із дітьми у майбутньому.

Формування та розвиток інформаційно-цифрової компетенції майбутніх фахівців галузі

дошкільної освіти передбачає також наявність умінь використовувати інші цифрові технічні засоби не лише телефони, адже очний формат навчання вже є частково відновленим на окремих територіях України, і робота у звичайному форматі вимагає наявних умінь користування комп'ютером, ноутбуком, вміння шукати та передавати інформацію із посиланням на першоджерела та дотриманням академічної доброчесності, але зважаючи на те, що ці всі навички у майбутніх фахівців сформовані ще зі школи, доцільним є лише вдосконалення даних навичок, та використання їх і у роботі із гаджетами (Косельчук, 2022).

Висновки. Якісна підготовка майбутніх фахівців будь-якої галузі ґрунтується на формуванні цілого комплексу компетенцій, умінь та навичок. Якщо ж мова йде про підготовку фахівців педагогічного фаху, зокрема галузі дошкільної освіти, то виникає потреба у формуванні окремих, професійних якостей, які стають запорукою успішної роботи майбутнього фахівця.

Реалізація освітнього процесу в дистанційному форматі викликала ряд змін в освітній діяльності та підготовці майбутніх фахівців, що зумовило потребу у формуванні навичок активного використання гаджетів. Смартфони, які є у кожній сучасній людині, є не лише засобами зв'язку, вони є технічними пристроями, які можуть активно використовуватись в освітній діяльності для здобуття знань та якісної фахової підготовки, єдиною умовою, яка є додатковою, це встановлення на гаджет відповідних розширень та застосунків.

Підготовка сучасних майбутніх фахівців галузі дошкільної освіти включає в себе кілька додаткових моментів, зауважуючи, що діяльність дошкільнят може бути організована в дистанційному форматі, які забезпечують формування окремого комплексу умінь та навичок, що спрямовані не лише встановлення активної взаємодії із дошкільнятами та їх батьками, а й без додаткового навантаження на батьківські гаджети, дозволить долучити дітей до освітньої діяльності в дистанційному форматі.

Майбутній вихователь має не лише вміти працювати з дітьми дошкільного віку офлайн, а й в дистанційному форматі, саме тому вміння вдало користуватись власним смартфоном набуває додаткової значущості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базовий компонент дошкільної освіти: державний стандарт дошкільної освіти: нова редакція: наказ МОН України № 33 від 12.01.2021 р. Міністерство освіти і науки України. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_re-daktsiyu%20Bazovoho20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf

2. Гладченко О., Ратушняк Т., Беспарточна О. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології для забезпечення якісного дистанційного навчання. Теорія і практика управління соціальними системами. 2022. № 2. С. 76–91.
3. Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні (затверджено Постановою МОН України В.Г. Кременем 20 грудня 2000 р.). 2000. С. 8–9. URL: https://vnm.edu.ua/downloads/other/konc_rov_dystan_osv.pdf
4. Косенчук О. Дошкільна освіта в Україні: нові реалії та перспективи. Педагогічні науки. 2022. № 79. С. 151–155.
5. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2021–2030 роки. URL: http://meduniv.lviv.ua/files/info/nats_strategia.pdf
6. «Про освіту» Закон України від 2017 р. URL: <http://vnz.org.ua/zakonodavstvo/110-zakon-ukrayinypro-osvitu>.
7. «Про дошкільну освіту: Закон України від 11.07.2001 №2628-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14> (дата звернення: 21.01.2024)

REFERENCES

1. Bazovyi komponent doshkilnoi osvity: derzhavnyi standart doshkilnoi osvity: nova redaktsiia [Basic component of preschool education: state standard of pre-school education: new edition]: nakaz MON Ukrainy No 33 vid 12.01.2021 r. Min-isterstvo osvity i nauky Ukrainy. Retrieved from https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_re-daktsiyu%20Bazovoho20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf [in Ukrainian]
2. Hladchenko, O., Ratushniak, T., & Bespartochna, O. (2022). Suchasni informatsiino – komunikatsiini tekhnolohii dlia zabezpechennia yakisnoho dystantsinoho navchannia [Modern information and communication technologies to ensure high-quality distance learning]. Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnymy systemamy [Theory and practice of social systems management], 2, 76–91 [in Ukrainian]
3. Kontseptsiiia rozvytku dystantsiinoi osvity v Ukraini [The concept of distance education development in Ukraine]. (zatverdzheno Postanovoiu MON Ukrainy V.H. Kremenem 20 hrudnia 2000 r.). 2000. 8–9 91 [in Ukrainian]
4. Kosenchuk, O. (2022). Doshkilna osvita v Ukraini: novi realii ta perspektyvy [Preschool education in Ukraine: New realities and prospects]. Pedagogichni nauky [Pedagogical sciences], 79, 151–155 [in Ukrainian]
5. Natsionalna stratehiia rozvytku osvity v Ukraini na 2021–2030 roky [National strategy for the development of education in Ukraine for 2021–2030] URL: http://meduniv.lviv.ua/files/info/nats_strategia.pdf. [in Ukrainian]
6. «Po osvitu» [Law of Ukraine «On Education»], Zakon Ukrainy vid 11.09.2017. URL: <http://vnz.org.ua/zakonodavstvo/110-zakon-ukrayinypro-osvitu>. [in Ukrainian]
7. Pro doshkilnu osvitu [On preschool education]: Zakon Ukrainy vid 11.07.2001 №2628-III. Retrieved from URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14> [in Ukrainian]

УДК 811.111'243:378.016

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-1-48>**Катерина ГАЛАЦИН,***orcid.org/0000-0003-3297-8284**кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської мови технічного спрямування № 2
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
(Київ, Україна) galatsyn.kateryna@gmail.com***Алла ФЕЩУК,***orcid.org/0000-0003-3683-099X**викладач кафедри англійської мови технічного спрямування № 2
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
(Київ, Україна) feshchuk.alla@lil.kpi.ua***Аліна КОТКОВЕЦЬ,***orcid.org/0000-0003-0894-0374**викладач кафедри англійської мови технічного спрямування № 2
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
(Київ, Україна) kotkovets.alina@lil.kpi.ua*

MALL-ТЕХНОЛОГІЇ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ СТУДЕНТАМИ ТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Підготовка високопрофесійних фахівців, здатних налагоджувати якісну комунікацію на будь-якій мові світу, успішно реалізовувати функційні обов'язки, вільно конкурувати на міжнародному ринку неможлива без урахування і впровадження в освітній процес особливостей цифровізації, діджіталізації, які відбуваються в сучасному суспільстві. Головним завданням освіти сьогодні має стати навчання та виховання особистості, яка зможе себе комфортно почувати в реаліях «цифрового століття». А формування такої людини можливе за умови використання сучасних інформаційних мобільних пристроїв, серед яких комп'ютери, планшети, смартфони та ін., які є невід'ємною частиною нашого повсякденного життя, інтенсивно розвиваються та увійшли в науку під поняттям «MALL-технологій».

Мета статті – обґрунтувати освітній потенціал MALL-технологій у процесі вивчення студентами технічних спеціальностей професійної англійської мови. Для реалізації мети нами вирішено наступні завдання: 1) обґрунтувати сутність та види MALL-технологій; 2) виявити освітній потенціал MALL-технологій у процесі вивчення майбутніми інженерами професійної англійської мови

У процесі наукового пошуку використано методи аналізу, синтезу, узагальнення, систематизації, моделювання, умовисновки.

Унаслідок швидкого вдосконалення та використання інформаційних технологій виникла концепція навчання з використанням мобільних пристроїв, яка є дуже популярною сьогодні, її авторами розглядається як MALL-технологія, M-learning, E-learning та мобільна педагогіка. Результати аналізу вказаних понять засвідчують їх тотожність і передбачають використання мобільних пристроїв (телефонів, годинників-смартфонів, планшетів і ноутбуків) в освітньому процесі.

Запропоновано приклади використання MALL-технологій у процесі вивчення магістрами технічних спеціальностей освітнього компоненту «Практичний курс іноземної мови для ділової комунікації (англійська)».

***Ключові слова:** MALL-технології, мобільні пристрої, майбутні інженери, англійська мова, мобільна додатки, онлайн-платформи.*

Kateryna HALATSYN,
orcid.org/0000-0003-3297-8284
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor;
Associate Professor at the Department of English for Engineering № 2
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
(Kyiv, Ukraine) galatsyn.kateryna@gmail.com

Alla FESHCHUK,
orcid.org/0000-0003-3683-099X
Lecturer at the Department of English for Engineering № 2
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
(Kyiv, Ukraine) feshchuk.alla@lll.kpi.ua

Alina KOTKOVETS,
orcid.org/0000-0003-0894-0374
Lecturer at the Department of English for Engineering № 2
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
(Kyiv, Ukraine) kotkovets.alina@lll.kpi.ua

MALL-TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF ENGLISH-LANGUAGE LEARNING BY STUDENTS OF TECHNICAL SPECIALITIES

The training of highly professional specialists capable of establishing high-quality communication in any language of the world, successfully performing their duties, and competing freely in the international market is impossible without taking into account and implementing the peculiarities of digitalisation in the educational process that is taking place in modern society. The main task of education today should be to train and educate a person who can feel comfortable in the realities of the digital age. The formation of such a person is possible with modern information mobile devices, including computers, tablets, and smartphones, which are an integral part of our everyday life, are intensively developing and have entered the science under the concept of "MALL-technologies".

The purpose of the article is to substantiate the educational potential of mall technologies in the process of teaching professional English to technical students. In order to achieve this goal, we consider it necessary to solve the following tasks: 1) to substantiate the essence and types of MALL-technologies; 2) to identify the educational potential of mall technologies in teaching future engineers professional English.

The methods of analysis, synthesis, generalisation, systematisation, modelling, and conclusions were used in the scientific research process.

As a result of the rapid improvement and use of information technology, the concept of learning with the use of mobile devices has emerged, which is very popular today and is considered by the authors as mall technology, M-learning, E-learning and mobile pedagogy. The analysis of these concepts shows that they are identical and involve the use of mobile devices (phones, smartphones, tablets and laptops) in the educational process.

Examples of the use of mall technologies in studying the educational component "Foreign Language for Business Communication" by students of higher technical education are proposed.

Key words: MALL-technologies, mobile devices, future engineers, English language, mobile applications, online platforms.

Постановка проблеми. Стрімкий перехід багатьох освітніх систем у цифровий формат викликав необхідність швидкого використання в процесі навчання різноманітних інформаційних та цифрових технологій. COVID-19, широкомасштабне вторгнення росії на територію України зумовили пошук викладачами можливостей для формування у здобувачів освіти системи компетентностей через створення та впровадження дистанційних технологій, використання онлайн-платформ, мобільних пристроїв тощо. Не обійшли осторонь ці процеси і професійне навчання майбутніх інженерів, адже підготовка високопро-

фесійних фахівців, здатних налагоджувати якісну комунікацію на будь-якій мові світу, успішно реалізувати функційні обов'язки, вільно конкурувати на міжнародному ринку, неможлива без урахування і впровадження в освітній процес особливостей цифровізації, діджиталізації, які відбуваються в сучасному суспільстві.

У «Концепції виховання дітей та молоді в цифровому просторі» визначено підходи до вирішення питання щодо виховання молоді в цифровому просторі. Підкреслено важливість впровадження захисту від кібербулінгу; розвитку цифрової компетентності працівників; форму-

вання в молоді ціннісно-змістової вибірковості; використання потенціалу сімейної медіаграмотності для збереження здоров'я; сприяти розвитку культури поведінки молоді та взаємодії з партнерами в просторі цифрової освіти, щоб запобігти негативному впливу цифрового середовища на молодь; науково-методичного забезпечення виховання молоді в цифровому просторі (Кремень, Сисоєва, Бех, 2022).

Уже в Законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», Загальноєвропейських Рекомендацій з мовної освіти зазначено, що пріоритетним завданням професійної підготовки майбутніх інженерів є формування цілісної особистості з наявною системою іншомовних компетенцій, які в єдності забезпечують розвиток її здатності до активної взаємодії з суб'єктами інших країн. Міністерство освіти і науки України активно впроваджує проєкти цифрової трансформації в усі сфери освіти й науки, реалізація яких передбачає цифровізацію всіх рівнів освіти. Поряд з цим, цифровізація освіти висуває нові вимоги до майбутнього інженера та його цифрових компетентностей. В «Описі рамки цифрової компетентності для громадян України» (digCompUA for Citizens 2.1) розглянуто поняття «цифрова компетентність». Автори трактують дане поняття як «ключову компетентність в умовах четвертої промислової революції. Цей термін містить впевнене, критичне та відповідальне використання і взаємодію з цифровими технологіями для навчання, працевлаштування, роботи, дозвілля та участі в суспільному житті. Вона охоплює такі поняття як інформаційна грамотність та медіаграмотність, комунікація та співпраця, створення цифрового контенту, безпека тощо» (Федоров, Іонан, Нанаєва, 2021).

На думку Федорова М., Іонан В. та Нанаєвої Т. використання цифрових технологій в освіті розширить можливості використання освітньої віртуальної реальності, що визначаються такими характеристиками:

- перехід у паралельну реальність (книжкову, інформаційно-комунікаційну, інтернетну);
- подорож у світ антропологічних, філологічних, художніх і натуралістичних концепцій;
- менталізація персонажів, явищ, категорій і спілкування з ними (Федоров, Іонан, Нанаєва, 2021).

З огляду на вказане, головним завданням освіти сьогодні має стати навчання та виховання особистості, яка зможе себе комфортно почувати в реаліях «цифрового століття». А формування такої людини можливе за умови використання

сучасних інформаційних мобільних пристроїв, серед яких комп'ютери, планшети, смартфони та ін., які є невід'ємною частиною нашого повсякденного життя, інтенсивно розвиваються та увійшли в науку під поняттями MALL-технологій, M-learning, E-learning та мобільна педагогіка.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Питання використання мобільних пристроїв (MALL-технологій) є в полі зору О. Долженко, О. Комар, Т. Коноваленко, М. Кирилової, Р. Метрук, К. Осадчої, М. Фучекової, О. Рогульської, О. Тарасової та ін. Поряд з цим, освітній омбудсмен України С. Горбачов, також проаналізував міжнародний досвід щодо (не)використання мобільних гаджетів у навчальних закладах, зазначивши, що використання мобільних пристроїв у навчальних цілях, з одного боку, урізноманітнює навчання під час заняття та підвищує мотивацію студентів до навчання, розвиває в здобувачів освіти медіаграмотність. З іншого боку, використання мобільних пристроїв не за призначенням може відволікати від навчання, призвести до академічної нечесності та знизити рівень міжособистісного спілкування, який є важливим для розвитку *soft skills*. (Горбачов, 2023).

У свою чергу, М. Фучекова та Р. Метрук експериментально досліджуючи можливості вивчення англійської мови за допомогою мобільних пристроїв (смартфон, планшет та смарт-годинник), приходять до висновків, що мобільні додатки є потужним та популярним освітнім інструментом, тому їх використання в процесі навчання потребує більшого дослідження викладачами, науковцями та дослідниками світової освітньої спільноти (Fučeková, Metruk, 2018: 173–185). О. Комар, розкриваючи специфіку використання мобільних застосунків у процесі вивчення англійської мови, приходять до висновку, що їх «легко можна застосовувати в аудиторній роботі, створюючи відповідний контекст для вивчення тієї чи іншої теми. Це можна робити винятково за допомогою смартфонів викладача та студентів за наявності стабільного підключення до інтернету» (Комар, 2022: 136–144). Уже О. Кирилова та ін. зазначають, що питання ефективності залучення інструментарію MALL в освітній процес є актуальним і дискусійним (Блинова, Кирилова, Долженко, 2023: 184–193). Менше уваги вченими приділено використанню MALL-технологій у процесі вивчення англійської мови студентами технічних спеціальностей.

Мета статті – обґрунтувати освітній потенціал MALL-технологій у процесі вивчення студентами технічних спеціальностей професійної

англійської мови. Для реалізації мети нами вирішено наступні завдання: 1) обґрунтувати сутність та види MALL-технологій; 2) виявити освітній потенціал MALL-технологій у процесі вивчення майбутніми інженерами професійної англійської мови.

У процесі наукового пошуку використано **методи** аналізу, синтезу, узагальнення, систематизації, моделювання, умовисновки.

Результати дослідження. Унаслідок швидкого вдосконалення та використання інформаційних технологій виникла концепція навчання з використанням мобільних пристроїв, яка є дуже популярною сьогодні, і авторами розглядається як MALL-технологія, M-learning, E-learning та мобільна педагогіка.

MALL-технологія (англ. Mobile Assisted Language Learning) – це новий варіант цифрової технології, спрямованої на підсилення та покращення процесу вивчення англійської мови і передбачає використання персональних портативних пристроїв, які дозволяють легко і швидко отримати доступ до навчальних матеріалів та інструментів у будь-який час і у будь-якому місці, підвищуючи мотивацію і автономію здобувачів освіти при вивченні іноземної мови (Федоров, Іонан, Нанаєва, 2021). Тотожне визначення зустрічаємо і в наукових доробках О. Тарасової, яка M-learning аналізує як технологію мобільного навчання, презентуючи її як дистанційну та окреслюючи переваги та недоліки її використання у навчанні іноземної мови (Рогульська, Тарасова, 2016: 318–321). Н. Юхно вживає поняття «мобільна педагогіка», визначаючи його як сучасний метод викладання у вищому навчальному закладі (Юхно, 2016: 384–389).

Отже, як засвідчує проведений аналіз, усі три назви технологій передбачають використання мобільних пристроїв (телефонів, годинників-смартфонів, планшетів і ноутбуків) в освітньому процесі.

У процесі формування компетенцій англомовного читання, аудіювання, перекладу, реферування, монологічного й діалогічного мовлення технічного спрямування при вивченні освітнього компонента (далі ОК) «Практичний курс іноземної мови для ділового спілкування (англійська)» використовуємо різні мобільні пристрої (планшет, ноутбук, телефон, смарт-годинник, комп'ютер) (Шалова, 2023).

Задля реалізації мети ОК – формування в студентів професійно-орієнтованих іншомовних мовленнєвих компетентностей в аудіюванні,

говорінні, читанні, письмі та перекладі на просутому рівні (B2+), розвиток професійно-орієнтованої лінгвосоціокультурної компетентності, навчально-стратегічної та прагматичної компетентностей – використовуємо інформаційні мобільні пристрої, що уможливорює самостійний пошук здобувачами освіти незрозумілих слів за допомогою online-словників; тлумачення різних поглядів інженерів-практиків на дослідження певних процесів в машино-, авіабудуванні через відвідування online-бібліотек, платформ і ін. (Шалова, 2023).

Освітній потенціал мобільних пристроїв помітний і в формуванні в майбутніх інженерів ЗК2 «Здатність використовувати інформаційні та комунікаційні технології» та таких результатів навчання, як:

– РН7: зрозуміло і недвозначно презентувати результати досліджень та проектів, доносити власні висновки, аргументи та пояснення державною та іноземною мовами усно і письмово колегам, здобувачам освіти та представникам інших професійних груп різного рівня;

– РН8 – оволодівати сучасними знаннями, технологіями, інструментами і методами, зокрема через самостійне опрацювання фахової літератури, участь у науково-технічних та освітніх заходах;

– РН10 – вести пошук необхідної інформації в науково-технічній літературі, електронних базах та інших джерелах, засвоювати, оцінювати та аналізувати цю інформацію.

А також у процесі формування програмових результатів навчання:

– розуміти автентичні тексти, пов'язані з навчанням та спеціальністю, з підручників, популярних та спеціалізованих журналів та Інтернет джерел;

– писати реферати на основі автентичної технічної літератури за фахом з використанням інформаційних онлайн-платформ;

– готувати та продукувати ділову та професійну кореспонденцію (листи, звіти, технічну документацію, технічні інструкції);

– уміти використовувати допоміжну літератури, перед усім, спеціальні словники і довідники (Шалова, 2023).

Доцільність використання мобільних пристроїв для розвитку англомовної лексичної компетентності зумовлена наявністю аудіо-візуального контенту, автентичних та різнопланових матеріалів, можливістю прослуховувати правильну вимову, а також тренувати власну,

обирати індивідуальну траєкторію навчання тощо. Тому на онлайн платформі Prometheus до вивчення ОК здобувачам освіти запропоновано кейс-завдання, що передбачають підготовку індивідуального (групового) кейсу, вирішення якого можливе за умови опрацювання на мобільних пристроях автентичних текстів (МакМанус, Тернер, 2023).

З метою узагальнення англомовних компетенцій з кожної з тем ОК та виявлення рівнів їх сформованості на заняттях через використання смартфонів працюємо з онлайн платформами:

Kahoot! – здобувачі виконують інтерактивні та тестові завдання різних типів;

Learning.apps – створюють та виконують вправи різних типів для взаємоперевірки та самооцінювання майбутніми інженерами здобутих досягнень.

Nearpod – створення презентацій та взаємодії, яка дозволяє взаємодіяти один з одним, записувати навчання та відстежувати участь; створення та виконання вправ різних типів. (Feshchuk, Halatsyn, 2021: 24–27).

Як завдання неформальної освіти, рекомендуємо студентам пройти відкриті онлайн-курси, вебінари на платформах The Engineer, Interesting Engineering, UrbanWorkbench, Coursera, EdX, Udemu і ін. Оскільки, як вважають інженери-практики, на цих платформах є значна кількість нової інформації, з якої можна дізнатися безпосередньо під час роботи з англомовними текстами технічного спрямування. На думку цих фахівців, коли постає проблема, вирішення якої подається в документації повністю англійською мовою, можна ефективно оволодіти діловою англомовною термінологічною лексикою технічного спрямування.

Для самостійної роботи пропонуємо мультимедійні презентації, відео, тестові завдання, які можна віднайти на вказаних здобувачам освіти мобільних додатках Lingua Leo, LEXI24, English Listening, English Grammar Test, Learning English With The New York Times.

Залучаючи майбутніх інженерів до комунікації за допомогою відеоконференцз'язку, Internet-радіо, Internet-TV, E-mail, чатів, форумів також використовуємо мобільні телефони.

Цікавими та такими, що стимулюють пізнавальну активність майбутніх інженерів (залежно від профілю спеціальності) є робота в смартфонах з професійно-орієнтованими пошуковими системами Metasearch Search Engine,

RefSeek; online-енциклопедіями (Large aviation encyclopedia, тощо), online-періодичними виданнями (наприклад, Aviator, Alexandria Engineering Journal, Development Engineering). Поряд з цим, пропонуємо здобувачам освіти під час занять з англійської мови використовувати в освітній діяльності посібник, у якому подано характеристики п'ятнадцяти найкращих мобільних додатків для вивчення англійської мови (Литошенко, 2024).

До інноваційних засобів мобільного навчання, які активно використовуємо в освітньому процесі, відносимо і курскасти, для створення яких на власному сайті розміщуємо відео лекції з окремої теми ОК «Практичний курс іноземної мови для ділової комунікації (англійська)», що супроводжується різними засобами візуалізації змісту англомовного навчального матеріалу. На наш погляд, робота суб'єктів процесу навчання з використанням курскастів відіграє подвійну роль, а саме дозволяє закріпити та узагальнити знання здобувачів освіти з теми та рефлексувати викладачеві стосовно власного викладу її майбутнім інженерам.

По завершенні вивчення ОК пропонуємо студентам скористатися мобільними пристроями та опрацювати курс «Англійська для кар'єрного зростання» на online-платформі Prometheus, яка є однією з можливих форм роботи зі студентами, котрі вивчають «Практичний курс іноземної мови для ділової комунікації (англійська)». Проходження такого курсу дозволить здобувачам технічної освіти краще усвідомити необхідність володіння англійською мовою на достатньому рівні для успішного працевлаштування в майбутньому. Отримані матеріали дозволять узагальнити власні компетенції про можливі кар'єрні шляхи на світовому ринку, удосконалити словниковий запас, вміння та навички досягнення професійних цілей. Найголовніше в процесі роботи над цим курсом – покрокове створення професійного резюме та супровідного листа.

У процесі вибору online-платформи для роботи з мобільними пристроями зважаємо на її можливості для підвищення в здобувачів освіти мотивації до оволодіння англомовною технічною термінологією, стимулювання інтелектуальної активності та розвиток у них навичок самоосвіти, самоаналізу та рефлексії.

Висновки. Застосування MALL-технологій у процесі вивчення студентами технічних спеці-

альностей професійної англійської мови потребує дотримання низки вимог:

- відповідність меті й змісту освітнього матеріалу;
- чітке й однозначне формулювання завдань, конкретних вказівок використання мобільного телефону щодо його виконання;
- уміле користування online-платформами на мобільних телефонах і здатністю віднайти на них необхідну інформацію;

– добору матеріалу в online-мережі відповідно до потреб англомовної комунікації та компетенції студентів.

Використання MALL-технологій у процесі вивчення магістрами англійської мови дозволяє оптимізувати та інтенсифікувати освітній процес. Майбутні інженери ефективно використовують Інтернет-ресурси на мобільних пристроях для підготовки до занять, для самоосвіти та по-новому осмислюють проблеми інженерної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Блинова М., Кирилова О., Долженко М. Дидактичний потенціал мобільних застосунків для вивчення англійської мови як іноземної. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля*. 2023. № 1 (25) С. 184–193.
2. Горбачов С. Міжнародний досвід щодо (не) використання мобільних телефонів у закладах освіти. 2023. https://znaishov.com/News/Details/mizhnarodnyi_dosvid_shchodo_nevykorystannia_mobilnykh_telefoniv_u_zakladakh_osvity (дата звернення: 14.11.2023).
3. Комар О. Розвиток англомовної комунікативної компетентності здобувачів освіти за допомогою мобільних застосунків. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2022. № 1(25). С. 136–144.
4. Кремень В., Сисоєва С., Бех І. та ін., Концепція виховання дітей та молоді в цифровому просторі. *Вісник НАПН України*. 2022. № 4(2). <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4206>
5. Литошенко Д. 15 найкращих програм для вивчення англійської мови: письмо, усне мовлення та багато іншого. URL: <https://preply.com/ua/blog/dodatky-dlya-vyvchennya-angliyskoyi/> (дата звернення: 02.12.2023).
6. МакМанус Б., Тернер Р. Англійська для кар'єрного зростання. *Prometheus*. URL: https://prometheus.org.ua/course/course-v1:AH+Eng_CD101+2020_T1 (дата звернення: 23.11.2023).
7. Рогульська О., Тарасова О. M-LEARNING як інноваційна технологія у навчанні іноземної мови. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2016. Вип. 45. С. 318–321.
8. Федоров М., Іонан В., Нанаєва Т. Опис рамки цифрової компетентності для громадян України. *Міністерство цифрової трансформації України: Цифрова освіта*. 2021. 56 с.
9. Шалова Н.С. Практичний курс іноземної мови для ділової комунікації. Робоча програма навчальної дисципліни (силабус). Ухвалено кафедрою АМТС № 2 (протокол № 10 від 15 травня 2023 р.). Погоджено Методичною радою КПІ ім. Гіорія Сікорського (протокол №8 від 01 червня 2023 р.) URL: <https://kamts2.kpi.ua/sylabusy/>
10. Юхно Н. Мобільна педагогіка як сучасний метод викладання у вищих навчальних закладах. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2016. № 49. С. 384–389.
11. Feshchuk A., Halatsyn K. Nearpod as a Tool for Foreign Language Training of Future Specialists in Applied Mechanics. *III Annual Conference on Current Foreign Languages Teaching Issues in Higher Education: Conference Proceedings of the International Scientific and Practical Conference, 13 May 2021. Kyiv, 2021*. pp. 24–27.
12. Fučeková M., Metruk R. Developing English Skills by means of Mobile Applications. *Information Technologies and Learning Tools*. 2018. Vol. 66. №4. pp. 173–185.

REFERENCES

1. Blynova M., Kurylova O., Dolzhenko M. (2023) Dydaktychnyi potentsial mobilnykh zastosunkiv dlia vyvchennia anhliskoi movy yak inozemnoi. [Didactic potential of mobile applications for learning English as a foreign language]. *Visnyk universytetu imeni Alfreda Nobelia*. Vyp. 1 (25) S. 184–193. [in Ukrainian].
2. Horbachov S. (2023) Mizhnarodnyi dosvid shchodo (ne) vykorystannia mobilnykh telefoniv u zakladakh osvity. [International experience in the (non-)use of mobile phones in educational institutions]. https://znaishov.com/News/Details/mizhnarodnyi_dosvid_shchodo_nevykorystannia_mobilnykh_telefoniv_u_zakladakh_osvity. [in Ukrainian].
3. Komar O. (2022) Rozvytok anhlomovnoi komunikativnoi kompetentnosti zdobuvachiv osvity za dopomohoiu mobilnykh zastosunkiv. *Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia*. [Development of English-language communicative competence of students using mobile applications. Problems of modern teacher training]. Vyp. 1(25). S. 136–144. [in Ukrainian].
4. Kremen V., Sysoieva S., Bekh I. (2022) Kontsepsiia vykhovannia ditei ta molodi v tsyfrovomu prostori. [The concept of education of children and youth in the digital space]. *Visnyk NAPN Ukrainy*. Vyp. 4(2). <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4206> [in Ukrainian].
5. Lytoshenko D. 15 naikrashchykh prohram dlia vyvchennia anhliskoi movy: pysmo, usne movlennia ta bahato inshoho. [15 Best Programmes for Learning English: Writing, Speaking and More]. URL: <https://preply.com/ua/blog/dodatky-dlya-vyvchennya-angliyskoyi/> [in Ukrainian].
6. MakManus B., Terner R. Anhliska dlia kariernoho zrostannia. [English for Career Development]. *Prometheus*. URL: https://prometheus.org.ua/course/course-v1:AH+Eng_CD101+2020_T1. [in Ukrainian].

7. Rohulska O., Tarasova O. (2016) M-LEARNING yak innovatsiina tekhnolohiia u navchanni inozemnoi movy. [M-LEARNING as an innovative technology in foreign language teaching]. Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia u pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy. Vyp. 45. S. 318–321. [in Ukrainian].
8. Fedorov M., Ionan V., Nanaieva T. (2021) Opys ramky tsyfrovoy kompetentnosti dlia hromadian Ukrainy. [Description of the digital competence framework for citizens of Ukraine]. Ministerstvo tsyfrovoy transformatsii Ukrainy: Tsyfrova osvita. 56 s. [in Ukrainian].
9. Feshchuk A., Halatsyn K. (2021) Nearpod as a Tool for Foreign Language Training of Future Specialists in Applied Mechanics. *III Annual Conference on Current Foreign Languages Teaching Issues in Higher Education: Conference Proceedings of the International Scientific and Practical Conference*, 13 May 2021. Kyiv. pp. 24–27. [in English].
10. Fučeková M., Metruk R. (2018) Developing English Skills by means of Mobile Applications. *Information Technologies and Learning Tools*. Vol. 66. № 4. pp. 173–185. [in English].
11. Shalova N.S. (2023) Praktychnyi kurs inozemnoi movy dlia dilovoi komunikatsii. [Foreign language for business communication]. Robocha prohrama navchalnoi dystsypliny (sylabus). Ukhvaleno kafedroiu AMTS # 2 (protokol № 10 vid 15 travnia 2023 r.). Pohodzheno Metodychnoiu radoiu KPI im. Ihoria Sikorskoho (protokol №8 vid 01 chervnia 2023 r.) URL: <https://kamts2.kpi.ua/sylabusy/> [in Ukrainian].
12. Yukhno N. (2016) Mobilna pedahohika yak suchasnyi metod vykladannia u vysshchykh navchalnykh zakladakh. [Mobile pedagogy as a modern method of teaching in higher educational institutions]. Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vysshchii i zahalnoosvitnii shkolakh. Vyp. 49. S. 384–389. [in Ukrainian].

UDC 378.147:811

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-1-49>

Tetiana GOLUB,

orcid.org/0000-0002-7757-880X

PhD,

*Associate Professor at the Department of English for Engineering № 2
National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”
(Kyiv, Ukraine) ukraine.golub@gmail.com*

Olga NAZARENKO,

orcid.org/0000-0002-2560-3815

*Lecturer at the Department of English for Engineering № 2
National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”
(Kyiv, Ukraine) nazarenkoits@gmail.com*

Liudmyla ZHYGZHYTOVA,

orcid.org/0000-0003-1814-4881

*Lecturer at the Department of English for Engineering № 2
National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”
(Kyiv, Ukraine) lmzh.its@gmail.com*

CORE SKILLS IN DEVELOPING CRITICAL THINKING IN ESP TEACHING THROUGH SPEAKING AND LISTENING

The article is aimed at exploring the essence and evaluating the values of critical thinking to identify an effective integration of the core skills to facilitate critical thinking ability in teaching ESP to students who major in engineering.

It highlights the significance of critical thinking as an essential skill for modern specialists to enhance their professional competence. Recognized as a higher-order process skill, critical thinking enables individuals to tackle problems thorough analysis, synthesis and evaluation of information, and to consider and assess diverse alternatives.

The authors advocate for incorporating critical thinking skills development within university ESP curricula, particularly through a collaborative approach between language tutors and subject-matter experts. It is stressed that within the context of English for Specific Purposes, the core skills, which critical thinking ability is based on, ensure learners' autonomy, effective argumentation, specific technique application, logical reasoning and self-regulation.

Through analyzing employment trends, industry needs and expert insights, the study identifies the growing importance of critical thinking alongside social skills, content skills and cognitive abilities. An integration of the core skills – interpretation, analysis, evaluation, inference, explanation and self-regulation – is proposed for embedding critical thinking into ESP teaching through a series of speaking and listening tasks and activities aimed at enhancing professional communicative competence.

The paper also presents the instructions that allow students to enhance critical thinking ability due to developing the core skills and illustrates how they affect the process of critical thinking formation providing students with the essential abilities to tackle the complex problem-solving tasks and effective decision-making processes required in the modern engineering workforce.

Key words: *critical thinking (CT), English for Specific Purposes (ESP), core skills, interpretation, analysis, evaluation, inference, explanation, self-regulation.*

Тетяна ГОЛУБ,*orcid.org/0000-0002-7757-880X*

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри англійської мови технічного спрямування № 2

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

(Київ, Україна) *ukraine.golub@gmail.com***Ольга НАЗАРЕНКО,***orcid.org/0000-0002-2560-3815*

викладач кафедри англійської мови технічного спрямування № 2

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

(Київ, Україна) *nazarenkoits@gmail.com***Людмила ЖИГЖИТОВА,***orcid.org/0000-0003-1814-4881*

викладач кафедри англійської мови технічного спрямування № 2

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

(Київ, Україна) *lmzh.its@gmail.com*

ОСНОВНІ КОМПОНЕНТИ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ У ВИКЛАДАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ ЧЕРЕЗ ГОВОРІННЯ ТА АУДИВАННЯ

Метою статті є дослідження сутності та оцінка значення критичного мислення у викладанні англійської мови для професійного спілкування студентам інженерних спеціальностей для визначення ефективного інтегрування ключових компонентів, що сприятимуть розвитку критичного мислення.

Як мислення вищого порядку, критичне мислення дозволяє спеціалісту вирішувати складні проблеми шляхом застосування ретельного аналізу, синтезу та оцінки інформації, а також розпізнання й оцінювання різноманітних альтернатив.

Автори пропонують інтегрувати технології розвитку критичного мислення в університетські навчальні програми, зокрема, за допомогою співробітництва між викладачами іноземних мов та спеціалістами у відповідних галузях. Підкреслюється, що у контексті викладання англійської мови для спеціальних цілей варто урахувати ключові компоненти, що складають основу для розвитку критичного мислення, і таким чином допомагають студентам розвивати самостійність, вміння підбирати ефективні аргументи, застосовувати необхідні техніки розв'язання проблемних ситуацій, логічно розмірковувати та оцінювати ситуацію, робити відповідні висновки.

Аналізуючи тенденції, що відбуваються на світовому ринку праці, потреби галузей та думки експертів, автори відзначають зростаючу роль критичного мислення поряд із соціальними навичками, предметними навичками та когнітивними здібностями. Для впровадження критичного мислення у викладанні англійської мови для професійного спілкування, пропонується інтегрування основних компонентів – інтерпретації, аналізу, оцінювання, висновків, пояснення та саморегуляції – через виконання низки завдань та вправ на говоріння та аудіювання, спрямованих на підвищення професійної комунікативної компетентності.

У статті представлено інструкції, які допомагають студентам розвивати здатність до критичного мислення під час застосування ключових компонентів та ілюструють, як вони впливають на процес формування критичного мислення, забезпечуючи студентів здібностями до вирішення проблемних завдань та прийняття ефективних рішень, необхідних у сучасному інженерному середовищі.

Ключові слова: критичне мислення (КМ), англійська мова для професійного спілкування (АМПС), ключові навички, інтерпретація, аналіз, оцінка, висновок, пояснення, саморегуляція.

Problem setting. Dynamic development of the society, intensive processes of globalization and computing, rapidly evolving technologies such as Artificial Intelligence and Machine Learning, 5G Technology, Blockchain and Cryptocurrencies, Augmented Reality and Virtual Reality, Neurotechnology and Robotics require complex

forms of thinking that will allow tertiary education students to carry out a comprehensive analysis of the information obtained from a large array of sources, make reasonable judgments and even generate new ideas. That is why critical thinking (CT) is regarded as a basis of the learning process in the modern educational system. CT ability is a vivid indicator of

the high level of professional competence forming a new model of behavior that can ensure quick orientation, a high degree of adaptation in a particular situation and generation of new ideas.

In recent years, considering the situation in our country, another argument has appeared in favor of realization of CT technology in education, since it becomes a weapon in the information component of the hybrid warfare, which is not easy to resist without proper training (Тягло, 2017: 249).

It becomes obvious that CT must be incorporated into language learning especially English for Specific Purpose (ESP) that allows tutors to induce students to interpret data, invent different ways of solving issues, judge the value of sources and make appropriate choices.

Analysis of recent researches and publications.

A great number of scientific works have been devoted to highlighting CT technologies in the tertiary education by both Ukrainian and foreign scholars. Their approaches to CT interpretation had aroused the greatest interest that served as the theoretical basis for this article.

In terms of expert consensus for purposes of educational instruction and assessment, critical thinking is understood “to be purposeful, self-regulatory judgment which results in interpretation, analysis, evaluation, and inference, as well as explanation of the evidential, conceptual, methodological, criteriological, or contextual considerations upon which that judgment is based”; it is “thinking that has a purpose (proving a point, interpreting what something means, solving a problem)” (Facione, 2011:14).

In essence, CT is the process of assessing information purposefully and autonomously. It comprises interpretation, analysis, and inference from evidence and reflects on the principles such as conceptually, methodologically and contextually that lead to these judgments. Also, it is not only important in inquiry but also an agent for empowering educational individuals while enhancing their personal and community existence.

Analyzing CT ability as a pedagogical phenomenon, it is proposed a didactic definition of critical thinking, which would allow tutors to design a model of educational process that will result in its development. CT is defined as a separate type of thinking characterized by activity, purposefulness, autonomy, discipline and reflexivity and involves the development of a person’s ability to identify problems, analyze, synthesize, evaluate information from any source, put forward alternatives and evaluate them, choose a way to solve a problem or own position on it

and justify own views, make a conscious choice and act (Поменуш, 2018:94).

CT needs to be studied and comprehended as one of the essential elements of more complex entities – higher-order thinking, a set of core skills for successful work, etc. (Тягло, 2017). It is seen as a higher-order thinking skill that means an advanced cognitive ability. It is a type of thinking which is more than just basic observation of facts or memorizing things. Having in mind higher-order thinking skills, tutors foster their students to be discerning, creative and innovative.

The researchers advocate for CT as a necessary characteristic of a modern specialist and can be used purposefully for developing professional competence. In this regard, CT allows noticing contradictions, shortcomings, gaps in information, analyzing various sources in a balanced manner, comprehending ones’ own position, mastering various strategies of working with information and solving problems. CT technology can be considered an integrating skill, embracing achievements of many technologies, ensuring development of thinking, formation of communication competence and development of autonomous learning skills (Новіков et al, 2021:191-192).

CT is considered to be a resource for formation of the professional competence in the context of complex and synergistic approaches. This involves comprehension of ideas about systematic improvement of process and results of cross-cultural communication activities based on its critical analysis, understanding and evaluation, mind process, aimed at accuracy of statements and validity of reasoning (Петренко, 2023:104).

As stated, CT at the university level has to be taught in the disciplinary contexts through collaboration between language teachers and disciplinary experts that focus more on the contents and meaning-making in academic environment (Bruce, 2020).

The peculiarities of implementing CT technology in professional training have been analyzed and described and, consequently, the target skills and competences that future specialists should master have been distinguished in detail (Омельяненко Н., & Омельяненко С., 2020). It was mentioned that the process of developing thinking skills of future specialists can be incorporated into the course of all academic disciplines, which should be taught in a self-reflection manner, that is, academic disciplines should contain a critical analysis of their own references and cognitive tools.

The key elements of CT in the context of ESP are manifested in the form of autonomy, persuasiveness

of the argument, the usage of certain techniques, that create an effective methodology for processing information, reasonableness (Ковальчук, 2019).

The purpose of the article is to explore the essence and evaluate the values of critical thinking and identify an effective integration of core skills to facilitate CT abilities in teaching ESP to students who major in engineering.

Presentation of the main material. Having analyzed the employment trends in the global market (WEF, 2016) in terms of finding out what skills needs, recruitment trends and occupational requirements are expected to be in great demand in the world. Many industry observers note that the world is on the brink of the Fourth Industrial Revolution, characterized by the convergence of previously autonomous fields like artificial intelligence, machine learning, robotics, nanotechnology, 3D printing, genetics and biotechnology. The job growth in Architecture and Engineering roles, specifically in the Consumer, Information and Communication Technology and Mobility industries is anticipated and a considerable shift in job demands within the engineering sector is expected. Apart from hard skills and formal qualifications, employers prioritize to hire employees with practical skills or competences related to the job enabling them to perform various job tasks successfully and become high-performing employees.

It is anticipated that social skills and process skills (critical thinking and active listening), content skills (ICT literacy and active learning) and cognitive abilities (creativity and mathematical reasoning) will be a growing part of the core skills requirements for many industries. Employees are expected to have more responsibilities related to equipment control and maintenance, and problem-solving skills.

Consequently, critical thinking becomes one of the most desirable competence employers expect from their perspective employees to enable performing specific functions, raise valid, critical questions, be reflective while cooperating with other people, make respective adjustments (Indrasiene et al, 2020).

In regards to the tertiary education, the purpose is to help students better understand their individual abilities and passions, thus, and content should accordingly be personalized (Willingham, 2019:12). Selection of the content that could match future specialists' needs and interests is a critical way that values.

In the context of ESP teaching, there is concern about sequence in which tutors can consider the content specificity of students' majors and the required skills, and decide which skills students will need for the long term.

In this regard, the experts propose matching CT skills with affective dispositions of CT approaches to specific issues, questions or problems to be exercised in an appropriate way (Facione, 2011; Fisher, 2021; Blair, 2021; Heard et al, 2020).

The researchers (Facione, 1998, 2011; Fisher, 2021; Heard et al, 2020; Dessy Laila Kamsinah et al, 2020; Muhammad Eka Putra Ramandha et al, 2018) indicate the five core skills – *interpretation, analysis, evaluation, inference, explanation, self-regulation* – which make the base to develop CT.

Having explored the aforementioned materials and taking into account the essence of CT we found out that the presented combination of the core skills for implementing CT in teaching ESP to the students, who major in engineering, meets the syllabus requirements as well as professional and academic needs of our learners, therefore, let us consider the essential skills to make CT technology effective in teaching English for Specific Purposes. In this article we will focus on implementing the CT skills model to facilitate students' communication competence through speaking and listening activities.

The first component is *interpretation skills*, which are required for being skillful in the higher-level activities, “the stage where students understand and correct meaning” (Dessy Laila Kamsinah et al, 2020:235). They help identify relevant sources, analyze information or situations in a systematic and logical manner understanding the deeper meaning, evaluate assumptions, make sense of information, draw reasonable conclusions and make appropriate decisions, comprehend and express significance of experiences, data, judgements, conventions, beliefs, rules, procedures or criteria. They facilitate such subskills as categorizing information, decoding conventions and clarifying meaning (Facione, 2011; Heard et al, 2020).

To incorporate *interpretation skills* into ESP teaching we can create a wide range of activities.

For encouraging students to master speaking skills with focus on CT we use instructions on recognizing a problem and describing it; constructing, categorizing or organizing ideas related to the topic the students are studying; clarifying and interpreting expressions and ideas, paraphrasing someone's ideas in one's own words; describing and clarifying a sign, symbol, figure, formula, chart or graph; role playing activities: creating scenarios related to professional situations (job interviews, client meetings, workplace interactions) and assigning roles to students; interpreting the context of a conversation or a topic; organizing a specialty-related presentations and follow-up question and sessions to practice interpreting questions and

responding to them appropriately; modeling business meetings, negotiations, team discussions, case studies; practicing active listening for understanding of other people emotions and feelings. This helps our ESP learners practice both speaking and interpreting information in a contextually relevant manner.

It is worth mentioning, while selecting material for listening activities it is crucial to choose authentic and specialty-related podcasts, workshops or webinars for creating instructions: to construct questions while watching audio-visual media and take notes; to identify key concepts; to extract important details; to summarize main ideas; to fill in the blanks or match information interpreting specific details; to listen for details such as statistics, dates or procedures; to share students' interpretations with each other after listening. Such type of activities allows students to develop *interpretation skills* that enable them to recognize, analyze and make sense of different aspects related to their specialty clarifying their essence, defining their limits according to the context and avoiding ambiguity, facilitating subject-subject interaction, sharing thoughts and paraphrasing, encouraging others to express their opinions.

According to the above-mentioned researchers, the second element – *analysis skills* – is aimed “to identify the intended and actual inferential relationships among statements, questions, concepts, descriptions, or other forms of representation intended to express belief, judgment, experiences, reasons, information, or opinions.” (Facione, 2011:4); “identify the elements in a reasoned case, its conclusion(s), any assumptions or presuppositions implicit in the case but not expressed, including factual claims, definitions, value judgments, recommendations, explanations, etc. and the intended and actual inferential relationships among sentences and expressions, (etc.)” (Fisher, 2021:18).

Incorporating *analysis skills* to facilitate CT the most effective activities might be: detecting and analyzing arguments to identify their structure, conclusion and logical relations; sorting out irrelevant material; examining ideas; identifying reasons and claims (Heard et al, 2020:6).

While practicing speaking and listening we can present instructions for identifying the similarities and differences between two approaches to the solution of a given problem, constructing conclusions and reasons: to make a comparative analysis of speech patterns to analyze the structure, language features and delivery techniques used in the patterns and compare and contrast effective and ineffective elements; to discuss a specialty-related problem analyzing the issues, expressing opinions, assumptions, or recommendations to solve

a problem; to evaluate a speech or presentation analyzing the speaker's effectiveness, considering factors such as body language, vocal variety and use of visuals, discussing the impact of these elements on audience engagement, exploring how cultural differences influence communication styles and analyzing examples of cross-cultural communication challenges in spoken interactions; to listen to/watch an interview with an expert analyzing the conversational strategies, question types and responses; to listen to a debate, discussion or expert opinions on controversial topics analyzing critically the arguments; to listen to a customer service call and analyze the effectiveness of communication strategies in handling a complaint or resolving a problem.

These tasks aim to develop CT abilities such as recognizing a problematic situation; identifying contradictions; selecting arguments; comparing contexts and analyzing their differences.

Focusing on the third element – *evaluation skills* – is critical in language teaching. Students have to be able to evaluate the quality and effectiveness of what they are studying. Evaluation is defined as meaning “to assess the credibility of statements or other representations which are accounts or descriptions of a person's perception, experience, situation, judgment, belief, or opinion; and to assess the logical strength of the actual or intended inferential relationships among statements, descriptions, questions or other forms of representation”. (Facione, 2011:5); “making judgments about the relevance, acceptability, credibility or truth, of claims and assumptions” (Fisher, 2021:19); judging the truth of statements, the credibility of sources and the strength/validity of arguments; anticipating objections (Heard et al, 2020:6). They propose activities on comparing the strengths and weaknesses of alternative interpretations, determining the credibility of a source of information, judging if two statements contradict each other, or judging if the evidence at hand supports the conclusion being drawn, judging the logical strength of arguments based on hypothetical situations,” (Facione, 2011:5); making judgments about the relevance, acceptability, credibility or truth of claims and assumptions that might be presented in words, graphs, pictures, etc. (Fisher, 2021:19).

The speaking and listening tasks for fostering *evaluation skills* might involve: creating projects on a specialty-related topic to encourage students to work together to solve a problem or achieve a goal; organizing debates to express opposing viewpoints on current issues or topics related to their field of study; role-playing to give instructions, handle customer complaints or participate in a virtual meeting;

participating in a simulated teleconference to assesses students' ability to comprehend spoken information, ask questions and make judgement about the truth of statements, and the validity of arguments; analyzing the content of videos, podcasts, or interviews related to the field of study to identify key points, assess the relevance to the discussed topic, evaluate strength or weakness of arguments; listening to/watching interviews, podcasts or conference presentations, recorded lectures on specific topics to make a summary highlighting the main points and key concepts; participating in information-gap activities where students work cooperatively to complete the missing details and discuss the arguments.

Developing *evaluation skills* through speaking and listening fosters CT skills such as: working with cause and effect relationships, distinguishing between strong and weak arguments, recognizing fallacious arguments, using consciously different criteria, making balanced evaluative judgements.

Considering the fourth element – *inference skills* – with regard to defining *inference* “to identify and secure elements needed to draw reasonable conclusions; to form conjectures and hypotheses; to consider relevant information and to educe the consequences flowing from data, statements, principles, evidence, judgments, beliefs, opinions, concepts, descriptions, questions, or other forms of representation” (Facione, 2011:5; Heard et al., 2020:6). As sub-skills of *inference* the experts list querying evidence, conjecturing alternatives and drawing conclusions (Facione, 2011:5); assess credibility of claims, quality of arguments using inductive and deductive reasoning (Heard et al, 2020:6).

Using *inference skills* as a tool to enhance CT ability through speaking within the ESP context we can design tasks that encourage students to present arguments and draw conclusions, make interpretations and understand implied meanings. Here are some instructions to help incorporate *inference skills* in teaching speaking: to discuss ambiguous statements or situations related to students' professional context to infer possible meanings based on the context; to discuss problems within their professional field to infer possible solutions, strategies or decisions made during the discussion; to discuss a non-verbal situation of workplace interactions to infer meanings and intentions; to present certain facts related to the learned topic deciding on a plan to resolve a problem.

For developing listening competency we can use tape scripts or videos of professional conversations, meetings or interviews to identify information that is not stated explicitly but can be inferred from the context, or speakers express opinions indirectly to

infer the speakers' opinions or behaviors discussing the evidence that supports students' inferences; demonstrate technical presentations or lectures on specialty-related topics to infer additional details not mentioned explicitly; create dialogues or monologues with intentional gaps to infer the missing information based on the context and the visible consequences; listen to negotiations to infer motivations, concerns and intentions of the parties involved into the situation.

Such instructions enable our students to develop CT skills: analyzing hidden assumptions, putting forward hypotheses to explain facts, establishing connections, etc.

Another element – *explanation skills* – the experts define as ability “to state the results of one's reasoning; to justify that reasoning in terms of the evidential, conceptual, methodological, criteriological, and contextual considerations upon which one's results were based; and to present one's reasoning in the form of cogent arguments”. The sub-skills under explanation are stating results, justifying procedures, and presenting arguments (Facione, 2011:6; Heard et al, 2020:6).

Explanation skills, while being integrated into speaking tasks within ESP context, involve designing instructions that encourage students to articulate concepts, procedures and information clearly and effectively. Here are some patterns to help develop *explanation skills* through speaking and listening:

Speaking: to explain a specific technical process using visuals or diagrams giving clear and step-by-step explanations; to analyze a case study explaining the key aspects, findings and implications, judging the quality; to demonstrate the use of specific equipment related to their major explaining the features, benefits and proper usage; to play the role of a consultant or an advisor explaining recommendations, solutions or strategies to a client or colleague within their professional context; to create and use visual aids (charts, graphs, formulas, slides) explaining a complex concept or the results of a scientific study or experiment, describing the methods and criteria used to achieve those results, showing the reasonableness of findings; to present a research paper related to the specific field designing a graphic display and showing relationship among concepts or ideas, analyzing and explaining the research question, methods, results and conclusions.

Listening: to listen to instructions related to a specific task or technical process, or watch interviews with experts in the specialty-related field for extracting key information and then explaining the steps or details to a peer; after watching a technical

presentation, students have to explain the key points, methodologies and findings, emphasizing clarity and coherence; to listen to the description of a technical process for visualizing and creating a process map or diagram and explaining the steps involved in the process; to listen to expert panel discussions or critical incidents for analyzing different perspectives and explaining the key factors, consequences and arguments.

Explanation skills, in regards to CT, cultivate abilities to identify cause and effect relationships; select arguments; share thoughts, stick to the topic; work with concepts clarifying their essence, giving examples and counterexamples; make a conclusion.

Finally, the last element – *self-regulation* – the experts define to mean “self-consciously to monitor one’s cognitive activities, the elements used in those activities, and the results deduced, particularly by applying skills in analysis, and evaluation to one’s own inferential judgments with a view toward questioning, confirming, validation, or correcting either one’s reasoning or one’s results”. (Facione, 2011:7; Heard et al., 2020:6); the most important skill/disposition/habit of mind is that of applying critical thinking principles and practices to one’s own ideas and communications, in writing or speaking, etc. (Fisher, 2021:20). The two sub-skills here are self-examination/self-monitor and self-correction (Facione, 2011:6; Heard et al, 2020:6).

Developing *self-regulation skills* through speaking and listening within the ESP context empowers students to monitor, manage and adjust their own language learning and speaking strategies. Here some patterns: to make records of students’ speaking activities and create checklists or rubrics that outline criteria for effective speaking (e.g., clarity, use of

vocabulary, fluency, grammar accuracy) to encourage them to assess their own performance identifying strengths and areas for improvement, revise their answers in view of finding errors and create an action plan for enhancement; to role-play professional situations (e.g., client presentation, team meeting) to encourage students to exchange feedback with peers to reflect on how they adapt their communication style with relevance to the performed situation and identify areas for improvement in subsequent tasks.

The demonstrated tasks aim to encourage students to take on responsibilities to monitor and improve their speaking and listening skills. By integrating self-regulation activities, students become more aware of their strengths and weaknesses ensuring CT abilities for continuous improvement of their professional communication competence.

Conclusions. The importance of critical thinking in the context of English for Specific Purposes for engineering students is indisputable. With regard to the impact of interpretation, analysis, evaluation, inference and explanation skills on the process of critical thinking formation, combined with a strong emphasis on self-regulation and through integration of speaking and listening, ESP teaching can significantly enhance students’ professional communication competence. By providing students with these essential tools, we prepare them to tackle the complex problem-solving tasks and effective decision-making processes required in the modern engineering workforce.

Encouraging students to critical analysis, clear articulation of ideas and continuous self-assessment not only contributes into immediate academic success but also lay the groundwork for a lifelong ability to adapt and thrive in professional environments.

BIBLIOGRAPHY

1. Blair, J. A. *Studies in Critical Thinking*. Windsor, ON: Windsor Studies in Argumentation, 2nd ed., 2021. URL: <https://windsor.scholarsportal.info/omp/index.php/wsia/catalog/book/106>.
2. Bruce, I. *Expressing Critical Thinking Through Disciplinary Texts. Insights From Five Genre Studies*. London: Bloomsbury Academic, 2020. 216 pp. ISBN: 978-1-3501-2789-0 (HBK); 978-1-3501-2790-6 (EPub).
3. Dessy Laila Kamsinah, Abdullah, & Suryajaya. Analysis of Critical Thinking Skills in Junior High School Students. *Journal of Advances in Education and Philosophy*, 2020. DOI: 10.36348/jaep.2020.v04i06.002.
4. Facione, P. A. *Critical Thinking: What It is and Why it Counts*. California Academic Press, 2011. URL: <https://courseware.e-education.psu.edu/downloads/geog882/Critical%20Thinking%20What%20it%20is%20and%20why%20it%20counts.pdf>
5. Fisher A. *What Critical Thinking Is in Windsor Studies in Critical Thinking*, 2nd ed. Edited by Blair A. J., 2021. URL: <https://windsor.scholarsportal.info/omp/index.php/wsia/catalog/book/106>.
6. Heard J., Scoular, C., Duckworth, D., Ramalingam, D., & Teo, I. *Critical thinking: Skill development framework*. Australian Council for Educational Research, 2020. URL: https://research.acer.edu.au/ar_misc/41.
7. Indrasiene, V., Jegeleviciene, V., Merfeldaite, O., Penkauskienė, D., Pivorienė, J., Railienė, A., Sadauskas, J., & Valavičienė, N. The critically thinking employee: employers’ point of view. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 7(4), 2590-2603, 2020. DOI: [https://doi.org/10.9770/jesi.2020.7.4\(2\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2020.7.4(2)).
8. Ковальчук І. С. Використання технологій критичного мислення у формуванні комунікативної компетенції студентів немовних спеціальностей під час вивчення англomовного комунікативного курсу “Social English Studies”.

Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах, 2019, № 64, Т. 1. С. 108–112. DOI: <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2019.64-1.22>.

9. Muhammad Eka Putra Ramandha, Yayuk Andayani, & Saprizal Hadisaputra. *An analysis of critical thinking skills among students studying chemistry using guided inquiry models*. AIP Conf. Proc. 2021, 080007, 2018. DOI: <https://doi.org/10.1063/1.5062826>.

10. Новіков В. М., Ткаченко П. І., Резвіна К. Ю., Хатту В. В., Попело Ю. В. Технології критичного мислення у вищій школі. Українська медична стоматологічна академія. Реалії, проблеми та перспективи вищої медичної освіти, 2021. С. 191–193. URL: http://repository.pdmu.edu.ua/bitstream/123456789/16051/1/Novikov_Tehnologii_kritichnogo_mislennya.pdf.

11. Омеляненко Н. В., & Омеляненко С. В. Моделивання конкретних ситуацій для розвитку критичного мислення майбутніх фахівців. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*, 2020. (190), 117–124. DOI: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2020-1-190-117-124>.

12. Петренко Т.В. Критичне мислення – ресурс формування крос-культурної компетентності педагогічного працівника. *Інноваційна педагогіка*. Випуск 61. Том 2, 2023. С. 95–98. DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/61.2.18>.

13. Пометун О. І. Критичне мислення як педагогічний феномен *Український Педагогічний журнал*. 2018. № 2. С. 89–98. URL: <https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/493>.

14. Тягло А. В. Досвід засвоєння критичного мислення в українській вищій школі. *Філософія освіти*, 2017. № 2 (21). С. 240–257. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/29290/Tiaglo.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

15. WEF. The Future of Jobs: Employment, Skills and Workforce Strategy for the Fourth Industrial Revolution. Global Challenge Insight Report. World Economic Forum, 2016. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs.pdf.

16. Willingham, Daniel T. “How to Teach Critical Thinking”, *Education: Future Frontiers*, 2019. 1: 1–17. URL: <https://prod65.education.nsw.gov.au/content/dam/main-education/teaching-and-learning/education-for-a-changing-world/media/documents/How-to-teach-critical-thinking-Willingham.pdf>.

REFERENCES

1. Blair, J. A. (2021). *Studies in Critical Thinking*. Windsor, ON: Windsor Studies in Argumentation, 2nd ed. URL: <https://windsor.scholarsportal.info/omp/index.php/wsia/catalog/book/106>.

2. Bruce, I. (2020). *Expressing Critical Thinking Through Disciplinary Texts. Insights From Five Genre Studies*. London: Bloomsbury Academic. 216 pp., ISBN: 978-1-3501-2789-0 (Hbk); 978-1-3501-2790-6 (EPub).

3. Dessy Laila Kamsinah, Abdullah, & Suryajaya. (2020). Analysis of Critical Thinking Skills in Junior High School Students. *Journal of Advances in Education and Philosophy*. DOI: 10.36348/jaep.2020.v04i06.002.

4. Facione, P. A. (2011). *Critical Thinking: What It is and Why it Counts*. California Academic Press. URL: <https://courseware.e-education.psu.edu/downloads/geog882/Critical%20Thinking%20What%20it%20is%20and%20why%20it%20counts.pdf>.

5. Fisher A. (2021). *What Critical Thinking Is in Windsor Studies in Critical Thinking*, 2nd ed. Edited by Blair A. J. URL: <https://windsor.scholarsportal.info/omp/index.php/wsia/catalog/book/106>.

6. Heard J., Scoular, C., Duckworth, D., Ramalingam, D., & Teo, I. (2020). *Critical thinking: Skill development framework*. Australian Council for Educational Research. URL: https://research.acer.edu.au/ar_misc/41.

7. Indrasiene, V., Jegeleviciene, V., Merfeldaite, O., Penkauskienė, D., Pivoriene, J., Railiene, A., Sadauskas, J., & Valaviciene, N. (2020). The critically thinking employee: employers' point of view. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 7(4), 2590-2603. DOI: [https://doi.org/10.9770/jesi.2020.7.4\(2\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2020.7.4(2))

8. Kovalchuk I. S. (2019). Vykorystannia tekhnologii krytychnoho myslennia u formuvanni komunikatyvnoi kompetent-sii studentiv nemovnykh spetsialnostei pid chas vyvchennia anhlovnoho komunikatyvnoho kursu “Social English Studies” [Usage of critical thinking technologies in forming the communicative competence of students of non-linguistic specialties by means of English-language communicative course “Social English Studies”], *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh*, № 64, vol. 1. 108–112. DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2019.64-1.22>. [in Ukrainian].

9. Muhammad Eka Putra Ramandha, Yayuk Andayani, & Saprizal Hadisaputra. (2018). An analysis of critical thinking skills among students studying chemistry using guided inquiry models. *AIP Conf. Proc.* 2021, 080007 (2018). DOI: <https://doi.org/10.1063/1.5062826>.

10. Novikov V. M., Tkachenko P. I., Rezvina K. IU., Khattu V. V., & Popelo YU. V. (2021). *Tekhnologii krytychnoho myslennia u vyshchii shkoli* [Technologies of critical thinking in higher education]. *Ukrainska medychna stomatohichna akademiia*. Realii, problemy ta perspektyvy vyshchoi medychnoi osvity. 191–193. URL: http://repository.pdmu.edu.ua/bitstream/123456789/16051/1/Novikov_Tehnologii_kritichnogo_mislennya.pdf. [in Ukrainian].

11. Omelianenko N. V., & Omelianenko S. V. (2020). Modeliuvannia konkretnykh sytuatsii dlia rozvytku krytychnoho myslennia maibutnykh fakhivtsyv [Modelling specific situations to develop critical thinking of future professionals]. *Naukovi zapysky. Seriya: Pedahohichni nauky*, (190), 117–124. DOI: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2020-1-190-117-124>. [in Ukrainian].

12. Petrenko T.V. (2023). Krytychne myslennia – resurs formuvannia kros-kulturnoi komunikatyvnoi kompetentnosti pedahohichnoho pratsivnyka [Critical thinking is a resource for forming cross-cultural communicative competence of a teacher]. *Innovatsiina pedahohika*. Vypusk 61. vol. 2. 95–98. DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/61.2.18>. [in Ukrainian].

13. Pometun O. I. (2018) Krytychne myslennia yak pedahohichni fenomen [Critical thinking as pedagogical phenomenon]. *Ukrainskyi pedahohichniy zhurnal*. № 2. 89–98. URL: <https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/493>. [in Ukrainian].

14. Tiahlo O. V. Dosvid zasvoiennia krytychnoho myslennia v ukrainskii vyshchii shkoli [Experience of learning critical thinking in Ukrainian higher education]. *Filosofia osvity*. Philosophy of Education. 2017. № 2 (21). 240–257. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/29290/Tiaglo.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [in Ukrainian].

15. WEF. (2016). *The Future of Jobs: Employment, Skills and Workforce Strategy for the Fourth Industrial Revolution*. Global Challenge Insight Report. World Economic Forum. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs.pdf.

16. Willingham, Daniel T. (2019). “How to Teach Critical Thinking”, *Education: Future Frontiers*, 1: 1–17. URL: <https://prod65.education.nsw.gov.au/content/dam/main-education/teaching-and-learning/education-for-a-changing-world/media/documents/How-to-teach-critical-thinking-Willingham.pdf>.

УДК 372.181

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-1-50>**Ніна ГОРДІЙ,***orcid.org/0000-0002-4438-2595*

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри теорії і методики дошкільної освіти

Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

(Глухів, Сумська область, Україна) hordei1960@gmail.com

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ ТРЕТЬОГО РОКУ ЖИТТЯ У ПРОЦЕСІ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглядається питання розвитку мовлення дітей третього року життя у процесі ігрової діяльності. Ранній вік визначається науковцями як період фактичного становлення особистості, закладання основ її культури, розвитку елементарних форм мовленнєвої компетентності. Розкривається сучасний зміст роботи в умовах закладу дошкільної освіти. Висвітлюються теоретичні аспекти та методичні рекомендації у контексті сучасної парадигми мовленнєвого розвитку мовлення в процесі ігрової діяльності. Підкреслюється роль гри, яка відкриває великі можливості для розвитку мовлення дітей раннього віку. На третьому році життя мовлення дитини набуває зв'язного характеру, одиницею мовлення поступово стає речення. Структура мовлення урізноманітнюється, збагачується за формою, характером висловлювань, кількісним складом. Інтенсивно зростає словниковий запас. Але спостерігається неточне використання правил, дитина створює свої власні правила мовлення і лише поступово засвоює зразки мовлення дорослого. Змінюється характер звернень дитини до дорослих. Характерним для мовлення дітей раннього віку є загальна пом'якшеність, багато звуків відсутні або замінюються більш легкими для вимовляння.

Особливої уваги потребує питання розвитку мовлення дітей раннього віку з урахування статевих відмінностей. Говорячи про дівчаток і хлопчиків, маємо на увазі існування відмінностей у психології та поведінці. Наявність таких відмінностей обґрунтовано вченими, які виокремлюють два аспекти, в яких проявляються ці відмінності: когнітивний, що передбачає наявність статевих відмінностей у вербальних, просторових і математичних здібностях; соціальний аспект, який характеризується дитячою поведінкою і особистісним розвитком. При цьому відзначається, що у дівчаток краще розвинені вербальні здібності, а у хлопчиків – просторові та математичні. У соціальній поведінці хлопчики характеризуються більш високим рівнем розвитку таких рис, як агресивність і домінантність, а дівчатка більше проявляють дружелюбність і контактність.

Ключові слова: мовлення дітей раннього віку, ігрова діяльність, етапи розвитку сюжетно-рольової гри, статево-рольова диференціація.

Nina HORDII,*orcid.org/0000-0002-4438-2595*

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Theory and Methodology of Preschool Education Department

Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University

(Glukhiv, Sumy region, Ukraine) hordei1960@gmail.com

THE DEVELOPMENT OF SPEECH IN THIRD YEAR OLD CHILDREN IN GAMING ACTIVITIES

The need for communication, mastering prydmetny my own actions require active child's speech. Expanding the passive vocabulary of the child, increases vocabulary that the child understands the third year of life, there are simple expressions that reveal her available domestic situation, game action. From an early age lays the conditions that contribute to mastering grammatical registration statement.

Speech hountuyetsya game activity on the child's interest for the game, its rules and actions. During the game develops as dialogic and monologue speech, which is evident in the imagery and expression, which combines linguistic and non-linguistic means. Gradually speech-game actions become creative nature (L. Berezovsky).

Based on the theoretical analysis of psychological and educational literature identify the characteristics of language development of boys and girls in the third year of life in the plot-role-playing game.

Timeliness of language development in early childhood defined tasks associated with creating optimal conditions for the full opening speech the potential of every child in the various activities. In konstatuvalnomu stage was defined level of language development in young children. To this end, a set of methods used: observation of various activities for children

and their analysis; individual interviews with children; block practical problems; create meaningful speech situations; mathematical methods piggy bank. During the following criteria are defined and their performance.

Diamonolohichnyy criterion involves in casual conversation, conversations, contacts with peers and adults; listening companion, promptly enter into dialogue, support and stop it; ability to understand coherent text, answer questions and ask questions; up stories (for toy story image by a series of scenes pictures). As for soil explanations of gender differences between girls and boys third year in the speech aspect claimed a higher probability of girls. This plot-role-playing game opens great opportunities for language development in young children both boys and girls.

Key words: *language development in young children, play, plot-role-playing game, stage level plot-role-playing game, gender stereotypes.*

Постановка проблеми. Усе більшого значення набуває питання формування особистості з високим рівнем культури, зокрема мовленнєвої. Саме ранній вік визначається науковцями як період фактичного становлення особистості, закладання основ її культури, розвитку елементарних форм мовленнєвої компетентності. Потреба у спілкуванні, оволодіння предметними діями вимагають власного активного мовлення дитини. Розширюється пасивний словник дитини, збільшується запас слів, які розуміє дитина третього року життя, виникають прості вислови, які розкривають доступні їй побутові ситуації, ігрові дії. Формується розуміння нею ситуацій, розуміння слів, що означають якості предметів, їх розмір, колір та дії з ними. Саме в ранньому віці закладаються передумови, які сприяють освоєнню граматичного оформлення висловлювань.

Аналіз останніх досліджень. У системі засобів розвитку мовлення дошкільників ігрової діяльності відводиться особливе місце. Її значення у виховному процесі розкрито в роботах педагогів-класиків (А. Коменський, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський та інші), психологів (Ю. Аркін, М. Басов, П. Блонський, Л. Виготський, Н. Виноградов, Д. Ельконін, С. Рубінштейн, Д. Узнадзе та інші), педагогів (Л. Артемова, А. Бондаренко, Г. Григоренко, О. Кононко, І. Луценко, В. Захарченко, Т. Маркова, О. Половіна, Г. Швайко, К. Щербакова та ін.).

Вивчення ігрового потенціалу у процесі формування мовленнєвих умінь дошкільників потребують більшої уваги науковців. Існують різні підходи щодо визначення сутності поняття гри. Так, психологи розглядають гру як діяльність, що відтворює дійсність шляхом активного її перетворення (Ю. Аркін, Л. Виготський, Н. Виноградов, О. Леонтєв, О. Лурія, Д. Ельконін, С. Рубінштейн та ін.). Самостійна ігрова предметна діяльність зумовлює мовленнєву активність дітей і водночас спрямовує розвиток гри. Це забезпечує поступовий перехід від повної залежності мовлення від іграшок і предметних дій до активного мовлення.

Психолінгвістичний компонент питання мовленнєво-ігрової діяльності розглядається у пра-

цях Є. Верещагіна, І. Зимньої, О. Леонтєва, І. Синиці, О. Соколова та ін. Він ґрунтується на уявленнях про структуру мовленнєвої діяльності та різноманітних психофізіологічних механізмах вияву рівня мовлення, що забезпечують реалізацію мовленнєвого акту на доступному матеріалі з використанням комунікативно спрямованих одиниць висловлювань.

Лінгвістичний підхід відображає визначення вченими процесу використання ігрових ситуацій у мовленнєвому спілкуванні як стилістично нейтральних, які створюють образний потенціал шляхом актуалізації їх значень, семантичного зрушення, внесення до них емоційно-естетичних відтінків, що досягаються на лексико-семантичному рівні (Е. Барінова, Б. Головін, І. Ковалик, І. Збарський та ін.).

Лінгводидактичний аспект виокремленої проблеми розкрито у низці дисертаційних досліджень останніх років (О. Аматаєва, Л. Березовська, А. Богуш, Н. Гавриш, В. Захарченко, О. Кононко, Б. Контаутене, К. Крутій, С. Ласунова, Н. Луцан, І. Луценко, Н. Савінова, О. Саприкіна, С. Хаджирадева та ін.). Науковцями доведено, що використання мовленнєвих висловлювань дітьми в ігрових ситуаціях має позитивний вплив на емоційно-чуттєву сферу життєдіяльності і водночас активізує мовлення дітей. Дитяча гра відображає взаємозв'язок національної культури народу і мови, спілкування і діяльності дитини, що і становить сутність мовленнєво-ігрової діяльності.

Основу мовленнєво-ігрової діяльності створюють сформовані уявлення про побудову ігрового сюжету, різноманітні ігрові дії з предметами, засвоєні мовленнєві уміння. Мовленнєво-ігрова діяльність як форма організації навчання виконує розважальну та пізнавальну функції, а однією з функцій ігрової діяльності є функція мовленнєвого спрямування і виступає взаємодоповненням.

Мовленнєво-ігрова діяльність ґрунтується на інтересі дитини до гри, її правил та дій. У процесі гри розвивається як діалогічне, так і монологічне мовлення, яке яскраво виявляється в образності та виразності, яке поєднує в собі мовні і немовні засоби. Поступово мовленнєво-ігрові дії набува-

ють творчого характеру (А. Богуш, Л. Березовська). У кінцевому результаті мовленнєво-ігрова діяльність спрямована на розвиток і вдосконалення мовлення дітей.

Мета. На основі теоретичного аналізу психолого-педагогічної літератури виявити особливості розвитку мовлення дітей третього року життя у процесі ігрової діяльності.

Виклад основного матеріалу. Мовленнєвий розвиток дитини – один з основних показників становлення особистості у ранньому дитинстві. Ступінь розвитку мовленнєвих умінь відповідно до віку дитини тісно пов'язаний з рівнем її соціального і пізнавального розвитку, сформованістю потреб й інтересів, знань, умінь та навичок, а також психічних якостей, що є основою особистісної культури. Своєчасність мовленнєвого розвитку в ранньому дитинстві визначається завданнями, пов'язаними із створенням оптимальних умов для повноцінного розкриття мовленнєвого потенціалу кожної дитини у процесі різноманітної діяльності.

В основу нашого дослідження покладено науковий доробок М. Лісіної, яка окреслила стадії розвитку потреби дитини в спілкуванні: потреба в увазі та доброзичливості дорослого (перше півріччя життя), у співробітництві (ранній вік), у зацікавленості дорослого інтересами дитини (молодший та середній дошкільний вік), у взаєморозумінні та співпереживанні (старший дошкільний вік). Основними мотивами у спілкуванні дітей раннього та дошкільного віку вважаються пізнавальні та особистісні (Богуш, 2019:117).

Психолог О. Леонтьєв розглядав мову і мовлення, як особисте використання мови з точки зору специфічної діяльності, спілкування як діяльність, використання такого терміну як «мовна діяльність». Досліджуючи мовну діяльність вчені Л. Виготський, О. Леонтьєв, В. Мухіна виокремлюють домовні форми наочно-дієвого інтелекту, так як існують доінтелектуальні форми звукових реакцій, які ще не виконують інтелектуальних функцій. Таку функцію слова, коли воно вказує на певні ознаки предметів або заміняє їх, психологи називають функцією значення, тобто слово не обмежується вказівкою на окремий предмет, а разом з тим, вводить даний предмет в систему зв'язків і відносин, аналізує та узагальнює його (Кононко, 2017:3).

Формування регулятивної функції мови тісно пов'язано з розвитком цілеспрямованої поведінки, внутрішньої мови і можливості інтелектуальної діяльності (Н. Жукова, Є. Мاستюкова, Т. Філічева та інші). Г. Розенгард-Пупко вважала, що мова

має особливе значення для розвитку сприймання, а розвиток предметних дій неможливий без орієнтації як на окремі ознаки предмета, так і для здійснення предметних дій.

Суттєва різниця проявляється вже з дитинства, хлопчики прагнуть до самостійності, незалежності, дівчатка – до взаємозалежності. Ігри хлопчиків частіше передбачають більшої кількості учасників, а дівчатка віддають перевагу малим групам під час гри, при чому проявляють більше співучасті, частіше ведуть бесіди й імітують взаємини дорослих. Гендерні стереотипи поведінки спостерігаються вже в ранньому віці. В ігровій діяльності більш яскраво спостерігається статева диференціація дітей. Відмінності соціалізації дітей, з одного боку залежать від статевої ролі, що відображається в змісті ігрової діяльності, а з іншого – від гендерного символізму, що проявляється у морально-психологічних якостях. Статеворольова диференціація здійснюється за допомогою слова, почуття і дії. Науковці відмічають принципові відмінності в психології хлопчиків і дівчаток, що проявляються в різних видах діяльності. Так, у малюванні та ігровій діяльності хлопчики більше використовують символи свободи і подорожей (машини, ракети, літаки, космічні кораблі, вітер, гори, мости), символи ворога (дракони, роботи, монстри), символи сили і боротьби (лук, стріли, фортеця, солдати), символи перемоги (прапор, салют). А зміст ігрової діяльності і малюнків дівчаток наповнено зовсім іншою системою символів: материнства (ляльки, ліжечко), домашнього затишку (будинок, стіл, посуд), жіночої краси (яскраві губи, очі, прикраси) (Титаренко, 1989:23).

Характеризуючи ігрову діяльність дітей раннього і дошкільного віку слід відзначити її особливості. Так, ігри дівчаток частіше опираються на близьку орієнтацію: дівчатка розкладають перед собою іграшки (ляльки, намистинки, гудзики тощо) і грають на обмеженому просторі, їм достатньо маленького куточка. Ігри хлопчиків більш спрямовані на дальню орієнтацію: вони бігають один за одним, кидають, стріляють в ціль, використовуючи при цьому весь навколишній простір. Процеси сприйняття, мислення, пам'яті у дітей різної статі теж розрізняються досить сильно. Дівчатка при вирішенні просторових завдань використовують мовленнєві опори, а при вирішенні мовленнєвих, логічних – образні й емоційні. Хлопчикам просторові завдання легше вирішувати суто просторовими способами (уявний поворот чи певна дія, накладання) (Артамона, 1995:6).

Теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що доцільно звертати увагу вихователів на статеві відмінності у вихованні й навчанні дівчаток і хлопчиків. Батьки прагнуть бути зразком для дитини, тому саме дорослий проявляє у спілкуванні з дитиною певні риси, які звик проявляти у ставленні до дорослого тієї ж статі, що і його дитина. У процесі виховання дівчаток більше заохочують до експресивності, і велику увагу надають розвитку вербальних здібностей; а від хлопчиків вимагають небагатослівності та активності. Залежно від статі дитини дорослі по-різному вибудовують розмову, обирають її тон. До дівчинки – ласкавий, ніжний, заспокійливий, до хлопчика – бадьорий, ніжний за тембром, заохочувальний до активності та змагання. Як наслідок, мовлення дівчаток та хлопчиків розвивається по-різному. У дівчаток зрілість у вимовлянні звуків спостерігається раніше ніж у хлопчиків. Дівчатка починають висловлювати свої думки більш повними реченнями раніше хлопчиків і проявляють тенденцію до довших та складних за своєю структурою речень. У процесі оволодіння мовленнєвими навичками дітьми, необхідно розвивати потенційні мовленнєві здібності кожної дитини. Дорослим потрібно обирати гендерно-нейтральний тон та вид спілкування до дітей, так як виховання творчої та креативної особистості багато в чому залежить від уміння спілкуватися.

Отже, рівень сформованості мовленнєвих умінь дітей залежить від гендерної атмосфери у довірчості. Гендерна толерантність у відношенні до дитини передбачає сприймання не представника певної статі, а особистість з власними можливостями та потребами. Формування мовлення визначає виникнення нових форм стосунків між дітьми, поступовий перехід від поодиноких ігор та ігор поруч до найпростіших форм спільної ігрової діяльності. Поступово, до трьох років, починає оформлятися нові лінії розвитку – розуміння діяльності дорослих, засвоєння мотиваційної сфери діяльності, що логічно переходить у сюжетно-рольову гру за ініціативою самої дитини і сприяє розвитку мовлення.

Науковці відзначають, що сюжети у віці двох-трьох років ще уривчасті, нелогічні та нестійкі. У дослідженнях Р. Жуковської та Д. Менджерницької, гра розглядається як засіб виховання через певний зміст, через ті явища життя, які діти сприймають в довірчості. Педагоги характеризують особливості дитячої гри в ранньому віці. Сюжетно-рольова гра виникає не відразу. Спочатку дитина починає послідовно відтворювати кілька взаємозв'язаних дій: годує ляльку,

вкладає її спати, гуляє з нею. Дитячі дії ще не завжди правильно відображає реальну їх послідовність. Дитина може одночасно лікувати, годувати, катати ляльку на машині. Істотне зрушення у грі відбувається тоді, коли малюк дає ляльці ім'я, себе називає ім'ям дорослого, проводить у грі розмову і від особи дорослого, і від імені ляльки. Ігрові дії, що проводяться з іграшками, будуються в послідовності.

Зміст сюжетної гри протягом третього року життя під впливом вражень про довкілля ускладнюється, урізноманітнюється. Діти відображають в ній дії дорослих, зміст оповідань і показаних інсценівок. Якщо раніше діти відтворювали у грі тільки ті дії, які часто спостерігали, то згодом, навіть сприйняті один раз, але особливо цікаві. Зміст гри дедалі частіше визначається не тільки враженнями від інсценівок вихователя, а й уявленнями, що склалися внаслідок особистого життєвого досвіду. Діти відтворюють пережиті ситуації за пам'яттю, діють за попереднім задумом. Під впливом вихователя, його керівництва іграми діти відтворюють не просто дії дорослих, а й їхні взаємостосунки. Приклад дорослих, успіхи у загальному розвитку, і особливо в розвитку мовлення, уміння узгоджувати свої дії і рухи з іншими сприяють тому, що в другій половині третього року життя у дітей поряд з іграми поруч виникають спільні ігри та позитивні взаємини поза грою. Щоб спрямовувати гру, необхідно спиратися на її психологію, враховувати дитячі задуми, дбайливо ставитися до творчо створеного дитиною зразка. Основний шлях керівництва іграми – вплив на уяву, почуття, стимулювання дитячих інтересів. Переважно діти грають самостійно і завдання вихователя в тому, щоб збуджувати активність думки, заохочувати цікаву вигадку. Саме у грі розкриваються особливості кожної дитини (Крутій, 2022:5).

Н. Аксаріна, Ф. Фрадкіна, С. Новосолова, розкриваючи етапи розвитку сюжетно-рольової гри у керівництві грою дітей раннього віку, вбачала комплексний підхід, що має включати ознайомлення з довкіллям, зміну розвивального ігрового середовища, спілкування між учасниками. Зміст, співвідношення структурних елементів комплексного підходу має змінюватися в залежності від педагогічних умов. Відтворювальна і сюжетно-відтворювальна гра стає можливою і повноцінною за умови вільної її організації, адже колективні форми керівництва не в змозі передбачити той зміст, який для кожної дитини є найбільш цікавим, емоційно значущим. Тому, для формування ініціативи та самостійності в грі, Є. Звори-

гіна пропонує враховувати специфіку ігрових дій, спрямованих на досягнення певної мети з урахуванням ігрових умов. У грі дитина вирішує ряд ігрових завдань, засвоює нові, більш складні способи дії. Головне в ігровому задумі – уявна мета, зрозуміла і близька дитині з її особистого досвіду. Розвиток способів рішення ігрових завдань відбувається за умов: оволодіння предметно-ігровими діями з сюжетно-образними іграшками в ситуації, яку підготував дорослий. При цілеспрямованому формуванні ігрових дій малюки використовують предмети-замінники, уявні предмети, а з 2 років 7 місяців активно замінюють добре засвоєні дії словами. Використання предметів-замінників впливає на взаємодію дітей у грі. Діти, що засвоюють більш складні способи рішення ігрових завдань, нерідко можуть грати парами, а іноді і по троє дітей, так як зміст їх спілкування пов'язано з розумінням ігрових завдань. Результатом становлення гри до кінця 3-го року життя повинна стати здатність дитини самостійно відображати дії дорослого, об'єднувати їх в найпростіший сюжет, беручи на себе відповідну роль, що сприяє розвитку мовленнєвої активності та ініціативності (Семенюк, 2009:15).

Н. Михайленко, І. Кондратець виділяли таку структуру гри: сюжет, ігрові дії, роль, результат. Завдяки активності в ігровій діяльності дошкільнята можуть довго займатися іграшками, якщо виявляють у них властивості, які викликають емоційно-позитивне ставлення, можливість створювати ігрові дії з іграшкою самостійно, роблячи власні маленькі відкриття. Дитина буде активною в ігровій діяльності за умови, якщо новизна не просто вноситься ззовні, а є результатом орієнтовно-дослідницьких дій. Педагогічні умови для розвитку ініціативної сюжетно-рольової гри дітей – це є організоване розвивальне ігрове середовище, що складається з індивідуальних ігрових наборів, які змінюють за необхідністю (Кондратець, 2023:16). Науковці вивчали умови розвитку ігрової діяльності у дітей третього року життя і є підстави стверджувати, що діти цього віку здатні оволодіти високим рівнем ігрової діяльності за умови емоційної мовленнєвої участі дорослого у грі.

З метою виявлення рівня сформованості мовлення у дітей третього року життя, проводилося експериментальне дослідження у закладах дошкільної освіти «Чайка» та «Ромашка» м. Лебедина в контрольній (далі КГ) та експериментальній (ЕГ) групах дітей третього року життя (всього 80 дітей).

На констатувальному етапі було визначено рівень розвитку мовлення дітей раннього віку.

З цією метою використано комплекс методів: спостереження за різними видами діяльності дітей та їх аналіз; індивідуальні бесіди з дітьми; блок практичних завдань; створення мовленнєвих проблемних ситуацій; методи математичної статистики. У ході роботи визначили наступні критерії та їх показники.

Лексичний критерій, який передбачає збагачення словника дитини новою лексикою; активність словника (наявність усіх частин мови, відмінкових закінчень); розуміння значення окремих слів та словосполучень; образність мовлення; засвоєння узагальнювальних понять.

Діамонологічний критерій, який передбачає участь у невимушеній розмові, бесіді, контакти з однолітками і дорослими; уміння слухати співрозмовника, своєчасно вступати в діалог, підтримувати і завершувати його; здатність розуміти зв'язний текст, відповідати на запитання й звертатися із запитанням; складати розповіді (за іграшкою, сюжетною картинкою, за серією сюжетних картинок).

На констатувальному етапі було визначено рівні розвитку мовлення кожної дитини, що підтверджується даними, які відображені в таблиці 1.

Таблиця 1

Рівні розвитку мовлення у дітей третього року життя (констатувальний етап)

Рівні розвитку мовлення	КГ	ЕГ
Високий	20% – 8 дітей	15% – 6 дітей
Середній	40% – 16 дітей	45% – 18 дітей
Низький	40% – 16 дітей	40% – 16 дітей

Високий рівень розвитку мовлення було виявлено у 8 дітей (20% – КГ) та 6 дітей (15% – ЕГ). Ці діти не відчували особливих труднощів при виконанні завдань. У дітей спостерігався сталий інтерес до виконання завдань. Рівень розуміння мови відповідав віковій нормі. Діти зосереджено вдивлялися в предмет, брали його в руки, іграшки викликали відповідну реакцію, діти посміхалися і намагалися локалізувати свої дії, легко вступали в контакт і розуміли звернену до них мову. Також спостерігалось відповідність віковій нормі за рівнем обсягу активного словника. Діти безпомилково називали всі картинки, проявляли схильне ставлення до одноліток. Мова дітей зрозуміла для сприйняття, послідовна і мала зв'язок між змістом картинок. Іноді виникали труднощі в ході розповіді за опорними картинками. Як правило, вони виникали у дітей, які ніколи не стикалися з поді-

бними ситуаціями, і отже, не мали уявлення про те, яку дію на ній зображено. Діти використовували різні частини мови: іменники, дієслова, сполучники, прислівники, займенники.

Середній рівень розвитку мовлення було виявлено у 16 дітей (40% – КГ) та 18 дітей (45% – ЕГ). Діти були активні у спілкуванні, контактували з дітьми і дорослими, але відчували труднощі у використанні мовних зворотів та доборі слів (різні частини мови). Діти відповідали на запитання, але мали труднощі у формулюванні власних запитань у процесі діалогу. Своєчасно вступали в діалог, але не завжди завершували його, не дослуховували співрозмовника до кінця, часто відволікаються.

Низький рівень розвитку мовлення було виявлено у 16 дітей (40% – КГ) та 16 дітей (40% – ЕГ). Діти цього рівня не завжди вірно відповідали на запитання, проявляли неухважність до співрозмовника, задавали дуже мало запитань. Не розуміли значення багатьох слів та словосполучень. Не узгоджували відмінкові закінчення, не завжди закінчували розмову, відволікалися на інші види діяльності.

У процесі дослідження було виявлено деякі відмінності в розвитку мовлення дітей різної статі. Так, мовлення дівчаток відрізняється активним використанням іменників, прикметників, швидким збільшенням лексики і вживанням більшої кількості розповідних пропозицій. У мовленні хлопчиків, навпаки, виявлено невелику кількість іменників і прикметників, спостерігається повільне зростання активного словника, але переважають дієслова, що спонукають до дії. Хлопчики частіше використовують спонукальні пропозиції, ніж розповідні. Аналіз отриманих результатів показав, що з більшістю завдань, успішно справляються у групах КГ та ЕГ дівчатка. Вони успішно добирали іменники, дієслова і прикметники, правильно змінювали і утворювали необхідні форми слів. Хлопчики демонстрували активність у доборі іменників, успішніше здійснювали синтаксичні операції, особливо істотні відмінності виявлені при доповненні додаткових складно-підлеглих частин мови. Дівчатка більшою мірою схильні персоніфікувати власне висловлювання, надавати йому певний особистісний зміст і закінчену граматичну форму. Хлопчики, навпаки, прагнуть передати у своїй промові тільки необхідну інформацію, виключивши непотрібні деталі.

Особливої уваги заслуговують особливості висловлювань, опосередковані гендерною приналежністю і відповідним соціальним досвідом

дітей певної статі. Так, наприклад, дівчатка в більшості випадків невірно добирали дієслова в описах дій, що традиційно вважаються чоловічими (використання транспорту, інструментів), тоді як хлопчики помилялися при описі дій, які найчастіше здійснюють дівчата (пов'язані з побутом). При виявленні особливостей розвитку мовлення дівчаток і хлопчиків враховувалися такі параметри лексичного, морфологічного та синтаксичного рівнів: загальний обсяг висловлювання, коефіцієнт лексичного розмаїття, представленість різних частин мови, кількість і види використовуваних пропозицій. Крім того, аналізувався і смисловий рівень дитячих розповідей, представленість в них гендерних норм і стереотипів поведінки.

Лексичний рівень мовлення хлопчиків характеризується великим обсягом висловлювань і меншим коефіцієнтом лексичного розмаїття, ніж у дівчаток. Аналіз морфологічного рівня висловлювань показав, що розповіді хлопчиків містять більше дієслів, тоді як розповіді дівчаток – більше іменників і прикметників. Переваги дієслівної лексики хлопчиків характеризуються динамічністю й інформативністю, тоді як у висловлюваннях дівчаток через переважання іменників, більш статичні і предметні. Більша кількість прикметників у розповідях дівчаток свідчить про їх увагу до ознак предметів і явищ. В усних висловлюваннях хлопчиків встановлено не тільки більше число використаних в одному оповіданні синтаксичних конструкцій, але і їх складність в порівнянні з пропозиціями, використаними дівчатками. Це детермінує більш високу логічність, комплексування та інформативність висловлювань хлопчиків у порівнянні з розповідями їх ровесниць. Використання хлопчиками складних, особливо складнопідрядних, пропозицій відображає когнітивний компонент їх мовної діяльності.

Смисловий рівень мовлення дітей характеризується певними відмінностями, що відбивають гендерні стереотипи поведінки дітей в процесі запропонованих сюжетно-рольових ігор («Сім'я», «Лялька на прогулянці», «Дитячий садок», «Лікарня», «Перукарня», «Полікуємо звірів», «Побудуємо хатинку для ведмедика» тощо). Дівчатка визначають улюблені іграшки – ляльки, м'які іграшки, відзначаючи, що з ними приємно гратися, їх можна купати і годувати. Це відповідає традиційним уявленням про схильність та орієнтацію дівчаток на сімейну сферу, турботу про інших. Важливим є також представленість вербального компонента в іграх, їх спрямованість на певну соціальну взаємодію. Хлопчики у більшості випадків розповідають про машини, робо-

тів-трансформерів, технічно складних іграшках та комп'ютерних іграх. Можливі ігрові дії з даними іграшками не включали активної мовленнєвої взаємодії. Це певною мірою зумовлює мовлення хлопчиків і відтворює стереотипні уявлення про чоловічі види діяльності як переважно невербальних. Прояви мовленнєвих особливостей у процесі взаємодії з дорослими в регламентованій діяльності визначають досить високу мовленнєву активність дівчаток. Мовлення хлопчиків більшою мірою носить реактивний характер і детермінована мовними актами дорослого.

Для визначення рівня розвитку мовлення дітей було використано наступні види роботи:

– наявність активного словника за допомогою предметних картинок (предмети та іграшки, які добре знайомі дітям);

– уміння утворювати множину іменників з використанням 10 ілюстрацій із зображенням предметів в однині (наприклад, ведмедик, лялька, ліжко тощо);

– уміння скласти зв'язну розповідь за серією сюжетних картинок (серія: «Дівчинка поливає квіти», «Дівчинка і хлопчик збирають фрукти»).

Фіксувалася наявність і частота вживання дитиною різних частин мови, правильного вживання граматичних форм у зв'язному тексті.

З метою вивчення динаміки змін, що відбулися в розвитку мовлення хлопчиків і дівчаток було проведено контрольний зріз. Визначення рівнів розвитку мовлення у дітей третього року життя відображено в таблиці 2.

Таблиця 2

Рівні розвитку мовлення у дітей третього року життя (контрольний етап)

Рівні розвитку мовлення	КГ	ЕГ
Високий	30% – 12 дітей	20% – 8 дітей
Середній	50% – 20 дітей	60% – 24 дітей
Низький	20% – 8 дітей	20% – 8 дітей

Високий рівень розвитку мовлення було виявлено у 6 дітей (30% – КГ) та у 8 дітей (20% – ЕГ). Діти не відчували особливих труднощів при виконанні завдань. Рівень розуміння мови відповідає віковій нормі за обсягом активного словника. Діти зосереджено вдивлялися в зображуваний предмет, правильно його називали, що викликало відповідну реакцію: діти посміхалися і намагалися локалізувати свої дії, легко вступали в контакт і розуміли звернення дорослих. Також спостерігалася послідовність і зв'язок між змістом кар-

тинок. Деякі труднощі виникали у дітей КГ, які не розглядали подібні картинки, позаяк не мали уявлення про те, яку дію на ній зображено. Діти правильно використовували різні частини мови: іменники, дієслова, сполучники, прислівники, займенники, прикметники.

Середній рівень виявлено у 20 дітей (50% – КГ) та у 24 дітей (60% – ЕГ). Діти були активні у спілкуванні, вступали у контакт з дітьми і дорослими, але відчували деякі труднощі у використанні мовних зворотів для встановлення контакту. Діти відповідали на запитання, але мали деякі утруднення у формулюванні власних запитань під час діалогу. Хоча своєчасно вступали в діалог, але не завжди завершували його, не дослуховували співрозмовника до кінця, переключалися на інші види діяльності.

Низький рівень розвитку мовлення було виявлено у 8 дітей (20% – КГ) та у 8 дітей (20% – ЕГ). Діти не завжди вірно відповідали на запитання, тому що не дослуховували співрозмовника. У процесі діалогу задавали дуже мало запитань, не завжди завершували розмову, несподівано переходили до інших видів діяльності.

Характеризуючи мовлення дітей третього року життя були зафіксовані деякі гендерні особливості. Так, у мовленні дівчаток зафіксовано 85% іменників, тоді як у хлопчиків – дієслівні форми презентовано 20%, а в дівчаток – 10%, в той же час, прикметників – 6% у дівчаток, у хлопчиків – 3%.

Висновки. Кожному віковому періоду відповідає більш доступний та важливий для психічного розвитку і виховання вид діяльності. Таким видом діяльності для дітей третього року життя стає сюжетно-рольова гра, яка має певні особливості на кожному етапі свого розвитку. Ігровий досвід в ранньому віці ще тільки починає формуватися і тісно пов'язаний з розвитком мовлення. Діти наслідують тільки те, що може бути для них зрозумілим, тому демонстрація зразка ігрових дій або розгорнутих ігрових епізодів із мовленнєвим супроводом дорослого є необхідною умовою розвитку дитячого мовлення в процесі ігрової діяльності. У цьому аспекті важливим є використання як предметно-ігрових дій з іграшками, так і дій з іграшками-замінниками, що сприятиме розвитку знаково-символічної функції свідомості дитини. Мовлення не тільки супроводжує гру, але й використовується як засіб розв'язання ігрових завдань. Поступово збільшується кількість діючих осіб, ляльки та іграшкові тварини різняться за характером, мають свої імена тощо. У процесі розвитку ігрового сюжету спостерігаються суттєві гендерні особливості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артамонова О. Предметно-просторове середовище: його роль у розвитку особистості. Дошкільне виховання. 1995. № 4. С. 5–11.
2. Богуш А., Гавриш Н., Саприкіна О. Теорія і методика розвитку мовлення дітей раннього віку. Київ: «Видавничий Дім «Слово», 2019. 408 с.
3. Кондратець І. Природний павербанк: практики емоційного спілкування з довкіллям. Дошкільне виховання. 2023. №1. С.14–17.
4. Кононко О. Культивуємо спілкування без тиску. Дошкільне виховання. 2017. № 5. С. 2–7.
5. Крутій К., Денисова І. Ігрова діяльність, дитяче експериментування і STREAM-освіта. Дошкільне виховання. 2022. № 5. С. 4–7.
6. Семенюк Р. Мовленнєвий розвиток дитини раннього віку. Палітра педагога. 2009. №5. С. 11–16.
7. Титаренко Т. М. Хлопчики і дівчатка: психологічне становлення індивідуальності Київ: Знання, 1989. 44 с.

REFERENCES

1. Artamonova, O. (1995). Predmetno-prostorove seredovyshche: yoho rol u rozvytku osobystosti [Subject-Spatial Environment: Its Role in Personality Development] Preschool Education № 4. P. 5–11. [in Ukrainian]
2. Bohush, A., Havrysh, N., Saprykina, O. (2019) Teoriia i metodyka rozvytku movlennia ditei rannoho viku [Theory and Methodology of Speech Development of Early Preschoolers] Kyiv 408 p. [in Ukrainian]
3. Kondratets, I. (2023) Pryrodnyi paverbank: praktyky emotsiinoho spilkuvannia z dovkilliam [Natural Power Bank: Practices of Emotional Communication with the Environment] Preschool Education №1. P. 14–17. [in Ukrainian]
4. Kononko, O. (2017) Kulytvuiemo spilkuvannia bez tysku [We Cultivate Communication Without Pressure] Preschool Education № 5. P. 2–7. [in Ukrainian]
5. Krutii, K., Denysova, I. (2022) Ihrova diialnist, dytiache eksperymentuvannia i STREAM-osvita [Game Activities, Children's Experimentation and STREAM-Education] Preschool Education № 5. P. 4–7. [in Ukrainian]
6. Semeniuk, R. (2009) Movlennievyi rozvytok dytyny rannoho viku [Speech Development of Preschoolers] Teacher's Palette № 5. P. 11–16 [in Ukrainian]
7. Tytarenko, T. M. (1989) Khlopchyky i divchatka: psykholohichne stanovlennia indyvidualnosti [Boys and Girls: Psychological Formation of Individuality] Kyiv 144 p. [in Ukrainian].

УДК 378.091.39:794.088

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-1-51>**Оксана ДЕМИДОВИЧ,***orcid.org/0000-0001-7274-1455*

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри англійської мови

Національного університету «Києво-Могилянська академія»

(Київ, Україна) *o.demydovych@ukma.edu.ua***Аліна КАРАПЕТЯН,***orcid.org/0000-0001-7614-9838*

кандидат наук з державного управління,

доцент кафедри англійської мови

Національного університету «Києво-Могилянська академія»

(Київ, Україна) *a.karapetian@ukma.edu*

AGILE-ПЕДАГОГІКА: УПРАВЛІННЯ НОВИМИ СВІТОГЛЯДНИМИ ВИКЛИКАМИ В ОСВІТІ ЧЕРЕЗ ДИНАМІЧНУ АДАПТИВНІСТЬ

Стаття досліджує концепцію agile-педагогіки як інноваційного підходу до вирішення проблем, пов'язаних зі світоглядними змінами, які спричинені пандемією Covid-19, війнами в Україні та Ізраїлі, непередбачуваністю результатів виборів державних еліт у близько 50 країнах у 2024 році. Моделі світу VUCA, DEST, BANI, RUPT чи TUNA перестали точно характеризувати сучасну турбулентну, іноді трагічну і шокуючу реальність. Відповідно, традиційні методи навчання почали втрачати свою доцільність та ефективність.

Agile-педагогіка пропонує гнучку і динамічну методику викладання, яка акцентує увагу на адаптивності, співпраці, ітеративному дизайні курсів, студентоцентрованому чи студентокеруючому підході, постійній рефлексії та зворотному зв'язку. Так, адаптивність передбачає здатність швидко реагувати і пристосовуватися до умов і потреб часую. Безперервна співпраця між усіма учасниками навчального процесу сприяє обміну думками і дає краще розуміння, як робити навчальне середовище інтерактивним, динамічним, безпечним. Отримання регулярного зворотного зв'язку від викладачів, одногрупників, незалежних експертів чи інших зацікавлених осіб дає розуміння і можливість вибору найоптимальніших практик. Рефлексія сприяє глибокому самоаналізу і сприяє розвитку внутрішньої мотивації до навчання. Таким чином, студент не лише стає центральною фігурою навчального процесу, але й бере відповідальність за процес, сам обирає найоптимальніший шлях отримання бажаних результатів з допомогою викладачів, одногрупників чи інших залучених осіб.

У статті розглянуто принципи agile-педагогіки, сфери її застосування і трансформаційний вплив у підготовці українських студентів ЗВО до конкурентоспроможності на сучасному і майбутньому світовому ринку праці. За орієнтир взято перелік найважливіших умінь у 2027 році, які були представлені загалом на Всесвітньому Економічному Форумі у Давосі у 2023 році. Експерименти з впровадження agile-педагогіки у бакалаврських і магістерських навчальних програмах НаУКМА показали свої доцільність так ефективність.

Ключові слова: Agile-педагогіка, принципи agile-педагогіки, моделі світу VUCA, DEST, BANI, RUPT, TUNA, динамічна адаптивність, співпраця, рефлексія, зворотній зв'язок.

Oksana DEMYDOVYCH,
orcid.org/0000-0001-7274-1455

PhD in Pedagogy,
Associate Professor at the Department of English Language
National University of Kyiv-Mohila Academy
(Kyiv, Ukraine) o.demydovych@ukma.edu.ua

Alina KARAPETIAN,
orcid.org/0000-0001-7614-9838

PhD in Pedagogics,
Associate Professor at the Department of the English Language
National University of Kyiv-Mohila Academy
(Kyiv, Ukraine) a.karapetian@ukma.edu.ua

AGILE PEDAGOGY: MANAGING NEW GLOBAL CHALLENGES IN EDUCATION VIA DYNAMIC ADAPTABILITY

The article outlines the concept of agile pedagogy as an innovative approach to solving problems associated with the worldview changes caused by the Covid-19 pandemic, wars in Ukraine and Israel, and unpredictable results of state elite elections in nearly 50 countries in 2024. The world models VUCA, DEST, BANI, RUPT or TUNA ceased characterizing accurately the modern turbulent, sometimes tragic and shocking reality. Consequently, traditional teaching methods are about to lose their expediency and effectiveness.

Agile pedagogy offers flexible and dynamic teaching methods which emphasize adaptability, cooperation, iterative course design, student-centred or student-driven approaches, constant reflection and feedback. Thus, adaptability implies the ability to quickly react, adapt to conditions and needs. Continuous cooperation between all stakeholders of the educational process, their feedback promotes the exchange of ideas and gives a better understanding of the best practices, techniques, methods, or tools. Reflection also contributes to deep self-analysis and promotes the development of internal motivation for learning. A student becomes the central figure of the educational process and takes responsibility for the process, chooses the most optimal way of obtaining the desired results with the help of teachers, classmates, or other involved people.

The article examines the principles of agile pedagogy, its application areas, and its transformative impact on the preparation of Ukrainian university students for the current or future competitive global labour market. The list of the most important skills in 2027 presented to the public at the World Economic Forum 2023 in Davos, was taken as a goal and guide. Experiments on the agile pedagogy implementation in bachelor's and master's programs in NaUKMA have proved to be effective.

Key words: Agile pedagogy, principles of agile pedagogy, world models VUCA, DEST, BANI, RUPT, TUNA, dynamic adaptability, cooperation, reflection, feedback.

Постановка проблеми. Освітня сфера, як і всі інші, постійно змінюється із впливом глобальних викликів нової непередбачуваної реальності. Онлайн освіта зумовлена пандемією Covid-19 або підземні школи, як спосіб адаптації до умов війни, уже не є темами науково-фантастичних фільмів. З 1985 року, коли науковці з економічних наук американського університету вперше представили модель світу VUCA, бачення світу багаторазово трансформувалося (DEST, BANI, RUPT, TUNA). Проте, в усі часи відзначалися волатильність (літера V/Volatile в акронімі VUCA) і турбулентність (T/Turbulent в DEST, TUNA); невизначеність (U/Uncertain в VUCA, TUNA) або непередбачуваність (U/Unpredictable в RUPT); тривожність (A/Anxious в BANI); складність (C/Complex в VUCA), заплутаність і парадоксальність (T/Tangled і P/Paradocical в RUPT) (табл. 1).

Акценти у сприйнятті світу змінювалися, але ідеї залишилися без змін (Dohadailo Yana та ін.).

Сповненим загадками і ризиками проявляється 2024 рік, на який заплановані президентські і парламентські вибори у більше 50-и країнах світу з участю понад 2-ох мільярдів виборців. Вперше голосувати будуть представники молодого покоління, які виділяються переконаннями та своїми цінностями. На Всесвітньому Економічному Форумі геополітичну волатильність названо найбільшим ризиком і результати неможливо передбачити (World Economic Forum, 2023).

Світ рухається у своєму розвитку крізь епоху стрімкого технологічного прогресу, суспільно-політичних змін та глобальних і не прогнозованих економічних та природних викликів. Важлива роль відводиться в силу таких причин освітнім системам. Не дивно, що виникає потреба в імplementації принципів agile-педагогіки. В основі

Світоглядні моделі світу

Світ VUCA	Світ DEST	Світ BANI	Світ RUPT	Світ TUNA
Volatile (волатильний)	Disordered (невпорядкований)	Brittle (крихкий)	Rapid (швидкий)	Turbulent (турбулентний)
Uncertain (невизначений)	Egocentric (егоцентричний)	Anxious (тривожний)	Unpredictable (непередбачуваний)	Uncertain (невизначений)
Complex (складний)	Suppressed (пригнічений)	Nonlinear (нелінійний)	Paradoxical (парадоксальний)	Novel (новітній)
Ambiguous (неоднозначний)	Turbulent (турбулентний)	Incomprehensible (незрозумілий)	Tangled (заплутаний)	Ambiguous (неоднозначний)

якої лежить динамічна адаптивність, завдяки якій освіта зможе не лише реагувати на зміни, але й розвиватися. Ідею agile-педагогіки запозичено з бізнес сфери, зокрема, принципів гнучкості в управлінні проектами та розробці програмного забезпечення з врахуванням ітерації, співпраці, постійному зворотному зв'язку. Така модель має на меті забезпечити студентів, викладачів, керівників закладів освіти не лише знаннями, але й уміннями і навичками, які дозволять швидко орієнтуватися і адаптуватися до умов непередбачуваного світу.

Застосування принципів agile-педагогіки сприятиме формуванню у студентів компетенції, яких вимагає сучасний ринок праці. Так, у 2023 році на Всесвітньому Економічному Форумі у прогнозовану топ десятку до 2027 року увійшли: *когнітивні уміння* (критичне № 1 у рейтингу); *креативне мислення* (№ 2); *технологічні уміння* (штучний інтелект і аналітика даних (№ 3); *уміння працювати з іншими* (лідерство і соціальний вплив (№ 4); *самоефективність* (резистентність, гнучкість і адаптивність (наш переклад англійського слова «agility») (№ 5); *допитливість і безперервне навчання* (№ 6); *комп'ютерна грамотність* (№ 7); *дизайн і досвід користувача* (№ 8); *мотивація і самосвідомість* (№ 9); *емпатія і активне слухання* (№ 10) (World Economic Forum, 2023). Знання про світові тенденції і запити щодо компетенції від роботодавців підтверджують значущість динамічної адаптивності у підготовці нових фахівців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема agile-педагогіки, agile-методології чи agile-навчання залишається мало дослідженою у вітчизняній освіті. Світ швидко змінюється тому імплементація динамічної адаптивності потребує оновленого бачення як в бізнесі, так і в освіті. Спочатку гнучку agile-методологію було запропоновано як альтернативний підхід до розробки програмного забезпечення у сфері інформаційних технологій, де проекти, які вимагали значних

фінансових ресурсів, не приносили очікуваних результатів. Для подолання вище зазначених проблем, незалежні спеціалісти створили Маніфест Agile для розробки програмного забезпечення, який і досі є основою, так названого agile-руху. Маніфест включає набір принципів і практик, спрямованих на покращення групової співпраці (Коул, Скотчер, 2022).

Такі ідеї розвинули інші автори і поширили висловлювання, що в гнучкому середовищі робочі команди приділяють велику увагу колективному формулюванню цілей, часто обдумуючи та коригуючи робочі плани. Це сприяє груповій взаємодії, покращує динаміку команди і заохочує до експериментів та інновації (Smith, Sidky, 2009).

Таким чином, ключовими поняттями є адаптивність, що передбачає здатність та бажання враховувати інтереси замовника, реакцію ринку та інших стейкхолдерів, а також динамічність, як спроможність переглядати короткострокові цілі, методи та пріоритети під час роботи над проектами.

Очевидним стає питання, чи можна agile-методологію використовувати в інших галузях, окрім програмного забезпечення. Роберт Коул та Едвард Скотчер, автори посібника для проєкт-менеджерів “Блискучий Agile”, вважають, що принципи Agile-маніфесту є універсальними і можуть використовуватися в різних сферах (Коул, Скотчер, 2022).

Універсальність agile-методології у поєднанні із її ефективністю, зацікавила науковців та реформаторів освіти. Такий підхід, на їх думку, краще відповідає на виклики нової реальності, необхідності реформувати освіту таким чином, щоб вона відповідала вимогам ринку праці, готувала конкурентоспроможних фахівців з набором умінь і навичок, які матимуть попит у потенційних роботодавців (Shore J. et al., 2022).

З іншого боку, сам процес навчання, тобто набуття таких умінь і навичок, має бути узгодже-

ним зі світоглядом, ритмом життя та цінностями студентів, органічно та природно вплітатися в їх картину світу та об'єктивні реалії сьогодення. Використання принципів agile-методики в процесі розробки навчальних та робочих програм, наближає навчальний процес до потреб та очікувань студентів.

Про зацікавленість іноземними освітянами методами та принципами agile свідчить поява Agile-маніфесту для шкіл в 2011 році, де було наголошено на необхідності взаємодії та співпраці, а також гнучкості в дотриманні вимог навчальних планів та програм (Peha, 2011).

У 2012 році вийшов Agile-маніфест для вищих навчальних закладів, в якому особлива увага приділялась навикам конкурентоспроможності студентів та важливості розвитку умінь і навичок, які матимуть попит на ринку праці і зможуть підвищити шанси на успішне працевлаштування (Kamat, 2012). Маніфест agile-педагогіки у 2016 р. доповнив попередні дослідження ідеєю про навчання через співпрацю та важливість вибору студентами в процесі навчання (Royle, Nikolic, 2016).

На основі даних фундаментальних праць ведуться дослідження з імплементації інструментів підходу agile, таких як SCRUM, KANBAN у навчальний процес з метою покращення співпраці між студентами, їх адаптивності (D'Souza, Rodrigues, 2015), здатності до рефлексії, мотивації та залученості (Sharp J., Lang G. 2018). Важливими є напрацювання науковців, метою яких є прагнення вдосконалити систему освіти в цілому через реформування методології розробки навчальних програм (Fitsilis et al., 2023), підвищення ефективності системи забезпечення якості освіти (Shore J. et al., 2022).

Зазначимо, що не зважаючи на появу терміну agile-педагогіка, більшість науковців не дають короткого та чіткого визначення даного підходу, а визначають його посилаючись на принципи, які лежать в його основі. Це можна пояснити багатогранністю та комплексністю підходу, а також його адаптивністю. В нашому дослідженні ми будемо розглядати agile-педагогіку як гнучкий підхід, в основі якого є адаптація навчальної програми та очікувань до потреб студентів, а також можливість коригувати навчальний процес у динаміці, відповідно до короткострокових цілей. Цей підхід ретельніше розкривається через опис принципів та методів, які були використані під час експерименту у вищій школі.

Відзначимо, що англomовне слово «agile» походить від слова латинського прикметника часів

середньовіччя «agilis», який означав «спритний», «жвавий», «кмітливий» (Cambridge Dictionary). В сучасній англійській мові слово набуло нових конотацій та означає «розумний, здатний думати швидко», «здатний планувати і виконувати роботу, яка передбачає внесення змін при потребі», «здатний рухатися швидко і легко», «здатний швидко і успішно діяти в нових ситуаціях і змінах» (переклад наш) (Cambridge Dictionary). Саме ці значення визначили вибір назви для узагальнення методики гнучкого управління проектами на початку 2000-их, а згодом і в освіті.

Ми уникаємо перекладу слова «agile» на українську мову та використовуємо англійське, із наступних міркувань. По-перше, повний аналог даного слова відсутній і його значення може бути зрозумілим тільки після ознайомлення з методикою даного підходу. Воно є своєрідним узагальненням принципів, які викладені в основному розділі даної статті. По-друге, слово «agile» використовується в міжнародному бізнесі та науковому середовищі і сприяє спрощеному розумінню основних ідей методики. Близькі за значенням слова «гнучкий» або «адаптивний» також використовується у статті, проте їх значення оригінальний термін не відтворює у повній мірі.

Метою статті вбачається критично дослідити і описати принципи agile-педагогіки у складному і турбулентному світі сповненому невизначеності, тривоги, новизни та описати експеримент з впровадження принципів agile-педагогіки у навчальний процес. Оцінити трансформаційний вплив на процес викладання і навчання, мотивувати до впровадження кращих практик у навчальний процес з підготовки студентів до викликів і можливостей 21 століття.

Виклад основного матеріалу. Використовуючи досвід та напрацювання фахівців з проектного менеджменту, а також сприймаючи освіту як проект націлений на підготовку нового покоління фахівців, основні принципи agile-методології були впроваджені у навчальний процес студентів бакалаврських і магістерських програм економічного і правничого факультетів, факультету інформаційних технологій, факультету соціальних наук і соціальних технологій, факультету охорони здоров'я, соціальної роботи та психології НаУ-КМА, під час вивчення курсу «Англійська мова». Укладачі і викладачі курсу мали мету завдяки імплементації Agile-педагогіки сприяти формуванню у студентів умінь та навичок, які будуть актуальними на світовому ринку праці, відповідатимуть світогляду студентів.

Експеримент з імплементацією принципів agile-педагогіки проводився на магістерській програмі курсу «Англійська мова» і охоплював 100 студентів спеціальностей «Право», «Публічне управління та адміністрування», «Громадське здоров'я». А також на бакалаврській програмі курсу «Англійська мова за професійним спрямуванням» і включав 60 студентів факультету економічних наук, факультету соціальних наук та технологій і факультету інформатики.

Основними принципами agile-педагогіки ми називаємо: ітеративне та поетапне навчання, гнучкість у розробці навчальних програм, застосування гнучких, адаптивних методів навчання, студентоцентрований і студентокерований підходи, навчання через співпрацю з одногрупниками, постійна рефлексія і зворотний зв'язок, безперервний зв'язок між студентами і викладачем. Розглянемо кожен принцип окремо.

Ітеративне та поетапне навчання. В контексті навчального процесу такий принцип передбачає розподіл навчального плану на невеликі, керовані блоки, а також регулярний перегляд та уточнення навчальних цілей на основі прогресу студента, відгуків і рефлексії. Це допомагає безперервно вдосконалювати програму. Під час експерименту ітеративність та поетапність були досягнуті завдяки регулярному **зворотному зв'язку** від студентів. Результати оцінювання допомогли визначити сфери, які слід вдосконалити. Аналіз зворотного зв'язку сприяв вносити корективи у методику навчання, матеріали та форми, способи оцінювання. Якщо результати показували, що певні методи неефективно передають інформацію, викладачі їх змінювали, щоб процес краще відповідав потребам студентів. Таким чином, упродовж експерименту відбувалось постійне вдосконалення робочих програм. Це передбачало постійний перегляд і оновлення змісту курсу чи/і включення нових методів навчання. Регулярне оцінювання результатів навчання студентів, давало дані для рефлексії, що дозволяло оцінювати ефективність методів навчання та приймати керовані рішення щодо вдосконалення.

Гнучкість у розробці навчальних та робочих програм, а також вибору методів навчання. Застосування компетентнісного підходу, що передбачає спрямованість освітнього процесу на досягнення інтегральних результатів у навчанні, якими є загальні та спеціальні компетентності тих, хто навчається, на відміну від знаннєвої парадигми, дозволяє гнучкіше адаптувати програму до потреб та інтересів студентів, а також до різного рівня сформованості навичок.

У нашому експерименті відправною точкою був опис профілю студентів, у якому враховували вік, рівень знань англійської мови, інтереси, час, який вони могли приділяти для самостійної роботи з курсу, психологічний стан груп, вміння працювати з програмним забезпеченням. Це дозволяло обирати методи, які були найефективнішими для досягнення очікуваних результатів. Коригування часу на виконання завдань по-різному розподілялися на індивідуальну та групову роботу, визначалися кількість синхронних та асинхронних занять, ступінь застосування новітніх технологій, та обирався тематичний матеріал з різних навчальних та публіцистичних джерел, враховуючи інтереси аудиторії. Застосування даних методів зробило студентів активними учасниками навчального процесу, суттєво підвищило рівень їх зацікавленості, мотивації та самосвідомості.

Навчання через співпрацю. Методи такого виду навчання – групові проекти, обговорення, взаємне навчання, спрямовані на розвиток командної роботи та навичок спілкування. Цікавим та перспективним напрямком навчання через співпрацю проявляється також у розвитку культури її між студентами та педагогами. В експерименті практикували методи, як взаємне навчання під час роботи в міждисциплінарних командах та метод Хакнесса, який передбачав зміну ролей на кожному занятті (модератора, письменника, оцінювача, учасника).

Міждисциплінарні команди були створені із залученням студентів 3-х факультетів: факультету економічних наук, інформаційних технологій і соціальних наук та соціальних технологій. Метою проекту було розробити ідею інноваційного продукту та презентувати бізнес-план перед потенційним інвестором, який включав певну кількість розділів. Студенти кожного факультету відповідали за свій розділ, вивчали інформацію згідно їх профілю та працювали над відповідним розділом бізнес-плану. Під час групової роботи вони мали передати набуті знання іншим учасникам команди та узгодити ідеї і прийняті рішення з представниками інших факультетів. Оцінювання відбувалось комплексно і включало оцінювання викладачем роботи команд в цілому та оцінювання внеску кожного учасника команди іншими її представниками згідно із запропонованими критеріями. В експерименті використовували системи управління навчанням distedu.ukma.edu.ua, яку було розроблено на основі Moodle, універсальною онлайн-дошкою з інтуїтивним інтерфейсом padlet.com та програмою для організації відео конференцій zoom.us. Застосування даних принципів допомо-

гло розвинути у студентів цілу низку умінь і навичок: креативне мислення, лідерство та соціальний вплив, гнучкість та адаптивність, допитливість, технологічну грамотність, розуміння дизайну і досвіду користувача, мотивацію і самосвідомість, емпатію та активне слухання.

Рефлексія стала регулярною частиною навчального процесу, оскільки вона спонукала до цілеспрямованої критичної самооцінки, усвідомленої перевірки свого прогресу, визначення сфер для особистісного і професійного вдосконалення, уваги до емоцій і відчуттів, пошуку альтернативних підходів, аналізі помилок. В agile-педагогіці концепція постійної рефлексії виходить за межі традиційних методів оцінювання, вимагає глибшого розуміння навчального процесу, зміщення акцентів із зовнішнього оцінювання до внутрішнього. Важливо, що сам студент думає про свої досягнення, а не думка чи оцінка викладача.

У нашому експерименті обов'язковою умовою складання дисципліни з «Англійської мови» було ведення журналу прогресу за допомогою відповідного інструменту електронної освітньої платформи Distedu. На кожен тему студенти залишали свій допис, який міг включати відповіді на питання (Чи була тема цікава, корисна, пізнавальна? Які були особисті відкриття? Які емоції відчували? Чи виникало бажання заглибитися у тему?) або інші власні думки і спостереження, у тому числі, конструктивна критика. Незалежно від форми проведення заняття (синхронного чи асинхронного), мети (акценту на розвиток умінь з читання, письма, мовлення чи слухання), займаються студенти індивідуальними проектами чи працюють у команді, стимули до рефлексивних роздумів були обов'язковими. Таким чином, окрім розвитку умінь писати у вільному стилі без страху помилок з вираженням власних думок, окрім розвитку мовленнєвих умінь (граматики, орфографії, пунктуації, стилістики тощо), студенти вчаться мислити.

Рефлексувати можна і в усній формі. Наприклад, після дискусії, індивідуальної чи командної роботи, завершення інтеграції проекту, можна пропонувати сесії, на яких учасники зможуть оцінити ефективність своїх стратегій і отриманих результатів. Іноді є корисним проаналізувати власні процеси мислення, поставити під сумнів припущення і задуматися над альтернативними точками зору. Тим самим виховувати толерантність і відкривати нові горизонти.

Включення рефлексії у навчальний процес сприяє розвитку різних умінь і навичок. Студенти розвивають самосвідомість, краще розуміють свої

слабкі і сильні сторони, швидше і легше визначають сфери для вдосконалення. Аналізуючи виконану роботу і власний прогрес, виховується критичне мислення. Формулюючи свої міркування, покращуються комунікативні, креативні, лідерські уміння. Студенти вчаться бути допитливими, дослухатися до себе, що допомагає ставати кращими в активному слуханні інших. Такі підходи підвищують мотивацію до навчального процесу і студенти стають частиною самосвідомого, адаптивного, інтелектуально сформованого суспільства.

Під **постійною взаємодією між студентами та викладачами** в контексті гнучкої методології розуміємо безперервну комунікацію, яка включає обмін думками, ідеями, рекомендаціями щодо покращення організації і результатів навчальної діяльності, дискусії, взаємопідтримку і взаємодопомогу. Цей принцип визнає динамічну природу навчального процесу, де взаємодія є важливим джерелом взаєморозуміння, розвитку та адаптації стратегій викладання і навчання задля досягнення найкращого результату. Спільні проекти, групові дискусії, колективне розв'язування проблем, участь у форумах і чатах, поза аудиторні заходи, сприяють динамічному циклу, що дозволяє викладачам відстежувати та оцінювати прогрес студентів, надавати цільову підтримку, відповідно створювати інклюзивну навчальну спільноту.

Для перевірки ефективності застосування принципів Agile-педагогіки студентам пропонували дати відповіді на питання анкети на початку та в кінці експерименту. Відповіді показали позитивні зміни у розвитку усіх вмінь та навичок. Більші зміни між оцінкою «до» і «після» показали студенти бакалаврських програм. Разом з тим, досвідченіші та переважно працевлаштовані магістри, також відзначили покращення своїх знань та умінь (табл. 2).

Висновки. В процесі експерименту намагались наблизити навчальне середовище до сучасного корпоративного середовища, відтворити основні принципи, за якими будується робота в компаніях, які застосовують принципи agile-філософії. Так, були впроваджені такі принципи agile-педагогіки, як гнучкість та адаптивність в процесі розробки навчальних програм, ітеративність та поетапність постановки навчальних цілей, співпраця з іншими студентами та викладачами, постійна рефлексія та зворотний зв'язок.

Застосування даних принципів показали свою доцільність та ефективність, про що свідчить вищий рівень сформованості у студентів експерименту умінь та навичок, які матимуть попит на ринку праці у найближчому майбутньому.

Таблиця 2

Результати опитування студентів бакалаврських (БП) і магістерських програм (МП) НаУКМА щодо рівня сформованості умінь, які назвали найважливішими до 2027 р.

Питання студентам: за 10-бальною шкалою оцініть свої знання і уміння з:	Оцінка студентів		Відповідність принципу agile-педагогіки
	на початку курсу (БП/МП)	після курсу навчання (БП/МП)	
1	2	3	4
1. Аналітичного (критичного) мислення. Вивчаєте ретельно різні джерела інформації, аналізуєте, оцінюєте, формуєте логічні зв'язки перед тим, як робити висновки та приймати рішення? Чи відкриті до альтернативних поглядів?	4/6	7/9	Рефлексія; зворотний зв'язок
2. Креативного мислення. Можете генерувати оригінальні ідеї, візуалізувати? Як легко, гнучко, адаптивно вирішуєте задачі? Допитливі у пошуку альтернативних рішень? Чи готові ризикувати, щоб отримати новий результат? Здатні творити – писати тексти, музику, малювати, ліпити, тощо? Взаємодієте з іншими задля синтезу різних концепцій і створення нового?	6/6	8/8	Рефлексія; навчання у співпраці; зворотний зв'язок
3. Штучного інтелекту, аналітики великих чисел. Знайоме Вам поняття «штучний інтелект» (AI)? Користуєтесь продуктами штучного інтелекту, наприклад, Chat GPT або програмами, які пропонують рішення на основі аналізу даних або роботами?	7/7	8/8	Навчання у співпраці
4. Лідерства і соціального впливу. Маєте чітке бачення майбутнього? Можете стратегічно мислити? Здатні мотивувати і надихати інших? Ваша поведінка чесна, відверта, прозора, етична? Готові брати відповідальність на себе, в тому числі, за інших? Можете ефективно діяти у часи невизначеності та кризи? Висловлюєтесь лаконічно і зрозуміло? Умієте делегувати? Наскільки сміливі і готові ризикувати? Готові постійно вчитися? Можете формувати ефективні команди?	5/8	7/9	Рефлексія; навчання через співпрацю
5. Резистентності, гнучкості і адаптивності. Спроможні адаптуватися до нового? Можете контролювати свої емоції? Наскільки оптимістично налаштовані і здатні вирішувати задачі, навіть у найважчих умовах? Розвинене у Вас уміння турботи про себе, навіть у стані стресу? Спроможні до рефлексії? Умієте вести переговори, шукати компроміси і домовлятися? Можете виконувати роботу поетапно, змінювати плани залежно від отриманого зворотного зв'язку?	5/7	7/9	Рефлексія; навчання у співпраці; зворотний зв'язок
6. Допитливості і безперервного навчання. Задаєте питання і даєте запити у пошукові сервіси? Спостерігаєте за подіями, трендами, тенденціями? Почуваєтесь вмотивованими при пошуках рішень? Подобається вчитися, шукати нове? Прагнете самовдосконалення, особистого і професійного розвитку через навчання? Легко знайомитесь задля комунікації з новими людьми, обміну думками і досвідом, кращого розуміння трендів і перспектив? Вдосконалюєте свою комп'ютерну грамотність?	6/8	7/9	Вибір методів навчання; рефлексія; навчання у співпраці
7. Технологічної грамотності. Володієте базовими комп'ютерними вміннями (Windows, MacOS, Linux)? Розумієтесь в пошуках через веб браузері? Знайомі з онлайн безпекою (паролі, загрози вірусів, шахрайства)? Користуєтесь Microsoft Word, Google Docs (чи їх альтернативами)? Користуєтесь Microsoft, Excel, Google Sheets для аналізу і впорядкування даних? Користуєтесь Microsoft PowerPoint чи Google Slides (чи їх альтернативами) для створення презентацій?	7/7	9/9	Навчання через співпрацю; вибір методів навчання
8. Дизайну і досвіду користувача. Звертаєте увагу і візуально оцінюєте дизайн продукту – форми, кольори, типографіку, смисли, практичність, доцільність, доступність, емоції тощо?	6/7	7/8	Навчання у співпраці; зворотний зв'язок
9. Мотивації і самосвідомості. Важлива Вам внутрішня мотивація (задоволення від процесу або результату, емоції, інтерес, радість від досягнень)? Важлива Вам зовнішня мотивація (похвала, критика, нагорода, визнання або покарання)?	9/9	9/9	Зміни навчальних і робочих програм

1	2	3	4
10.Емпатії і активного слухання. Здатні до когнітивної емпатії (розуміння ситуації, стану, емоцій, переживань іншої людини)? Готові підтримати і допомагати? Умієте слухати, не перебиваючи і не нав'язуючи власні погляди? Можете перефразувати, ставити уточнюючі питання, рефлексувати, задля кращого розуміння?	4/7	8/8	Рефлексія; навчання у співпраці

Відповідно результатів аналізу рефлексії студентів, вищий бал мали студенти магістерських програм, що пояснюється більшим досвідом навчання і роботи та вищим рівнем сформованості стратегій навчання. Проте, більшу різницю між показниками «до» і «після» показали студенти бакалаврських програм.

Отримані результати свідчать, що agile-педагогіка може бути ефективним інструментом особистих характеристик та гнучких навичок, які є пріоритетними в сучасному світі, сповненому турбулентності та невизначеності, а також підготовки конкурентоспроможних фахівців як на вітчизняному, так і на міжнародному ринках праці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/> (дата звернення: 19.01.2024).
2. D'Souza M., Rodrigues P. Extreme pedagogy: An agile teaching-learning methodology for engineering education. *Indian journal of science and technology*. 2015. № 8(9). С. 828–833. URL: <https://doi.org/10.17485/ijst/2015/v8i9/53274> (дата звернення: 19.01.2024).
3. Fitisilis P., Damasiotis V., Boti E. Agile Learning: An innovative curriculum for educators. *Qeios*. 2023. URL: doi:10.32388/RQX9T9.2. (дата звернення: 27.12.2023).
4. Gannod G. C., Troy J. E., Rover D. T. Agile way of educating. *2015 IEEE Frontiers in Education Conference (FIE)*. El Paso, TX, USA, 2015, С. 1–3. URL: <https://ieeexplore.ieee.org/document/7344019>. (дата звернення: 27.12.2023).
5. Kamat V. Agile manifesto in higher education. *Proceedings 2012 IEEE Fourth International Conference on Technology for Education*. 2012. С. 231–232.
6. Коул Р., Скотчер Е. Блискучий Agile. Практичний посібник для проєкт-менеджерів із використання Agile, Scrum, Kanban / Харків: Вид-во «Ранок». 2020. 192 с.
7. Peha S. Agile schools: How technology saves education (just not the way we thought it would). *InfoQ*. 2012. URL: <http://www.infoq.com/articles/agileschools-education> (дата звернення: 19.01.2024).
8. Preventive anti-crisis management of road enterprises in conditions of sustainable development. *Innovative development of the road and transport complex: problems and prospects*: monograph. / Dohadailo Yana та ін. Kharkiv: PC TECHNOLOGY CENTER, 2023. С. 50–68.
9. Royle K., Nikolic J. Agile work practices for learning and teaching: What we can learn form agile work practices about learning and teaching in schools. 2016. URL: <https://10.13140/RG.2.1.3501.0161> (дата звернення: 27.12.2023).
10. Sharp J., Lang G. Agile in Teaching and Learning: Conceptual Framework and Research Agenda. *Journal of Information Systems Education*. 2018. № 29(2). С. 45–52 (дата звернення: 27.12.2023).
11. Smith S., Sidky A. *Becoming agile...in an imperfect world*. Greenwich, CT: Manning Publications Co. 2009. 408 с.
12. *The Art of Agile Development*: monograph / Shore J. et al. USA: O'Reilly Media Inc, 2022. 517 с.
13. World Economic Forum. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2023/12/2024-elections-around-world/> (дата звернення: 20.12.2023).

REFERENCES

1. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/> (Last accessed: 27.12.2023).
2. D'Souza M., Rodrigues P. Extreme pedagogy: An agile teaching-learning methodology for engineering education. *Indian journal of science and technology*. 2015. № 8(9). P. 828–833. URL: <https://doi.org/10.17485/ijst/2015/v8i9/53274> (Last accessed: 19.01.2024).
3. Fitisilis P., Damasiotis V., Boti E. Agile Learning: An innovative curriculum for educators. 2023. *Qeios*. URL: doi:10.32388/RQX9T9.2. (Last accessed 27.12.2023).
4. Gannod G. C., Troy D. A., Luczaj J. E., Rover D. T. Agile way of educating. *IEEE Frontiers in Education Conference (FIE)*, El Paso, TX, USA. 2015. P. 1–3, doi: 10.1109/FIE.2015.7344019.
5. Kamat V. Agile manifesto in higher education. *Proceedings 2012 IEEE Fourth International Conference on Technology for Education*. 2012. P. 231–232 (Last accessed: 19.01.2024).
6. Koul R., Skotcher E. Blyskuchyi Agile. Praktychnyi posibnyk dlia proiekt-menedzheriv iz vykorystannia Agile, Scrum, Kanban. [Brilliant Agile Project Management: A Practical Guide to Using Agile, Scrum and Kanban]. // Kharkiv: Vyd-vo «Ranok»: 192 p. [in Ukrainian].

-
7. Peha S. Agile schools: How technology saves education (just not the way we thought it would). 2011. *InfoQ*: <http://www.infoq.com/articles/agileschools-education> (Last accessed: 19.01.2024).
 8. Preventive anti-crisis management of road enterprises in conditions of sustainable development / *Innovative development of the road and transport complex: problems and prospects*: monograph. Kharkiv: PC TECHNOLOGY CENTER. Dohadailo Y. et al. 2023. P. 50–68.
 9. Royle K., Nikolic J. Agile work practices for learning and teaching: What we can learn from agile work practices about learning and teaching in schools. 2016. URL: doi: 10.13140/RG.2.1.3501.0161 (Last accessed: 27.12.2023).
 10. Sharp J. H., Lang G. Agile in Teaching and Learning: Conceptual Framework and Research Agenda. *Journal of Information Systems Education*. 2018. № 29(2). P. 45–52 (Last accessed 27.12.2023).
 11. Smith S., Sidky A. *Becoming agile...in an imperfect world*. Greenwich, CT: Manning Publications Co. 2009. 408 p.
 12. *The Art of Agile Development*: monograph / Shore J. et al. USA: O'Reilly Media Inc. 2022. 517 p.
 13. World Economic Forum. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2023/12/2024-elections-around-world/> (Last accessed: 20.12.2023).

УДК 372.881.1

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-1-52>

Катерина ЖУКОВА,

orcid.org/0000-0002-3893-0129

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри східних мов

Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди
(Харків, Україна) zhukova.ekateryna@gmail.com

Єлизавета КАРІЙ,

orcid.org/0009-0000-5722-1670

студентка III курсу факультету іноземної філології

Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди
(Харків, Україна) elizavetakarii11@gmail.com

ТИПИ ВПРАВ, НАЦІЛЕНИХ НА ВИВЧЕННЯ ЧЕНЬ'ЮЙ НА ПРОСУНУТОМУ РІВНІ ВИВЧЕННЯ КИТАЙСЬКОЇ МОВИ

Стаття присвячена проблемі викладання фразеологічних одиниць, чень'юй, на просунутому рівні вивчення китайської мови. Саме на цьому етапі здатність вільно оперувати в невідготовленому мовленні ідіомами стає обов'язковою. У роботі наводяться результати досліджень, присвячених фразеологічним одиницям, і чень'юй зокрема, різні підходи до їх класифікації. Зазначається, що прозора структура ідіоми є важливою, і значно полегшує її запам'ятовування. В статті також виділяється, які види діяльності притаманні високому рівню вивчення іноземної мови. Автори стверджують, що вивчення ідіом є важливим саме на просунутому етапі вивчення мови оскільки тоді велика увага має приділятися культурним особливостям мови. Основна мета статті – запропонувати різні типи вправ, націлених на розкриття значення, відпрацювання і закріплення найбільш широко вживаного типу фразеологічних одиниць китайської мови чень'юй. Пропонуються два типи вправ: націлені на введення чень'юй в лексичний запас учня і такі, що сприяють вживанню ідіом в підготованому і спонтанному мовленні. Пропонується використовувати переклад ідіом не задля розкриття значення або як окрему вправу, а для подальшої розмови в аудиторії і аналіз образної основи фразеологізмів двох мов. Не менш важливим для вдалого використання ідіоми є вміння розпізнавати та враховувати контекст ситуацій у спілкуванні. Задля цього пропонується використовувати вправи, які співвідносять фразеологічні одиниці і ситуації, пропонують підібрати до ситуації ідіому, або навпаки, скласти, вигадати ситуацію, використання в якій чень'юй, буде слушним. Окрема увага була приділена інтеграції культурних фонових знань та підвищенню мотивації до навчання через комунікацію та заохочення до самостійного пошуку. Зазначається, що при доборі матеріалу важливо зважати на ступінь вживаності ідіоми, проте на просунутому рівні вирішальну роль грають види діяльності, які мають на меті використання складних конструкцій і спонтанне мовлення з використанням широкого культурного контексту.

Ключові слова: фразеологічні одиниці китайської мови, чень'юй, просунутий рівень вивчення мови, класифікація чень'юй за структурою та походженням, інтеграція фонових культурних знань.

Kateryna ZHUKOVA,*orcid.org/0000-0002-3893-0129**Candidate of Philological Science,**Assistant Professor at the Oriental Languages Department**H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University**(Kharkiv, Ukraine) zhukova.ekateryna@gmail.com***Yelyzaveta KARIJ,***orcid.org/0009-0000-5722-1670**Student of the III year of the Faculty of Foreign Philology**H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University**(Kharkiv, Ukraine) zhukova.ekateryna@gmail.com*

TYPES OF EXERCISES AIMED AT LEARNING CHENGYU AT THE ADVANCED LEVEL OF CHINESE LANGUAGE LEARNING

The article is devoted to the problem of teaching phraseological units, chengyu, at the advanced level of Chinese language learning. It is at this stage that the ability to freely operate with idioms in unprepared speech becomes mandatory. The paper presents the results of research on phraseological units, and chengyu in particular, and different approaches to their classification. It is noted that the transparent structure of an idiom is important and greatly facilitates its memorisation. The article also highlights the types of activities inherent in a high level of foreign language learning. The authors argue that learning idioms is important at the advanced stage of language learning because then much attention should be paid to the cultural features of the language. The main purpose of the article is to propose different types of exercises aimed at revealing the meaning, practicing and consolidating the most widely used type of Chinese phraseological units, chengyu. Two types of exercises are proposed: those aimed at introducing chengyu into the learner's vocabulary and those that promote the use of idioms in prepared and spontaneous speech. It is suggested to use the translation of idioms not for the sake of disclosing the meaning or as a separate exercise, but for further conversation in the classroom and analysis of the figurative basis of phraseological units in both languages. Equally important for the successful use of idioms is the ability to recognise and take into account the context of situations in communication. For this purpose, it is proposed to use exercises that correlate phraseological units and situations, offer to choose an idiom for a situation, or vice versa, to compose or invent a situation in which the use of chengyu would be appropriate. Particular attention was paid to the integration of cultural background knowledge and increasing motivation to learn through communication and encouragement of independent research. It is noted that when selecting material, it is important to take into account the degree of use of the idiom, but at the advanced level, activities that involve the use of complex constructions and spontaneous speech using a wide cultural context play a crucial role.

Key words: *phraseological units of the Chinese language, chengyu, advanced level of language learning, classification of chengyu by structure and origin, integration of background cultural knowledge.*

Постановка проблеми. Одним із аспектів, що говорить про високий рівень володіння китайською мовою, є можливість вільно оперувати фразеологізмами, адже це вимагає ґрунтовних знань національної культури та колориту. Тому при викладанні важливим є звертати увагу не лише на розширення лексичного запасу учнів, але й на вивчення фразеологічних одиниць, коннотативних та стилістичних особливостей їх вживання.

Влучне та доречне використання фразеологізмів в спілкуванні підкреслює високий рівень освіченості мовця, а також допомагає більш яскраво висловити думку та тонко відчуті усі особливості спадщини Китаю (культури, історії, літератури), бо чень'юй бере свій початок з міфічних, історичних, літературних творів. Актуальність даної роботи зумовлена необхідністю дослідження особливостей викладання чень'юй на просунутому рівні китайської мови. Оскільки саме на просуну-

тому рівні вивчення іноземної мови велика увага має приділятися більш детальному розгляду культурних особливостей Китаю, які знайшли своє відображення в мові.

Аналіз досліджень. Наразі існує досить багато досліджень, які стосуються фразеології, зокрема фразеології китайської мови. Це дослідження, які виокремлюють чень'юй з-поміж інших фразеологічних одиниць, займаються аналізом їх структури та класифікують за різними ознаками. Шарль Баллі вважається першим європейцем, хто почав досліджувати фразеологію з наукової точки зору. Класифікація фразеологічних одиниць, що була розроблена лінгвістом стала основою, на яку спираються у своїх дослідженнях більшість науковців. Його послідовник В. Виноградов розробив семантичну класифікацію фразеологізмів, яка стала важливою основою для подальших досліджень китайських фразеологізмів. У своїх працях дослід-

ник виділяє такі типи фразеологічних одиниць, як: фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності та фразеологічні сполучення (Секіна, 2019).

Багато китайських лінгвістів минулого століття займалися питанням класифікації фразеологізмів китайської мови, серед яких Ма Гофань (马国凡), Ні Баоюань (倪宝元), Вень Дуаньчжен (温端政), Чжан Чжигун (张志公). Найбільш відомий та авторитетний китайський дослідник Ма Гофань (马国凡) (马, 1978) виділяє п'ять основних категорій, згідно з якими китайські фразеологізми можна поділити відповідно до їхнього походження та стилістичних особливостей: 成语 (chéngyǔ) – ідіоми, 敬语句 (jìngjù) – афоризми, крилаті фрази, 歇后语 (xiēhòuyǔ) – недовомки, 谚语 (yànyǔ) – прислів'я, 俗语 (súyǔ) – приказки.

Найбільш широко вживаними серед китайських фразеологічних одиниць є чень'юй, або готові фрази. Чень'юй – є невеликими за обсягом, лаконічними фразами, які у процесі тривалого використання набули сталого значення та зазвичай складаються з чотирьох або більше морфологічних одиниць. У вужчому значенні іноземні лінгвісти визначають чень'юй, як «сталу фразу, що зазвичай складається з чотирьох ієрогліфів, і чиє походження можна простежити до письмових записів у стародавніх казках, історіях та літературних творах» (Zhang, 2012).

Дослідниця Корольова класифікує чень'юй за внутрішньою структурою та поділяє їх на (Корольова, Стоянова, 2019):

- Чень'юй непаралельної конструкції, які характеризуються відсутністю лексико-граматичних обмежень, різноманітною за синтаксичною структурою і лексичним складом побудовою, а також можливістю наявності службових слів.

- Чень'юй паралельної конструкції, які завжди складаються лише з чотирьох морфем. Основною відмінною рисою чень'юй цієї групи є кількісний, лексико-семантичний, граматичний та фонетичний паралелізм. Тому чень'юй паралельної конструкції характеризуються фіксованою кількістю слів, граматичною структурою та закономірними чергуваннями тонів, а також схожістю за лексичним складом.

Чень'юй також класифікують за джерелами їхнього походження та виділяють дві групи (Федічев, 2006):

- 1) чень'юй, які з'явилися у часи сучасної китайської мови. Наприклад, 大气磅礴 dàqì pángbó (величний), 出乎意料 chūhū yìliào (несподіваний);

- 2) чень'юй, які перейшли з давньокитайської. Цю групу, що є значно більшою за обсягом, в свою чергу можна поділити на:

- чень'юй, що походять з давніх притч, оповідань та легенд. Наприклад, 月里嫦娥 yuèlǐ chángé (про красуню), що походить з легенди про Богиню Місяця; 天衣无缝 tiānyī wúfèng (про щось ідеальне, без жодного недоліку), що походить з міфів про те, що на одязі небожителів немає швів;

- чень'юй, що походять з творів давніх письменників, та часом видозмінені крилаті фрази. Наприклад, 学而不厌 xué'érbùyàn (безмежний потяг до знань) є відомою ідіомою з Аналектів Конфуція; 自知之明 zìzhīzhīmíng (знати власні переваги та недоліки) – ідіома, що згадується у трактаті «Дао де цзін» Лао Цзи.

Наразі можна казати про ще один тип класифікацій, який є доволі розповсюдженим – за тематикою. Ціла низка досліджень виділяють фразеологічні одиниці, які розкривають тему праці, сімейних стосунків, місце тварин, справжніх і міфічних в картині світу китайців.

Слушною для нашого дослідження є класифікація ідіом за частотою та практичністю використання Лівей Цзяо (Jiao та ін., 2011). Був проведений порівняльний аналіз з іншими джерелами (100 common chinese idioms, 2018; Dennis, 2023; Park, 2023; Turturici, 2022), на основі якого було виділено перелік найбільш вживаних чень'юй. Можна побачити, що у переліку чень'юй для просунутого рівня, порівняно з середнім та початковим, наявна більша кількість ідіом, які походять з казок та історичних оповідей (南辕北辙, 四面楚歌, 画蛇添足, 滥竽充数, 对牛弹琴, 塞翁失马, 刻舟求剑, 生龙活虎), що викликано тим, що вони є менш вживаними, а також вимагають додаткових знань для їхнього повного розуміння та більш легкого запам'ятовування. Також ми можемо казати, що переважна більшість є чень'юй непаралельної конструкції (四面楚歌, 全神贯注, 力不从心, 滥竽充数, 别出心裁, 对牛弹琴, 塞翁失马, 刻舟求剑), які можна вважати більш поширеними через відсутність лексико-граматичних обмежень.

Як демонструє вналіз вже існуючих досліджень, є досить широкий спектр робіт, присвячених чень'юй як найбільш поширеному типу фразеологічних одиниць китайської мови. Проте і досі існує проблема введення фразеологічних зворотів в мову учнів. При викладанні чень'юй на просунутому рівні, треба чітко усвідомлювати, що з точки зору компетентнісного підходу до навчання просунутий рівень передбачає зокрема: розуміння розмовної мови, фільмів та телепрограм, які насичені фразеологічними зворотами різного типу; сприйняття та розуміння прихованих емоцій та деталей; вміння у письмо-

вому та усному вигляді легко висловлювати свою думку стосовно більш складних тем, наприклад, пов'язаних з культурою, наукою чи політикою, з використанням відповідних ситуації та контексту мовних і стилістичних засобів. Вміння підтримати бесіду на будь-яку тему, можливість під час висловлювання власної точки зору виділити, розвинути окремі аспекти та зробити з них висновки, побудувати довгу за обсягом, складну за структурою та логічну за змістом розповідь з використанням граматичних конструкцій та лексики більш високого рівня вимагає вільного володіння великим обсягом фразеологічних зворотів.

Деякими лінгвістами (刘, 2022) також виділяється проблема того, що у багатьох підручниках ідіоми змішують з лексикою і вимагають їхнього засвоєння як звичайної лексики, тобто не надаючи спеціальних описів чи пояснень до ідіом, що вивчаються, а вправи, що надаються, не враховують специфічні особливості ідіом, тому учні не мають можливостей для відпрацювання їхнього правильного використання. Відповідно, такий підхід допоможе отримати лише часткове розуміння ідіом та спричинить проблеми зі сприйняттям та засвоєнням, навіть у вмотивованих учнів. Хоча підхід до викладання ідіом та лексики все ще є схожим у деяких аспектах, наприклад, процес відбору ідіом для вивчення, як і з лексикою відбувається за критерієм загальнозживаності та популярності, або викладання у контексті, що є однаково важливим як при вивченні лексики, так і при вивченні ідіом, все ж можна виділити й деякі відмінності, такі як: більш детальне приділення уваги культурній складовій, наприклад, використання методу культурного порівняння при викладанні ідіом; наголошення на прихованому, а не поверхневому значенні виразу, тобто пояснення справжнього значення.

Мета статті. В нашому дослідженні буде викладено і проаналізовано різні типи вправ, що їх можна запропонувати для ефективного викладання чень'юй на просунутому рівні. Адже саме на просунутому рівні вивчення іноземної мови починає приділятися увага більш детальному вивченню культурних особливостей Китаю, які знайшли своє відображення в мові. При вивченні та викладанні в китайській мові чень'юй важливим є не тільки чітко та правильно роз'яснення та розуміння теми, але й можливість всебічно відпрацювати та закріпити використання чень'юй за допомогою різних типів вправ. Такий підхід до вивчення допоможе не лише запам'ятати чень'юй, але й ефективно використовувати ідіоми у подальшому спілкуванні. Для просунутого рівня навчання характерні

такі види діяльності, як: читання та розуміння текстів більш складного рівня та неадаптованої літератури; виступи із доповідями чи презентаціями; спонтанне обговорення тем та питань з різних боків; розширення знань про культуру, традиції та менталітет країни мова якої вивчається; розуміння прихованих емоцій і деталей у мовленні носіїв. Виходячи з цих завдань, мета цієї статті – запропонувати різноманітні типи вправ, націлених на включення фразеологічного матеріалу в навчальний процес та інтеграції культурних фонових знань при викладанні мови.

Виклад основного матеріалу. На першому етапі нашого дослідження нами було проаналізовано різні переліки і класифікації ідіом за частотою використання (Jiao, 2011). На основі порівняльного аналізу з іншими джерелами (100 common chinese idioms, 2018; Dennis, 2023; Park, 2023; Turturici, 2022), можна виділити перелік найбільш вживаних чень'юй. Важливо, що серед чень'юй для просунутого рівня більш широко представлені чень'юй з легенд та казок. що допоможе ближче ознайомитися з культурним аспектом китайської мови. У переліку чень'юй для просунутого рівня наявні ідіоми, які походять з казок та історичних оповідей, наприклад, 南辕北辙 *nányuán běizhē* (прямо протилежні мета та дія), 四面楚歌 *sìmiànchǔgē* (опинятися у скрутному становищі), Такі чень'юй є менш вживаними, а також вимагають додаткових знань для їхнього повного розуміння та більш легкого запам'ятовування.

Також може бути наявна чимала кількість чень'юй непаралельної конструкції, наприклад, 南辕北辙 *nányuán běizhē* (прямо протилежні мета та дія), 四面楚歌 *sìmiànchǔgē* (опинятися у скрутному становищі), які можна вважати більш поширеними через відсутність лексико-граматичних обмежень.

Проте, необхідно зауважити, що згідно з дослідженнями (Liu, 2021) було виявлено, що для тих, хто вивчає китайську, як на середньому, так і просунутому рівнях семантично прозорі ідіоматичні конструкції (де усі морфологічні одиниці можуть сприяти розумінню ідіоми) є набагато легшими для сприйняття ніж непрозорі (де окремі морфеми не допомагають розкрити значення ідіоми), а чинник семантичної прозорості може впливати на швидкість та якість осмислення навіть вище ніж частота їхнього вживання.

При викладанні фразеологізму дослідники виділяють 2 головних етапи (Боришполець та ін, 2023): розкриття значення фразеологізму і його закріплення за допомогою вправ та текстів. Згідно

з таким підходом до викладання, для найбільш ефективного відпрацювання чень'юй вправи, в свою чергу, мають поділятися на декілька категорій: ті, що розкривають значення чень'юй; ті, що закріплюють знання чень'юй.

В нашій роботі ми пропонуємо такі вправи, які розкривають значення чень'юй:

1. *Прочитайте уривки, виділіть фразеологізми та спробуйте пояснити їх роль у передачі емоцій і специфіки текстів.* Така вправа є ефективною на просунутому рівні, адже знайомить з ідіомами вже в контексті. Вживання чень'юй становить серйозні труднощі через різноманітні функції, які може виконувати ідіома в реченні. До того ж одразу демонструється не тільки значення чень'юя, а й його експресивне забарвлення. Саме такий спосіб введення нового матеріалу є більш слушним ніж переклад на рідну мову.

2. *Співвіднесіть чень'юй із поясненням його значення.* Такі вправи дозволяють привернути увагу до самої фразеологічної одиниці та пояснити значення не використовуючи переклад.

3. *Співвіднесіть чень'юй з українським еквівалентом.* Завдання такого типу є перспективними через можливість заохотити до роздумів і спонтанних висловлювань, в яких можна порівняти образні системи різних культур.

На наш погляд, навіть на етапі знайомства з новими фразеологічними одиницями необхідно заохочувати методи дослідження та самостійного активного пошуку. Цьому може сприяти завдання, яке пропонує *підготувати невелику усну доповідь про один із запропонованих чень'юй.* Виступ має містити: розповідь про походження, пояснення значення/ситуації, у якій використовується чень'юй, та обов'язково приклади вживання чень'юй.

При закріпленні чень'юй на просунутому рівні можуть бути використані наступні вправи:

1. *Вставити запропоновані в дужках чень'юй у пропуски в реченнях.* Така вправа допоможе знову зконцентрувати увагу на значенні та використанні ідіоми в реченні.

2. *Описати запропоновані ситуації, використовуючи вивчені чень'юй.* В цьому завданні навмисно не запропоновані варіанти відповіді, що дозволяє самостійно згадати та обрати потрібний фразеологізм. В залежності від мети заняття можуть бути використані як тільки активні чень'юй, так і ті, що були вивчені протягом певного проміжка часу.

3. *Обміркувати та записати ситуації в яких можуть використовуватися запропоновані*

чень'юй. Така вправа є ефективною і як варіант домашньої письмової роботи, так і завдання, що заохочує усне спонтанне мовлення в аудиторії.

4. *Скласти та розповісти історію, з використанням запропонованих чень'юй.* Таке завдання вимагає додаткових знань з історії, літератури, культури Китаю. Тому існує багато варіантів його виконання: від самостійної підготовки матеріалу вдома до швидкої відповіді за вивченим матеріалом.

5. *Написати твір на вільну тему з використанням вивчених чень'юй.* Особливістю цього завдання є використання декількох, абсолютно непов'язаних між собою ідіом. Створює ситуацію наближену до «життя» і вимагає від учня продемонструвати знання семантики, особливостей використання, вміння надати висловлюванню експресивності в потрібний момент.

Вважаємо, що як варіант групової роботи можна пропонувати учням просунутого рівня дослідницькі завдання, наприклад *Проаналізуйте чень'юй з компонентом «龙» (车水马龙, 叶公好龙, 生龙活虎)* і спробуйте схарактеризувати образ дракона та його роль в культурі Китаю. Також можна запропонувати порівняти окремі фразеологічні одиниці різних мов з однаковою або різною образною основою. Такі проекти сприяють заохоченню учнів до пошукової роботи, а групова форма роботи підвищує мотивацію до навчання.

Висновки. При створенні вправ для вивчення чень'юй на просунутому рівні важливим є зважати на:

класифікації найбільш поширених чень'юй (за внутрішньою структурою, джерелами походження, частотою використання);

характерні для просунутого рівня види діяльності, такі як вміння в письмовому та усному вигляді побудувати складну за структурою розповідь, розширення знань про культуру, можливість розпізнавати та враховувати контекст ситуацій у спілкуванні.

Завдання для просунутого рівня на закріплення чень'юй характеризуються наявністю вправ для відпрацювання навичок творчого використання ідіом, вправ, які тренують вживання чень'юй в контексті, а також значною кількістю вправ, націлених на спонтанне усне мовлення, дослідницьку роботу, використання методу порівняння, що охоплює пояснення відмінностей між західною та китайською культурними традиціями, комунікацію в колективі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Боришполец Ю.В., Москальов Д.П., Шаповал О. В. Методи викладання фразеологічних одиниць в японській мові. *Питання сходознавства в Україні* : Тези доп. VII Всеукр. дистанц. науково-метод. конф. з міжнар. Участю. 13 квіт. 2023 р. Харків : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2023. С. 116–117.
2. Корольова Т. М., Стоянова Ю. Ченьюї та особливості їх перекладу. *Актуальні проблеми філології і професійної підготовки фахівців у полікультурному просторі: Міжнародний журнал*. 2019. Вип 5. С. 20–21.
3. Секіна Н. Д. Класифікація фразеологізмів китайської мови. *Питання сходознавства в Україні* : Тези доп. Всеукр. науково-практ. конф. з міжнар. участю, 28 берез. 2019 р. Харків, 2019. С. 96–98.
4. Федічев О. Є. «Чен юї» як найпоширеніший вид фразеологізмів у китайській мові. *Українська орієнталістика: Збірник наукових праць*. 2006. Вип. 1. С. 84–90.
5. 100 common chinese idioms. *Dragon Reader*, 2018. 206 с.
6. Dennis N. 30 useful chengyu (chinese idioms) for everyday life and work. *The Chairman's Bao*. 2023. URL: <https://www.thechairmansbao.com/blog/chengyu-chinese-idioms/> (дата звернення 14.01.2024).
7. Jiao Liwei, Cornelius C. Kubler, Zhang Weiguo . 500 common Chinese idioms: an annotated frequency dictionary. London, 2010. 323 p.
8. Liu T.-h., Su L. I.-W. Chinese idioms as constructions. *Language and linguistics / 語言暨語言學*. 2021. Т. 22, № 4. С. 558–592. URL: https://www.researchgate.net/publication/354933893_Chinese_idioms_as_constructions_Frequency_semantic_transparency_and_their_processingF Chinese idioms as constructions: Frequency, semantic transparency and their processing (researchgate.net) (дата звернення: 04.01.2024).
9. Park A. Chinese idioms: 34 useful chengyu to improve your mandarin fluency. *FluentU Mandarin Chinese*. URL: <https://www.fluentu.com/blog/chinese/chinese-idioms-chengyu/> (дата звернення: 05.01.2024).
10. Turturici A. List of 148 well-known chengyu (or idiomatic expressions). *Sapora di Cina*. 2022. URL: <https://www.saporedicina.com/english/list-chengyu/> (дата звернення: 05.01.2024).
11. Zhang X. Chengyu as cultural performances: insights into designing pedagogical materials for four-character chinese idioms. 2012. URL: http://rave.ohiolink.edu/etdc/view?acc_num=osu1339698374 (дата звернення: 05.01.2024).
12. 刘小敏. 对外汉语词汇教学中的成语教学. 中国高校人文社会科学信息网. 2022. С. 1–5.
13. 马国凡. 成语. 呼和浩特: 内蒙古人民出版社, 1978. 343页.

REFERENCES

1. Boryshpolets, Yu. V., Moskalov, D. P., & Shapoval, O. V. (2023). Metody vykladannia frazeolohichnykh odynyts v yaponskii movi. [Methods of teaching phraseological units in Japanese] Pytannia skhodoznavstva v Ukraini – Issues of Oriental Studies in Ukraine: Abstracts of the VII All-Ukrainian remote scientific and methodological conference with international participation. 116–117. [in Ukrainian]
2. Korol'ova T. M., Stoyanova Yu. (2019) Chen'yui ta osoblivosti ih perekladu. [Chinese idioms and features of their translation] Aktual'ni problemi filologii i profesijnoi pidgotovki fahivciv u polikul'turnomu prostori: Mizhnarodnij zhurnal – Actual Problems of Philology and Professional Training of Specialists in the Multicultural Space: International Journal. 5. 20–21. [in Ukrainian]
3. Siekina, N. D. (2019). Klyasifikatsiia frazeolohizmiv kytaiskoi movy. [Classification of Chinese phraseology units] Pytannia skhodoznavstva v Ukraini – Issues of Oriental Studies in Ukraine: Theses of the supplementary All-Ukrainian scientific and practical conference with international participation. 96–98. [in Ukrainian]
4. Fedichev, O. Ye. (2006). «Chen yui» yak naiposhyrenishyi vyd frazeolohizmiv u kytaiskii movi. [«Chinese idiom» as the most common type of phraseology in Chinese] Ukrain'ska orientalistika: Zbirnik naukovih prac' – Ukrainian Oriental Studies: Collection of Scientific Papers. 1. 84–90. [in Ukrainian]
5. 100 common chinese idioms. (2018). *Dragon Reader*. 206 p.
6. Dennis N. (2023). 30 useful chengyu (chinese idioms) for everyday life and work. *The Chairman's Bao*. URL: <https://www.thechairmansbao.com/blog/chengyu-chinese-idioms>.
7. Jiao Liwei, Cornelius C. Kubler, Zhang Weiguo. (2010). 500 common Chinese idioms: an annotated frequency dictionary. London,. 323 p.
8. Liu T.-h., Su L. I.-W. Chinese idioms as constructions. (2021). *Language and linguistics*. 22, № 4. 558–592. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/354933893_Chinese_idioms_as_constructions_Frequency_semantic_transparency_and_their_processingF.
9. Park A. (2023) Chinese idioms: 34 useful chengyu to improve your mandarin fluency. *FluentU Mandarin Chinese*. Retrieved from: <https://www.fluentu.com/blog/chinese/chinese-idioms-chengyu/>.
10. Turturici A. (2022) List of 148 well-known chengyu (or idiomatic expressions). *Sapora di Cina*.. URL: <https://www.saporedicina.com/english/list-chengyu/>
11. Zhang X. (2012) Chengyu as cultural performances: insights into designing pedagogical materials for four-character chinese idioms. Retrieved from: http://rave.ohiolink.edu/etdc/view?acc_num=osu1339698374.
12. Jiao, L. (2011). 500 common Chinese idioms: An annotated frequency dictionary. Routledge.
13. Liu X.M. (2022). Dui wai han yu ci hui jiao xue zhong de chen yu jiao xue [Teaching Idioms in Teaching Chinese Vocabulary as a Foreign Language]. Zhong guo gao xiao ren wen she hui ke xue xin xi wang – Humanities and Social Sciences Information Network of Chinese Universities. 1–5. [in Chinese]
14. Ma G.F. (1978) Cheng yu. [Chengyu]. Hohhot: Inner Mongolia People's Publishing House. 343 pages. [in Chinese]

Viktoriia ZINCHENKO,

orcid.org/0000-0003-3080-4272

Candidate of Pedagogical Sciences,

Head of the Department of Social Humanities and Legal Disciplines

Kryvyi Rih Educational and Scientific Institute of Donetsk State University of Internal Affairs

(Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk region, Ukraine) vicik-210898@ukr.net

Oleksiy GIGIN,

orcid.org/0009-0005-6578-4947

Lecturer at the Department of Social Humanities and Legal Disciplines

Kryvyi Rih Educational and Scientific Institute of Donetsk State University of Internal Affairs

(Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk region, Ukraine) giginalexei@gmail.com

Larysa DZEVITSKA,

orcid.org/0000-0002-9093-7635

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Social Humanities and Legal Disciplines

Kryvyi Rih Educational and Scientific Institute of Donetsk State University of Internal Affairs

(Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk region, Ukraine) dsevickayalarisa@gmail.com

SOCIALIZATION OF HIGHER EDUCATION RECIPIENTS IN THE MODERN MEDIA SPACE USING INFORMATION TECHNOLOGIES

The transition of humanity to a new stage of development – the information society is an objective reality and it affects all spheres of society, in particular the education system.

Informatization of education, caused by global changes and, above all, the emergence and development of the information society, allows solving the main task – improving the quality of education based on the use of modern information technologies. This ensures the preparation of the subjects of the educational process for functioning under the conditions of the information society, when more than half of the jobs involve the use of computers and the Internet.

When discussing the possibilities of informatization of education, it is stated:

1. The electronic form of educational materials (curriculum, programs, study guides, study guides, methodical instructions, recommendations, etc.) allows the student to have such an information environment that facilitates the organization of independent work on the assimilation of educational information at an individual pace at a time convenient for him or her. (Конопляник, 2022: 286)

2. The flexibility and openness of the educational process in relation to social and cultural differences between students, their individual styles, learning pace, which allows increasing the effectiveness of the educational process.

3. The possibility of a systematic approach in the organization of the educational process, which allows you to set the content in the form of a system of interconnected modules, and in fact determine the approximate basis of educational activities for mastering the content. (Андросович, 2019: 8)

4. The competent orientation of the educational process based on the unified methodology of information technology use, which allows integrating educational, research, independent and other activities of students. This determines the formation of students' competence in the field of using information technologies in the structure of professional competence, which generally contributes to the competitiveness of university graduates.

5. The possibility of intensifying the educational process taking into account the multimedia form of providing educational material.

6. The formation of a system of continuous education aimed at the constant development of the individual.

The traditional system does not rely much on the visibility of educational material in the educational process. Orientation to the development of the intellectual sphere of students and the possibilities of new means and information technologies leads to the necessity and expediency of visualizing the content of the disciplines, making it visible.

Informatization of education is characterized by the use of computer-oriented methodical systems at various stages of education in higher and general educational institutions, the use of educational information technologies, which is, in turn, a procedural component of computer-oriented educational systems. (Іванюк, Овчарук, 2020: 8)

Key words: *means of media education, information and communication space, media literacy, media culture, media education, media text, socialization.*

Вікторія ЗІНЧЕНКО,
orcid.org/0000-0003-3080-4272
кандидат педагогічних наук,
завідувач кафедри соціально-гуманітарних та загальноправових дисциплін
Криворізького навчально-наукового інституту
Донецького державного університету внутрішніх справ
(Кривий Ріг, Дніпропетровська область, Україна) vicik-210898@ukr.net

Олексій ГІГІН,
orcid.org/0009-0005-6578-4947
викладач кафедри соціально-гуманітарних та загальноправових дисциплін
Криворізького навчально-наукового інституту
Донецького державного університету внутрішніх справ
(Кривий Ріг, Дніпропетровська область, Україна) giginalexci@gmail.com

Лариса ДЗЕВИЦЬКА,
orcid.org/0000-0002-9093-7635
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри осіб -гуманітарних та загальноправових дисциплін
Криворізького навчально-наукового інституту
Донецького державного університету внутрішніх справ
(Кривий Ріг, Дніпропетровська область, Україна) dsevickayalarisa@gmail.com

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В СУЧАСНОМУ МЕДІАПРОСТОРІ ЗАСОБАМИ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Перехід людства до нового етапу розвитку – інформаційному суспільству є об'єктивною реальністю і впливає попри всі сфери діяльності суспільства, зокрема і систему освіти.

Інформатизація освіти, зумовлена глобальними змінами та, насамперед, зародженням та розвитком інформаційного суспільства, дозволяє вирішити головне завдання – підвищення якості освіти на основі використання сучасних інформаційних технологій. Це забезпечує підготовку суб'єктів освітнього процесу до життєдіяльності за умов інформаційного суспільства, коли більше половини робочих місць передбачає використання комп'ютерів та Internet.

Обговорюючи можливості інформатизації освіти, зазначено:

1. Електронна форма навчально-методичних матеріалів (навчальних планів, програм, навчальних посібників, конспектів лекцій, методичних вказівок, рекомендацій та ін.) дозволяє студенту мати таке інформаційне середовище, яке сприяє організації самостійної роботи з засвоєння навчальної інформації в індивідуальному темпі у зручне для його час. (Конопляник, 2022: 286)

2. Гнучкість та відкритість навчального процесу стосовно соціальних та культурних відмінностей між студентами, їх індивідуальними стилями, темпами навчання, що дозволяє підвищити ефективність навчального процесу.

3. Можливість системного підходу в організації навчального процесу, що дозволяє задати зміст у вигляді системи взаємопов'язаних модулів, фактично визначити орієнтовну основу навчальної діяльності з освоєння змісту. (Андросович, 2019: 8)

4. Компетентна спрямованість освітнього процесу на основі єдиної методології застосування інформаційних технологій, що дозволяє інтегрувати навчальну, дослідницьку, самостійну та інші види діяльності студентів. Це визначає формування у студентів компетентності у сфері використання інформаційних технологій у структурі професійної компетентності, що загалом сприяє конкурентоспроможності випускників вузу.

5. Можливість інтенсифікувати навчальний процес з урахуванням мультимедійної форми подачі навчального матеріалу.

6. Формування системи безперервної освіти, спрямованої на постійний розвиток особистості.

Традиційна система мало спирається на наочність навчального матеріалу у освітньому процесі. Орієнтація на розвиток інтелектуальної сфери студентів та можливості нових засобів та інформаційних технологій призводить до необхідності та доцільності візуалізувати зміст дисциплін, зробити його наочним.

Інформатизація освіти характеризується застосуванням комп'ютерно-орієнтованих методичних систем на різних стадіях навчання у вищих та загальноосвітніх навчальних закладах, використанням навчальних інформаційних технологій, що є, у свою чергу, процесуальною складовою комп'ютерно-орієнтованих освітніх систем. (Іванюк, Овчарук, 2020: 8)

Ключові слова: засоби медіаосвіти, інформаційно-комунікаційний простір, медіадослідження, медіакультура, медіаосвіта, медіатекст, соціалізація.

Articulation of the issue: the rapid development in the modern world of information and communication technologies and the mass media system urgently requires purposeful training of the individual for competent and safe use of them. Since interaction with various media (press, radio, cinema, television, Internet) accounts for a large part of the free time of modern youth, the media have a powerful and contradictory influence on the education of the young generation, often turning into a leading factor in its socialization, spontaneous social learning. Therefore, there is an urgent need for the development of media education, one of the main tasks of which is to prevent human vulnerability to media violence and productive socialization in the conditions of the modern information space. This problem is particularly relevant for children and teenagers. The outlined facts encourage the search for ways and directions of the teacher's activity for the successful socialization of the student in the modern information and communication space.

Analysis of recent researches and publications.

International concepts in the direction of the development of media education are being implemented in Ukraine to a certain extent. The concept of "media education" in the present time is interpreted as a direction of pedagogy, whose representatives advocate the study of the patterns of mass communication by pupils.

Recently, the problem of media education has attracted more attention and has become the subject of research for the Ukrainian scientists. It is believed that media education is studying on the basis of materials and with the help of mass media, the ultimate goal of which is media literacy, the ability to critically perceive media messages (Кухаренко, Березенська, Бугайчук, Олійник, Олійник, Рибалко, Сиротенко, Столяревська, 2016: 219). At the same time, many believe that the main task of media education is to prepare the new generation for life in modern information conditions, for the perception and understanding of various information, awareness of the consequences of its influence on the mind.

In the modern "Encyclopedia of Education" it is noted that media education is "technical means of creating, recording, copying, duplicating, storing, distributing, perceiving information and exchanging it between the subject (the author of the media text) and the object (the mass audience), and namely: printing, photography, radio, cinematography, television, video, multimedia computer systems, including the Internet".

The purpose of the article. The purpose of our research is to consider media education as a means

of forming the media culture of students with the aim of developing a creative personality that is ready for life in modern information conditions. After all, the rapid development in the modern world of information and communication technologies and the mass media system urgently requires purposeful training of an individual to competent and safe use of them. We see the prospects for further research in the identification and substantiation of vectors in the training of teachers, which will contribute to the formation of media literate specialists.

Tasks of the research:

- to determine scientific approaches to understanding the concepts of "information and communication space", "media literacy", "media culture", "media education", "media text", "socialization";
- to consider effective ways, types, methods and forms of using elements of media education in the initial process with the aim of socializing students in the modern information and communication space;
- to outline the effective ways of using media education means in classes of Ukrainian language and literature and to find out the positive aspects of using media education tools.

Presentation of basic material of the research.

From the first days of his or her life, a person becomes a subject of social relations, develops under the influence of the surrounding environment, acquires appropriate social experience. Therefore, every community faces the problem of creating conditions for social education and social development of children and youth. Despite the fact that the socialization of the individual is considered as a psychological, sociological and pedagogical issue, the interpretation of this phenomenon as a process of adaptation to the environment by learning the norms and rules of behavior, which are set by society, becomes a common thing (Жонопляник, 2022: 285). Based on various studies, which consider the process of socialization as a process of integration of an individual into society, into various types of social communities through his or her assimilation of elements of culture, social norms and values, on the basis of which socially significant personality traits are formed. Since young people are already involved in the information and communication environment from preschool age, there is an objective problem of effectively continuing their integration in it. They do not have significant life experience, young people are prone to blind imitation of attractive images. A big problem is related to virtual interactive games. All over the world, attention is paid to the fact that children and teenagers often identify themselves with images (avatars) in games, exchanging the real successes and struggle for a wor-

thy place in their social group for illusory titles and achievements. But, of course, this does not mean that you should hide in a shell and isolate yourself from information flows. Now this is not even possible. When entering the Internet, modern pupils immerse themselves in a special, virtual world. In order to get the necessary information, pupils turn to virtual sources (the Internet, computer guides and encyclopedias) hardly more often than to ordinary books and textbooks. The computer world, including the gaming world, opens wide opportunities to the modern young generation. It is an important source of information: a pupil or student can find and read almost any book they need, written in any language, or find messages on a topic that concerns them by keywords.

The computer is an exciting form of recreation and entertainment. Computer games, listening to CDs, watching movies – all this is quite accessible to any pupil or student.

On the bright side, computer technology can be used as a learning tool. This is both distance learning and the study of scientific data, reference books, geographical maps, and “downloading” of reference papers, which is familiar to almost every participant of the educational process. The availability of almost any information, novelty, great entertainment possibilities, proximity of virtual reality to living conditions, in terms of emotionality and aesthetic canons, etc., explain the constant popularity of the computer world. It is known that in order to develop motivation for the learning process, it is necessary to intensify cognitive activity and expand the circle of cognitive interests. The cognitive activity at school age is quite high, it is manifested in the curiosity of the child, who asks many questions, seeks to learn new things about familiar objects and phenomena of the surrounding world, but, at the same time, a large amount of new information can contribute to fatigue, loss of interest and the desire to switch to another type of activity not only for a pupil, but also for a student.

Thus, media education has a great influence on the formation of cognitive activity and the formation of media culture during the educational process. Experts consider the integration of media literacy in other subjects to be the most effective direction. In countries with a developed system of media education, this is common – in particular, in Sweden and the USA. The easiest way is to include media education in computer science and computer literacy classes. That is, it is possible to pay more attention to cyber security, to tell students about modern programs with the help of which they can create media products. The second option is a combination with literature classes, involving the topic of cinema and theater.

It is believed that the main task of media education is to prepare students for life in the information society, to develop the ability to use information in any form, to carry out communication, and to understand the consequences of media influence on people. Consonant with this statement is an opinion that sees the task of media education in the formation of a critically thinking, socially active, communicative personality who freely and meaningfully navigates the media space.

You need to be able to work with the information.

The theory has been worked out enough. Even real mechanisms for the implementation of the plan are thought out. But is this enough in practice? And although the development and adoption of the Concept of the introduction of media education in Ukraine is an important component of the modernization of education, unfortunately, today the results are not very encouraging. In Ukraine, there are certain theoretical developments and exploratory works in the field of media education. But it should be noted that, firstly, there is an established practice of media education in Western countries, which can and should be guided by, and secondly, the theoretical developments of the majority of Ukrainian scientists are not aimed, in most cases, at the formation of critical thinking and an independent personality from the media (as in many Western countries), but at the mastery of media equipment and the use of media opportunities in the educational process. The media education continues to be fragmented and, as a rule, carried out chaotically.

The implementation of media and educational activity at the educational institution depends on the teacher; it concerns his or her preventive, consulting and socially transformative functions. The first one will ensure the formation of a healthy lifestyle for students, prevention of negative phenomena in the student environment, including computer addiction, i.e. computer dependence.

In order to form the student's value orientations in the media space, a *system of work tools* is necessary in the teacher's work. This system would form the norms and culture of communication (including in the process of Internet communication), would raise the culture of appearance and the culture of behavior.

Media and educational means can be:

1) media didactic material in the form of visual media texts (photos, advertising and music videos, documentary and feature films of patriotic content);

2) the method of organizing classes in the integrated format of trainings and media clubs (joint viewing, reflective, analytical work during perception and discussion of the viewed);

3) application of special methods and techniques for the development of reflection of emotions, feelings and analytical, critical understanding of the perceived thing.

Therefore, for the formation of harmonious relations with the surrounding world and people, it is expedient to organize extracurricular events using media education means: contests, project exhibitions; research and creative work on the study of history, culture, customs, historical values of the native land using computer technologies. The attention of adults, the systematic and purposeful work of teachers in the defined field will contribute to the realization of the potential of modern students; formation of balance in emotional and intellectual settling in the world; personal and public position.

A personally oriented approach, individualization and differentiation of studying should become the defining priorities of practical activity. Focusing on a specific student, his or her potential opportunities as a partner who consciously acquires knowledge, develops abilities, acquires experience of communicating in dialogue, defends his or her opinion with arguments.

During language and literature classes, students have the opportunity to learn:

1) to analyze, critically interpret and create media texts;

2) to determine the sources of media texts, their political, social, commercial, cultural interests and context;

3) to interpret media texts and values that media carry;

4) to select appropriate media for creating and distributing one's own media texts and attracting an audience interested in them;

5) to enable free access to media for consumption and production of one's own media production. The more positive experience a student has in the educational process, the easier it is for him or her to adapt in the modern world. The students are co-creators of the class. They are involved in the educational process as active participants, create a media product based on the results of their research activities on the content of the piece of writing, while working out the characteristics of the hero, the writer's biography. This effective form helps to generalize, practice, repeat, systematize and create new things based on the learned material.

At the current stage, the dominant thing in education is a change in priorities, methods of studying and control of knowledge. All this is impossible without the use of interactive technologies, which are used both in class and outside of class, without the use of computers and multimedia pro-

jectors. Such work requires diligent preparation of both teachers and students, but it increases interest in studying, and as a result, the quality of knowledge in the subject improves. Nowadays, it is impossible to imagine television, radio, and the Internet without advertising.

In the Ukrainian Internet space, more and more popularity is given to the *book trailers* – videos that create a visual image of a book. Book trailer (from English book – книга, trailer – тягач, причіп) is a short video clip adapted from the book, a clip based on the book.

A book trailer is designed to promote a book, help convey its content to the reader, and leave a mark in his or her mind. At the same time, it should intrigue, make you want to read the book yourself. Its feature is that the story about the book is presented in an imaginative, intriguing form. In the vast majority, the duration of the book trailer does not exceed three minutes. A book trailer solves several tasks: it draws attention to the book and creates the reading audience.

The book trailer is a new genre of advertising and illustration, which combines literature, visual art, as well as electronic and Internet technologies. It motivates young people not just to play games and communicate on the Internet, but to study informatics more deeply and implement their knowledge and skills practically. Therefore, it is advisable to use the “advertising” method in literature classes during the study of certain topics in order to motivate educational activities. The students can advertise either a work of fiction or even a specific section of linguistic science.

Videos about famous Ukrainian public figures, especially those created by students, make a great impression on the audience. Everyone together discusses not only the content of the video, but also its technical points. In this way, interdisciplinary integration takes place.

The systematic use of *computer video plots* and *demonstration presentations* develops imagination, abstract thinking, increases interest in the studied educational material and the subject as a whole. The use of audio and video backup makes literature classes bright and meaningful (Кухаренко, Березенська, Бугайчук, Олійник, Олійник, Рибалко, Сиротенко, Столярєвська, 2016: 94).

Having the ability to creatively solve problems using computer capabilities, the student learns to be a competitive member of modern society: creative, intellectually educated, responsible, communicative, able to solve problems autonomously, independently and effectively apply knowledge in life practice, everyday life, educational activities. Under such

circumstances, the Internet allows you to organize a space in which you can not only obtain information, but also solve many other communicative tasks, that is, contribute to the development of personality, and not its degradation.

Conclusions. Media education contributes to the formation of students' media culture and their socialization in the modern information space. The necessity of this process is due to the fact that mass media, in the conditions of globalization and information society, often have a decisive influence on how people perceive the world around them. Media education is designed to provide an individual with the opportunity for self-defense by teaching critical perception of media messages.

Therefore, media education should become an integral part of the educational process of children and young people, since media sources and media space affect them in different ways. A purposeful process of teaching effective and safe interaction with mass media, the education of a conscious personality would ensure the formation of students' media immunity, and would lead to significant progress in their self-education, self-learning and self-actualization. The teachers of educational institutions should be involved in the implementation of the mentioned process. We see the prospects for further research in the identification and substantiation of vectors in the training of teachers, which will contribute to the formation of media literate specialists.

BIBLIOGRAPHY

1. Андросович К. А. Теоретичний аналіз дослідження проблеми соціальної адаптації. Інститут обдарованої дитини НАПН України. Обдаровані діти – інтелектуальний потенціал держави : матеріали XII-ї Міжнар. наук.-практ. конф. Чорноморськ. 2019. С. 390.
2. Воротникова І. П. Дистанційне та змішане навчання в школі. Путівник. Упоряд. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. 2020. 48 с.
3. Зозуляк-Слущик Р. В. Основи соціалізації особистості : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Івано-Франківськ. 2015. С. 218.
4. Іванюк І. В., Овчарук О. В. Онлайн інструменти для організації дистанційного навчання в умовах карантину. Інформаційний бюлетень № 2. 2020. С. 55.
5. Козубовська І. В., Шикітка Г. М. До питання про взаємозв'язок адаптації і соціалізації особистості. Соціологія та соціальна робота в умовах національних та регіональних викликів: Матеріали доповідей та повідомлень міжнародної науково-практичної конференції. Ужгород. 2019.
6. Конопляник Л. Соціально-психологічна адаптація українських здобувачів вищої освіти до дистанційного навчання іноземної мови в умовах пандемії COVID-19. Актуальні питання гуманітарних наук. Вип. 47, том 2, 2022. URL: http://www.aphn-journal.in.ua/archive/47_2022/part_2/44.pdf
7. Радченко О.Я., Вихор С.Т. Особливості організації взаємодії між викладачем та студентами ЗВО в умовах дистанційного навчання. *Грааль науки*. 2021. № 6.
8. Семеніхіна О. В. Нові парадигми у сфері освіти в умовах переходу до Smart-суспільства. Науковий вісник Донбасу: Електронне наукове фахове видання № 3 (23). 2013. URL : <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN23/13sovps.pdf>
9. Кухаренко В. М., Березенська С. М., Бугайчук К. Л., Олійник Н. Ю., Олійник Т. О., Рибалко О. В., Сиротенко Н. Г., Столяревська А. Л. Теорія та практика змішаного навчання. НТУ «ХП». 2016. С. 284.
10. Androsovykh K., Rudyk Yar., Melnyk M., Kovalova O., Yakymova Ir. Psychological Guidance of the Socialisation Process of Gifted Students using Information and Communications Technology Means. *Journal of Intellectual Disability – Diagnosis and Treatment*, *Lifescience Global*. 2021. № 9 (3). URL: <https://www.lifescienceglobal.com/pms/index.php/jiddt/article/view/7554>

REFERENCES

1. Androsovykh K. A. (2019) Teoretychnyi analiz doslidzhennia problemy sotsialnoi adaptatsii. [Theoretical analysis of study of the problem of social adaptation] Instytut obdarovanoi dytyny NAPN Ukrainy. Obdarovani dity – intelektualnyi potentsial derzhavy : materialy XII-yi Mizhnar. nauk.-prakt. konf. Chornomorsk. – Gifted children – the intellectual potential of the state : materials of XII International scientific and practical conference. Institute of gifted child of National Academy of Educational Sciences of Ukraine. 390. [in Ukrainian].
2. Vorotnykova I. P. (2020) Dystantsiine ta zmishane navchannia v shkoli. [Distance and mixed education at school] Putivnyk. Uporiad. Kyiv: Kyiv. un-t im. B. Hrinchenka. – Guide. Adjust. Kyiv : Kyiv. B. Hrynchenko University. 48. [in Ukrainian].
3. Zozuliak-Sluchyk R. V. (2015) Osnovy sotsializatsii osobystosti. [Basics of personality socialization] Navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchych navchalnykh zakladiv. Ivano-Frankivsk. – A study guide for students of higher educational institutions. Ivano-Frankivsk: NAIR. 218. [in Ukrainian].
4. Ivaniuk I. V., Ovcharuk O. V. (2020) Onlain instrumenty dlia orhanizatsii dystantsiinoho navchannia v umovakh karantynu. [Online tools for organizing distance learning in quarantine conditions] Informatsiyni biuleten № 2. – Information bulletin №2. 6. [in Ukrainian].
5. Kozubovska I. V., Shykitka H. M. (2019) Do pytannia pro vzaizmozv'язok adaptatsii i sotsializatsii osobystosti. [To the question of the relationship between adaptation and socialization of the individual] Sotsiologhiia ta sotsialna robota v umo-

vakh natsionalnykh ta rehionalnykh vyklykiv: Materialy dopovidei ta povidomlen mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Uzhhorod. – Sociology and social work in the conditions of national and regional challenges: Materials of reports and papers of the international scientific and practical conference. Uzhhorod. [in Ukrainian].

6. Konoplianyk L. (2022) Sotsialno-psykholohichna adaptatsiia ukraïnskykh zdobuvachiv vyshchoi osvity do dystantsiinoho navchannia inozemnoi movy v umovakh pandemii COVID-19. [Social and psychological adaptation of Ukrainian higher education recipients to distance learning of a foreign language in the conditions of the COVID-19 pandemic] Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. – Current issues of humanitarian sciences. Issue 47, Vol. 2. URL: http://www.aphn-journal.in.ua/archive/47_2022/part_2/44.pdf [in Ukrainian].

7. Radchenko O. Ia., Vykhor S. T. (2021) Osoblyvosti orhanizatsii vzaiemodii mizh vykladachem ta studentamy ZVO v umovakh dystantsiinoho navchannia. [Peculiarities of the organization of interaction between the teacher and students of higher education institutions in the conditions of distance learning] Hraal nauky. – The grail of science № 6. [in Ukrainian].

8. Semenikhina O. V. (2013) Novi paradyhmy u sferi osvity v umovakh perekhodu do Smart-suspilstva. [New paradigms in the field of education in the context of the transition to a Smart society] Naukovyi visnyk Donbasu: Elektronne naukove fakhove vydannia № 3 (23). – Scientific Bulletin of Donbas: Electronic scientific publication No. 3 (23). URL: <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN23/13sovpds.pdf> [in Ukrainian].

9. Kukharenko V. M., Berezenska S. M., Buhaichuk K. L., Oliinyk N. Yu., Oliinyk T. O., Rybalko O. V., Syrotenko N. H., Stoliarevska A. L. (2016) Teoriia ta praktyka zmishanoho navchannia. [Theory and practice of distance learning] NTU «KhPI». – National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute». 284. [in Ukrainian].

10. Androsovykh K., Rudyk Yar., Melnyk M., Kovalova O., Yakymova Ir. (2021) Psychological Guidance of the Socialisation Process of Gifted Students using Information and Communications Technology Means. Journal of Intellectual Disability – Diagnosis and Treatment., Lifescience Global. № 9 (3). URL: <https://www.lifescienceglobal.com/pms/index.php/jiddt/article/view/7554>

УДК 378.016:30]:37.091.33-027.22:796
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-1-54>

Наталія ЗІНЧЕНКО,
orcid.org/0000-0002-3247-3836
кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії та суспільних наук
Полтавського державного медичного університету
(Полтава, Україна) nataliyazinchenko81@gmail.com

Олексій ШТЕПА,
orcid.org/0000-0003-0500-3000
кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка
(Полтава, Україна) aleksej83@ukr.net

Світлана КОВАЛЕНКО,
orcid.org/0000-0001-5622-6357
спеціаліст вищої категорії,
викладач циклової комісії гуманітарної підготовки
Відокремленого структурного підрозділу «Полтавський фаховий коледж нафти і газу
Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
(Полтава, Україна) kovalenko.svitlana@ukr.net

ПРОБЛЕМА ЗАСТОСУВАННЯ ІГРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ СУСПІЛЬСТВОЗНАВЧИХ ДИСЦИПЛІН У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

В статті здійснено всебічний аналіз проблеми особливостей застосування ігрових технологій навчання в ході вивчення суспільствознавчих дисциплін у закладах вищої освіти; виокремлено основні перешкоди у впровадженні технологій ігрового навчання; окреслено основні шляхи вдосконалення ігрового навчання в закладах вищої освіти. Поняття «ігрові педагогічні технології» включає в себе широку номенклатуру методів і прийомів організації педагогічного процесу у формі тих чи інших педагогічних ігор. На відміну від ігор як таких, педагогічна гра наділена суттєвою ознакою, яка ризнить її від інших, тобто чітко окресленою метою навчання і очікуваним педагогічним результатом, які можуть бути зумовлені та виявлені в явному вигляді та характеризуються навчально-пізнавальною спрямованістю. В основі гри лежить імітація трудової діяльності. Крім того, гра в початковій ланці виступає інструментом пізнання навколишнього світу і себе в ньому, усвідомлення здобувачами освіти мети власної діяльності, опредмечування абстрактних понять, еволюції творчої уяви та здібностей, встановлених людських взаємин. Одним з найбільш розповсюдженим видом дидактичної гри є ділова гра, що являє собою групову вправу з формування послідовності рішень у штучно сформованих умовах, що імітують реальні виробничі обставини. Змістом ділової гри є відтворення предметного і соціального змісту професійної діяльності, формування мережі відносин, характерних для даного виду праці. Проведення ділової гри має на меті розгортання особливої, ігрової діяльності учасників на імітаційній моделі, що моделює умови і динаміку виробництва. Ділова гра дозволяє задати у навчанні предметний і соціальний контексти майбутньої професійної діяльності і тим самим змодельовати більш адекватні у порівнянні з традиційним навчанням умови формування особистості фахівця.

Ключові слова: *гра, ігрові технології навчання, активізація пізнавальної діяльності, заклади вищої освіти, суспільствознавчі дисципліни, здобувачі освіти, система освіти.*

Natalia ZINCHENKO,
orcid.org/0000-0002-3247-3836
Candidate of Philosophical Sciences,
Associate Professor at the Department of Philosophy and Social Sciences
Poltava State medical university
(Poltava, Ukraine) nataliyazinchenko81@gmail.com

Oleksii SHTEPA,
orcid.org/0000-0003-0500-3000
Candidate of Philosophical Sciences,
Senior Lecturer at the Department of Philosophy
Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University
(Poltava, Ukraine) aleksej83@ukr.net

Svitlana KOVALENKO,
orcid.org/0000-0001-5622-6357
Specialist of the Highest Category,
Lecturer at the Cycle Commission of Humanitarian Training
Poltava Applied Oil and Gas College of the National University "Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic"
(Poltava, Ukraine) kovalenko.svitlana@ukr.net

THE PROBLEM OF APPLICATION OF EDUCATIONAL GAME TECHNOLOGIES DURING SOCIAL SCIENCE DISCIPLINES IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

The article provides a comprehensive analysis of the problem of the specifics of the application of game learning technologies during the study of social science disciplines in institutions of higher education; the main obstacles in the implementation of game learning technologies are highlighted; the main ways of improving game-based learning in institutions of higher education are outlined. The concept of «game pedagogical technologies» includes a wide range of methods and techniques for organizing the pedagogical process in the form of certain pedagogical games. In contrast to games as such, a pedagogical game is endowed with a significant feature that distinguishes it from others, that is, a clearly defined learning goal and an expected pedagogical result, which can be conditioned and revealed in an explicit form and are characterized by an educational and cognitive orientation. The game is based on the simulation of work. In addition, the game in the initial link acts as a tool for learning about the surrounding world and oneself in it, for the education seekers to realize the purpose of their own activity, objectification of abstract concepts, evolution of creative imagination and abilities, established human relations. One of the most widespread types of didactic game is a business game, which is a group exercise on forming a sequence of decisions in artificially created conditions that simulate real production circumstances. The content of the business game is the reproduction of the subject and social content of professional activity, the formation of a network of relationships characteristic of this type of work. Conducting a business game is aimed at deploying a special game activity of the participants on a simulation model that simulates the conditions and dynamics of production. The business game allows you to set the subject and social contexts of the future professional activity in the training and thereby simulate more adequate conditions for the formation of a specialist's personality compared to traditional training.

Key words: game, game learning technologies, activation of cognitive activity, institutions of higher education, social science disciplines, education seekers, education system.

Постановка проблеми. Однією з актуальних проблем сучасної методики викладання, як у закладах загальної середньої освіти, так і у закладах вищої освіти є застосування ігрових технологій у процесі викладання дисциплін, що вивчаються. Актуальність цієї проблеми викликана цілою низкою чинників. По-перше, інтенсифікація освітнього процесу ставить перед викладачами завдання пошуку засобів підтримки у здобувачів освіти зацікавленості до матеріалу, що вивчається, та активізації їх пізнавальної діяльності протягом усього заняття. Ефективним засо-

бом вирішення цього завдання є ігри. По-друге, однією з найважливіших проблем у викладанні є навчання мовленню, що формує умови для розкриття комунікативної функції мови та дозволяє наблизити процес ігрового навчання до умов реального навчання, що підвищує мотивацію вивчення предмета.

Залучення здобувачів освіти до усної комунікації може бути успішно здійснено також у процесі ігрової діяльності. Переваги використання на заняттях ігрових форм навчання полягають у тому, що ігрова діяльність як засіб навчання характери-

зується мотивованістю на навчання, відсутністю примусу, індивідуалізованістю, навчанням та вихованням у колективі та через колектив, розвитком психічних функцій та здібностей, навчанням із захопленням.

Аналіз досліджень. Феномен гри приваблював до себе увагу численних науковців, філософів, соціологів, психологів і педагогів упродовж усієї історії людства. Філософські, культурологічні та педагогічні інтерпретації гри як інструменту взаємодії людини зі світом досліджували визначні мислителі минулого Арістотель, Платон, Ж.-Ж. Руссо, Ф. Шиллер, Г. Спенсер, Дж. Локк, Я. Коменський, Г. Сковорода. Філософське осягнення виникнення й ролі гри розкрили у своїх розвідках Г. Гегель, І. Зязюн, М. Каган, П. Лавров, М. Семашко та ін. Дидактичні ігри та їх соціальне призначення у різних педагогічних аспектах вивчали А. Макаренко та В. Сухомлинський. Етнічний вимір гри та ігрової взаємодії висвітлені О. Духновичем, Г. Волковим, І. Нечуєм-Левицьким, Л. Федоровою. Питанням застосування навчально-педагогічних ігор при практичній підготовці здобувачів освіти особливу увагу приділяв К. Ушинський.

Серед сучасних українських дослідників можна назвати Н. Алендарь, яка досліджувала застосування ігрових технологій на уроках у початкових класах (Алендарь, 2017), Н. Головка, що вивчала ігрові технології як засіб активізації пізнавальної діяльності студентів (Головка, 2015), Ю. Руденко, що висвітлювала використання ігрових технологій у фаховій лінгводидактичній освіті майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти (Руденко, 2019), П. Щербаня, що відслідкував історію та перспективи застосування ігрових технологій в освіті (Щербань, 2014).

Незважаючи на проведені дослідження, проблема особливостей застосування ігрових технологій навчання в ході вивчення суспільствознавчих дисциплін у закладах вищої освіти не знайшла широкого висвітлення.

Мета статті – здійснити всебічний аналіз проблеми особливостей застосування ігрових технологій в ході вивчення суспільствознавчих дисциплін у закладах вищої освіти; виокремити основні перешкоди у впровадженні технологій ігрового навчання; окреслити основні шляхи вдосконалення ігрового навчання в закладах вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Насамперед варто відзначити, що гра являє собою вид людської діяльності, спрямований на моделювання реальної діяльності. Гра визначає важливі перебудови та формування нових якостей особистості;

саме у грі краще засвоюються норми поведінки, гра вчить, змінює, виховує. Ігрова діяльність впливає на розвиток уваги, пам'яті, мислення, уяви, всіх пізнавальних процесів.

Поняття «ігрові педагогічні технології» включає в себе широку номенклатуру методів і прийомів організації педагогічного процесу у формі тих чи інших педагогічних ігор. На відміну від ігор як таких, педагогічна гра наділена суттєвою ознакою, яка різнить її від інших, тобто чітко окресленою метою навчання і очікуваним педагогічним результатом, які можуть бути зумовлені та виявлені в явному вигляді та характеризуються навчально-пізнавальною спрямованістю. У освітньому процесі гра характеризується кількома функціями: навчальною, комунікативною, психологічною, розвивальною, виховною, релаксаційною, розважальною (Щербань, 2014: 289).

Ігрові технології можна визначити як складову методичного супроводу формування професійно-методичної спрямованості майбутніх суспільствознавців, що створюють професійно орієнтоване тло, психологічний комфорт протікання освітнього процесу; продуктивні, розвивальні, технології творчого вирішення завдань, що сприяють розвитку креативності студентів; інтерактивні форми навчання, які мають динамічний характер, створюють умови для подолання психологічного бар'єру в системі «викладач-студент», «студент-студент», сприяють створенню психологічного комфорту, розкріпаченню студентів; підвищують мотивацію чи самомотивацію майбутніх викладачів до освітньої діяльності; є ефективним інструментом управління навчальною діяльністю; передбачають переорієнтацію освітнього процесу з чітко-регламентованого, пасивно-репродуктивного на суб'єкт-суб'єктну діяльність; сприяють становленню і розвитку особистісних професійно-значущих якостей майбутніх викладачів суспільствознавчих дисциплін (креативність, емоційність, образність мислення, нестандартність тощо); забезпечують протікання освітньої діяльності на позитивному емоційному тлі з оптимальним поєднанням репродуктивної, продуктивно-творчої, креативної діяльності учасників освітнього процесу; сприяють формуванню навичок рефлексії / саморефлексії, контролю / самоконтролю, корекції / самокорекції засвоєння навчальної інформації (Руденко, 2019: 134–135).

Домінуючою метою навчальних ігор є формування в майбутніх фахівців у царині суспільствознавчих наук уміння поєднувати теоретичні знання з практичною діяльністю. Оволодіти належними фаховими вміннями і навичками сту-

дент зможе лише у тому разі, коли сам належним чином виявлятиме до них інтерес і докладатиме достатніх зусиль, тобто поєднуючи теоретичні знання, здобуті на лекціях, семінарах, самотійно, з розв'язанням відповідних виробничих задач і з'ясуванням виробничих ситуацій (Алексєєва та ін., 2017: 8).

Якщо у грі поставлено завдання, то це не варто тлумачити так, що гра перетворюється в продуктивну діяльність. Гра тільки опосередковується завданням, але мотивом залишається власне ігрова діяльність, а не виконання конкретного завдання. Завдання спрямовує ігрову діяльність до заздалегідь спрогнозованого результату, вводить гру у встановлені умови і проявляється у формі правил гри.

В основі гри лежить імітація трудової діяльності. Тому гра як навчання та підготовка до життя і трудової діяльності завжди існувала в співтовариствах тварин (навчання правилам виживання в навколишніх умовах, навичкам добування їжі тощо) і людських соціальних групах (навчання нормам спілкування і взаємодії, виконання рольових функцій; формування окремих трудових навичок). Еволюція гри тісно пов'язана з розвитком людської психіки від раннього дитинства до зрілого віку. У результаті такого розвитку гра змінює свій зміст і форми. У ранньому дитинстві переважають одні типи ігор, у більш зрілому віці – інші. Природа гри поступово втрачає випадковість, гра стає більш виваженою, замість схематичності вона розробляється до найменших подробиць, трансформується і мета гри. Діти в ході гри вчаться різним видам діяльності дорослої людини. У більш дорослому віці ігри майже винятково служать для релаксації (відпочинку). Водночас, індивід вже не просто грає, а прагне до того, щоб оволодіти грою професійно, майже науково (Педагогіка, 2019: 259).

Крім того, гра в початковій ланці виступає інструментом пізнання навколишнього світу і себе в ньому, усвідомлення здобувачами освіти мети власної діяльності, опредмечування абстрактних понять, еволюції творчої уяви та здібностей, встановлених людських взаємин. Використовуючи гру, як інструмент цілеутворення педагогічної діяльності та інтерпретації її в особисті дії здобувача освіти, ігрові технології сприяють розвитку творчої уяви та творчих здібностей. Ігрова діяльність індивіда є системним і багатоплановим утворенням, яке має велике значення для життя та еволюції особистості. Для людини гра виступає природною формою активності, що не тільки формує гру, а й спроможна свідомо і вільно здійснювати

вибір між грою та іншими видами діяльності. Саме у грі в розгорнутому вигляді вільно можуть бути втілені окремі психологічні особливості особистості. Гра забезпечує формування позитивної мотивації студента, тобто прагнення займатися, потреби в цьому, інтересу. Гра забезпечує можливість бачити успіхи, не помічати невдачі. І навпаки, успіх веде до перемоги, перемога – до мотивації, мотивація – до бажання перемагати і до подальших успіхів. Місце і роль ігрової технології в освітньому процесі, поєднання елементів гри та навчання значною мірою залежать від тлумачення функцій і класифікації педагогічних ігор (Алексєєва та ін., 2017: 8).

Дидактично гра повинна стати невід'ємною складовою заняття у закладах вищої освіти. Застосування ігрових технологій у процесі навчання здобувачів вищої освіти відповідає їхнім природним нахилам, спрямоване на підвищення якості освіти, розвиток пізнавальної активності та творчої індивідуальності студентів. Визначальна риса ігрових технологій полягає у формуванні викладачем навчальних ситуацій, які допомагають студентам закладів вищої освіти досягти успіху, стимулюють їх пізнавальну діяльність, бажання пізнавати нове, відшукати способи розв'язування нестандартного завдання тощо.

Саме під час ігрової діяльності здобувачі вищої освіти відчують себе дійсно вільними, задовольняються їхні інтелектуальні та емоційні потреби. Зокрема, С. Шмаков в цьому контексті виділяє такі риси гри: вільна розвивальна діяльність, яка реалізується лише за бажанням студента, задля задоволення від самого процесу діяльності, а не лише від результату (так зване процедурне задоволення); творчий, певною мірою імпровізований, надзвичайно активний характер такої діяльності («поле творчості»); емоційна насиченість діяльності, суперництво, змагальність, конкуренція, атракція тощо (почуттєва природа гри, «емоційна напруга»); наявність прямих або опосередкованих правил, які відображають зміст гри, логічну та часову послідовність її розвитку (Алендарь, 2017: 22).

Факторами появи ігрового інтересу, з точки зору сучасних дослідників даної проблеми, є: задоволення від контакту з партнерами; азарт чекання непередбачених ситуацій; задоволення від демонстрації партнерам своїх можливостей; задоволення від ігрового успіху. Сутністю гри є перенесення реальної діяльності (найчастіше, праці) з дійсності у змодельовану ситуацію. У даній ситуації хоча і відсутні реальні засоби праці, але поведінка учасників гри на певному

етапі пізнання й абстракції відображає реальну діяльність. Хоча гра народжується на основі імітації трудових дій, вона відрізняється від трудового процесу мотивацією діяльності. Ігри, у які грають з метою отримання певного ефекту (наприклад, виграшу якихось коштів), не є іграми в повному розумінні слова. За характером своєї мотивації гра суголосна вищим формам творчої діяльності (Педагогіка, 2019: 258).

Гра, як будь-яке інше соціально-економічне явище, має свою структуру, організаційну форму, спосіб функціонування. На наш погляд, основними компонентами структури системи гри є: суб'єкти (організатори гри); об'єкти (гравці); мета гри; об'єкт моделювання; сценарій; ігрова обстановка; механізм гри. Дослідники виокремлюють шість різновидів навчальних ігор: ділова гра, розігрування ролей, аналіз конкретних ситуацій, імітаційна вправа, ігрове проєктування, індивідуальний тренаж. Усі вони наділені чотирма спільними ознаками: наявність змушеної (стимульованої) активності учасників; порівнянність активності роботи викладача і студентів; самостійне знаходження студентами рішення проблеми; наявність прямого і зворотного зв'язку між навчальною системою і студентами (Педагогіка, 2019: 260).

Одним з найбільш розповсюджених видів дидактичної гри є ділова гра. Ділова гра – це групова вправа з формування послідовності рішень у штучно сформованих умовах, що імітують реальні виробничі обставини. Ділова гра – найбільш складний вид ігрових методів навчання, вона є модельним заміщенням двох реальностей – процесу виробництва і процесів діяльності в ньому людей, тобто виробничої діяльності. У діловій грі здобувач освіти виконує квазіпрофесійну діяльність, що несе в собі ознаки як навчання, так і майбутньої професійної діяльності. Засвоєння знань, вироблення умінь і навичок здійснюється нібито накладанням на канву професійної праці в її предметному і соціальному аспектах. Ці знання засвоюються не у запас для подальшого застосування, не абстрактно, а в реальному, для учасника, процесі інформаційного забезпечення його ігрових дій, у динаміці розвитку сюжету ділової гри, у формуванні цілісного образу професійної ситуації. Водночас, у діловій грі в обставинах спільної роботи кожен студент отримує досвід соціальної взаємодії, колективістську спрямованість, ціннісні орієнтації й установки, властиві фахівцю (Педагогіка, 2019: 261).

Змістом ділової гри є відтворення предметного і соціального змісту професійної діяльності, формування мережі відносин, характерних для даного

виду праці. Проведення ділової гри має на меті розгортання особливої, ігрової діяльності учасників на імітаційній моделі, що моделює умови і динаміку виробництва. Ділова гра дозволяє задати у навчанні предметний і соціальний контексти майбутньої професійної діяльності і тим самим змоделювати більш адекватні у порівнянні з традиційним навчанням умови формування особистості фахівця. Тобто, ділова гра є модельним заміщенням двох реальностей – процесів виробництва і процесів діяльності в ньому людей. Гра являє собою імітацію реальної дійсності. При цьому реальна інформація замінюється псевдоінформацією, а дійсні інтереси учасників підміняються ігровою системою стимулювання (Педагогіка, 2019: 262).

Висновки. Таким чином, гра цілком виправдано може бути інструментом викладання, що активізує розумову діяльність здобувачів освіти, дозволяє зробити навчальний процес привабливішим і цікавішим, змушує хвилюватися і переживати, формує потужний стимул до оволодіння знаннями з дисциплін, які вивчаються. Під грою розуміють або спосіб спільної діяльності викладача та студентів (метод навчання), або характер зв'язку, який упорядковує діяльність (форма), а також інструмент, що активізує процес навчання і має матеріалізовану форму пред'явлення: сценарій, картки-завдання, наприклад, історичне лото, комп'ютерні програми ігор та ін. Не віддаючи переваги якомусь одному з них, будемо припускати рівноправне існування цих понять. Гра дозволяє створити позитивну мотивацію, концентрувати інтелектуальні зусилля, мобілізувати розумові здібності здобувачів освіти, увагу, пам'ять. У грі реалізується мимовільне, але водночас міцне засвоєння навчального матеріалу. Гра формує умови для актуалізації всього наявного соціального досвіду студентів, безперервного діагностування як раніше засвоєних, так і знань, умінь, особистісних якостей, що набуваються в ході гри, значущих з точки зору цілей навчання.

Застосування ігрових технологій у формі імітаційного моделювання в процесі викладання різних, особливо суспільствознавчих, дисциплін максимально наближає освітній процес до практичної діяльності, допомагає приймати рішення в умовах складних ситуацій, дозволяє отримати результати за обмежений час, тощо. Штучно створюючи або імітуючи умови, які наближаються до майбутньої професійної діяльності суспільствознавців-педагогів, гра виступає інструментом інтенсифікації освітнього процесу. Практика свідчить про те, що застосування ігрових технологій

у процесі навчання не лише підвищує його якість, але й сприяє зростанню зацікавленості та мотивації студентів. Це пояснюється тим, що процес навчання під час використання ігрових методик максимально наближений до реальної практичної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеева Г., Кравченко Н., Антоненко О., Горбатюк Л. Використання ігрових технологій в процесі професійної підготовки студентів педагогічних закладів вищої освіти. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Ушинського*. 2017. № 6. С. 7–13.
2. Алendarь Н. Застосування ігрових технологій на уроках у початкових класах. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2017. № 1. С. 21–25.
3. Беленька Г. Інтерактивні прийоми викладання навчальної дисципліни у вищій школі. К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2001. 118 с.
4. Головка Н. Ігрові технології як засіб активізації пізнавальної діяльності студентів. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Серія «Педагогіка»*. 2015. № 1. С. 17–20.
5. Дичківська І. Інноваційні педагогічні технології: Навч. пос. К.: Академвидав, 2004. 450 с.
6. Комліченко О., Цветкова О. Використання інтерактивних методів в навчальному процесі та підсумковому контролі знань студентів. *Інформаційні технології в освіті, науці та виробництві*. 2013. Вип. 3(4). С. 178–186.
7. Педагогіка вищої школи: підручник за ред. В. Головенкіна; КПІ ім. Ігоря Сікорського. 2-ге вид. переробл. і доповн. Електронні текстові дані (1 файл: 3,6 Мбайт). Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2019. 290 с.
8. Руденко Ю. Використання ігрових технологій у фаховій лінгводидактичній освіті майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти. *Освітологічний дискурс*. 2019. № 3-4 (26-27). С. 130–142.
9. Щербань П. Застосування ігрових технологій в освіті: історія і перспективи. *Витоки педагогічної майстерності*. 2014. Випуск 13. С. 286–291.

REFERENCES

1. Aliksieieva H., Kravchenko N., Antonenko O., Horbatiuk L. (2017). Vykorystannia ihrovykh tekhnolohii v protsesi profesinoini pidhotovky studentiv pedahohichnykh zakladiv vyshchoi osvity [The use of game technologies in the process of professional training of students of pedagogical institutions of higher education]. *Scientific Bulletin of the South Ukrainian National Pedagogical University named after K. Ushinsky*. No. 6. P. 7–13 [in Ukrainian].
2. Alendar N. (2017). Zastosuvannia ihrovykh tekhnolohii na urokakh u pochatkovykh klasakh [Application of game technologies in lessons in primary grades]. *Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka East European National University*. 2017. No. 1. P. 21–25 [in Ukrainian].
3. Bieliienka H. (2001). Interaktyvni pryimy vykladannia navchalnoi dystsypliny u vyshchii shkoli [Interactive methods of teaching an academic discipline in higher education]. K.: NPU named after M.P. Dragomanov, 2001. 118 p. [in Ukrainian].
4. Holovko N. (2015). Ihrovi tekhnolohii yak zasib aktyvizatsii piznavalnoi diialnosti studentiv [Game technologies as a means of activating students' cognitive activity]. *Bulletin of the Kyiv National University named after T. Shevchenko. «Pedagogy» series*. No. 1. P. 17–20 [in Ukrainian].
5. Dychkivska I. (2004). Innovatsiini pedahohichni tekhnolohii [Innovative pedagogical technologies: Education.book]. K.: Akademvydav. 450 p. [in Ukrainian].
6. Komlichenko O., Tsvetkova O. (2013). Vykorystannia interaktyvnykh metodiv v navchalnomu protsesi ta pidsumkovomu kontroli znan studentiv [The use of interactive methods in the educational process and final control of students' knowledge]. *Information technologies in education, science and production*. Issue 3(4). P. 178–186 [in Ukrainian].
7. Pedahohika vyshchoi shkoly: pidruchnyk (2019) / V. Holovenkin. [Higher school pedagogy: textbook / V.Golovenkin]. Kyiv: KPI named after Igor Sikorskyi. 290 p. [in Ukrainian].
8. Rudenko Yu. (2019). Vykorystannia ihrovykh tekhnolohii u fakhovii lnhvodydaktychnii osviti maibutnikh vykhovateliv zakladiv doshkilnoi osvity [The use of game technologies in professional linguistic and didactic education of future teachers of preschool education institutions]. *Educational discourse*. No. 3–4 (26–27). P. 130–142 [in Ukrainian].
9. Shcherban P. (2014). Zastosuvannia ihrovykh tekhnolohii v osviti: istoriia i perspektyvy [Application of game technologies in education: history and prospects]. *Origins of pedagogical skills*. Issue 13. P. 286–291 [in Ukrainian].

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ

Ельнур Н. АБЛЮВ ПИТАННЯ АРМІЙСЬКОГО БУДІВНИЦТВА НЕЗАЛЕЖНОГО АЗЕРБАЙДЖАНУ В СПАДЩИНІ ГЕЙДАРА АЛІЄВА.....	4
Олександр БАЖЕНОВ, Людмила ДРОГОМИРЕЦЬКА, Олександр ЛЮБИЧ ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА УКРАЇНИ: АСПЕКТИ ІНСТИТУАЛІЗАЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....	10
Aida Allaxverdi gizi BANDALIYEVA ABOUT THE CREATIVITY OF FAMOUS DOCTORS OF MEDIEVAL AZERBAIJAN.....	21
Volodymyr VELYKOSHYY, Liliia KOPCHAK, Alexandr NOVOSIOLOV ARCHIVAL SOURCES FOR STUDYING THE HISTORY OF BROSHNIV-OSADA UNITED TERRITORIAL COMMUNITY AS PARTS OF THE AREA BOYKIVSHCHYNA.....	27
Володимир ВЛАДИКА БАЗОВІ ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ НАТО: БЕЗПЕКА ТА ДЕМОКРАТІЯ. УКРАЇНСЬКИЙ ШЛЯХ.....	37
Михайло ГАВРИЛЮК ПЕДАГОГІЧНА ТА ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ М. ДРАГОМАНОВА У БОЛГАРІЇ.....	43
Микола ГАЛІВ, Михайл ГРАНД, Роман БОЙЧИН ПОЧАТОК ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ У ВИСВІТЛЕННІ ПОЛЬСЬКОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПОРТАЛУ «NOWA EUROPA WSCHODNIA» (ЛЮТИЙ – БЕРЕЗЕНЬ 2022 Р.).....	52
Anar HAMIDOV HEYDAR ALIYEV'S INTEREST IN THE STRENGTHENING AND DEVELOPMENT OF OUR STATEHOOD.....	61

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

В'ячеслав БОЙКО РОМСЬКІ ЧОЛОВІЧІ ОБРАЗИ В РЕАЛІСТИЧНОМУ ЖИВОПИСІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ.....	68
Андрій БУДНИК ЗМІСТОВІ СКЛАДНИКИ І ПРИЙОМИ ІНФОГРАФІКИ ДЛЯ ДОСЯГНЕННЯ СТАЛОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ГОМОГЕННОСТІ.....	74
Зиновій БУРКАЦЬКИЙ ЖАНР ЕТЮДУ В СУЧАСНОМУ КЛАРНЕТОВОМУ ВИКОНАВСТВІ.....	82
Петро ВАКАЛЮК ВНЕСОК АВСТРИЙСЬКОГО КОМПОЗИТОРА КАРЛА ПІЛЬСА ДО СОЛЬНОГО РЕПЕРТУАРУ ДЛЯ МІДНИХ ДУХОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.....	89
Шутін ВАН ЖІНОЧИЙ ОЛІЙНИЙ ЖИВОПИС У КИТАЙСЬКОМУ МИСТЕЦТВОЗНАВЧОМУ ДИСКУРСІ: ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ (1990-ТІ – 2020-ТІ РР.).....	95
Валентина ВАСКЯЛІТЕ СИНТЕЗ МИСТЕЦТВ В ДИЗАЙНІ БАУХАУЗУ.....	102
Софія ГЕРЕНКО ТРАНСФОРМАЦІЯ ВІЗУАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА ТА ДИЗАЙН ІНДУСТРІЇ В ЕПОХУ 4ІR: КОНТУРИ НОВОЇ ПАРАДИГМИ	108
Павло ГМИРІН ФОРТЕПАННИЙ ЦИКЛ «П'ЯТЬ ПРЕЛЮДІЙ» БОРИСА ЛЯТОШИНСЬКОГО: ВИКОНАВСЬКИЙ АСПЕКТ.....	115

Ганна ГРИГОРЧУК, Вадим АБИЗОВ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ДИЗАЙН ІНТЕР'ЄРІВ СУЧАСНИХ ЦЕНТРІВ ДОЗВІЛЛЯ.....	121
Левко ДАВИДЮК САДИБА З ВЕРХОВИНИ ЯК ТИПОВИЙ ПРИКЛАД ВТІЛЕННЯ НАРОДНОМИСТЕЦЬКИХ ТРАДИЦІЙ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ В ТУРИСТИЧНУ СФЕРУ ПОЧАТКУ ХХІ СТ.....	126
Олена ДЕРЕВСЬКА ВПЛИВ ІКОНОГРАФІЇ РЕФОРМАЦІЇ НА УКРАЇНСЬКЕ МИСТЕЦТВО ТА ПИТАННЯ ПОШУКУ ПЕРШОЗРАЗКІВ.....	136
Наталія ЄНЧЕВА РАДЯНСЬКИЙ ТА ПОСТРАДЯНСЬКИЙ ПРОСТІР МОДИ В УКРАЇНІ, СИСТЕМА ЙОГО ІНСТИТУАЛІЗАЦІЇ.....	150
Андрій ЄРЬОМЕНКО, Андрій ДУШНИЙ СТИЛЬОВІ ТЕНДЕНЦІЇ У КИТАЙСЬКІЙ ФОРТЕПІАННІЙ МУЗИЦІ.....	156
Jing YIN SUSTAINABLE DEVELOPMENT: THE MEANING OF THE TERM AND CONCEPTUAL AMBITIONS IN THE CONTEXT OF DESIGN INNOVATION OF HOUSEHOLD ELECTRICAL APPLIANCES.....	162

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Tetiana ALEKSAKHINA, Oksana NEFEDCHENKO, Oksana GLADCHENKO THE SPECIFICITY OF FLORISTIC PHRASEOLOGY WITH THE COMPONENT “FLOWER NAME” (BASED ON THE MATERIAL OF ENGLISH, FRENCH AND UKRAINIAN.....)	171
Наталія БАШУК ЕТНОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ ФЛОРИСТИЧНИХ БІБЛЕЇЗМІВ В НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ.....	177
Oksana BIELYKH, Iryna CHARIKOVA FORMS AND FUNCTIONS OF TRANSLATION IN FOREIGN LANGUAGE LESSONS.....	185
Тетяна БОКОЧ ВПРОВАДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ ДЛЯ ФАХІВЦІВ-ЛІНГВІСТІВ: СУЧАСНІ ПІДХОДИ ТА ВИКЛИКИ.....	191
Tetyana BORYSENKO, Marina TSYNOVA, Yulia ERSHOVA STATISTICAL, LEXICAL AND GRAMMATICAL DIFFERENCES BETWEEN MODAL CONSTRUCTIONS WITH ‘CAN/COULD’ AND ‘MAY/MIGHT’.....	196
Катерина БРОВКО СПОСОБИ ТВОРЕННЯ АНГЛІЙСЬКОГО МЕРЕЖЕВОГО СЛЕНГУ.....	203
Юлія ГАЙДЕНКО, Ганна КОЛОСОВА, Юлія КОРНИЦЬКА ЛЕКСИЧНИЙ ПОВТОР У РОМАНАХ ШАРЛОТТИ БІНГХЕМ.....	209
Інна ГОРЯЧОК, Марина КОВАЛЬ СУЧАСНА ПОЛЬСЬКА ФЕМІНІСТИЧНА ПРОЗА В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ВИМІРІ.....	217
Олександра ГОНЮК, Кароліна ГРУШКО НА МЕЖІ РЕАЛЬНОСТІ: ТЕХНОТРИЛЕР І СЮРРЕАЛІЗМ У ЛІТЕРАТУРІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ М. КІДРУКА «ЗАЗИРНИ У МОЇ СНИ».....)	225
Андрій ГУРДУЗ «ЧЕТВЕРТЕ КРИЛО» І «ЗАЛІЗНЕ ПОЛУМ'Я» РЕБЕККИ ЯРРОС ІЗ ПОГЛЯДУ ТРАДИЦІЇ Й НОВАТОРСТВА ФЕНТЕЗІЙНОГО МЕТАЖАНРУ.....	232
Пона DERIK, Tetyana NEGLYAD, Tetyana STOYANOVA ON THE ISSUE OF VERBAL DISCRIMINATION IN CONTEMPORARY MEDIA DISCOURSE.....	239
Ірина ДМИТРІВ, Любов КОПАНИЦЯ, Іванна ТОКАРСЬКА ОБРАЗ ЄВХАРИСТІЇ В ДАВНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ.....	246

Євген ДОЛИНСЬКИЙ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕДАЧІ АНГЛОМОВНОГО ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОГО ТЕКСТУ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ (НА МАТЕРІАЛІ ДОКУМЕНТІВ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОМІСІЇ).....	253
---	-----

Анатолій ЗАГНІТКО, Вікторія АНДРУЩЕНКО ДІАЛОГІЙНО-КОНВЕРСИВНІ ЗВ'ЯЗНІ МОДЕЛІ РЕАЛІЗАЦІЇ КАТЕГОРІЇ АДРЕСАНТА В АНГЛОМОВНОМУ ЛІТЕРАТУРНОМУ ТЕКСТІ.....	259
---	-----

ПЕДАГОГІКА

Антоніна АРТЕМЕНКО, Ірина РЕДЗЮК ДИДАКТИЧНА ГРА ЯК ЕФЕКТИВНИЙ МЕТОД ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ В УНІВЕРСИТЕТАХ.....	265
---	-----

Любов БАЙДЮК, Юлія КОТЕЛЯНЕЦЬ РОЗВИТОК ТВОРЧОГО МОВЛЕННЯ ТА ПИСЬМА НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ.....	270
--	-----

Олена БЄЛОВА АЛГОРИТМ ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЙНОЇ ГОТОВНОСТІ В ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ ДО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ.....	275
--	-----

Ярослав БОРДІЯН, Вікторія МАЦЬКО, Лідія ЧЕРЕДНИК РОЛЬ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ФОРМУВАННІ ЦИФРОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ.....	282
---	-----

Алла БРЕНЮК ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ КОМПОЗИЦІЙ ІЗ ЗОБРАЖЕННЯМ НАРОДНИХ ЗВИЧАЇВ У ВИХОВАННІ ПАТРІОТИЗМУ.....	288
---	-----

Анатолій БРОВЧЕНКО ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ДИЗАЙН-ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ В УКРАЇНІ.....	296
---	-----

Ліана БУРЧАК ПРОЄКТУВАННЯ СИСТЕМИ ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ БІОЛОГІЇ.....	302
--	-----

Андрій ВИШНЕВСЬКИЙ СУЧАСНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ В УКРАЇНІ.....	308
--	-----

Світлана ВІРОТЧЕНКО ІСТОРІЯ МОВНОЇ ОСВІТИ В КРАЇНАХ БАЛТІЇ: ВІД ІСТОРИЧНИХ КОРЕНІВ ДО ЕПОХИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ.....	313
--	-----

Катерина ВІСТИЗЕНКО, Алла ЧАГОВЕЦЬ РОЛЬ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ У ВИКОРИСТАННІ МОВИ.....	319
--	-----

Анна ВОЗНЮК, Юлія ПОЛЄВА ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ГАДЖЕТИВ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ГАЛУЗІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ.....	324
---	-----

Катерина ГАЛАЦИН, Алла ФЕЩУК, Аліна КОТКОВЕЦЬ MALL-ТЕХНОЛОГІЇ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ СТУДЕНТАМИ ТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ.....	330
---	-----

Tetiana GOLUB, Olga NAZARENKO, Liudmyla ZHYGZHYTOVA CORE SKILLS IN DEVELOPING CRITICAL THINKING IN ESP TEACHING THROUGH SPEAKING AND LISTENING.....	337
--	-----

Ніна ГОРДІЙ РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ ТРЕТЬОГО РОКУ ЖИТТЯ У ПРОЦЕСІ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	346
--	-----

Оксана ДЕМИДОВИЧ, Аліна КАРАПЕТЯН AGILE-ПЕДАГОГІКА: УПРАВЛІННЯ НОВИМИ СВИТОГЛЯДНИМИ ВИКЛИКАМИ В ОСВІТІ ЧЕРЕЗ ДИНАМІЧНУ АДАПТИВНІСТЬ.....	354
---	-----

Катерина ЖУКОВА, Єлизавета КАРІЙ ТИПИ ВПРАВ, НАЦІЛЕНИХ НА ВИВЧЕННЯ ЧЕНЬ'ЮЙ НА ПРОСУНУТОМУ РІВНІ ВИВЧЕННЯ КИТАЙСЬКОЇ МОВИ.....	363
Viktoriiа ZINCHENKO, Oleksiy GIGIN, Larysa DZEVITSKA SOCIALIZATION OF HIGHER EDUCATION RECIPIENTS IN THE MODERN MEDIA SPACE USING INFORMATION TECHNOLOGIES.....	369
Наталя ЗІНЧЕНКО, Олексій ШТЕПА, Світлана КОВАЛЕНКО ПРОБЛЕМА ЗАСТОСУВАННЯ ІГРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ СУСПІЛЬСТВОЗНАВЧИХ ДИСЦИПЛІН У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	376

CONTENTS

HISTORY

Elnur N. ABILOV THE ISSUE OF ARMY CONSTRUCTION OF INDEPENDENT AZERBAIJAN IN THE LEGACY OF HAYDAR ALIEV.....	4
Oleksandr BAZHENOV, Liudmyla DROGOMYRETSKA, Oleksandr LIUBYCH ORTHODOX CHURCH OF UKRAINE: ASPECTS OF INSTITUTIONALIZATION AND PERSPECTIVES.....	10
Aida Allaxverdi gizi BANDALIYEVA ABOUT THE CREATIVITY OF FAMOUS DOCTORS OF MEDIEVAL AZERBAIJAN.....	21
Volodymyr VELYKOCHYY, Liliia KOPCHAK, Alexandr NOVOSIOLOV ARCHIVAL SOURCES FOR STUDYING THE HISTORY OF BROSHNIV-OSADA UNITED TERRITORIAL COMMUNITY AS PARTS OF THE AREA BOYKIVSHCHYNA.....	27
Volodymyr VLADYKA BASIC VALUE ORIENTATIONS OF NATO: SECURITY AND DEMOCRACY. THE UKRAINIAN PATH.....	37
Mykhailo HAVRYLIUK PEDAGOGICAL, SOCIAL AND LOCAL HISTORY ACTIVITIES M. DRAGOMANOV IN BULGARIA.....	43
Mykola HALIV, Mykhail GRAND, Roman BOYCHYN THE BEGINNING OF A FULL-SCALE WAR OF RUSSIA AGAINST UKRAINE ACCORDING TO THE POLISH INFORMATION PORTAL “NOWA EUROPA WSCHODNIA” (FEBRUARY – MARCH 2022).....	52
Anar HAMIDOV HEYDAR ALIYEV’S INTEREST IN THE STRENGTHENING AND DEVELOPMENT OF OUR STATEHOOD.....	61

ART STUDIES

Viacheslav BOIKO ROMANI MALE IMAGES IN THE SECOND HALF 19TH – EARLY 20TH CENTURIES REALISTIC PAINTING.....	68
Andriy BUDNYK CONTENT COMPONENTS AND TECHNIQUES OF INFOGRAPHICS FOR ACHIEVING SUSTAINABLE SOCIAL HOMOGENEITY.....	74
Zinovy BURKATSKYY GENRE OF ETUDUS IN CONTEMPORARY CLARINET PERFORMANCE.....	82
Petro VAKALYUK THE CONTRIBUTION OF THE AUSTRIAN COMPOSER KARL PILSS TO THE SOLO REPERTOIRE FOR BRASS INSTRUMENTS IN THE FIRST HALF OF THE TWENTIETH CENTURY.....	89
Shuting WANG WOMEN’S OIL PAINTING IN THE CHINESE ACADEMIC ART DISCOURSE: THE MAIN STAGES OF DEVELOPMENT OF THE PROBLEM (1990S – 2020S).....	95
Valentina VASKYALITA SYNTHESIS OF THE ARTS IN THE DESIGN OF THE BAUCHAUZ.....	102
Sofia GERENKO TRANSFORMATION OF VISUAL ART AND DESIGN INDUSTRY IN THE EPOCH OF 4IR: CONTOURS OF A NEW PARADIGM.....	108

Pavlo HMYRIN PIANO CYCLE “FIVE PRELUDES” BY BORYS LIATOSHINSKYI: THE PERFORMANCE ASPECT.....	115
Hanna HRYHORCHUK, Vadym ABYZOV DEFINITION OF INTERIOR DESIGN OF MODERN LEISURE CENTERS.....	121
Levko DAVYDIUK MANOR IN VERKHOVYNA AS A TYPICAL EXAMPLE OF THE FOLK ARTISTIC TRADITIONS’ EMBODIMENT OF THE UKRAINIAN CARPATHIANS INTO THE TOURIST SPHERE AT THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY.....	126
Olena DEREVSKA THE INFLUENCE OF THE REFORMATION ICONOGRAPHY ON UKRAINIAN ART AND THE QUESTION OF PROTOTYPE DETERMINING.....	136
Natalia YENCHEVA SOVIET AND POSTRADIANSKY FASHION SPACE IN UKRAINE, ITS INSTITUTIONAL SYSTEM.....	150
Andrii YEROMENKO, Andriy DUSHNIY STYLISTIC TRENDS IN CHINESE PIANO MUSIC.....	156
Jing YIN SUSTAINABLE DEVELOPMENT: THE MEANING OF THE TERM AND CONCEPTUAL AMBITIONS IN THE CONTEXT OF DESIGN INNOVATION OF HOUSEHOLD ELECTRICAL APPLIANCES.....	162

LINGUISTICS. LITERATURE STUDIES

Tetiana ALEKSAKHINA, Oksana NEFEDCHENKO, Oksana GLADCHENKO THE SPECIFICITY OF FLORISTIC PHRASEOLOGY WITH THE COMPONENT “FLOWER NAME” (BASED ON THE MATERIAL OF ENGLISH, FRENCH AND UKRAINIAN.....	171
Natalia BASHUK ETHNOLINGUISTIC ASPECT OF FLORISTIC BIBLICAL EXPRESSIONS IN GERMAN AND UKRAINIAN LANGUAGES.....	177
Oksana BIELYKH, Iryna CHARIKOVA FORMS AND FUNCTIONS OF TRANSLATION IN FOREIGN LANGUAGE LESSONS.....	185
Tetyana BOKOCH IMPLEMENTATION OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES FOR LINGUISTS: MODERN APPROACHES AND CHALLENGES.....	191
Tetyana BORYSENKO, Marina TSYNOVA, Yulia ERSHOVA STATISTICAL, LEXICAL AND GRAMMATICAL DIFFERENCES BETWEEN MODAL CONSTRUCTIONS WITH ‘CAN/COULD’ AND ‘MAY/MIGHT’.....	196
Kateryna BROVKO WAYS OF CREATING ENGLISH NETWORK SLANG.....	203
Yuliia HAIDENKO, Hanna KOLOSOVA, Yuliia KORNYTSKA LEXICAL REPETITION IN THE NOVELS BY CHARLOTTE BINGHAM.....	209
Inna HORYACHOK, Maryna KOVAL MODERN POLISH FEMINIST PROSE IN THE SOCIO-CULTURAL CONTEXT.....	217
Oleksandra GONIUK, Karolina GRUSHKO ON THE EDGE OF REALITY: TECHNOTHRILLER AND SURREALISM IN LITERATURE (BASED ON THE MATERIAL OF M. KIDRUK’S NOVEL “LOOK INTO MY DREAMS”).....	225
Andrii GURDUZ “FOURTH WING” AND “IRON FLAME” BY REBECCA YARROS FROM THE POINT OF VIEW OF TRADITION AND INNOVATION OF THE FANTASY METAGENRE.....	232

Ilona DERIK, Tetyana NEGLYAD, Tetyana STOYANOVA ON THE ISSUE OF VERBAL DISCRIMINATION IN CONTEMPORARY MEDIA DISCOURSE.....	239
Iryna DMYTRIV, Liubov KOPANYTSIA, Ivanna TOKARSKA THE IMAGE OF THE EUCHARIST IN ANCIENT UKRAINIAN LITERATURE.....	246
Ievgen DOLYNSKIY THE PECULIARITIES OF TRANSLATING ENGLISH-LANGUAGE SOCIO-POLITICAL TEXTS INTO UKRAINIAN (BASED ON MATERIALS FROM THE EUROPEAN COMMISSION).....	253
Anatolii ZAHNITKO, Viktoriia ANDRUSHCHENKO DIALOGICAL-CONVERSATIONAL COHESIVE MODELS OF THE CATEGORY OF THE ADDRESSER REALIZATION IN ENGLISH LITERARY TEXT.....	259
PEDAGOGY	
Antonina ARTEMENKO, Iryna REDZIUK DIDACTIC GAME AS EFFECTIVE METHOD OF STUDYING OF FOREIGN LANGUAGE AT UNIVERSITIES.....	265
Liubov BAIDIUK, Iulia KOTELIANETS DEVELOPMENT OF CREATIVE SPEAKING AND WRITING DURING ENGLISH LANGUAGE LESSONS IN PRIMARY SCHOOL.....	270
Olena BIELOVA ALGORITHM FOR THE FORMATION OF MOTIVATIONAL READINESS IN OLDER PRESCHOOL CHILDREN WITH SPEECH DISORDERS FOR THE EDUCATIONAL SPACE.....	275
Yaroslav BORDIIAN, Victoriia MATSKO, Lidiia CHEREDNYK THE ROLE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE FORMATION OF DIGITAL COMPETENCIES OF STUDENTS.....	282
Alla BRENYUK PROSPECTS OF USING COMPOSITIONS WITH IMAGERY OF FOLK CUSTOMS IN THE EDUCATION OF PATRIOTISM.....	288
Anatoly BROVCHENKO PROBLEMS OF THE ADULT DESIGN EDUCATION FORMATION IN UKRAINE.....	296
Liana BURCHAK DESIGNING A SYSTEM FOR THE FORMATION OF INNOVATIVE COMPETENCE OF FUTURE BIOLOGY TEACHERS.....	302
Andriy VYSHNEVSKYI THE CURRENT CONTEXT OF PRESCHOOL ENGLISH LANGUAGE LEARNING IN UKRAINE.....	308
Svitlana VIROTCHENKO LANGUAGE EDUCATION HISTORY IN THE BALTIC COUNTRIES: FROM HISTORICAL ROOTS TO THE ERA OF INDEPENDENCE.....	313
Kateryna VISTYZENKO, Alla CHAGOVETS THE ROLE OF PERSONAL COMMUNICATIVE COMPETENCES IN THE USE OF LANGUAGE.....	319
Anna VOZNIUK, Yuliya POLYEVA FEATURES OF USING GADGETS TO TRAIN FUTURE SPECIALISTS IN PRESCHOOL EDUCATION.....	324
Kateryna HALATSYN, Alla FESHCHUK, Alina KOTKOVETS MALL-TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF ENGLISH-LANGUAGE LEARNING BY STUDENTS OF TECHNICAL SPECIALITIES.....	330
Tetiana GOLUB, Olga NAZARENKO, Liudmyla ZHYGZHYTOVA CORE SKILLS IN DEVELOPING CRITICAL THINKING IN ESP TEACHING THROUGH SPEAKING AND LISTENING	337

Nina HORDII THE DEVELOPMENT OF SPEECH IN THIRD YEAR OLD CHILDREN IN GAMING ACTIVITIES.....	346
Oksana DEMYDOVYCH, Alina KARAPETIAN AGILE PEDAGOGY: MANAGING NEW GLOBAL CHALLENGES IN EDUCATION VIA DYNAMIC ADAPTABILITY.....	354
Kateryna ZHUKOVA, Yelyzaveta KARIH TYPES OF EXERCISES AIMED AT LEARNING CHENGYU AT THE ADVANCED LEVEL OF CHINESE LANGUAGE LEARNING.....	363
Viktoriia ZINCHENKO, Oleksiy GIGIN, Larysa DZEVITSKA SOCIALIZATION OF HIGHER EDUCATION RECIPIENTS IN THE MODERN MEDIA SPACE USING INFORMATION TECHNOLOGIES.....	369
Natalia ZINCHENKO, Oleksii SHTEPA, Svitlana KOVALENKO THE PROBLEM OF APPLICATION OF EDUCATIONAL GAME TECHNOLOGIES DURING SOCIAL SCIENCE DISCIPLINES IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS.....	376

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ
ГУМАНІТАРНИХ НАУК:**

**Міжвузівський збірник наукових праць молодих
вчених Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка**

**HUMANITIES SCIENCE
CURRENT ISSUES:**

**Interuniversity collection of Drohobych
Ivan Franko State Pedagogical University
Young Scientists Research Papers**

**ВИПУСК 72. ТОМ 1
ISSUE 72. VOLUME 1**

Редактори-упорядники

Микола Пантюк

Андрій Душний

Василь Ільницький

Іван Зиморя

Здано до набору 01.04.2024 р. Підписано до друку 19.04.2024 р.

Гарнітура Times New Roman. Формат 64×84/8.

Друк офсетний. Папір офсетний.

Ум. друк. арк. 45,34. Зам. № 0324/218. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.